

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Ramūnas Labanauskas

JAUNŪJŲ KATALIKŲ SAJŪDŽIO GENEZĖ, IDEOLOGINIAI PRINCIPAI
IR JŲ REALIZAVIMO PRAKTIKA (1919 – 1940)

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2006–2011 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

doc. dr. Algis Povilas Kasperavičius (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Konsultantas:

doc. dr. Algirdas Jakubčionis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija – 05 H)

Turinys

Įvadas	4
1. XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų visuomenė: ideologinių veiksmų ir tendencijų sąveika.....	30
1. 1. Katalikų visuomenės stovyklų formavimosi prielaidos ir aplinkybės	30
1. 2. Modifikuoto katalikiškojo ekskluzyvizmo dominavimo laikotarpis (1918 – 1926)	44
1. 3. Katalikų akcijos ir tautinės katalikybės konfrontacijos laikotarpis (1927 – 1932)	55
1. 4. Tautiškumo veiksmo stiprinimo katalikų visuomenėje laikotarpis (1933 – 1940)	66
2. JKS genezė: ideologinės ir politinės prielaidos, veiksniai ir formavimosi aplinkybės	77
2. 1. Romuviečių vaidmuo JKS genezėje	77
2. 2. Jaunųjų katalikų įsitvirtinimas katalikų visuomeniniame – politiniame ir kultūriniame gyvenime (1933 – 1936): aplinkybės ir tendencijos.....	90
2. 3. 1936 m. deklaracijos parengimo ir „XX amžiaus“ išleidimo aplinkybės: JKS susiformavimas ir santykiai su krikščionimis demokratais 1935 – 1936.	107
2.4. JKS savimonė, saviidentifikacija, ideologija: svarbiausi bruožai.....	119
3. JKS religinė programa ir pastangos ją realizuoti	125
3. 1. JKS religingumo samprata ir jo santykis su KA bei tradiciniu religingumu	125
3. 2. JKS įsitvirtinimo KA aparate procesas: JKS rivalizacijos su krikščionimis demokratais ir konservatyviaisiais katalikais eiga iki 1938 m. pradžios.....	134
3. 3. JKS indoktrinacinis mechanizmas	138
3. 4. JKS religinės programos realizavimo metodai ir priemonės	152
4. JKS tautinė programa ir pastangos ją realizuoti	161
4. 1. JKS tautinės programos santykis su katalikiškumu kaip jos legitimizacijos pagrindu	161
4. 2. JKS tautinės programos realizavimo organizacinis aspektas.....	166
4. 3. Šalies modernizavimo programa.....	172
4.4. Jaunųjų katalikų pastangos stiprinti tautos solidarumą.....	177
5. JKS santykis su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis.....	183
5. 1. Sąveikos su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis pasaulėžiūriniai ir politiniai pagrindai	183
5. 2. Santykis su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis 1936 – 1938 m. kovos mèn.....	193
5. 3. Santykis su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis grėsmės nepriklausomybei sąlygomis (1938 – 1940 m.).....	201
6. JKS vaidmuo katalikų visuomenėje.....	219
6. 1. JKS vadovybės struktūra.....	219
6. 2. JKS pamaina	227
6. 3. JKS įtaka katalikų pasaulėžiūrinėse grupėse	233
Išvados	243
Šaltinių ir literatūros sąrašas	246

Įvadas

4 - amė dešimtmetyje į Lietuvos visuomeninį gyvenimą įsiliejo visa eilė talentingų jaunų katalikų intelektualų, pasireiškusių įvairiose ypač kultūrinio gyvenimo srityse: filosofijoje, pedagogikoje, sociologijoje, istorijos moksle, literatūroje, mene ir kitur. Visų jų siekius ir ideologinius principus išreiškė 1936 m. vasario 23 d. „Naujojoje Romuvoje“ (NR) paskelbta deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Ją pasirašė 16 žymių kultūros ir mokslo veikėjų¹. Deklaracijos idėjų pagrindu susikūrė katalikiškasis sąjūdis, istoriografijoje vadinamas jaunųjų katalikų sąjūdžiu (JKS). Jo siekius išreiškė 1936 m. pradėtas leisti dienraštis „XX amžius“, kurio redakcinė kolegija (J. Ambrazevičius, P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, A. Maceina, I. Skrupskelis ir kiti) kartu buvo ir JKS vadovybė. JKS veikė politinio ir pasaulėžiūrinio radikalizmo epochoje ir tai turėjo įtakos ir jo ideologijai, ir jos realizavimui. Katalikų elitui priklausę ir Katalikų akcijos (KA) doktrina besivadovavę, praktiniame savo veikime jaunieji katalikai prioritetą teikė lietuvių tautos stiprinimui, šalies modernizavimui, tautos solidarumo vardan palaikydami santykius ir su priešiškomis KA ideologinėmis srovėmis, taip rengdami tautą pasitikti neišvengiamus likimo iššūkius. Sovietų okupacijos metais jaunieji katalikai performavo savo įtakojamas katalikų visuomenines struktūras antisovietiniam pasipriešinimui, įsitraukė į Lietuvių aktyvistų fronto (LAF-o) veiklą (Adolfas Damušis, Pranas Padalis, Z. Ivinskis, Juozas Meškauskas), suvaidino didelį vaidmenį organizuojant 1941 m. Birželio sukilimą, tapo Laikinosios vyriausybės nariais (J. Ambrazevičius, A. Damušis). Uždarius LAFą, jaunieji katalikai sukūrė Lietuvių frontą (LF²), tapusį viena svarbiausių rezistencijos organizacijų. Po karo LF vadovai susibūrė į Lietuvių fronto bičiulių (LFB) organizaciją, toliau plėtojusią LF nepasaulėžiūrinės politikos koncepciją.

JKS formavimąsi reikšmingai įtakėjo katalikų kultūros ir visuomenės veikėjai Stasys Šalkauskis, Kazys Pakštas ir Juozas Eretas (Joseph Ehret). Susitelkę į Romuvos draugiją, o ir vėliau išsaugoję savo romuvietišką tapatybę, jie kryptingai veikė, siekdami savosios katalikiškumo ir lietuviškumo dermės modelio realizavimo. Darbe jie vadinami romuviečiais ir laikomi atskira katalikų pasaulėžiūrine grupe³. Filosofas S. Šalkauskis jau seniai užima garbingą vietą Lietuvos kultūros panteone. Jis paliko gilų pėdsaką filosofijoje ir pedagogikoje. Menkiau žinoma ir todėl nepakankamai įvertinta jo visuomeninė – politinė veikla kartu su K. Pakštu ir J. Eretu. Šie trys katalikų veikėjai daug prisidėjo vystant katalikiškiosios kultūrinės infrastruktūros tinklą, sukūrusį prielaidas reikšmingiausiam 4 – o dešimtmečio katalikų visuomeniniam reiškiniui – JKS. Nemažą reikšmę jie skyrė savo pamainos, turėjusios padėti jiems realizuoti atvirosios katalikybės idealus,

¹ Juozas Ambrazevičius (toliau – ir J. Brazaitis), Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Juozas Grušas, Zenonas Ivinskis, Juozas Keliuotis, Antanas Maceina, Ignas Malinauskas, Pranas Mantvydas, Kazys Pakštas, Česlovas Pakuckas, Jonas Pankauskas, Antanas Salys, Ignas Skrupskelis, Antanas Vaičiulaitis ir Balys Vitkus

² Taip bus trumpinama ir sąvoka „Liaudies frontas“ (jei tai nebus suvokiama iš konteksto, tai bus pažymėta atskirai).

³ Tarpukaryje „naujaromuviais“ buvo vadinami apie J. Keliuočio redaguojamą NR susibūrę jos šalininkai. Detaliai NR santykius su tautininkų režimu tyrinėjęs D. Mačiulis romuviečių terminą taip pat taiko kultūrinio NR sąjūdžio dalyviams. Pats S. Šalkauskis romuviečiais įvardijo jaunuosius katalikus (*Šalkauskis S. Romuviečių deklaracija (sveikintina iniciatyva visuomeninės minties srityje) // Naujoji Romuva. 1936, Nr. 11, p. 211*), bet tik norėdamas pabrėžti, jog jie yra jo puoselėto Romuvos sąjūdžio idėjų perėmėjai.

ugdymui. Tokių jų pastangų rezultatas buvo nuo 4 – o deš. pradžios visuomeniniame – kultūriniame gyvenime pradėjusi reikštis ištisa plejada jaunų intelektualų, 1936 m. susitelkusių į JKS.

Tyrimo objektas ir darbe vartojamos sąvokos. Tyrimo objektas – JKS, veikęs 1936 – 1940 m., o taip pat šio sąjūdžio genezė, chronologiškai sutampanti su romuviečių pasaulėžiūrinės grupės funkcionavimu 1919 – 1936 m. Darbo chronologines ribas nusako tiek išoriniai, tiek ir vidiniai (romuviečių pasaulėžiūrinės grupės ir JKS) kriterijai: Pradinę darbo ribą žymi slaptos Romuvos draugijos suformavimas 1919 vasario 2 d. Friburge, o baigiamąją – 1940 m. kai dėl sovietų okupacijos, JKS pobūdis kardinaliai pasikeitė. Svarbios ir kitos datos, buvusios chronologinėmis ribomis: 1926 m. žymi esminius pokyčius politiniame ir bažnytniame Lietuvos gyvenime, o būtent katalikų kultūrininkų konkurentų – krikščionių demokratų - išstūmimą iš valdžios ir Bažnyčios hierarchijos sustiprinimą, leidusį jai perimti vadovavimą Bažnyčiai į savo rankas, o 1933 m. charakterizuoja Bažnyčios ir tautininkų režimo atviro konflikto pabaigos sąlygotas stiprėjantis jaunųjų katalikų įsitraukimas į visuomeninį gyvenimą.

JKS santykis su kitokių pasaulėžiūrų / ideologijų besilaikančiomis grupėmis, JKS ideologija, peržengianti kairės – dešinės, viešumo - slaptumo perskyrą ir sąlygojanti komplikuoatą JKS visuomeninę bei politinę praktiką analizuojami pasitelkiant *pasaulėžiūrinės grupės sąvoką*. Ją apibūdina visų pirma pradinis (kardinalus) apsisprendimas vienu ar kitų vertybių (vaizdinių, idėjų)⁴ atžvilgiu, siekiant daryti esminę įtaką visuomenei (pakeisti jos raidos kryptį) politinėmis, kultūrinėmis ar neviešosios politikos priemonėmis. Toks apsisprendimas, laikomas pamatiniu (gelminiu) gyvenimo apsisprendimu, nusakomas sąvoka *pasaulėžiūrinis apsisprendimas*. Greta pasaulėžiūrinių grupių veikia daugybė kitokių, kurių apsisprendimas keisti visuomenės raidos kryptį nėra toks gilus kaip pasaulėžiūrinių grupių. Šių atžvilgiu jos laikytinos terpe, kurioje joms tenka veikti. Jos įtakoja pasaulėžiūrinės grupes kaip ekonominiai, socialiniai ir kitokie veiksniai⁵. Pasaulėžiūrinėms grupėms prioritetą suteikia informacinis (dvasinis) būties (realybės) pobūdis⁶: jos sąmoningai operuoja simboliais, idėjomis, vertybėmis, archetipiniais vaizdiniais, būsenomis bei jausmais, kuriais ir reiškiasi būtis.

Pasaulėžiūrinės grupės narius vienija bendri vaizdiniai (idealai), nusistovėję ryšiai, veikimas praeityje, bendri interesai ar charizmatinė asmenybė, suburianti apie save silpnesnius ir mažiau intelektualiai pajėgius grupės narius. Tokio grupės lyderio (ar / ir įkūrėjo) sukauptas (susintetintas) patyrimas tampa grupės pasaulėžiūra. Kartu ji (o taip pat bendri simboliai, ritualai, kalba ir pan.)

⁴ Vertybė ar vaizdinys žmogaus ar grupės sąmonėje gali būti tokie stiprūs, kad jie laikomi pamatiniais, suvokiami kaip gyvenimo programa. Tokie vaizdiniai, pagrindžiantys kontekstus, išankstines nuomones, simbolinius pasaulius, argumentavimo polinkius, gali būti suformuojami, įdiegiami (*Mažeikis G.* Propaganda ir simbolinis mąstymas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 78).

⁵ Pav. elito teorijos pasekėjai socialinę raidą determinuojančiais veiksniais laiko ir technologinę kaitą, aplinką. Išskiriamas net atsitiktinumo veiksnys (*Dunleavy P., O Leary B.* Valstybės teorijos: liberaliosios demokratijos politika. Vilnius: Eugrimas leidykla, 1999, p. 332).

⁶ Visuomenėje vyraujantis nusistatymas būties pagrindu laikyti materiją konfrontuoja su moksliniu mąstymu prieitos išvados apie materijos (medžiagos) sąvokos neadekvatumą realybei (Kardelis N. Materijos mitas: „medžiaga“, kurią galima paliesti tik protu // Naujasis židinys – aidai. 2006, Nr. 8, p. 350). Tikrovė yra sudaryta „[...] iš neįtikėtinų virpesių dažnių, ontologinių modalumų, mainų tinklo [...]“ (*Verlinde J. - M.* Ezoterikos iššūkis krikščionybei. Kaišiadorys: AJS sp., 2008, D. 2: bevardė ir beveidė dievybė, p. 29).

atlieka ir visos grupės saviidentifikacijos funkciją, formuoja grupės *tapatybę*⁷, pasitarnauja kaip grupės siekiamo idealo realizavimo priemonė, t.y. tampa indoktrinacijos (poveikio kitoms grupėms) įrankiu. Pasaulėžiūrinės grupės gali reikštis pačiu įvairiausiu pavidalu: kaip partijos, kultūriniai sąjūdžiai, filosofinės mokyklos ir kt. Stambesniems pasaulėžiūriniais dariniams apibūdinti naudojamos *srovės*, *stovyklos* sąvokos. *Srovė* suvokiama kaip mažesnio organizuotumo darinys nei grupė. *Stovyklos* sąvoka vartojama dviem prasmėmis: plačiaja prasme taip katalikai priešpastatomi nekatalikams, o siaurąja prasme ji nusako didžiausius pačių katalikų pasaulėžiūrinius darinius, kaip kad krikščionių demokratų, katalikų kultūrininkų ir tautinių katalikų.

Darbe dažnai vartojama *pasaulėžiūros* sąvoka suprantama kaip „susisteminta žinių apie gamtą, visuomenę ir žmogų visuma, apimanti ir žmogaus elgesio taisykles jo visuomeninėje praktikoje“⁸. Pastebėtina, kad pasaulėžiūra remiasi būtent pasaulėvaizdžiu, taigi vaizdiniais. *Ideologijos* sąvoka bus vartojama rečiau dėl ypač politologiniam diskursui būdingo jos reikšmės susiaurinimo ar net apribojimo tik keliomis politinėmis doktrinomis⁹, o taip pat dėl nesunkiai išvelgtino bet kurios ideologijos pasaulėžiūrinio aspekto (pamato). Dėl šios priežasties pasaulėžiūros ir ideologijos sąvokų neįmanoma griežtai atiboti – juk idealia prasme bet kokia ideologija gali būti traktuojama kaip atskira pasaulėžiūra, o bet kuri pasaulėžiūrinė grupė gali būti pavadinta ir *ideologine grupe*, jei pasaulėžiūrą, kuria ji vadovaujasi, laikysime kitos pasaulėžiūros sudėtine dalimi. Vis dėl to, vadovautasi nuostata pasaulėžiūrą laikyti plačiausia teiginių apie realybę visuma, o ideologija – daugiau ar mažiau susisteminta pasaulėžiūros forma (*doktrina* būtų jos pritaikymas konkrečiai realybės sričiai).

Sąvoka *priklausomybės grupei veiksnys* apibūdina visuomeninio gyvenimo faktorių, nulemiantį stiprų polinkį (išankstinį nusistatymą) tapatintis, identifikuotis su viena ar kita grupe (susijusios sąvokos - *savimonė*, *saviidentifikacija*, *tapatybė* - nusakančios identifikavimosi pobūdį bei laipsnį).

Pasaulėžiūrinės grupės veikimas gali įgauti viešo politinio, kultūrinio ar neviešo (slapto) - „pilkosios eminencijos“ - veikimo pobūdį. Politinis veikimas reiškia gilesnį įsipareigojimą pasaulėžiūrinių nuostatų įgyvendinimui, nei kultūrinė ar socialinė raiška, nes politiniu veikimu siekiama didžiausio (tiesioginio) poveikio, atvirai pareiškiant apie savo pažiūras. Kultūrinėmis priemonėmis taip pat galima sąmoningai daryti poveikį žmogaus sąmonei, tokiu būdu siekiant paveikti visuomenės raidos kryptį¹⁰, tačiau kultūrinis veikimas ne visada rodo įvykus pasaulėžiūrinį apsisprendimą arba reiškia mažesnio įsipareigojimo grupės tikslams laipsnį, nes leidžia išvengti

⁷ G. Mažeikis tapatybę vadina „[...] gebėjimą ilgą laiką išlaikyti tam tikrą simbolinę organizaciją daugelio savo samprotavimų, pasaulėžiūros, pasirinkimų ir samprotavimų pagrindu“ (*Mažeikis G. Propaganda ir simbolinis mąstymas*, p. 440). Simbolių reikšmę politinės identifikacijos formavimuisi pabrėžia O. Porova (*Порова О. Политическая идентификация в условиях трансформации общества. Санкт-Петербург: С Петербургский университет, 2002, с. 120 - 123*).

⁸ Philosophisches Wörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974, B. 2, S. 1287.

⁹ „Ideologijomis [...] laikomos tam tikros politinės doktrinos, kurias skelbė pagrindinės organizuotos politinės srovės atsiradusios ir veikusios XIX a. - XX am. pradžioje [liberalų, konservatorių ir socialistų]“ (Politinės minties enciklopedija / ats. red. *David Miller*. Vilnius: Mintis, 2005, p. 223).

¹⁰ Ideologija gali būti pasakojama žmonėms žodžiais, vaizdais, muzika (*Mažeikis G. Propaganda ir simbolinis mąstymas*, p. 84). Žmonių sąmonę galima valdyti „[...] kino, literatūros, muzikos, televizijos ir radijo laidų priemonėmis“ (ibid., p. 283).

viešo savo idėjų išpažinimo¹¹. Kita vertus, neturinti tikslo ar pasiryžimo siekti esminių visuomenės pertvarkymų kultūrinė grupė ar sąjūdis gali lengvai virsti pasaulėžiūrine ar politine grupe, atėjus naujam lyderiui arba ankstesniajam apsisprendus siekti tokių tikslų¹².

Slaptasis („pilkosios eminencijos“) veikimas turi *indoktrinacijos* pobūdį. Indoktrinacijos tikslas – įteigti žmonių grupėms idėjas, teiginius, vaizdinius, siekiant jas valdyti, paveikti, įtakoti, nukreipti jas siekti atitinkamų idealių tikslų¹³. Kadangi idealia prasme visas pasaulėžiūrinių tikslų siekiančio asmens ar jų grupės veikimas gali būti laikomas indoktrinacija, labai svarbia pasaulėžiūrinių tikslų siekimo priemone tampa *inspiracija* kaip vienas iš indoktrinacijos atvejų, t.y. neviešas poveikis asmeniui ar jų grupei. Konkretus indoktrinacinis darbas, vykstantis privačioje, grupės aplinkoje gali būti įvardintas ir slaptu veikimu grupės viešai pripažintų tikslų atžvilgiu: jei teigiama, ar leidžiama suprasti (ar visuomenėje veikiantys taip supranta ar demonstruoja taip suprantantys), kad visą tos grupės veikimą motyvuoja jos oficialioje programoje, doktrinoje išvardinti tikslai, tuomet visas kitas veikimas, peržengiantis šiuos oficialius tikslus, gali būti įvardintas neviešu, slaptu. Tokiu atveju vos ne visas veikimas pripažintinas slaptu, nes neįmanoma pilnai perimti grupės ideologiją, tikslus.

Jaunųjų katalikų (kaip ir kitų pasaulėžiūrinių / ideologinių grupių) katalikybė analizuojama pasitelkiant *atvirosios katalikybės* bei jai priešpastatomos *tradicinės katalikybės* sąvokas. Jas apžvelgsime plačiau, pirmiausia išskleisdami katalikybės sąvoką. Galimas siauresnė ir platesnė jos samprata¹⁴. Siauresne prasme katalikybė atstovaujama Bažnyčios kaip institucijos, svarbiu skiriamuoju jos bruožu laikant popiežiaus instituciją¹⁵. Anot katalikiškosios filosofijos tyrinėtojo Broniaus Kuzmicko, „siaurai konfesine prasme“ katalikybę galima apibūdinti „kaip tam tikrų dogmų apibrėžtą krikščioniškojo tikėjimo doktriną, ją išpažįstančią bendruomenę, pasižyminčią centralizuota hierarchiška bažnytine struktūra su Popiežiumi priešakyje“¹⁶. Taigi, istorijos eigoje pasireiškusiai katalikybė suvoktina kaip doktrina, jos interpretacinė sistema, atitinkamas gyvenimo būdas.

Žymūs pokyčiai Bažnyčios savimonėje ir katalikybės sampratoje yra susiję su Vatikano II Susirinkimu (vykusi 1962 – 1965 m.). Keitėsi ekskliuzyvistinės nuostatos, išganytą apribojančios

¹¹ Plg. „[...] švietėjiškos indoktrinacijos strategiją pasirenka ir įvairūs alternatyvūs politiniai sąjūdžiai, kurie neturi arba drąsos, arba organizacinių išteklių veikti mases, todėl apsiriboja intelektualiais kritiniais straipsniais, kuriais siekiama parengti [...] politinės tikrovės suvokimo šablonus [...]“ (ibid., p. 149).

¹² Kaip lengvai tai gali įvykti, matyti iš J. Keliučio samprotavimų: „[...] aš visados galėjau įkurti politinę partiją, „Naujosios romuvos“ bičiulių sąjungą ir „Naujosios romuvos“ klubą paversti politine organizacija [...]“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 258).

¹³ Plg.: indoktrinacija reiškia „[...] tam tikros doktrinos: ideologijos, teorijos, kognityvinės schemas, nuostatų komplekso [...] įskiepijamą subjektui“ (*Mažeikis G. Propaganda ir simbolinis mąstymas*, p. 148).

¹⁴ Sąvoka „katalikiškumas“ gali būti suvokiama visuotinumą ir / arba tikratikystės prasme. Istorijos bėgyje ji buvo vartojama įvairių krikščionybės sampratą turinčių jos išpažinėjų, savo bendrijoms apibūdinti, tačiau, kadangi ypatingas pretenzijas į tikratikystę ir visuotinumą reiškė Romos Bažnyčia, ilgainiui jo imta vengti (*Vorgrimler H. Naujasis teologijos žodynas*. Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003, p. 273).

¹⁵ Katalikų Bažnyčios katekizmas: santrauka. Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2007, p. 59.

¹⁶ *Kuzmickas B. Katalikiškoji filosofija: XIX ir XX amžiai*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 9.

tik Bažnyčiai priklausančiais, paprastai išreiškiamos garsiąja formule - *Extra ecclesiam nulla salus* (Už Bažnyčios nėra išganymo)¹⁷ - samprata: ir toliau katalikybės tiesų pripažinimą laikant būtina sąlyga išganymui pasiekti, jis imtas mažiau sieti tik su regimąja, institucine Bažnyčia, labiau akcentuojant vidinio apsisprendimo reikšmę¹⁸. Tai įgalino ir kitas krikščioniškas konfesijas laikyti beveik lygiateisiais keliais į amžinąjį išganymą, tiesos ir šventybės elementų įžvelgiant ir nekrikščioniškose religijose¹⁹.

Pamatinis visoms krikščioniškoms bendrijoms yra Jėzaus asmuo²⁰, ar – pripažįstant jo sampratos įvairovę – Jėzaus vaizdinys. Nepaisant Jėzaus, jo įkurtos bendruomenės ir jos vietos išganymo istorijoje sampratos įvairovės, Nikėjos – Konstantinopolio tikėjimo išpažinimas (451 m.), kuriuo Jėzus buvo apibrėžtas kaip Dievas ir žmogus vienu metu²¹, suteikia aiškius rėmus, leidžiančius įžvelgti bendrumus ir tokią krikščionybę įvardinti ortodoksine²². Tačiau krikščionybės istorijoje buvo ir esama ir tokių grupių, bendruomenių, kurios kitaip traktuoja Jėzaus asmenį²³. Tokia krikščionybės samprata remiasi į kitokią žmogaus, pažinimo ir pačios būties sampratą, penkių mūsų juslių pagalba fiksuojamos nelaikančios vienintele galima. Santykiyje su ortodoksine krikščionybe, tokia krikščionybės samprata gali būti įvardinta ezoterine²⁴. Istorijos bėgyje ji buvo nustumta į antrą planą, reiškėsi netiesiogiai²⁵. Jos santykis su ortodoksine krikščionybe (katalikybe) sudėtingas. Nuo XVIII a. pradžios jis įgavo masonų judėjimo santykio su Katalikų Bažnyčia pobūdį.

¹⁷ Sidaras V. Anoniminis krikščionis // *Guščius A., Stončienė D. M.* (sud.). Trečioji ir ketvirtoji religijos, filosofijos ir bažnytinio meno studijų savaitės, 1991 – 1992. Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1994, p. 190. Florencijos Susirinkime (1442 m.) net teigta, kad ir tas, kuris „išlies savo kraują už Kristaus vardą, negali būti išgelbėtas, jei jis nebus vienybėje su Katalikų Bažnyčia“ (Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum = Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen, H. Denzinger. Freiburg im Breisgau – Basel- Rom – Wien: Herder, 1991, p. 1442).

¹⁸ Po Vatikano II Susirinkimo žmogus, klausantis savo sąžinės balso ir pasiryžęs vykdyti Dievo valią, laikomas Bažnyčios nariu (Sidaras V. Anoniminis krikščionis, p. 190).

¹⁹ Tikėjimo laisvės deklaracija „Dignitatis Humanae“ // Vatikano II Susirinkimo nutarimai: konstitucijos, deklaracijos, dekretai. Vilnius: Aidai, 2001, p. 365; Dekretas dėl ekumenizmo „Unitatis redintegratio“ // *ibid.*, p. 334; *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas, p. 375.

²⁰ *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas, p. 252 – 257, 287; *Küng H.* Das Christentum: Wesen und Geschichte. München – Zürich: Piper, 1995, S. 43, 49 - 50.

²¹ *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas, p. 255, 551; Katalikų Bažnyčios istorija. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996, D. 1, p. 70 – 73.

²² Plg.: *Peškaitis A., Glodenis D.* Šiuolaikinis religingumas: naujieji judėjimai ir išraiškos formos amžių sandūroje. Vilnius: Vaga, 2000, p. 17.

²³ „Naujojo amžiaus“ pasekėjai neretai jį laiko kosminiu, mistiniu dariniu, reiškiniu, būtybe (Popiežiškoji kultūros taryba, Popiežiškoji tarpreliginio dialogo taryba. Jėzus Kristus – gyvojo vandens nešėjas: „Naujojo amžiaus“ (New Age) krikščioniškasis apmąstymas. 2003 m. vasario 3 d. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 4 d.). Prieiga per internetą: http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/jezus-kristus-gyvojo-vandens.html.); *Смоули Р.* Сокровенное христианство: путеводитель по эзотерической традиции. М.: София, 2005, с. 167.

²⁴ Pasak psichologo A. Paškaus ezoterinė krikščionybė – „tai mistinė krikščionybės interpretacija, teigianti, kad jos „pagrindinė tiesa“ (žmogus yra dieviškas) esanti tapati su kiekvienos kitos religijos „pagrindine tiesa“ [...]“ (*Paškus A.* Dievai, dvasios ir žmonės „Naujajame amžiuje“. Kaunas: Caritas, 1993, p. 24).

²⁵ Žymus religijotyrintikas M. Eliade įsitikinęs ankstyvojoje krikščionybėje buvus ezoterinį mokymą (*Элиаде М.* История веры и религиозных идей: От Гаутамы Будды до триумфа христианства. М.: Академический проект, 2008, с. 414). Skiriamas oficialus ir neoficialus religingumas, aukštoji ir žemoji tradicijos (*Beresnevičius G.* Religijotyros įvadas. Vilnius: Aidai, 1997, p. 254 – 256).

Atsižvelgiant į tai, kad nekatalikišką ortodoksinę krikščionybę formavo institucijos, laikytinos katalikiškomis nuo Konstantino laikų (IV a. pradžios) ar tokiomis neabejotinai tapusios istorinės raidos eigoje, taip pat tai, jog ji išaugo ant bendražmogiškojo patyrimo (kurio savita interpretacija buvo ezoterinė krikščionybė) substrato, o ezoterinė krikščionybė savo istorinius pavidalus neretai įgaudavo per atsiribojimą nuo katalikybės ir toliau veikdavo nekatalikiškoje ortodoksinėje krikščionybėje, pernešdama į ją ortodoksnis katalikiškuosius vaizdinius, kurie pakitę neretai sugrįždavo į tą pačią katalikybę, ją paveikdami, visi su Jėzaus Kristaus vaizdiniu susijusios žmogaus pažinimo ir būties traktavimo (mąstymo) sistemos elementai bus laikomi katalikybės dalimi²⁶. Priklausomai nuo ezoterinės katalikybės įtakos ortodoksinei, skirtina tradicinė bei atviroji katalikybė. Tradicinę katalikybę charakterizuotų besąlygiškas Bažnyčios mokymo, grindžiamo transcendentiniu teistiniu pasaulėvaizdžiu²⁷, pripažinimas ir paklusnumo šį mokymą formuojančiam, skelbiančiam ir saugančiam Magisteriumui deklaravimas, išreiškiant tai viešais (išoriniais) tikėjimo ženklais. Atvirąją katalikybę - eksliuzyvistinės nuostatos (pretenzijos laikyti katalikybę vienintele išganymą teikiančia religija), išreiškiamos išoriniais (regimais) tikėjimo ženklais - atsisakymas ir prioriteto teikimas vidiniam asmens apsisprendimui, respektuojant jo sąžinės balsą²⁸, katalikiškąjį eksliuzyvumą įžvelgiant katalikybės dvasinėje galioje. Atvirosios katalikybės sąvoka teologinėje, filosofinėje ir istorinėje literatūroje sporadiškai jau buvo pavartota²⁹. Ji koreliuoja su kitomis analogišką katalikybės savivoką nusakančiomis sąvokomis, tokiomis kaip dvasinė, simbolinė, alternatyvi, anoniminė, ankstyvoji, modernioji krikščionybė ir t.t.³⁰

Atviroji ir tradicinė katalikybė kaip du idealūs katalikybės būviai (idealieji tipai, anot Maxo Weberio) ar priešingi poliai tėra dviejų psichologinių nuostatų - atvirumo ir uždarumo - išraiška. Savo grynu (idealiu) pavidalu abu jie neįmanomi: tradicinė katalikybė dėl to, kad besąlygiškas tikėjimas griežtai nustatytu vaizdinių, sąvokų, formulių rinkiniu nesuderinamas su žmogaus dvasios dinamiškumu, gaivališkumu, o atviroji katalikybė – nes bet koks tikėjimas turi konkrečią išraišką, suponuojančią apsiribojimą ir atsiribojimą nuo bet kokio kitos tikėjimo išraiškos, laiko bėgyje neišvengiamai įgaunančios tradicijos pobūdį. Vis dėlto, kiekviena konkreti tikėjimo raiškos forma, atsižvelgiant į jos gravitacijos kryptį, bus prisikirama vienam ar kitam katalikybės poliui. Toks katalikybės nevienalytiškumas pripažįstamas ir teologijoje bei historiografijoje kaip realus Bažnyčios istorijos ir savivokos faktas. Skiriama priklausomybė Bažnyčiai pagal kūną ir sielą, regimoji ir neregimoji Bažnyčia³¹, o žymus XX a. pradžios katalikiškojo modernizmo tyrinėtojas Thomas Looome įžvelgia nuolatinį konfliktą „[...] tarp dviejų antagonistinių viena kitai intelektualinių

²⁶ Tačiau kartu bus neužmirštama, kad egzistuoja katalikybės siaurąja prasme samprata, kuri plačiojoje visuomenės dalyje ir laikoma katalikybe.

²⁷ Laikomasi nuostatos, kad Bažnyčios mokymas, suformuluotas Tridento bei Vatikano I Susirinkimuose, gintas Pijaus X, geriausiai atspindi tą bendrą ortodoksinę tendenciją, egzistavusią nuo pat Jėzaus laikų, išplaukiančią iš vadinamojo sveiko proto ir teistinio transcendentinio pasaulėvaizdžio, kaip vieno iš galimų būties sampratos ir pažinimo būdų.

²⁸ *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas, p. 182 – 183, 289, 486, 567.

²⁹ *Merkys V.* Stasys Yla ir jo atsiminimai // *Yla S.* Žmonės ir žvėrys. Kaunas: Šviesa, 1991, p. 390; *Kuzmickas B.* Katalikiškoji filosofija..., p. 63.

³⁰ *Labanauskas R.* Romuviečių pasaulėžiūrinės grupės genezė (1919 – 1923 m.) // *Soter.* 2009, Nr. 29, p. 123.

³¹ *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas, p. 82.

tradicijų Romos katalikybėje³², tarp dviejų mentalitetų, dviejų katalikybės koncepcijų, netgi tarp „dviejų antagonistinių ir priešingų viena kitai katalikybų“³³.

Atvirajai katalikybei būdinga simbolinė šv. Rašto ar Tradicijos interpretacija, o realiai istorijoje pasireiškusiai tradicinei – pažodinė, pagrįsta vadinamuoju sveiku protu ar kasdienine patirtimi (liaudiška realybės samprata), patyrimą, netelpantį į įprastinį, sveiku protu apibrėžiamą, konvertuojant į teocentrinio pobūdžio anapusinio pasaulio vaizdinius ir kategorijas, užfiksuotas tikėjimo išpažinimuose. Šiuos anapusinio pasaulio vaizdinius ir kategorijas priklausomi nuo mūsų pasaulėžiūrinių nuostatų galime įvardinti Dievu, būties pagrindu, centru ar tiesiog *transcendencija*³⁴. Vis dėlto, darbe sąvoka *transcendencija* (bei su ja susijusios – *transcendencinė orientacija*, *transcendentiškumo matmuo* ir pan.) daugiau vartojama kaip sutelktinė sąvoka, nusakanti tradicinės katalikybės pasaulėvaizdžio elementų (Dievas, dangus, pragaras, skaistykla), peržengiančių liaudiška realybės sampratą apibrėžiamą kasdieninę patirtį, visumą. Ją atitinka taip pat darbe vartojama sąvoka *anapussybė* (ar išvestinės sąvokos *anapusinis pasaulis* ir pan.), priešpriešinama sąvokai *šiapussybė*, kuri nusako suvokimą bei veiklą, grindžiamą liaudies kasdienine patirtimi (diktuojama vadinamojo sveiko proto).

Santykį su transcendencija įprasta vadinti religiniu, tačiau iš tiesų religiniai ir nereliginiai jo potyriai sunkiai atskiriami vienas nuo kito: analogiškius gali patirti ir netikintys asmeninės dievybės egzistavimu³⁵. Viena iš žmogaus santykio su *transcendencija* formų yra ir katalikybė³⁶. Atvirosios ir tradicinės katalikybės santykis su ja skirtingas: jei tradicinė katalikybė reikalauja besąlygiško tam tikru istorijos momentu užfiksuoto tikėjimo išpažinimo, tai atviroji katalikybė – didesniu ar mažesniu mastu nutolusi nuo fiksuoto tikėjimo išpažinimo ir savo formų įvairove atspindi *transcendencijos pilnatvę*³⁷. Abi katalikybės formos remiasi ankstyvojoje Bažnyčioje suformuluotu tikėjimo išpažinimu ir bendražmogiškuoju patyrimu, atviru *transcendencijai*. Tačiau santykis tarp nekvestionuojamomis formulėmis grindžiamo tikėjimo išpažinimo ir bendražmogiškojo patyrimo (proto) neišvengiamai įgauna konflikto pobūdį, nes susiduria du tiesos šaltiniai – Apreiškimas, laikomas nekvestionuojamu tiesos šaltiniu, kriterijumi pažinimo procese ir savarankišku stebėjimu

³² Loomer M. T. *Liberal Catholicism, Reform Catholicism, Modernism*. Mainz: Matthias – Grünwald Verlag, 1979, p. 196.

³³ Ibid., p. 53. Filosofo B. Kuzmicko manymu „[...] modernizmą religijoje pagimdo konfliktas tarp oficialiojo, kanonizuoto [...] ir neoficialiojo, neinstitucinio gaivališko religingumo“ (*Kuzmickas B. Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje*. Vilnius: Mintis, 1976, p. 10). Modernizmas jo manymu „[...] beveik visą katalikybės istoriją apimantis procesas“ (ibid., p. 9).

³⁴ *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas, p. 560.

³⁵ *Trimakas K.* Žmogaus aukščiausi skrydžiai: religinių išgyvenimų psichologija. Kaunas: Tarpdiecizinės katechetikos komisijos leidykla, 1996, p. 53. Religinio fenomeno savitumas bendrų sąmonės potyrių fone išnyksta: „Tikėjime, Dievo teigime, randame netikėjimo (Dievo neigimo) pėdsakų. Ir priešingai netikėjime užtinkame tikėjimo šešėlių [...]“ (*Paskus A.* Tikėjimo ir netikėjimo sąlytis šiandien. Kaunas: Lietuvos Katechetikos Centro I – kla, 1998, p. 7). Įžvelgiami net ateistinė krikščionybė ar krikščioniškasis ateizmas (ibid., p. 11).

³⁶ *Briedis M.* Stovėjimo ant ribos metafora P. Tillichio sitermoje ir S. Kierkegaardo religijos filosofijoje: gnosis ar pistis? // *Logos*. 2006, Nr. 48, p. 65.

³⁷ Atviroji katalikybė yra atvira pasaulėvaizdžiui, kuris yra bendras visam žmonijos patyrimui, todėl atviroji katalikybė yra tradicinės katalikybės, kaip uždaros sistemos, paneigimas.

bei mąstymu pasiektas žinojimas³⁸. Šiuolaikinėje teologijoje daugiau teisių suteikiama tikinčiojo savarankiškam sprendimui – be kita ko, pripažįstama ir teisė peržiūrėti savo apsisprendimą dėl tikėjimo³⁹. Vis dėlto, tradicinę katalikiškąją tapatybę liudijantys ženklai liko svarbūs ir atvirosios katalikybės išpažinėjams.

Darbe naudojama ir *katalikybės kaip (religijų ir ideologijų) sintezės modelio* sąvoka, katalikybę suvokiant kaip nuoseklus (evoliucinio) žmonijos intelektualinio vystymosi viršūnę. Jai priešpriešinama *konfrontacinio (priešpriešos) modelio* sąvoka, katalikybę laikanti unikalia, neturinčia nieko bendra su kitomis religijomis ir ideologijomis. Sąvoka *katalikiškasis ekskliuzyvizmas* nusako tradicinės katalikybės nuostatą, kad išganymas galimas tik per priklausomybę Katalikų Bažnyčiai, pareiškiant tai išoriniais (regimais) ženklais. *Modifikuotas katalikiškasis ekskliuzyvizmas* apibūdina daugiausia krikščionių demokratų nuostatą siekti absoliučios politinės valdžios su tikslu realizuoti savąjį socialinio gyvenimo pertvarkymo modelį, vadovaujantis tradicinės katalikybės ekskliuzyvizmu. *Katalikiškumu* laikoma ištikimybė tradicinei katalikiškajai doktrinai, kaip katalikiškojo identiteto pagrindui. *Konfesiškumas* - ištikimybė Bažnyčios hierarchijai. Sąvoka *bendražmogiškasis patyrimas (patirtis)*, perteikia bendrą visiems žmonėms patyrimo lygmenį, nepriklausomai nuo išpažįstamos pasaulėžiūros, ideologijos, religijos.

Sąvoka *katalikų visuomenė* nusako visumą visuomeniškai aktyvių katalikų, kurie daugiau ar mažiau paklūsta Bažnyčios hierarchijai, vadovaujasi jos mokymu. Ši sąvoka religine prasme apima ir tautininkus - darbe tautininkų ideologija ir veikimas laikomas katalikybės pasireiškimu, o dauguma tautininkų - katalikais. Vis dėl to, sąvoka *katalikų visuomenė*, prisitaikant prie istoriografijoje nusistovėjusio požiūrio tautininkus laikyti tik politine (ideologine) grupe, jiems netaikoma arba tik retais, specialiais pažymėtais, atvejais. Sąvoka *katalikų stovykla* artima sąvokai *katalikų visuomenė*, tačiau naudojama daugiau didesnės ar mažesnės konfrontacijos su nekatalikiška visuomene būklėje esančiai katalikų visuomenei. *Katalikų akcijos (KA) stovykla* – ta katalikų visuomenės dalis, kuri vadovaujasi KA doktrina. Darbe skiriamos *Katalikų akcijos (KA) tipo katalikybė* – katalikų veikimas visuomenėje ir religingumas, paremtas KA doktrinos šviesoje interpretuota katalikybės samprata, *tradicinė katalikybė* – tradicine katalikybe paremtas veikimas (laikysena) visuomenėje ir religingumas, *tautinė katalikybė* (ar akcentuojant daugiau su Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS) susijusią katalikybę – *tautininkiška katalikybė*) – istoriškai susiklosčiusios tautinių katalikų stovyklos samprata pagrįstas veikimas ir religingumas. KA tipo katalikybė ir tradicinė katalikybė siekiant atskirti nuo tautinės katalikybės gali būti įvardinta *netautininkiška katalikybe*. Skiriamos sąvokos *katalikų visuomenės (katalikų) elitas* ir *Katalikų akcijos (KA) elitas*, kaip pirmojo dalis. Jaunųjų katalikų naudojamų visuomenei paveikti priemonių kompleksui apibūdinti naudojama *indoktrinacinio mechanizmo (aparato)* sąvoka. *KA aparatas* – yra jo dalis. Jį sudaro Katalikų veikimo centro (KVC) struktūra. Sąvoka *jaunieji kunigai* naudojama ir tautinio atgimimo sąjūdžio laikų kunigams, besivadovavusiems tautinio sąjūdžio idealais, ir 4 – o dešimtmečio kunigams, perėmusiems romuviečių ir jaunųjų katalikų idėjas.

³⁸ Konfliktas tarp tikėjimo ir proto neišvengiamas todėl, kad pats katalikybės mokymas remiasi patyrimu, gimusiu už katalikybės ribų, t.y. proto argumentais. Todėl tikėjimo ištaros „[...] turi būti bent priimtinos protui ir pateisinamos etiškai“ (Vorglimler H. Naujasis teologijos žodynas, p. 126).

³⁹ Ibid., p. 49.

Sąvoka *tautiškumas*⁴⁰ šiame darbe reiškia angažavimąsi lietuvių tautai. Sąvoka *bendratautinės organizacijos* taikoma lietuvių tautinės savimonės, kultūros ugdymui užsiangažavusioms organizacijoms, nereiškusioms priešiško katalikybei. *Modifikuoto tautiškumo sąvoka* apibūdinama stiprėjančio tautiškumo veiksnio raiška katalikų visuomenėje (netautininkiškoje katalikybėje).

Sąvoka *visuomeninio gyvenimo (pamatinės) tendencijos* naudojama visuomeninio, politinio ir kultūrinio gyvenimo kryptiai, pobūdžiui, svarbiausiems bruožams, organizacinėms formoms nusakyti. Santykyje su grupės ar asmens tapatybę ir tikslus nusakančios ideologijos (doktrinos, pasaulėžiūros) pasisavinimo laipsniu ir išsakymo (raiškos) forma bei pobūdžiu skiriamos *viešojo / visuomeninė (oficialioji)* ir *neviešojo / privati* erdvė (lygmuo). Viešojoje erdvėje tenka deklaruoti savo angažavimąsi ideologijai, kuri niekada neperimama visiškai.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Darbo tikslas: atskleisti JKS susiformavimą lėmusius veiksnius bei aplinkybes, JKS vaidmenį katalikų visuomenėje ir santykį su kitomis ideologinėmis grupėmis, akcentuojant su Bažnyčia susijusius JKS ideologijos ir veikimo aspektus.

Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai: 1) nustatyti XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų visuomenės raidą sąlygojusias pasaulėžiūrinės tendencijas bei veiksnius; 2) atskleisti romuviečių vaidmens JKS genezėje pasaulėžiūrinius, visuomeninius – kultūrinius ir politinius raiškos aspektus; 3) nušviesti JKS įsitvirtinimo katalikiškose bei bendratautinėse organizacijose procesą; 4) nustatyti NR kultūrinio sąjūdžio santykį su JKS; 5) atskleisti 1936 m. deklaracijos parengimo ir „XX amžiaus“ išleidimo aplinkybes; 6) nustatyti svarbiausius JKS savimonės, saviidentifikacijos ir ideologijos bruožus; 7) apibūdinti JKS katalikybės, religingumo sampratą, religinę programą ir pastangas ją realizuoti; 8) charakterizuoti JKS tautiškumo sampratą santykyje su katalikiškumu, tautinę programą ir pastangas ją realizuoti; 9) nustatyti JKS pastangų siekti tautos solidarumo pobūdį; 10) atskleisti JKS santykį su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis; 11) apibūdinti JKS vadovybės struktūrą, pamainą, įtaką katalikų visuomenėje.

Tyrimo metodologija. Šiame tyrime laikomasi nuostatos į politiką, kultūrą, ekonomiką, žvelgti kaip į vieningą įvairius tikslus puoselėjančių grupių sąveikos lauką. Todėl esminiu šio tyrimo principu tampa tokių grupių narių pamatinio pasaulėžiūrinio apsisprendimo aplinkybių, pobūdžio, laiko nustatymas. Praktiškai tokia metodologinė prieiga reiškia pastangas atrasti tokį apsisprendimą ir nuo jo atsispiriant vykdyti patį tyrimą. Toks pasaulėžiūrinis apsisprendimas gali likti numanomas, įrodomas tik netiesiogiai iš grupės santykių su kitomis grupėmis. Šio tyrimo tikslas ir būtų vienos iš tokių pasaulėžiūrinių grupių - JKS - veikimo ir santykio su kitomis pasaulėžiūrinėmis ir nepasaulėžiūrinėmis grupėmis pobūdžio nustatymas.

⁴⁰ Esama įvairių tautiškumo prigimties (evoliucinis – transformacinis, konstruktyvistinis – modernistinis ir primordialistinis) sampratų (*Ivanovas B.* Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas. Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 30). Nors primordializmas mokslinėje literatūroje yra tapęs marginaliniu, jis iš esmės neprieštarauja kitoms tautiškumo sampratoms (*Statkus N.* Ar galima etniškumo ir ir nacionalizmo teorijų sintezė // *Sociologija*: mintis ir veiksmas. 1998, Nr. 2, p. 178), todėl neatmetinas. „Sąmoningai orientacijai į tautą“ apibūdinti gali būti naudojamas ir nacionalizmo terminas (*Subačius P.* Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra. Vilnius: Aidai, 1999, p. 13).

Darbe taikomi analitinis, komparatyvistinis ir sintetinis metodai. Analitinis metodas naudojamas paties JKS bei su juo susijusių grupių, vadovaujančiųjų asmenų pasaulėžiūros ir praktinio veikimo atskirose sferose ypatumams atskleisti (struktūrinis ir funkcinis aspektas), taip pat detaliam JKS raiškos skirtingais laikotarpiais charakterizavimui (chronologinis aspektas). Komparatyvistinis taikomas JKS lyginant su kitais analogiškais Europos radikaliais tautiniais ir socialiniais katalikų sąjūdžiais, siekiant nustatyti galimas pasaulėžiūrinės bei praktinio veikimo analogijas. Užsibrėžus tikslą atskleisti visapusišką JKS raišką politinėje, kultūrinėje ir visuomeninėje sferose, neišvengiamai taikytinas ir sintetinis metodas.

Istoriografija. Istoriografija, skirta jauniems katalikams ir tampa su jais susijusiems romuviečiams ar, plačiau žiūrint, katalikams kultūrininkams, gausi, tačiau joje daugiau analizuojamas jų kūrybinis paveldas. JKS kaip kompleksiniam reiškiniui (o ypač jų genezei) aptarti darbų nesama daug. Pirmuosius bandymus įvertinti jaunųjų katalikų veikimą tarpukaryje pateikė patys jaunieji katalikai – LF ar vėliau LFB nariai bei šalininkai iševijoje. Jų laiškuose, dienoraščiuose, atsiminimuose, straipsniuose, proginėse kalbose išryškinami tie JKS bruožai ir istorijos elementai, kurių visuma sudarė pačių jaunųjų katalikų proteguotą JKS istorijos schemas karkasą – kanoną.

Tokiam kanonui pradžia davė J. Ambrazevičiaus 1942 m. P. Dielininkaičio garbei pasakyta kalba⁴¹. Ambrazevičius joje akcentavo ir tuos JKS bruožus, kurie buvo nutylimi tiek prieš karą, tiek ir vėliau, jau po jo, o būtent politinį JKS pobūdį ir tautiškumą (o ne katalikiškumą) kaip labiausiai jaunųjų katalikų puoselėtą vertybę. Tautos konsolidacija nepasaulėžiūrinis pagrindas Ambrazevičiaus kalboje pristatyta kaip svarbiausias jaunųjų katalikų siekis.

Po karo JKS istorijos kanonas buvo formuojamas aštrių ginčų su krikščionimis demokratais sąlygomis. Įvairūs JKS istorijos klausimai buvo aptarinėjami LF vadovų tarpusavio korespondencijoje, studijose⁴² taip pat straipsniuose⁴³. Formuojant JKS istorijos kanoną ypač daug nuveikė LF ideologas A. Maceina⁴⁴. Jis akcentavo, kad jaunieji katalikai prieš karą veikė atskirai nuo krikščionių demokratų kaip kultūrinis sąjūdis, 4 – o dešimtmečio antroje pusėje sutelkė savo rankose beveik visą katalikų spaudą, kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą, o nacių okupacijos sąlygomis natūraliai perėmė iš krikščionių demokratų ir politinę atsakomybę už tautą. JKS buvo siejamas su Teologijos filosofijos fakultetu (TFF), „Židiniu“, NR.

Galutinai JKS istorijos kanonas įteisintas svarbiausiame LF bičiulių dokumente - deklaracijoje „Į pilnutinę demokratiją. Svarstymai apie valstybės pagrindus“ (žurnale „Į laisvę“

⁴¹ *Ambrazevičius J.* Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe // *Dielininkaitis P.* Mokyklos laisvė ir valstybė. Šiauliai: Saulės delta, 2000, p. 10 – 20.

⁴² Laiškais buvo keičiamasi, neretai jie iš karto buvo adresuojami „Lietuvių Fronto vadovybei“, tad juos galima laikyti savotiškais LF biuletenių atitikmenimis. Minėtini šie laiškai: A. Maceinos laiškas prel. P. Jurui (1949 m. sausio 18 d.) // Antano Maceinos laišakai prel. Pranciškui Jurui. Vilnius: Katalikų akademija, 1997, p. 25 – 45; A. Maceinos laiškas LF vadovybei Amerikoje (1953 m. kovo 30 d.) // Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (VUB RS), f. 198 – 421; studija „Kas yra Lietuvių Frontas?“ // VUB RS, f. 198 – 1058.

⁴³ *J. B. Ignas Skrupskelis* // *Aidai*. 1948, Nr. 10, p. 16 – 18; *Brazaitis J.* Raštai. Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1983, T. 4; *Dielininkaitis Pranas* // *Lietuvių enciklopedija*. So. Boston. Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, T. 4, p. 531 - 532.

⁴⁴ Išnašoje Nr. 42 minėti, o taip pat ir kiti A. Maceinos laišakai (VUB RS, f. 198).

paskelbta 1954 – 1955 m., o atskira knygele – 1958 m.). Joje glaustai išdėstytos svarbiausios jaunųjų katalikų pirmtakų – katalikų kultūrininkų (K. Pakšto, S. Šalkauskio) bei vysk. Pranciškaus Būčio – idėjos ir 1936 m. deklaracijos esminiai teiginiai. Po 1955 m. ši LF vadovybės suformuota JKS istorijos schema, papildyta pačių jaunųjų katalikų ar katalikų kultūrininkų atsiminimais, buvo tiražuojama visuomenėje. Neatsitiktinai tad šio laikotarpio tyrinėjimai daugiausia biografiniai: tyrimų objektu dažniausiai tampa patys JKS lyderiai arba katalikai kultūrininkai⁴⁵. Juozo Girniaus veikale, skirtame Pranui Dovydaičiui, iš esmės pateikiama išsami tarpukario Lietuvos katalikų intelektualinės visuomenės formavimosi ir sklaidos panorama⁴⁶. Konceptualiomis įžvalgomis apie JKS išsiskiria J. Brazaičio ir A. Maceinos darbai⁴⁷. Juose nušviečiamas JKS formavimosi ir veikimo kontekstas, apibrėžiamas katalikų kultūrininkų vaidmuo JKS genezėje, atkreipiamas dėmesys į studijų Vakaruose reikšmę JKS istorinei raidai. Akcentuojama, kad JKS buvo intelektualinis avangardas, besiremiantis į S. Šalkauskio asmenybę. Reikšmingomis detalėmis JKS istorijai J. Brazaitį papildė Pranas Gaida – Gaidamavičius, Stasys Yla⁴⁸. Uždaro, nemėgstančio savęs afišuoti prel. Prano Kuraitio vaidmenį parengiant JKS ir jo teologinį bei visuomeninį modernumą atskleidžia J. Girnius⁴⁹. J. Ereto darbai skirti tarpukario Lietuvos katalikų visuomenės pasaulėžiūrinei raidai ir katalikams kultūrininkams⁵⁰. Ypatingo dėmesio verta jo studija „Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje“, kuria bandoma paaiškinti katalikų visuomenės pasaulėžiūrinę raidą nuo tautinio atgimimo laikų trijų kartų schema (katalikai kultūrininkai joje laikomi antrąja karta⁵¹). J. Ereto straipsnis apie „XX amžius“ genezę⁵² pažymėtinas kaip būdingas vienalaikių šaltinių ir atsiminimų pateikiamos informacijos neatitikimo pavyzdys. Darbuose apie S. Šalkauskį ir Pakštą⁵³ J. Eretas atskleidžia romuviečius siejusius ryšius bei susirinkimų pas prel. P. Kuraitį pobūdį.

⁴⁵ *Brazaitis J.* (reng.). Didysis jo nuotykis: prof. J. Eretas tarnyboje Lietuvai. Paterson, N. J.: Prof. J. Ereto bičiuliai, 1972; *Girnius J.* Raštai. Vilnius: Mintis, T. 4: Pranas Dovydaitis, 2001; *ibid.* St. Šalkauskis kaip „gyvas žmogus“ // *Aidai*. 1961, Nr. 7, p. 304 – 316; *Yla S.* Priešybių derintojas Stasys Šalkauskis // *Aidai*. 1959, Nr. 8, p. 321 – 328.

⁴⁶ *Girnius J.* Raštai. Vilnius: Mintis, T. 4: Pranas Dovydaitis, 2001.

⁴⁷ *Brazaitis J.* Antanas Maceina – 50 metų sukaktis // *Į laisvę*. 1958, Nr. p. 18 – 26; *ibid.* Dinamiškasis asmuo mūsų visuomenėje // *Aidai*. 1953, Nr. 8, p. 237 – 24; *ibid.* Stasys Yla – naujas kunigas // *Tolyn į laiką – gilyn į gelmę...* Kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose. Vilnius: Aidai, 1997, p. 316 – 319; *ibid.* J. Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje // *Aidai*. 1971, Nr. 10, p. 447 – 451; *Maceina A.* 40 metų sukakties temomis // *Į laisvę*. 1958, Nr. 15, p. 1 – 13.

⁴⁸ *Gaida – Gaidamavičius P.* Naujos dvasios skleidėjas // *Tolyn į laiką – gilyn į gelmę...*, p. 7 – 12; *Yla S.* „XX amžius“ – laikraštinė naujovė // *Aidai*. 1982, Nr. 4, p. 268 – 279.

⁴⁹ *Girnius J.* Pranas Kuraitis // *Kuraitis P.* Filosofijos raštų rinktinė. [Chicago]: Ateitis, 1990, p. 305 – 376.

⁵⁰ *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje // *LKMA Suvažiavimo darbai*. Roma, 1972, T.7, p. 3 – 51; *ibid.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893 – 1960). Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002; *ibid.* Pranas Dovydaitis // *Aidai*. 1958, Nr. 2, p. 55 – 61; *ibid.* Stasys Šalkauskis. New York: Ateitininkų federacija, 1960.

⁵¹ Toks JKS ir krikščionių demokratų konflikto aiškinimas neįtikinamas: „senas“, antrąjį kartą priskiriamas, Stasys Lūšys ir „jaunas“ J. Ambrazevičius gimė tais pačiais 1903 m. Logiškesnis paties J. Ereto pasiūlytas modelis, išskiriantis Mykolo Krupavičiaus „Voronežo sąjūdį“, Lietuvoje tapusį lietuvių krikščionių demokratų partijos (LKDS) branduoliu ir jam priešpriešinamą S. Šalkauskio „Filosofijos skyrių“.

⁵² *Eretas J.* Jaunoji karta apdovanojo Lietuvą nauju dienraščiu // *Į laisvę*. 1960, Nr. 24, p. 42 – 46.

⁵³ *Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893 – 1960). Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002; *ibid.* Stasys Šalkauskis. New York: Ateitininkų federacija, 1960.

Vis dėlto daugelio šių darbų autorių artimumas aprašomam objektui neleido atsirasti pakankamai objektyviam moksliniam tyrimui būtinaai distancijai. Šio tipo literatūra daugeliu atveju laikytina šaltiniais: tokie darbai paremti asmenine patirtimi, neretai juos sunku atskirti nuo atsiminimų. Jie pakankamai apologetiški, priklausomi nuo pačių romuviečių ar kitų katalikų kultūrininkų bei jaunųjų katalikų suformuoto jų istorijos kanono, neretai juose pernelyg sureikšminamas jų pačių ir jų išugdytosios pamainos vaidmuo tarpukario Lietuvos katalikų visuomenėje. Kritiškesnis žvilgsnis į JKS genezę, nusistovėjusius ideologijos ir istorinės raidos postulatus atsirado vėliau, ypač nuo 9 – o dešimtmečio. Saulius Girnius ir Antanas Mažiulis padarė pradžią JKS politinio veikimo iki 1940 m. analizei⁵⁴. A. Mažiulio straipsnyje išryškėja jaunųjų katalikų pastangos formuoti savąją pamainą. S. Girnius bene pirmasis JKS bando analizuoti kaip vientisą tarpukario Lietuvos Bažnyčios istorinį reiškinį. Vytauto Vaitiekūno nuomone katalikų kultūrininkų (ypač S. Šalkauskio) vaidmuo JKS genezėje pervertintas. Jis pirmasis atkreipė dėmesį į pragmatiniais sumetimais paremtą faktinį jaunųjų katalikų susiblokavimą su krikščionimis demokratais bei Leono Bistro kaip tarpininko vaidmenį⁵⁵.

Sovietinėje Lietuvoje, nepaisant ideologinės kontrolės ir ateistinės indoktrinacijos, nuveikta nemažai analizuojant katalikų kultūrininkų filosofinį paveldą (svarbūs Irenos Kostkevičiūtės, B. Kuzmicko ir Arūno Sverdiolo darbai⁵⁶): nustatyta jų priklausomybė filosofinėms srovėms, idėjinė sąveika, poveikio jaunesniajai filosofų kartai formos ir mastai. Buvo prieita išvados, jog katalikai kultūrininkai buvo neotomistai arba bent jau respektavo neotomizmą. Tačiau jų neotomizmas dėl Vladimiro Solovjovo įtakos buvo neortodoksalus. Ypač tai pasakytina apie Šalkauskį: buvo linkstama manyti, kad Šalkauskis per V. Solovjovą buvo labai įtakojamas platonizmo – augustinizmo (vienareikšmiškai augustinizmo stovyklai priskirtas J. Eretas). Tuo tarpu Pranas Kuraitis laikytas ortodoksalaus neotomizmo atstovu. Nepaisant to, konstatuota, jog P. Kuraičio ir S. Šalkauskio pažiūros per daug nesiskyrė – abu jie laikyti katalikiškojo modernizmo šalininkais⁵⁷.

Bendras JKS vaizdas liko schematiškas, perimtas iš pačių jaunųjų katalikų suformuotos istoriosiofinės schemos (kanono). Remtasi beveik išimtinai vien tik viešai skelbtais jaunųjų katalikų darbais, nesiaiškinant kokiame kontekste jie funkcionavo, nekreipiant dėmesio į tokio tipo šaltinių ribotumą. Todėl sovietmečio darbuose buvo pateikiamos tik enciklopedinio pobūdžio JKS istorijos apžvalgos. Neretai nepreciziškai jaunesiems katalikams buvo priskiriami S. Šalkauskis, o ypač kunigai Fabijonas Kemėšis bei Povilas Jakas. Jų ideologinių nuostatų skirtumus nustatė A. Sverdiolas. Jis taip pat konstatavo, jog nepaisant jaunųjų katalikų pasaulėžiūros genetinės priklausomybės nuo Šalkauskio idėjų, pastebimas jų vėlesnis nutolimas nuo Šalkauskio. Buvo

⁵⁴ *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje // *Vardys V.* (red.). Krikščionybė Lietuvoje. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 270 – 299; *Mažiulis A.* Juozas Brazaitis // *Į Laisvę.* 1964, Nr. 34, p. 1 – 14.

⁵⁵ *Vaitiekūnas V.* Kritiškas žvilgsnis į save: Lietuvių Fronto „priešistorė“ // *Į Laisvę.* 1984, Nr. 91, p. 3 – 19.

⁵⁶ *Kostkevičiūtė I.* Poeto ir mąstytojo keliu // *Mykolaitis – Putinas V.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1989, p. 5 – 41; *Kuzmickas B.* Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje. Vilnius: Mintis, 1976; *Sverdiolas A.* Kultūros filosofija Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1983; *Sverdiolas A.* Stasio Šalkauskio filosofija // *Šalkauskis S.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1990, T. 1, p. 5 – 19.

⁵⁷ *Deksnyš B.* Humanizmas ir katalikybė: teocentrinio humanizmo koncepcijos lietuvių išėivijoje. Vilnius: Mintis, 1980, p. 49.

įžvelgtas vieno iš jų – A. Maceinos - priešiškus neotomizmui ir tapatinimasis su augustinizmu. Todėl Maceina vienareikšmiškai įvardintas katalikiškuoju modernistu. Sovietmečio tyrinėtojai buvo priversti pripažinti Maceiną ir kitus jaunuosius katalikus buvus radikaliais to meto kapitalizmo ir demokratijos sampratos bei būklės kritikais.

Nuoseklūs JKS (o ne atskirų, nors ir labai iškilų šio sąjūdžio asmenybių veiklos ir idėjų) tyrimai prasidėjo tik atkūrus nepriklausomybę. Juose JKS ir toliau traktuojamas kaip intelektualų sąjūdis, tačiau jau išvelgiamos sąmoningos pastangos diegti savo idėjas. Veikale „Krikščionybės Lietuvoje istorija“ (skyrus apie Bažnyčią iki 1940 m. autorius – Arūnas Streikus) glaustai, tačiau konceptualiai nusakyti svarbiausi JKS istorijos ir ideologijos bruožai, pristatyta JKS pasaulėžiūra, JKS susiformavimo politinės aplinkybės, santykis su tautininkų režimu, Bažnyčios hierarchija, pabrėžiama personalizmo įtaka JKS. Pirmą kartą istoriografijoje konstatuojamas JKS konfliktas su kultūrinio NR sąjūdžiu⁵⁸. Dėl iki šiol istorikams neprieinamos Nacionalinės bibliotekos A. Maceinos bei privačių fondų medžiagos panaudojimo itin vertingi Tatjanos Maceinienės darbai. Juose charakterizuojami JKS lyderiai (P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, A. Maceina, Z. Ivinskis)⁵⁹.

Visapusiškų JKS tyrimų ėmėsi Kęstutis Skrupskelis⁶⁰. JKS jo darbuose pristatomas kaip liberalus, iki minimumo savo katalikiškumą redukavęs judėjimas, iš esmės besilaikantis demokratijos idealų, bet perteikiantis juos socialiniu ir tautiniu radikalizmu pasižyminčios XX a. pirmos pusės idėjų forma. K. Skrupskelio pastangos apginti JKS liberalumą labiausiai išryškėjo jo diskusijoje su Leonidu Donskiu⁶¹. Diskutuojama buvo dėl liberalizmo ir pasaulėžiūrinio radikalumo („fašizmo“) santykio. L. Donskis įrodinėjo, kad Maceina „socialinis konstruktyvistas, doktrinierius“, svaidantis prakeiksmus liberalinei demokratijai⁶². Savo ruožtu K. Skrupskelis, remdamasis ir 1936 m. deklaracijos teiginiais, gynė jaunųjų katalikų liberalumą. Tačiau diskusijos dalyviams susitelkus ties liberalizmo – „fašizmo“ prieštata, JKS ideologijos analizės priemonių ratas buvo pernelyg susiaurintas ir JK ideologijos ir jo raiškos politinėje praktikoje savitumas liko iki galo neužčiuoptas. Straipsnyje „Ar jaunesni katalikai buvo krikščionys demokratai?“ patvirtinami ankstesni pačių krikščionių demokratų liudijimai, jog P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis vis dėlto priklausė LKDP Centro komitetui (CK). Paskutiniajame K. Skrupskelio darbe „Ateities draugai“, skirtame ateitininkų istorijai iki 1940 m., analizuojami nevienareikšmiai jaunųjų katalikų ir J. Keliuočio santykiai, visuomeniniai ir politiniai siekiai ir pastangos juos realizuoti⁶³.

⁵⁸ *Ališauskas V.* (sud.) *Krikščionybės Lietuvoje istorija*. Vilnius: Aidai, 2006, p. 411.

⁵⁹ *Maceinienė T.* „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoje“. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2004; *ibid.* Pašauktas kūrybai. Antanas Maceina: filosofo asmenybės interpretacija. Vilnius: aidai, 2000; *ibid.* Tikėjimas ir ateitis: Ignas Skrupskelis ir Pranas Dielininkaitis. Vilnius: Aidai, 2006.

⁶⁰ *Skrupskelis K.* *Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė // Kultūros barai*. 2004, Nr. 1, 2; *Skrupskelis K.* *Spauda 1940 metų vasarą // Naujasis židinys – aidai*. 2006, Nr. 3, p. 102 – 115.

⁶¹ *Donskis L.* *Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje // Akiračiai*. 1997, Nr. 2 – 4; *ibid.* *Dar kartą apie Antano Maceinos socialinę filosofiją // Akiračiai*. 2000, Nr. 1, p. 9, 10; *Skrupskelis K.* *Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas // Naujasis židinys – aidai*. 1999, Nr. 4, p. 212 – 227; *ibid.* *Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė // Kultūros barai*. 2004, Nr. 1, 2.

⁶² *Donskis L.* *Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje // Akiračiai*. 1997, Nr. 3, p. 6.

⁶³ *Skrupskelis K.* *Ateities draugai: Ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*. Vilnius: Naujasis židinys – Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010.

JKS ideologijos santykį su Bažnyčios mokymu, komunizmu ir totalitarinėmis nacionalistinėmis ideologijomis plačiame ne tik ideologiniame, bet ir politiniame Lietuvos ir Europos kontekste analizavo Valdas Pruskus ir Algimantas Jankauskas⁶⁴. V. Pruskus jaunųjų katalikų socialines pažiūras laiko Bažnyčios socialinės doktrinos nuosekliu išplėtojimu, didelį vaidmenį JKS ideologijos genezėje skirdamas personalizmui ir Jacques Maritaino „integraliajam humanizmui“. Tuo tarpu A. Jankauskas išsamiai apžvelgė korporatyvizmo idėjos sklaidą Europoje ir Lietuvoje, išskirdamas bendruomeninį ir etatistinį jo modelius. A. Jankausko darbas leidžia daryti išvadą, jog korporatyvizmo idėjos tautininkų tarpe ir nemažoje dalyje netautininkiškos katalikų visuomenės dominavo.

Istorikas A. Svarauskas galutinai įrodė JKS turėjus politinių tikslų bei priėjo išvados, jog jaunesni katalikai veikė kaip krikščionių demokratų partijos sparnas⁶⁵. Tačiau dar neinvestuojamas požiūris į JKS kaip į jaunąją kartą, natūraliai pakeitusią senuosius katalikų veikėjus. Taip pat vargu ar pagrįstos pastangos įrodyti jaunuosius katalikus siekus būtent Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungą paversti politine partija. Be to, jo darbuose jaunesni katalikai ir toliau vienareikšmiškai laikomi dešiniaisiais, nemandant kritiškiau pažvelgti į politologinės kairės – dešinės schemos taikymo galimybes⁶⁶. Jaunųjų katalikų politines aspiracijas ir konkrečią politinę veiklą mato taip pat Gediminas Rudis, Vygintas Bronius Pšibilskis⁶⁷.

Dangiuro Mačiulio darbe⁶⁸ nemaža vietos skiriama ir NR kultūriniam sąjūdžiui. Tarp JKS ir NR sąjūdžio D. Mačiulis neįžvelgia jokių ideologinio ar kitokio pobūdžio prieštaravimų - JKS laikomas integralia NR sąjūdžio dalimi: jo manymu JKS susiburti labiausiai pasitarnavo J. Keliuočio įkurta NR, tapusi šio „neformalaus sąjūdžio“ organu. D. Mačiulio darbas labai svarbus ir tautininkų tautiškumo sampratai bei jo santykiui su katalikiškumu suvokti.

LF bei kitų katalikų ideologinių grupių antisovietinio bei antinacinio pasipriešinimo tyrimai padeda suvokti JKS tolimesnės raidos ypatumus, išliekančiuosius (taigi, svarbiausius) jų ideologijos elementus, visuomeninio ir politinio veikimo taktikos bruožus, nevienareikšmius santykius su komunizmu ar sovietų režimu. Šiuo požiūriu itin svarbūs J. Brazaičio ir ypač Mindaugo Bloznelio

⁶⁴ Pruskus V. Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje. Jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų įžvalgos. Vilnius: UAB „EKOMA“, 2001; Jankauskas A. Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis). Socialinių mokslų daktaro disertacija. Vilniaus universitetas, 1994.

⁶⁵ Svarauskas A. LF ir LFB ideologinės ištakos – „1936 metų generacija“ lietuviškojo autoritarizmo kontekste // Į laisvę. 2006, liepa – rugsėjis, p. 56 – 71. Analogiškos išvados prieinama R. Labanausko straipsnyje „Jaunųjų katalikų sąjūdis: politinės formavimosi aplinkybės 1935 – 1936 m.“ (Naujasis židinys – aidai. 2006, Nr. 6 – 7, p. 248 – 257).

⁶⁶ Svarauskas A., Tamošaitis M. Lietuvos politinių partijų radikalėjimas XX a. 4 – ams dešimtmetyje // Istorija. 2007, Nr. 68, p. 43 – 57; Svarauskas A. Lietuvos Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politinė srove po 1926 m. perversmo // LKMA metraštis. Vilnius, 2008, T. 31, p. 49 - 75.

⁶⁷ Pšibilskis B. V. Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003; Rudis G. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis 1938 – 1939 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai. Vilnius: Pradai, 1997, p. 182 – 215.

⁶⁸ Mačiulis D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927 – 1940 metais. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

darbai⁶⁹. A. Mažiulio, Pilypo Naručio ir Vitalijos Kazilionytės darbai⁷⁰ leidžia spręsti apie jaunųjų katalikų parengtos kartos įtaką katalikų visuomenėje bei vaidmenį pasipriešinime.

Labai reikšmingas literatūrologų indėlis į JKS tyrimus⁷¹. Juose daug dėmesio skiriama literatūrinių bendruomenių, turėjusių ir ideologinių tikslų, santykiui su katalikybe. Literatūrologai bene pirmieji ėmė kelti klausimą apie tradicinio lietuvių religingumo krikščioniškumo pobūdį⁷². Etapiniu JKS tyrimų istorijoje laikytinas Dalios Jakaitės veikalas „„Šatrijos” draugija lietuvių literatūros istorijoje“. Jame išsamiai nušviečiamos šios daugelį jaunųjų katalikų išugdžiusios draugijos ištakos, struktūra, ideologija, tradicijos. Argumentų JKS traktuoti kaip bendruomenę su savo tradicijomis, vertybėmis ir savita tapatybe suteikia D. Jakaitės išvelgtas „šatrijietiškas“. Bendrai išgyvenamų tradicijų svarbą organizaciniam tapatumui liudija ir ateitininkams būdinga meno forma - misterijos, kurias Jakaitė laiko „bendruomenine simbolinės politikos forma“. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, jog svarbi katalikybės funkcionavimui nusakyti dimensija – modernumas – teologų ir literatūrologų suprantama skirtingai. Teologai jį nusako santykiyje su Bažnyčios doktrina, o literatūrologai – santykiyje su klasikiniu literatūrinės išraiškos kanonu (neatsitiktinai D. Jakaitė katalikiškąjį atsinaujinimą sieja tik su augustinizmo tendencijomis). Todėl faktiškai teologinis modernizmas yra platesnis reiškinys už literatūrinį ar meninį modernizmą. Kitaip sakant, literatūrologų konservatyviais laikomi reiškiniai, teologų daugeliu atvejų būtų įvertinti kaip modernizmo apraiška.

Reikšmingas yra dailėtyrininkų įnašas į JKS tyrimus. Paminėtini Giedrės Jankevičiūtės, Jolitos Mulevičiūtės ir ypač Skirmantės Smilingytės – Žeimienės darbai⁷³. S. Smilingytė – Žeimienė bažnytinės dailės pavyzdžiu atskleidžia katalikybės sampratą įvairovę atskiruose visuomenės sluoksniuose skirtingais laikotarpiais, ypač katalikiškojo tradicionalizmo ir modernumo bei katalikiškumo ir tautiškumo sąveiką XX a. pirmos pusės Lietuvos katalikų visuomenėje.

Toliau buvo tęsiami katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų filosofinio paveldo tyrimai. Kaip ir anksčiau daugiausia dėmesio skirta Šalkauskiui ir Maceinai⁷⁴. Petras Butkus konstatavo

⁶⁹ *Brazaitis J.* Vienų vieni. 4 – asis (fotografuot.) leid. Vilnius: Vilties sp., 1990; *Bloznelis M.* Lietuvių frontas. Kaunas: „Į Laisvę“ fondas, 2008, D. 1: Lietuvių frontas vokiečių okupacijos metais; *ibid.* Antano Maceinos idėjos šiandien // *Naujoji romuva*. 2006, Nr. 1 (554), p. 68 – 69.

⁷⁰ *Kazilionytė V.* Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai // Sakalai parskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: Į Laisvę fondas, 2008, p. 22 - 133; *Mažiulis A.* Juozas Brazaitis // Į laisvę. 1964, Nr. 34, p. 1 – 14; *Narutis P.* Tautos sukilimas, 1941, Lietuvos nepriklausomybei atstatyti. Oak Lawn, Ill. 1994.

⁷¹ *Jakaitė D.* „Šatrijos” draugija lietuvių literatūros istorijoje. Vilnius: Lietuvos rašytojų s – gos leidykla, 2003; *Viliūnas G.* Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918 – 1940). Vilnius: Alma litera, 1998; *Laurenčikaitė S.* Katalikų sąjūdis ir krikščioniškojo egzistencializmo atspindžiai XX amžiaus lietuvių poezijoje. Vilnius: Petro ofsetas, 1997; *Balsevičiūtė V.* Vytautas Mačernis ir jo karta. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

⁷² *Čiočytė D.* Tautiškosios religinės tapatybės svarstymai literatūros teologijos aspektu // *Literatūra*. 2006, Nr. 48 (5), p. 117.

⁷³ *Jankevičiūtė G.* Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918 – 1940. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003; *Mulevičiūtė J.* Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2001; *Smilingytė - Žeimienė S.* Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009.

⁷⁴ *Jokubaitis A.* Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai // *Politologija*. 2001, Nr. 2 (22), p. 1 – 23; *Ivanovas B.* Tautiškosios idėjos tarpukario Lietuvos filosofų S. Šalkauskio ir A.

ankstyvajam Maceinai būdingą iracionalizmą, polinkį į nacionalizmą, profetizmą, vos ne ekstremistinį socialinį radikalizmą ir politinį utopizmą⁷⁵. Panašių išvadų prieina ir L. Donskis, tik formuluoja jas dar kategoriškiau. Anot jo, A. Maceina „socialinis konstruktyvistas, doktrinierius [...] atmetantis egzistuojančią socialinę realybę ir siūlantis tikrovės kontrprojektą“⁷⁶, „klerosocializmo“ ir fašizmo šalininkas. A. Sverdiolas taip pat atkreipė dėmesį į Maceinos socialinį radikalizmą, pavojingai artėjantį „prie totalitaristinių išvadų“⁷⁷. Tačiau abejotinas A. Sverdiolo teiginys, jog Maceina „nebesiūlė katalikiškosios kultūros projekto“⁷⁸. Alvydas Jokubaitis į Maceinos filosofinį palikimą žvelgdamas per politikos ir kultūros antinomijos prizmę prieina išvados, kad Maceina pernelyg akcentavo kultūrą (tautiškumą). Konstatuojamas Maceinos polinkis į politinių fenomenų estetizavimą, jo vis stiprėjantis žengimas kraštutinio nacionalizmo ir totalitarizmo linkme⁷⁹.

Reikšmingi ir kai kurie bendresnio pobūdžio darbai, padėję nustatyti katalikiškumo raiškos ribas tuometinėje visuomenėje⁸⁰. Platesniam istoriniam kontekstui pristatyti pasitelkiami darbai, skirti laikotarpiui iki valstybės atkūrimo (juose išryškėja didelis tautiškumo kaip vieno svarbiausių katalikybės atvirėjimo veiksnių vaidmuo visuomenėje⁸¹), krikščionių demokratų valdymo laikotarpiui, santykiams tarp KA ir tautininkiškosios visuomenės, valstybės ir visuomenės būviui kriziniais 1938 – 1940 aisiais metais⁸². Tautininkų srovės ideologijai bei politinei raiškai itin svarbūs Algirdo Grigaravičius bei Bernaro Ivanovo darbai⁸³. Juo labiau, kad paskutiniu metu išryškėjo tendencija sureikšminti katalikiškosios ir tautininkiškosios visuomenių skirtumus, angažavimąsi

Maceinos darbuose // Kultūros barai. 2001, Nr. 3, 4; *Lukoševičius V.* Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab. – 1940 m. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 447 – 454.

⁷⁵ *Butkus P.* Antano Maceinos filosofinių pažiūrų raida. Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000.

⁷⁶ *Donskis L.* Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje // *Akiračiai*, 1997, Nr. 3, p. 6.

⁷⁷ *Sverdiolas A.* Antano Maceinos filosofinis kelias // *Maceina A. Raštai*. Vilnius: Mintis, 1991, T. 1: Kultūros filosofija, p. 5 – 19.

⁷⁸ *Sverdiolas A.* Kultūros filosofija Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1983, p. 126.

⁷⁹ *Jokubaitis A.* Šalkauskis ir Maceina kaip politikos filosofai, p. 14.

⁸⁰ *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996; *Trimakas R.* Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940) // *Sociologija*. Mintis ir veiksmas. 1999, Nr. 3 (5), p. 67 – 80; *Laukaitytė R.* Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. Informacine prasme svarbūs A. Vasiliauskienės darbai (*Vasiliauskienė A.* Lietuvių katalikų mokslo akademija, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992 ir daugelis kitų).

⁸¹ *Žaltauskaitė V.* Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė. XIX a. pab. – XX a. pr. Sociopolitinis aspektas. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000; *Žaltauskaitė V.* Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo – Vaižganto pažiūrose iki 1904 m. // *Lietuvių Atgimimo studijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, T. 8, p. 248 – 260.

⁸² *Bučelis D.* Lietuvių krikščionių demokratų partijos sukūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m. // *LKMA Metraštis*. Vilnius, 1996, T. 10, p. 512 – 571; *Kasparavičius A.* Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Vilnius, 2005, T. 27, p. 433 – 461; *Vaskela G.* Lietuva 1939 – 1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką. Vilnius: LII I-kla, 2002.

⁸³ *Grigaravičius A.* Lietuvių tautininkų ideologijos ir politikos raida iki 1926 m. // *Kultūros barai*. 2008. Nr. 2, p. 86 – 89; *Grigaravičius A.* Tautininkai ir jaunimas 1918 – 1926 metais // *Naujoji Romuva*. 2010, Nr. 1, p. 36 – 41; *Ivanovas B.* Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas. Vilnius: Versus aureus, 2005.

tautiškumui priskiriant tik tautininkams⁸⁴ bei revizuojant XIX a. pabaigos tautinio atgimimo išdavijoje susiformavusios tautinės tapatybės modelio istorinę reikšmę⁸⁵.

Siekiant nustatyti JKS socialinio angažuotumo visuomeninės, kultūrinės ir politinės raiškos ribas, susipažinta su sovietine historiografija⁸⁶. Ji buvo konstruojama ant katalikybės ir komunizmo ideologinio nesuderinamumo schemos, katalikybę laikant išnaudotojiškų klasių ideologiniu pagrindu. Katalikybės ir komunizmo sąveika sovietinių istorikų ir filosofų buvo suvokiama kaip Komunistų partijos vadovaujamo darbo žmonių revoliucinio judėjimo bei komunistinės ideologijos sąlygotas teologinių vaizdinių reikšmės mažėjimo, marksistinių idėjų populiarėjimo, revoliucinių kovos už savo teises metodų perėmimo, SSRS populiarumo augimo procesas. Buvo išvelgiamas katalikiškų („klerikalinių“) organizacijų nevienalytiškumas – matomos „viršūnės“ ir „apačios“. Katalikų santykiai su komunistais dažniausiai charakterizuojami kaip antagonistiniai, jų problematiškumas neįžvelgiamas.

Taip pat ir nesovietinėje literatūroje katalikų santykiai su komunistais dažniausiai charakterizuojami tik kaip antagonistiniai. Ypač JKS atveju dominuoja nusistatymas akcentuoti jaunųjų katalikų konfrontaciją su komunistais. Todėl JKS santykis su komunizmu retai tampa tyrimo (ypač per katalikybės prizmę) objektu. Tai būdinga Bažnyčios santykius su sovietų režimu, t.y. oficialųjį, institucinį katalikų visuomenės santykio su režimu aspektą analizuojančiuose ir konfrontacinę jų santykių pusę atskleidžiančiuose darbuose⁸⁷. Kartu esama darbų, kuriuose labiau akcentuojamas katalikų bendradarbiavimas su komunistais bei sovietų režimu – „taikus sugyvenimo“ paieškos⁸⁸. Šiuo požiūriu itin svarbus Reginos Laukaitytės straipsnis „Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai“: jis įgalina į mokslinę apyvartą įtraukti naujus katalikų ir komunistų bendradarbiavimą įrodančius faktus. Reljefiškesniam santykių su komunistais sovietų režimo sąlygomis vaizdui atkurti pravartūs daugiau per asmeninės patirties prizmę parašyti ar ryškiau atstovaujamos grupės indėlių respektuojantys darbai⁸⁹. Komunistų įtakai

⁸⁴ Bumblauskas A. Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos // Lietuvos istorijos studijos. 2009, Nr. 23, p. 150, 156; Viliūnas G. Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Vilnius: LII leidykla, 2001, T. 17, p. 68 - 102.

⁸⁵ Putinaitė N. Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004; Subačius P. Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra. Vilnius: Aidai, 1999.

⁸⁶ Atamukas S. LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1 – kla, 1958; Kancevičius V. 1940 metų birželis Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1973; Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. Vilnius: Mintis, 1978, T. 2: 1920 – 1940; Sebeženkovaitė T. LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935 – 1940 m. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1969 // Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. 3377, ap. 48, b. 972.

⁸⁷ Tokią poziciją geriausiai atstovauja A. Streikus (*Streikus A. Religinio gyvenimo žlugdymas 1940 – 1941 metais // Okupacija ir aneksija = Occupation and annexation: pirmoji sovietinė okupacija (1940 – 1941)*). Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 457 - 467).

⁸⁸ Laukaitytė R. Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai // LKMA metraštis, Vilnius, 2005, T. 27, p. 511 – 526; Skrupskelis K. Spauda 1940 metų vasarą // Naujasis židinys – aidai. 2006, Nr. 3, p. 102 – 115; Vardys V. Katalikai ir komisari: pirmoji pažintis // Krikščionybė Lietuvoje. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 367 – 388; Jakštas J. Nepriklausomos Lietuvos istorija. Chicago: Akademinių Skautų sąjungos Vydūno fondas, 1992.

⁸⁹ Brizgys V. Katalikų Bažnyčia Lietuvoje: pirmojoje rusų okupacijoje 1940 – 1941 m., vokiečių okupacijoje 1941 – 1944 m. (trumpa apžvalga). Chicago, 1977; Deksnys J. Lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai hitlerinės okupacijos metais (1941 – 1944 m.) // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 995, l. 1 – 91.

nustatyti svarbūs Nijolės Maslauskienės, Mindaugo Tamošaičio darbai⁹⁰. Visuomenės ir valdžios laikyseną 1940 m. okupacijos atžvilgiu išsamiai analizavo Liudas Truska. Jis visuomenės santykį su sovietine okupacija laiko „politinės ir moralinės krizės“ pasireiškimu, pabrėždamas, kad vos ne visa Lietuvos visuomenė, kolaboravo su sovietiniu režimu, vėliau kaltę dėl sovietinio režimo pasekmių lietuvių tautai, suversdama žydų tautai⁹¹. Tokios koncepcijos pagrindimas kelia abejonių, juo labiau, kad istoriografijoje pripažįstama, kad antisemitizmas jau tarpukaryje buvo plataus masto reiškinys⁹².

Katalikybės fenomenui aptarti buvo naudojamosi teologinio ir filosofinio pobūdžio literatūra⁹³. Iš filosofinių darbų išskirtini B. Kuzmicko veikalai, padėję įsigilinti į Bažnyčios mokymo kaitos naujaisiais laikais problematiką. T. Looome veikalas apie katalikiškąjį modernizmą suteikė argumentų conceptualiam atvirosios katalikybės fenomeno pagrindimui. Atvirosios katalikybės ezoteriniam funkcionavimo lygmeniui nušviesti pasinaudota religijotyrybinių darbais⁹⁴. Idėjos - asmens – grupės sąveikos mechanizmą padėjo atskleisti antropologų, sociologų, politologų darbai⁹⁵. Naudotasi ir marksizmo kilmę bei katalikybės ir komunizmo doktrinų sąveiką analizuojančiais darbais⁹⁶.

Šaltiniai. Pagal darbo specifiką šaltiniai skirstytini į pirminius ir antrinius. Išskiriamos šios pirminių šaltinių grupės: 1) valstybinių institucijų dokumentai; 2) pasaulėžiūrinių – ideologinių priešininkų požiūrį atspindintys šaltiniai; 3) JKS oponentų katalikų visuomenėje požiūrį perteikiantys šaltiniai; 4) Bažnyčios hierarchijos veiklą atspindintys dokumentai; 5) KVC ir visuomeninių katalikų organizacijų dokumentai; 6) Ateitininkų federacijos (AF) ir jos padalinių dokumentai; 7) katalikiškų švietimo institucijų dokumentai; 8) periodinė spauda; 9) katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų studijos, knygos, straipsniai, kūrybiniai projektai, proginės kalbos; 10) katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų asmeninio pobūdžio dokumentai (atsiminimai, dienoraščiai, laiškai). Antriniai šaltiniai skirstytini į šias grupes: 1) sovietinio saugumo struktūrų

⁹⁰ *Maslauskienė N.* Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje – 1940 m. rugsėjo mėn. // *Genocidas ir rezistencija*. 1999, Nr. 1 (5), p. 77 – 104; *Tamošaitis M.* Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4 – ajame XX a. dešimtmetyje: monografija. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010.

⁹¹ *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005, p. 249 - 251.

⁹² Iš antisemitizmui skirtų darbų be minėto Truskos darbo svarbus K. Girniaus straipsnis (*Girnius K. K.* Lemtingieji 1941 – ieji: holokausto Lietuvoje prielaidų klausimu // *Naujasis Židinys – Aidai*. 2011, Nr. 2, p. 85 – 100).

⁹³ *Handbuch der Kirchengeschichte*. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1999, B. 7: Die Weltkirche im 20. Jahrhundert; *Katalikų Bažnyčios istorija*. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997, D. 2; *Küng H.* Das Christentum: Wesen und Geschichte. München – Zürich: Piper, 1995; *Kuzmickas B.* Katalikiškoji filosofija: XIX ir XX amžiai. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003; *Looome M. T.* Liberal Catholicism, Reform Catholicism, Modernism. Mainz: Matthias – Grünwald – Verlag, 1979; *Vorgrimler H.* *Naujasis teologijos žodynas*. Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2003 ir kiti.

⁹⁴ *Beresnevičius G.* Religijotyros įvadas. Vilnius: Aidai, 1997; *Элиаде М.* История веры и религиозных идей: От Гаутамы Будды до триумфа христианства. М.: Академический проект, 2008.

⁹⁵ Minėtini šie: *Mažeikis G.* Propaganda ir simbolinis mąstymas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010; *Novagrockienė J.* Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai // *Jankauskas A.*, et al. (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 17 – 49.

⁹⁶ Svarbesni šie: *Daim W.* Linkskatholizismus: eine katholische Initiative in Moskau. Wien – Frankfurt – Zürich: Europa Verlag, 1965; *Mitrulevičius G.* Socialdemokratijos tapsmas // *Gairės*. 1998, Nr. 2, p. 32 – 35; *Паукова Р.* В борьбе за единство коммунистов и трудящихся католиков // *Вопросы научного атеизма*. Выпуск 3, Москва, 1967, с. 257 - 285.

dokumentai; 2) jaunųjų katalikų rašytinis palikimas po 1940 m.: tarpusavio korespondencija, atsiminimai, LF ir LFB programiniai bei veiklos dokumentai, polemiką su krikdėmis atspindintys tekstai.

Iš valstybinių institucijų fondų dokumentų daugiausia naudos davė Valstybės saugumo departamento (VSD) (Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 378), Valstybės saugumo policijos (VSP) Kauno apygardos (LCVA, f. 438), Kauno miesto ir apskrities viršininko (LCVA, f. 402) fondai. VSD dokumentai padėjo nušviesti daugelį JKS veiklos aspektų: studentų nuotaikų kaitą JKS genezės laikotarpiu, santykius su ideologiniais priešininkais, jaunųjų katalikų, laikyseną sovietų valdžios atžvilgiu ir t.t. Dielininkaičio bei kitų katalikų veikėjų sekimo bylos⁹⁷ kartu su VSD 1936 m. kasdieniniais biuleteniais padėjo atkurti JKS susiformavimo 1935 – 1936 m. eigą. Katalikiškų organizacijų įstatai, valdybų sudėtį atspindintys dokumentai (LCVA, f. 402) teikia medžiagos organizacijų vaidmeniui visuomenėje nusakyti.

Ideologinių priešininkų požiūrį atspindinčių dokumentų rasta įvairiuose fonduose. Tautininkų ar jiems artimų tautinių katalikų ideologines nuostatas ir veikimą atspindi jų straipsniai spaudoje („Lietuvos aidas“, „Vairas“ ir kt.), pokalbiai, atsiminimai⁹⁸. Liaudininkų požiūrį į katalikų veikimą sovietų valdžios metais šviesos atskleidžia liaudininkų susirašinėjimas su krikdėmis bei jų prisiminimai⁹⁹. Lietuvos komunistų partijos (LKP) vadovų korespondencija, Centro komiteto (CK) ir rajkomų ataskaitos, atsišaukimai, pagrindiniai laikraščiai, atsiminimai (Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. 77, 3743, 3377) teikia daug informacijos apie LKP laikyseną katalikų atžvilgiu, jų pastangas infiltruoti į katalikiškas organizacijas, įtraukti jas į bendradarbiavimą su LKP¹⁰⁰. Įvairūs komunistinės kilmės dokumentai atskleidžia ypač stiprią komunistų ir katalikų sąveiką buvus Lietuvos Darbo jaunimo sąjungoje. Išrašai iš Lietuvos vadovų, pareigūnų, katalikų visuomenės veikėjų procesinių veiksmų padėjo atskleisti geopolitinio faktoriaus svarbą Lietuvos politiniame ir visuomeniniame gyvenime (LYA, f. 3377). Nemaža LKP ir komjaunimo veikimą charakterizuojančių dokumentų yra publikuota¹⁰¹.

⁹⁷ P. Dielininkaičio (LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686), Juozo Keliuočio (LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812), Juozo Leimono (LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889), Stasio Bačkio (LCVA, f. 438, ap. 1, b. 125), Zenono Ivinskio (LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1173) ir kitų katalikų veikėjų sekimo bylos.

⁹⁸ *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su prel. Prof. A. Dambrausku – A. Jakštu // *Naujoji Romuva*. 1931 m. rugsėjo 20 d., Nr. 38, p. 897 - 902; *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su V. D. Universiteto Prorektoriumi Kan. Prof. Blažiejū Čėsniu // *Naujoji Romuva*. 1932 m. sausio 24 d., Nr. 4, p. 73 – 75; Atsakymai [Domo Cesevičiaus] į Valstybės saugumo organų pastatytus man klausimus // *Kultūros barai*. 1992, Nr. 12, p. 55.

⁹⁹ Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybė Lietuvos Krikščionių demokratų partijai su Ūkininkų sąjunga ir Darbo Federacija (1946 m. spalio 6 d.) // Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius (LII RS), f. 54 – 26, l. 28; *Mackevičius M.* Atsiminimai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1997.

¹⁰⁰ Ypač svarbūs Juozo Vaišnoro (LYA, f. 3377, ap. 36, b. 257; ap. 51, b. 251) ir Henriko Valečkos (LYA, f. 3377, ap. 47, b. 230) atsiminimai, nes atskleidžia Liaudies fronto organizavimo aplinkybes ir bendradarbiavimo su komunistais motyvus.

¹⁰¹ *Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai*, t. 4: 1935 – 1940. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963; *Lietuvos komjaunimo dokumentai: 1919 – 1940 m. spalio*. Vilnius: Mintis, 1989.

Jaunųjų katalikų veiklos platesniam kontekstui suprasti labai padeda kitų katalikų pasaulėžiūrinių grupių ideologinio pobūdžio raštai¹⁰². Tam ypač pasitarnauja prel. Mykolo Krupavičiaus fondas (LII RS f. 54). Jame saugoma medžiaga leidžia teigti M. Krupavičių palaikius neretus kontaktus su sovietų pareigūnais 1940 – 1941 m.¹⁰³. Kai kurie iš šių dokumentų publikuoti¹⁰⁴. Esama daug medžiagos krikščionių demokratų santykiams su tautininkais nušviesti (LCVA, f. 438; Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 1671).

Bažnyčios hierarchijos vaidmeniui JKS raidoje nustatyti medžiagos esama daugelyje fondų (Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (KAKA); fondai su Kauno arkivyskupijos, Panevėžio ir Telšių vyskupijų kurijų dokumentais (LVIA, f. 1671, 1650, 669)). Jie teikia duomenų ir jaunosios kunigų kartos vaidmeniui atskleisti. Episkopato ir pasauliečių katalikų elito palaikomos katalikybės pobūdį, pamaldumo formas leidžia charakterizuoti Kauno arkivyskupijos ir Panevėžio vyskupijos sinodų, dekanatų konferencijų bei Budrumo (Vigilancijos) tarybos medžiaga¹⁰⁵. Kauno arkivyskupo įtaką formuojant TFF mokymo planus ir dėstytojų sąstatą padeda nustatyti Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) fondas (LCVA, f. 631) bei KAKA bylos. Svarbus šaltinis hierarchijos bei atskirų katalikų grupių visuomeniniam ir politiniam veikimui atskleisti yra Slaptojo Vatikano archyvo dokumentų, susijusių su Lietuva, rinkinys¹⁰⁶.

Remiantis KVC medžiaga (LCVA, f. 566; LVIA, f. 1671, 1650, 669) galima rekonstruoti KVC ir jo rajonų bei skyrių valdybų sudėties kaitą, kas tampa nepakeičiamu šaltiniu ir JK veikimui atkurti. KVC valdybos ataskaitos, planai, memorandumai charakterizuoja JK tikslus katalikų visuomenėje ir jų realizavimo eigą. KVC veiklos analizė leidžia nustatyti koks buvo konservatyvumo – progresyvumo santykis jų retorikoje ir veikloje. Didelį studentų ateitininkų vaidmenį atspindi KVC ir jo kuruojamų katalikiškų organizacijų kreipimaisi į studentiškas organizacijas dirbti katalikiškose organizacijose. Direktyvinį KVC pobūdį įrodo instrukcijos katalikiškoms organizacijoms. Kai kurie dokumentai atspindi konfliktiškus Darbo jaunimo sąjungos santykius su Studentų ateitininkų sąjunga (SAS) (Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (MAB RS), f. 12).

JKS nuostatas ir veikimą KA baruose padeda atkurti „Pavasario“ sąjungos (federacijos), jungusios tikintį kaimo jaunimą, medžiaga (LCVA, f. 566, 572). Jos veikla buvo gaudžiai persipynusi su Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos (LKDS) (MAB RS, f. 280) ir Lietuvių katalikų vyrų sąjungos (LVIA, f. 1671) veikla, kurių tyrimai reikšmingai papildė jaunųjų katalikų veikimo KA rėmuose siekių ir rezultatų santykio vaizdą. Minėti fondai teikia daug medžiagos atkurti ir kitų katalikiškų organizacijų, kurioms didesnę ar mažesnę įtaką jaunieji katalikai, ideologinėms

¹⁰² *Krupavičius M.* Liaudies tarnyboj. Kaunas, 1928; *Liasauskis J.* Kristaus Bažnyčia ir Jos santykiai su nekatalikais. Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1928 m. ir daugelis kitų.

¹⁰³ *Krupavičius M.* 1940 m. liepos 11 – 12 d. (atsiminimai) // *LII RS*, f. 54 – 121, l. 11; M. Krupavičiaus laiškas Jo Ekselencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Ponui Justui Paleckiui (1940 m. birželio 23 d.) // *LII RS*, f. 54 – 89, l. 1 – 2.

¹⁰⁴ *Laukaitytė R.* 1940 – 1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms // *LKMA metraštis*. Vilnius, 2005, T. 27, p. 586 - 637.

¹⁰⁵ LVIA saugoma Kauno arkivyskupijos Budrumo (Vigilantijos) tarybos byla (LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26).

¹⁰⁶ *Streikus A.* (sud.). Lietuva ir Šventasis Sostas (1922 – 1938): Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai. Vilnius: LKMA, 2010.

nuostatoms ir veikimui. Esama katalikiškų organizacijų įstatų, statutų, valdybų sudėti atspindinčių dokumentų (LCVA, f. 402).

Studentų ateitininkų ideologinėms nuostatoms ir veiklai analizuoti nepamainomas yra didelis AF fondas (LCVA, f. 564). Jame esama pakankamai medžiagos SAS, korporacijų, kitų studentų ateitininkų struktūrinių padalinių veiklai, valdybų sudėčiai, ideologiniams principams, vaidmeniui katalikiškose organizacijose, santykiams su nekatalikiškomis organizacijomis atkurti. Moksleivių ateitininkų sąjungos (MAS) dokumentai (ir VUB RS, f. 267) leidžia charakterizuoti moksleivių ateitininkų veikimą. Konstatuotina stipri moksleivių ateitininkų indoktrinacija per spaudą, knygas, dvasios tėvus, liturgiją. Fondo medžiaga leidžia spręsti apie sendraugių veikimo priemones ir tikslus.

Svarbus jaunųjų katalikų veikimo baras buvo katalikiškosios švietimo institucijos: aukštosios mokyklos, gimnazijos, progimnazijos, kunigų ir mokytojų seminarijos. Jų darbą VDU padeda charakterizuoti VDU fondas (LCVA, f. 631). Papildomos medžiagos jaunųjų katalikų ir katalikų kultūrininkų veikimui universitete teikia jo veiklą apibūdinantys leidiniai¹⁰⁷. JKS įtaką gimnazijose, progimnazijose, pradžios mokyklose atskleidžia Švietimo ministerijos fondas (LCVA, f. 391).

Jaunųjų katalikų ideologijai ir veikimui suprasti svarbus šaltinis yra periodiniai leidiniai. Didžiausią reikšmę turi pačių jaunųjų katalikų, katalikų kultūrininkų leisti arba labai įtakoti leidiniai („Ateitis“ (1919 – 1940)¹⁰⁸, „Naujoji romuva“ (1931 – 1940), „Naujoji vaidilutė“ (1936 – 1940), „Romuva“ (1921 – 1922), „Studentų dienos“ (1937 – 1940), „XX amžius“ (1936 – 1940)), „Židinyš“ (1925 – 1940)). Jaunųjų katalikų veikimą KA baruose padėjo atskleisti kitų KVC organizacijų leidiniai („Jaunimo vadas“ (1936 – 1940), „Mūsų laikraštis“ (1936 – 1940), „Pavasaris“ (1936 – 1938, 1940)). Katalikiškosios savimonės tyrimams buvo pravarti vyskupijų, vienuolių ir kunigų periodinė spauda („Lurdas“ (1936 – 1940), „Panevėžio garsas“ (1935 – 1940), „Sursum corda“ (1936), „Šaltinis“ (1938 – 1940), „Šv. Pranciškaus varpelis“ (1923 - 1935), „Tiesos kelias“ (1933 – 1940), „Žvaigždė“ (1936 – 1940), „Žemaičių prietelius“ (1936 – 1940)), kitų katalikiškų visuomeninių – politinių („Darbininkas“ (1922 – 1940), „Darbo jaunimas“ (1934 – 1936), „Draugija“ (1937 – 1940), „Krikščionis demokratas“ (1927 – 1929), „Laisvė“ (1920 - 1923), „Rytas“ (1930 – 1936), „Ūkininkas“ (1939), „Tėvynės sargas“ (1920 - 1926), „Vienybė“ (1929 – 1933)) ir nekatalikiškų organizacijų periodika („Bendras žygis“ (1938 – 1939), „Jaunoji karta“ (1928 - 1940), „Lietuvos aidas“ (1928 - 1940), „Lietuvos žinios“ (1922 - 1940), „Trinitas“ (1920 - 1940), „Vairas“ (1932 – 1940), „Verslas“ (1932 - 1940), „Vilniaus žinios“ (1904 - 1909)). Kai kurių periodinių leidinių tiražą padėjo nustatyti Pasaulinės Katalikų spaudos parodos Vatikane Lietuvių skyriui organizuoti komiteto fondas (NB RS f. 158).

Jaunųjų katalikų ir jų mokytojų romuviečių bei kitų katalikų kultūrininkų ideologinėms nuostatoms atskleisti nepakeičiamas šaltinis yra jų knygos, straipsniai, kūrybiniai projektai, kalbos. Katalikų kultūrininkų genezei didžiulę įtaką turėjo prel. Aleksandro Dambrausko – Jakšto darbai. Svarbesni iš jų paskelbti A. Jakšto raštuose¹⁰⁹. Juos papildė Mykolo Vaitkaus, S. Šalkauskio

¹⁰⁷ Lietuvos Universitetas, 1922.II. 16 – 1927.II. 16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. Kaunas: Valstybės sp., 1927.

¹⁰⁸ Čia ir toliau periodikos apžvalgoje skaičius žymi metus numerių, kuriais pasinaudota darbe.

¹⁰⁹ *Jakštas A.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1997, T. 1, 3; *ibid.* Kultūros viešpatija. Kaunas, 1919.

atsiminimai, kan. Adolfo Sabaliausko dienoraštis¹¹⁰. Labiausiai jaunųjų katalikų kaip ateitininkų elito pasaulėžiūrą įtakojo ir ideologiją formavo Šalkauskis. Todėl plačiai naudotasi jo veikalais, studijomis, proginėmis kalbomis, straipsniais, skelbtais jo raštuose taip pat jo straipsniais ir interviu to meto periodinėje spaudoje¹¹¹. Jie padėjo atskleisti romuviečių filosofines, politines, socialines ir estetines pažiūras bei visos katalikų kultūrininkų stovyklos politinius siekius. Šalkauskio bendražygiai K. Pakštas, J. Eretas, taip pat P. Kuraitis, P. Dovydaitis paskelbė nemaža darbų, turėjusių didelę įtaką JKS kaip savarankiškos visuomeninės grupės, formavimuisi¹¹². Vysk. Kazimieras Paltarokas savo knygelėse aptarė platų spektrą problemų, iškilusių katalikų visuomenei santykiyje su moderniąja kultūra valstybe, ypač daug dėmesio skirdamas KA plėtojimui¹¹³. Svarbūs šaltinis 4 – o dešimtmečio visuomeniniams procesams – jo atsiminimai¹¹⁴. Suprantama, itin reikšmingas šaltinis buvo jaunųjų katalikų knygos ir straipsniai katalikiškoje periodikoje¹¹⁵. Plačiai naudotasi A. Maceinos tekstais. Svarbūs palyginimui buvo savo socialiniu angažuotumu labai artimo jaunesiems katalikams, tačiau konfliktavusio su Bažnyčios vadovybe, kun. Povilo Jako raštai¹¹⁶. Su jaunaisiais katalikais diskutavo jų amžiaus, tačiau gerokai konservatyvesnis kun. Kazimieras Olšauskas¹¹⁷.

Iš asmeninio pobūdžio dokumentų didelę informacinę vertę turi jaunųjų katalikų ir jų artimųjų bei katalikų kultūrininkų korespondencija¹¹⁸. Ji leido teigti buvus labai artimus jų

¹¹⁰ *Vaitkus M.* Nepriklausomybės Saulėj. 1918 – 1940 atsiminimai. London: Nida, T. 6, D. 2; *Šalkauskis S.* Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas. Abipusis susirašinėjimas // *Šalkauskis S.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1993, T. 3, p. 339 – 424; kan. F. Kemėšio straipsniai, kalbos (MAB RS, f. 280); kan. A. Sabaliausko dienoraštis (*Sabaliauskas A.* Dienynas. 1933 – 1949 m. // Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (KAKA), b. 624).

¹¹¹ *Šalkauskis S.* Raštai. Vilnius: Mintis [Margi raštai], 1990 – 2002, T. 1 – 7; *ibid.* Ruomuvos Pradmens // Ruomuva. Tautinės kultūros ir pilnutinio gyvenimo laikraštis. 1921 m. balandžio mėn., Nr. 1, p. 15 – 19; Pasikalbėjimas su prof. St. Šalkauskiu // Rytas. 1927 m. lapkričio 17 d., Nr. 260 (1145), p. 1; *Šalkauskis S.* „Iš praeities į ateitį / Tautos genijaus atgimimo misterija“ // Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius (NB RS), f. 58 – 141.

¹¹² *Eretas J.* Katalikai ir Mokslas. Kaunas, 1935; *Kuraitis P.* Žmonių tarpusavio žmoniško sugyvenimo pagrindai ir būdai (1935 m. gegužės 10 d.) // VDU, Katalikų teologijos fakulteto rankraščių skyrius (VDU KTF RS), prel. P. Kuraičio fondas, T. 543; *Pakštas K.* Lietuviškojo dinamizmo gairės // XX amžius. 1939 m. vasario 20 d., p. 5; *Pr. D. [P. Dovydaitis].* Katalikybės pakilimas Vakaruose ir jaunimo rolė jame // Ateitis. 1922, Nr. 4 - 5, p. 81 – 86 ir daugelis kitų.

¹¹³ *Paltarokas K.* Katalikų veikimo centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje. Kaunas: Katalikų veikimo centras. 1929.

¹¹⁴ *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai. Atsiminimai. Vilnius: Katalikų akademija, 2005.

¹¹⁵ *Daulius J.* [S. Yla]. Komunizmas Lietuvoje. Kaunas, 1937; *Daulius J.* Siauroji ar pilnutinė katalikybė. Kaunas: Sakalas, 1939; *Dielininkaitis P.* Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina // Pijus XI: aktualieji katalikų gyvenimo ir pasaulėžiūros klausimai pagal Pijaus XI gyvenimo ir jo raštų mokslą. Kaunas, 1937, p. 176 – 215; *Keliuotis J.* Visuomeninis idealas: visuomeninės filosofijos metmenys. Kaunas: Naujosios Romuvos leidinys, 1935; *Šablinskas A.* Kūrybinis katalikų veikimas. Kaunas: Pavasaris, 1939. Svarbūs buvo I. Skrupskelio straipsniai (pasirašydavo Ig. Petrikonio slapyvardžiu).

¹¹⁶ *Jakas P.* Krikščionybės tragizmas. Kaunas: Akiratis, 1938; *ibid.* Žmogus tarp žmonių arba Naujasis humanizmas. Kaunas: Švyturys, 1940.

¹¹⁷ *Mukienė S., Valiūnienė R.* (sud.). Kazimieras Olšauskas: profesorius, kunigas, Sibiro kankinys. Vilnius – Plungė: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1997.

¹¹⁸ S. Nėries archyvas (NB RS), f. 4); Z. Ivinskio archyvas (NB RS, f. 29), J. Keliuočio archyvas (NB RS, f. 31); J. Griniaus archyvas (NB RS, f. 58), K. Paltaroko, J. Ereto, P. Kuraičio korespondencija su vysk. P. Būčiu (LCVA, f. 1674), Prano Mantvydo korespondencija (Literatūros ir meno archyvas (LMA), f. 510).

tarpusavio santykius. Dienoraščiai (Z. Ivinskio, A. Sabaliausko, kan. Povilo Dogelio)¹¹⁹ padėjo geriau suprasti jaunųjų katalikų, tautinių katalikų ir kitų katalikų grupių veiksmų motyvus. Juos papildė tarnybiniai duomenys apie katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų darbą VDU (LCVA, f. 631).

Iš antrinių šaltinių labai naudingos šiam darbui buvo NKGB operatyvinės¹²⁰ ir baudžiamosios bylos¹²¹, padėjusios charakterizuoti jaunųjų katalikų santykius su LKDP po JKS susikūrimo bei su sovietų režimu. Geopolitinėms bei politinėms jaunųjų katalikų potencialaus bendradarbiavimo su komunistais prielaidoms atskleisti svarbios Lietuvos valstybės vadovų, pareigūnų, kariškių, žymių visuomenės veikėjų tardymo protokolų kopijos¹²². Jono Deksnio veikalas padėjo suvokti jaunųjų katalikų įtakos katalikų visuomenėje mastą, jų parengtos jaunosios kartos vaidmenį antisovietiniame pasipriešinime, santykių su nekatalikais pobūdį¹²³. Kazimiero Ambrozaičio savarankiški parodymai svarbūs katalikų santykiams su komunistais nušviesti bei katalikų visuomenės radikalėjimo pavidalams suvokti¹²⁴. Neabejotina, kad jo informacija rėmėsi ir Lietuvos SSR NKVD ministras Aleksandras Guzevičius, savo paskaitose Aukštojoje SSSR NKVD mokykloje, skirtose tarpukario katalikų visuomenei¹²⁵. Šios paskaitos - svarbūs dokumentai, nes jos buvo skirtos sovietinių saugumo struktūrų darbuotojų darbui resovietizuotoje Lietuvoje, taigi, neturėjo propagandinio krūvio. Saugumo dokumentai padėjo suprasti J. Keliuočio veikimo iki karo motyvus¹²⁶. Vis dėlto, būtina atkreipti dėmesį, jog fondai su sovietinės bei komunistinės kilmės šaltiniais išlikę fragmentiškai, todėl galimos paklaidos vertinimuose.

Daug informacijos apie JKS suteikia jaunųjų katalikų atsiminimai ar atsiminimai apie juos ir katalikus kultūrininkus. Galima išskirti tris jų rūšis: pasitraukusiųjų į Vakarus (Stasio Barzduko, Kazio Bradūno, P. Gaidos, J. Griniaus, Z. Ivinskio)¹²⁷, likusiųjų Lietuvoje (Viktoro Aleknos,

¹¹⁹ *Dogelis P.* Konfliktų metai ... [ištraukos iš dienoraščio] // *Kardas*, 1992, Nr. 3 - 4, 1994, Nr. 1 - 2; *Ivinskis Z.* Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo. Dienoraštis, kopija; *Sabaliauskas A.* Dienynas. 1933 - 1949 m. (KAKA, b. 624).

¹²⁰ Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. K - 1, ap. 3, 8, 45, 46.

¹²¹ L.Bistro (LYA, f. K-1, ap.58, b. Nr. a P - 12189), P.Dielininkaičio (ibid., b. Nr. a P - 12723), P. Mantvydo (ibid., b. Nr.a P - 12733), I. Skrupskelio (ibid., b. Nr. a P - 12070), P. Dovydaičio (ibid., b. P - 12293); Petro Kupčiūno (ibid., b. 27042/3); Bronislovo Račio (ibid., b. P - 8352); Stasio Šliūpo (ibid., b. P - 14175 - LI); Antano Valaičio (ibid., b. 20096/3).

¹²² LYA, f. 3377, ap. 55.

¹²³ *Deksnys J.* Lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai hitlerinės okupacijos metais (1941 - 1944 m.) // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 995.

¹²⁴ Kazimiero Ambrozaičio (autorystė įrodoma netiesioginiais duomenimis) pasiūlymai Lietuvos katalikų pasipriešinimo Vokietijos okupacijai organizavimui (1942 m.) // LYA, f. K - 1, ap. 3, b. 150, l. 34 - 35.

¹²⁵ A. Guzevičiaus paskaitų „Katalikų dvasininkija ir politinė katalikų veikla Lietuvoje“ ir „Lietuvos Krikščionių demokratų partija“ stenogramos (1942 m.) // LYA, f. K - 1, ap. 3, b. 150.

¹²⁶ F.K-1, ap. 45, b. 372 (Juozo Keliuočio operatyvinio stebėjimo byla).

¹²⁷ *Barzdukas S.* Nueitą kelią apžvelgiant // *Aidai*. 1977, Nr. 1, p. 18 - 22; *Bradūnas K.* Pirmas susitikimas su Vytautu Mačerniu ir studentiškos dienos Kaune (puoštelis atsiminimų, 25 metams nuo poeto mirties praėjus // *Ateitis*. 1969, Nr. 8, p. 229 - 234; *Gaida P.* Vertingų lobių pasaulio kūrėjas // *Mikelaitis G.* (sud.). Tolyne į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose. Vilnius: Aidai, 1997, p. 309 - 314; *Grinius J.* Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių - Brazaitį // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos fil., 2000, p. 42 - 67; *Ivinskis Z.* Atsiminimų nuotrupos apie prof. Stasį Šalkauskį // *Čepėnas P.* (red.) Lietuvos universitetas 1579 - 1803 - 1922. Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 706 - 712.

Broniaus Bulikos, Antano Dambrausko, J. Keliuočio, Antano Strabulio, Julijos Šalkauskienės)¹²⁸ ir mažiau su JKS susijusių (Gerardo Binkio, Vincento Brizgio, Domo Jasaičio, M. Krupavičiaus, Stasio Raštikio, A. Sabaliausko)¹²⁹. Išskirtini J. Keliuočio atsiminimai¹³⁰. Gerokai subjektyvūs, chronologiniu požiūriu nelabai patikimi, vis dėl to jie svarbus šaltinis JKS genezei ir santykiams su NR sąjūdžiu suvokti. Svarbiausius JKS savimonės ir saviidentifikacijos elementus padeda atskleisti jaunųjų katalikų pokarinė korespondencija¹³¹.

LF ir LFB savivoką ir ideologiją bei veikimo planus išdėstantys principai buvo paskelbti periodikoje, o taip pat buvo formuojami tuometinėje tarpusavio korespondencijoje. LF savivoką atspindinčių tekstų esama archyvuose¹³². LFB ideologinės nuostatos ir principai pirmiausia buvo formuluojami laiškuose, kurių dalis publikuota¹³³. LF veikimas Lietuvoje po 1944 m. atsispindi atsiminimuose, sovietų represinių struktūrų baudžiamosiose bylose, publikuotuose šaltiniuose¹³⁴.

Krikščionių demokratų polemika su jaunaisiais katalikais po antrojo pasaulinio karo – itin svarbus šaltinis pastarųjų tapatybės kriterijams nustatyti. Ji atsispindi didžiuliam jaunųjų katalikų, krikščionių demokratų ir jų tarpusavio korespondencijos masyve, memorandumuose, informaciniuose pranešimuose, saugomuose M. Krupavičiaus fonde (LII RS, f. 54). Visa tai padeda suvokti kokios labilios buvo ribos tarp atskirų pasaulėžiūrinių grupių. Analogišką polemiką tarp Lietuvių fronto bičiulių ir krikščionių demokratų atspindi Z. Ivinskio fondo (VU RS, f. 198) medžiaga. Jaunųjų katalikų (daugiausia J. Brazaičio) pokarinės tarpusavio bei su krikščionimis demokratais korespondencijos paskelbta knygoje „Ugninis stulpas“. Krikščionių demokratų polemika su jaunaisiais katalikais matoma tuometinėje spaudoje¹³⁵.

Tyrimo naujumas. Tarpukario Lietuvoje, kurioje katalikiška pasaulėžiūra dominavo, katalikų visuomenės ideologinių nuostatų ir jų raiškos tyrimai reiškia visos visuomenės tyrimus. Juo labiau JKS, pretendavusio į hegemoniją katalikų visuomenėje, pasiūliusio alternatyvą iki tol katalikų

¹²⁸ Prie ištakų: pokalbis su Viktoru Alekna // *Naujoji Romuva*. 2004, Nr. 3, p. 26 – 30; *Bulika K.* Dievo karalystės žemė: rinktiniai raštai. Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2008, T. 1; *Dambrauskas A.* Viskas praeina: mokslo dienų, lagerio ir tremties metų atsiminimų nuotrupos. Vilnius: Vaga, 1991; *Keliuotis J.* J. Tumas – Vaižgantas: atsiminimai // NB RS, f. 31 - 49; *Keliuotis J.* Vincas Mykolaitis Putinas: atsiminimai – studija // NB RS, f. 31 – 46; *Keliuotis J.* Atsiminimai apie F. Kiršą // NB RS, f. 31 – 45; *Strabulis A.* Juozo Ambrazevičiaus – Brazaičio atminimui // *Naujoji Romuva*. 1995, Nr. 1, p. 18 – 21; *Šalkauskienė J.* Į idealų aukštumas: atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.

¹²⁹ *Brizgys V.* Gyvenimo keliai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993; *Jasaitis D.* Mykolas Krupavičius: 80- ties metų amžiaus sukakčiai // LII RS, f. 54 – 102; *Krupavičius M.* 1940 m. liepos 11 – 12 d., (atsiminimai) // LII RS, f. 54 – 121; *Raštikis S.* [Atsiminimai]. Fotogr. leid. Vilnius: Baltijos kultūros fondas. 1996, D. 3: Įvykiai ir žmonės: iš mano užrašų; *Sabaliauskas A.* Vieno žmogaus gyvenimas // KAKA, b. 632 ir kiti.

¹³⁰ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai. Vilnius, 2003.

¹³¹ Z. Ivinskio archyvas (VUB RS, f. 198), J. Lingio susirašinėjimas su LF bičiuliais (VUB RS, f. 247). Dalis jų laiškų yra publikuoti (žr. išnašą Nr. 133); taip pat žr.: *Kazilionytė V.* (red.). Sakalai parskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: Į Laisvę fondas, 2008).

¹³² Traktatas „Kas yra frontininkai“ (LII RS, f. 54 – 33).

¹³³ *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos fil., 2000.

¹³⁴ *Bloznelis M.* (sud.). Adelė Dirsytė: gyvenimas ir darbai. Vilnius: Katalikų akademija, 2003 ir kiti.

¹³⁵ *Gražiūnas A.* Nepasaulėžiūrinė politika // *Laiškai lietuviams*. 1957, Nr. 7, p. 218 – 223; *Gražiūnas A.* Dar dėl Bažnyčios pulso // *Laiškai lietuviams*. 1957, Nr. 11, p. 339 – 344.

visuomenėje viešpatavusiai krikščionių demokratų ideologijai, naują katalikiškumo ir tautiškumo santykį ir laikyseną politinėje konsteliacijoje, atveju.

Darbe laikomasi nuostatos į tarpukario politinius ir visuomeninius procesus žvelgti per pasaulėžiūrinę, idėjų istorijos prizmę, idėjas, vaizdinius, vertybes laikant determinuojančiu istorijos veiksmu. Pamatine laikoma informacinė (dvasinė) būties išraiška, t.y. idėjos (vaizdiniai) ir asmens ar jų grupės kardinalus (esminis, pamatinis) apsisprendimas realizuoti tas idėjas. Toks apsisprendimas už informacinę (dvasinę) realybės sampratą yra nauja metodologinė prieiga. Ji suponuoja atitinkamą požiūrį į visuomeninius procesus, psichologinius veiksmus (žmogiškosios prigimties dėsniumais paremtas psichologines reakcijas) laikant determinuojančiais žmogaus ir visuomenės gyvenimą ir tuo pagrindu XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų jausmines reakcijas suredukuojant į kelias visuomenines tendencijas ar veiksmus. Todėl aiškinant jaunųjų katalikų veiksmus neapsiribojama vien tik viešai deklaruotais jų teiginiais, tačiau ieškoma ir iš žmogaus prigimties dėsniumų išplaukiančios psichologinės motyvacijos.

Kitas novatoriškas darbo aspektas - prieškarinio Lietuvos politinio, visuomeninio, kultūrinio ir bažnytinio gyvenimo sferų susiejimas, žvelgimas į jas kaip į integralią visumą. Būtent tai įgalina specifinis JKS pobūdis: JKS veikė visose minėtose sferose. Išoriškai reiškėsis kaip intelektualų kultūrinis sąjūdis, jis turėjo aiškius politinius siekius, kuriuos stengėsi realizuoti. JKS netaikytina dešinės - kairės schema: JKS buvo tipiškas radikalus to laikotarpio judėjimas, akcentavęs tiek tautinius, tiek ir socialinius tikslus, todėl jautėsis nesaistomas kairės - dešinės schemos reikalavimų ir ne kartą leidėsis į tokius politinius kontaktus, kurie besiangaužuojančioms politinei dešinei ar kairei būtų neįmanomi. JKS tyrimai duotų stimulų ir kitų pasaulėžiūrinių (politinių, kultūrinių, visuomeninių) grupių visapusiškos raiškos tyrimams, leistų įžvelgti sąsajas, kurios kitokiu būdu, t.y. laikantis įprastinės politinio, kultūrinio ir visuomeninio veikimo atskirties, neišryškėtų. Be to, tai leistų geriau suvokti kultūrinio bei neviešojo veikimo ypatybes. Kaip tik jam, atsiribojant nuo ideologinių, deklaratyvių pareiškimų, kaip neapsprendžiančių viso veikimo motyvacijos gylio, skiriama daug dėmesio. Taigi, JKS tautinis, socialinis, katalikiškasis angažuotumas, jo dalyvių intelektualinis pranašumas katalikiškoje šalyje, kokia buvo prieškarinė Lietuva, daro jį vienu iš centrinių pasaulėžiūrinių sąjūdžių, suteikiančiu jo tyrinėtojams išskirtinai patogią priemonę to meto politiniams, kultūriniais, socialiniams procesams stebėti ir aprašyti.

Tarpukaryje svarbiu politinių darinių klasifikavimo kriterijumi buvo katalikybė ar siauriau – santykis su Katalikų Bažnyčia. Politinių ar kitų pasaulėžiūrinių grupių ideologinių nuostatų ir jų praktinio veikimo analizė katalikų doktrinos aspektu verčia suabejoti nusistovėjusiais vertinimais. Ji leidžia teigti, kad pasaulėžiūrinių grupių santykis su Bažnyčia nebuvo statiškas ir jokių būdu nebuvo vienareikšmiškai pozityvus ar negatyvus: nebūta nė vienos grupės ar ideologinės srovės, kuri būtų pilnai perėmusi Bažnyčios doktriną. Juo labiau, kad pati katalikybė galėjo turėti labai įvairią išraišką, ne kartą kitusią laiko bėgyje ir sąlygojusią labai įvairią ja besirėmusių jėgų elgseną. Darbe kaip tik daug dėmesio skirta lietuvių politinių visuomeninių jėgų santykiui su katalikyste, ko iki šiol Lietuvos tarpukariui skirtoje istoriografijoje stigo. JKS veikimo analizė leidžia išryškinti katalikų visuomenės raidos vidinę logiką, atskleisti veiksmus, nulėmusius tarpukario Lietuvos katalikų pasaulėžiūrinės sistemos susiformavimą, visuomeninio veikimo ir elito formavimo pasaulėžiūrinį angažuotumą.

Ginami teiginiai:

1) XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų visuomenę labiausiai veikė katalikiškumo (transcendentinės orientacijos, o taip pat ištikimybės tradicinei Bažnyčios doktrinai ir hierarchijai), angažavimosi tautiškumui, socialinės bei kultūrinės - civilizacinės pažangos siekimo (atsivėrimo mokslui, modernybei, europietiškumui) tendencijos, o taip pat priklausomybės grupei veiksnys.

2) Romuviečių pastangos formuoti savąją pamainą, galinčią atstovauti ir tęsti jų pasaulėžiūrinės nuostatos, buvo vienas svarbiausių JKS genezės ir ideologijos formavimosi veiksnių.

3) Jaunųjų katalikų pasaulėžiūros pagrindu buvo materializmui priešpriešinamas idealizmas ir katalikybės kaip religijų ir ideologijų sintezės modelis - atviroji ("plačioji") katalikybė - atsiribojant nuo katalikybės kaip priešpriešos modelio (tradicinės katalikybės eskliuzyvumo).

4) JKS veikimą religinėje sferoje apsprendė KA indoktrinacinis pobūdis, naujojo, KA doktrina besiremiančio, religingumo diegimui panaudojant ir tradicinį religingumą.

5) Šalies ūkio ir visuomenės santykių modernizavimo programa, turint tikslą masiškai įdiegti kultūros ir civilizacijos vertybes, laikyta viena svarbiausių priemonių tautos solidarumui ugdyti.

6) NR kultūrinis sąjūdis laikytinas jaunųjų katalikų giluminių pasaulėžiūrinių nuostatų raiškos būdu, NR vadovybei atliekant opozicijos (alternatyvinio centro) oficialiai JKS vadovybei, atstovaujamai daugiausia „XX amžiaus“, vaidmenį.

7) Tautinis angažuotumas kaip vienas svarbiausių JKS ideologijos bruožų ir katalikybės kaip religijų ir ideologijų sintezės samprata tautos interesų vardan leido palaikyti santykius su įvairiomis ideologinėmis grupėmis (tautininkais, voldemarininkais, liaudininkais, socialdemokratais, komunistais), naudojant kelias taktikas iš karto – viešą ir ne vieną slaptą taktiką.

8) Jaunųjų katalikų santykiai su komunistais buvo priešaringi: viena vertus, aštriai konfrontuota su komunistų šalinininkų propaguotu kultūrbolševizmu, kaip potencialiai vedančiu į kultūros sovietizaciją bei rusifikaciją ir lietuvių tautos pajungimą svetimam kultūriniam organizmui, o kita vertus, dėl JK ir komunistų socialinio idealo panašumo, o taip pat dėl Lietuvos geopolitinės situacijos, sąlygojusios ir prosovietinę orientaciją, su komunistais bendradarbiauta.

9) JKS veikimą grėsmės nepriklausomybei laikotarpiu – 1938 – 1940 m. - sąlygojo pastangos ugdyti lietuvių tautinį ir socialinį solidarumą, ruošiant katalikų ir jų įtakojamas bendratautinių organizacijų struktūras pasipriešinimui grėšiančiai okupacijai.

1. XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų visuomenė: ideologinių veiksmų ir tendencijų sąveika

1. 1. Katalikų visuomenės stovyklų formavimosi prielaidos ir aplinkybės

Istoriografijoje įprasta tarpukario politines (ideologines) sroves, judėjimus, partijas ir kitus politinio gyvenimo veiksmus skirstyti pagal griežtą kairės – dešinės schemą, remiantis požiūriu į privačią nuosavybę, valstybės vaidmenį ekonomikoje, demokratiją, fašizmą ar nacionalsocializmą, komunizmą, pagal santykį su vykdomąja valdžia, tautiškumu (nacionalizmu), religija ir pan.¹³⁶. Socialiniu – ekonominiu atžvilgiu (pagal požiūrį į valstybės vaidmenį ekonomikoje bei santykį su privačia nuosavybe) kairiosiomis laikomos socialdemokratų (LSDP), komunistų (LKP)¹³⁷ srovės, artimesne centrai – valstiečių liaudininkų (LVLS) srovė, dešiniomis – tautininkų (LTS), voldemarininkų, krikščionių demokratų (LKDP)¹³⁸ srovės, Lietuvos ūkininkų sąjunga (LŪS), Lietuvos Darbo federacija (LDF)¹³⁹. Demokratiškomis istorikų ir politologų laikomos socialdemokratų, valstiečių liaudininkų, krikščionių demokratų srovės, nedemokratiškomis – komunistų, voldemarininkų, tautininkų¹⁴⁰. Giliai angažuoti tautiškumui buvo tautininkai, voldemarininkai, indiferentiški tautiškumui ar net priešiški jam - socialdemokratai ir komunistai¹⁴¹. Santykyje su katalikybe ar siauriau – su Bažnyčia - katalikiškomis laikomos LKDP, LDF, LŪS, nekatalikiškomis, laisvamaniškomis ar net priešiškomis katalikų tikėjimui – LKP, LSDP, LVLS¹⁴². Tačiau tokia klasifikacija pagrįsta tik oficialiais politinių darinių pareiškimais arba nusistovėjusiais vertinimais istoriografijoje. Patys istorikai ir politologai nelinkę gilintis į jų santykio su katalikybe subtilybes, vengdami teologinės jų ideologinių nuostatų ir jų politinės - visuomeninės raiškos analizės. Atidesnė politinių ar kitų pasaulėžiūrinių grupių ideologinių nuostatų ir jų praktinio veikimo analizė katalikų doktrinos aspektu verčia suabejoti nusistovėjusiais vertinimais. Ji leidžia teigti, kad jų santykis su Bažnyčia nebuvo statiškas ir vienareikšmiškai pozityvus ar negatyvus: nebūta nė vienos ideologinės srovės, kuri būtų pilnai perėmusi Bažnyčios doktriną.

¹³⁶ *Novagrocekienė J.* Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai // *Jankauskas A.*, et al. (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 43; *Svarauskas A.* Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje // *Parlamento studijos*. 2006, Nr. 7, p. 55.

¹³⁷ Komunistai laikomi integralia Lietuvos politinės sistemos dalimi (*Lukošaitis A.* Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje // *Jankauskas A.*, et al. (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 93).

¹³⁸ Tačiau politologai ir istorikai dėl krikščionių demokratų įvykdytos radikalios žemės reformos vis dažniau konstatuoja LKDP socioekonominių pažiūrų kairumą (*Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L.* Lietuvos seimo istorija: XX – XXI a. pradžia. Vilnius: baltos lankos, 2009, p. 48).

¹³⁹ *Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L.* Lietuvos seimo istorija..., p. 46; *Lukošaitis A.* Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje, p. 93.

¹⁴⁰ *Šiliauskas S.* Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918 – 1940). Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2002, p. 102 - 112; *Lukoševičius V.* Liberalizmo raida Lietuvoje, 1995, p. 349 – 350; *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 312 – 313.

¹⁴¹ *Lukošaitis A.* Lietuvių tautininkų sąjunga // Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla. Kaunas: Litterae universitatis, 1996, p. 148 – 149.

¹⁴² *Bložė M.* Politinių partijų susikūrimas ir jų veikla nepriklausomoje Lietuvoje // *Jankauskas A.*, et al. (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 83; *Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L.* Lietuvos seimo istorija..., p. 48.

Pasaulėžiūrinių tikslų siekė ne tik įteisintos ir turėjusios griežtai suformuluotas ideologijas bei veiksmų programas politinės organizacijos, bet ir to nepadariusios, pavyzdžiui, sąjūdžiai, dažniausiai telkęsi apie periodinius leidinius¹⁴³. Visuomeninės, kultūrinės organizacijos neretai turėjo savo politinius tikslus, kurių siekė nepolitinėmis priemonėmis, o politinės partijos neretai buvo tiek suformalėjusios, kad tebuvo kiautu, po kuriuo veikė tikrieji politinės valios centrai. Taigi esminiu faktoriumi buvo idėjos ir asmens ar jų grupės apsisprendimas realizuoti tas idėjas, t.y. pasiekti, kad jas pripažintų ir jomis vadovautųsi kiti, vadinasi, psichologiniai veiksniai: žmogiškosios prigimties dėsniniais paremtos duotybės - psichologinės reakcijos (norai, baimės, džiaugsmas, polinkiai ir kt.), formavusios politinio, socialinio, visuomeninio, kultūrinio, religinio gyvenimo tendencijas (vertybių ir vaizdinių kompleksų apraiškas), įgaunančias formas, išreiškiamas atitinkamo laikmečio, šalies ar grupės, kuriai priklausoma, filosofinių, teologinių, visuomeninių ir kt. idėjų pavidalu. Tuo remdamiesi manytume, kad XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų norus, troškimus, baimes, džiaugsmus ir kitokias jausmines reakcijas galima suredukuoti į kelias visuomenines tendencijas ar veiksnius, o būtent: katalikiškumo (ištikimybės tradicinei doktrinai ir hierarchijai, išreiškiančiai ir transcendentinę orientaciją), angažavimosi tautiškumui, socialinės pažangos, kultūrinės ir civilizacinės pažangos (atsivėrimo mokslo pasiekimams, modernybei, europietiškamui) siekį, o taip pat priklausomybės grupei veiksnį. Būtent šių tendencijų ir veiksmų sąveika ir suformavo XX a. pirmos lietuvių katalikų visuomeninio – politinio – ideologinio gyvenimo realijas. Viename ar kitame laikotarpyje išivyravo, dominuodavo viena iš šių tendencijų. Būtent šios visuomeninio gyvenimo tendencijos įgaudavo vienokio ar kitokio pasaulėžiūrinio darinio formą. Tendencijų sąveikos procesas vyko ir šių darinių viduje, formuodamas daugybę tarpinių formų. Vis dėlto, galima konstatuoti, kad vienu ar kitu laikotarpiu lietuvių katalikų visuomenės gyvenimą nulemdavo tam tikra konkreti tendencijų konsteliacija bei jų išraiška - atitinkami pasaulėžiūriniai dariniai. Tokiu būdu XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų visuomenėje galima išvelgti šiuos chronologinius tarpsnius (jų ribos sąlyginės) su juose dominuojančiomis tendencijomis: krikščioniškosios demokratijos ir tautinės katalikybės rivalizacijos (1905 – 1918), modifikuoto katalikiškojo ekskliuzyvizmo dominavimo (1918 – 1926), KA ir tautinės katalikybės aštrios konfrontacijos (1927 – 1932) bei modifikuoto tautiškumo veiksnio dominavimo katalikų visuomenėje laikotarpį (1933 – 1940). Galima išskirti ir 1938 – 1940 m. laikotarpį, kai tautinio solidarumo siekimo tendencija buvo itin sustiprėjusi. Visų šių tendencijų raiškos esminiai bruožai pradžią gavo lietuvių tautinio sąjūdžio laikais (1883 – 1905). Šių laikotarpių apžvalgą pradėsime nuo liaudies tikėjimo, kaip pamatinio intelektualų formuojamam, analizės.

Tarpukario Lietuvoje su katalikybe save siejo 94% lietuvių¹⁴⁴. Iš pirmo žvilgsnio katalikybė klestėjo: tai liudijo šimtų bažnyčių bokštai, katalikiški visuomenės papročiai. Hierarchai disponavo didžiuliu autoritetu. Didžioji visuomenės dalis - liaudis - laikėsi tradicinio religingumo, nesunkiai išvelgiamo Bažnyčios magisteriumo populiarinamose ir liaudies mėgiamose liturginėse apeigose, šventėse, papročiuose, devocionalijose, bažnytinėje dailėje ir religinės paskirties pastatų

¹⁴³ Ypač 1936 m. režimui uždraudus politinių partijų (išskyrus LTS) veiklą. Pav. liaudininkai savo veiklą plėtojo per „Kultūros“ draugiją ir jos leidžiamą žurnalą (Bendradarbio „Grudis“ pranešimas (1940 m. sausio 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 3529a, l. 72.

¹⁴⁴ *Trimakas R.* Lietuvių nacionalinis identitetas..., p. 70 – 71.

architektūroje. Labai populiarios buvo religinės brolijos¹⁴⁵. Tai liudijo senuoju (viduramžišku) pasaulėvaizdžiu (palaikomu Bažnyčios autoriteto) pagrįstos katalikybės gajumą Lietuvoje. Tačiau toks religingumas sekuliarios kultūros veikiamas nyko ir liaudyje. Todėl neretai jis virsdavo tuščiu formalizmu arba prietarais, maitinamais pašamoninių baimių. Kartu liaudies tikėjimą charakterizavo stiprus mistinis, panteistinis nusiteikimas, pasireiškęs gamtos sudvasinimu, kas liudijo ikirikščioniškų vaizdinių ir idėjų tvarumą¹⁴⁶. Taigi lietuvių liaudies katalikybė buvo stipri savo išoriniu religingumu, tačiau prietaringa, neįsąmoninta. Tokiame tikėjime radikalus transcendentinio ir šiapusinio pasaulio skyrimas galėjo būti palaikomas tik Bažnyčios autoritetu bei sankcijomis.

Tarpukaryje atsirado naujų veiksmų (platus mokyklų tinklas, masiškai paplitusi spauda, valstybės administracija, kariuomenė, radijas), kurie konkuravo su Bažnyčia ir prisidėjo prie transcendentiško (o tai reiškia ir tradicinės katalikybės) matmens liaudies pasaulėžiūroje silpnėjimo. Tai atlaisvino kitų visuomeninių tendencijų – angažavimosi tautiškumui, socialinės, kultūrinės ir civilizacinės pažangos siekimo - reiškimąsi. Viešajame Bažnyčios gyvenime ryški angažavimosi tautiškumui tendencija kaip tik rėmėsi liaudžiai būdinga gamtos šventumo pajauta, suteikusia liaudies tikėjimui panteistinį atspalvį, galėjusį įgauti tautinę ar socialinę raišką¹⁴⁷. Todėl liaudies lūkesčius galėjo patenkinti ir nekatalikiškos (KA prasme) partijos, pav., LVLS, LTS ir kt. Parama joms kaip tik rodė sparčiai vykusį sekuliarėjimo procesą. Apie socialinės pažangos siekimo tendencijos stiprumą galima spręsti iš socialinės tematikos straipsnių gausos katalikiškoje spaudoje, socialinių klausimų svarbos katalikiškų organizacijų renginiuose, nutarimuose, komunistinės propagandos pasisekimo kai kuriose katalikiškose organizacijose, ypač Lietuvos Darbo jaunimo sąjungoje. Socialinės tendencijos stiprumą netiesiogiai įrodo sovietų režimo įsitvirtinimas 1940 m. be didesnio viešo pasipriešinimo. Tautininkų ideologija ir režimo praktika liaudį galėjo patenkinti stiprios savos valdžios būtinumo pabrėžimu, antilenkiškumu (liaudies sąmonėje neišvengiamai susijusio su socialine emancipacija), antikomunizmu (reikšmingas buvo privačios nuosavybės svarbos akcentavimas), bet taip pat ir religine puse: tikėjimo į Dievą, krikščioniškos moralės akcentavimu, pagarba dvasininkams, kaip asmenims, atliekantiems tarpininkavimo tarp šiapusinio ir anapusinio pasaulio funkciją bei funkcijas reikalingas valstybei (tikėjimo ir moralės mokymas, civilinės padėties aktų registravimas), materialine parama Bažnyčiai.

¹⁴⁵ Pav. šv. Antano brolija – populiariausia Lietuvoje – 1938 m. turėjo 279 812 narių (*Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos...*, p. 119).

¹⁴⁶ Tyrinėtojai pastebi, kad „kaimo bendruomenės kultūrinis uždaramas [...] išsaugojo archetipinei kultūrai būdingo mitinio pasaulėvaizdžio elementus ir maginės žemdirbių praktikos gyvybingumą iki pat XX a. pradžios“ (*Račiūnaitė R., Senvaitytė D., Vaicekauskas A. Senovės lietuvių pasaulėžiūra: metodinė mokymo priemonė. Kaunas: VDU 1 - kla, 2001, p. 96*). Konstatuojamas kaimo gyventojų papročiams būdingas panteizmas, religinis sinkretizmas (ibid., p. 95). Anot Vytauto Kavolio, krikščionybė liko „plonu įstatyminės retorikos ir jaudinančio ritualo sluoksniu, dengiančiu gamtoje ir savųjų bendruomenėje save atrandantį žmogų“ (*Kavolis V. Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai // Kavolis V. Žmogus istorijoje. Vilnius: Vaga, 1994, p. 132*).

¹⁴⁷ Lituanizacijos tendencijos raišką bažnytinėje dailėje analizavo S. Smilingytė – Žeimienė (*Smilingytė – Žeimienė S. Lietuvos bažnyčių dailė...*, p. 91 - 94). Kita vertus, katalikybės lituanizacijoje galima įžvelgti ir pastangas priartinti liaudies tikėjimą prie Bažnyčios doktrinos, įveikiant jo panteistinį pobūdį.

Toks įvairių ir prieštarinių tendencijų žaismas formavo atitinkamą pasaulėžiūrinę atmosferą. Svarbų vaidmenį čia vaidino tautininkų režimas, palaikęs tikėjimo minimumą, sutampantį su paklusnumą hierarchijai išsaugojusios katalikų visuomenės tikėjimo supratimu. Ir nureligėjusi visuomenės dalis iš esmės prisitaikė prie krikščioniškos daugumos, neretai viešai atlikdama katalikiškąsias apeigas visuomeninio būtinumo, tautinio solidarumo ar kuriais kitais bendro gėrio nepažeidžiančiais motyvais¹⁴⁸. Todėl, nors vyko sekuliarizacijos procesas ir Bažnyčios įtaka visuomenės gyvenime mažėjo, labai nedaug buvo tokių, kurie būtų drįsę save įvardinti netikinčiais į Dievą (laisvamaniais), tačiau sparčiai daugėjo vadinamųjų „vėsiųjų“ katalikų, kurių priklausomybė Bažnyčiai pasireiškė tik formaliu apeigų, visuotinai pripažintų to meto visuomenėje būtinomis, atlikimu – krikštu, santuokos sakramentu, katalikiškais laidotuvėmis, velykine išpažintimi ir kt.¹⁴⁹, nors savo kasdieniniame gyvenime Bažnyčios mokymu jie nesivadovavo, nesimelsdavo ir, išskyrus svarbiausius viešus priklausomybės Bažnyčiai aktus, savo katalikiškumo išoriniais ženklais nežymėjo, tačiau pripažino tai, ką ir aktyviausi KA veikėjai laikė katalikybės esme – krikščioniškąją dorą. Taigi, savo vidiniu apsisprendimu ir nekrikščionimis save laikantys, ir „vėsieji“ katalikai labai supanašėjo: jie visi prisilaikė visuomenėje galiojančių, įprastų, krikščioniškais laikomų normų, vaikams diegė katalikiškas tradicijas, krikščioniškos moralės normomis grįstus privataus ir viešojo gyvenimo principus. Tai rodo, kad to meto Lietuvoje formavosi vienokiu ar kitokiu santykiu su katalikybe pagrįstas pasaulėžiūrinis konsensusas¹⁵⁰: netikintieji dėl įvairių motyvų atlikdavo religines apeigas ir pripažino Bažnyčios moralinį autoritetą, o tikinčiųjų tikėjimas katalikiškais tiesomis – ypač tikėjimas Bažnyčios, kaip vienintelės išganyką teikiančios institucijos, statusu – silpo.

Šios į tradicinio katalikiškojo tikėjimo silpnėjimą vedusios tendencijos neišryškėjo tik tarpukaryje. Jos veikė bent nuo XIX a. pabaigos. Stiprus liaudies katalikiškas angažuotumas, silpnėjanti unijinė orientacija, Rusijos valdžios siekis radikaliai pakeisti lietuvių tautos etnosocialinę orientaciją sau palankia, panaikinant baudžią ir suteikiant liaudžiai minimalias pilietines teises, sudarė sąlygas formotis naujųjų laikų lietuvių tautai, svarbiausiu savo identiteto bruožu laikiusiai lietuvių kalbą. Studijos skepticizmu ir pozityvizmu persisunkusiuose Rusijos bei Lenkijos universitetuose įgalino pasaulietinės (laicistinės) inteligentijos, priešiškos katalikybei, atsiradimą. Taip Rusijos valdžios politika bei naujųjų laikų pasaulėžiūriniai pokyčiai formavo naują lietuvių tautos pasaulėžiūrinį veidą¹⁵¹. Tokiu būdu atsirado prielaidos lietuvių tautiniam sąjūdžiui, pasirinkusiam savarankišką geopolitinę orientaciją (atmetusiam lenkiškąją ir nepriėmusiam

¹⁴⁸ „[...] atsakingi nekatalikiškos srovės vyrai pripažįsta Katalikų Bažnyčią kaip nepamainomą moralinę instituciją [...]“ (Sugyvenimas ir įsitikinimų laisvė (apie straipsnį „Panevėžio garsė“) // Tiesos kelias. 1940, Nr. 6, p. 344)). Ir toliau: „Tik ramieji laikai gali pakęsti ekskliuzyvistinę liniją. Tamsybių valandoj visa tauta sutarimo ir meilės keliu privalo žygiuoti“ (ibid).

¹⁴⁹ Juška S. Religinė sodiečio išvaizda // Šaltinis. 1939, Nr. 50, p. 912.

¹⁵⁰ Anot Nerijos Putinaitės antikrikščioniškas tautiškas tarpukaryje visgi neįsigalėjo (*Putinaitė N. Šiaurės Atėnų tremtiniai...*, p. 105): buvo prieita kompromiso. Viena iš jo apraiškų – Vytauto Didžiojo kultas, kurio organizavime įžvelgiamas tautininkiškų, karinių ir katalikiškų jėgų aljansas (*Viliūnas G. Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje*, p. 83).

¹⁵¹ Ryškėjo takoskyra tarp priešiška katalikybės atžvilgiu nusiteikusios inteligentijos ir liaudies, išpažinusios tradicinę katalikybę. Iš inteligentų tarpukaryje jos daugiausia laikėsi prolenkiškai nusiteikę (Lietuvių Katalikų veikimo centro valdybos posėdžio protokolas Nr. 8 (1919 m. spalio 16 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 269, l. 111 – 111v).

rusiškosios). Kaip tik „Aušros“ pasirodymu (1883 m.) datuojamas jo etapas pasižymi itin ryškiu antiunijiniu, netgi antikrikščionišku nusistatymu¹⁵².

Lietuvių tautinį sąjūdį parėmė jaunoji kunigų karta, kilusi iš lietuviškai kalbančių valstiečių¹⁵³. Ilgainiui susiformavo katalikiškoji inteligentija, stojusi į sąmoningą kovą su pasaulietine lietuvių inteligentija už katalikybės išsaugojimą lietuvių tautoje. Tačiau kartu pastangos racionaliai pagrįsti tikėjimą vertė ją eiti į dialogą su moderniuoju pasauliu ir jo kultūra. Tai implikavo ir bendradarbiavimą su liberalia, laisvamaniška inteligentija savitos lietuvių kultūros kūrybai. Itin radikaliam už tokį bendradarbiavimą tautos labui pasisakė apie „Tėvynės sargą“ susibūrę katalikų veikėjai¹⁵⁴. Atsižvelgiant į tai, kad „Tėvynės sargas“ labiausiai įtakojo jaunųjų kunigų pažiūras, tenka konstatuoti, jog tautiškumas buvo svarbiausia visos tautinio sąjūdžio katalikiškosios srovės pasaulėžiūrinė dominantė. Tokiu savo apsisprendimu moderniajam lietuvių tautiškumui jaunesni kunigai atsiskyrė nuo tradicinės katalikybės stovyklos, formuodami lietuviškąjį atvirosios katalikybės variantą¹⁵⁵.

Spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimas 1904 m. ir tolerancijos akto, kuriuo buvo pripžinta visų konfesijų lygybė ir suteikta laisvė pereiti iš vienos tikybos į kitą, paskelbimas (1905 m. balandžio 17 d.), žymi laisvos raiškos galimybių etapo pradžią, trukusį iki 1940 m.¹⁵⁶ Atsiradus viešai nuomonių raiškos galimybei spaudoje, susirinkimuose ir kitomis formomis lietuvių katalikų pasaulėžiūriniai skirtumai dar labiau išryškėjo. Formavosi naujos katalikų visuomenės tendencijų sąveikos konsteliacijos, kurių pastovesnės, stabilesnės, gali būti įvardintos pasaulėžiūrinėmis stovyklomis. Po pirmojo pasaulinio karo jas sudarančios grupės ėmė įgyti labiau apibrėžtų pasaulėžiūrinių grupių pavidalą. Lietuvių katalikų visuomenę ir toliau labiausiai įtakojo tautiškumo veiksnys, nulėmęs neortodoksalią tarpukario katalikybės pobūdį. Tačiau atsirado ir naujų veiksmų, kurie gerokai pakeitė lietuvių katalikų visuomenės pasaulėžiūrinį veidą. Tai visų pirma krikščioniškoji demokratija, nuo popiežiaus Leono XIII laikų tapusi beveik oficialia socialine – politine Bažnyčios doktrina, o taip pat neotomizmas – oficiali to meto Bažnyčios filosofija¹⁵⁷. Kaip doktrina, akcentuojanti proto ir tikėjimo neprieštarumą, neotomizmas skatino atvirumą naujausiems mokslo pasiekimams ir, būdamas lojalumo Bažnyčiai ženklui, suteikė erdvę savarankiškam mąstymui. Nemažos įtakos turėjo ir tradicinė katalikybė, įgavusi integralizmo pobūdį. Tai ortodoksalią atspalvį turėjusios doktrinos. Tačiau veikė ir neortodoksali katalikiškos

¹⁵² *Putinaitė N.* Šiaures Atėnų tremtiniai..., p. 66.

¹⁵³ „Tėvynės sarge“ dvasininkų laikyseną lietuvių tautinio sąjūdžio atžvilgiu bandyta sieti su jų amžiumi: teigta, kad kunigai iki 40 metų (jų buvo 315), turi „skirtingą nuo kitų „dvasių““ (*Žaltauskaitė V.* Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė..., l. 91). Taigi, jie laikyti bent jau palankiais tautiniam sąjūdžiui.

¹⁵⁴ Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas / ligi 1904 metų. Vilnius: Mokslas, 1987, p. 169.

¹⁵⁵ Vilma Žaltauskaitė jį įvardija katalikiškuoju liberalizmu, o Antanas Kulakauskas - moderniaja katalikiškąja srove (*Žaltauskaitė V.* Apie lietuviybės idėją..., p. 249). Paulius Subačius tai laiko tautine katalikybe ar apibūdina kaip religinės ir tautinės paradigmų susipynimą (*Subačius P.* Lietuvių tapatybės kalvė..., p. 166).

¹⁵⁶ *Ališauskas V.* (sud.) Krikščionybės Lietuvoje istorija, p. 391.

¹⁵⁷ 1879 m. enciklika „Aeterni Patris“ tomizmas Bažnyčiai buvo rekomenduotas kaip tinkamiausia naujesiems laikams filosofija (*Kuzmickas B.* Katalikiškoji filosofija..., p. 44). Vis dėlto dėl naujųjų laikų filosofijos ir gamtos mokslų poveikio susiformavo neotomizmas (*ibid.*, p. 85).

doktrinos. Visų jų atžvilgiu klostėsi krikščionių demokratų, katalikų kultūrininkų ir tautinių katalikų pasaulėžiūrinės stovyklos.

Iš ortodoksalių katalikiškų doktrinų įtakingiausia buvo krikščioniškoji demokratija. Svarbiausias jos šaltinis – Leono XIII enciklikos „*Rerum novarum*“ ir „*Graves de communi*“, „krikščioniškam veikimui liaudies naudai“ suteikusi vardą – „krikščioniškoji demokratija“¹⁵⁸. Šis krikščioniškasis veikimas liaudies labui buvo nusakytas ir garsiuoju popiežiaus šūkiu - *fuori di sacristea* (išeiti iš zakristijos) - skatino dvasininkiją eiti į liaudį ir vesti ją Dievo link per rūpinimąsi jos žemiškaisiais poreikiais. Pijaus X enciklikoje „*Il fermo proposito*“ tokia nepolitinė krikščioniškoji demokratija gauna KA vardą. Su Pijumi XI krikščioniškoji demokratija įgavo kokybiškai naują pobūdį: 1922 m. enciklika „*Ubi arcano Dei*“ suformuota klasikinė KA doktrina („pasauliečių dalyvavimas hierarchiniame Bažnyčios apaštalavime“)¹⁵⁹. Dar anksčiau – 1919 m. - buvo atšauktas „*non expedit*“ – t.y. draudimas Italijos (į tai turėjo atsižvelgti ir kitų šalių vyskupai) katalikams dalyvauti politiniame gyvenime (kurti politines partijas ir dalyvauti rinkimuose)¹⁶⁰ - gimė krikščioniškoji demokratija siaurąja prasme – politinė krikščioniškoji demokratija.

Tačiau ne mažesnę įtaką turėjo XX a. pradžioje visose Vakarų pasaulio ir Rusijos mąstymo srityse vykę esminiai – paradigiminiai - pokyčiai: ryškėjo iracionalizmo, misticizmo, mokslo (kultūros) ir religijos suartėjimo, tarpdiscipliniškumo siekimo tendencijos. Filosofijoje buvo pagaliau įveiktas pozityvizmas, realybę apribojęs empiriškai apčiuopiamais reiškiniiais. Fizikoje kvantinės mechanikos ir reliatyvumo teorijos dėka nyko materijos bei dvasios dualizmo samprata, traukėsi deterministinis materialistinis pasaulėvaizdis¹⁶¹. Mene, literatūroje, muzikoje įsigalėjo simbolizmas, su jam būdingu dėmesiu vidinei patirčiai¹⁶². Šios permainingos žmonijos gyvenime galėjo būti įtakotos ezoterinių grupių, aptariamų laikotarpiu suaktyvėjusių¹⁶³. Pasaulėžiūrinių pokyčių įtakoje formavosi naujos neortodokslios religinės koncepcijos, gerokai keitusios tradicinių krikščioniškųjų denominacijų (katalikybės ir stačiatikybės) mokymus. Jų pagrindu formavosi nauja Bažnyčios savimonė, naujas religingumas, ekumeninis nusiteikimas, atvirumo moderniajam pasauliui dvasia¹⁶⁴. Tiek Vakaruose, tiek ir Rusijoje šie procesai buvo vienalaikiai. XX a. pradžioje Katalikų Bažnyčią sukrėtė kova su vadinamuoju modernizmu, o Rusijoje tuo pačiu metu formavosi „naujoji religinė

¹⁵⁸ *Krupavičius M.* Liaudies tarnyboj. Kaunas, 1928, p. 8.

¹⁵⁹ *Brizgys V.* Šventasis Tėvas Pijus XI ir Katalikų akcija // Pijus XI: aktualieji katalikų gyvenimo ir pasaulėžiūros klausimai pagal Pijaus XI gyvenimo ir jo raštų mokslą. Kaunas, 1937, p. 98

¹⁶⁰ *Landersdorfer.* Kirchengeschichte der Neuzeit II. 19. und 20. Jahrhundert. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: http://www.google.lt/search?hl=lt&q=Sodalitium+Pianum+Benigni&btnG=Paie%C5%A1ka&meta=lr%3Dlang_de.

¹⁶¹ *Keliiotis J.* Katalikybės atgijimas Prancūzijoje // Naujoji Romuva. 1931 m. liepos 26 d., Nr. 30, p. 705.

¹⁶² Литературная энциклопедия терминов и понятий. Москва: Интелвак, 2001, с. 978

¹⁶³ *Бурьшкин А. П.* Розенкрейцеровские истоки софианства // *Богомолов А. Н.* Русский модернизм и окултизм, с. 457.

¹⁶⁴ *Handbuch der Kirchengeschichte*, S. 309. Prancūzijoje stiprėjo vadinamasis katalikybės atgimimo („*Renouveau catholique*“) judėjimas (*Kuzmickas B.* Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje, p. 68). Vokietijoje plėtojosi jaunimo judėjimai, persipynę su liturginiu judėjimu (*Jugendbewegung* // *Lexikon für Theologie und Kirche*. Freiburg, Basel – Rom – Wien: Herder, 1996, B. 5, S. 1059 – 1060).

sąmonė¹⁶⁵, filosofinė srovė, kuri tradicinės stačiatikybės atžvilgiu buvo tas pats modernizmas. „Naująją religinę sąmonę“ inspiravęs rusų filosofas V. Solovjovas puoselėjo universalios Bažnyčios (apimančios katalikybę, stačiatikybę ir protestantizmą), valdomos popiežiaus ir globojamos Rusijos, teokratijos¹⁶⁶ idėjas bei sofijinę visavienovės viziją¹⁶⁷. Šias idėjas lietuvių katalikų intelektualiniam elitui perteikė A. Jakštas¹⁶⁸, labai veikiamas atvirosios katalikybės doktrinų, visų pirma paties Solovjovo ir lenkų filosofo Jozefo M. Hoenes Wronskio, kuriuos laikė savo mokytojais. Tokiu būdu A. Jakštas propagavo idėjas, atvėrusias naujas tradicinio mokymo perspektyvas, pav., neįprastą tradicinei katalikybei trinarę visuomeninę struktūrą iš Bažnyčios, valstybės ir idealios sąjungos¹⁶⁹ ar „kultūros viešpatijos“. Ragino ir Lietuvoje kurti tokios struktūros vietines organizacijas. Rėmė ekumenizmo idėją. Nesvetimas jam buvo ir utopizmas: jis tikėjo, kad į Aukščiausiąją žmonijos Tarybą sutelkti išmintingiausi pasaulio žmonės, pajėgs kontroliuoti žmonijos vystymąsi¹⁷⁰. Rimtai vertino paranormalius reiškinius¹⁷¹. Tokios neortodoksaliai idėjos buvo paveikios.

Vienos iš ortodoksaliųjų doktrinų - krikščioniškosios demokratijos - recepcija Lietuvoje sudėtinga. Ji susijusi su pačia krikščioniškosios demokratijos samprata. Galimas siauresnis ir platesnis jos suvokimas. Kriterijumi laikytina vartojamos krikščioniškosios demokratijos sąvokyno apimtis: kuo ji didesnė, tuo krikščioniškąją demokratiją išpažįstantis laikytinas autentiškesniu krikščionimi demokratu. Štai kodėl ir katalikų dvasininkų veikimo lietuvių tautos labui dar negalima laikyti krikščioniškosios demokratijos pasireiškimu savyje¹⁷², nors tautinio atgimimo veikėjai dvasininkai apie ją žinojo, ji, kad ir negausiai, buvo minima tautinio atgimimo laikų katalikiškoje spaudoje. Tai nebuvo krikščioniškosios demokratijos pasireiškimas jau vien todėl, kad jo centre buvo tautos reikalų, o ne krikščioniškajai demokratijai būdingas socialinių klausimų svarstymas remiantis Bažnyčios mokymu. Štai kodėl ir visi tie katalikų dvasininkai – A. Jakštas, P. Būčys, Jonas Mačiulis – Maironis, ir Juozas Tumas - Vaižgantas - kurie 1904 m. parašė pirmąją Krikščionių demokratų programą, nelaikytini krikščionimis demokratais per se (nebent plačiąja prasme, dėl orientacijos į liaudį ir tuo pačiu veikimo krikščioniškosios tautos labui). Jiems krikščioniškoji demokratija tebuvo priemonė savo angažavimuisi tautiškumui pateisinti. Todėl ir krikščioniškosios demokratijos savyje pradžia (sąmoningą jos principų formulavimą ir realizavimą), tenka apibrėžti pirmuoju XX am. dešimtmečiu. Ir sietina ji ne tiek su 1904 m. krikščionių demokratų programos autoriais, kiek su kunigais Jurgiu Matulaičiu, K. Paltaroku, Kazimieru Šauliu ir kitais, rašiusiais

¹⁶⁵ “Новое религиозное сознание“ [С. М. Половинкин. Русская религиозная философия]. [interaktyvus]. (žiūrėta 2008 m. birželio 26 d.). Prieiga per internetą: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=636>.

¹⁶⁶ Лосев А. Ф. Владимир Соловьев и его время. Москва: Молодая гвардия, 2000, с. 342 – 348.

¹⁶⁷ Бердяев Н. Русский духовный ренессанс начала XX в. и журнал "Путь" 1935. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. vasario 13 d.). Prieiga per internetą: http://www.renesans.ru/renaissance/article_05.shtml.

¹⁶⁸ Savo mokytoju jį laikė S. Šalkauskis (*Šalkauskis S. Kun. A. Dambrauskas, mano mokytojas ir kritikas. Abipusis susirašinėjimas // Šalkauskis S. Raštai, 1993, T. 3, p. 340*).

¹⁶⁹ Anot A. Jakšto „idealiąją sąjungą“ arba „absoliučią bei mesianiškąją sąjungą“ sudarytų „mokyčiausi ir prakilniausi visų tautų žmonės“ (*Jakštas A. Kultūros viešpatija, p. 5*).

¹⁷⁰ *Jakštas A. Aukščiausiais gėris // Jakštas A. Raštai. Vilnius: Mintis, 1996, T. 2, p. 237*.

¹⁷¹ *Jakštas A. Telepatija ir teleidija // Jakštas A. Raštai. Vilnius: Mintis, 1993, T. 3, p. 124 – 135*.

¹⁷² Į tai linksta V. Žaltauskaitė, akcentuodama dvasininkijos veikimą „už zakristijos sienų“ (*Žaltauskaitė V. Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė..., p. 130*).

teorinius socialiniam klausimui skirtus darbus, dėsciusiais sociologija. Todėl darytina išvada, jog krikščioniškoji demokratija buvo nauja srovė, atsiradusi šalia pagrindinės – tautiškumui užsiangažavusios - linijos, iki tol vyravusios lietuvių katalikų visuomenėje. Kita vertus, angažavimosi tautiškumui laipsnis buvo nevienodas. Vieniems (kaip J. Tumui) jis buvo pagrindinis jų veiklos motyvas, kiti gi jautė tautiškumo suabsoliutinimo pavojų tikėjimo integralumui, todėl buvo atviri ortodoksalismo atspalvį turėjusioms doktrinoms ir judėjimams. Be to, tam tikra dalis lietuvių dvasininkų nuo pat pradžių neturėjo nieko bendra su tautinių katalikų organu „Viltimi“ ar tiesiog nepasitikėjo tautiniais katalikais¹⁷³.

Taigi, jau iki pirmojo pasaulinio karo krikščioniškoji demokratija buvo suprantama skirtingai: kaip Leono XIII mokymo griežtas laikymasis ir kaip plačiai suvokiamas Bažnyčios ar katalikų visuomenės interesų gynimas. Su krikščioniškąja demokratija galėjo būti identifikuojamasi dėl skirtingų motyvų: siekio pasipriešinti socialistams ar ginti tradicinę Bažnyčios sampratą (operuojant dažniausiai socialiniais argumentais, todėl neretai esant didelėje sociologinės ar net marksistinės kalbos įtakoje¹⁷⁴), tautinių tikslų, praktinio veikimo žmonių labui¹⁷⁵. Besilaikantys tautiškumo prioriteto, nors dėl įvairių motyvų ir laikę save krikščionimis demokratais, vis dėlto gravitavo į atskiros katalikų pasaulėžiūrinės stovyklos sudarymą. Taigi, krikščioniškosios demokratijos idėja sugebėjo patraukti ir tautiškai, ir integralistiškai nusiteikusius, o taip pat į praktinį visuomeninį veikimą besiorientavusius. Neatsitiktinai 1907 m. „Šaltinyje“ krikščionių demokratų organais nurodomi ir „ilustruotu lietuvių krikščionių demokratų savaitraščiu“ pasivadinęs pats „Šaltinis“, ir konservatyvūs „Nedėldienio Skaitymai“, ir liberalios „Vilniaus žinios“¹⁷⁶. Krikščionių demokratų partiją norėta kurti katalikiškų visuomeninių organizacijų („Saulės“ ir „Žiburio“) pagrindu¹⁷⁷: neatsitiktinai vienas pirmųjų bandymų sukurti partijos organizaciją susijęs su šv. Kazimiero draugijos planuotu leisti laikraščiu¹⁷⁸. Mėginta veikti ir per Lietuvos ir Baltarusijos konstitucinę – katalikų partiją (LBKKP)¹⁷⁹. Tačiau partija vis dėlto nesusikūrė - visų pirma dėl pasikeitusio su Pijumi X Šv. Sosto kurso. Nepaisant to, krikščionių demokratų judėjimo idėja nežlugo - 1906 – 1907 m. spaudoje jau gausu straipsnių apie krikščionių demokratų veikimą.

Galima išskirti tris krikščioniškosios demokratijos recepcijos (raidos) etapus ir / arba raiškos formas: ankstyvąją - daugiau teorinę krikščioniškosios demokratijos sklaidą (propagavimas spaudoje, socialinės doktrinos dėstymas), praktinę (visuomeninių draugijų kūrimo) ir trečiąją, sietiną

¹⁷³ Pav. kun. K. Paltarokas, revizavęs kun. F. Kemėšio darbą „Viltyje“ (*Kemėšis F. Viltininkai seniau ir dabar* // Naujoji romuva. 1932 m. lapkričio 13 d., Nr. 46, p. 985 – 986).

¹⁷⁴ Tokia kalba buvo nesvetima kun. J. Matulaičiui (*Lukoševičius V. Liberalizmo raida Lietuvoje XIX a. pab. – 1940 m.*, p. 428).

¹⁷⁵ Kun. P. Viliūnas 1907 m. konstatavo, kad „po krikščionių demokratų firma“ glaudžiasi demokratai, „konservatistai“, atžagareiviai, net radikalai ir socialistai (*Viliūnas P. Prie mūsų krikščionių demokratų „partijos“ pamatų* // Vilniaus žinios. 1907 m. balandžio 2 d., Nr. 74, p. 2).

¹⁷⁶ *Gaidys A. Lietuvių krikščionių – demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905 – 1907 m.)* // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, T. 3, p. 156.

¹⁷⁷ *Gaidys A. Lietuvių krikščionių – demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905 – 1907 m.)*, p. 157.

¹⁷⁸ *Laukaitytė R. Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje* // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, T. 7: atgimimas ir Katalikų Bažnyčia, p. 238.

¹⁷⁹ LKBK vadovaujantiems organams kurį laiką priklausė lietuvių katalikų veikėjai Vladas Mironas, K. Konstantinas Olšauskas, Povilas Januševičius, Tomas Žilinskas (*Gaidys A. Lietuvių krikščionių – demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905 – 1907 m.)*, p. 154).

su M. Krupavičiaus vardu. Pirmasis ir trečiasis pasižymi krikščioniškosios demokratijos sąvokyno perėmimo gilumu, antrasis – daugiau priskirtinas krikščioniškai demokratijai plačiaja prasme. Krikščioniškosios demokratijos doktrinos recepcijos Lietuvoje formas pagal sistematizacijos lygį ir pobūdį galima įvardinti kaip J. Matulaičio, K. Paltaroko ir M. Krupavičiaus kartos krikščioniškąją demokratiją.

Nuoseklus krikščioniškosios demokratijos minties išdėstymas ir identifikavimasis su ja prasidėjo tik po 1905 m., atsiradus legalioms veikimo galimybėms. Propaguojant krikščioniškosios demokratijos idėjas šiame etape kaip tik labai svarbi buvo J. Matulaičio veikla Lenkijoje. Lietuvoje jos dar buvo mažai žinomos. Jas labiau išpopuliarino socialiniai kursai, įvykę 1909 m. sausio mėn. Kaune¹⁸⁰. Socialinį bažnyčios mokymą taip, kaip jis išdėstytas enciklikoje „*Rerum novarum*“ bene pirmasis pradėjo propaguoti kun. K. Šaulys savo 1906 m. išėjusia knygele „Krikščioniškoji demokratija“ bei straipsniais spaudoje¹⁸¹. Buvo parengti vadovėliai, skirti Bažnyčios socialiniam mokymui: 1907 m. K. Šaulio, 1914 m. – K. Paltaroko. Krikščioniškasis socialinis mokslas (sociologija) imtas dėstyti katalikų dvasininkus rengiančiose mokymo įstaigose¹⁸². Tai prisidėjo prie to, kad krikščioniškosios demokratijos idėjos per dešimtmetį didesniu ar mažesniu mastu įtakoją didesnę dalį dvasininkijos¹⁸³.

Katalikiškos draugijos¹⁸⁴ buvo kuriamos dėl įvairiausių motyvų. Taip pat ir dėl siekio praktiškai realizuoti krikščioniškosios demokratijos principus kaip jos idealų tipą. Tie, kurie labiau rėmėsi į „*Rerum novarum*“ ir „*Graves de communi*“ retoriką, buvo linkę tas organizacijas vadinti krikščioniškomis demokratinėmis, o kiti – tiesiog katalikiškomis ar krikščioniškomis. Kuriant draugijas taikytasi prie laicistinės inteligentijos, bendradarbiauta su ja¹⁸⁵.

Krikšionių demokratų partijos kūrimo vėl imtasi pirmojo pasaulinio karo metais. Petrograde nuo 1916 m. leistas laikraštis „*Vadas*“, laikytas ne tik Liaudies sąjungos, bet taip pat ir krikšionių demokratų organu¹⁸⁶. Pradiniame partijos kūrimosi etape labai svarbų vaidmenį suvaidino Maskvos krikščionys demokratai. Jų partijos programos projektas buvo priimtas krikšionių demokratų suvažiavime 1917 m. gegužės 29 d. – birželio 3 d.¹⁸⁷. Tolimesnei krikšionių demokratų partijos raidai didelę reikšmę turėjo M. Krupavičiaus veikla Voroneže. Krupavičius iš lietuvių buvo bene

¹⁸⁰ *Gustaitė G.* „Sociališkieji kursai“ Kaune (1909 m. sausio 16 - 18 d.) // Kultūros barai. 2000, Nr. 4, p. 69.

¹⁸¹ *Lukoševičius V.* Liberalizmo raida Lietuvoje, p. 427.

¹⁸² Nuo 1907 m. - kun. J. Matulaitis (Matulevičius) Peterburgo dvasinėje akademijoje, nuo 1909 m. - Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune K. Šaulys (1911 - 1926 m. - ir K. Paltarokas). Vilniaus kunigų seminarijoje - nuo 1916 m. (ibid).

¹⁸³ Ją atstovavo konservatyvesni katalikų veikėjai, Kaune susibūrę apie „Draugiją“ ir „Vienybę“ ir Seinuose apie „Šaltinį“ ir „Vadovą“ (*Vaitkus M.* Per Giedrą ir Audrą. 1909 - 1918. London: Nida, 1965, T.4, p. 174).

¹⁸⁴ „Saulės“, „Žiburio“, „Žagrės“, Šv. Juozapo, Šv. Zitos, Šv. Kazimiero, Blaivybės, krikščioniškos demokratinės ūkio organizacijos ir kitos (*Gaidys A.* Lietuvių katalikų draugijų broožai 1905 - 1907 // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius, 1994, T. 7, p. 265 - 314).

¹⁸⁵ Kun. K. Šaulys priedėlį „katalikiškas“ prie draugijų pavadinimų laikė autoritarizmu (*Gaidys A.* Lietuvių katalikų draugijų broožai 1905 - 1907, p. 300). „Saulės“ draugija buvo kuriama numatant bendradarbiavimą su nekatalikais (ibid., p. 276 - 278).

¹⁸⁶ *Bučelis D.* Lietuvių krikšionių demokratų partijos sukūrimas ir jos raida 1917 - 1920 m., p. 516.

¹⁸⁷ L. Krikšionių Demokratų partijos visų Centro Komitetų narių sąstatas // Krikščionis demokratas. 1927, Nr. 3 - 5, p. 217. Partijos pirmininku išrinktas kun. Juozas Vailokaitis (ibid).

geriausiai išstudijavęs krikščioniškosios demokratijos pagrindus pagal Leono XIII enciklikas. Jis padėjo pamatus modifikuotam katalikiškajam ekskliuzyvizmui, kurio esmė - katalikiškas veikimas žemiškųjų tikslų realizavimui¹⁸⁸. M. Krupavičiaus veikimo Voroneže rezultatas buvo ištisas, anot J. Ereto, Voronežo sąjūdis iš moksleivių ateitininkų (jų būta apie 400) ir mokytojų, tapusių ženkliu krikščioniškojo lietuvių elito dalimi¹⁸⁹. Aktyvesni jo pagalbininkai Voroneže 1917 m. rudenį buvo išrinkti LKDP CK nariais¹⁹⁰. Lietuvoje partijos kūrimo vėl imtasi 1917 m. Vilniaus konferencijos proga (1917 m. rugsėjo 23 d.) vykusioje krikščionių demokratų konferencijoje buvo priimta partijos programa, išrinktas CK¹⁹¹. Dauguma konferencijos išrinktoje Taryboje krikščionimis demokratais save laikusių atstovavo konservatyvias pažiūras¹⁹². 1918 m. lapkričio 20 d. įvykusioje pirmojoje (jungtinėje) krikščionių demokratų konferencijoje iškilus skilimo tarp konservatyvesnių Lietuvos ir demokratiškesnių Rusijos krikščionių demokratų vis dėlto prieita kompromiso, pripažinus, jog partijoje esama dviejų sparnų¹⁹³.

Lietuvių katalikų visuomenėje greta krikščionių demokratų būta katalikų veikėjų, išaugusių kultūrinėje terpėje, pasišventusių lietuvių tautinės kultūros kūrimui ir laikusių save „kultūrininkais“, t.y., turėjusių kultūros kūrėjų identitetą. Jie gali būti įvardinti katalikais kultūrininkais. Jų tapatinimasis su kultūra turėjo kelis aspektus, o būtent: kūrybos laisvės deklaravimą ir tautiškumą. Katalikai kultūrininkai buvo viena iš trijų katalikų visuomenės pasaulėžiūrinių stovyklų, susiformavusių neortodoksaliais lietuvių katalikybės kultūrinėje terpėje. Jų genezė buvo sąlygota jau minėtų mokslo ir religijos suartėjimo tendencijų, išryškėjusių daugelyje Vakarų pasaulio mąstymo sričių ir XX a. pradžioje įgalinusių taip pat ir katalikiškąjį modernizmą¹⁹⁴. Didelę įtaką padarė prancūzų katalikiškasis atsinaujinimas. Dar labiau katalikus kultūrininkus įtakėjo jau minėta „naujosios religinės sąmonės“ doktrina bei pats jo inspiratorius V. Solovjovas - ypač S. Šalkauskį, o per jį ir kitus katalikus kultūrininkus, taip pat ir studijavusius Vakaruose¹⁹⁵. Žymiam sveikos

¹⁸⁸ M. Krupavičius klausia: „Ar Kristaus pažadėtos gerovės galima bus pasiekti tik būsimajame gyvenime, danguje? Ar nėra galimybės pagerinti vargšo būklės šiame gyvenime?“ (*Krupavičius M. Liaudies tarnyboj. Kaunas, Visuomenininko biblioteka, Nr. 3, 1928, p. 15*).

¹⁸⁹ Jų tarpe - L. Bistras, Edvardas Turauskas, Petras Karvelis, D. Jasaitis, Jonas Matulionis, Ignas Malinauskas ir kt. (*Eretas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 28 - 29*).

¹⁹⁰ Antanas Tumėnas, P. Karvelis, Bernardas Žukauskas, Domas Micuta, J. Matulionis ir kt. (*L. Krikščionių Demokratų partijos visų Centro Komitetų narių sąstatas, p. 217*).

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 217 - 218.

¹⁹² *Eidintas A. Antanas Smetona: polit. biografijos bruožai. Vilnius: Mintis, p. 46; Bučelis D. Lietuvių krikščionių demokratų partijos sukūrimas ir jos raida 1917 - 1920 m., p. 533 - 536*.

¹⁹³ L. Krikščionių Demokratų partijos visų Centro Komitetų narių sąstatas, p. 217 - 218.

¹⁹⁴ Kultūrininkus su modernizmu sieja visų pirma literatūrologai (*Laurenčikaitė S. Katalikų sąjūdis ..., p. 21, 32 - 33*). Inteligentijos palankumą imanentinei religingumo sampratai (būdingai modernizmui) konstatavo V. Pruskus (*Pruskus V. XX a. pradžios katalikiškojo modernizmo atgarsiai Lietuvoje // Logos. 2007, Nr. 51, p. 111*). Patys kultūrininkai savo darbuose rėmėsi modernistais, pav. P. Dovydaitis filosofu L. Olle Laprune: *Pr.D. Katalikybės pakilimas Vakaruose ir jaunimo rolė jame // Ateitis. 1922, Nr. 4 - 5, p. 81*.

¹⁹⁵ XX a. pradžioje apginta daugiau kaip 10 disertacijų iš V. Solovjovo filosofijos (*Mikelaitis G. Kam aktualus Vladimiras Solovjovas? // Naujasis židinys - aidai. 2004, Nr. 1 - 2, p. 54*).

gyvensenos propaguotojui Karoliui Dineikai didelę įtaką padarė žymus XX a. pradžios rusų dvasinis mokytojas Rubenas Orbeli, laikęsis ezoterinės krikščionybės principų¹⁹⁶.

Kultūrininkus veikė ir neotomizmas, su kuriuo lietuviai galėjo susipažinti Friburgo (Šveicarija) ir Leuveno (Belgija) katalikiškuose universitetuose¹⁹⁷. Moderniojoje visuomenėje neotomizmas Bažnyčiai buvo ypač parankus dėl jo deklaruojamos proto autonomijos tikėjimo atžvilgiu ir atvirumo naujausiems mokslo pasiekimams. Toks atvirumas ypač charakteringas Leuveno universitete susiformavusiam transcendentaliniam neotomizmui, labiausiai įtakojusiam žymiausią tarpukario neotomistą P. Kuraitį¹⁹⁸. S. Šalkauskiui neotomizmas buvo tapęs kompromiso tarp ištikimybės tradicinei Bažnyčios doktrinai ir jo paties pažiūrų forma. Daugelis ir kitų katalikų kultūrininkų laikėsi neotomizmo, tačiau studijos Friburgo ir Leuveno universitetuose buvo svarbios ne tiek dėl paties neotomizmo - ką ypač akcentavo J. Eretas (tiesa, jis neretai vartojo neoscholastikos sąvoką, jos aiškiau neskirdamas nuo neotomizmo¹⁹⁹) - kiek dėl šiuose universitetuose puoselėjamų katalikiškojo atsinaujinimo idėjų²⁰⁰. O tokios idėjos lietuvių katalikų intelektualiniame elite plito ir kitais kanalais. Juo labiau, kad ne visi net ir baigę šiuos universitetus palaikė katalikų kultūrininkų nuostatas²⁰¹. O iš kitos pusės, ir nebaigusieji jų įsijungė į kultūrininkų gretas²⁰².

Kultūrininkams būdingas tautiškumo reikšmės akcentavimas²⁰³. Skirtingai nuo krikščioniškosios demokratijos, kaip ortodoksios, su Bažnyčios žinia susiformavusios doktrinos, atstovų, katalikai kultūrininkai, nors ir aiškiai, valingai, apsisprendę už katalikybę (kitaip nei tautiniai katalikai), formavosi veikiami ne tiek oficialiosios Bažnyčios sprendimų, kiek įtakojami tautinio atgimimo, tautiškumo idėjų ir įvairių neortodoksalių religinių koncepcijų. Taigi, šia prasme – santykio su oficialiąja doktrina – atžvilgiu kultūrininkų stovykla buvo gerokai liberalesnė už krikščioniškąją demokratiją ir artimesnė tautinių katalikų stovyklai. Katalikus kultūrininkus nuo tautinių katalikų skiria visų pirma vienareikšmiškas angažavimasis Bažnyčiai, jos doktrinai, pagarbus santykis su hierarchija. Katalikų kultūrininkų stovyklos galutiniam susiformavimui didžiausią reikšmę turėjo opozicija krikščionių demokratų socialiniam radikalizmui, katalikiškam užsiangažavimui bei politiniam veikimui, kaip siekiui tapti vieninteliais katalikų visuomenės reprezentantais. Visame tame buvo įžvelgiamas senasis Bažnyčios eksliuzyvizmas, nors ir

¹⁹⁶ *Dineika V.* Žmogus, garsinęs Druskininkus. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://www.alytausnaujienos.lt/druskininkunaujienos/paskutinionumeriostraipsniai/?nid=493>.

¹⁹⁷ M. Reinys, A. Maliauskis, Jurgis Matulaitis, P. Kuraitis ir kiti (*Eretas J.* Katalikai ir Mokslas, p. 174).

¹⁹⁸ *Kuzmickas B.* Katalikiškoji filosofija..., p. 141, 262.

¹⁹⁹ *Eretas J.* Katalikai ir mokslas, p. 171.

²⁰⁰ *Kostkevičiūtė I.* Poeto ir mąstytojo keliu, p. 20.

²⁰¹ Izidorius Tamošaitis tapo tautininkų ideologu, o K. Ambrozaitis sukūrė savitą krikščionybės, tautiškumo ir socializmo lydinį. Kai kurie iš jų (kaip E. Turauskas, Pranas Viktoras Raulinaitis, Juozas Leimonas) nors buvo ir labai palankūs katalikams kultūrininkams, visgi ne visada juos palaikydavo, o V. Putinas negalėjo priimti neotomizmo.

²⁰² Pav. kun. K. Paltarokas (Lietuvos Universitetas, 1922.II. 16 – 1927.II. 16..., p. 91).

²⁰³ S. Šalkauskio tautiškumo samprata laikoma artimesne primordializmui (*Ivanovas B.* Tautiškumo idėjos tarpukario Lietuvos filosofų S.Šalkauskio ir A.Maceinos darbuose // Kultūros barai. 2001, Nr. 3, p. 82 – 84). Jo bendramokslis Friburge Vincas Mykolaitis - Putinas taip apibūdina to meto intelektualinę atmosferą: „Mums vaidenosi visokios reformos, atgimimai, žygiai, polėkiai. Mes projektavome sąjūdžius ir organizacijas kelti tautinei lietuvių kultūrai“ (*Sverdiolas A.* Kultūros filosofija Lietuvoje, p. 31).

modernizuotas: būtent krikdemų pretenzijos atstovauti visą katalikų visuomenę buvo labai svarbus katalikų kultūrininkų susitelkimo faktorius. Skirtingai nuo krikdemų politinio angažavimosi, kultūrinis veikimas to meto santykio su Bažnyčios doktrina kontekste reiškė pakantumą nekatalikų atžvilgiu. Todėl katalikai kultūrininkai buvo liberalesni už krikščionis demokratų.

Katalikų kultūrininkų stovykla buvo nevienalytė. Jai priskirtini laikėsi skirtingo katalikiškumo santykio su tautiškumu ir socialiniu angažuotumu. Šie skirtumai atitinkamomis sąlygomis galėjo įgauti griežtesnį organizacinį pobūdį turinčių srovių, grupių pavidalą arba reikštis tik kaip tendencijos, atstovaujamos vieno ar kito katalikų veikėjo ir turinčio tik potencialios raiškos galimybę. Žymiausiais katalikų kultūrininkų stovyklos atstovais laikytini S. Šalkauskis, K. Pakštas, J. Eretas, susivieniję į grupę, įvardintą romuviečių pasaulėžiūrine grupe, P. Kuraitis, savo darbuose pabrėžęs katalikybės visuomeninį ir socialinį pažangumą, pasisakęs už Bažnyčios atvirumą moderniajai kultūrai²⁰⁴, P. Dovydaitis, akcentavęs mokslo ir religijos neprieštarumą, tačiau laikęsis atokiau nuo kitų kultūrininkų dėl savo tradiciškesnėmis formomis išreikšto katalikiškojo angažuotumo²⁰⁵, progresyvieji vyskupai K. Paltarokas, Mečislovas Reinys, vadovavęsi KA doktrina²⁰⁶. Jaunųjų katalikų pokarinėje publicistikoje jie laikomi Friburgo – Leuveno susivienijimu prieš Maskvą²⁰⁷. Visiems jiems charakteringa prioriteta teikti pasauliečiams. Juos vienijo socialiai aktyvios, visuomeniškai angažuotos katalikybės (pasauliečių vykdomos KA) idealas. Todėl KA buvo ne tik oficiali Bažnyčios palaikoma jos veikimo (socialinės doktrinos įgyvendinimo) forma, bet ir savita ideologija. Žinoma, prie KA organizacinės išraiškos turėjo prisiderinti visos katalikų pasaulėžiūrinės grupės.

Būtent katalikai kultūrininkai daugiausiai prisidėjo prie ateitininkų judėjimo genezės, labiausiai įtakojo jų ideologiją, geriausiai išreikšdami katalikų jaunuomenėje veikusias tautiškumo ir kultūrinės pažangos siekimo tendencijas. Vis dėlto, nors orientacija į kultūrinį darbą, tautiškumą, katalikybės gynimą naujausių mokslo pasiekimų būdu, pakantos idėja, ekumenizmas²⁰⁸ artino prie katalikų kultūrininkų, tačiau ateitininkijos angažavimasis už vieną iš dviejų frontų – krikščioniškąjį, Bažnyčios gynimo retorika²⁰⁹ buvo išnaudojamas ir krikščionių demokratų. Todėl nemažą įtaką turėjo politinio veikimo šalininkai²¹⁰. Dėl šios priežasties romuviečiai pradžioje nebuvo linkę

²⁰⁴ Žmonių tarpusavio žmoniško sugyvenimo pagrindai ir būdai (1935 m. gegužės 10 d.) // VDU Katalikų Teologijos fakulteto Rankraščių skyrius (KTF RS), prel. P. Kuraičio archyvas, T. 543, l. 9).

²⁰⁵ Pasižymėjo giliu pamaldumu, skatino jo stiprėjimą visuomenėje (*Girnius J.* Raštai, p. 370, 379).

²⁰⁶ *Paltarokas K.* Katalikų veikimo centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje, 1929, p. 6.

²⁰⁷ Eretas J. Stasys Šalkauskis, p. 74. Anot J. Brazaičio, Šalkauskis buvo „naujo tautos idealo skelbėjas“ (*Brazaitis J.* Tarp dviejų pasaulių // *Brazaitis J.* Raštai, T. 4, p. 146). Pakštas konkretizavo jo planus, kurdavo ateities vizijas. Dovydaitis užsiimė ramiu apaštalavimu. Kuraitis „rūpinosi naujos priaugančios generacijos atranka“, o Eretas atliko organizatoriaus vaidmenį (*ibid.*, p. 147 – 149).

²⁰⁸ Pakštas piršo ateitininkams bendradarbiavimą su protestantų organizacijomis (K. Pakšto laiškas L. K. M. At. Centro tarybai, Lausanne (1920 m. rugpjūčio 31 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 269, l. 83).

²⁰⁹ P. Dovydaitis operavo tokiomis sąvokomis kaip „Antrikristo dvasia“ (*Girnius J.* Raštai, p. 393, 893).

²¹⁰ Pirmajame ateitininkų kongrese 1920 m. išryškėjo ateitininkijos nevienalytiškumas: būta baigusiu mokslus Rusijoje, Lietuvoje, Vakarų Europoje, nesutarta dėl ateitininkų laikysenos politikos atžvilgiu (*Sužiedėlis A.* Pirmyn idealų keliais!: Ateitininkų pirmasis kongresas Kaune 1920 // *Ateitis.* 1970, Nr. 7, p. 240). Ateitininkus į veikimą LKDP naudai siekė įtraukti P. Karvelis („Lituanijos“ sekretorius E.

įsijungti ar bent prisišlieti prie ateitininkijos²¹¹. Šalia ateitininkų ir romuviečių būta ir daugiau pretendentų į jaunuomenės indoktrinavimą²¹². Kultūrininkų rivalizacija su krikščionimis demokratais išryškėjo vėlesniuose svarstymuose apie ateitininkijos genezę. Katalikai kultūrininkai akcentavo Peterburgo dvasinės akademijos auklėtinių ir Leuveno studentų kunigų vaidmenį organizuojant katalikus studentus²¹³ tuo tarpu jiems oponuojantys po II – ojo pasaulinio karo išskėlė alternatyvių versijų apie ateitininkijos genezę²¹⁴.

Greta katalikų kultūrininkų buvo tokių, kurie tautinio atgimimo sąjūdžio idealus – tautiškumą – vienareikšmiškai laikė svarbiausia savo pasaulėžiūros dimensija. Juos galima įvardinti tautiniais katalikais. Esminiu jų pasaulėžiūros elementu buvo tautiškumas. Organizaciniu požiūriu tautinių katalikų stovykla formavosi apie nuo 1907 m. pradėjusį eiti „Vilties“ laikraštį iš jo rėmėjų, bendradarbių, skaitytojų²¹⁵. Laikraščio iniciatoriais buvo kun. Tumas ir Antanas Smetona, buvęs ir vyriausiuoju redaktoriumi²¹⁶. „Viltyje“ bendradarbiavo daug lietuvių dvasininkų, vėliau, nepriklausomoje Lietuvoje, rėmusių viltininkus ar bent simpatizavusių jų idėjoms²¹⁷. Laikraštis buvo leidžiamas daugiausia kunigų lėšomis²¹⁸. Taigi apie „Viltį“ susitelkusi srovė, nors ir deklaravusi esanti tarpininkas tarp kairiųjų ir dešiniųjų, laicistų ir katalikų, faktiškai buvo tautiškai orientuotų katalikų dvasininkų ir pasauliečių sąjunga, regima katalikų ir tautiškai orientuotos visuomenės koalicijos išraiška. „Viltis“ darėsi tautinės konsolidacijos branduoliu, tautiniu centru. Koalicija išliko iki 1913 m. rudens, kai, kilus nemažos dalies kunigų nepasitenkinimui dėl per didelio „Vilties“ angažuotumo tautiškumui, A. Smetona buvo priverstas atsistatydinti. Konfrontacija tarp ortodoksaliųjų katalikų ir tautinių katalikų, tuomet baigėsi pirmųjų pergale.

Tautiniai katalikai organizuoti pradėjo Rusijoje pirmojo pasaulinio karo metais. Pirmiausia juos subūrė Katalikų sąjunga, kuriai vadovavo kun. Blažiejus Čėsnyš²¹⁹. Ši sąjunga, veikusi Liaudies sąjungos rėmuose, programiais savo principais laikė „lietuvių bei katalikystę“. 1916 m.

Turausko laiškas Ateitininkų centro tarybai (1920 m. gegužės 27 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 269, l. 75).

²¹¹ X. Y. Keletas pastabų dėl šiemetės Ateitininkų Konferencijos // Draugija. 1921, Nr. 7 – 8, p. 235 – 236.

²¹² Tokiais buvo kanklininkai, ateitininkų laikyti jaunaisiais ateitininkais (Kaltinamojo Juozo Brazausko tardymo protokolas (1946 m. kovo 29 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 59, l. 67), nors ne visi kanklininkai su tokiu nesavarankišku vaidmeniu sutiko (Liet. jaunesniųjų moksleivių Šakių Kankliečių organizacijos centro tarybos raštas (1921 m. spalio 4 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 13, l. 12).

²¹³ *Girnius J.* Raštai, p. 337.

²¹⁴ *Krupavičius M.* Lietuvos laisvė, lietuvių ir ateitininkai // *Ateitis*. 1951, Nr. 2, p. 33 – 34; *Krupavičius M.* Ateitininkų organizavimosi pradžios bejėškant // *Ateitis*. 1969, Nr. 2 – 3 ir kt. Istoriofografijoje ši versija įgavo „Degučių suvažiavimo“ klausimo formą: ar suvažiavimas šiame Marijampolės priemiestyje laikytinas ateitininkijos pradžia? Katalikams kultūrininkams oponavo ir P. Dovydaitis (*Girnius J.* Raštai, p. 409, 430).

²¹⁵ „Viltyje“ bendradarbiavo ir lietuviai evangelikai reformatai, sudarydami evangelikų viltininkų grupę (*Yčas M.* Atsiminimai: nepriklausomybės keliais. Chicago: Jono ir Martyno Yčų knygų fondas, 1991, p. 83 – 84, 122 – 123).

²¹⁶ Viltis // Lietuvių enciklopedija, 1966, T. 34, p. 250-252. *Merkelis A.* Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. New York: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1964, p. 76.

²¹⁷ Tarp jų minėtini V. Mironas, prel. Jurgis Narjuskas, kan. Kazimieras Pakalniškis, kan. Kazimieras Prapuolenis, kan. A. Sabaliauskas, prel. Pranas Marija Urbanavičius ir kiti (*Vaižgantas*. Vilties 25 sukaktuvėms // *Vaižgantas*. Raštai. Vilnius: LLTI. 2001, T. 13: publicistika, p. 416).

²¹⁸ *Ibid.*, p. 406.

²¹⁹ *Keliuotis J.* Pasikalbėjimas su V.D. Universiteto Prorektoriumi Kan. Prof. Blažieju Čėsniu, p. 75.

viltininkai Juozas Kubilius, Liudas Noreika ir J. Tumas įkūrė Tautos pažangos partiją (TPP). Pirmuoju TPP pirmininku buvo išrinktas J. Kubilius. Svarbų vaidmenį partijoje vaidino ir Augustinas Voldemaras. 1917 m. vasario mėn. TPP organe „Lietuvių balsas“ išdėstytos partijos programinės nuostatos²²⁰.

Tautinių katalikų pasaulėžiūrą formavo iš esmės tie patys pasaulėžiūriniai veiksniai kaip ir katalikus kultūrininkus. Skyrėsi tik jų išankstinės nuostatos – santykis su Bažnyčios magisteriumu: katalikai kultūrininkai deklaravo savo ištikimybę jam, nors jo palaikomą mokymą interpretavo savaip, tuo tarpu tautiniai katalikai nesijautė jo susaistyti tiek giliai. Apskritai tautiniams katalikams buvo būdingas didelis dėmesys religinei problematikai. Krikščionybė, jos kilme, istorija labai domėjosi A. Voldemaras, visą gyvenimą nesiskyręs su Naujuoju Testamentu (NT) graikų kalba²²¹. Savo veikale „Istorinis Jėzus“ (jį parašė 1937 m.) išreiškė savo tikėjimą Jėzaus Kristaus dieviškumu, prisikėlimu iš numirusių, teigė esąs ortodoksalus katalikas²²², tačiau kartu iš esmės teigiamai vertino gnosticizmą, Jėzų Kristų laikė gnostinių mokymų įkvėpėju²²³. TPP ideologas J. Kubilius savo pasaulėžiūrą susiformavo remdamasis naujosios rusų religinės sąmonės atstovų (Sergejaus Bulgakovo, Nikolajaus Berdiajevo, Dmitrijaus Merežkovskio) idėjomis²²⁴. Katalikybės nelaikė vieninteliu keliu į išganymą. Abejojo Kristaus dieviškumu ir kitomis ortodoksalsiosios katalikybės dogmomis. Krikščionybės esmę įžvelgė krikščioniškojo teisingumo ir gailestingumo laikymesi, o ne konfesiniuose požymiuose. Vienas svarbiausių „Vilties“ ideologų A. Smetona visą gyvenimą liko praktikuojančiu kataliku - dalyvaudavo šv. Mišiose²²⁵, atlikdavo išpažintį, tačiau ir jo tikėjimas nebuvo ortodoksalus. A. Smetona formavo politinę viltininkų ideologiją. Jos esmė - lietuvių vienybės siekimas – siekis suvesti bendram darbui tautos labai vadinamuosius „pirmeivius“ (kairiuosius) ir „klerikalus“ (dešiniuosius), prislopinant pastarųjų katalikiškumą, o pirmųjų antiklerikalinį nusistatymą. Krikščionybę jis laikė doros ir teisės pagrindu, pripažino didžiulius Bažnyčios nuopelnus kultūrai²²⁶, buvo įsitikinęs, kad katalikiškumas ir lietuviškumas neprieštarauja vienas kitam, nes krikščionybė yra platesnis reiškinys už tautiškumą.

Taigi, įvairių – ortodoksalių ir neortodoksalių katalikiškųjų doktrinų bei tautiškumo sąveika leido atsirasti trims svarbiausioms katalikų visuomenės stovykloms. Iki pirmojo pasaulinio karo pabaigos Lietuvoje ir Rusijoje susiformavo krikščionių demokratų ir tautinių katalikų organizacinės struktūros.

²²⁰ Grigaravičius A. Tautos pažangos partijos įkūrimas // Naujoji romuva. 1997, Nr. 5 – 6, p. 80.

²²¹ Voldemaras A. Istorinis Jėzus // Ankstyvoji krikščionybė, Kaunas: Candela, 1997, p. 18.

²²² Ibid., p. 19 – 20.

²²³ Ibid., p. 223. Kadangi gnostikų ir masonų pasaulėžiūriniai principai yra artimi, neatmestina mintis, kad A. Voldemaro vertinimus galėjo įtakoti masonų ideologija. Voldemarą buvus masonu teigė V. Jurgutis (*Laumenskaitė E.* Vladas Jurgutis. Vilnius: Viltis, 1994, p. 60). „Lietuvos“ ložei priklausė Vincas Krėvė Mickevičius (*Kastanauskaitė L.* Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918 – 1940). Vilnius: Vaga, 2008, p. 25)). Sklido gandai apie tautininkų lyderių priklausomybę Königsbergo ložei (Lietuvos istorija, asmenų pastabos // NB RS, f. 29 – 559, l. 63 - 64).

²²⁴ Grigaravičius A. Trys viltininkai // Kultūros barai. 2000, Nr. 1, p. 76.

²²⁵ Truska A. Antanas Smetona ir jo laikai, p. 337 – 338.

²²⁶ Smetona A. Krikščionybė ir politika // Rinktiniai raštai. Kaunas: Menta, 1990, p. 30 - 35.

1. 2. Modifikuoto katalikiškojo ekskliuzyvizmo dominavimo laikotarpis (1918 – 1926)

Nepriklausomos Lietuvos politiniame gyvenime iki 1926 m. svarbiausią vaidmenį vaidino krikščionys demokratai²²⁷. 1926 m. pavasarį jie pralaimėjo rinkimus į trečiąjį seimą kairiesiems ir buvo priversti pasitraukti iš valdžios. Aptariamam laikotarpiu krikščionių demokratų pasaulėžiūrinė stovykla organizaciniu požiūriu veikė kaip trijų politinių – visuomeninių – ekonominių organizacijų blokas: LKDP, LDF ir LŪS. LDF ir LŪS laikėsi LKDP programos. Tokia stovyklos organizacinė struktūra galutinai susiklostė prieš rinkimus į Steigiamąjį Seimą. Bloką sudarančios organizacijos buvo masinės, jų narių skaičius sparčiai augo²²⁸. Daugiausia tai nulėmė LKDP nusistatymas nedelsiant praveisti radikalią žemės reformą. Tam tikrą įtaką turėjo ir intensyvi propaganda per spaudą, partijos socialinę doktriną aiškinančias knygas liaudžiai²²⁹.

Partijos viduje vyko rivalizacija tarp socialinį partijos doktrinos aspektą pabrėžusių ir tautiškai nusiteikusių. Konsolidaciniu laikotarpiu (1919 m.) iš partijos masiškai buvo šalinami nuosaikūs, tautinio nusiteikimo partijos nariai²³⁰. Kai kurie iš jų vėliau įsijungė į Ekonominę ir politinę žemdirbių sąjungą, TPP ar kitas tautinių katalikų organizacijas. Vis dėlto ir vėliau partijoje būta nemaža žmonių, kurie nesivadovavo vien socialinėmis (enciklikų formuojamomis) nuostatomis. Konservatorių požiūrį perteikusi kun. Juozapo Bikino redaguojama „Laisvė“, kurį laiką laikyta ir LKDP oficiozu²³¹. Pažangiųjų ir konservatyviųjų partijos elementų konfrontaciją rodo neigiamas LKDP vadovybės požiūris į P. Dovydaičio vadovavimą vyriausybei²³², nesutarimai tarp LKDP frakcijos Valstybės taryboje ir LKDP CK²³³.

Vyresniesiems katalikų veikėjams kritiškai atsiliepiant apie M. Krupavičių, apie jį susitelkė iš Rusijos grįžę jo išugdyti ateitininkai²³⁴. Būtent šie jauni žmonės tapo partijos branduoliu, o atsižvelgiant į krikdemų vaidmenį valstybėje ir visos tautos krikščioniškojo elito dalimi. Jie buvo siunčiami į užsienį mokytis, kad įgiję daugiau žinių, galėtų sėkmingiau priešintis kairiesiems. Vienas iš tokių - P. Karvelis, 1918 m. rudenį paskirtas LKDP generaliniu sekretoriumi, o 1925 m. sausio mėn. išrinktas partijos pirmininku. Tuos jaunos žmonės darbui sutelkdavo ir iškeldavo pats M. Krupavičius²³⁵. Todėl nestebina, kad „Voronežo jaunuolių“ įtaka partijoje buvo didelė.

²²⁷ Krikščionių demokratų blokas per 1920 m. balandžio 14 -16 d. vykusius Steigiamojo seimo rinkimus gavo absoliučią daugumą: iš 112 Seimo atstovų 59 buvo šio bloko nariai (*Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos seimo istorija...*, p. 51).

²²⁸ Krikščionių demokratų blokas Steigiamojo seimo rinkimų metu turėjo per 28 tūkst narių (LKDP – 9000, LDF – 15 000, LŪS – 4000) (*Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje 1917 – 1940. Vilnius: Mintis, 1970, p. 80*).

²²⁹ Jas rašė daugiausia pats M. Krupavičius ir leido LKDP idėjų propagandai įkurtas Leono XIII fondas (*Eretas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 29*).

²³⁰ *Bučelis D. Lietuvių krikščionių demokratų partijos susikūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m., p. 548.*

²³¹ Iš lietuvių krikščionių demokratų partijos konferencijos // Tėvynės sargas. 1921 m. spalio 7 d., p. 401.

²³² *Bučelis D. Lietuvių krikščionių demokratų partijos susikūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m., p. 550.*

²³³ *Bičiūnas V. I – ji Kr. Dem. Partijos Konferencija Vilniuje 1918 // Krikščionis demokratas. 1927, Nr. 3 – 5, p. 134 – 135.*

²³⁴ *Bučelis D. Lietuvių krikščionių demokratų partijos susikūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m., p. 548.*

²³⁵ *Maldeikis P. Mykolas Krupavičius, Chicago: Liet. Krikščionių Demokratų s-ga. 1975, p. 122. Daugiausia jo pastangomis suorganizuoti partijos apskričių komitetai ir apie 400 skyrių (ibid., p. 123).*

LDF susikūrė 1919 m. rugsėjo mėn. kaip profesinė organizacija²³⁶. Pirmiesiems žymiesiems federacijos veikėjams (Pranui Raulinaičiui, Petru Radzevičiui) dėl studijų ar kitų priežasčių palikus vadovybę²³⁷, LDF ėmėsi vadovauti K. Ambrozaitis su savo bendražygiais Petru Jočiu ir Antanu Milčiumi. Federacijos taktika gerokai pasikeitė: pradėta naudoti radikali antikapitalistinė retorika, atsisakius įkūrėjų smulkiaburžuazinės, anot K. Ambrozaičio²³⁸. Federacijai priklausė apie 15 tūkst narių, tačiau galimas dalykas ne visais atvejais vadovautasi jos ideologiniais principais, nes LDF teikė savo nariams paramą (pašalpą ligoje, produktus), kartais netiesiogiai darbininkai buvo verčiami stoti į federaciją. 130 tūkst. balsų rinkimuose į antrąjį seimą – didžiausias LDF pasiekimas²³⁹. Vėliau jos populiarumas mažėjo, o rinkimuose į trečiąjį seimą triuškinančiai pralaimėta socialdemokratams.

LŪS formavo dešiniąjį krikdemų bloko flangą, sutelkdama konservatyviau nusiteikusius LKDP narius, besigrupavusius apie Aleksandrą Stulginskį. Sąjunga iš pradžių buvo visuomeninė – profesinė, o vėliau ėmėsi ir politinio veikimo. Per 1920 – 1926 m. LŪS labai išaugo: skyrių skaičius padidėjo nuo 54 iki 400²⁴⁰. LŪS išvystė plačią ekonominę veiklą. Centralinis ūkininkų bankas steigė kaimo kredito kooperatyvus, vartotojų bendroves²⁴¹. Veikė vartotojų kooperatyvai su Lietuvos kooperatyvų centru priešakyje, kooperatinės pieninės, priklausiusios Pieno perdirbimo bendrovių sąjungai. Ekonominė veikla buvo pagrindas politiniam veikimui, kurio sąjunga ėmėsi 1923 m. Pralaimėjusi 1926 m. rinkimus, LŪS susitelkė į ekonominę veiklą, tačiau 1926 – 29 m. ir ji baigėsi krachu²⁴². Ekonomikai krikščionys demokratai apskritai skyrė didelį vaidmenį. Viso krikdemų bloko atrama buvo kun. J. Vailokaičio Ūkio bankas²⁴³ ir nuo jo priklausomos pramonės ir prekybos įmonės²⁴⁴. Ūkio bankas naudojosi Lietuvos banko (jam vadovavo LKDP CK nariu buvęs Vladas Jurgutis) palankumu. Dosnus Vailokaičiams buvo ir finansų ministras P. Karvelis (1924 – 1926)²⁴⁵.

Steigiamojo seimo rinkimams LKDP, LDF ir LŪS sudarė bloko sutartį. LDF ir LŪS vadovai įėjo į LKDP CK sudėtį. Dėl to CK pirmininkas vadovavo visam junginiui. Atstovų darbą Steigiamajame seime reguliavo krikdemų frakcijos (bloko) statutas. Pagal jį bloko atstovai turėjo paklusti partijos CK ir balsuoti taip, kaip nutars bloko dauguma²⁴⁶. Taigi krikščionių demokratų lyderis M. Krupavičius savo rankose laikė visą partijos ir bloko strategiją. Bloko vienybę kurį laiką

²³⁶ *Bučelis D.* Lietuvių krikščionių demokratų partijos susikūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m., p. 557. Vėliau Darbo federacija ėmėsi ir politinės veiklos.

²³⁷ *Raulinaitis P.* Krikščionys Demokratai ir darbininkai // Krikščionis demokratas. 1927, Nr. 3 – 5, p. 77; Informacija apie P. Radzevičiaus išvykimą mokytis // Darbininkas. 1923 m. birželio 10 d., Nr. 23, p. 1.

²³⁸ *Ambrozaitis K.* Dėl p. dr. Raulinaičio pareiškimo visuomenei // Rytas. 1927 m. birželio 8 d., p. 1 – 2; *Raulinaitis P.* Pastabos prie p. Ambrozaičio rašto // Rytas. 1927 m. birželio 8 d., p. 2 – 3.

²³⁹ *Raulinaitis V. Pr.* Krikščionys Demokratai ir darbininkai // Krikščionis demokratas. 1927, Nr. 3 – 5, p. 78.

²⁴⁰ *Gaigalaitė A.* Klerikalizmas Lietuvoje..., p. 80.

²⁴¹ *Terleckas V.* Lietuvos bankininkystės istorija, 1918 – 1941. Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos sk., 2000, p. 113.

²⁴² Pasikeitus valdžiai ir nebeturint galimybių gauti kreditų iš valstybinių bankų, bankrutavo Centralinis ūkininkų bankas. Kaltinimai pareikšti 48 LŪS veikėjams (*Terleckas V.* Lietuvos bankininkystės istorija 1918 – 1941, p. 113, 114).

²⁴³ Ūkio banko steigėjais buvo krikščionys demokratai ar su jais susiję (*ibid.*, p. 47).

²⁴⁴ *Terleckas V.* Lietuvos bankininkai: gyvenimų ir darbų pėdsakai, 1918 – 1940. Vilnius: Lietuvos Banko leidybos ir poligrafijos sk., 2001, p. 285 – 291.

²⁴⁵ Tai nestebina, nes studijuodamas Vokietijoje buvo Ūkio banko agentas (*ibid.*, p. 158).

²⁴⁶ *Bučelis D.* Lietuvių krikščionių demokratų partijos sukūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m., p. 562.

padėjo išsaugoti griežta drausmė ir LKDP viršenybės pripažinimas: LKDP krikščionių demokratų lyderių laikyta viršnacionaline, formuojančia visos tautos ideologiją, kurią LŪS ir LDF kaip profesinės organizacijos turi pritaikyti praktiškai²⁴⁷. Anot krikdemų lyderių, socialinį – kultūrinį gyvenimą atstovauja visuomeninės organizacijos, vienijamos KVC. Jos krikdemų supratimu irgi negali nutolti nuo savo ideologinių pagrindų, aprobejant partijos. Siekta, kad visų katalikiškų organizacijų veikla būtų susaistyta su LKDP, todėl neabejotina, kad LKDP buvo parankus vėlesnis tautininkų praktikuotas katalikų tapatinimas su krikdemais²⁴⁸. Katalikiškos organizacijos gaudavo solidžią finansinę paramą iš biudžeto. Joms reguliariai buvo teikiamos paskolos ir neatlyginamos finansinės pašalpos²⁴⁹. Rinkimų metu katalikiškų organizacijų nariai būdavo įtraukiami į krikščionių demokratų sąrašus, savo ruožtu atsilygindami agitacija LKDP naudai²⁵⁰. Bandyta pajungti partijos valiai ir KVC. Jis turėjo laviruoti: ir nesusisaistyti su LKDP, ir vis dėl to remti ją²⁵¹. Artėjant neišvengiamiems pokyčiams Bažnyčios struktūroje ir hierarchijoje, siekta turėti savo žmonių joje ir įvykus pasikeitimams²⁵².

Vis dėlto išsaugoti krikščionių demokratų hegemoniją buvo sunku net ir bloko viduje: jau pats trijų sąrašų egzistavimas sudarė sąlygas formuoti trims politiniams vienetams. Bloko vienybei išlaikyti buvo sudarytas komitetas iš trijų frakcijų atstovų²⁵³. Bendrų sprendimų priėmimas nebuvo lengva: anksti išryškėjo skirtingi LDF ir LŪS ekonominiai interesai. Ūkininkų ir darbininkų atstovus jungė tik neapykanta socializmui ir angažavimasis tikėjimui. Konservatyviai, tautiškai nusiteikę LKDP vadovybės nariai (pav. prel. J. Staugaitis) ragino ieškoti sutarimo su tautininkais. 1926 m. pralaimėjus rinkimus į Trečiąją seimą, ryšiai tarp bloko narių dar labiau silpnėjo. LDF lyderis K. Ambrozaitis linko veikti savarankiškai²⁵⁴. Matydama negatyvias liaudininkų ir socialdemokratų koalicijos su tautininkais mažumomis pasekmes bei stengdamasi išvengti perversmo, už kurį aktyviai pasisakė ir jį rengė krikščionys demokratai ir LDF vadovai, LŪS vadovybė nevengė pasitarimų liaudininkais dėl galimos koalicijos²⁵⁵. 1927 m. pavasarį LDF nepakluso bendrai krikščionių demokratų linijai pasitraukti iš tautininkų vyriausybės – jos atstovas A. Milčius liko valstybės

²⁴⁷ *Kr. Dem. Part. Reikalų Vedėjas*. Reikia mums organizuotis // Tėvynės sargas. 1923 m. kovo 3 d., p. 89. LKDP „[...] apima visos lietuvių tautos politinius, tautinius, socialius, ekonominius, tikiybinius ir kultūrinius reikalus. Ji nustato mūsų valstybės politinę, tautinę, socialinę, ekonominę ir tikiybines ideologijas“. LKDP „[...] yra tyriausia lietuvių sielos išraiška, ji yra visos tautos siekis [...]“ (ibid).

²⁴⁸ Tautininkai konfliktą vaizdavo kaip politinį, nuslėpdami religinę konflikto dimensiją, o krikščionys demokratai – kaip dviejų pasaulėžiūrų, tautiškumo sampratų, dviejų socioekonominių sistemų susidūrimą.

²⁴⁹ Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919 – 1926 metais. Vilnius: Mintis, 1978, p. 175 – 176.

²⁵⁰ Už LKDP moteris ragino balsuoti Lietuvių katalikių moterų draugija (*Jurėnienė V. Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 94, 109), savo narius – „Pavasario“ sąjunga (*Grigaravičius A. Tautininkai ir jaunimas...*, p. 37).

²⁵¹ Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje: dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1978, p. 52 – 55.

²⁵² Tokiu turėjo būti prel. Justinas Staugaitis (*Matulis S. Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis MIC apaštalinis vizitatorius Lietuvai 1925 – 1927*. Nottingham: Šaltinis, 2001, p. 53).

²⁵³ *Maldeikis P. Mykolas Krupavičius*, p. 149.

²⁵⁴ „Lietuvos“ korespondento pasikalbėjimas su Darbo federacijos pirmininku K. Ambrozaičiu apie susidariusią politinę padėtį po rinkimų // *Darbininkas*. 1926 m. birželio 6 d., p. 1.

²⁵⁵ Tiesa, LŪS vadovai bandė tai paneigti, neneigdami pačių kontaktų su liaudininkais (Ūkininkų sąjungos Centro valdybos pirmininko P. Mikšio ir Ūkininkų sąjungos CV sekretoriaus J. Dagelio pareiškimas „Visuomenės dėmesiu“ // *Ūkininkas*. 1926 m. gruodžio 12 d., p. 6).

kontrolieriaus pareigose²⁵⁶. K. Ambrozaitis Federacijos separatinį žingsnį teisingo lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės interesais, perversmą laikydamas „tautine revoliucija“²⁵⁷. Tai įgalino savita LDF ideologija, pasižyminti radikaliu antikomunizmu, nacionalizmu, antisemitizmu²⁵⁸. Iš kitos pusės LDF buvo įtakojama socializmo ar net komunizmo, kas matyti ir iš simbolikos, ir iš jos traktavimo²⁵⁹. Santykis tarp krikščioniškos ir socialistinės retorikos LDF ideologijoje artėjo prie krikščioniškojo socializmo²⁶⁰. „Darbininke“ spausdintame „Darbo žmonių krikščionių katekizme“ teigta, kad socializmo suartėjimo su „tikrąja religija“ išdavoje formuojasi „religinis socializmas“²⁶¹.

Nepaisant vidinių įtampų aptariamam laikotarpiu krikščionių demokratų bloko laikyseną nekrikščioniškų politinių grupių atžvilgiu apsprendė tie patys principai. Iš jų svarbiausias buvo katalikiškuoju ekskliuzyvumu grindžiamas visaapimančios įtakos siekimas, labiausiai išryškėjęs santykiuose su valstiečiais liaudininkais. Krikščionių demokratų sąveika su liaudininkais atspindi krikščionių demokratų santykį su tradiciniu Bažnyčios mokymu (pagal jį bendradarbiavimas su nekatalikais yra blogis, tik toleruojamas vardan didesnio gėrio), jo viešą raišką ir faktinį santykį, apspręstą angažavimosi tautiškumui tendencijos recepcijos laipsnio. Ideologinė kova su liaudininkais buvo tautinio sąjūdžio laikais prasidėjusios katalikų kovos su vadinamaisiais pirmeiviais - kairiaisiais, socialistais (tuo pačiu ir laisvamaniais) - tęsa. Tačiau tuo pat metu buvo ieškoma konsensuso, formuojamos bendros vyriausybės²⁶². Net ir III Seimo rinkimų išdavoje sudarytos kairiųjų vyriausybės griežtų priemonių, kuriomis siekta palaužti Bažnyčios galią šalies visuomeniniame, ideologiniame ir ekonominiame gyvenime bei 1926 m. gruodžio perversmo iš kitos pusės, 1927 m. žlugus krikščionių demokratų ir tautininkų koalicijai, bendradarbiavimas su liaudininkais vėl atsinaujino²⁶³. Bendradarbiavimas, tiesa, buvo apribojamas išlygomis, jausta būtinybė paaiškinti bendradarbiavimą su ideologiniais priešininkais: buvo argumentuojama „sunkia valstybės situacija“²⁶⁴. Tokia argumentacija vis dėlto kertasi su krikščionių demokratų pripažintu

²⁵⁶ Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje..., p. 114.

²⁵⁷ Darbo Federacijos nusistatymas dėl Vyriausybės programos: Darbo Federacijos Pirmninko D- ro K. Ambrozaičio kalbų (1927 m. gegužės 21 ir 22 d.) santrauka // Darbininkas. 1927 m. birželio 12 d., p. 3.

²⁵⁸ Lietuvos Darbo federacijos prašymas ministrui pirmininkui A. Tumėnui paskirti lėšų antikomunistinei brošiūrai išleisti (1924 m. lapkričio 10 d.) // Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje, p. 241; V. Ž. Žydai ir jų „klapčiukai“ socialistai // Darbininkas. 1923 m. kovo 4 d., p. 1.

²⁵⁹ 1928 m. K. Ambrozaitis aiškino, kad krikščionybė turi tiek suartėti su socializmu, kad šalia kryžiaus galėtų kabėti iš abiejų pusių ir kūjis bei pjautuvas. Šie darbo įrankiai ir buvo pavaizduoti LDF vėliavoje (Daktaro K. Ambrozaičio informacinis raštas (1942 m.) // LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 41).

²⁶⁰ Sekminių dvasia – krikščioniškos revoliucijos dvasia // Darbininkas. 1929 m. gegužės 19 d., p. 1.

²⁶¹ Darbo žmonių krikščionių katekizmo trupiniai, arba kaip galvoja ir elgiasi darbo žmogus krikščionis Nepriklausomos Lietuvos valstybėj // Darbininkas. 1929 m. balandžio 14 d., p. 2.

²⁶² Anot Algimanto Kasparavičiaus: „tai bene vienintelis atvejis [...] XX a. Lietuvos politinėje istorijoje, kai gana aiškiai parlamentinę daugumą turinti politinė jėga laisva valia sutiko dalytis valdžia su mažumoje likusia idėjine opozicija“ (Kasparavičius A. Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse // LKMA Metraštis. Vilnius, 2005, T. 27, p. 439).

²⁶³ LKDP konferencija 1927 m. vasario 23 – 24 d. priėmė Pakšto siūlytą kultūrinės autonomijos principą, o juo remdamasi ėmėsi žygių suartėti su liaudininkais (Pakštas K. Susitarimo keliu // Rytas. 1927 m. gruodžio 2d., p. 1).

²⁶⁴ Kasparavičius A. Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, p. 438. Bendradarbiavimą įgalino paties M. Krupavičiaus radikali sociopolitinė pažiūra: jis skelbė krikščioniškajam socializmui artimą ideologiją (ibid., p. 439).

ekskliuzyviniu Bažnyčios charakteriu²⁶⁵. Paaikškinimu galėtų būti netradicinis katalikiškojo ekskliuzyvumo supratimas, išorinių, ekskliuzyvumą išreiškiančių, ženklų bei transcendentinės orientacijos raišką redukuojant iki minimumo, aktualizuojant bendrą veikimą visuomenės labai bei transformuojant tradicinį ekskliuzyvumą į besąlygiško visuomenės paklusimo jų propaguojamam tautinių ir socialinių vertybių realizavimo modeliui siekį. Tradicinio, katalikams privalomo, paklusnumo Šv. Sostui stoką liudija krikdemų laikysena Šv. Sosto atžvilgiu konkordato su Lenkija (1925 m.) sudarymo atveju: buvo įšaldyti diplomatiniai santykiai, Šv. Sosto atstovas Lietuvoje Antonio Zecchini paskelbtas nepageidautinu²⁶⁶, o kai kurie krikščionys demokratai ragino kurti tautinę Bažnyčią²⁶⁷.

Krikščionis demokratus padeda charakterizuoti ir jų santykis su fašizmu. Jis kontraversiškas. Akivaizdu, kad negalėjo būti jokio pamatinio krikščionių demokratų ir fašizmo ideologijų bendrumo, tačiau, kita vertus, negalima nepastebėti kai kurių krikščionių demokratų simpatijų fašizmui XX a. 3 – amė dešimtmetyje²⁶⁸. 1922 – 1923 m., reaguojant į Benito Musolinio pergalę Italijoje, Lietuvoje atsirado su fašizmu save identifikavusių grupių, neatsiejamų nuo radikaliai tautiškai nusiteikusių grupių, Alfonso Eidinto įvardintų ultraradikalėmis ir susijusių su katalikų visuomene: būtent iš krikščionių demokratų pusės netruko pastangų pateisinti 1923 m. vykusios iškabų (daugiausia žydų) teplojimo akcijos vykdytojų²⁶⁹. „Laisvėje“ tokios antisemitinės akcijos laikytos fašistinio veikimo pasireiškimu, kuris vertintas iš esmės teigimai, kaip tautos gynimas nuo bolševizmo. Amžininkai fašistų (pasak A. Eidinto, ultraradikalų) judėjimą siejo taip pat su krikščionimis demokratais²⁷⁰. Tai liudija ne krikščionių demokratų solidarizavimasis su fašizmo ideologija, o jų tautinį angažuotumą ir dalies jų nusiteikimą spręsti Lietuvos vidaus problemas naudojantis populiariu to meto Europoje, radikaliai antikomunistinę laikyseną išreiškiančiu, vienos iš politinių srovių vardu.

Nevienareikšmiškai istoriografijoje vertintas ir krikdemų vaidmuo 1926 m. gruodžio 17 d. perversme. Niekada nekilo jokių abejonių dėl krikščionių demokratų griežtos opozicijos į valdžią atėjusiems kairiesiems, tuo tarpu dėl jų santykio su 1926 m. perversmu, iki šiol ginčijamasi. Taip yra daugiausia dėl to, kad praėjus kuriam laikui po perversmo, krikščionys demokratai pradėjo griežtai

²⁶⁵ Anot Vytauto Alanto „[...] joks padorus tikis lietuvis negali suprasti, kad ir tie, kurie viešai skelbiasi esą tikėjimo atstovai bei jo gynėjai, yra pasiryžę eiti išvien su bedievybės skleidėjais [...]“ (*Alantas V. Santaika ir broliška meilė viską nugalės // Lietuvos aidas. 1938 m. gruodžio 23 d., Nr. 583, p. 3*).

²⁶⁶ *Kasparavičius A. Tarp politikos ir diplomatijos: Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 192 – 195.*

²⁶⁷ *Matulis S. Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis MIC..., p. 62. Pasipriešinimo Šv. Sostui centre – LKDP vadai kunigai M. Krupavičius ir Antanas Šmulkštys (ibid., p. 62). Vienas iš LKDP viršūnėje esančių kunigų net sukūrė pamfletą „Šalin nuo Romos“ (*Kučas A. Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius: gyvosios krikščionybės apaštalas. Chicago: Marian Fathers of St. Casimir Province, 1979, p. 472*).*

²⁶⁸ Svarstymai prisimenant 1926 m. gruodžio 17 – osios valstybės perversmą [dalyvavo istorikai A. Grigaravičius, V. Jankauskas, A. Kasparavičius] // *Kultūros barai. 2006, Nr. 12, p. 73.*

²⁶⁹ LKDP frakcija net pateikė interpeliaciją, kad vyriausybė „pernelyg uoliai persekioja „iškabų murzintojus““ (*Eidintas A. Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą Lietuvoje 1923 – 1927 m. // Eidintas A. Istorija kaip politika: įvykių raidos apžvalga. Vilnius: Versus Aureus, 2008, p. 237*).

²⁷⁰ *Eidintas A. Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą..., p. 236 – 239, 241. Kun. M. Krupavičius, polemizuodamas su oponentais, pavadino save fašistu (*Kasparavičius A. Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, p. 458*).*

neigti ne tik prisidėjimą prie jo organizavimo, bet neretai ir patį dalyvavimą jame²⁷¹, ir taip su didesnėmis ar mažesnėmis išlygomis daro iki šiol. Tuo tarpu politinės policijos dokumentai, to meto periodinė spauda, buvusių ateitininkų atsiminimai vienareikšmiškai liudija krikščionis demokratų buvus bene svarbiausiais perversmo organizatoriais ir vykdytojais²⁷². Todėl krikdemų dalyvavimą perversme iš esmės pripažįsta ir dabartiniai Lietuvos istorikai²⁷³.

Krikdemų pastangos susigrąžinti valdžią jėga suaktyvėjo 1926 m. rudenį. Spalio 16 d. „Ryto“ redakcijoje krikdemų veikėjai ir jiems simpatizuojantys kariškiai tarėsi dėl „sukilimo“ prieš vyriausybę²⁷⁴. Politinės policijos žiniomis perversmą sumanė ir jį organizavo su tautininkais suartėję krikščionių demokratų lyderiai, o praktiškai rengė jiems palankūs kariškiai²⁷⁵. Perversmo idėjų propagandai įsteigtas savaitraštis „Tautos valia“, kurį krikščionys demokratai finansiškai rėmė, jame bendradarbiavo²⁷⁶. Krikščionių demokratų tarpe rudenį dar būta įvairių nuomonių dėl perversmo būtinumo, dėl jo laiko, tikėta, kad dar galima apsieiti be perversmo: bandyta kalbėtis su valdančiąja koalicija, siūlyta nauja jos sudėtis. Vis dėlto, po žiauroko studentų demonstracijos numalšinimo lapkričio 21 d. galutinai apsispręsta vyriausybę nuversti jėga²⁷⁷.

Atsižvelgiant į krikščionių demokratų dalyvavimo perversme faktus bei dalies jų simpatijas fašizmui, tenka daryti išvadą, jog jų santykis su demokratija nebuvo jau toks vienareikšmiai teigiamas, kaip kad būtų galima spręsti iš jų ideologijos ir propagandos. Tokiu atveju jie supanašėja su tautininkais (pažangininkais), išliekant tik tam skirtumui, kad pastarieji niekada nelaikė demokratijos savo ideologijos išskirtiniu požymiu, išsaugodami rezervuotą nusistatymą jos atžvilgiu.

Tautinių katalikų veikimas 1919 – 1926 m. buvo labai susijęs su vieningos TPP, sukurtos 1918 m. rudenį, susivienijus Rusijoje ir Lietuvoje veikusiems TPP veikėjams, veikla. Artimiausiais A. Smetonos bendradarbiais šiuo laikotarpiu buvo J. Tumas, A. Voldemaras, Stasys Šilingas, L. Noreika, Martynas Yčas. Partija buvo negausus tautiškai nusiteikusių inteligentų sambūris. Po triuškinančio pralaimėjimo Steigiamojo seimo rinkimuose stota į griežtą opoziciją krikdemams²⁷⁸. Kritikuodama juos TPP plačiai naudojosi savo gausia spauda. 1924 m. rugpjūčio 17 – 19 d.

²⁷¹ *Krupavičius M.* Atviras laiškas „Laiko“ redakcijai (1952 m. kovo 18 d.) // LII RS, f. 54 - 35, l. 3.

²⁷² Sandarbininko „Rytas“ agentūrinis pranešimas „Fašistinis judėjimas kariuomenėje“ (1926 m.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1040, l. 17 – 20 ir kiti agentūriniai pranešimai toje pačioje byloje; *Stravinskis P.* Atsiminimai ir pasaulėžiūra. [Chicago], [1982], p. 30 – 32.

²⁷³ Svarstymai prisimenant 1926 m. gruodžio 17 – osios valstybės perversmą, p. 72 – 77; *Kasparavičius A.* Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920 – 1926 metais // Parlamento studijos. 2006, Nr. 6, p. 66; *Tamošaitis M.* Tautininkų ir krikščionių demokratų pasitarimų protokolai (1927 m. balandis, spalio – lapkritis) // *Istorija*. 2008, T. 71, p. 40.

²⁷⁴ Sandarbininko „Gervė“ pranešimas apie kariuomenės gyvenimą (1926 m.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1040, l. 32.

²⁷⁵ *Kasparavičius A.* Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, p. 456 – 457.

²⁷⁶ Faktiškaisiais jo organizatoriais ir redaktoriais buvo ats. pulk. Vincas Grigaliūnas – Glovackis, mjr. Juozas Tomkus ir kpt. Pranas Klimaitis (*Eidintas A.* Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą..., p. 242. Finansiškai laikraštį padėjo įsteigti LKDP lyderiai (*Kasparavičius A.* Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse, p. 455). Jame bendradarbiavo E. Turauskas, L. Bistras, P. Jočys ir kiti (Gervės pranešimas „„Tautos valia“ ir jos sandarbininkai“ // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 1040, l. 35).

²⁷⁷ *Žukas K.* 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas 30 metų perspektyvoje // *Žukas K.* Žvilgsnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai, medžiaga istorikams. Vilnius: Mintis, 1992, p. 321.

²⁷⁸ *Eidintas A.* Lietuvos respublikos prezidentai, p. 70.

Šiauliuose vykusiame suvažiavime TPP ir Ekonominė politinė žemdirbių sąjunga (ir ŽS) susijungė į Lietuvių tautininkų sąjungą (LTS)²⁷⁹.

Tautininkai vėliau nei kitos pasaulėžiūrinės grupės ėmėsi jaunimo - savo pamainos - organizavimo. Jis buvo verbuojamas daugiausia iš katalikiškosios moksleivijos, ne taip uoliai akcentavusios savo konfesinę priklausomybę ir nenorėjusios jungtis į ateitininkijos gretas. Taip pat būta tautiškai orientuoto jaunimo, besibūrusio į vadinamųjų „bepartyvių“ moksleivių būrelių, „laisvininkų“ ar sporto, meno bei kitaip vadinamas kuopeles²⁸⁰, nenorėjusio veikti politinėse partijose ir tebesiekusio dirbti visos tautos labui, skleisti tautinę sąmonę, todėl gravitavusio į tautininkų pusę.

1921 m. vasarą pradėtas pritariančių TPP idėjoms studentų telkimo darbas. Lyderis buvo Valentinas Gustainis²⁸¹. Buvo įkurta Lietuvių studentų tautininkų korporacija²⁸². Jos įstatuose akcentuota, kad auklėjimosi darbas vyks krikščioniškos doros pagrindu. Nenorint atsiriboti nuo katalikiškumo, bandyta savo idėjas skelbti konservatyvioje „Laisvėje“. Ateitininkai tautininkų studentų korporacijos susikūrimą sutiko priešiška, kaip konkurentus, įžiūrėdami tame jų gretų skaldymą. Anot A. Grigaravičiaus tokie siekiai jiems atrodė pavojingesni už socialistų planus, nes „piktas draugas pavojingesnis už atvirą priešą“²⁸³. Vis dėl to ateitininkai ir tautininkai studentai ir bendradarbiavo, pav. dėl lietuvių kalbos teisių Universitete²⁸⁴.

1925 m. tautininkai pradėjo kaimo jaunimo organizavimo darbą. 1927 m. balandžio mėn. įvyko neskaitlingas pirmasis Lietuvių moksleivių tautininkų draugovės „Jaunoji Lietuva“ suvažiavimas²⁸⁵. Šalininkų bandyta ieškoti pavasarininkų gretose. Jau 1927 m. rudenį ištisi jų skyriai perėjo į „Jaunąją Lietuvą“²⁸⁶. Esant stipriai konfrontacijai su katalikiškuoju (KA tipo) jaunimu, tarp jaunaliuvių pamažu įsigalėjo indiferentiškas nusistatymas katalikybės atžvilgiu, nepaisant to, kad jaunaliuviai „tikybos reikaluose“ buvo įpareigoti klausyti savo dvasinės vyresnybės. „Jaunosios Lietuvos“ nariais galėjo būti ir protestantai. Tai vertė šiaip jau tautininkams palankų arkivysk. Juozapą Skvirecką konstatuoti jaunaliuvių ideologijos neatitikimą

²⁷⁹ Prisijungė ir „Lietuvos atgimimo draugija“, kurioje dominavo buvę aušrininkai ir varpininkai (A. G. [A. Grigaravičius]. Tautos pažangos partijos įkūrimas (D. 2) Nuo rinkimų į Steigiamąjį iki III seimo: tautininkai opozicijoje - pastangos ir metamorfozės [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://www.tpp.lt/istorija/TPPikurimas2.php>). Žymus buvo kariškių vaidmuo (Grigaravičius A. Lietuvių tautininkų ideologijos ir politikos raida iki 1926 m. // Kultūros barai. 2008, Nr. 2, p. 87).

²⁸⁰ Pav. Lazdijų gimnazijoje tautines idėjas palaikę mokiniai atsiskyrė nuo ateitininkų, įkurdami „Žaibo“ sporto klubą (Grigaravičius A. Tautininkai ir jaunimas..., p. 38).

²⁸¹ Jakštas J. Vytauto Didžiojo universiteto LST korporacija „Neo – Lithuania“ // Tautinės minties keliu: Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai. Chicago: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1979, p. 161.

²⁸² Įstatai patvirtinti 1922 m. lapkričio 9 d.. 1923 m. kovo 1 d. pakeistas korporacijos pavadinimas, priduriant „Neo-Lithuania“ (ibid., p. 162 - 163).

²⁸³ Grigaravičius A. Tautininkai ir jaunimas..., p. 39. Ateitininkai tautininkus laikė religiniais indiferentais (Ateitininkai ir tautininkai // Ateitis. 1923, Nr. 2, p. 78 – 85).

²⁸⁴ Grigaravičius A. Tautininkai ir jaunimas..., p. 39.

²⁸⁵ L. T. J. „Jaunosios Lietuvos“ S-gos penkerių metų veikimo apžvalga // Merkelis A. Jaunoji Lietuva: L. T. J. „Jaunosios Lietuvos“ s-gos siekimai, idėjos, vadai ir penkerių metų veikimo apžvalga. Kaunas: „Lietuvio“ b- vės leidinys Nr. 1, 1932, p. 214. 1927 m. spalio 8 d. įregistruoti Lietuvių tautiško jaunimo sąjungos „Jaunoji Lietuva“ įstatai (ibid).

²⁸⁶ Ibid., p. 213.

katalikiškajai²⁸⁷. Kita vertus, dėl konkurencijos su pavasarininkais, kurių sąskaita plėstasi, katalikiškumas pabrėžtinai afišuotas²⁸⁸.

LTS formavo taip pat Ekonominė ir politinė žemdirbių sąjunga (ŽS). Jos ištakos - mažai diferencijuotoje krikščionių demokratų – tautinių katalikų terpėje²⁸⁹. ŽS, įsteigta dalyvaujant žymiesiems tautinių katalikų veikėjams, buvo rengiama ir politiniams tikslams siekti²⁹⁰. Oponuota krikščionims demokratams, tačiau ir bandyta ieškoti bendros kalbos su krikdemiška LŪS. Žemdirbių sąjungos interesai ne visais klausimais sutapo su TPP – ŽS labiau akcentavo krikščioniškus visuomenės pagrindus: programoje akcentuoti tikėjimo dalykai taip pat tautiškumas bei žemdirbių luomo prioritetas²⁹¹. Tačiau ŽS netradicinę katalikybės sampratą rodo jos apsisprendimas kurti Lietuvos ūkininkų partiją kartu su liberalios Demokratinės tautos laisvės santaros atstovais²⁹². ŽS sėkmės metai - 1921 – 1922 - ieji, kada vyko intensyvus organizacinio tinklo kūrimas, gausūs suvažiavimai, sparčiai augo narių skaičius, buvo sėkmingai konkuruojama su LŪS, be kita ko buvo patrauktas į savo pusę ne vienas LŪS veikėjas²⁹³. LKDP konservatyvusis sparnas palaikė LŪS ir ŽS susivienijimo idėją²⁹⁴. Vis dėlto, neatsisakyta pastangų ŽS neutralizuoti, vyko tolesnė LKDP ir LŪS rivalizacija su ŽS. 1923 m., neatlaikiusi konkurencijos, Žemdirbių sąjunga pradėjo byrėti²⁹⁵.

Ne tik TPP (ar LTS) nariai priskirtini tautinių katalikų stovyklai. Būta nemaža katalikų dvasininkų, kuriems tautiškumas liko jų visuomeninę laikyseną pagrindžiančiu veiksmu. Tai buvo vyresnės kartos dvasininkai, mažiau paslankūs, tačiau turėję visuomenėje didžiulį autoritetą. Galima išskirti dvi jų kryptis: konservatyviąją ir reformistinę. Konservatyviąją charakterizuotų angažavimasis tautiškumui, socialinis konservatyvumas, griežtas antikomunizmas. Reformistinės krypties atstovams taip pat būdingas tautiškumo akcentavimas ir antikomunistinis nusiteikimas, tačiau skirtingai nuo konservatorių, jie pasisakė už radikalų socialinių santykių reformavimą. Pasaulėžiūrine prasme visos šios tautinių katalikų grupės formavosi iš viltininkų ir iš mažiau krikščioniškosios demokratijos paveiktų konservatyvių dvasininkų.

Katalikai konservatoriai savo socialinėmis pažiūromis panašūs į tautininkus. Jų nuostatas išreiškė tokie tautinio sąjūdžio katalikiškojo sparno lyderiai kaip prelatai J. Mačiulis - Maironis, P.

²⁸⁷ Kauno arkivyskupo Skvirecko raštas Lietuvių tautiško jaunimo „Jaunosios Lietuvos“ sąjungai (1931 m. kovo 31 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, l. 226 – 228v.

²⁸⁸ Buvo dedami kunigų J. Tumo, I. Tamošaičio atvaizdai („Jaunosios Lietuvos“ skyrių atstovų suvažiavimas // Jaunoji karta. 1929, Nr. 6, p. 2 - 5). Jie renkami garbės nariais (ibid).

²⁸⁹ Dar 1917 m. rugsėjo mėn. krikščionių demokratų susirinkime pabandyta suorganizuoti Lietuvių valstiečių ūkininkų sąjungą (Grigaravičius A. Lietuvos žemdirbių sąjunga – ūkininkų interesų gynėja // Kultūros barai. 2006, Nr. 7, p. 51).

²⁹⁰ Savų politinių tikslų turėjo Organizacinio komiteto narys Saliamonas Banaitis (ibid., p. 55). Vicepirmininku buvo prel. P. Januševičius. Kauno skyriaus pirmininkas 1922 m. - Rokas Šliūpas (A.G. [A. Grigaravičius]. Tautos pažangos partijos įkūrimas (D. 2) Nuo rinkimų į Steigiamąjį iki III seimo...).

²⁹¹ Atrodo turėta pretenzijų suburti ūkininkų organizacijas į „vieną galingą organizaciją“ (ibid).

²⁹² Ibid.

²⁹³ Grigaravičius A. Lietuvos žemdirbių sąjunga – ūkininkų interesų gynėja // Kultūros barai. 2006, Nr. 8 – 9, p. 78.

²⁹⁴ Pav. prel. J. Staugaitis buvo už LŪS šliejimąsi prie ŽS. LŪS eiliniai nariai taip pat buvo už susivienijimą (A.G. [A. Grigaravičius]. Tautos pažangos partijos įkūrimas (D. 2) Nuo rinkimų į Steigiamąjį iki III seimo...).

²⁹⁵ Prie to prisidėjo ŽS pralaimėjimas rinkimuose į II - ajį seimą (ibid).

Januševičius, J. Maciejauskis, J. Narjuskas, P. M. Urbanavičius, A. Jakštas²⁹⁶, kan. K. Pakalniškis ir kiti. Daugelis jų užėmė svarbius postus hierarchijoje: buvo kapitulų nariai, kanauninkai, Budrumo (Vigiliacijos) tarybų nariai, tribunolų oficialai²⁹⁷. Kai kurie iš jų turėjo didelės įtakos A. Smetonai²⁹⁸. Iki Steigiamojo seimo rinkimų, t.y. iki kol TPP vaidino svarbų vaidmenį valdžioje, tautiniai katalikai turėjo nemažą įtaką formuojant užsienio politiką ir diplomatiniam korpuse. Pav. kan. J. Narjausko paskyrimą atstovu prie Šventojo Sosto galėjo lemti jo liberaliai tautininkiškai ideologijai artimos politinės pažiūros ir pažintis su valdančiojo elito lyderiais Jonu Basanavičiumi, A. Smetona, A. Voldemaru ir kitais²⁹⁹.

Konservatyvieji tautininkai katalikai vengė politinio veikimo ir rinkosi tradicinę katalikams veiklą karitatyvinio pobūdžio draugijose. Štai prel. P. Januševičius nuo 1919 m. vadovavo „Vaikelio Jėzaus“ draugijai³⁰⁰, steigė ekonomines bendroves, amatų mokyklas. 1920 m. kan. Juozapas Stakauskas, prel. P. Januševičius ir kiti įkūrė Šv. Vincento Pauliečio draugiją, susitelkusią senelių prieglaudoms. Žymus Kauno lietuvių katalikų veikėjas prieš pirmąjį pasaulinį karą dr. Rokas Šliūpas vadovavo Lietuvos Raudonajam Kryžiui. Prel. K. Olšauskas steigė ekonomines draugijas (bendrovė „Galybė“ ir kt.).

Reformistinės tautinių katalikų krypties atstovais laikytini kun. F. Kemėšis, prel. B. Čėsnyš, kan. A. Sabaliauskas. F. Kemėšis kritiškai vertino katalikybės pasiekimus, jos aukščiausią išsivystymo pakopą įžvelgdamas ateityje. Anot F. Kemėšio, viduramžiais „[...] visi žemės gyvenimo reikalai, jų tvarkymas gal ir per daug buvo ignoruojami“³⁰¹. Jo tekstuose nesama katalikybės ir kitų krikščioniškų denominacijų priešpastatymo. F. Kemėšiui svarbesnė religijos ir ateizmo bei materializmo ir idealizmo prieštata: kova tarp dviejų pradų – dvasinio ir materialinio³⁰². Esminis dalykas jam yra tai, kad „[...] visa žmonija sudaro vieną šeimą [...]“³⁰³. Šiuo požiūriu religiniai skirtumai yra nereikšmingi. Žmonijos vienybė sąlygoja ir „ekonominio bei politinio žmonijos susivienijimo būtinybę“³⁰⁴. Prel. B. Čėsnyš taip pat buvo tolerantiškas nekatalikų atžvilgiu³⁰⁵. Kan.

²⁹⁶ J. Tumo įsitikinimu A. Jakštas „[...] širdyje paliko, koks ir buvęs, tautininkas ir iki šiai dienai dirba tautiškąjį darbą su tautininkais [...]“ (*Vaižgantas*. Tautininkai katalikai legalūs valstybei ir tikėjimui // *Vaižgantas*. Raštai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, T. 12, p. 519).

²⁹⁷ Kauno arkivysk. J. Skvirecko kreipimasis į kunigus ir vienuolius dėl vyskupijos sinodo (1934 m. sausio 17 d.) // LVIA, f. 671, ap. 5, b. 35, l. 272 – 274; Kauno arkivyskupijos Vigiliacijos Tarybos posėdis (1938 m. sausio 26 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26, l. 389; Panevėžio vyskupijos kurijos generalvikaro J. Jucio raštas prel. Pranciškui Strakšui (1935 m. vasario 29 d.) // LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 263, l. 17.

²⁹⁸ Kan. J. Tumas, kan. F. Kemėšis, kun. J. Dobužinskas, kun. V. Mironas, A. Jakštas, Maironis, prel. J. Maciejauskis, prel. K. Prapuolenis (*Vaitkus M.* Nepriklausomybės Saulėj. 1918 – 1940 atsiminimai. London: Nida, T. 6, D. 2, p. 84 – 88).

²⁹⁹ *Kasparavičius A.* Tarp politikos ir diplomatijos. Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 55 – 56.

³⁰⁰ Draugijos kūrėjais buvo prel. P. Januševičius, prel. A. Jakštas, Šv. Kazimiero draugijos knygyno tarnautojai, Švč. Trejybės bažnyčios parapijos vikaras kun. Z. Kariačka (*Zalagaitytė A.* Labdaringos „Vaikelio Jėzaus“ draugijos veikla Kaune 1919 – 1938 m. Magistro darbas. VDU, 1997 // KAKA, b. Nr. 320a, l. 23 - 24).

³⁰¹ *Kemėšis F.* Krikščioniškosios ekonomijos linkme. Vilnius: Katalikų akademija, 1997, p. 28.

³⁰² *Ibid.*, p.67.

³⁰³ *Ibid.*

³⁰⁴ *Treinyš M.* Tautos suvienijimo vizija F. Kemėšio darbuose // *Kemėšis F.* Krikščioniškosios ekonomijos linkme, p.273

³⁰⁵ Nekatalikų „[...] pastangos padaryti žmonių gyvenimą lengvesnį, šviesesnį, dailesnį, turtingesnį, vertos yra pagarbos“ (*Čėsnyš B.* Kultūra ir religija // *Naujoji Romuva*. 1935, Nr. 21 – 22, p. 462).

A. Sabaliauskas įžvelgė panašumų tarp katalikybės ir komunizmo idealų³⁰⁶ ir teigė, kad komunizmo pasirinkimas turi pateisinamų priežasčių.

Tautinių katalikų stovyklos dalimi tapo ar neišvengiamai jos kryptimi dreifavo visi oficialiosios Bažnyčios ideologijos – neotomizmo ir krikščioniškosios demokratijos - nenorintys priimti katalikų intelektualai. O ypač visi tie, kurie nenorėjo imtis politinės veiklos ar leistis vadovaujami LKDP. Vienas iš tokių buvo kun. Julijonas Lindė – Dobilas, 1922 – 1934 m. vadovavęs „Meno kuopai“. Jis turėjo netradicinę katalikybės sampratą: atmetė tradicinį katalikų mokymą apie Dievą. Dievas jam nežinomybė, kuriai kiekvienas tarnauja taip, kaip išmano³⁰⁷, o religija - viena iš žmogaus sąmonės formų greta meno ir filosofijos³⁰⁸. Žinomi kultūros ir visuomenės veikėjai rinkdavosi į poeto, Šv. Kazimiero draugijos veikėjo, kun. Mykolo Vaitkaus literatūrinį – meno saloną. Modernizmui simpatizuojantis³⁰⁹ M. Vaitkus vaidino nemenką politinę rolę: A. Smetoną jis įtakojo LTS formuoti kaip antrą katalikų partiją, besilaikančią „išvien su krikdemais“ ir esančia lyg vidine katalikų opozicija krikdemams, o katalikams - jungtis į LTS (TPP) kaip opozicinę LKDP jėgą. Bažnyčios vadovybė savo ruožtu naudojosi M. Vaitkaus artima pažintimi su A. Smetona, siekdama jo palankumo³¹⁰. Vienas iš svarbiausių tautininkų ideologų kun. I. Tamošaitis gavo tokį pat išsilavinimą kaip ir daugelis kitų katalikų intelektualinio elito narių: studijavo Peterburgo dvasinėje akademijoje, po to Šveicarijoje Friburgo universitete kartu su S. Šalkauskiu ir kitais katalikų kultūrininkais³¹¹. Grįžęs į Lietuvą vadovavo šv. Vincento Pauliečio draugijai³¹², profesoriavo Žemaičių kunigų seminarijoje, nesėkmingai bandė įsitvirtinti TFF, dirbo krikščionių demokratų dienraščio „Laisvė“ redakcijoje. Jam buvo siūloma tapti LKDP CK nariu, tačiau jis atsisakė, nes nebuvo net LKDP nariu³¹³. Vietoj to, pakviestas A. Smetonos, pradėjo bendradarbiauti tautininkų spaudoje.

Oficialios Bažnyčios ideologijos – KA bei krikščioniškosios demokratijos – atžvilgiu tautininkų susiformuota katalikybės samprata, leidusi jiems suderinti jų tautiškumo prioritetą teigiančias idėjas su jiems brangiais katalikiškais vaizdiniais, turėjo nemažų savitumų. Kertiniu tautininkų pasaulėžiūros punktu buvo krikščioniškosios dorovės laikymasis. Iš esmės tai ir apibrėžia jų katalikybės sampratą. Tokiu būdu katalikiškosios apeigos jiems tampa tautiniu paveldu, kultūros

³⁰⁶ „[...] ir Kristus yra pataręs komunizmą, ir yra žmonių, kurie Evangelijos patarimais eidami, išsižada turto“ (*Sabaliauskas A.* Juodasis kryžius arba palydėti pasmerktieji, Vilnius: „Spauda“, 1992, p. 47).

³⁰⁷ Anot „Blūdo“ herojaus Bajoriūno „Dievas naudojasi silpnais sutvėrimais, kokiais yra visi žmonės, pasiekimui mums nežinomų [...] tikslų“ (*Masilionis J.* Šimtas metų Lindei Dobilui [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 4 d.). Prieiga per internetą: http://www.aidai.us/index.php?view=article&catid=79%3A7210&id=818%3Aami&option=com_content&Itemid=123).

³⁰⁸ *Samalavičius A.* Kultūros kritika tarpukario Lietuvoje: Julijonas Lindė – Dobilas // *Logos*. Nr. 54, 2008 sausis – vasaris, p. 150.

³⁰⁹ Domėjosi modernizmu, prenumeravo pažangius žurnalus „Stimmen aus Maria Laach“, „Hochland“ (*Vaitkus M.* Per Giedrą ir Audrą. 1909 – 1918 atsiminimai. London: Nida, p. 99 – 101).

³¹⁰ *Vaitkus M.* Nepriklausomybės Saulėj: 1918 – 1940 atsiminimai, T. 6, D. 2, p. 89 – 90, 141.

³¹¹ *Merkelis A.* Prof. Izidorius Tamošaitis, L.T. J. „Jaunosios Lietuvos“ s-gos Garbės narys // *Merkelis A.* Jaunoji Lietuva: L. T. J. „Jaunosios Lietuvos“ s-gos siekimai, idėjos, vadai ir penkerių metų veikimo apžvalga. Kaunas: „Lietuvio“ b- vės leidinys Nr. 1, 1932, p. 200.

³¹² *Tijūnėlienė O.* Vertybių filosofijos idėjų sklaida Lietuvoje – vertybių pedagogikos raidos veiksnys // *Soter*. 2006, 18 (46), p. 110.

³¹³ *Merkelis A.* Prof. Izidorius Tamošaitis, L.T. J. „Jaunosios Lietuvos“ s-gos Garbės narys, p. 204.

dalimi arba idealių vertybių, idėjų simboliu. Buvo pasisakoma už krikščioniškumą, bet prieš konfesiškumą, prieš išipareigojimą konkrečiai krikščionybės formai³¹⁴, už pakantumą kitų tikėjimų atžvilgiu tautos vardan³¹⁵. Popiežių enciklikų jie nelaikė autoritetingiausiu žodžiu katalikams, jiems absoliučiai privalomu³¹⁶. Jiems buvo nepriimtinas doktrinos („metafizikos“) argumentų suabsoliutinimas, turint tikslą joms palenkti visą žmogų³¹⁷. Siekta sukurti visiems priimtina tautinę ideologiją, paliekant kuo daugiau laisvės „sąžinės bei metafizikos srityje“³¹⁸. Bet koks veržimasis į tiesą, gėrį ir grožį pasak J. Tumo yra religinis savyje³¹⁹. Tokioje šviesoje, suprantama, tautininkų santykis su krikščionimis demokratais buvo problematiškas. Kartais net viešai būdavo suabejojama ar pagrįstai tautininkai laiko save katalikais³²⁰. Tautininkai gynė savo katalikiškumą, teigdami, kad dauguma jų - praktikuojantys katalikai, kuriems tikėjimas „arti širdies“³²¹ ir savo ruožtu bandė įrodyti, kad jų oponentai patys nėra nuoseklūs katalikai. Kita vertus, tokie perpėjimai KA atstovams, kad krikdemai elgiasi taip, lyg katalikai būtų mažuma³²², rodo, tautininkų pretenzijų į savo katalikiškumą dviprasmiškumą – tuo jie patys pripažino nesą „tikri“ katalikai³²³. Be to, LTS būta laikusių save laisvamaniais. Ypač tokių padaugėjo po perversmo išryškėjus liaudininkų suartėjimo su tautininkais tendencijai, pasireiškusiai dalies jų įstojimu į LTS³²⁴. Taigi, tautininkų katalikybė iš tiesų skyrėsi nuo oficialios, krikdemų išpažįstamos, tačiau jų katalikiškumą pripažino tautiškai orientuoti katalikų dvasininkai. Tokiu būdu tautininkų katalikiškumo klausimo sprendimas buvo praktinės politikos ir srovių tarpusavio santykių konsteliacijos reikalas. Paties Smetonos katalikiškumo niekas iš hierarchų nedrįso kvestionuoti, tuo tarpu LTS ideologijai ar jos svarbiausiems veikėjams, spaudžiant tradicionalistams, kartais būdavo implikuojamas nekatalikiškumas³²⁵.

³¹⁴ Šilkarskis V. Krikščioniškoji meilė tikybiniuose ginčiuose // Naujoji Romuva. 1931 m. sausio 11 d., p. 35.

³¹⁵ Vaižgantas. Tautininkai katalikai legalūs valstybei ir tikėjimui, p. 524.

³¹⁶ Darykite atgailą ... // Lietuvos aidas. 1932 m. kovo 2d., p. 1.

³¹⁷ Anot tautininkų, „tariamose“ politinės partijos „[...] siekia viską apimti: auklėjimą, sąžinę, tikėjimą, bažnyčią, pomirtinio gyvenimo problemą ir visą metafiziką. [...] dėlto tarp jų bendradarbiavimas beveik nėra galimas“ (Dėl tautos vienybės // Lietuvos aidas. 1931 m. liepos 28 d., p. 2).

³¹⁸ Akcentuota, kad „tikėjimas – tai sąžinės ir vidinio įsitikinimo reikalas, o išoriniu religingumu gali dangstyti net ir ateistai“ (Marius K. Nejaugi tikrai bažnyčių gaisrai tegali atidaryti akis? Mintys vienos kurijos oficiozą paskaičius // Lietuvos aidas. 1931, Nr. 188, p. 4).

³¹⁹ Vaižgantas rašė: „Aš visai netikiu, kad pasaulyje būtų bedievių: dievybė vis glūdės kuriame giliajame jo sielos kampelyje“ (Vaižgantas. Dūšininkai ir bedūšininkai // Vaižgantas. Raštai, T. 12, p. 448).

³²⁰ Ar tautininkai krikščioniška organizacija? Panevėžio vyskupijos kurijos pareiškimas dėl Bažnyčios ir valdžios konflikto (1929 m. kovo 3 d.) // LVIA, f. 669, ap. 48, b. 412, l. 53 – 53v.

³²¹ A. Smetona įrodinėjo, kad tautininkai erezijų neskelbia, nes „Bažnyčios vyresnybė dėl to Pažangos niekuomet nėra išpėjusi, ergo Pažanga yra katalikiška“ (Meškus. Dėl Pažangos katalikybės ir demokratizmo // Laisvė. 1920 m. rugsėjo 10 d., p. 1).

³²² Kodėl sūnūs ir posūniai? // Lietuvos aidas. 1931 m. rugpjūčio 27 d., p. 2.

³²³ Toks kompleksavimas dėl termino „katalikas“ buvo paradigminių pokyčių katalikybės savivokoje, nykstant senajam konfesiškumui ir ryškėjant pamatiniam krikščioniškumui, peržengiančiam ortodoksinės katalikybės nubrėžtas ribas, viena iš apraiškų lietuvių katalikybėje.

³²⁴ Lipdinys iš tautininkų ir liaudininkų // Rytas. 1931 m. vasario 3 d., p. 7.

³²⁵ Dėl I. Tamošaičio straipsnio „Mūsų gyvenamasai laikas ir auklėjimo uždaviniai“ (Vairas, 1933, Nr. 1) vertinimo (be datos) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26, l. 11.

Vis dėlto, nepaisant gilių ideologinių prieštaravimų, būta ir bendradarbiavimo su krikščionimis demokratais tendencijos³²⁶. TPP (LTS) lyderiai reguliariai lankydavosi Katalikų kongresuose, bandydami apginti savo katalikiškumą³²⁷. Savo ruožtu suradikalėję krikščionys demokratai, nors rinkimų į Steigiamąjį Seimą metu ir po jų ne kartą dėję pastangas diskredituoti TPP kaip nekatalikišką ir neginančią darbo žmonių reikalų³²⁸, pralaimėdami kairiesiems, prabildavo apie „katalikų vienybę“ ir reikalą blokuoti su „visais tautiniais ir krikščioniškais sąrašais“³²⁹. Krikščionių demokratų blokui per rinkimus į I – ają seimą gavus minimalią daugumą, M. Krupavičius sutiko, kad dėl susiskaldymo katalikai pražudė keliasdešimt tūkstančių balsų.

Sąlygiškai tautinių katalikų stovyklai galėtų būti priskirti ir negausūs katalikiškame elite integralizmo (tradicionalizmo) šalininkai. Su tautiniais katalikais juos sieja ištikimybė tradicinei liturgijai (skirtumas tik tas, kad tautiniams katalikams tai tautos paveldas, o tradiciniams katalikams – vienintelės išganymą teikiančios religijos ritualai, tiesos išraiška veiksmu) taip pat priešiškus komunistams ir katalikybę monopolizavusiems krikščionims demokratams. Tokiais laikytini Kauno arkivyskupijos viceoficiolas, Budrumo (Vigiliancijos) tarybos narys kun. Juozas Liasauskis, kun. Kazimieras Genys, pasižymėję išskirtinai ortodoksaliomis pažiūromis, seminarijoje dėstęs Juozas Vaitkevičius MIC, Panevėžio oficiolas kun. Pranciškus Strakšas, kun. Povilas Korzonas³³⁰.

Svarbų vaidmenį trečiajame dešimtmetyje atliko katalikai kultūrininkai, veikę daugiausia katalikiškose švietimo institucijose. Jų veikla plačiau bus pristatyta analizuojant romuviečių vaidmenį jaunųjų katalikų genezėje.

Reziumuojant galime daryti išvadą, jog aptariamam laikotarpiu katalikų politinių – visuomeninių jėgų konsteliaciją labiausiai lėmė katalikiškumo tendencija, įgavusi modifikuoto katalikiškojo ekskliuzyvumo pobūdį. Jos išraiška - krikščionių – demokratų bloko dominavimas. Oficialiajame (viešajame) lygmenyje silpnesnę tautiškumo tendenciją atstovavo TPP (LTS) bei konservatyvūs ir reformistinės krypties dvasininkai.

1. 3. Katalikų akcijos ir tautinės katalikybės konfrontacijos laikotarpis (1927 – 1932)

1926 m. pavasarį krikščionys demokratai (kaip blokas) pralaimėję rinkimus į trečiąjį seimą kairiesiems, buvo priversti pasitraukti iš valdžios. Tų pačių metų pabaigoje įvykęs perversmas sugrąžino į valdžią krikščionis demokratų, nors šį kartą jau koalicijoje su tautininkais. 1927 m. balandžio mėn., protestuodami prieš seimo paleidimą, jie pasitraukė iš vyriausybės, o metų

³²⁶ Čičinienė D. Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos: krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918 – 1920 metais // Darbai ir dienos. 1998, Nr. 7 (16), p. 92.

³²⁷ 1921 m. sausio 6 – 9 d. vykusį kongresą sveikino TPP pirmininkas Liudas Noreika. Antrajame Lietuvos katalikų kongrese 1922 m. dalyvavo A. Smetona, A. Voldemaras, J. Tumas (ibid).

³²⁸ Tautos Pažangos partija // Laisvė. 1919 m. gegužės 24 d., Nr. 49; Keršys M. Lietuvių politikos partijos. K., 1919, p. 23-26.

³²⁹ A.G. [A. Grigaravičius]. Tautos pažangos partijos įkūrimas (D. 2) Nuo rinkimų į Steigiamąjį iki III seimo....

³³⁰ Streikus A. (sud.). Lietuva ir Šventasis Sostas (1922 – 1938)..., p. 77 – 79; Vaitkus M. Nepriklausomybės saulėj: 1918 – 1940, T. 5, D. 1, p. 277; Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 311 – 313, 392 – 394; Liasauskis J. Kristaus Bažnyčia ir jos santykiai su nekatalikais. Kaunas, 1928, p. 9 - 15. Tradicionalistiškai mąstę dvasininkai įtariai žvelgė į elitui priklausiusius teologus Pr. Būčį, A. Jakštą, B. Čėsny, F. Kemėšį („Eretikų“ gamintojai // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 156, p. 1054).

pabaigoje vėl prasidėjo derybos su tautininkais, kurioms pasibaigus be rezultatų, krikščionys demokratai galutinai perėjo į opoziciją. Pralaimėjimas turėjo esminių padarinių krikščionių demokratų bloko organizacinei struktūrai, ideologijai, mentalitetui. Bažnyčios gyvenime 1926 – 1927 m. įvykę pokyčiai taip pat prisidėjo prie krikščionių demokratų įtakos šalyje mažėjimo. Savarankiškos bažnytinės provincijos paskelbimas, naujo episkopato suformavimas ir konkordato su Šv. Sostu pasirašymas sukūrė visai naują situaciją, kurioje sprendimų priėmimo iniciatyva perėjo į KA doktrina besivadovaujančių vyskupų rankas³³¹. Krikščionims demokratams praradus valdžią, katalikiškojo visuomeninio gyvenimo centras persikėlė į 1926 m. performuotą KVC - katalikiškų organizacijų centrinę atstovybę.

1927 - 1929 m. laikotarpį charakterizuoja tautininkų atėjimas į valdžią ir jų staigus įsivyravimas daugelyje katalikų visuomenės gyvenimo sričių (visų pirma, politinėje ir ekonominėje). Tai rodo, kad tautininkų – negausios politinės grupės – atėjimas į valdžią nebuvo atsitiktinis, o įkūnijo tendencijas (visų pirma tautiškumo³³²), įvairiais pavidalais besireiškusias ir tautininkų nekontroliuojamoje katalikų visuomenės dalyje – t.y., kultūrininkų ir krikščionių demokratų terpėje. LTS laimėjimas atpalaidavo katalikų kultūrininkų energiją, taip pat suaktyvino KA, kurios, nors ir buvusios opoziciška tautininkams, sustiprėjimas rodė mažėjančią tradicinės katalikybės įtaką.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmo išdavoje susiformavusi tautininkų ir krikščionių demokratų koalicinė vyriausybė buvo neilgalaikė. 1927 m. pavasarį LKDP konferencijoje dar vyravo labai optimistiškos bendradarbiavimo su tautininkais nuotaikos³³³, būta planų sujungti partijas, o 1927 m. balandžio mėn., paleidus seimą, krikdemai pasitraukė iš vyriausybės. Krikščionys demokratai daugiau į valdžią nebesugrįžo iki pat 1939 m., kai jų atstovai buvo įtraukti į koalicines vyriausybes. Tačiau jie niekada neišsižadėjo siekio sugrįžti į valdžią, taip pat ir perversmų būdu: tokį bandyta surengti dar 1927 m., nepavykus deryboms su tautininkais³³⁴.

Tautininkai, atsakydami į krikščionių demokratų opozicijos radikalumą, ėmėsi jų šalinimo iš valdymo aparato, kompromitacijos³³⁵, jų ekonominių organizacijų ardymo, išstūmimo iš

³³¹ 1926 m. balandžio mėn. 4 d. Pijaus XI konstitucija „Lituanorum gente“ sudaryta Lietuvos bažnytinė provincija ir paskirti nauji vyskupai: Kauno arkivyskupu – J. Skvireckas, Telšių vyskupu – J. Staugaitis, Panevėžio vyskupu – K. Paltarokas, Kaišiadorių – Juozapas Kukta, Vilkaviškio vyskupo padėjėju – M. Reinys. 1927 m. rugsėjo 27 d. pasirašytas konkordatas su Vatikanu, suteikė Bažnyčiai stabilaus veikimo garantijas (*Vardys V.* Bažnyčios ir valstybės santykiai nepriklausomoje Lietuvoje // *V. S. Vardys* (red.). Krikščionybė Lietuvoje. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 252 – 255).

³³² Kai kurie tyrinėtojai išryškina LTS nekrikščioniškumą, įžvelgdami „tautininkiškąjį pagoniškąjį naratyvą“, jį radikalčiai supriešdami su katalikų (ypač ateitininkų) atstovaujama eurocentristiniu krikščioniškuoju (*Bumblauskas A.* Lietuvos tūkstantmetis..., p. 155 - 156). Taip pat akcentuojamas LTS siekis įtvirtinti lietuviškąjį nacionalizmą (*Baronas D., Mačiulis D.* Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda, 2010, p. 320; *Viliūnas G.* Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje, p. 83).

³³³ LKDP CK dėl bendradarbiavimo su tautininkais sustabdė partijos programos vykdymą (L. Krikšč. Demokratų Partijos Konferencija 1927 m. // Krikščionis Demokratas. 1927, Nr. 1, p. 31). Buvo sudarytas bendras krikdemų ir tautininkų 8 – ių komitetas (*Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 165).

³³⁴ *Jakštas J.* Nepriklausomos Lietuvos istorija. Chicago: Akademinio Skautų sąjūdžio Vydūno fondas, 1992, p. 130 - 131.

³³⁵ M. Krupavičiaus laiškas prezidentui A. Smetonai (1927 m. birželio 14 d.) // KAKA, b. 350 (lapai nesunumeruoti); Šakių apskrities katalikų atstovų laiškas Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos prezidentui (1929 m. gruodžio 18 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 185 – 186.

kooperacinių organizacijų, bankų, įtvirtinant valstybinį kapitalą. Ne vienam krikščionių demokratų veikėjui iškeltos bylos³³⁶. Ypač nukentėjo LŪS: iki 1928 m. pabaigos iš esmės sugriauta jos organizacinė struktūra, ji pati buvo diskredituota³³⁷. Išsikėlus tikslą švietimą ir jaunimo auklėjimą perimti į valstybės (vadinasi, tautininkų) rankas, mokyklose pradėta varžyti ateitininkų veikla, proteguoti jaun lietuviai, ruošta dirva TFF veiklos susiaurinimui. Siekiant užsitikrinti kunigijos paramą būta sumanymų kunigams algas mokėti asmeniškai, o ne per vyskupijų kurijas, kurios kunigų atlyginimus neretai panaudodavo KA plėtojimo reikalams³³⁸. Darytas spaudimas vyskupams apriboti kunigų dalyvavimą politinių organizacijų veikloje³³⁹. Varžyta KVC ir į jį įeinančių organizacijų veikla.

Konfrontacija su tautininkais sukėlė trintį LKDP vadovybėje. Stiprėjo nuosaikiųjų, ieškojusių modus vivendi su tautininkais, pozicijos. Dėl skirtingų motyvų (nuosaikieji dėl siekio silpninti pasaulėžiūrinę konfrontaciją, o radikalieji dėl pragmatinio siekio turėti sąjungininkų kovoje su tautininkais) ieškota būdų atnaujinti koaliciją su liaudininkais, siūlant jiems kultūrinės autonomijos, kaip skirtingų pasaulėžiūrų sugyvenimo būdo, modelį³⁴⁰. Tautininkams varžant krikščionių demokratų partines struktūras, išryškėjo krikdemų pastangos perkelti savo veikimą į katalikų visuomenines organizacijas, priklausiusias KVC³⁴¹, kurio veikimas buvo garantuotas konkordatu. Stengtasi stiprinti savo įtaką studentų ateitininkų tarpe su tikslu formuoti pamainą³⁴². Tuo tarpu radikalusis partijos sparnas leidosi netgi į pagrindinių organizacijų kūrimą. Viena iš tokių buvo „Baltasis žirgas“³⁴³.

Svarbiausias 1926 – 1927 m. politinių permainų padarinys krikdemų blokui buvo LDF atsiribojimas nuo likusių bloko narių ir suartėjimas su tautininkais. Krikščionims demokratams pasitraukus iš vyriausybės, LDF atstovas A. Milčius liko valstybės kontrolieriaus pareigose. LDF lyderis K. Ambrozaitis tokį savo vadovaujamos organizacijos separatinį veikimą teisingo tuo, kad šis žingsnis padarytas politinėje sferoje, nepažeidžiant „krikščioniškos pasaulėžvalgos“ principų, ir

³³⁶ *Gaigalaitė A.* Klerikalizmas Lietuvoje..., p. 116- 117.

³³⁷ Ūkininkų S-gos organizacijų byla // Rytas. 1936 m. gegužės 1 d., p. 2; Draugiškų vekselių istorija: iš suktų buvusios Ūkininkų s-gos darbų // Lietuvos aidas. 1929 m. kovo 14 d., p. 2.

³³⁸ *Gaigalaitė A.* Klerikalizmas Lietuvoje, p. 119.

³³⁹ Vyriausybės spaudžiami vyskupai 1928 m. vasario mėn. 1 d. išleido kreipimąsi į kunigus, ragindami „[...] nestovėti partijos priešakyje, neiti į jų prezidiumus ir nesirišti su partijos disciplina [...]“ (*Svavauskas A.* Kunigo M. Krupavičiaus opozicinė veikla valstybinei valdžiai (1927 – 1940 m.) // LKMA metraštis. Vilnius, 2005, T. 27, p. 503). Tačiau būtina pažymėti, kad to siekė ir Vatikanas.

³⁴⁰ Susitarimas dėl kultūrinės autonomijos su liaudininkais sukėlė LKDP didelių ideologinių nepatogumų: padarytas susitarimas su laisvamaniais ir stota į kovą su vyriausybe, kuri pasirašė konkordatą su Šv. Sostu (žr.: *Kemėšis F.* Konsolidacija ar pairimas // Naujoji Romuva. 1932 m. rugsėjo 4 d., Nr. 36, p. 745). Todėl neatsitiktinai susitarimas tapo svarstymo objektu Budrumo taryboje („Consilii Vigilantiae“ posėdžio 1928 m. sausio 20 d. protokolas // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26, l. 4 - 5).

³⁴¹ „Katalikų akcija faktų šviesoje“ // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 114, l. 2.

³⁴² „Vytauto“ klubo nariai buvo kviečiami į partines struktūras, vadovybę, kooptuojami į LKDP CK (Kaltinamojo Leono Bistro tardymo protokolas (1950 m. rugsėjo 22 d.) // LYA. f. K-1, ap. 58, b. Nr. a P – 12189, t. 1, l. 69).

³⁴³ *Jurgis Karpis.* Dienos klausimai: Patamsių „riteriai“ // Rytas. 1928 m. rugsėjo 5 d., p. 1. „Baltajam žirgui“ priklausė kai kurie studentai (Ateitininkų sąrašas (be datos) // LCVA, f. 564, ap. 1, b. 25, l. 42 – 48).

vadovaujantis lietuvių tautos interesais³⁴⁴. Vis dėlto, pamažu LDF tolo nuo tautininkų: 1929 m. kovo mėn. Nepaprastajame suvažiavime užtikrinta, kad LDF lieka opozicijoje tautininkų režimui³⁴⁵.

Aptariamam laikotarpiui pakito LTS struktūra, dydis, įtaka. Po perversmo ji sparčiai augo³⁴⁶. Būta rivalizacijos tarp A. Smetonos ir LTS vadovybės valdžios struktūroje³⁴⁷. Svarbiu tautininkų vidaus santykių faktoriumi buvo „Geležinio vilko“ organizacija. 1927 m. su daugelio tautininkų lyderių pritarimu ir jiems remiant pradėta kurti sukarinta „Geležinio vilko“ organizacija pateko į A. Voldemaro įtaką ir virto jo įrankiu kovoje dėl valdžios su nuosaikiosios linijos – Smetonos – šalininkais. 1929 m. rugsėjo 19 d. prezidentas atleido A. Voldemarą iš ministro pirmminko pareigų. A. Voldemaro šalininkai (voldemarininkai) su tuo nesusitaikė, bandė mobilizuoti jiems pritariančius LTS. Valdžiai panaikinus „Geležinio vilko“ organizaciją, o Voldemarą ištrėmus, voldemarininkai ėmėsi nelegalaus veikimo³⁴⁸.

Po perversmo tautininkai bandė sukurti masinę savo judėjimo bazę. Elitui (įstaigų tarnautojams) buvo skirta LTS. Mokytojams buvo sukurta Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus sąjunga³⁴⁹, 1928 m. įsteigusi liaudies universitetą. Tautininkiškų pažiūrų studentai priklausė korporacijai „Neo-Lithuania“. „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga aptariamam laikotarpiu virto masine, galinčia konkuruoti su pavasarininkų judėjimu³⁵⁰. Prezidentas A. Smetona šefavo ir skautų organizaciją. Ūkininkams 1927 m. vasarą buvo įkurta Ūkininkų vienybė, derinusi savo veiklą su tautininkais. Ji ir jos leidžiamas „Mūsų rytojus“ buvo labai populiarūs³⁵¹. Ūkininkų vaikai nuo 1930 m. pradėti telkti į Jaunųjų ūkininkų ratelius, kurie 1935 m. persiorganizavo į savarankišką JŪR sąjungą³⁵².

Savo pasaulėžiūrinėms nuostatomis realizuoti tautininkai stengėsi užsitikrinti katalikų dvasininkijos paramą. Čia jiems labai pasitarnavo tokie aktyvūs, tautiškai orientuoti kunigai kaip F. Kemėšis ir J. Tumas, prieš pirmąjį pasaulinį karą veikę kartu su A. Smetona „Viltyje“. Krikdemų pralaimėjimas kairiesiems ir vėliau perversmas, atvedęs į valdžią tautininkus, buvo gera proga viltininkams spaudoje propaguoti prieškarinę „Vilties“ katalikiškųjų ir tautinių jėgų sąjungą ir bandyti ją realizuoti. Visų pirma F. Kemėšis išvystė aktyvią publicistinę veiklą, reikšdamas savo

³⁴⁴ 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą K. Ambrozaitis laikė tautine revoliucija (Darbo Federacijos nusistatymas dėl Vyriausybės programos... // Darbininkas. 1927 m. birželio 12 d., p. 3).

³⁴⁵ Suvažiavimą sveikino M. Krupavičius (*Krupavičius M. Mano Brangūs Darbo Žmonės* // Darbininkas. 1929 m. kovo 17 d., p. 2). Jame dalyvavo ir kiti LKDP vadovai.

³⁴⁶ 1929 m. LTS jau turėjo 280 skyrių su 6000 narių (*Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 183).

³⁴⁷ LTS Centro valdyba (CV) 1930 m. pabandė išsikovoti didesnę politinę įtaką tautininkų valdžios struktūroje. LTS skyrių atstovų suvažiavime (1931 m. gegužės mėn.) vis dėl to nugalėjo A. Smetonos autoritetas (ibid., p. 277 - 279).

³⁴⁸ Ibid., p. 193 - 194.

³⁴⁹ 1927 m. spalio 8 d. įregistruoti įstatai (Lietuvių Mokytojų sąjunga // Lietuvių enciklopedija, 1958, T. 16, p. 66). 1928 m. ji turėjo 250 narių, 1934 m. – 2200 (*Kaubrys S. Lietuvos mokykla 1918 – 1939 m.: galios gintis. Viešoji įstaiga „Statistikos tyrimai, 2000*, p. 191 - 192).

³⁵⁰ 1928 m. rudenį turėjo daugiau kaip 4000 narių, 1930 m. – 22000 narių (*Buškevičius S., Kreivys D. Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“ // Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla. Kaunas: Litterae universitatis, 1996*, p. 135 – 137).

³⁵¹ „Mūsų rytojus“ 1927 m. pasiekė 40 000 o 1928 – 1929 m. – 100 000 tiražą (*Kemežys V. Periodinės spaudos laimėjimai // Lietuva 1918 – 1938. Kaunas: Šviesa, 1990*, p. 313).

³⁵² *Stalgiene A. Ūkininkų visuomenės sukūrimo idėja ir jos realizavimas I – ojoje Lietuvos Respublikoje. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. sausio 2 d.). Prieiga per internetą: http://www.lzuu.lt/jaunasis_mokslininkas/smk_2006/ekonomika/Stalgiene%20Aldona.pdf.*

ideologinius nusistatymus straipsniuose, pareiškimuose, atsišaukimuose bei memorandumuose. Dar valdant krikščionims demokratams kun. F. Kemėšis siūlė kunigams „[...] palengva traukti iš politikos“³⁵³ ir kairiųjų pavyzdžiu užsiimti vien kultūros darbu, nes, anot jo, Lietuva nepriaugusi krikščioniškai demokratijai. Iš orientacijos į kultūrinį darbą nuosekliai sekė siūlymas vadovavimą katalikų visuomenei perleisti Bažnyčios hierarchijai³⁵⁴. Didelį vaidmenį F. Kemėšis skyrė KVC, turinčiam tapti svarbiu hierarchijos įrankiu kultūros darbui³⁵⁵. Besąlygiškai parėmė tautininkus. Krikščionys demokratai anot F. Kemėšio dar labiau susikompromitavo dalies katalikų akyse sudarydami koaliciją su liaudininkais. Tuo tarpu tautininkų palankumas katalikybei, anot F. Kemėšio, augo. Pasak jo, „Lietuvos katalikų didelė didžiama nenori būti, nėra ir nebus opozicijoje vyriausybei, kuri sudarė su Šv. Sostu vykusį konkordatą, kuris užtikrino laisvę Katalikų Bažnyčiai ir galimybę Katalikų kultūrai plėstis“³⁵⁶. Tokie vertinimai išplaukė iš tautiškumo suabsoliutinimo, katalikybę laikant vienu iš dviejų (greta tautiškumo) pradų³⁵⁷. Iš čia dviprasmiškas F. Kemėšio, J. Tumo bei kitų prie jų besišliejančių buvusių viltininkų santykis su tradicine Bažnyčios doktrina, kas leido amžininkams juos laikyti liberaliais katalikais. Išoriniais ženklais išreiškiamos katalikybės nuvertinimas ypač ryškus F. Kemėšio politinėje filosofijoje. Ne viename savo straipsnyje jis stojo už lietuvių tautos vienybę, nepaisant skirtingo katalikybės vertinimo³⁵⁸, pasisakė už religinio veiksnio raiškos apribojimą politiniame – visuomeniniame gyvenime, ragino į kiekvieną politinę srovę „žiūrėti principingai tik draugiškai, nes tai tokių pat lietuvių grupuotė, tik kitaip mąstančių“³⁵⁹.

F. Kemėšio parama tautininkų inicijuojamai konstitucijai, priekaištai S. Šalkauskiui, parėmusiam krikdemų – liaudininkų koalicijos idėją³⁶⁰, raginimas (1928 m.) dešimčiai metų sustabdyti LKDP politinę akciją ir visas jėgas nukreipti į kultūrinį darbą³⁶¹, o taip pat akcija spaudoje propaguojant katalikiškų ir tautininkiškų jėgų sąjungos idėją buvo naujos pasaulėžiūrinės srovės – naujųjų viltininkų – formavimosi ženklai. 1930 – 1934 m. šiai srovei bandyta suteikti apibrėžtesnį judėjimo pobūdį. F. Kemėšis ir J. Tumas dėjo pastangų į naujųjų viltininkų judėjimą įtraukti prieš karą ėjusios „Vilties“ rėmėjus, bendradarbius, skaitytojus dvasininkus. Besiformuojančiam naujųjų viltininkų judėjimui reformistinį pobūdį suteikė paties F. Kemėšio pasaulėžiūra.

1927 m. žlugus tautininkų – krikščionių demokratų koalicijai, šių dviejų politinių jėgų, o palaiptiesniui ir katalikiškosios bei tautininkiškosios visuomenių konfrontacija nuolat stiprėjo, kol 1930

³⁵³ *Kemėšis F.* Aktingas katalikas [referatas, skaitytas Katalikų kongrese 1926 m. sausio 2 d.] // MAB RS, f. 280 – 25, l. 24.

³⁵⁴ *Ibid.*, l. 1. 21.

³⁵⁵ *Kemėšis F.* Kokia turi būti mūsų organizacija (Pranešimas, skaitytas K.V.C. Steigiamojoje konferencijoje) // MAB RS, f. 280 – 4, l. 4.

³⁵⁶ *Kemėšis F.* Dedukcijos ir indukcijos metoda mūsų visuomeniniame darbe [1928 m. vasario 2 d.] // MAB RS, f. 280 – 18, l. 11.

³⁵⁷ 1940 m. Kemėšis rašė: „Mūsų tautą įkvepia trejopas idealas: tautinis, religinis ir socialinis“ (*Kemėšis F.* Tautininkų sąjungą uždarius – kas toliau? // MAB RS, f. 280 – 7, l. 2).

³⁵⁸ „Griežtas iš viršaus primetimas mūsų visuomenei ir liaudžiai tikiškinės diferenciacijos [...] be reikalo žudo daug sielų [...]“ (*Kemėšis F.* Kodėl mes pakrikome? // MAB RS, f. 280 – 5, l. 5).

³⁵⁹ *Kemėšis F.* Politinės reorganizacijos pagrindai // LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. a P – 16071, l. 2.

³⁶⁰ *Kemėšis F.* Kultūrinis ir politinis apsisprendimas, straipsnio rankraštis (1927 m. gruodžio 6 d.) // MAB RS, f. 280 – 17, l. 3.

³⁶¹ *Kemėšis F.* Dvasia nugirdęs. Laukiamoji rezoliucija (1928 m. liepos 11 d.) // MAB RS, f. 280 – 112, l. 2.

– 1932 m. išsiliejo atviru Bažnyčios ir tautininkų režimo konfliktu, istoriografijoje neretai laikomu režimo vykdytu kultūrkampfu. Tautininkų režimas ėmėsi drastiškų veiksmų, palietusių visos netautininkiškos katalikų visuomenės interesus: grovė krikščionių demokratų ekonomines organizacijas, kėlė bylas jų veikėjams, suvalstybino katalikiškas gimnazijas, nuo 1930 m. rugsėjo mėn. uždraudė mokyklose ateitininkų veikimą³⁶², pasinaudodama universiteto reforma pabandė smarkiai sumažinti TFF Filosofijos skyriaus katedrų ir mokojo personalo narių skaičių. 1930 m. gruodžio mėn. pabaigoje pasirodė nepasirašytas kreipimasis į katalikiškąją visuomenę, raginant tikinčiuosius klausyti tik vyskupų. Tautininkai buvo įvardinti katalikybės priešais, nepripažįstančiais Bažnyčios mokslo³⁶³. Įtampa labai išaugo 1931 m. pradžioje suėmus grupę studentų ir krikščionių demokratų veikėjų³⁶⁴. Kunigai už priešvyriausybinius pamokslus buvo masiškai baudžiami pinigėmis bandomis. Kulminaciją įtampa pasiekė tų metų birželio mėn., iš Lietuvos išprašius Šv. Sosto nuncijų arkivysk. Riccardo Bartoloni. Į 1932 m. pabaigą Bažnyčios ir režimo konfliktas gerokai aprimo. Labiausiai tai susiję su Šv. Sosto nusistatymu riboti aktyvų kunigų veikimą prieš valdžią³⁶⁵. Toks Šv. Sosto sprendimas nemaža dalimi buvo įtakotas tautininkų valdžios pateiktų įtikinamų įrodymų, jog KVC ir į ją įeinančiomis organizacijomis krikščionys demokratai naudojami politiniais tikslais, siekdami sugrįžti į valdžią, taigi, pažeidžia konkordatą, todėl esą valdžios griežtos priemonės prieš katalikiškas organizacijas pagrįstos. Tokiomis aplinkybėmis vyskupai katalikiškąjį gyvenimą stengėsi išlaikyti KA rėmuose. Bažnyčios ir vyrausybės palaipsni suartėjimą demonstravo abipusės nuolaidos.

Kova su KA respektuojančia visuomene turėjo įtakos ir LTS: dar labiau sugriežtėjo tautininkų ideologinės nuostatos, sumenko demokratijos vaidmuo joje³⁶⁶. Tai atsispindėjo partijos struktūroje, ideologijoje. LTS laikyta visos tautos susiorganizavimo forma³⁶⁷, todėl tautininkų kova su KA buvo neišvengiama: turint tikslą pasiekti tautinės ideologijos įsiviešpatavimo, jai turėjo būti pajungta visa visuomenė³⁶⁸. KA laikyta „politiškosios“ katalikybės pasireiškimu³⁶⁹, kaltinta dėl katalikybės monopolizavimo, tik formalistinio religingumo palaikymu ir propagavimu. Tautininkų

³⁶² Tai tapo pasipriešinimo valdžiai pretekstu (*Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 241). Iš esmės konfliktas laikytinas dviejų dominavimo siekiančių ideologijų susidūrimu ([*Pivoras S.*] Tarp klerikalizmo ir liberalizmo: ideologinės alternatyvos universiteto koncepcijoje // *Aleksandravičius E.* (red.). Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922 – 2002. Kaunas: VDU – I – kla, 2002, p. 101).

³⁶³ „Dvikova baigėsi lygiosiomis: kodėl krikščionys demokratai nemėgo tautininkų ir Antano Smetonos? // *Komjaunimo tiesa.* 1989 m. gruodžio 14 d., Nr. 237 (11392) [interaktyvus] (žiūrėta 2011 m. gegužės 12 d.). Prieiga per internetą: http://www.lipniunas.com/Straipsniai/Dvikova_baigesi_lygiosiomis.doc).

³⁶⁴ *Dogelis P.* Konfliktų metai ... [ištraukos iš dienoraščio] // *Kardas.* 1992, Nr. 2, p. 17.

³⁶⁵ Pasak vysk. K. Paltaroko „[...] prel. Arata „ex mandato S. Sedis“ suvaržė bet kokį kunigų sąjūdį, KVC konferencijas [...]“ (*Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 122). Tai galėjo įtakoti ir vysk. J. Staugaičio vizitas į Vatikaną 1932 m. vasario pradžioje (*Vaitekūnas S.* Justinas Staugaitis: vyskupas, politikas, tautos dvasios ir valstybes puoselėtojas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011, p. 414).

³⁶⁶ Pagal 1933 m. LTS suvažiavime priimtą naują statutą A. Smetona Tautos vado titulu paskelbtas vyriausiuoju sąjungos vadu (*Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 281).

³⁶⁷ LTS pabrėžtinai nelaikyta partija. Būta idėjų paversti LTS Lietuvių tautos sąjunga (*Tautininkai // Lietuvos enciklopedija,* 1964, T. 30, p. 444 - 445).

³⁶⁸ *Ibid.*, p. 446. Todėl baimintasi KA virtimo vieningu hierarchizuotu organizmu Šv. Sosto žinioje (Kas tai yra „katalikų akcija“? // *Lietuvos aidas.* 1931 m. lapkričio 5 d., Nr. 252, p. 3).

³⁶⁹ *Germantas.* Politiškoji ir religiškoji katalikybė // *Lietuvos aidas.* 1932 m. rugsėjo 9 d., Nr. 204, p. 5.

manymu KA jos vadai traktavo per plačiai: ji turėtų apsiriboti tikėjimo tiesų skelbimu ir doros mokymu. Jų supratimu Bažnyčia turėtų veikti dvasiniame lygmenyje, o valstybė – žemiškajame, materialiam.

Vis dėl to, tautininkai katalikų visuomenės atžvilgiu vykdė ne tik rimbo, bet ir meduolio, t.y. katalikų prisijaukinimo politiką. Tautininkų valdžios pasirašytas konkordatas sudarė palankias sąlygas Bažnyčios veiklai: iš valstybės biudžeto buvo remiamos katalikiškos mokyklos, draugijos, seminarijos, teikiamos paskolos, pašalpos bažnyčių remontui, statybai ir t.t. Be to, raginta paklusti hierarchijai, visaip skatintas juos palaikančių dvasininkų veikimas, jie populiarinti katalikų tarpe, pavyzdžiui F. Kemėšis iškeltas kaip alternatyvinė figūra M. Krupavičiui³⁷⁰. Jo ir kitų nuosaikiųjų veikla subsidijuota, remta iš biudžeto (NR leidimas). Skatintas dalyvavimas religinio pobūdžio organizacijose (šv. Vincento Pauliečio, „Vaikelio Jėzaus“ ir pan.). Tautininkų režimą rėmė tradencialistai, nes režimas garantavo Bažnyčiai tikėjimo ir doros mokymą ir gynė nuo komunizmo. Tačiau, kaip jau minėta, tautininkų santykis su tradencializmu buvo nevienareikšmis: jų pagarba tikėjimo formoms tik išoriškai sutapo.

Valdžios represijų akivaizdoje visa su tautininkais (ir tautininkiška katalikybe) savęs nesiejusi katalikų visuomenė turėjo sąskaitų režimui ir jautėsi įpareigota su juo kovoti. Tačiau nevienodu mastu, laipsniu, skirtingų motyvų vedina. Labiausiai katalikybei angažuotos katalikų visuomenės dalies – dvasininkijos - santykiyje su režimu pasaulėžiūrinis ir interesų atžvilgiu galima įžvelgti tam tikras tendencijas (veikimo strategijas): kovos su režimu, įsikomponavo į režimą, radikalaus atsinaujinimo. Priešinimasis režimui buvo pavojingas, tačiau jis išplaukė iš tradicinės Bažnyčios sampratos, kaip išganymui būtinos institucijos. Tai religinė dvasininkijos mąstymo dimensija, likusi dominuojanti ir vėliau, jau tautininkų valdymo metais ir sąlygojusi dvasininkijos įsitraukimą į kovą su režimu 1930 – 1932 m. Buvo ir kita dimensija – tautiškumo - sąlygojusi įsikomponavimo į režimą strategiją. Daliai dvasininkijos tautiškumas buvo tiek pat brangus, kiek ir tradicinės katalikybės idealas³⁷¹, todėl nematyta jokio reikalo kovoti su režimu, pripažinusi Bažnyčiai teisę vykdyti tą misiją, kurią ji vykdė ir anksčiau: mokyti tikėjimo ir doros. Sprendžiant iš politinės policijos dokumentų, 1930 – 1931 m. iš 949 kunigų visiškai lojalūs buvo 36, aktyviai propagandą varė 220 (dar 135 tai darė bažnytinės vyresnybės liepiami), o 558 buvo politiškai pasyvūs³⁷². Šie duomenys rodo tautininkų režimą potencialiai turėjus nemenką atramą dvasininkijoje: manytina, jog iš tų 558 pasyviųjų ir 135 įsitraukusių į antivyriausybinę propagandą bažnytinės vyresnybės liepimu būta nemaža tautinių katalikų rėmėjų.

Konflikto laikotarpiu santykiyje su režimu tautiškumu grindžiamų idealių, o taip pat pragmatinių motyvų įtakoje formavosi nuosaikioji ir radikaloji stovyklos. 1930 m. pabaigoje – 1931

³⁷⁰ Anot vysk. K. Paltaroko, Bažnyčios ir režimo konflikto metai (1930 – 1932 m.) buvo tikra „Kiemėšiada“ [...]“ (Vysk. K. Paltaroko atsakymas J. M. A. Gerb. P. Direktoriui Pijui Grajauskui (1938 m. vasario 10 d.) // LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 80, l. 500).

³⁷¹ Tautiškumo tendencija apskritai buvo stipri ir su tautininkais savęs nesiejusioje katalikų visuomenėje (*Kasparavičius A.* Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaizdžiai // Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 124).

³⁷² *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 240.

m. pradžioje vyravo radikalieji, pasiruošę bet kokiomis priemonėmis kovoti su režimu³⁷³. Jie savo veikimą koncentravo apie pagrindinį Katalikų akcijos komitetą (KAK), už kurio, atrodo, stovėjo KA vadovavę žmonės³⁷⁴. 1937 m. panašioje situacijoje vysk. K. Paltaroko pasiūlyti katalikų sąjūdžio, nukreipto prieš tautininkų valdžią, organizavimo būdai (sąjūdį organizuotų vyskupo įgaliotas tarpininkas, remdamasis iš vyskupo gautomis instrukcijomis)³⁷⁵, leidžia daryti prielaidą, kad KAK galėjo būti inicijuoti (ar bent paremti tokią iniciatyvą) vyskupai K. Paltarokas ir M. Reinys. 1930 – 1932 m. tokiu vyskupo K. Paltaroko įgaliotiniu organizuojant KAK, atrodo, buvo kun. Kazimieras Rankelė, dirbęs KVC instruktoriumi³⁷⁶. Į KAK veiklą buvo įsitraukę daugelis kitų studentų ateitininkų, kunigų³⁷⁷. KAK rėmė LDF vadovybė. Neatmestina galimybė, kad KAK akcijos galėjo būti numatomos ir LKDP, kuri buvo suinteresuota Bažnyčios ir tautininkų valdžios konfliktu, CK³⁷⁸. Jei pasitikėtumėme VSD informacija, KAK buvo viena iš LKDP CK 1930 m. lapkričio 12 d. posėdyje numatyto sukurti jungtinio komiteto, skirto koordinuoti CK politinei akcijai, formų. Sprendžiant iš VSD informacijos buvo numatyta centralizuota struktūra su vyskupijų komitetais ir skyriais parapijose. KAK programos ir instrukcijos (siunčiamos vyskupijų kurijų vardu) buvo privalomos ir kunigams. Studentai ateitininkai turėjo instruktuoti kunigus (reikia manyti tuos, kurie konflikto sąlygomis laikėsi kitokios pozicijos nei KAK, buvo nuolaidūs valdžiai), buvo numatytas jų centralizuotas paskirstymas ir išlaikymas parapijose³⁷⁹. Tokių sumanymų egzistavimu duoda pagrindo patikėti katalikų visuomenėje susiformavusi opinija apie KAK, kaip ištikimiausią Bažnyčios, katalikybės gynėją, atstovaujantį aktyviąją dvasininkijos dalį ir remiamą pažangiųjų vyskupų. Tai leistų manyti, kad KAK priklausę studentai ateitininkai buvo įsitikinę veikią turėdami aktyviųjų vyskupų palaikymą ir vadovaudamiesi jų instrukcijomis. Tai liudija išaugusį pasauliečių vaidmenį, bet nėra pagrindo manyti, kad toks veikimo būdas peržengia Pijaus XI – ojo KA sampratos rėmus.

³⁷³ Rajono viršininkui raportas apie KVC konferenciją (1931 m. spalio mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 565, l. 87.

³⁷⁴ Tai buvo jaunų kunigų (K. Rankelės, Juozo Šalčiaus, Stepono Telksnio ir kt.) bei studentų įkurtas komitetas visuomenės informavimui apie tautininkų valdžios diskriminacinę politiką katalikų atžvilgiu (K.V.C. ir K.A.K. // Lietuvos aidas. 1931 m. spalio 12 d., p. 1 – 2).

³⁷⁵ Paltarokas K. Gyvenimo bruožai, p. 184; Iš K.A.K. istorijos // LII RS, f. 54 – 280, l. 2. KAK aktyvistus ypač palaikė vysk. M. Reinys (Arkivyskupas Mečislovas Reinys. Chicago: Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga, 1977, p. 65).

³⁷⁶ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. gegužės 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 185. Anot K. Ambrozaičio, kun. K. Rankelėi Bažnyčios vadovybė pavedė organizuoti KAK darbą (ibid).

³⁷⁷ Iš K.A.K. istorijos // LII RS, f. 54 – 280, l. 2 - 5. Dirbant KAK tikslams įtarti ir „Židinio“ redaktorius P. Mantvydas bei „Ryto“ – Petras Radzevičius (KVC Kauno rajono valdyba. Paskutinės naujienos, K.V.C. Kauno rajono valdybos biuletenis (1931 m. spalio 15 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, l. 219 - 219v).

³⁷⁸ M. Ilg. Kas tas K.A.K. ir kaip jis veikia: P. Statkaus, e. kriminalinės policijos direktoriaus pareigas, pareiškimas spaudai // Lietuvos aidas. 1931 m. balandžio 21 d., Nr. 88, p. 3.

³⁷⁹ Ibid. Straipsnis „Katalikų akcija faktų šviesoje“ // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 114, l. 2, 3; Marius K. Ir vėl naujienos: kiekviena parapija per vasarą turės išlaikyti po „apaštala“? // Lietuvos aidas. 1931 m. birželio 15 d., Nr. 131, p. 3.

Iš esmės tie patys, apie KAK susitelkę, katalikų veikėjai inicijavo Laisvės kovotojų sąjungos sukūrimą³⁸⁰. Buvo sudaryta aktyvistų grupė, leidžiami atišaukimai, proklamacijos (apie 100.000 egz.). Vėliau nuspręsta išleisti nelegalų laikraštį „Laisvės kovotoją“ ir [...] jį vieną dieną išplatinti visoje Lietuvoje“. Buvo kuriami tam tikri organizaciniai vienetai³⁸¹. Radikalojo sparno veiklos rezultatas buvo ir ginkluotos pagrindinės organizacijos „Baltasis žirgas“ įsteigimas. 1931 m. imtasi pastangų informuoti apie tautininkų valdžios vykdomą katalikų visuomeninių organizacijų varžymą („kulturkampfą“) užsienio katalikų spaudoje. Daugiausia čia nuveikė šveicarų kilmės katalikų veikėjas Eretas³⁸².

Nuosaikieji priklausė tautinių katalikų ir katalikų kultūrininkų stovykloms. Režimas, aišku, rėmėsi tautiniais katalikais, nors didesnę įtaką turėjo katalikai kultūrininkai. Tačiau skirtingai nuo tautinių katalikų jie veikė netautininkiškos katalikų visuomenės struktūrose, kurias krikščionys demokratai laikė savomis ar jas respektavo. Todėl kai kuriais atvejais jie gana aktyviai dalyvavo daugiausia krikdemų organizuojame pasipriešinime tautininkų valdžiai³⁸³ arba bent pačių krikščionių demokratų manymu buvo pajungti jų planų įgyvendinimui, laikant kultūrininkus jų vidine opozicija ir kaip tokią toleruojant. Vis dėlto jie turėjo savo tikslus ir iš esmės nebuvo linkę beatodairiškai palaikyti radiklios kovos su tautininkų režimu³⁸⁴. Pav. AF vado rinkimuose 1930 m. jie formavo nuosaikiųjų (šalkauskininkų – kuraitininkų) stovyklą, o jiems oponavo radikalai (dovydaitininkai – ambrozaitininkai)³⁸⁵. Kai kurie iš jų suradikalėdavo tuo atveju, jei reikėjo pademonstruoti solidarumą su suradikalėjusia katalikų visuomene ar apginti institucijas (TFF Filosofijos skyrių, MAS)³⁸⁶, reikalingas jų tikslų įgyvendinimui. Nuosaikiųjų pozicijos 1932 m. rudenį, kai jau buvo akivaizdu, kad tautininkų režimo nepavyks parklupdyti, sustiprėjo studentijoje. 1930 m. lapkričio mėn. J. Keliuotis, F. Kemešis, A. Sabaliauskas rūpinosi spaudos leidinio, kuris padėtų įveikti konfrontaciją, išleidimu³⁸⁷. Tokiu tapo 1931 sausio mėn. pasirodžiusi NR. Nuosaikieji KA veikėjai, J. Keliuotis, F. Kemešis, kun. J. Vailokaitis bei krikščionybei simpatizuojantys kultūrininkai,

³⁸⁰ 1931 m. rudenį ir 1932 m. pradžioje P. Karvelis su grupe kunigų ir pasauliečių inteligentų pradėjo organizuoti kovai už demokratiją Laisvės kovotojų sąjungą (Laisvės kovotojų sąjungos ir K.A.K. likvidacija // LII RS, f. 54 – 280, l. 5 – 8.

³⁸¹ Laisvės kovotojų sąjungos ir K.A.K. likvidacija // LII RS, f. 54 – 280, l. 5 – 8; Informacija iš spaudos apie „Laisvės kovotojų“ organizaciją // LII RS, f. 54 – 13, l. 72 – 78.

³⁸² Daugiausia jo iniciatyva suorganizuota Katalikų žurnalistų sąjunga (Bankrotų keliais // Lietuvos aidas. 1931 m. sausio 31 d., Nr. 25, p. 2).

³⁸³ AF valdyba „[...] priešaky su d-ru Pakštu nutarė neleisti ruošti [...] „Gajos“ tradicinį pasilinksminimą pamatuodami, kad dabar Lietuvoje „kulturkamfas“ ir reikia liūdėti, o ne linksintis“ (Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. sausio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 162).

³⁸⁴ E. Turauską ir J. Keliuotį VSD charakterizavo kaip nepritariančius agresyviems metodams (Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. vasario mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 142). P. Kuraitis kurybinį darbą nurodė kaip ateitininkams tinkančią taktiką, o P. Dovydaitis oponavo Šalkauskį atstovavusiam, teigdamas, kad „su jo nuomone sutikti negalima, nes dabar [...] privalome kovoti“ (Bendradarbio „Kundrotas“ pranešimas (1930 m. lapkričio 24 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 38 - 39).

³⁸⁵ Eretas J. Kazys Pakštas..., p. 87 - 89.

³⁸⁶ Jakulevičius A. Teologijos – filosofijos fakultetas Vytauto Didžiojo universitete 1922 – 1940 m. // LKMA metraštis. Vilnius, 2005, T. 26, p. 190 – 196; Vidaus reikalų ministerio raštas švietimo ministeriui (1932 m. lapkričio 17 d.) // LCVA, f. 391, ap. 8, b. 193, l. 1.

³⁸⁷ Bendradarbio „Valatkaitis“ pranešimas (1930 m. lapkričio 22 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 29.

norėdami sustiprinti savo pozicijas katalikų visuomenėje siekė ir savo dienraščio³⁸⁸. Santykių su vyriausybe klausimu nuomonių skirtumų buvo ir LKDP vadovybėje. Nuosaikėjo ir K. Ambrozaitis, sumanęs įsteigti kultūrinę darbininkų organizaciją, remiamą valdžios³⁸⁹. E. Turauskas planavo politinę konsteliaciją, kurioje ir tautininkams buvo skirta vietos³⁹⁰. Nuo KAK 1932 m. viešai atsiribojo Šalkauskis³⁹¹.

Svarbiausias nuosaikiųjų KA veikėjų, tautinių katalikų ir tautininkų valdžios pastangų pakeisti katalikų visuomenės opinią sau palankia kryptimi vaisius buvo NR žurnalas. NR gimė didžiausios katalikų ir tautininkų konfrontacijos aplinkybėmis visų pirma kaip viltininkų įrankis kovai su radikaliaisiais krikščionimis demokratais. Tačiau dar 1930 m. pradžioje, įtampai tarp Bažnyčios ir režimo vis labiau augant, lojalus tautininkų režimui žurnalo leidimu ėmė rūpintis ir konservatyvesni tautiniai katalikai³⁹². Anot kan. A. Sabaliausko, ir NR buvo įsteigta „beveik“ kurios iniciatyva. Tuo pat metu veikė viltininkas F. Kemėšis, rūpindamasis katalikų spaudos organu, galinčiu tapti tribūna jo propaguojamos dešiniojo bloko idėjos realizavimui. Jau 1930 m. pradžioje F. Kemėšis gavo principinį pritarimą leidimui katalikiško savaitraščio, „lojalia vyriausybei kryptimi“. Užtikrinant NR solidų ir garantuotą finansinį pagrindą daug prisidėjo pats ir jo ryšiai su arkivyskupu bei nemenkas autoritetas, kurį jis turėjo pas Prezidentą³⁹³. Mecenatais buvo taip pat įtakingi dvasininkai kan. A. Sabaliauskas bei VDU prorektorius prel. B. Čėsnyš³⁹⁴, kuris daugiausia prisidėjo nustatant žurnalo kryptį³⁹⁵. Su B. Čėsniu artimai bendravęs A. Dambrauskas NR „pilioriais“ laiko ir Ukmergės dekaną Leoną Špakevičių bei Joniškio kleboną Konstantiną Jazdauskį³⁹⁶. J. Tumas taip pat liudija, kad viltininkai buvo svarbiausi NR iniciatoriai³⁹⁷. Jie taip pat buvo ir vieni svarbiausių NR bičiulių sąjungos steigėjų. Jos įsteigimas chronologiškai beveik sutapo su iškilmingu „Vilties“ 25 – čio jubiliejaus paminėjimu (spalio 16 d.)³⁹⁸, kuriuo, atrodo, siekta suaktyvinti senuosius viltininkus, turint tikslą panaudoti jų turimą potencialą. Galima prielaida, jog NR išlaikymui galėjo būti pasinaudota ir „Viltį“ finansiškai remusios „pasitikėjimo draugijos“ pavyzdžiu. Tokia laikytina

³⁸⁸ Sandarbininko „B“ pranešimas (1931 m. lapkričio 19 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 36; Sandarbininko „Batas“ pranešimas (1931 m. lapkričio 23 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 37.

³⁸⁹ Kriminalinės policijos agentūros vedėjo politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. rugsėjo mėn. (1931 m. spalio mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 98.

³⁹⁰ T. E. Didysis blokas // Naujoji Romuva. 1931, Nr. 42, p. 996.

³⁹¹ Vykdomojo ateitininkų vėjau reikalų (Atviras laiškas visiems Ateitininkų federacijos nariams) // Šalkauskis S. Raštai. Vilnius: Mintis, 1996, T. 5, p. 205.

³⁹² Arkivysk. J. Skvireckas buvo sumanęs „leisti katalikišką laikraštį inteligentams“ pavadinimu „Uola“ (Sabaliauskas A. Vieno žmogaus gyvenimas // KAKA, b. 632, l. 507).

³⁹³ 1930 m. lapkričio mėn. kan. B. Čėsniui NR reikalais jis davė 5000 litų, žadėdamas iš viso sumokėti 50 000 litų (Dokumentas apie NR leidimo finansavimą // KAKA, b. 174, lapai nesunumeruoti). Nemenkos sumos buvo gaunamos iš arkivyskupo. NR rėmė ir prezidentas A. Smetona.

³⁹⁴ Valeška A. Mano kontaktai su Juozu Keliuočiu ir jo veikla („Draugas“: mokslas, menas, literatūra, 1982 m. rugpjūčio 21 d., Nr. 173, l. 19) // NB RS, f. 31 – 351.

³⁹⁵ Dambrauskas A. Viskas praeina: mokslo dienų, lagerio ir tremties metų atsiminimų nuotrupos. Vilnius: Vaga, 1991, p. 40.

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ Laiškas P. Klimui 1930 m. gruodžio 18 d. // *Vaižgantas*. Laiškai Klimams. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 321.

³⁹⁸ *Vaižgantas*. Laiškai Klimams, p. 386. NR bičiulių sąjunga įsteigta 1932 m. rugsėjo 27 d. (Naujosios Romuvos bičiulių sąjungos steigėjų prašymas (1932 m. rugsėjo 27 d.) // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 649, l. 1). Beveik tuo pačiu metu paminėtas ir „Vienybės“ – katalikų konservatorių organo - 25 – etis (*Kupcikevičius A. „Vienybės“ 25 metų sukaktį minint // Vienybė. 1932, Nr. 51 – 52, p. 275 – 278*).

1931 m. sausio mėn. įregistruota NR draugija³⁹⁹. NR bičiulių sąjunga turėjo padėti patraukti katalikiškąją ir simpatizuojančią katalikybei inteligentiją, ypač provincijoje. Į jos organizavimą aktyviai įsitraukęs F. Kemėšis NR ir jos bičiulių sąjungą laikė „[...] Lietuvos tvirtove, saugoma ir nuolat ugdoma [...] sąmoningų tautos sūnų ir dukterų“⁴⁰⁰. Nemaža dalis kunigų, nepaisydami neigiamo episkopato nusistatymo, prenumeravo NR, dalyvavo NR bičiulių sąjungos skyrių veikloje⁴⁰¹. NR klubas telkė iškilus Kauno intelektualus. VDU veikė Naujaromuvių grandis – studentų korporacija, palaikanti NR idėjas⁴⁰².

NR subūrė visus nuosaikiai mąstančius katalikų veikėjus, ieškančius modus vivendi su tautininkais, tačiau pirmiausiai ja pasinaudojo F. Kemėšis naujųjų viltininkų ar ir visų opozicinių krikščionims demokratams katalikų idėjoms propaguoti. 1931 m. rugpjūčio mėn. Nr. 33 ir 34 paskelbtu F. Kemėšio straipsniu „Dešinysis blokas“ faktiškai buvo išsakyta idėja atgaivinti „Viltyje“ įkūnytą katalikų ir tautiškai orientuotos visuomenės sąjungą. Didžiausiais konflikto tarp dvasinės ir pasaulietinės valdžios kaltininkas jo manymu buvo LKDP, kuri užvaldė kultūrinės katalikų organizacijas ir savo tikslų siekia jų vardu. Jis pabrėžė, kad konfliktas kenksmingas pačiai Bažnyčiai ir tautai⁴⁰³. Tautininkams F. Kemėšis siūlė atsisakyti politinio veikimo, bet ne politinės valdžios, o katalikams - geranoriškai sutikti su tautininkų valdžia⁴⁰⁴, kitaip sakant, siūlyta katalikams duoti laisvę religiniame gyvenime, su sąlyga, kad tautininkams bus duota galimybė netrukdomai valdyti šalį. Neabejotina, kad tautininkams tokių F. Kemėšio idėjų realizavimas Bažnyčios ir režimo konflikto sąlygomis buvo naudingas: katalikai būtų buvę pajungti tautininkams priimtina Bažnyčios – valstybės santykių sampratai, esminiu laikant patriotizmą ir lojalumą valstybei ir režimui. Tokiu būdu F. Kemėšis iškilo kaip visų tautinių katalikų lyderis, lygiavertis varžovas, alternatyvinė figūra M. Krupavičiui⁴⁰⁵. Tačiau atslūgus Bažnyčios ir valstybės konfliktui, keitėsi tiek tautininkų požiūris į F. Kemėšio veiklą, tiek ir paties Kemėšio santykis su režimu. Režimui su minimaliomis nuolaidomis pasiekus pergalę konflikte su KA visuomene, faktiškai nebebuvo reikalo toliau palaikyti F. Kemėšį⁴⁰⁶.

Konservatyviusius tautinius katalikus, susirūpinusius tradicinių vertybių išsaugojimu, sutelkė 1929 m. susikūrusi Lietuvos katalikų sąjunga, tapusi atsvara krikščionių demokratų radikalizmui. Sąjungos branduolys – pasauliečiai, dirbę „Vaikelio Jėzaus“ draugijoje, taip pat šv.

³⁹⁹ Prof. B. Čėsno prašymas leisti įkurti Naujosios romuvos draugiją // LCVA. f. 402, ap. 4, b. 613, l. 1. Laikraščiu leisti sudaryta bendrovė (kartu ir redakcinė komisija anot A. Sabaliausko), į kurią buvo „pasiųsti“ B. Čėsnys, F. Kemėšis, A. Sabaliauskas ir J. Keliuotis (*Sabaliauskas A. Vieno žmogaus gyvenimas*, l. 508). Jos nariais dar buvo J. Tumas su keliais pasauliečiais.

⁴⁰⁰ *Kemėšis F. „Naujosios Romuvos“ kooperatyvas // Naujoji romuva. 1933 m. gegužės 14 d., Nr. 124, p. 471.*

⁴⁰¹ „Naujosios Romuvos“ redakcijos atlikta „Naujosios Romuvos“ prenumeratorių apskaita (1934 m. balandžio 7 d.) // NB RS, f. 31 – 178, l.1; S.Kalvarijoj įsisteigė „N.R.“ Bičiulių Sąjungos skyrius // Naujoji Romuva. 1934 m. sausio 7 d., Nr.157, p. 19.

⁴⁰² *Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 157- 158, 160.

⁴⁰³ Skundai dėl, anot F. Kemėšio, tariamo Bažnyčios persekiojimo, trukdo Vilniaus vadavimo darbą, nes Vilnius katalikiškesnis už Kauną (*Kemėšis F. Bažnyčios ir Valstybės santykiai Lietuvoje // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 105, p. 1).*

⁴⁰⁴ *Kemėšis F. Dėl knygutės „Šalin kliūtys“ // MAB RS, f. 280 – 9, l. 4.*

⁴⁰⁵ Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. gruodžio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 75.

⁴⁰⁶ *Sabaliauskas A. Dienynas. 1933 – 1949 m. // KAKA, b. 624, 1934 m. sausio 9 d. įrašas.*

Kazimiero draugijos knygyno tarnautojai⁴⁰⁷. Jos globėjas ir vadovas – prel. P. Januševičius. Sąjunga vykdė ir politinę veiklą, kurią (kaip ir „Vienybės“ leidimą) greičiausiai finansavo vyriausybė⁴⁰⁸. Turėjo pretenzijų patraukti į savo pusę katalikų visuomenę. Dalyvavo savivaldybių rinkimuose 1931 m. atskiru sąrašu⁴⁰⁹. Lietuvos katalikų sąjungos ideologines nuostatas išsakiusiame programiniame pareiškime „Leidėjų žodis“ išaukštinamas perversmas, pažadama kelti lietuvių katalikų „tautišką susipratimą“, griežtai laikytis Bažnytinės vadovybės „nurodymų ir parėdymų“, katalikybę rodant „daugiau praktiškai, katalikams tinkamais darbais, o ne savo „katalikų“ vardo iškabos naudojimu“⁴¹⁰. Jos nariams būdingas tradicinis religingumas. Sąjungos ideologijoje ryškus tautiškumas, socialinis konservatyvumas, ištikimybės katalikybei ir krikščioniškos moralės svarbos akcentavimas⁴¹¹. Kartu buvo stengiamasi išlaviruoti tarp konservatyvios lietuvių pagarbos Bažnyčiai ir vis labiau tautininkų terpėje ryškėjančių sekuliarių tendencijų. Nesunkiai įžvelgiamas ir neortodoksalus katalikybės supratimas, teigiamai vertinant ir ikikrikščioniškosios Lietuvos praeitį⁴¹².

Apibendrinant galima teigti, kad tautininkų režimo ir KA visuomenės (plačiau žiūrint – Bažnyčios) konflikte išryškėjo KA visuomenės nevienalytiškumas – susiformavo radikalusis ir nuosaikysis sparnai, nuosaikiajam, atstovaujama daugiausia kultūrininkų, palaipsniui stiprėjant.

1. 4. Tautiškumo veiksnio stiprėjimo katalikų visuomenėje laikotarpis (1933 – 1940)

Netautininkiškosios katalikų visuomenės (aktyviausiai veikiant krikščionims demokratams) ir tautininkų dvikovą 1930 - 1932 m. iš esmės laimėjo tautininkai: krikščionių demokratų pastangos susilpninti tautininkų režimą, destabilizuoti jį ir kaip išdava gal net sugrįžti jį valdžią, neapsivainikavo sėkme. 1932 m. konfliktas rimo. Prie to daug prisidėjo pasaulėžiūrinio klimato kaita Europoje. 4 - ame dešimtmetyje susiformavo labai nepalankus liberaliajai demokratijai pasaulėžiūrinis klimatas, sąlygotas specifinių ketvirtojo dešimtmečio ekonominių, socialinių ir politinių aplinkybių: didžiosios ekonominės krizės, valstybinio reguliavimo jos padariniams likviduoti, senojo tipo demokratinių režimų žlugimo kai kuriose Europos šalyse, korporatyvinių, autotaritarinių ir totalitarinių režimų kūrimosi ir stiprėjimo. Aktyviai kultūvuotas jaunosios kartos kultas. Jo pagrindu susiformavusios pasaulėžiūrinės jaunimo grupės pasižymėjo ypatingu tautiniu ir socialiniu angažuotumu, reformizmu, radikalizmu ir net ekstremizmu, kuris galėjo įgauti pačias įvairiausias formas: nuo kairiausių iki dešiniausių. Ideologinės ir politinės konfrontacijos tarp komunizmo ir fašizmo (nacionalsocializmo) sąlygomis XX a. 4 –ajame dešimtmetyje tokios idėjos skverbėsi ir į katalikų visuomenę. Jos įtakoje stiprėjo katalikybės šiapusinė (socialinė) orientacija,

⁴⁰⁷ Lietuvos katalikų sąjungos įstatai (1934 m.) // KAKA, b. 320, lapai nesunumeruoti; Lietuvos katalikų sąjungos centro valdyba (nuotrauka) // Vienybė. 1930, Nr. 16, p. 127.

⁴⁰⁸ Lietuvos katalikų sąjungos centro valdybos prašymas p. Ministeriui pirmininkui (1929 m. lapkričio 21 d.) // LCVA, f. 923, ap. 1, b. 660, l. 317v.

⁴⁰⁹ Lietuvių katalikų sąrašas Nr. 1. Rinkimų į Kauno m. Tarybą (1931 m. birželio mėn. 15 d.) kandidatų sąrašai // Lietuvos aidas. 1931 m. birželio 8 d., Nr. 125, p. 5.

⁴¹⁰ Leidėjų žodis // Vienybė. 1929 m. sausio 5 d., Nr. 1, p. 2.

⁴¹¹ „Mes sakome „Vienybės“ skaitytojams: bukite gerais katalikais, ištikimais katalikų bažnyčios tarnais, klausykite tikybės reikaluose dvasios vadovų kunigų ir juos priderančiai gerbkite; mylėkite savp kraštą [...], gerbkite valstybės įstatymus, neklausykite iš šalies kukždančių socialistų ir kitų gaivalų [...]“ (Įsidėmėtini Šventojo Tėvo žodžiai // Vienybė. 1929 m. rugpjūčio 30 d., Nr. 35, p. 281).

⁴¹² *Griškus A.* Ko mums reikia? // Vienybė. 1929 m. rugsėjo 27 d., Nr. 39, p. 314.

silpnėjo transcendencinių principų ir katalikiškų vaizdinių vaidmuo katalikų sąmonėje⁴¹³. Populiarumą ėmė prarasti demokratiją savo vėliava pasirinkusios katalikų politinės organizacijos. Ieškota trečiojo kelio tarp individualizmo (liberalizmo, kapitalizmo) ir kolektyvizmo (komunizmo, nacionalsocializmo). Tai skatino ir Pijaus XI enciklika „Quadragesimo anno“, kurioje pasisakyta už korporatyvinę visuomenės santvarką⁴¹⁴, katalikų manymu ir buvusią tuo trečiuoju keliu. Lietuvoje nuo 4 – o dešimtmečio pradžios taip pat populiarėjo korporatyvizmo ir organinės valstybės idėjos. Jas skleidė ir NR šalininkai, ir katalikai kultūrininkai su jaunaisiais katalikais, ir tautininkai⁴¹⁵. KA visuomenėje tokių idėjų pradininkais buvo Vladas Juodeika, Grigas Valančius, Juozas Urmanas⁴¹⁶ - t.y. tie, kurie trečiajame dešimtmetyje laikėsi krikščionių demokratų kurso.

Tautinės vienybės propagavimas ir tautiškumo reikšmės išaugimas viešajame diskurse⁴¹⁷ - kitas 4-o dešimtmečio bruožas, išplaukiantis iš organiškiosios valstybės idėjos. Jis ypač buvo būdingas lietuviškajam jaunimui, baigusiam jau lietuviškas mokyklas. Lietuvių tautos modernizavimas, civilizavimas ir įvedimas į garbingų Europos tautų šeimą – taip pat buvo kone visų ideologinių srovių respektuojamas šūkis. Jaunieji katalikai šiam kultūriniam dinamizmui pateisinti tik rasdavo savų argumentų, pateikdami kitokį katalikybės ir tautiškumo santykį. Propaguotas, ypač iš NR pusės, jaunosios kartos kultas⁴¹⁸.

Tokiame fone susidarė labai palankios sąlygos naujai katalikų pasaulėžiūrinei politinei programai formuoti ir propaguoti. Krikščionių demokratų įtaka katalikų visuomenėje silpo. Joje vis didesnę įtaką pradėjo įgauti korporatyvizmą savo vėliava pasirinkę jaunieji katalikai, jų mokytojai katalikai kultūrininkai⁴¹⁹, suartėję su reformistinės krypties tautiniais katalikais. Ypač Ispanijos pilietinio karo akivaizdoje mažėjo dvasininkijos opozicinis nusiteikimas. Demokratijai nepalankaus pasaulėžiūrinio klimato fone vadistinės tendencijos dar labiau įsigalėjo LTS⁴²⁰, kuri gerokai

⁴¹³ Horner Fr. Die neuscholastische Naturrechtslehre zwischen Antimodernismus und moderner Sozialwissenschaft // *Der Modernismus*. Beiträge zu seiner Erforschung. Herausgegeben von Erika Weinzierl. Graz – Wien – Köln: Verlag Styria, 1974, S. 284.

⁴¹⁴ Katalikų tyrinėtojai skiria etatistinių ir bendruomeninių (kurio laikėsi katalikai) korporatyvizmo modelius (*Dielininkaitis P.* Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina // Pijus XI: aktualieji katalikų gyvenimo ir pasaulėžiūros klausimai pagal Pijaus XI gyvenimo ir jo raštų mokslą. Kaunas, 1937, p. 191 – 193).

⁴¹⁵ Lopata R. Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception = Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998, p. 96; *Skrupskelis K.* Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė // Kultūros barai. 2004, Nr. 1, p. 73.

⁴¹⁶ 1930 – 1936 m. korporatyvizmo tema minėti katalikų veikėjai rašė „Židinyje“, „Naujojoje Romuvoje“ ir kitur (*Valančius G.* Othmaro Spanno universalumas // Židinys. 1932, Nr. 12, p. 433 – 441; *Urmanas J.* Korporatyvinė santvarka teorijoje // Židinys. 1934, Nr. 3, p. 246 - 254; *Juodeika V.* Liberališkoji ar korporatyvinė valstybė // Naujoji Romuva. 1932, Nr. 40, p. 841 - 843).

⁴¹⁷ Tai būdinga visai to meto lietuvių visuomenei, siekusiai monoetninės valstybės (*Sirutavičius V., Staliūnas D.* Antižydiskų pogromų prielaidos Lietuvoje XIX a. – 1940 m. (Vietoj įvado) // Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 16), aistringai ieškojusios tautinės tradicijos (*Mulevičiūtė J.* Modernizmo link, p. 121), tautinio herojaus (*Mačiulis D.* Valstybės kultūros politika 1927 – 1940 m., p. 201), tautinio stiliaus (*Jankevičiūtė G.* Dailė ir valstybė..., p. 68).

⁴¹⁸ *Keliuotis J.* Jaunoji Europa // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 166, p. 217 - 219.

⁴¹⁹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. kovo 2 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 144).

⁴²⁰ *Truska L.* Lietuvių tautininkų sąjunga apie autoriteto svarbą tautos gyvenime // Lietuvos istorijos metraštis. 1995 metai. Vilnius, 1996, p. 268 – 270. A. Smetona Tautos vado titulu iki gyvos galvos paskelbtas vyriausiuoju LTS vadu (*Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 281).

išaugo⁴²¹. Katalikų ir tautininkų visuomenės iš esmės priėjo tam tikro konsensuso: leista veikti KA, TFF, tačiau griežtai laikantis režimo nustatytų sąlygų. Bažnyčios respektabilumas saugotas valstybės mastu.

Ketvirto dešimtmečio pradžioje netautininkiškosios katalikų visuomenės ir ypač krikščionių demokratų situacija nebuvo lengva. Katalikų elitas pateko į aštrų konfliktą su Lietuvos Darbo jaunimo sąjunga, įkurta LDF vadovybės sprendimu, ieškant išeities iš be galo sunkios padėties, kai dėl savo politinės orientacijos daugkartinės kaitos, ji prarado ir katalikų visuomenės, ir tautininkų valdžios pasitikėjimą⁴²². Vienintele išeitimi matytas jaunosios darbininkų kartos sutelkimas į kultūrinę organizaciją, gavus tam režimo pritarimą⁴²³. 1932 m. gegužės mėn. įsisteigusi Darbo jaunimo sąjunga sparčiai plėtėsi: skyriai (draugovės) kūrėsi visoje Lietuvoje⁴²⁴.

Sąjungos vadovai (Vaclovas Baniulis, Juozas Bernotas, LDF pirmininkas K. Ambrozaitis, kun. K. Rankelė) buvo ir svarbiausi sąjungos ideologai. Darbiečių ideologija koncentravosi apie tris poliūs: krikščionybę, tautiškumą, pagarbą darbo žmogaus socialiniams poreikiams⁴²⁵. Sąjunga buvo katalikiška. Jos įstatuose akcentuota kad sąjungos nariais gali būti praktikuojantys katalikai. Dauguma darbiečių buvo Vyrų apaštalavimo (VA) sąjungos nariai⁴²⁶. Darbo jaunimo sąjunga turėjo konservatyvių, daugiau tautiškai nusiteikusių ir krikščionims demokratams oponuojančių vyskupų, ypač arkivysk. J. Skvirecko, palaikymą⁴²⁷. Nepaisant to, ši kovai su komunizmu įkurta organizacija buvo bene labiausiai komunistų ir komjaunuolių infiltruota katalikų organizacija ir tuo motyvuojant 1936 m. uždaryta⁴²⁸. Įvairialypiai darbiečių santykiai su komunistais neabejotini. Tai paliudijo pats sąjungos lyderis K. Ambrozaitis, teigdamas, kad slapta sąjungos vadovai bandė „sueiti į kontaktus su komunistinio jaunimo sąjunga“⁴²⁹. Komunistų ir komjaunuolių stiprią infiltraciją įrodo ir pačių komunistų šaltiniai, iš kurių galima spręsti, kad į sąjungos skyrius (draugoves) buvo siunčiami komjaunuoliai, jie būdavo išrenkami draugovių valdybų nariais, veikė ištisos komjaunuolių kuopelės⁴³⁰. Galimas dalykas, jog į 1936 m. vasarą sukurtą antifašistinio jaunimo fronto komitetą

⁴²¹ 1929 m. sąjungoje būta 6000, o 1938 m. – 14 800 narių (*Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 279). Jaunoji Lietuva 1940 turėjo 40 000 narių (*ibid.*, p. 280), 1940 m. Lietuvių mokytojų sąjunga – 2900 narių, Neolithuania – 170, JŪR sąjunga – 34 200 narių (*ibid.*, p. 281).

⁴²² *Svarauskas A.* Lietuvos Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo // LKMA metraštis. Vilnius, 2008, T. 31, p. 56 – 58.

⁴²³ Kriminalinės policijos agentūros vedėjo politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1932 kovo mėn. (1932 m. balandžio 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 60.

⁴²⁴ *Svarauskas A.* Lietuvos Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politinė srove..., p. 59).

⁴²⁵ Lietuvos Darbo federacijos Kultūrinio veikimo pagrindai // Darbininkas. 1932 m. kovo 19 d., p. 1.

⁴²⁶ *Bernotas J.* Gana kalbų // Darbininkas. 1932 m. gegužės 14 d., p. 2.

⁴²⁷ Kauno arkivysk. J. Skvirecko prašymas Jo ekscelencijai Panevėžio vyskupui K. Paltarokui palikti kun. K. Rankelę prie Darbo jaunimo sąjungos (1933 m. birželio 5 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 219, l. 11).

⁴²⁸ Kodėl uždaryta Darbo Jaunimo S-ga // XX amžius. 1936 m. gruodžio 29 d., p. 2.

⁴²⁹ Tačiau, anot Ambrozaičio, „[...] baiminantis vyriausybės bei katalikų visuomenės reakcijos viešai teko skelbti, kad su komunistais nebus kontaktuojama“ (K. Ambrozaičio parodymai, surašyti jo paties ranka // LYA, f. K - 1, ap. 58, b. a P – 126911, l. 26).

⁴³⁰ *Sudavičius B.* LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934 – 1937 metais. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1961 // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 708, l. 107; *Černiauskas S.* Profsąjunginio judėjimo vystymasis Lietuvoje 1927 – 1940 metais. Vilnius: Mintis, 1966, p. 40.

įėjo Darbo jaunimo sąjungos atstovas⁴³¹. Darbo jaunimo sąjungos triumfu ir pralaimėjimu virto darbiečio Antano Kranausko iškilmingos laidotuvės 1936 m. birželio 17 d. Laidotuvėse bei po to tris dienas (1936 m. birželio 18 – 20 d.) vykusiame visuotiniame Kauno darbininkų streike darbiečiai aktyviai dalyvavo kartu su komunistais⁴³². Po šio streiko darbiečių ir komunistų bendradarbiavimas dar labiau sustiprėjo. Sąjungos pirmininkas J. Bernotas dar mėgino sąjungą apvalyti nuo „antifašistinių elementų“, tačiau pats buvo pašalintas⁴³³. Nemaža su Darbo jaunimo sąjunga susijusių poetų ir rašytojų – Kazys Binkis, Liudas Gira, Jonas Marcinkevičius, Eduardas Mieželaitis, Antanas Miškinis⁴³⁴ – rado savo vietą sovietinės Lietuvos gyvenime.

Masyvi komunistų ir komaunuolių infiltracija Darbo jaunimo sąjungoje yra sunkiai paaiškinamas paradoksas: kaip ji galėjo vykti katalikiškoje organizacijoje, turėjusioje tikslą apsaugoti darbininkus nuo komunistų įtakos ir kurios kūrėjai, lyderiai, aktyvistai buvo patys aktyviausi Bažnyčios gynėjai, kovotojai už jos reikalus? Tokiais buvo Darbo jaunimo sąjungos lyderiai. Kun. K. Rankelė ir V. Baniulis priklausė KAK⁴³⁵. K. Rankelė apskritai buvo vienas veikiausių to meto kunigų – Rokiškio parapijiečiai net pasipriešino jo iškėlimui, taip nepakludami vyskupo autoritetui⁴³⁶. V. Baniulis kurį laiką buvo studentų ateitininkų „Vytauto“ klubo pirmininkas⁴³⁷. Pats K. Ambrozaitis krikdemų valdymo laikais kaip ir dauguma to meto katalikų veikėjų kovojo su kairiaisiais, valdant tautininkams buvo suimtas, teistas⁴³⁸. Vienas artimiausių K. Ambrozaičio bendražygių J. Bernotas buvęs ateitininku ir skautu, nusivylęs katalikų vadais tapo komunistu, o paskui vėl sugrįžo į katalikybę⁴³⁹. Tiesa, jau būdamas vienu Darbo jaunimo sąjungos vadovų, buvo įtariamas priklausęs nelegaliai organizacijai „Laisvė ir Tiesa“, besivadovaujančiai XIX a. rusų revoliucionierių idėjomis⁴⁴⁰. Neatsisakė jis savo savitų katalikiškų įsitikinimų, įgalinančių komunistinių socialinių idealų respektavimą ir 1939 m., bendradarbiaudamas su savo buvusiu priešu P. Dielininkaičiu⁴⁴¹. K. Ambrozaitis, nepaisant darbiečių ryšių su komunistais, liko katalikų elito nariu⁴⁴².

⁴³¹ *Tikuišis A.* Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos taktika, panaudojant legalias galimybes jaunimui telkti į kovą prieš fašistinę diktatūrą 1927 – 1937 m. // LKP istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1972, T. 12, p. 48.

⁴³² *Marcelis V.* Lietuvos komunistų partijos veikla kuriant bendrą darbininkų ir antifašistinių liaudies frontą 1935 – 1939 m. Disertacija istorijos mokslų kandidato moksliniam laipsniui įgyti, Maskva – Vilnius, 1988 // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1463, l. 78 – 79; Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963, T. 4: 1935 – 1940, p. 532.

⁴³³ *Atamukas S.* LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais, p. 164.

⁴³⁴ Rašytojai pas darbininkus // Darbo jaunimas. 1935, Nr. 1, p. 5; Pirmas Poezo Koncertas Darbininkams // Darbo jaunimas. 1935, Nr. 3, p. 4; Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. gegužės 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 185.

⁴³⁵ Iš K.A.K. istorijos // LII RS, f. 54 – 280, l. 2.

⁴³⁶ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos apžvalga Nr. 11 (1934 m. lapkričio mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3475, l. 88.

⁴³⁷ *Alekna V.* Vytauto klubas: istorija, narių biografijos. Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 87.

⁴³⁸ *Svarauskas A.* Lietuvos Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove..., p. 55.

⁴³⁹ *Bernotas J.* Tūkstančiai litų, tūkstančiai katalikų: įspūdžiai ir pastabos // Darbo jaunimas. 1936, Nr. 1, p. 13.

⁴⁴⁰ J. Bernoto bute vyko „Laisvės ir Tiesos“ komiteto pasitarimas (Kauno kriminalinės policijos VI rajono viršininko nutarimas pradėti kvotą (1932 m. lapkričio 14 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 939, l. 1).

⁴⁴¹ *Bernotas J.* Redaktorius sudegino paskutinį suoliuką // XX amžius. 1939 m. lapkričio 30 d., p. 2.

⁴⁴² *Pajaujis J.* „Išgyventa“ // Kultūros barai. 1993, Nr. 7, p. 52.

Intensyviai Darbo jaunimo sąjungos bendradarbiavimui su komunistais paaiškinti reikalinga jų ideologijos analizė. Nesunku pastebėti, jog darbiečiai naudojo frazeologiją, turinčią ryškų komunistinį atspalvį. Galima net kalbėti apie savotišką katalikiškosios ir marksistinės frazeologijos sinkretizmą. Darbiečiai nevengdavo savęs įvardinti krikščionimis socialistais ar krikščionimis komunistais⁴⁴³. Plačiai naudota tokia komunistams nesvetima frazeologija kaip „išnaudojimas“, „pažeminimas“, „buržuazija“, jos uždėtos grandinės, darbo žmonės⁴⁴⁴, komunistinis šūkis perfrazuotas į šūkį „visų šalių krikščionys darbininkai, vienykitės“⁴⁴⁵. Buvo akcentuojamas darbininkų solidarumas, nepaisant jų išpažįstamo tikėjimo ar ideologijos⁴⁴⁶. Anot kun. K. Rankelės, darbiečiai „ranka rankon eina su viso pasaulio darbininkija“, vienoje rankoje nešdami kryžių, o kitoje darbo įrankius⁴⁴⁷ ir darbininkų aukas primenančią raudoną vėliavą ten, kur „šviečia amžinos meilės ir tiesos saulė“ (Kristus)⁴⁴⁸. Į darbiečių gretas buvo kviečiami komunistai⁴⁴⁹. Tapatintasi su prancūziškuoju žosizmu⁴⁵⁰. Reikštos simpatijos Paryžiaus priemiesčių kunigų veiklai. Buvo demonstruojamas komunistų palankumas Bažnyčiai⁴⁵¹. Simpatijas komunistams įkvėpė iš Vakarų Europos krikščionių darbininkų judėjimo⁴⁵² perimtas krikščioniškasis socializmas, pristatomas kaip darbininkų siekio išsivaduoti ir „iš kapitalistinio ir iš socialistinio išnaudojimo“ išraiška. Toks katalikybės ir socializmo ar net marksizmo sinkretizmas buvo galimas dėl netradicinės darbiečių katalikybės sampratos, kuriai nesvetimas antropocentrizmo iškėlimas teocentrizmo sąskaita⁴⁵³. Buvo aukštinamas konkretus šiapusinis socialinis veiklumas, nuvertinant kontempliaciją kaip nuodėmingą pasyvumą, smerkiant „sekmadieninę katalikybę“. Būta gana stipraus antiklerikalizmo, sąlygojusio posūkį (1934 m.) akonfesinės organizacijos kūrimo kryptimi⁴⁵⁴. Kartu stiprėjo K. Ambrozaičio asmens kultas bei gravitacija į tautiškumą⁴⁵⁵.

Taigi, galima daryti išvadą, jog Darbo jaunimo sąjungos neatsparumą komunisto idėjoms nulėmė jos netradicinalistinė katalikybės samprata bei tuo besiremiantis kritiškumas dvasininkijos

⁴⁴³ Istoriografijoje Darbo jaunimo sąjunga laikoma bendro „krikščionių darbininkų doktrinos ir socialistinių idėjų suartėjimo“ proceso, „kurį būtų galima įvardinti „religiniu [arba krikščioniškuoju] socializmu““ dalimi (Svarauskas A. Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo..., p. 63). Darbiečių spaudoje būta raginimų kurti „katalikišką komunizmą“ (ibid., p. 63).

⁴⁴⁴ J. A. Per skausmus į pergalę, // Darbininkas. 1933, Nr. 9 (701), p. 4; Darbo žmonių vargai // Darbininkas. 1933 m. vasario 5 d., Nr. 5, p. 2.

⁴⁴⁵ Šis tas iš jaunų krikščionių darbininkų judėjimo užsieniuose // Darbininkas. 1933, Nr. 4, p. 3.

⁴⁴⁶ Vanga. Darbo jaunimo keliai // Darbininkas. 1932 m. gegužės 21 d., p. 3.

⁴⁴⁷ Kun. K. Rankelė. Ar darbiečiai yra komunistai? // Darbininkas. 1933, Nr. 2, p. 4.

⁴⁴⁸ Bernotas J. Gegužės pirmoji // Darbininkas. 1932 m. balandžio 30 d., Nr. 18, p. 3.

⁴⁴⁹ Kun. Rankelė. Ar darbiečiai yra komunistai? // Darbininkas. 1933, Nr. 2, p. 4.

⁴⁵⁰ Dr. K. Ambrozaičio skaityta paskaita 1933. III. 12 L. Darbo Jaunimo social. – profesiniuose kursuose // Darbininkas. 1933, Nr. 11, p. 3.

⁴⁵¹ Esą komunistai dalyvauja religinėse eisenose kaip „Švenčiausios širdies komunistai“ (Grauslys A. Paryžiaus priemiesčių kunigai – darbininkijos draugai // Darbininkas. 1933, Nr. 8, p. 4).

⁴⁵² Diemedis. Dabartinis krikščionių darbininkų organizacinis veikimas // Darbininkas. 1932 m. gegužės 21 d., Nr. 21, p. 3, 4.

⁴⁵³ Anot K. Ambrozaičio „[...] nesvarbu, kuri pusė kovojanti, su Dievu ar be Dievo, jeigu tik už žmogaus teises ir laisvę, tai ir būsią Dievo siųsti žmonės [...]“ // VSD biuletenis Nr. 260 (1936 m. spalio 30 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 377).

⁴⁵⁴ Dvasininkams pradėjus boikotuoti sąjungą, jos nariams suteiktos laisvo religinio veikimo sąlygos (Svarauskas A. Lietuvos Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove..., p. 67).

⁴⁵⁵ Ibid., p. 63; Studentų at – kų, dirbusių L. Darbo Jaunimo S - goj, viešas pareiškimas // Rytas. 1934 m. gegužės 9 d., p. 5.

atžvilgiu, pastangos atsipalaiduoti nuo hierarchijos, kas sąlygojo žymiai mažesnę nei kitų organizacijų katalikiškosios indoktrinacijos laipsnį, savo ruožtu sudariusį sąlygas eiliniams nariams vadovautis kairiosios katalikybės principais. Darbo jaunimo sąjunga yra pavyzdys organizacijos, kai kartu gali suderėti trijų tipų vaizdai – krikščioniškieji, tautiniai ir komunistiniai. Neabejotina, kad būtent dėl tokios nestandartinės Darbo jaunimo sąjungos ideologijos, sąjungą labai negatyviai vertino visas KA elitas. Sąjungą kaltinta atsisakymu įeiti į KVC⁴⁵⁶, t.y. atsiribojimu nuo organizuotos katalikų visuomenės. Neigiamai ją vertino ir progresyvieji vyskupai, ypač vysk. K. Paltarokas. Darbo jaunimo sąjungai išvysčius galingą veikimą - nemaža dalimi kun. K. Rankelės dėka - vysk. K. Paltarokas susigražino jį į Panevėžio vyskupiją⁴⁵⁷. Konkuruota su katalikais kultūrininkais⁴⁵⁸. Ypač aštrią formą įgavo Darbo jaunimo sąjungos santykiai su AF, darbiečių laikyta buržuazine. Ateitininkai paskelbti didžiausiais darbiečių priešais⁴⁵⁹. Todėl konfliktas buvo neišvengiamas. Didesnes poveikio galimybes turėjo elitui priklausę ateitininkai. K. Ambrozaičio šalininkai jau 1934 m. pradžioje buvo išstumti iš „Activitas“ korporacijos, bendradarbiavimą su Darbo jaunimo sąjunga turėjo nutraukti moksleivių ateitininkų socialinis būrelis, LKMD narės⁴⁶⁰. 1934 m. balandžio mėn. įvykusiame LDF suvažiavime K. Ambrozaitis su savo šalininkais buvo galutinai išstumtas ir iš šios organizacijos vadovybės⁴⁶¹. Vadovavimą LDF (pavadintai Krikščionių darbininkų sąjunga) perėmė Dielininkaitis. Darbo jaunimo sąjunga neteko vadovavimo darbininkams monopolio: atsirado katalikų elito palaikymą turintis naujas darbininkų telkimo centras. Vis dėlto, darbiečiai stiprias pozicijas darbininkijoje išsaugojo iki pat savo uždarymo.

Įtampų netrūko ir pačiame KA gyvenime. LKDP vadovybę drąskė nesutarimai, paralyžavo nepasitikėjimas savo jėgomis⁴⁶², „Rytas“ ir „Žaibo“ akcinė bendrovė balansavo ant bankroto ribos⁴⁶³. Tuo tarpu priešiškus tautininkų valdžiai katalikų stovykloje mažėjo. Vis daugiau katalikų veikėjų rinkosi lojalų darbą tautininkų valdžios struktūrose, sutikdami padaryti reikiamus

⁴⁵⁶ L. Darbo Jaunimo Sąjungos Vyr. Valdyba. Visiems, visiems, visiems // Darbo jaunimas. 1934 m. birželio 30 d. p. 3.

⁴⁵⁷ Panevėžio vyskupo K. Paltaroko raštas Lietuvos darbo jaunimo sąjungos vyriausiai valdybai (1934 m. sausio 15 d.) // LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 211, l. 2.

⁴⁵⁸ Prel. Kuraitis ir jo šalininkai - „kuraitininkai“ - kaltinti sąmoningu siekiu sunaikinti Darbo jaunimo sąjungą (*Bernotas J. Kova prieš darbo jaunimą Lietuvoje // Darbo jaunimas: darbiečių metraštis ir kalendorius*. 1936, p. 61 – 63). 1930 m. vykusiuose AF vado rinkimuose studentai ateitininkai buvo pasidaliję į dovydaitininkus – ambrozaitininkus ir šalkauskininkus – kuraitininkus.

⁴⁵⁹ VSP Kauno apygardos 1934 metų sausio mėnesio Apžvalga (1934 m. vasario 10 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3475, l. 633. SAS kaltinta Darbo jaunimo sąjungos šmeižimu (Darbo jaunimo sąjungos Pirmininko V. Baniulio ir sekretoriaus Striauko raštas SAS (1933 m. lapkričio 25 d.) // MAB RS, f. 12 – 109, l. 6).

⁴⁶⁰ *Karčiauskaitė I. Katalikiškoji moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907 – 1940). Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. Kaunas, 2007, p. 205; Moksl. at – kų s-gos Kauno rajono socialio būrelio valdybos pareiškimas L. K. M. at – kų s – gos centro valdybai (1933 m. gruodžio 15 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 120v, 121.*

⁴⁶¹ LDF XI suvažiavimas vyko pagal P. Dovydaičio scenarijų (Sandarbininko „Kalnėnas“ pranešimas (1934 m. balandžio 16 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 41.

⁴⁶² LKDP lyderiai nesitikėjo sėkmės 1934 m. savivaldybių rinkimuose (Sandarbininko „Juozaitis“ pranešimas (1934 m. spalio 19 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 133). Tai galėjo būti sąlygota aštrių vidaus konfliktų (Kriminalinės policijos agentūros skyriaus viršininko 1933 m. vasario mėn. politinių partijų ir organizacijų veikimo santrauka (1933 m. kovo 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3048, l. 5).

⁴⁶³ VSD politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga (1934 m. gruodžio 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 30.

ideologinius reveransus. Būta sluoksnio katalikų, kurie išsaugodami ryšius su katalikų visuomene, įsitraukė ir į tautininkų struktūras⁴⁶⁴. Krikščionys demokratai aptariamam laikotarpiui dėl įvairių priežasčių – daugiausia konspiracinių – dalyvavo tautininkų valdžios aparate tiek, kiek tai jiems buvo leidžiama daryti. Nemažą įtaką jie turėjo Užsienio reikalų ministerijoje⁴⁶⁵. J. Urmanas įsitvirtino kaip „Lietūkio“ ir vėliau „Lino“ vadovas. Per V. Jurgutį buvo įtakojama Lietuvos Banko politika⁴⁶⁶. Keitėsi studentijos nuotaikos – išryškėjo suartėjimo su tautininkais tendencijos. Tautos solidarumą akcentuojančios opozicijos krikščionims demokratams suaktyvėjimas, keitė ir pačią krikščionių demokratų doktriną bei veikimo taktiką. To pavyzdys - 1935 m. vasarą parengta LKDP programa, kurioje akivaizdžios nuolaidos korporatyvizmui⁴⁶⁷.

4 – o dešimtmečio vidurio politinį gyvenimą charakterizavo opozicijos suaktyvėjimas. Režimo destabilizacijos siekė ir krikščionys demokratai, pasinaudodami Suvalkijos ūkininkų nepasitenkinimu savo ekonomine padėtimi, 1935 m. peraugusiu į streiką. Veikta remiantis koalicija su liaudininkais, prie kurios užmezgimo nemažai prisidėjo K. Pakšto sutelkti jaunieji katalikai⁴⁶⁸. Suvalkijos ūkininkų streikas, rimtai sukrėtęs režimą, nemaža dalimi buvo suorganizuotas šios koalicijos ir kitų opozicinių jėgų. Iš krikščionių demokratų įvykių centre buvo tuo metu Suvalkijoje klebonavęs krikdemų lyderis M. Krupavičius⁴⁶⁹. LKDP ir LVLS lyderiai 1935 m. spalio 12 d. įteikė memorandumą vyriausybei, reikalaudami rinkimų⁴⁷⁰. Demokratinius rinkimus surengti reikalavo ir Šalkauskis.

Streikas buvo numalšintas, o opozicinių partijų veikimas – tame tarpe ir krikščionių demokratų - buvo uždraustas 1936 m. pradžioje, rengiantis rinkimams į Seimą. Tokiu būdu krikščionims demokratams nepasiekus savo tikslo – destabilizuoti režimą ir gal net atgauti valdžią bei susikompromitavus dalyje katalikų visuomenės, jų opozicija - jaunieji katalikai - pagaliau pasiryžo veikti savarankiškai. 1935 m. žiemą – 1936 m. pradžioje jaunieji katalikai ėmė formuoti savo ideologinius principus, vėliau išdėstytus deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Deklaracijos paskelbimas reiškė, kad atsirado naujas netautininkiškos katalikų visuomenės jėgos centras. Iki tol daugelis katalikų pasaulėžiūrinių grupių bent jau oficialiai respektavo krikščionių demokratų viršenybę ir teisę atstovauti katalikus politiniame lygmenyje. Su „XX amžiaus“ įsteigimu

⁴⁶⁴ Pav. V. Juodeika buvo LKDP narys iki 1934 m., po to suartėjo su tautininkais, nors netapo LTS tikroju nariu (Antano Valiūkėno tardymo protokolas (1945 m. rugpjūčio 18 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 32, l. 149). Istorikas Povilas Štuopis, norėdamas išlaikyti savo darbo vietą, turėjo įstoti į LTS (*Selenis V. Lietuvos istorikų bendrija 1918 – 1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 104).

⁴⁶⁵ Svarbias pareigas užėmė jaunieji katalikai ar jiems artimi Stasys A. Bačkis, E. Turauskas (nuo 1939 m. – Užsienio reikalų ministerijos (URM) Politikos departamento direktorius (*Vasiliauskienė A. Edvardo Turausko gyvenimo ir veiklos epizodai // Lietuvos istorijos studijos*. 1998, Nr. 6, p. 48)), Kazys Bizauskas (1932 – 1939 dirbo URM, buvo Teisių ir administracijos departamento direktorius (*Lietuvių enciklopedija*, 1954, T. 3, p. 58)), ir kiti.

⁴⁶⁶ V. Jurgutis per Lietuvos Banko valdytoją Juozą Paknį įtakojo ir Juozo Tūbelio finansinę politiką (*Laumenskaitė E. Vladas Jurgutis*, p. 31 – 32).

⁴⁶⁷ S. Šalkauskis ją įvertino kaip „[...] platų visuomenės rekonstrukcijos projektą“ (*Šalkauskis S. Apie „Darbo ir bendradarbiavimo programos projektą // Rytas*. 1935 m. liepos 8 d. p. 3; 1935 m. liepos 9 d., p. 3 - 4).

⁴⁶⁸ *Labanauskas R. Jaunųjų katalikų sąjūdis. Politinės formavimosi aplinkybės 1935 – 1936 m. // Naujasis židinys – aidai*. 2006, Nr. 6 – 7, p. 250.

⁴⁶⁹ *Labanauskas R. Jaunųjų katalikų sąjūdis...*, p. 248.

⁴⁷⁰ *Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje...*, p. 133.

jaunieji katalikai pradėjo naują visuomeninį – politinį sąjūdį, kuris po neilgos rivalizacijos su krikščionimis demokratais, apsisprendė veikti susiblokavęs su pastaraisiais, formaliai pripažindamas jų viršenybę. 1936 – 1937 m. netautininkiškajai katalikų visuomenei buvo konfliktų ir prisitaikymo prie JKS atsiradimo laikotarpis.

Katalikų visuomenėje mažėjo konservatyviųjų tautinių katalikų ir tradicionalistų įtaka. Konservatyviesiems natūraliai dėl savo amžiaus traukiantis iš visuomeninio gyvenimo arenos, katalikų visuomenės radikalėjimo fone jų konservatyvumas dar labiau ryškėjo. Jų ideologinės nuostatos darėsi nesuprantamos naujajai kartai. Ypač kėlė nepasitenkinimą jų senasis tautiškumas: siekimas patraukti ir lenkiškai kalbančius, vartojant lenkų kalbą. Lenkų protegavimu buvo apkaltintas įtakingiausias iš konservatyviųjų prel. P. Januševičius, „Vaikelio Jėzaus“ draugijos pirmininkas⁴⁷¹. Draugija buvo pavesta moderniai, jaunųjų katalikų palaikomai, saleziečių vienuolijai⁴⁷². Vis dėlto, nors konservatyvių ir tradicionalistiškai nusiteikusių dvasininkų įtaka nebuvo labai didelė⁴⁷³, arkivysk. J. Skvireckas, spaudžiant tradicionalistams, kai kuriuos atvejus turėdavo pavesti tirti Budrumo (Vigilancijos) tarybai⁴⁷⁴.

Stiprėjo reformistinės krypties tautinių katalikų suartėjimo su radikalų tautiškumą propagavusiomis jaunosiomis jėgomis procesas⁴⁷⁵. F. Kemėšio bendražygio B. Vitkaus parašas po 1936 m. jaunųjų katalikų deklaracija žymi šio proceso pabaigą. Visų jų rupu tapo J. Keliuočio redaguojama NR. Kartu augo J. Keliuočio savarankiškumas nustatant žurnalo kryptį⁴⁷⁶. Vis didesnę masą įgavo NR bičiulių sąjungos veikla. NR leidimą ir toliau rėmė Kauno arkivyskupijos kurija⁴⁷⁷. Tačiau šaltėjo santykiai su tautininkų režimu: šalia konfesinio veiksnio minimalizavimo ir tautiškumo puoselėjimo perdidelis netautininkiškos katalikybės respektavimas, be to vis labiau ryškėjantis socialinis reformizmas režimui buvo nepriimtinas. F. Kemėšis taip pat pamažu tolo nuo tautininkų ir labiau susisaistė su katalikų visuomene. Pasikeitė jo politinė orientacija: iki tol propagavęs katalikų ir tautininkų (taigi, dešiniųjų) politinių jėgų koaliciją, 1939 m. vasario mėn., jau siūlė ministrus skirti iš jaunųjų katalikų ir liaudininkų⁴⁷⁸. Bendradarbiavo jaunųjų katalikų spaudoje, skelbdamas radikalias antikapitalistines teorijas propaguojančius straipsnius, pasisakė už pasaulėžiūrinį pakantumą visų lietuvių atžvilgiu⁴⁷⁹, dalyvavo jaunųjų katalikų įtakojamų organizacijų darbe.

⁴⁷¹ *Zalagaitytė A.* Labdaringos „Vaikelio Jėzaus“ draugijos veikla Kaune 1919 – 1938 m., l. 51.

⁴⁷² 1938 m. pradžioje draugijos pirmininku paskirtas salezietis kun. Antanas Skeltys (*ibid.*, l. 52 - 55).

⁴⁷³ Įtakingas kurijoje kan. B. Čėsnyš blokavo viceoficiolo kun. J. Liasauskio siekį inicijuoti Budrumo (Vigilancijos) tarybos bylą prieš kan. F. Kemėšį (Vigilancijos nario kun. dr. J. Liasauskio raportas Kauno arkivyskupui metropolitui (1934 m. sausio 6 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26, l. 24).

⁴⁷⁴ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai, p. 170 – 171.

⁴⁷⁵ Kun. V. Jarulaitis skelbėsi esąs pirmiausia lietuvis ir tik po to katalikas (Išpūdinga verslų diena Šiauliuose // *Verslas*. 1939 m. vasario 25 d., p. 2).

⁴⁷⁶ *Sabalaiškas A.* Vieno žmogaus gyvenimas // KAKA, b. 632, l. 508.

⁴⁷⁷ NR redaktoriaus J. Keliuočio prašymas Kauno arkivyskupui metropolitui paremti NR leidimą (1935 m. rugsėjo 24 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 480, l. 55).

⁴⁷⁸ *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 271.

⁴⁷⁹ *Kemėšis F.* Kapitalizmo nuodėmės // XX amžius. 1937 m. sausio 26 d., p. 3 – 4; *ibid.* Sovietų ūkinė santvarka ir jos padariniai // *Draugija*. 1939, Nr. 15, p. 835 – 837; *ibid.* Dėl ko gali kilti karas: šis tas apie marksizmą, neribotą kapitalizmą ir naują reformuotą santvarką // XX amžius. 1937 m. liepos 19 d., p. 3; *ibid.* Politinės reorganizacijos pagrindai // LYA, f. K – 1, ap. 58, P – 16071, l. 25 – 2.

Komunistų dėmesys katalikų visuomenei 4 – ajame dešimtmetyje neapsiribojo tik Darbo jaunimo sąjunga⁴⁸⁰. Jis buvo sąlygotas komunistų naujos – Liaudies fronto (LF) - taktikos santykiuose „buržuaziniu“ pasauliu. Katalikų pusėje taip pat būta jėgų, išvelgusių prasmę santykiuose su komunistais. Bendradarbiavimas su komunistais buvo įmanomas dėl socialinės pažangos siekimo tendencijos egzistavimo katalikų visuomenėje. Jos progresyviojoje dalyje komunizmas buvo suvokiamas kaip socialinės meilės artimui trūkumo iš katalikų pusės, natūralių visuomenės poreikių neteisingas ar nepilnas pasireiškimas, nukrypimas, bet ne kaip absoliutus blogis, kuris turi būti sunaikintas. Viešojoje erdvėje socialiai radikaliems katalikams komunizmo pavyzdys pasitarnavo kaip stimulus socialiniam katalikų jautrumui stiprinti. Komunistai būdavo išrenkami į katalikiškų organizacijų valdybas, o jų pasiūlymai priimami. Tai liudijo buvus palankią jų darbui šiose organizacijose intelektualinę atmosferą, esminius pokyčius tų organizacijų narių sąmonėje, o visų pirma doktrinos reikšmės menkėjimą. Vis dėlto prie oficialaus bendradarbiavimo su komunistais – prisijungimo prie LF – neprieita visų pirma dėl nedviprasmiškos Šv. Sosto pozicijos komunizmo atžvilgiu (enciklika „Divini Redemptoris“, pasirodžiusi 1937 m. kovo mėn. 19 d. pasmerkė komunizmą ir uždraudė katalikams bendradarbiauti komunistais).

Užsienio politikos nesėkmės (Lenkijos ultimatas, Klaipėdos atplėšimas), kurių įtakoje režimas buvo priverstas ieškoti kompromiso su opozicinėmis jėgomis, siekiant konsoliduoti visuomenę, paskatino tautiškumo veiksnio reikšmės išaugimą katalikų visuomenėje. Apskritai, 1938 – 1940 m. laikotarpis charakterizuotinas padidėjusiu Lietuvos geopolitiniu nesaugumu, o iš kitos pusės suaktyvėjusiomis pastangomis spartinti Lietuvos kultūrinę ir civilizacinę pažangą, puoselėti tautinį solidarumą. Šios tendencijos kūrė naujas ideologines politines pasaulėžiūrinių stovyklų ir grupių konsteliacijas. Katalikiškosios opozicijos veikimo galimybės pagerėjo sudarius kun. V. Mirono vyriausybę (1938 m. kovo mėn.). Savo ruožtu katalikai noriau pripažindavo tautininkų, jaunlietuvių, šaulių katalikiškumą⁴⁸¹, tikėdamiesi, kad katalikams ir tautininkams kartu pavyks įveikti kairiąją opoziciją. Buvo demonstruojamas didesnis nei anksčiau palankumas esamai santvarkai⁴⁸². Vis dėlto, visaapimančios įtakos visuomenėje siekimas atvedė KA katalikus į antimetoninės opozicijos sąjūdį (1938 m. gruodžio mėn. – 1939 m. kovo mėn.). 1939 m. su Jono Černiaus vyriausybe jie gavo galimybę realizuoti savo siekius. Netautininkiškosios katalikybės vaidmuo aptariamam laikotarpiu augo.

Tautininkų santykiuose su katalikybe ryškėjo dvi linijos: pirma sąlygiškai nuosaiki, krikščioniška, atmetanti KA pretenzijas į vadovavimą visai katalikų visuomenei visose srityse, tačiau deklaruojanti būtiną tautos ir valstybės krikščionišką pobūdį ir kita, radikali, krikščioniškumo nebelaikanti būtina tautinės ideologijos dalimi. Pirmąją liniją savo straipsniais, paskaitomis formavo

⁴⁸⁰ *Lempertas I.* LKP strategija ir bendro darbininkų bei antifašistinio liaudies fronto taktika kovos prieš fašizmą laikotarpiu (1926. XII – 1940. VI.). Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1960, LYA, f. 3377, ap. 48, b. 700, l. 258. Tačiau, siekiant išsaugoti partijos narių tikėjimą, kontaktai su katalikų visuomenės vadais buvo slepiami: katalikų veikėjų pavardės buvo šifruojamos (Klimo (Karolio Didžiulio - Grosmano) laiškas LKP vadovybei (1935 m. rugsėjo 30 d.) // LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 19).

⁴⁸¹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio aygardos apžvalga Nr. 6 (1938 m. liepos 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 208.

⁴⁸² Valstybės saugumo ir kriminlinės policijos Panevėžio apygardos apžvalga Nr. 4 (1938 m. gegužės 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 282.

kun. I. Tamošaitis. Jis išskyrė dvi priešingas viena kitai dvasines tendencijas: „Bažnyčios suakmenėjimo, susiaurėjimo“ ir nuolatinio atsinaujinimo, pasireiškusių reformaciniais sąjūdžiais, modernizmu, krikščioniškąją demokratiją⁴⁸³. Solidarizuotasi su XX a. pirmos pusės liturginiu, socialiniu, ekumeniniu sąjūdžiais. Bažnyčios oficiali politika buvo apibūdinama kaip „Rymo imperializmas“, su kuriuo grumiasi „universalioji, arba visuotinė, katalikybė“⁴⁸⁴, todėl raginta atsikratyti „vergiško prieraišumo Vatikanui“ ir remtis krikščioniškąją etika, bendra visoms konfesijoms⁴⁸⁵, nes valstybė pajėgi pati save subordinuoti aukštesniems religiniams tikslams.

Antroji linija susijusi su vadinamaisiais jaunaisiais tautininkais, kurie dešimtmečio pabaigoje susibūrė apie „Vairą“ ir įsitvirtino LTS vadovybėje⁴⁸⁶. Jaunųjų tautininkų grupei iškilti sudarė sąlygas 4 – o dešimtmečio antroje pusėje išryškėjusios naujos ideologinės ir politinės tautininkų visuomenės tendencijos: kultūrinės ir civilizacinės modernizacijos, tautininkiško ekskliuzyvumo stiprėjimo, autoritarizmo griežtinimo, provokiška orientacija, sustiprėjęs lyginant su senaisiais tautininkais antiklerikalizmas. Propaguotos visuotinės litunizacijos, klasinio solidarumo idėjos, reikštos simpatijos nacionalsocializmui⁴⁸⁷. Socializmas buvo laikomas visuotinai paplitusia, įsiteisinusia pasaulėžiūra, tačiau buvo skiriamas atmetinas internacionalinis socializmas ir visokeriopai remtinas tautinis⁴⁸⁸. Energingai imtasi profesinio korporacinio visuomenės suskirstymo idėjos realizavimo⁴⁸⁹. Greit išryškėjo jų nuostata griežtinti lietuviškąją autoritarizmą. Vykdyta tautininkiškų jėgų (įtraukiant ir voldemarininkus) konsolidacijos politika. Siekta visuomenės ir valstybės gyvenimą sekuliarizuoti, o katalikybę sutautinti (lituanizuoti). Valstybės santykiai su Bažnyčia traktuoti kaip dviejų ideologijų (valstybinės ir bažnytinės) susidūrimas⁴⁹⁰. Į Bažnyčią imta žvelgti kaip į vieną iš daugelio religinių bendruomenių, jos išskirtinio statuso nebelaikant savaime suprantamu dalyku. Su tuo nesutinkanti Bažnyčios vadovybė susilaukė kaltinimų neloyalumu valstybei, jos veikla charakterizuota kaip politinis klerikalizmas⁴⁹¹. Pageidauta, kad Bažnyčia apsiribotų sakramentų valdymu ir evangelijos skelbimu. „Vaire“ daugėjo laisvamanišku tonu parašytų straipsnių: pav. laisvamanio Povilo Pakarklio straipsniuose civilinė metrikacija laikyta žingsniu į visuomenės sekuliarizavimą⁴⁹². Buvo skatinama Bažnyčios (apaštalavimo metodų, apeigų,

⁴⁸³ *Tamošaitis I.* Mūsų gyvenamasai laikas ir auklėjimo uždaviniai: naujos religinės srovės katalikybėje // *Vairas*. 1932, Nr. 6, p. 141; *ibid.* Mūsų gyvenamasai laikas ir auklėjimo uždaviniai: modernizmas // *Vairas*. 1932, Nr. 5, p. 4.

⁴⁸⁴ *Tamošaitis I.* Mūsų gyvenamasai laikas ir auklėjimo uždaviniai: naujos religinės srovės katalikybėje, // *Vairas*. 1932, Nr. 6, p. 151.

⁴⁸⁵ *Tamošaitis I.* Mūsų gyvenamasai laikas ir auklėjimo uždaviniai: religinio gyvenimo linkmės // *Vairas*. 1931, Nr. 9, p. 4.

⁴⁸⁶ 1939 – 1940 m. vairininkų kolektyvą sudarė: LTS pirmininkas Domas Cesevičius, generalinis sekretorius Jonas Statkus, Vincas Rastenis, „Lietuvos aidą“ red. Vytautas Alantas, „Vairo“ redaktorius Bronius Dirmeikis, „Akademiko“ steigėjas Antanas Valiukėnas, Bronys Raila. (*Svarauskas A., Tamošaitis M.* Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas..., p. 51).

⁴⁸⁷ *Ibid.*

⁴⁸⁸ Socializmas ir „socializmas“ // *Vairas*. 1940, Nr. 6, p. 403.

⁴⁸⁹ *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 320.

⁴⁹⁰ Buvo skelbiama, kad „šiandieninė valstybė turi savo ideologiją, visai skirtingą nuo religijos“ (*Galinis K.* Tautinis judėjimas ir bažnyčia // *Vairas*. 1939, Nr. 12, p. 222).

⁴⁹¹ *Tolūtis P.* Politikuojanti bažnyčia valstybėje // *Vairas*. 1939, Nr. 49, p. 945 – 946. Esą kovoje su tautine valstybe „[...] Bažnyčia buvo užpuolikas [...]“ (*A. D-s.* Bažnyčia ir valstybė // *Vairas*. 1939, Nr. 2, p. 31).

⁴⁹² *Pakarklis P.* Civilinės metrikacijos reikalu // *Vairas*. 1939, Nr. 7, p. 135.

meno, architektūros) lituanizacija⁴⁹³. Faktiškai atmestas transcendentiškas, vadovautasi panteistine pasaulio samprata, išvelgtas kosminis dieviškumas, perinterpretuoti katalikiški papročiai⁴⁹⁴.

Aptariamam laikotarpiu pastebimi kai kurie KA ir tautininkiškos katalikybės santykinio suartėjimo ženklai, nepaisant to, kad išeities pozicijos iš esmės skyrėsi – tautininkams katalikybė tebuvo įrankis tautiškumui išreikšti (tautos vienybei sustiprinti), o KA - tautiškumas buvo priemonė katalikybei geriau išreikšti. Vis dėlto, jaunieji katalikai, kilę iš KA ir buvę jos elitu, savo pasaulėžiūrinės raidos kelyje priėjo tokios katalikybės sampratos, kuri išoriškai supanašėjo su tautininkų, net ir jų jaunosios kartos atstovo V. Alanto, itin didelę reikšmę teikusio tautiškumui, katalikybės samprata - pav. kun. S. Yla taip pat pasisakė už bažnytinio (religinio) gyvenimo lituanizaciją, skatindamas lietuviškų pamaldumo formų kūrimą⁴⁹⁵. Tai buvo neišvengiama dėmesio centre esant tautai, kaip objektui, kurio atžvilgiu taikomi katalikiškojo mokymo principai.

Reziumuojant darytina išvada, jog tautiškumo veiksnio stiprėjimas, sąlygojo katalikų visuomenės liberalėjimą, sumažino priešišką tautininkų režimo atžvilgiu, įgalino naujų organizacinių struktūrų atsiradimą.

⁴⁹³ Pasisakoma už šventųjų ir žuvusiųjų už tėvynę kultų sulyginimą, įsileidžiant tautos didvyrių atvaizdus į bažnyčias (*Alantas V. Bažnyčios užmiršta Lietuva // Vairas. 1939, Nr. 32, p. 630 – 632*), lietuviškas apaštalavimo formas (*Alantas V. Kas kaltas: valstybė ar Bažnyčia? // Vairas. 1940, Nr. 35, p. 678 – 679*).

⁴⁹⁴ Tyrinėtojai tautininkų pasaulėžiūroje išvelgia pagoniškumą (*Laurenčikaitė S. Katalikų sąjūdis ...*, p. 49), panteistiškumą. Pav. D. Cesevičius Dievą tapatino su gamta (*Marciuškienė M. Atsiminimai apie dėdę Domą // Lukoševičius V. (pareng.). Domas Cesevičius. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 405 - 406*).

⁴⁹⁵ Rūpinosi lietuviškų maldynų, liturginės terminijos tobulinimu (*Brazaitis J. Raštai. Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1983, T. 4, Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, p. 347; Aliulis V. Stasys Yla ir mūsų maldynai // LKMA metraštis. Vilnius, 1994, T. 8, p. 212 – 213; Yla S. Nauja šių dienų pastoracijos kryptis ir būdingieji jos bruožai // Tiesos kelias. 1938, Nr. 4, p. 193 – 194*). Rūpestis pamaldumo formų lietuvinimu matomas NR (Lietuviškos teologijos terminijos reikalu // *Naujoji Romuva. 1939, Nr. 49, p. 911*).

2. JKS genezė: ideologinės ir politinės prielaidos, veiksniai ir formavimosi aplinkybės

2. 1. Romuviečių vaidmuo JKS genezėje

Kaip jau buvo minėta, XX a. pradžioje Lietuvoje susiformavo trys katalikų pasaulėžiūrinės stovyklos: krikščionių demokratų, katalikų kultūrininkų ir tautinių katalikų. Jaunųjų katalikų genezei didžiausią įtaką turėjo katalikai kultūrininkai, o ypač filosofas S. Šalkauskis, K. Pakštas ir J. Eretas, susivieniję į Romuvos draugiją. Šiame darbe jie vadinami romuviečiais ir laikomi atskira katalikų pasaulėžiūrine grupe. Svarbiausią vaidmenį joje vaidino Šalkauskis. Intelektualiniu lyderiu ir dvasiniu vadu jis buvo laikomas ne tik pačių romuviečių, bet ir jų išugdytos kartos atstovų, kuriems Šalkauskis buvo „[...] pusiau nežemiška būtybė [...]“⁴⁹⁶. Dalyje katalikiškosios visuomenės toks egzaltuotas pagarbos reiškimas virto vos ne adoracija⁴⁹⁷. Pagarbą Šalkauskis pelnė ne tik savo intelektualumu, bet ir gilia vidine kultūra ir susivaldymu, realizuojant daugelio pajustą jo gilų vidinį įsitikinimą savo ypatingu pašaukimu, kuriam jis ruošėsi nuo pat vaikystės⁴⁹⁸. Šiuo savo pašaukimu ar misija jis laikė katalikiškojo lietuvių tautos pasauliečių elito išugdymą. Jo giliu įsitikinimu jam turėjo padėti visi: „žurnalai, ir laikraščiai, ateitininkai ir pavasarininkai, teologai ir filosofai, mokslininkai ir politikai, rašytojai ir kalbėtojai, vyskupai ir vikarai [...]“⁴⁹⁹. Tačiau būta ir ne tokios patrauklios Šalkauskio mesijiškumo pusės. Jo artimieji ir bendražygiai prisimena jį negalėjus pakęsti prieštaravimų savo idėjoms. Šalkauskio asmenyje neretas įžvelgdavo „kultyvuotą asmeninę ambiciją, netoleranciją“ ir pretenzijas į neklaidingumą. Šalkauskis savo artimiausių bendražygių tarpe ir pats leisdavo sau užsiminti apie savo intelektualinę ir moralinę didybę, lygino save su Vytautu⁵⁰⁰.

Pastangos siekti visuotinės sintezės (savo filosofiją jis vadino integraliuoju sintetizmu⁵⁰¹) – dar vienas jo asmenybės bruožų, jaunystėje jam įkvėptas prancūzų katalikų mąstytojo E.Hello, o sustiprintas rusų filosofo V.Solovjovo. Šią sintezę jis įprasmino tiek savo filosofija, tiek ir savo gyvenimu. Suvienijo savimi kalbas, luomus⁵⁰², pasaulėžiūras (balansavo ant netikėjimo ribos),

⁴⁹⁶ *Ivinskis Z.* Atsiminimų nuotrupos apie prof. Stasį Šalkauskį // *Čepėnas P.* (red.) Lietuvos universitetas 1579 – 1803 – 1922. Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 709.

⁴⁹⁷ S. Bačkis laiške J. Griniui Šalkauskio veikalų išleidimo reikalingumą pagrindė taip: „Jei tai būtų padaryta, tada lengviau būtų galima eiti prie a.a. S.Š [alkauskio] kulto, kaip prancūzai turi Ch.Peguy, kurį kasmet mini [...]“ (*Streikus A.* Diplomatas Stasys Antanas Bačkis. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 97).

⁴⁹⁸ *Girnius J.* St Šalkauskis kaip „gyvas žmogus“ // *Aidai.* 1961, Nr. 7, p. 307. J. Eretas teigia Šalkauskį laikius save lietuviškuoju Platonu, Dekartu, Kantu ar Solovjovu (*Eretas J.* Šalkauskis idėjų keliais // *Suvažiavimo darbai.* Roma, 1961, T. 4, p. 189).

⁴⁹⁹ *Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 198.

⁵⁰⁰ *Šalkauskis S.* „Iš praeities į ateitį /Tautos genijaus atgimimo misterija“ // NB RS, f. 58 – 141, l. 3-3.

⁵⁰¹ *Šalkauskis S.* „Židinys“ – vedamosios minties laikraštis // *Židinys.* 1934, Nr. 12, p. 476.

⁵⁰² Gimė lenkiakalbėje šeimoje, motina buvo bajoriškos kilmės (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 9).

krikščioniškąsias denominacijas⁵⁰³, kultūras, Rytus ir Vakarus⁵⁰⁴. Taigi, Šalkauskis sau pačiam iškilo kaip centras, sintezės įvairiausiai aspektais centrinis taškas⁵⁰⁵.

Friburge Šalkauskio misijos nuovoka virto konkrečia programa. Artimiausiais jo bendražygiais, įgyvendinant jo programą tapo K. Pakštas, mistikas ir begalinės energijos žmogus, atvykęs iš JAV, ir šveicaras J. Eretas. K. Pakštas Šalkauskį informavo apie Vyčių sąjungoje (JAV lietuvių katalikų organizacija) įkurtą „neviešą Vyčių Romuvos ordiną“, kurio tikslas – stiprinti tautiškumą lietuvių katalikų jaunuomenės tarpe⁵⁰⁶. Šalkauskiui K. Pakšto „Romuva“ įsikomponavo į jo paties pasaulėžiūrą ir jau besiklostančią veikimo programą, garantavo Amerikos lietuvių finansinę paramą. Buvo numatyta sudaryti „pusiau viešą“ Romuvos draugiją, iš pasauliečių ir dvasininkų, kurios tikslas būtų pasauliečių rengimas pilnutiniam gyvenimui, apimančiam ir tautinę kultūrą. Pasauliečiams rengti ketinta Raudondvaryje įkurti gimnaziją (kolegiją), kurios abiturientai toliau turėjo mokytis Katalikų universitete ir tęsti studijas Vakaruose. Draugijos tikslams propaguoti turėjo būti įsteigtas žurnalas⁵⁰⁷.

1919 m. vasario 2 d. Friburge buvo sudaryta nauja JAV susikūrusio Romuvos ordino (draugijos) vadovybė. „Vyriausiojo romuviečio“ pareigos, anot J. Ereto, atiteko Šalkauskiui, o jo dešiniąja ranka tapo Pakštas. Kol Pakštas studijavo Šveicarijoje, „vicepirmininko pareigos Lietuvoje laikinai atiteko vėlesniam jo biografui [J. Eretui]“⁵⁰⁸. Tuo būdu Romuvos draugijos reforma davė pradžių romuviečių pasaulėžiūrinei grupei⁵⁰⁹. Išliko ryšiai ir su amerikietiška draugijos šaka. Dėta pastangų šalia slaptosios Romuvos draugijos įkurti ir atvirai veikiančią judėjimą⁵¹⁰. Pradžiai tokiam buvo daugelis Šalkauskio „suverbuotų“ Friburge studijavusių lietuvių. Prašymą įregistruoti Romuvos draugiją, kurios tikslas - tautinės krikščioniškosios civilizacijos ugdymas, Šalkauskis pateikė 1920 m. rugpjūčio 31 d. (įstatai įregistruoti 1921 m. birželio 11 d.). Draugijos valdybą sudarė S. Šalkauskis, J. Kaupas, Matas Miliukas, L. Bistras⁵¹¹. Planuota veikti kuopelių principu. 1921 –

⁵⁰³ Būdamas kataliku dalyvavo stačiatikių sukurtoje V. Solovjovui atminti draugijoje (*Eretas J. Stasys Šalkauskis*, p. 27 - 28).

⁵⁰⁴ Šalkauskis gyveno Rusijoje ir Turkestane, bet taip pat ir Vakarų Europoje (Šveicarijoje). Kaip filosofas norėjo aplankyti Indiją, praktikavo jogą, ją rekomendavo K. Pakštui (*Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai*. 1957, Nr. 5, p. 197).

⁵⁰⁵ *Yla S. Priešybių derintojas Stasys Šalkauskis // Aidai*. 1959, Nr. 8, p. 322.

⁵⁰⁶ *Pšibilskis B. V. Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės*, p. 32.

⁵⁰⁷ *Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja...*, p. 56 - 58. „Romuva“ jiems išreiškė nenutrūkstanią tautos dvasią, kuri išlieka amžinai. Praeityje tai buvo pagoniškoji Romuva, ją pakeitė Bažnyčia, o dabar ją įkūnija S. Šalkauskio reformuotoji Romuva (Įkurtuvių prataris // *Ruomuva. Tautinės kultūros ir pilnutinio gyvenimo laikraštis*. 1921 m. balandžio mėn., Nr. 1, p. 5 - 6).

⁵⁰⁸ *Eretas J. Kazys Pakštas*, p. 57. Šalkauskis intensyviai bendravo su Eretu Berne, Berlyne, aiškindamas jam Romuvos tikslus (*Eretas J. Stasys Šalkauskis*, p. 65 - 66), taip pat 1920 m. Vilniuje (*Eretas J. Stasys Šalkauskis*, p. 73), o judėjimo „žymiausiu judintoju“ buvo numatęs K. Pakštą (*ibid.*, p. 75).

⁵⁰⁹ Romuvos sąjūdžio iniciatoriais juos laiko ir Giedrius Viliūnas (*Viliūnas G. Katalikiškoji lietuvių literatūros mokslo tradicija // Jurgutienė A. (sud.) Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuotio gimimo 100 metų jubiliejui ir įvykusios 2002 rugsėjo 24 dieną, medžiaga*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 14).

⁵¹⁰ Rūpintis naujų narių – kandidatų pakvietimu (K. Pakšto atvirlaiškis S. Šalkauskiui (1922 m. lapkričio 12 d.) // *VUB RS*, f. 140 - 297). Sambūriui priklausė Pranas Vainauskas (*Eretas J. Stasys Šalkauskis*, p. 75). Buvo pavykę sudominti P. Dovydaitį (*ibid.*, p. 76). L. Bistras sietas su Romuvos draugija (Archyvinė pažyma. Bistras Leonas // *LYA*, f.K - 1, ap. 58, b. a P - 12189, t.1, l. 168).

⁵¹¹ *Pšibilskis B. V. Kazys Pakštas*, p. 56.

1922 m. remiamas „vienminčių Amerikoje“ Šalkauskis Kaune išleido du „Romuvos“ (pirmasis vadinosi „Ruomuva“) numerius⁵¹².

Tačiau Romuvos draugija netapo masiniu judėjimu: susidūrusi su Lietuvoje atsikuriančiu ateitininkų judėjimu, turėjusiu gilesnes tradicijas, ji buvo priversta atsisakyti ambicijų tapti lietuvių katalikus jungiančiu judėjimu⁵¹³. Buvo pasirinkta palaipsnio ateitininkų judėjimo užvaldymo taktika: romuviečiai įsiliejo į jį - susikūrė Šalkauskio vadovaujamas Kauno ateitininkų romuviečių būrelis⁵¹⁴, tapdamas tarsi ateitininkijos elitu ir sendraugių organizacijos (įkurtos 1925 m.) užuomazga⁵¹⁵. Šiame būrelyje toliau buvo tęsiamas romuviečių pradėtas ideologinių principų formulavimas: baigti kurti „Romuvos Pradmens“ ir „Bendroji Politinio Centro ideologija“⁵¹⁶. Ateitininkų organizacijai priklausė K. Pakštas. Šalkauskis 1925 m. atsistojo ateitininkijos priešakyje, parengdamas ateitininkų ideologijos principus ir naują – federacinę – sąrangą, o 1927 m. išrinktas AF vadu⁵¹⁷. Vis dėlto, nors oficialiai ir nebeveikianti, Romuvos draugija bent iki 1923 m. dar neatsisakė ir savo viešo veikimo: 1922 ir 1923 m. vykusiose ateitininkų konferencijose buvo pasisakoma draugijos vardu, kviečiama prie jos prisijungti⁵¹⁸.

Nepaisant viešosios Romuvos draugijos sunykimo, jos branduolys (Šalkauskis, Pakštas, Eretas) išliko ir po jos oficialaus likvidavimo bei išnykus jos viešojo veikimo pėdsakams po 1923 m.: šie trys katalikai kultūrininkai jų pačių ir jaunųjų katalikų prisiminimuose visada minimi drauge. Pav., Eretas savo veikale, skirtame Pakštui, kalbėdamas apie rinkimų į AF vado postą peripetijas, akcentuoja jų bendrą romuvietišką praeitį, teigdamas, kad „abu ir tarp ateitininkų buvo likę romuviečiai“⁵¹⁹. Gyvendamas Šveicarijoje „romuvietišku“ ryšiu Eretas taip pat nepamiršo. Tai leidžia kalbėti apie jų suderintą veikimą ir bendrus tikslus. Dar svarbiau, jog nuo pat sugrįžimo į Lietuvą vyko reguliarūs Šalkauskio kassavaitiniai susitikimai su Eretu ir Pakštu. Būta bendrų pasitarimų. Viename tokių susirinkimų (sueigų) 1923 m. pasak Ereto, dalyvaujant į Lietuvą sugrįžusiam Pakštui, buvo tariamasi ir dėl trečiojo „Romuvos“ numerio leidimo⁵²⁰. Šalkauskis susitikdavo ir atskirai su Pakštu ar Eretu: Eretas su Šalkauskiu iki 1930 m. susitikdavo pirmadieniais⁵²¹, o Pakštas (nuo 1929 m. pradžios) - trečiadieniais⁵²² (nuo 1930 iki pat 1940 m. juose dalyvavo ir Eretas). Taigi, nuo 1930 m. trečiadieniai virto bendrais susitikimais, „štabo pasitarimais“, kurių pagalba S. Šalkauskis siekė per savo bendražygius veikti visuomenę. Tokių

⁵¹² Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odiseja... , p. 58.

⁵¹³ Viešojo „Romuvos“ draugija nustojo veikti 1922 m. vasarą (Pšibilskis B. V. Kazys Pakštas, p. 56).

⁵¹⁴ Ibid., p. 56.

⁵¹⁵ Pratartis // Šalkauskis S. Raštai. Vilnius: Mintis, 1996, T. 5, p. 5. Šalkauskis tik „lojaliai pripažino pirmenybę ateitininkams“, siekdamas pastaruosius „suromuvinti“ (Eretas J. Stasys Šalkauskis, p. 75).

⁵¹⁶ Bendroji politinio centro ideologija // Šalkauskis S. Raštai, 1996, T. 5, p. 5.

⁵¹⁷ Anot Ereto, Šalkauskis sutiko būti renkamas iš savo „romuvietiško idealizmo“ (Eretas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 32).

⁵¹⁸ Lietuvių katalikų studentų ateitininkų sąjungos konferencijos 1922 m. rugpjūčio 5 d. protokolas // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 255, l. 218v; Metinės Lietuvių katalikų studentų ateitininkų konferencijos, įvykusios Kaune 1923 m. rugsėjo 21 ir 22 d. protokolas // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 255, l. 203v.

⁵¹⁹ Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odiseja... , p. 87.

⁵²⁰ Ibid., p. 62.

⁵²¹ „Tradicionis pirmadienis“, anot Šalkauskio žmonos (Šalkauskienė J. Į idealų aukštumas..., p. 83).

⁵²² Alekna V. Kazimieras Pakštas // Tėvynės sargas. 1993, Nr. 2, p. 63.

susitikimų kaip prisimena Pakštas buvę ištisi šimtai⁵²³. Be to, visi trys dėstė universitete, todėl pokalbiams progų turėdavo ir daugiau.

Romuviečių veikimo logiką gali paaiškinti jų ideologija. Ji buvo labai įtakota studijų neotomistiniame Friburgo universitete (jame mokėsi visi trys romuviečiai), įdiegusių jiems krikščioniškojo atgimimo idealus. Vis dėlto Šalkauskio - svarbiausio jų ideologo - pasaulėžiūros pagrindu ir toliau liko V. Solovjovo filosofija⁵²⁴. Romuviečių atvirosios katalikybės samprata tiek jų pačių, tiek ir istoriografijoje įvardijama krikščioniškuoju humanizmu⁵²⁵. Šalkauskis katalikybę (krikščionybę) suvokė kaip bendrą visoms religijoms humanistinį pagrindą⁵²⁶. Toks humanistinio turinio akcentavimas suponuoja ir ekumeninį nusiteikimą. Buvo demonstruojamas palankumas protestantiškoms denominacijoms⁵²⁷, siūlyta kultūrinės autonomijos (kultūrinio federalizmo) idėja, buvusi pilietinės tolerancijos pasireiškimu, teigiamu laikytas artimo meilės praktikavimas „[...] vardan religijos, kurią jis [tikintysis] išpažįsta“⁵²⁸. Šalkauskio katalikybės modernumą liudija socialinės katalikybės doktrina⁵²⁹, pasauliečių vaidmens iškėlimas (neatsitiktinai tame Bronius Deksnys išvelgė pastangas „laicistinių vertybių integravimo į katalikybę svarbą pagrįsti ir teoriškai“) ⁵³⁰. Analogišką prasmę turėjo Šalkauskio vartota pilnutinio gyvenimo (pasaulėžiūros ar udymo) sąvoka, apimanti jam prigimtį, kultūrą ir religiją⁵³¹. Kaip pasaulėžiūra pilnutinis gyvenimas reiškė pastangas suderinti ir apreiškimą, ir modernią kultūrą, kaip ugdymo teorija ji apimė dorovinio ir visuomeninio, fizinio ir dvasinio ugdymo sferą.

Nors paties Šalkauskio apsisprendimu jo filosofija laikytina teistine, krikščioniškąja, tačiau jo pastangos suderinti savo pasaulėžiūrinėse krizėse įgytą patyrimą, suponavo sekuliarią jo spęstų problemų pristatymo išraišką, t.y. religija jo filosofijoje tampa konkretaus žmogiškojo veiksmo tobulumo kriterijumi⁵³². Tai buvo įmanoma dėl Šalkauskiui būdingo griežto vadinamosios prigimtines – kultūrinės sferos skyrimo nuo religinės⁵³³. Pirmoji yra visiškai sekuliari, palikta žmogaus veikimui, nesaistomam Bažnyčios poveikio, o antroji netenka savo raiškos turinio ir tampa

⁵²³ Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 200.

⁵²⁴ Sverdiolas A. Kultūros filosofija Lietuvoje, p. 33.

⁵²⁵ Eretas J. Šalkauskis idėjų keliais, p. 192; Eretas Juozas // Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. Vilnius: Mintis, 1991, T. 2: XIX a. vidurys – 1940 m., p. 111; Mikelaitis G. Gyvosios dvasios apaštalas // Mikelaitis G. (sud.). Toly n į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose. Vilnius: Aidai. 1997, p. 353.

⁵²⁶ „katalikiškajai pasaulėžiūrai priklauso „visos“ idėjos suprantant jas teigiamąja prasme [...]“ (Šalkauskis S. Ideologiniai dabarties krizių pagrindai ir katalikiškoji pasaulėžiūra // Šalkauskis S. Raštai. Vilnius: Mintis, 1996, T. 5, p. 316).

⁵²⁷ Pasaulio krikščionių studentų federacijos susirinkimas St. Beatenberge, Šveicaruose // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 269, l. 96.

⁵²⁸ Šalkauskis S. Religijinio mokslas // Šalkauskis S. Raštai, 2002, T. 7, p. 271.

⁵²⁹ Šalkauskis savo socialinę doktriną apibūdino kaip socialinį katolicizmą (Šalkauskis S. Visuomeninis auklėjimas // Šalkauskis S. Raštai. Vilnius: Mintis, 2002, T. 7, p. 529).

⁵³⁰ Deksnys B. Humanizmas ir katalikybė..., p. 51.

⁵³¹ Įkurtuvių prataris // Romuva. 1921, p. 7; Ruomovos Pradmenis // ibid., p. 15.

⁵³² Plg. A.Sverdiolo įžvalgą: „Pats kultūrinis veiksmas suprantamas kaip areligiškas: jo tikslas yra kultūros produkto sukūrimas. [...] konkrečios kultūros sritys [...] yra faktiškai autonomiškos, neturi jokio specifiškai religiško turinio. Todėl „išorinis“ religinis kultūros tikslas lieka tuščia deklaracija, sąvoka be turinio“ (Sverdiolas A. Kultūros filosofija Lietuvoje, p. 62).

⁵³³ „Bažnyčia ir kultūra yra tuodu poliu, tarp kurių dviejų eina visas krikščionies gyvenimas“ (Šalkauskis S. Bažnyčia bei kultūra // Šalkauskis S. Raštai, 1993, T. 3, p. 143).

pirmosios – visiškai sekuliarizuotosios - idealu, dažniausiai tik doroviniu⁵³⁴. Tai reiškia, jog Bažnyčia (religija, krikščionybė ar katalikybė) nebeturi savo raiškos terpės, objekto. Tokia kultūros ir religijos santykio samprata buvo vienas iš Šalkauskiui būdingo tikrovės ir idealo skyrimo pasireiškimų: tikrovė šiuo atveju – kultūra, o idealas gali būti įvardijamas labai įvairiai – Bažnyčia, katalikybė („katalicizmas“), krikščionybė, religija, Dievas, bet tai tik žmogiškojo veikimo nukreiptumas idealo link. Iš čia katalikybės visuomeninio – kultūrinio vaidmens akcentavimas: „krikščionija“ [“christianizmas”] anot Šalkauskio „yra viltingiausias pusiausvyros veiksnys, kuris saugoja visuotines kultūrinės vertybes, gina vienu laiku asmenybės teises ir visuomenės pagrindus [...] ir sykiu laiduoja tolimesnės pažangos galimybes“⁵³⁵. Taigi, krikščionybė (katalikybė) Šalkauskio filosofijoje įgauna instrumentinį pobūdį – tampa harmonijos siekimo, kultūros kūrimo priemone, visuomeninių santykių idealu, tobulumo kriterijumi.

Realizuojant krikščioniškojo humanizmo idealus ypač reikšminga buvo romuviečių visuomeninė veikla vaikų, jaunimo, blaivybės, švietimo organizacijose⁵³⁶. Sporto srityje itin rezultatyvus buvo J. Ereto bendradarbiavimas su harmoningo kūno ugdymo entuziastu Karoliu Dineika⁵³⁷. Juos su S. Šalkauskiu vienijo tie patys dvasiniai idealai⁵³⁸ ir pilnutinio gyvenimo koncepcija, kurią jie plėtojo kartu su kitais jos entuziastais - kunigais (vėliau vyskupais) M. Reiniu ir K. Paltaroku, modeliuodami „[...] idealų sistemą, kuri garantuotų darnų ir visuminį Lietuvos žmonių ugdymą ir valstybės funkcionavimą“⁵³⁹. Šiais tikslais J. Eretas reformavo ir modernizavo „Pavasario“ sąjungą. Jam ir čia daug padėjo K. Dineika, buvęs vienu iš LGSF, su kuria pavasarininkai glaudžiai bendradarbiavo, vadovų. Didelį dėmesį J. Eretas skyrė vadų rengimui. Tuo tikslu 1923 m. pradėtas leisti „Pavasarininkų vadas“. J. Eretas surado ir iškėlė visą eilę veiklių jaunuolių, vėliau vienaip ar kitaip įsitraukusių į JKS veiklą ar artimai su juo bendradarbiavusių: Oną Labanauskaitę, Juozą Leimoną, J. Urmaną, I. Skrupskelį, S. Lūšį, J. Grinių⁵⁴⁰. J. Keliuotį paskyrė į Aukštaitijos regiono vedėjo pareigas, vėliau „Pavasario“ redaktoriumi. Su jo pagalba vykdė pavasarininkų sąjungos laicizaciją⁵⁴¹. Greta metinių rekolekcijų kaimo jaunimui propagavimo tai vienas iš katalikybės modernėjimo požymių. J. Ereto suorganizuoti pavasarininkų kongresai 1924 m. Šiauliuose (7000 dalyvių) ir 1927 m. Kaune (11 000 dalyvių), suteikė galimybę katalikiškajai

⁵³⁴ Viršprigimtinėje srityje „idealas vykdomas bažnytinio gyvenimo priemonėmis“, o prigimtojoje sferoje – „kultūros priemonėmis“ (*Šalkauskis S. Krikščioniškoji politika ir gyvenamoji valanda // Šalkauskis S. Raštai, 1996, T. 5, p. 417*). „[...] kultūroje kaip tokioje [...] nėra religinio prado“ (*Šalkauskis S. Specialiosios kultūros filosofijos problemos // Šalkauskis S. Raštai, 1990, T. 1, p. 442*).

⁵³⁵ *Šalkauskis S. Kultūrinio lietuvių tautos apsiginklavimo problema ir katalicizmas // Šalkauskis S. Raštai, 1995, T. 4, p. 528*.

⁵³⁶ Ypač J. Ereto veikla svarbi (*Brazaitis J.*). Tarp dviejų pasaulių // *Brazaitis J.* (pareng.). Didysis jo nuotykis, p. 19).

⁵³⁷ 1920 m. jie įkūrė Lietuvos fizinio lavinimo sąjungą, o 1922 m. – katalikiškąją Lietuvos gimnastikos ir sporto federaciją (toliau - ir LGSF) (*Daunys S. Nepriklausomos Lietuvos sportinio gyvenimo portretas // Ateitis. 1961, Nr. 2, p. 89*).

⁵³⁸ K. Dineika apie savo dvasinį mokytoją Rubeną Orbelį, besilaikiusį ezoterinės krikščionybės principų, kalbėjo ir su Šalkauskiu (*Dineika V. Žmogus, garsinęs Druskininkus*).

⁵³⁹ *Dineika V. Karolis Dineika ir kūno kultūra. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.)*. Prieiga per internetą: <http://www.alytausnaujienos.lt/druskininkunaujienos/paskutinionumeriostraipsniai/?nid=533>.

⁵⁴⁰ J. Ereto atvirlaiškis P. Jatuliui (1982 m. kovo 22 d.) // VUB RS, f. 267–1213.

⁵⁴¹ *Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 80*.

liaudžiai pirmą kartą save pamatyti, pajusti savo jėgą. Tokiu būdu savo vadovavimo „Pavasariui“ laikotarpiu (1922 – 1928 m.) šią amorfinę organizaciją, jis pavertė „[...] drausminga organizacija [...] su [...] keliomis dešimtėmis tūkstančių narių“⁵⁴².

Romuviečiai daug prisidėjo prie ateitininkų ryšių su Vakarų Europos katalikiškomis organizacijomis užmezgimo. Ypač J. Eretas tam turėjo daug galimybių dėl savo kilmės⁵⁴³. K. Pakštas atstovavo ateitininkus Pasaulio Krikščionių studentų federacijos susirinkime⁵⁴⁴. Neabejotina, kad ir kitais atvejais plėtojant ateitininkų ryšius su Europos katalikiškąja visuomene⁵⁴⁵ reikšmingą indėlį įnešė romuviečiai. Tam pasitarnavo dažnos J. Ereto mokslinės komandiruotės: 1922 m. (Anglija ir Bavarija), 1923 m. (Danija, Švedija, Norvegija), 1924 - 1925 m. (Belgija, Olandija, Anglija), 1925 m. (Italija)⁵⁴⁶. Tokį pat vaidmenį atliko ir K. Pakšto mokslinės kelionės⁵⁴⁷. Jos buvo informacijos šaltinis S. Šalkauskiui.

Savo pasaulėžiūrinės nuostatas romuviečiai bandė įgyvendinti ir dalyvaudami politikoje. S. Šalkauskis kaip Lietuvių Komiteto įgaliotinis Šveicarijoje bandė taikyti vietos lietuvių politikus⁵⁴⁸. Jo vadovaujame ateitininkų sendraugių būrelyje parengtame romuviečių politines nuostatas atspindinčiame dokumente „Bendroji politinio centro ideologija“ – „Politinis centras“ apibrėžiamas kaip „visuomeninės pusiausvyros reiškęjas ir saugotojas [...]“, kurio tikslas realizuoti Lietuvoje „politinę bei socialinę demokratiją Kristaus mokslo pagrindais“⁵⁴⁹. Deklaruojamas siekis eiti „tautiškos politikos keliais“. Teigiama, kad „[...] Politinis centras yra šalininkas pažangių socialinių reformų, kurios [...] sudarytų korporatyvinį režimą [...]“⁵⁵⁰. Realizuojant „Politinio centro“ programą buvo dedamos pastangos įtakoti valdančiosios LKDP kursą, bandant jos angažuotumą krikščionybei suderinti su pasaulėžiūrinės laisvės ir tautinio solidarumo principais. S. Šalkauskis, nors ir būdamas kritiškai nusiteikęs krikščionių demokratų atžvilgiu, vis dėlto „[...] rūpinosi krikščioniškosios demokratijos programos išstbulinimu ir jos nuosekliu įgyvendinimu“⁵⁵¹. Jis palaikė glaudžius ryšius su LKDP vadovybe, buvo kviečiamas į CK posėdžius. K. Pakštas ir J.

⁵⁴² [Šalkauskis S.]. Didysis gyvenimo nuotykis // *Brazaitis J.* (pareng.). Didysis jo nuotykis, p. 48.

⁵⁴³ „Šveicarijos ir Olandijos Katalikų Studentų Organizacijų įgaliotas ir prašomas“ atvežė „Lietuvių Katalikų Studentų“ organizacijai skirtas knygas (Dr. J. Ereto raštas Gerb. Studentų ateitininkų centrui (1921 m. vasario 9 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 147, l. 57).

⁵⁴⁴ Pasaulio krikščionių studentų federacijos susirinkimas St. Beatenberge // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 269, l. 102. Pakštas susirašinėjo su šios organizacijos centru Londone (K. Pakšto laiškas L. K. M. at centro tarybai per p. D. Miciutą (1920 m. rugpjūčio 31 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 269, l. 83).

⁵⁴⁵ Gaunamų iš užsienio studentų organizacijų raštų byla // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 147.

⁵⁴⁶ *Brazaitis J.* (reng.). Didysis jo nuotykis..., p. 75.

⁵⁴⁷ 1925 m. keliavo po Šiaurės Ameriką (Prof. K. Pakšto curriculum vitae (1931 m. spalio 28 d.) // LCVA, f. 631, ap. 3, b. 526, l. 34), o 1926 m. žiemą - po Europą (Komisijos doc. K. Pakšto promocijos klausimu protokolas (1929 m. gruodžio 9 d.) // LCVA, f. 631, ap. 3, b. 526, l. 24).

⁵⁴⁸ *Misiūnas R.* Informacinių kovų kryžkelėse : JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje - 1922 m. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 111. Tuo tikslu parengė „Krikščioniškosios politikos bendrijos“ įstatus (*Šalkauskis S.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1996, T. 5, p. 409).

⁵⁴⁹ *Šalkauskis S.* Bendroji politinio centro ideologija // *Šalkauskis S.* Raštai. Vilnius, 1996, T. 5, p. 120.

⁵⁵⁰ *Ibid.*, p. 121 - 122.

⁵⁵¹ *Varnas J.* Stasys Šalkauskis ir krikščioniškoji demokratija // *Tėvynės sargas.* 1976. Nr. 2, p. 44. Rinkimuose balsuodavo už krikščionis demokratų (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 106). Buvo už krikščionišką politiką, tačiau linko siūlyti partijai pavadinimą „Lietuvių Respublikonų Demokratų partija“ (Kazio Pakšto laiškas Pranui Vainauskui (1958 m. lapkričio 5 d.) // LII RS, f. 54 – 652, l. 55).

Eretas net buvo įstoję į LKDP, aktyviai įsitraukė į jos veiklą, tapo jos CK nariais⁵⁵². Eretas nuo partijos buvo išrinktas į antrąjį Seimą. Šalkauskis sutiko būti keliamas į Seimą 1922 m. Panevėžio apygardoje „Katalikų inteligentų sąrašė“⁵⁵³. Dalyvaujdamas katalikų kongresuose, ragino katalikų organizacijas burtis apie KVC krikščioniškosios politikos tikslu⁵⁵⁴.

Labai svarbiu kanalu skleidžiant visuomenei jų idėjas tapo darbas Kauno universiteto TFF filosofijos skyriuje. Romuviečiai ne tik dėstė TFF, bet ir suvaidino nemenką vaidmenį populiarinant Katalikų universiteto (TFF tebuvo kompromiso padarinys) idėją ir bandant praktiškai ją realizuoti⁵⁵⁵. Romuviečiams nepavykus įkurti savo kolegijos, TFF filosofijos skyrius tapo jos pakaitalu, krikščioniškojo humanizmo idėjų skelbimo tribūna. Šalkauskis, anot Ereto, jame „nors iš dalies rado tai, ko buvo išsiilgęs“, galėdamas „vietoj *romuviečių*“ išsiauklėti filosofų⁵⁵⁶. Studentų tarpe jis buvo labai populiarus. Filosofijos skyriaus absolventai „[...] nejučiomis virto Šalkauskio koncepcijų apaštalais [...]“⁵⁵⁷. Populiarumu pasižymėjo ir J. Eretas, palaikęs su studentais artimus ryšius. Šalia S. Šalkauskio jis reikšmingai prisidėjo parengiant J. Brazaitį, J. Grinių, Z. Ivinskį, S. Ylą, A. Maceiną, S. Sužiedėlį, taip pat I. Malėną (I. Malinauską), S. Barzduką, J. Girnių, literatūros seminarais ir paskaitomis išugdė Juozą Grušą, J. Keliuotį, Juozą Paukštelį, Vincą Ramoną, I. Skrupskelį, Antaną Vaičiulaitį ir kt.⁵⁵⁸, nevienam studentui įkvėpė susidomėjimą viduramžių mistikais. Didelę įtaką jauniems katalikams padarė V. Mykolaitis - Putinas, kurio santykis su katalikybe sudėtingas⁵⁵⁹. Intelektualinę terpę jaunųjų katalikų sąjūdžiui savo intensyvia mokslinė, leidybine, pedagogine veikla kūrė P. Dovydaitis. Būdamas Kauno universiteto profesoriumi parašė apie 100 įvairaus pobūdžio straipsnių, įsteigė ir redagavo žurnalus „Lietuvos mokykla“, „Kosmos“, „Logos“, „Naujoji Vaidilutė“, „Soter“, kurie ugdė būsimojus jaunuosius katalikus, o vėliau sudarė sąlygas jiems pasireikšti⁵⁶⁰. Rezultatyvų romuviečių darbą TFF įgalino sutarimas su kitais katalikais kultūrininkais: fakulteto dekanu ilgą laiką (1922 - 1923 m. ir 1925 - 1926 m.) buvo jiems palankus kun. P. Būčys⁵⁶¹, sekretoriais - prel. P. Kuraitis, kun. M. Reinys, pasauliečiai P. Dovydaitis ir K.

⁵⁵² Pšibilskis B. V. Kazys Pakštas, p. 139; Didysis jo nuotykis, p. 43; *Vilimas V.* Lietuvos seimai ir jų grupinė diferenciacija // *Tėvynės sargas*. 1956, Nr. 1 (13), p. 51.

⁵⁵³ *Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 107. Artimas romuviečiams E. Turauskas buvo išrinktas į III Seimą (*Vasiliauskienė A.* Edvardo Turausko gyvenimo ir veiklos epizodai, p. 38).

⁵⁵⁴ Politinė rezoliucija, St. Šalkauskio pateikta ir Pirmojo lietuvių katalikų kongreso priimta Kaune 1921 m. sausio 5 d. // *Šalkauskis S.* Raštai, 1996, T. 5, p. 437 – 438.

⁵⁵⁵ *Pšibilskis B. V.* Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės, p. 149; *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 36. Formaliai universitetas įkurtas 1932 m. (ibid., p. 36).

⁵⁵⁶ *Eretas J.* Šalkauskis idėjų keliais, p. 192.

⁵⁵⁷ *Brazaitis J.* Raštai. Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1984, T. 5, p. 400; S. Barzdukas prisimena: „Šalkauskio paskaitas didžiai vertinome dėl jų sistemingumo ir turiningumo. Įtaigojo ir pati profesoriaus išvaizda“ (*Barzdukas S.* Nueitą kelią apžvelgiant // *Aidai*. 1977, Nr. 1, p. 22).

⁵⁵⁸ *Grinius J.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1973, T. 1, p. 275, 278.

⁵⁵⁹ Laikėsi antropologizuotos krikščionybės, tačiau palaipsniui vis labiau skleidėsi jo antropocentris pasaulėvaizdis, kuriame išryškėjo „imanentinių vertybių teigimas“ (*Kostkevičiūtė I.* Poeto ir mąstytojo keliu, p. 8). Apie jo įtaką Maceinai žr.: Pokalbis su profesoriumi Antanu Maceina jo 60 metų sukakties proga // *Maceina A.* Raštai. Vilnius: Margi raštai, 2008, T. 14, p. 432).

⁵⁶⁰ Anot Z. Ivinskio savo darbas P. Dovydaitis kaip „Pranciškus Asyžietis, išgelbėjęs „[...] didelę dalį lietuvių šviesuomenės““ (*Girnius J.* Raštai, p. 393).

⁵⁶¹ Jo rekomendacija Eretas priimtas į darbą TFF (J. Ereto laiškas P. Būčiui (1934 m. sausio 21 d.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 60, l. 200). K. Pakštas JAV dirbo su marijonų vienuolijai priklausiusiu P.

Pakštas⁵⁶². Fakultete tuo metu sociologiją dėstė ir būsimasis Panevėžio vyskupas K. Paltarokas. Visus šiuos katalikus mokslininkus ir mokslo mėgėjus buvo sutelkusi 1922 m. įkurta Lietuvių katalikų mokslo akademija (LKMA). Aptariamam laikotarpiu iš visų jos veiklos sričių bene reikšmingiausias buvo studentų rėmimas ir būsimųjų mokslininkų rengimas, remiant juos finansiškai⁵⁶³.

1926 – 1927 m. Lietuvos politinio ir bažnytinio gyvenimo sąlygos kardinaliai pasikeitė: valdžią prarado krikščionys demokratai, sudaryta Lietuvos bažnytinė provincija, paskirti nauji vyskupai⁵⁶⁴, pasirašytas konkordatas su Šv. Sostu, katalikiškojo gyvenimo centras persikėlė į 1926 m. performuotą KVC⁵⁶⁵. Kartu vyko ir ateitininkų judėjimo bei „Pavasario“ sąjungos⁵⁶⁶ reorganizacija, pritaikant juos prie pasikeitusių politinio ir bažnytinio gyvenimo sąlygų.

Šie pokyčiai buvo itin palankūs katalikams kultūrininkams. Katalikų kultūrininkų stovykla suaktyvėjo, pradėta drąsiau reikšti savo nusistatymą įvairiais visuomenės gyvenimo klausimais⁵⁶⁷. Geriausiai jų aktyvumą įrodo institucionalizuoti susirinkimai pas prel. P. Kuraitį, kuris užėmė reikšmingus postus bažnytiniame ir akademiniam gyvenime: buvo nuolatinis KVC vyriausiosios valdybos narys, AF vyriausiasis dvasios vadas⁵⁶⁸, TFF dekanas (nuo 1929 m.) ir t.t. J. Ereto informacija apie reguliarius susitikimus jo bute labai reikšminga katalikų kultūrininkų veikimo mechanizmui suvokti. J. Eretas liudija, jog po perversmo susiformavo „ratelis“, rinkęsis P. Kuraičio bute. Grupę sudarė „apie tuzinas katalikų veikėjų“, siekusių veikti viešąjį gyvenimą „krikščioniška ir demokratiška kryptimi“. Šią grupę jis vadina „Jakšto gatvės brolija“⁵⁶⁹, kuri jam buvo „tartum Friburgo Romuvos įpėdinė“. Ši „brolija“, nors „jos tikslas nebuvo konspiracija“, visgi „nepasirodė viešai, o pasitenkino savo narių intervencijomis – paskaitomis, kursais, konferencijomis, kongresais, straipsniais, knygomis, patarimais“. Anot J. Ereto, ši „brolija“ neturėjo formalių institutų – pirmininko ar valdybos, turėjo tik „šeimininką, žinoma, prof. Pr. Kuraičio asmenyje, kuris [...] sukviesdavo pasitarimus, pridengtus kuklia vakariene“. Eretui „brolija“ buvo tikras „romuvietiškas

Būčiu. Apie tai galėjo būti informuotas Šalkauskis (*Pšibilskis B.V.* Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės, p. 29).

⁵⁶² *Jakulevičius A.* Teologijos – filosofijos fakultetas Vytauto Didžiojo universitete..., p. 206.

⁵⁶³ *Vasiliauskienė A.* Lietuvių katalikų mokslo akademija, Vilnius, 1992, p. 14 – 15; *Yla S.* Lietuvių Katalikų Mokslo akademija // LKMA suvažiavimo darbai. Roma, 1961, T. 4, p. 14 – 15.

⁵⁶⁴ Esama duomenų, kad romuviečiai galėjo reikšmingai prisidėti prie vyskupų kandidatūrų parinkimo. J. Eretas prisimena, jog S. Šalkauskis „[...] dvasinio stratego žvalumu [...] rikiuodavo vyskupijų darbuotojų gretas. Žinoma, tik teoretiškai ir pačių patikimiausių „tete-a-tete““ (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 215).

⁵⁶⁵ KVC – tai katalikiškų organizacijų darbą koordinuojantis organas. 1926 m. gruodžio 10 d. KVC refomavimui sudaryta vyriausioji valdyba. Per 1927 m. priimti KVC įstatai, sušaukta KVC konferencija, surengtas Katalikų kongresas (Katalikų veikimo centras (1927 m.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 78).

⁵⁶⁶ „Pavasario“ veikėjos O. Labanauskaitės teigimu 1926 m., iškilus klausimui prie ko glaustis – partijos ar Bažnyčios - pasirinkta Bažnyčia (Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. gruodžio 30 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 408).

⁵⁶⁷ Etapine laikytina K. Pakšto kalba Kybartuose 1928 m. vasario 16 d., žinoma kaip Kybartų – Virbalio kalba (jos klausėsi 2000 žmonių). Joje akcentuota sveiko patriotizmo svarba (*Pakštas K.* Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį // *Židinys*. 1928, Nr. 5 - 6, p. 342 - 358).

⁵⁶⁸ *Girnius J.* Pranas Kuraitis, p. 345. Be to, nuo 1929 m. - pavasarininkų dvasios vadas (ibid., p. 346); užėmė svarbius postus Vilkaviškio vyskupijos administracijoje (ibid., p. 329), kelerius metus buvo Šv. Kazimiero draugijos valdybos narys (ibid., p. 347), siūlytas į arkivyskupo pareigas (ibid., p. 330).

⁵⁶⁹ Prel. P. Kuraičio butas buvo Kaune, Jakšto gatvėje.

branduolys tarp ateitininkų, vadovaujamas jų vyriausio dvasios vado [...]”. Brolijai priklausė anot Ereto „pasauliečiai ir kunigai, profesoriai ir studentai [šie globojami ir Pakšto]”. „Broliją” sudarė ne daugiau 15 narių, kurie „laikas nuo laiko kooptuodavo, visais balsais, spragas užpildančius naujus vienminčius”. Anot Ereto, „amžinai planus kuriančio” Kuraičio „sugestijas dažnai suformuluodavo Šalkauskis”. Šios grupės „dvasios vado” pareigas Ereto teigimu „ėjo vysk. Paltarokas, kurio žodį mums dažnai perduodavo vysk. Reinys”⁵⁷⁰. P. Kuraitį Eretas apibūdina kaip „pilkąją eminenciją”, kaip „konspiratorių”, rikiuojantį „savo gvardiją iš nepasiekiamų užkulisių” ir lygina su „masonų didmeistriu”⁵⁷¹. Jo manymu P. Kuraitis „[...] atydžiai rymojo ties mūsų visuomenės šachmatų lentele, ant kurios jis išmaningai diriguodavo net stambias figūras”⁵⁷². J. Keliuotis taip pat įsitikinęs, jog Kuraitis „mėgo turėti daug valdžios ir įtakos visoms katalikų gyvenimo sritims ir ją vykdė tyliai, neviešai, bet faktiškai. Jis stengėsi lemti ir politinį katalikų gyvenimą ir palaikė [...] ryšius su jų ir politiniais vadovais”⁵⁷³.

J. Ereto pateikta informacija iškalbinga. Ji leidžia mums leidžia spręsti egzistavus reguliarius susirinkimus rengusią, iš griežtai apibrėžto žmonių rato (15 narių) susidedančią ir tam tikra prasme institucionalizuotą (nariai kooptuojami) katalikų visuomenės elito grupę iš pačių aukščiausių hierarchų (vyskupų K. Paltaroko ir M. Reinio), žymiausių katalikiškojo mokslo atstovų (S. Šalkauskis, J. Eretas, K. Pakštas, prel. P. Kuraitis) ir katalikiškojo jaunimo elito. Šią grupę romoviečiai galimas dalykas laikė Romuvos draugijos įpėdine⁵⁷⁴. Neabejotina, kad P. Kuraitis buvo katalikų kultūrininkų faktiškasis lyderis. Apie tai galima spręsti iš to, kad pasitarimuose dalyvavo asmenys, didesniu ar mažesniu mastu pripažinę tomizmą (S. Šalkauskis buvo neotomistas, o J. Eretas išpažino neoscholastikos reikšmingumą), taigi, lojalūs P. Kuraičio pažiūroms. Visus juos vienijo pažangios, modernios, tolerantiškos katalikybės siekis.

Katalikų kultūrininkų ideologijos skleidimo įrankiu tapo „Židinys”⁵⁷⁵, įkurtas 1924 m. V. Mykolaičio - Putino, S. Šalkauskio ir Kazio Šapalo iniciatyva. Iki 1932 m. buvo redaguojamas V. Mykolaičio - Putino (vienu iš viceredaktorių buvo J. Pankauskas). 1932 m. formaliu vyriausiuoju redaktoriumi tampa Šalkauskis (faktiškai žurnalą redagavo P. Mantvydas ir I. Skrupskelis). „Židinio” 1926 m. 12 - ame numeryje išspausdintą S. Šalkauskio straipsnį „Momento reikalai ir principų reikalavimai” galima laikyti visos katalikų kultūrininkų stovyklos veiksmų programa.

⁵⁷⁰ Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odiseja... , p. 137 - 139.

⁵⁷¹ Eretas J. Pranas Dovydaitis // Aidai. 1958, Nr. 2, p. 59 - 60. Kuraitis 1938 m. rašė: „Ir geriausi sumanymai neretai negali būti įvykdomi kitaip tik etapų ir užuolankų būdu. Kartais išmintingumas ir taktas neleidžia afišuotis, kad siekiama tokio tikslo ar išvados [...], bet ir tada vis tiek galima dirbti [...] įvairiais kitais motyvais [...]. [...] su žmonėmis kurie turi nenormalius, klaidingus nusistatymus galima naudingai santykiuoti tik vartojant jų atžvilgiu reikiamą taktiką ir jiems suprantamą kalbą (Kun. Dr. J. Stobrys. Komplikuotos tikrovės akivaizdoje // Tiesos kelias. 1938, Nr. 9, p. 611).

⁵⁷² Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odiseja..., p. 92

⁵⁷³ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 74.

⁵⁷⁴ Prel. Ladas Tulaba šią grupę vadina neoficialia kurija, veikusia oficialiosios pašonėje (Tulaba L. Arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas (1873 – 1959) // LKMA metraštis. Roma, 1965, T. 1, p. 307).

⁵⁷⁵ S. Šalkauskio supratimu „vedamosios minties” laikraščio redakcija ir artimiausi bendradarbiai sudaro „vieną kolegiją”, turinčią „vieną ideologiją arba tiesos supratimą” (Šalkauskis S. „Židinys” – vedamosios minties laikraštis // Židinys. 1934, Nr. 12, p. 474). „Žurnalo ideologiją formuluoja artimiausi bendradarbiai”. Kitiems keliamas tik reikalavimas „neiti į koliziją” su bendromis intencijomis (ibid., p. 472 – 473).

Programinį straipsnio pobūdį pabrėžia paantraštė: „Einant į naują katalikiškojo veikimo tarpsnį“⁵⁷⁶. Straipsnyje pristatoma nauja „krikščioniškosios pusiausvyros“ taktika, skirta katalikams: programa maximum ir programa minimum ir šią naują taktiką atitinkanti „visuomeninės pusiausvyros organizacija ir atitinkamas katalikų visuomenės susitvarkymas“. Socialinėje ekonominėje sferoje kaip idealas buvo siūloma korporatyvinė santvarka, o kultūros – pasaulėžiūros srityje – kultūrinė autonomija⁵⁷⁷. Katalikams Šalkauskis siūlė apsiprasti su vienos iš daugelio pasaulėžiūrinių grupių statusu. Jie turį „[...] ruoštis susiorganizuoti į hierarchinę [...] ekonominių sąjungų bei kultūrinių bendruomenių sistemą“, kurios įglaustos „[...] į bendrą ekonominio ir bei kultūrinio federalizmo sistemą“ sudarytų „[...] organingą visuomenės santvarką [...]“⁵⁷⁸. Parapijos katalikai turėtų sudaryti „vietos bendruomenę“, kuriai būtų patikėtos mokyklos, švietimas, socialinė apsauga, labdara, spauda, Bažnyčios ir kunigų aprūpinimas. Buvo numatyti rajoniniai katalikiškų bendruomenių suvažiavimai. Visos šios struktūros priešakyje stovėtų Vyriausioji katalikiškų bendruomenių taryba⁵⁷⁹. Taigi, pateikiama ištisa visuomenės modernizavimo pasaulėžiūrinės laisvės pripažinimo pagrindu programa. Svarbiausiu šios programos akcentu laikomas harmoningas pasaulėžiūrinių grupių sugyvenimas.

Kultūrinės autonomijos idėją romuviečiai plačiai propagavo⁵⁸⁰. Daug dėmesio skirta jos santykiui su valstybe apibrėžti. Anot S. Šalkauskio, „kiekviena tautinė, konfesinė ir šiaip jau ideologinė grupė turi teisę susiorganizuoti į atskirą bendruomenę“, o jos visos sudarytų „kultūrinio federalizmo pagrindais vieną Vyriausiąją kultūros tarybą“, kuri „kultūrinio gyvenimo srityje yra vyriausias lygiagretus Lietuvos Seimui organas“, o jos pirmininkas eitų ir kultūrinių reikalų (švietimo) ministro pareigas⁵⁸¹. K. Pakštui tikslas – tautos konsolidacija, kuri įmanoma tik esant kultūriniam federalizmui, deideologizavus ir desakralizavus socialinę – ekonominę sferą⁵⁸². Kadangi kultūrinės autonomijos projekto įgyvendinimas buvo neįmanomas be politinio susitarimo tarp krikščionių demokratų bloko ir valstiečių liaudininkų, kaip atstovaujančių dvi gausiausias lietuvių pasaulėžiūrinės grupes – katalikus ir laisvamanius - romuviečiai tokio susitarimo visomis įmanomomis priemonėmis siekė⁵⁸³. S. Šalkauskis už krikdemų bloko ir valstiečių liaudininkų koaliciją viešai pasisakė savo interviu „Ryte“⁵⁸⁴. K. Pakštas kultūrinės autonomijos idėją aktyviai

⁵⁷⁶ Šalkauskis S. Momento reikalai ir principų reikalavimai (einant į naują katalikiškojo veikimo tarpsnį) // Šalkauskis S. Raštai. Vilnius, 1996, T. 5, p. 448.

⁵⁷⁷ Ibid., p. 496.

⁵⁷⁸ Ibid., p. 524.

⁵⁷⁹ Ibid., p. 525. Katalikus užsiimti pozityviu kultūriniu darbu skatino ir P. Kuraitis (*Kuraitis P. Kuriamasis veikimas ar kova bei gynimasis? (visuomeninių darbo metodų klausimu)* // Tiesos kelias. 1926, Nr. 7 – 8, p. 64 – 68); *Bagdanavičius V. Kuraičio palikimas lietuvių šviesuomenei* // *Bagdanavičius V. Kuraičio palikimas lietuvių šviesuomenei: atsiminimai ir įvadas į jo mąstymą*. Čikaga: Ateitis, 1983, p. 36).

⁵⁸⁰ Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui, p. 205.

⁵⁸¹ Šalkauskis S. Racionali mokyklų organizacijos sistema // Šalkauskis S. Raštai, 2002, T. 7, p. 728 - 729.

⁵⁸² Pakštas K. Kultūrinės santaikos galimūmai // Židiny. 1927. Nr. 7-12, p. 26. Anot Pakšto, „Gal ateitų laikas, kad lietuvis prieš lietuvi visišškai atsakytų kovoti [...]“ (ibid., p. 28).

⁵⁸³ Pakštas K. Susitarimo keliu // Rytas. 1927 m. gruodžio 2 d. Nr. 273, p. 1. Susitarimas leistų anot Pakšto suvienyti „[...] virš dviejų trečdalių visos tautos“ (*Pakštas K. Kultūrinės santaikos galimūmai*, p. 27).

⁵⁸⁴ Pasikalbėjimas su prof. St.Šalkauskiu // Rytas. 1927 m. lapkričio 17 d., p. 1).

diegė LKDP. 1927 m. vasario 23 – 24 d. LKDP konferencija priėmė jo siūlytą kultūrinės autonomijos principą ir juo remdamasi ėmėsi žygių suartėti su liaudininkais. 1927 m. lapkričio 26 d. įvykusiame krikdemų ir liaudininkų pasitarime krikščionis demokratų atstovavo ir K. Pakštas⁵⁸⁵.

Savo pasaulėžiūrinius principus romuviečiai, pasinaudodami pasikeitusia politine situacija ir naujųjų vyskupų parama, bandė įgyvendinti 1926 m. reformuotame KVC, paverčiant jį svarbiausia katalikiškosios visuomenės atstovybe. Kadangi krikščionių demokratų valdymo laikotarpiu katalikai kultūrininkai veikė daugiau per kultūrinės visuomenines organizacijas ir jose vaidino didelį vaidmenį, 1926 m. vadovavimas KVC perėjo į jų rankas: KVC valdybos nariais buvo S. Šalkauskis, P. Kuraitis, J. Eretas, P. Būčys⁵⁸⁶. Natūraliais katalikų kultūrininkų sąjungininkais tapo tautiniai katalikai (J. Tumas, F. Kemėšis ir kiti), kurie kaip ir katalikai kultūrininkai siūlė katalikams kultūros darbą, ragindami atsisakyti politinių tikslų⁵⁸⁷. Tokiu būdu faktiškai KVC valdymo svertai niekada nebuvo išsprūdę iš katalikų kultūrininkų rankų (be kita ko ir P. Kuraičio atsargios politikos dėka).

Jausdamiesi įpareigoti vadovauti visuomenei romuviečiai nemaža reikšmės teikė savo pamainos (katalikiškojo elito) formavimui – jos parengimas buvo svarbi jų praktinių veiksmų plano dalis. Praktiškai elito rengimo planai buvo realizuojami visų pirma per AF. Kaip tik aptariamam laikotarpiu vyko ateitininkų judėjimo reorganizacija⁵⁸⁸. Daugiausia P. Kuraičio pastangomis S. Šalkauskis jau nuo 1925 m. stovėjo judėjimo priešakyje – jis parengė ateitininkų ideologijos principus ir naują – federacinę – sąrangą, o 1927 m. reorganizacinėje Palangos konferencijoje buvo išrinktas vyriausiuoju AF vadu⁵⁸⁹. Tai nestebina, nes jau 1925 – 1927 m. vadovavimas ateitininkijai dėl P. Dovydaičio abejingumo organizaciniams reikalams buvo atsidūręs P. Kuraičio rankose⁵⁹⁰. AF vadovybėje iškilo grupė žmonių, oponavusių krikščionių demokratų politikai, atstovavusių atvirosios katalikybės idealus ir padėjusių P. Kuraičiui realizuoti jo planus: P. Dielininkaitis, J. Leimonas, S. Lūšys, Stasys Rauckinas, I. Skrupskelis, E. Turauskas, Vladas Viliamas. Jie buvo žymūs SAS ir MAS veikėjai⁵⁹¹. Šie ir kiti P. Kuraičio bei S. Šalkauskio šalininkai vėliau reguliariai buvo renkami į vadovaujančius postus: reorganizacinėje konferencijoje Tarybos pirmininku buvo išrinktas E. Turauskas, nariais - vysk. M. Reinys, V. Putinas, K. Pakštas⁵⁹², o I. Skrupskelis ir S. Rauckinas - generaliniais sekretoriais (atitinkamai 1929 m. ir 1930 m.⁵⁹³). 1930 m. jubiliejiniame kongrese kova tarp „kultūrininkų“ (P. Kuraičio ir S. Šalkauskio šalininkų) ir „politikų“ (P. Dovydaičio – K. Ambrozaičio šalininkų), besipriešinusių S. Šalkauskio šalininkų palaikomai urbanizacijai, su kuria jie siejo moralinį nuosmūkį ir suburžuazėjimą, vėl baigėsi pirmųjų pergale - AF vadu išrinktas

⁵⁸⁵ *Pšibilskis B. V. Kazys Eretas: tarp visijų ir realybės*, p. 170.

⁵⁸⁶ Nauja KVC valdyba // *Židinys*. 1926, Nr. 12, p. 349.

⁵⁸⁷ *Kemėšis F.* Kokia turi būti mūsų organizacija? (Pranešimas, skaitytas K.V.C. Steigiamojoje konferencijoje) // MAB RS, f. 280 – 4, l. 4 – 9.

⁵⁸⁸ *Sužiedėlis S.* Nustatėm tobulesnes formas: Ateitininkų reorganizacinei konferencijai 25 – ri metai // *Ateitis*. 1952, Nr. 6, p. 126 – 129; *Girnius J. Raštai*, p. 474 - 479.

⁵⁸⁹ *Eretas J.* Šalkauskis idėjų keliais, p. 194.

⁵⁹⁰ *Girnius J. Raštai*, p. 468.

⁵⁹¹ Leimonas Juozas // *Lietuvių enciklopedija*, 1958, T. 14, p. 350; L. K. Moksleivių Ateitininkų konferencijos // *Židinys*. 1926, Nr. 8-9, p. 80; Iškilmingas ateitininkų susirinkimas ir gedulo diena universitete // *Židinys*. 1927, Nr. 10, p. 269.

⁵⁹² Reorganizacinė Ateitininkų konferencija Palangoje liepos 15 – 20 d. // *Židinys*. 1927, Nr. 7 – 8, p. 80.

⁵⁹³ *Šalkauskis S. Raštai*, 1996, T. 5, p. 92, 103.

romuvietis K. Pakštas, vienareikšmiškai palaikomas P. Kuraičio, S. Šalkauskio ir antrą kartą AF Tarybos pirmininku išrinkto E. Turausko⁵⁹⁴. Į tarybą išrinkti ir J. Leimonas bei P. V. Raulinaitis. „Ateities“ redaktoriumi – būsimasis jaunas katalikas J. Grinius, generaliniu sekretoriumi Jonas Štaupas⁵⁹⁵.

AF vadovybės sprendimai įtakojo jos padalinių ideologinio ir praktinio veikimo kryptį. Aukštos pareigos AF vadovybėje romuviečiams ir kitiems katalikams kultūrininkams sudarė palankias sąlygas įvairiapusiškai veikti studentų gyvenimą, siekiant parinkti tinkamus kandidatus savo sumanymams įgyvendinti⁵⁹⁶. Šiuo požiūriu didžiausias galimybes turėjo AF dvasios vadas prel. P. Kuraitis, vaidinęs svarbiausią vaidmenį K. Pakšto „kabinete“⁵⁹⁷. Kun. S. Ylos teigimu P. Kuraitis „[...] stebėjo pranašesnius ir gabesnius studentus, paimdavo juos savo globon [...]“⁵⁹⁸. Anot J. Brazaičio, P. Kuraitis rūpinosi „[...] naujos priaugančios generacijos atranka, jos visuomeniniu ir idėjiniu treniravimu, naujų specialistų paruošimu, siunčiant kandidatus į užsienius, paskui jų įtraukimu į pozityvius darbus Lietuvoje, kad jie pavaduotų senesnės generacijos veikėjus [...]“⁵⁹⁹. Antipatią tomistui Kuraičiui jautusio J. Keliuočio pastebėjimai taip pat iš esmės neprieštarauja Kuraičio globotinių prisiminimams. Anot jo, „per ilgus metus buvo suformuotas ištisas „kuraitininkų“ būrys“, kurie paties Kuraičio buvo visaip proteguojami ir globojami“, jie esą lengvai gaudavę stipendijas, „jiems buvo atviros durys į visas katalikų įstaigas ir tarnybas“⁶⁰⁰. Daugiausia Kuraičio finansiškai remiami būsimieji jaunieji katalikai galėjo baigti studijas Vakarų universitetuose ir po to įsijungti į profesūros gretas. Iš tokių minėtini A. Damušis, J. Girnius, Z. Ivinskis, A. Maceina, J. Pankauskas, I. Skrupskelis, P. Dielininkaitis, J. Grinius, A. Vaičiulaitis ir kiti⁶⁰¹. Bene didžiausias viltis P. Kuraitis buvo sudėjęs į P. Dielininkaičio parengimą⁶⁰². Be to, labai rūpinosi A. Maceinos, P. Mantvydo, Z. Ivinskio, P. Pakarklio, V. Valiukevičiaus, B. Kazlausko studijomis užsienyje⁶⁰³. Vienas iš P. Kuraičio šaltinių buvo LKMA stipendijų fondas ir Draugija Lietuvos Katalikų Universitetui (KU) remti. Gabiems studentams paremti jis paaukojo šimtus tūkstančius litų iš savo kišenės⁶⁰⁴. Neabejotina, kad P. Kuraičio nuomonė buvo svarbi ir TFF⁶⁰⁵,

⁵⁹⁴ *Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja... , p. 86.

⁵⁹⁵ A.T. Trečiasis Jubiliejinis Ateitininkų Kongresas // *Židiny*. 1930, Nr. 7, p. 80.

⁵⁹⁶ Sprendžiant iš buvusių ateitininkų prisiminimų, bendravimas su AF vadovais jiems darė didžiulį įspūdį (*Laučka B. J.* Ateitininkai visuomeninės veiklos sukuryje // *Ateitis*. 1989, Nr. 4, p. 3).

⁵⁹⁷ *Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja... , p. 92.

⁵⁹⁸ *Maceinienė T.* Tikėjimas ir ateitis... , p. 108.

⁵⁹⁹ *Brazaitis J.* Raštai. 1983, T. 4, p. 148. Anot P. Kuraičio mokinio kun. Broniaus Bulikos jaunieji išaugo „prie Kuraičio stalo, iš Kuraičio kišenės, iš jo tėviškos širdies, iš jo išminties, per jo paskaitas, kurios bus suprantamos tik jo mokiniams, klausantiems jo namuose“ (*Bulika K.* Dievo karalystės žemė. Kaunas: Naujasis lankas, 2008, p. 232). Skatino užimti svarbias pareigas valstybėje (ibid., p. 233).

⁶⁰⁰ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai, p. 74.

⁶⁰¹ *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 47. Palaikė norinčius dėstyti J. Meškauską, B. Abraitį, teisininkus V. Valiukevičių, P. Padalį (*Girnius J.* Pranas Kuraitis, p. 333).

⁶⁰² *Maceinienė T.* Tikėjimas ir ateitis... , p. 114.

⁶⁰³ Prel. Kuraičio laiškas P. Mantvydui // LMA, f. 510, ap. 1, b. 27, l. 10; Iš Zenono Ivinskio gyvenimo ir jo darbo minčių žiupsnelis (1968 m. kovo 28 d.) // VUB RS, f. 198 – 1197, l. 10); B. Kazlauskui pasiūlė studijuoti užsienyje (*Masionis A.* Ateitininkų dvasia nepalūžo, 1992, p. 156); P. Pakarkliui padėjo išvykti į Miuncheną (*Stravinskis P.* Atsiminimai ir pasaulėžvalga, p. 150); V. Valiukevičių priglaudė pas save (*Girnius J.* Pranas Kuraitis, p. 369).

⁶⁰⁴ *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 47. Jis administravo kun S. Pautieniaus fondą (*Girnius J.* Pranas Kuraitis, p. 369).

Tarptautinio banko, kuriam 1927 – 1935 m. vadovavo K. Pakštas ar kun. J. Vailokaičio⁶⁰⁶ sprendimui paremti vieną ar kitą studentą.

Romuviečiai studentams ateitininkams darė poveikį ir per jų įtakoje buvusias studentų korporacijas. Ugdant jaunuosius katalikus ypač reikšmingą vaidmenį suvaidino „Šatrijos“ literatūros ir meno korporacija. „Šatrijai“ vadovavo jaunieji katalikai Kazys Bauba, J. Grušas, A. Maceina, I. Skrupskelis, A. Vaičiulaitis⁶⁰⁷, draugijos nariais buvo net penki „XX amžiaus“ redakcinio kolektyvo nariai ir pusė 1936 m. deklaracijos signatarų. „Šatrija“ buvo svarbiausia 4 – o dešimtmečio katalikiškojo modernizmo meno ir apskritai kultūros pajėga. Jos įkūrimą 1924 m. rudenį inicijavo V. Putinas, nors galimas dalykas impulsą draugijai kurti davė ir J. Eretas⁶⁰⁸. Šalkauskis parinko korporacijai šūkį, suformulavo „Šatrijos“ ideologiją: būtent su juo sietina viena iš dviejų pirmojoje šatrijiečių kartoje⁶⁰⁹ išskirtinų estetiškos orientacijos krypčių – tomistinis tradicionalizmas - kuria savo estetines pažiūras grindė J. Grinius ir J. Ambrazevičius⁶¹⁰. Šalia J. Šalkauskio ir J. Eretas įtakojo J. Paukštelį bei J. Grušą⁶¹¹. Taigi, galima tik pritarti D. Jakaitėi, teigiančiai, jog draugija „formavosi skatinama Putino, Šalkauskio ir Ereto asmeninio, pasaulėžiūrinio ir profesinio suinteresuotumo“⁶¹². „Šatrijoje“ buvo sąmoningai formuojama „šatrijietiška“ tapatybė, kuriant „šatrijiškumo“ mitą ir dalyvaujant tokiose „solidarumo apraiškose“ kaip susirinkimai, vakarai, šventės⁶¹³. Juose puoselėjamos tradicijos turėjo didelės įtakos jaunųjų katalikų savimonės formavimui. Romuviečių lemiamą vaidmenį formuojant „Šatrijos“ ideologiją pabrėžia jai būdingas tautiškumas, matomas jau draugijos pavadinime. Anot D. Jakaitės šatrijiškumą apibūdina „romantinė tautinių legendų ir krikščioniškosios perspektyvos jungtis“⁶¹⁴, o būdingiausiai „Šatrijos“ meninės raiškos formai – misterijoms – charakteringas „religijų sintezės kelias“, todėl daroma pagrįsta išvada, jog „Šatrijos“ draugija vadovavosi tradicionalistine lietuviybės ir katalikybės sintezės ideologija⁶¹⁵.

Įsibėgėjęs 4 – ajam dešimtmečiui (po 1933 m.) romuviečiai bei kiti katalikai kultūrininkai ir toliau aktyviai veikė jaunuosius katalikus, neretai jau įsijungusius į dėstytojų korpusą ir tapusius žymiais katalikiškųjų institucijų bei organizacijų veikėjais⁶¹⁶. Didelį autoritetą ir įtaką turėjo vysk. K.

⁶⁰⁵ Lietuvos universiteto Teologijos – Filosofijos fakulteto tarybos 1925 m. rugsėjo 30 d. posėdžio protokolas // LCVA, f. 391, ap. 4, b. 802, l. 6.

⁶⁰⁶ P. Kuraičio artima draugystė su V. Jurgučiu, kurio vadovaujamas Lietuvos Bankas rėmė kun. J. Vailokaičio Ūkio banką (*Laumenskaitė E. Vladas Jurgutis*, p. 21) leidžia spėti, kad P. Kuraitis galėjo įtakoti kun. J. Vailokaitį, parėmusį apie 200 studentų (*Eretas J. Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje*, p. 47). Apie K. Pakšto vaidmenį Tarptautiniame banke žr.: *Terleckas V. Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui* // Kultūros barai. 2004, Nr. 12, p. 81.

⁶⁰⁷ Šatrija // Lietuvių enciklopedija, 1963, T. 29, p. 363.

⁶⁰⁸ *Jakaitė D.* „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, p. 39.

⁶⁰⁹ Jai priskirtini J. Grinius, J. Keliuotis, J. Paukštelis, J. Ambrazevičius, Salomėja Nėris, J. Grušas, A. Vaičiulaitis (*Jakaitė D.* „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, p. 59).

⁶¹⁰ *Ibid.*, p. 99.

⁶¹¹ J. Keliuočio atsiminimai apie V. Mykolaitį – Putiną // NB RS, f. 31 – 46, l. 30.

⁶¹² *Jakaitė D.* „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, p. 45.

⁶¹³ *Ibid.*, p. 13, 20.

⁶¹⁴ *Ibid.*, p. 30.

⁶¹⁵ *Ibid.*, p. 158 - 159. Misterijos buvo AF „ideologijos kodas“ (*ibid.*, p. 152).

⁶¹⁶ P. Kuraitis, M. Reinys, S. Šalkauskis, J. Eretas ir jaunesnieji dėstytojai veikė kartu TFF filosofijos skyriuje ([*Skrupskelienė A.*] Auditorijoje ir už jos // *Didysis jo nuotykis*. Prof. J. Eretas tarnyboje

Paltarokas⁶¹⁷. Už visų jaunųjų katalikų akcijų ir toliau tarsi kolosai stovėjo katalikai kultūrininkai, ypač S. Šalkauskis, P. Kuraitis, taip pat tokie tautiniai katalikai kaip kan. B. Čėsnyš⁶¹⁸. Vis dėlto, nuo 1934 m., kai „Židinio“ redaktoriumi tapo I. Skrupskelis⁶¹⁹, jau galima kalbėti apie iniciatyvos perleidimo jaunesiems katalikams pradžią. Romuviečių ir jaunųjų katalikų sąveika įgavo bendradarbiavimo formą.

Apibendrinami galime daryti išvadą, jog romuviečių pastangos formuoti jų ideologines nuostatas atitinkantį elitą, buvo lemiamas JKS genezės veiksnys. Tam pasitarnavo visų pirma romuviečių darbas universitete, o taip pat vadovavimas AF struktūroms.

2. 2. Jaunųjų katalikų įsitvirtinimas katalikų visuomeniniame – politiniame ir kultūriniame gyvenime (1933 – 1936): aplinkybės ir tendencijos

Politinio – pasaulėžiūrinio ideologinio klimato keitimasis Europoje ir Lietuvoje – liberaliosios demokratijos traukimas ir autoritarizmo stiprėjimas, tautininkų reliatyvi pergalė kovoje su KA radikaliąja srove (krikščionimis demokratais) - sąlygojo katalikų visuomenės nuosaikėjimą, sudarė sąlygas naujų visuomeninių jėgų, pasisakiusių prieš tradicinį katalikiškąjį ekskliuzyvizmą ir už tautinį solidarumą, iškilimui. Tokių jėgų netrūko ir KA stovykloje. Tokias nuostatas reiškė ir besiformuojanti jaunųjų katalikų srovė. Jaunųjų katalikų iškilimą sąlygojo taip pat ir vidinės, KA katalikybėje veikusios priežastys. Neatsitiktinai ne tik dėl aukščiau minėtų priežasčių jaunieji katalikai kaip srovė pradėjo formotis 4 – o deš. pradžioje, apie 1933 m., anot A. Maceinos⁶²⁰. Daug lėmė jų svarbiausių veikėjų studijos Vakarų katalikiškuose universitetuose didžiosios ekonominės krizės sąlygomis, turint galimybę susipažinti su katalikų reakcija į ją⁶²¹. Antra, tik palaipsniui (nepaskutinėje vietoje pasiremiant ir iš Vakarų parsivežtomis idėjomis) būsimoji jaunieji katalikai perėmė S. Šalkauskio mokymą. Be to, aktyviau pradėjus veikti tautiniams katalikams, atsirado tribūna nuosaikesnėms katalikų mokymo atžvilgiu idėjomis reikšti – NR - kurioje jaunųjų katalikų įtaka vis labiau stiprėjo (juo labiau, kad tarp tautinių katalikų reformistinės srovės ir jaunųjų katalikų ideologijų nebuvo didesnių skirtumų). Pačių jaunųjų katalikų pozicijas aptariamam laikotarpiu išreiškė AF leidinys – „Židinyš“. Tačiau kartu jaunieji katalikai vis labiau identifikavosi ir su NR, jos nebeskirdami nuo „Židinio“.

1933 – 1936 m. laikotarpiu daugėjo baigusią studijas užsienyje ar tik Kauno universitetą ir įsitraukusių į visuomeninę veiklą. Grįžusieji į Lietuvą rado jau kitokį politinį dvasinį klimatą:

Lietuvai, p. 92). Į AF Vyr. Tarybą siūlyta kooptuoti J. Pankauską ir I. Skrupskelį (AF vyriausiosios valdybos protokolas Nr. 59 (1934 m. rugsėjo 10 d.) // LCVA, f. 564, ap. 1, b. 13, l. 25).

⁶¹⁷ Iškilmingame vysk. K. Paltaroko minėjime P. Dielininkaitis kalbėjo: „[...] mūsų didžiajam vadui Paltarokui vadovaujant malonu ne tik nieko nebojant kovoti, bet ir kentėti“ (Sandarbininko „Juodis“ pranešimas (1935 m. lapkričio 12 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 122). S. Šalkauskis parašė panegiriką K. Paltarokui (*Šalkauskis S. Vyskupas K. Paltarokas, kaip vado tipas* // Panevėžio garsas. 1935 m. spalio 22 d., p. 1).

⁶¹⁸ *Dambrauskas A. Viskas praeina...*, p. 40.

⁶¹⁹ *J. Brz. Skrupskelis Ignas* // Lietuvos enciklopedija, 1963, T. 28, p. 98.

⁶²⁰ Antano Maceinos laiškas prel. Pranciškui Jurui, p. 25.

⁶²¹ Vakarų socialinės naujovės populiarintos ir progresyviojoje Lietuvos katalikų spaudoje: Tarptautinė Katalikų konferencija korporatyvinės santvarkos klausimais // Tiesos kelias. 1935, Nr. 7 – 8, p. 421 - 424.

liberaliosios demokratijos šalininkų sumažėjo, susidarė palankesnės aplinkybės propaguoti korporatyvizmą kaip katalikišką santvarką, tautinis solidarumas imtas labiau vertinti už konfesiškumą. Įvairiuose Lietuvos pakraščiuose mokytojavо dešimtys filosofijos skyriaus absolventų (vien 1927 – 1932 m. diplomus gavo 97 asmenys⁶²²). Su „tikraisiais“ jaunaisiais katalikais („XX amžiaus“ kolektyvo nariais) juos siejo bendra veikla įvairiuose KA darbo baruose bei jos pagrindu užsimezgę asmeniniai ryšiai. Tokiais savo draugais jaunieji katalikai laikė Juozą Tarvydą, Igną Petrušaitį, A. Januševičių, J. Paukštelį, V. Viliamą, V. Ramoną, Antaną Kučą, I. Malinauską ir kitus⁶²³. Visi šie ir daugybė kitų universitetą baigusiuju, įsijungusių į katalikiškosios spaudos, kultūrinių ir visuomeninių organizacijų darbą, gal ir neperėmė visa apimtimi Šalkauskio ir savo buvusių kolegų, tapusių universiteto dėstytojų, idėjų, tačiau dauguma jų neabejotinai palaikė pagrindinius JKS postulatus, formavo nepakantumo seniesiems idealams atmosferą, į pirmą planą kėlė tautinį solidarumą ir tokiu būdu įsiliejo į JKS arba jam padėjo plėtotis.

Būsimojo deklaracijos signatarų ir „XX amžiaus“ kolektyvo branduolio nariais tapo patys gabiausi Šalkauskio mokiniai, aktyviausi visuomenininkai (vadovavę studentų ateitininkų korporacijoms, studentų ir moksleivių ateitininkų sąjungoms, buvę ateitininkų laikraščių redaktoriais)⁶²⁴, po studijų užsienyje įsilieję į Universiteto dėstytojų gretas (J. Grinius, Z. Ivinskis, J. Pankauskas, J. Ambrazevičius, P. Dielininkaitis), tapę redaktoriais („Židinio“ – P. Mantvydas, I. Skrupskelis) ir kitokiais veikėjais⁶²⁵. Juos sujungė ir labai artimos draugystės ryšiai. Tai liudija familiarus laiškų tonas, kasdienybės problemų aptarinėjimas juose, iš savo rato asmenų sukurtos šeimos (Z. Ivinskis vedė J. Griniaus seserį Ceciliją, I. Skrupskelis „Šatrijos“ korporacijos narę Aliną Petrauskaitę ir t.t.)⁶²⁶. Tą patį konstatuoja ir J. Ambrazevičius: „Jungė [...] dar viena žymė – asmeninis solidarumas, kilęs iš dažnų susitikimų, išsikalbėjimų, pažiūrų bei akcijos suderinimo“⁶²⁷.

Šie aktyviausi KA veikėjai automatiškai netapo jaunaisiais katalikais (t.y. iš karto neperėmė Šalkauskio mokymo - katalikybės kaip religijų ir ideologijų sintezės modelio) – kaip ir daugumai

⁶²² *Jakulevičius A.* Teologijos – filosofijos fakultetas Vytauto Didžiojo universitete..., p. 209.

⁶²³ Igno Skrupskelio laiškas S. Nėriai (1929 m. sausio 17 d. Kaunas) // NB RS, f. 4 – 227; Griniaus laiškas S. Nėriai (1926 m. lapkričio 21 d., Paris) // NB RS, f. 4 – 171, l. 2; J. Griniaus laiškas K. Pakštui (1954 m. sausio 25 d.) // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas..., p. 255; V. Viliamo laiškas Z. Ivinskiui (1929 m. kovo 22 d., Königsberg). // NB RS, f. 29 – 1247, l. 6. Be to žr.: *Grinius J.* Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių – Brazaitį, p. 47; *Tyla A.* Juozo Brazaičio pilietinė raiška // Lietuvos katalikų Mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2005, T. 26, p. 47.

⁶²⁴ Pav. Studentų ateitininkų kuopos (draugovės) vadovu 1922 – 1926 m. buvo J. Urmanas (Trumpa Studentų ateitininkų draugovės veikimo apžvalga nuo 1922 m. gegužės 5 d. iki 1926 m. gruodžio 4 d. // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 289, l. 151), valdybos nariais buvo J. Paukštelis, V. Juodeika (ibid., l. 152), S. Barzdukas (ibid., l. 156), P. Dielininkaitis, J. Pankauskas (ibid., l. 158). SAS vicepirmininku 1927 – 1929 m. buvo Z. Ivinskis (*Vasiliauskienė A.* Profesorius Zenonas Ivinskis ir Lietuviu katalikų mokslo akademija // LKMA metraštis. Vilnius, 1994, T. 8, p. 226), o pirmininku 1932 – 1933 m. – I. Skrupskelis (Lietuvių katalikų studentų ateitininkų sąjungos pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui (1932 m. spalio 18) // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 495, l. 23).

⁶²⁵ Tai darbas plačiaja prasme kultūros srityje, tad neatsitiktinai po karo A. Maceina akcentavo kultūrinį veiklos aspektą ir atsiribojimą nuo politikos (Antano Maceinos laiškas prel. Pranciškui Jurui, p. 26).

⁶²⁶ V. Viliamo laiškas Z. Ivinskiui (1933 m. birželio 28 d.) // NB RS, f. 29 – 1247, l. 3; J. Griniaus laiškas Z. Ivinskiui (1931 m. liepos 29 d.) // NB RS, f. 29 – 1141, l. 2; J. Griniaus laiškas seseriai Cecilijai (Kaunas. 1936 m. rugpjūčio 2 d.) // NB RS, f. 29 – 1305, l. 6; J. Ambrazevičiaus laiškas Pr. Mantvydui (1929 m. rugpjūčio 12 d.) // LMA, f. 510, a. 1, b. 10, l. 1; S. Bačkio laiškas P. Mantvydui // LMA, f. 510, ap. 1, b. 11.

⁶²⁷ *Brazaitis J.* Iš perspektyvos: savosios generacijos fone // *Brazaitis J.* Raštai, T.4, p. 401.

kitų ateitininkų jiems buvo nesvetimas didesnio ar mažesnio laipsnio katalikiškasis ekskliuzyvumas⁶²⁸. Vyko jų sąmonėjimo procesas, kontroliuojamas, paskatinamas, nukreipiamas katalikų kultūrininkų, toliau pažengusių šiuo keliu iškeliant į atsakingas pareigas KA struktūrose⁶²⁹, tačiau pirmiausia AF. Baigusiems universitetą atsiverdavo galimybė tapti Sendraugių ateitininkų sąjungos, kuriai priklausė įtakingi katalikų visuomenės veikėjai, nariais (tokia galimybė pasinaudodavo tik nedidelė dalis buvusių studentų ateitininkų, nesibaiminančių dėl savo karjeros). Iki 1933 m. Sendraugių sąjungoje vyravo mažai aktyvūs dvasininkai ir krikdemiško nusistatymo pasauliečiai. 1933 m. į valdybą išrenkamas J. Ambrazevičius, į revizijos komisiją – J. Urmanas, J. Grušas, P. Dielininkaitis. NR į pasikeitimus sendraugių sąjungoje atsiliepė J. Ambrazevičiaus paskaitos „Apie inteligentų veikimą naujose perspektyvose“ idėjas įvertindama kaip „naujosios katalikų inteligentų generacijos“ mintis, jau seniai keltas NR, tačiau „kurios tik dabar pradeda prigyti“⁶³⁰. Vis dėlto dar 1934 m. jaunieji katalikai Sendraugių sąjungos valdyboje nevyravo: tais metais SAS dar konfrontavo su sendraugių vadovais. Tačiau 1935 m. Sendraugių sąjungos vadovybė jau turėjo pereiti į jaunųjų katalikų rankas, nes Z. Ivinskis prisimena deklaracijos tekstą buvus parengtą sendraugių grupės⁶³¹. O 1936 m. Sendraugių ateitininkų sąjungos suvažiavime į centro valdybą jau išrinkti J. Ambrazevičius, A. Maceina, I. Petrušauskas, kandidatu – P. Mantvydas, į revizijos komisiją – kun. S. Yla, Antanas Puodžiukynas⁶³².

AF vadovybėje jaunesiems katalikams nebuvo sunku įsitvirtinti, nes jai vadovavęs K. Pakštas buvo vienas iš jų lyderių plačiaja prasme. 1934 m. rugsėjo 10 d. AF vyriausioji valdyba pasiūlė Vyriausiajai Tarybai kooptuoti du naujus narius: J. Pankauską, ir I. Skrupskelį. Jie, o taip pat K. Bizauskas pasiūlyti kandidatais į Tarybos pirmininko pavaduotojus⁶³³. Taigi vien jaunieji katalikai ir jiems simpatizuojantis K. Bizauskas. Beveik visi AF vyriausiosios valdybos jubiliejiniam ateitininkų kongresui Telšiuose (1935 m.) pasiūlyti kandidatai⁶³⁴ buvo išrinkti: K. Pakštas - Federacijos vadu, K. Bizauskas – Vyriausiosios Tarybos pirmininku, jos nariais - vysk. M. Reinys, I. Skrupskelis, J. Leimonas, kultūrininkams simpatizuojantys P. V. Raulinaitis, B. Vitkus (kandidatais dar buvo siūlomi J. Grinius, I. Malinauskas, I. Petrušauskas, J. Urmanas), Revizijos komisijos nariu

⁶²⁸ KAK priklausė K. Bauba (Iš K.A.K. istorijos // LII RS, f. 54 – 280, l. 2). Seminaristas S. Yla KAK teikė informaciją (ibid). Protestuojant prieš MAS uždarymą nešiotos gedulo juosteles (*Pašakinskas E. Julijonas Būtėnas (1915 – 1951) // Į Laisvę. 1992, Nr. 114, p. 19*). A. Damušis už veiklą MAS gretose išstremtas į Varnius (*Brazaitis J. Adolfo Damušio 60 metų sukaktis // Brazaitis J. Raštai, T. 4, p. 388*).

⁶²⁹ Pav. 1932 m. J. Eretas P. Dielininkaitį rekomendavo „Pavasariui“ (*Grinius J. Dr. Pranas Dielininkaitis // Suvažiavimo darbai, T.4. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys, 1961, p. 224 – 227*); 1933 m. planuota jį skirti KVC reikalų vedėju (Sandarbininko „Jasanauskas“ pranešimas (1933 m. rugsėjo 1 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 18).

⁶³⁰ Naujos idėjos at – kų sendraugių konferencijoje // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 158, p. 42. Pasidžiaugta, kad „Paskaitoje buvo akcentuota tautos vienybės idėja, raginta ieškoti tai, kas jungia [...] tautą [...]“ (ibid).

⁶³¹ *Ivinskis Z. Ateitininkijos keturiasdešimties metų sukaktis (Amerika. 1950, Nr. 50, p. 3) // VUB RS, f. 198 – 1078.*

⁶³² Ateitininkų sendraugių suvažiavimas // Rytas. 1936 m. vasario 26 d., Nr. 47, p. 2.

⁶³³ Ateitininkų Federacijos vyriausiosios valdybos 1934 m. rugsėjo 10 d. protokolas Nr. 59 // LCVA. f. 564, ap. 1, b. 13, l. 25.

⁶³⁴ AF vyriausiosios valdybos 1935 m. liepos 2 d. protokolas Nr. 77 // LCVA, f. 564, ap. 1, b. 13, l. 64v. Pastebėtina, kad kandidatų sąrašą sudarę posėdžio dalyviai (K. Pakštas, K. Bizauskas, prel. P. Kuraitis, P. Dielininkaitis, J. Ambrazevičius, J. Štaupas ir kt.) buvo vien jaunieji katalikai ar jiems artimi.

išrinktas kan. F. Kemėšis (kandidatais siūlyti J. Meškauskas ir S. Lūšys), generaliniu sekretoriumi – Jonas Senauskas⁶³⁵. Kandidatu į Garbės teismo narius siūlytas J. Katilius. Taigi, naujojoje Vyriausioje taryboje dominavo jaunieji katalikai, jų vadovai ir jiems simpatizuojantys.

Iš jaunųjų katalikų atsiminimų ir laiškų matyti, kad jie jautė turį savo rankose „Židinį“, „Ateitį“, „Ateities Spindulius“, „Naująją Vaidilutę“. Taigi, visų pirma, ateitininkų periodinius leidinius. Oficialią jaunųjų katalikų srovės ideologiją atstovavo studentų ateitininkų žurnalas „Židinys“, ypač nuo 1934 m., kai jo vieninteliu redaktoriumi paskirtas I. Skrupskelis⁶³⁶. Redakcijos vadovybės pertvarkymai pagerino žurnalo kokybę. Prenumeratorių skaičius pradėjo sparčiai augti. „Židinys“ teigė atstovaujans „teigiamą“ liberalizmą ir humanizmą⁶³⁷, angažavosi tautiškumui: dar 1933 m. „Židinys“ pozityviai įvertino apie NR besiformuojančią srovę, pažymėdamas, kad į ją buriasi „lietuviškai nusiteikę“⁶³⁸. 1936 m. J. Grinius, apžvelgdamas „Ateities“ (1926 – 1933 m. jos redaktoriais buvo: A. Januševičius, J. Grinius, J. Ambrazevičius, A. Vaičiulaitis, A. Maceina, K. Bauba⁶³⁹) nueitą kelią, pažymėjo, kad buvo einama religijos racionalizavimo bei naujos socialinės santvarkos sintezės kryptimi⁶⁴⁰, taigi, jaunųjų katalikų idėjų farvateriu.

Dėta daug pastangų įsitvirtinti studentijoje. Studentai buvo aktyviausia, energingiausia katalikų visuomenės dalis, todėl jie buvo svarbus visuomeninis ir politinis veiksnys. Studentų ateitininkų būta visose trijose 1933 – 1936 m. veikusiose aukštosiose mokyklose (VDU, Žemės ūkio akademijoje ir Prekybos institute), tačiau reikšmingiausių vaidmenį vaidino VDU studentai ateitininkai. Visi jie priklausė kuriai nors korporacijai ar klubui. Universitete tarp kitų veikė šios korporacijos, svarbios JKS genezei: „Šatrija“, „Humanitas“, „Kęstutis“, „Vytauto“ klubas, „Justitia“, „Gaja“, „Activitas“⁶⁴¹. Dar būta Universiteto studentų ateitininkų sąjungos (VDU SAS) ir visų aukštųjų mokyklų studentus vienijančios SAS, kurios kasmetinės konferencijos įtakojo visų ateitininkų politinę ir ideologinę laikyseną. Jų nutarimai, rezoliucijos buvo privalomi studentams ateitininkams: itin svarbų direktyvinį pobūdį turėjo 1933 m. Vyriausiosios AF valdybos programos „Bendra ateitininkų veikimo linkmė“ pagrindu parengtas SAS veikimo planas⁶⁴².

SAS vadovybė mėgindavo įtakoti katalikų visuomenės vadų politikos kryptį⁶⁴³. 1930 - 1932 m. Bažnyčios ir valstybės konflikto sąlygomis vyravo labai kovingos nuotaikos. Nemaža dalis studentų buvo įsitraukusi į KAK - o veiklą, būta stiprios vadinamosios „ambrozaitininkų –

⁶³⁵ AF vyriausiosios valdybos 1935 m. liepos 2 d. protokolas Nr. 77 // LCVA, f. 564, ap. 1, b. 13, l. 64v; *Btms*. Ketvirtasis ateitininkų jubiliejinis kongresas // Rytas. 1935 m. liepos 24 d., Nr. 166, p. 3.

⁶³⁶ AF vyriausiosios valdybos 1934 m. rugsėjo 10 d. protokolas Nr. 59 // LCVA, f. 564, ap. 1, b. 13, l. 26.

⁶³⁷ Teigta, kad „Židinys“ „neketina atstovauti nei vadinamojo „klerikalizmo“, nei vadinamosios „politinės [...] katalikybės““ (*Turauskas E.* „Židinio“ dešimties metų kelias // *Židinys*. 1934, Nr. 12, p. 469 - 470).

⁶³⁸ Lietuva 1933 metais // *Židinys*. 1934, Nr. 1, p. 8.

⁶³⁹ *Jurkus P.* Prof. Juozas Brazaitis prie redaktoriaus stalo // Į laisvę. 1989 – 1990, Nr. 107, p. 29.

⁶⁴⁰ *Girnius J.* „Ateities“ 25 – metų religinė linkmė // *Ateitis*. 1936, Nr. 2, p. 67.

⁶⁴¹ *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje, p. 298; *Rastenis V.* (sud.). *Ateitininkai: Ateitininkų sendraugių sąjungos leidinys*. Panevėžys: UAB „Panevėžio spaustuvė“, 2003, p. 89 – 92.

⁶⁴² Lietuvių katalikų studentų ateitininkų sąjungos centro valdybos raštas Korp! „Fideles Iustitiae valdybai (1933 m. spalio 25 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 329, p. 83.

⁶⁴³ Pav. 1932 m. rudenį SAS siekė „politinio veikimo“ linijos pakeitimo (Sandarbininko „k.d.“ pranešimas (1932 m. rugsėjo 17 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 83, 83v).

dovydaitininkų” opozicijos nuosaikiai K. Pakšto vadovybei. Tačiau po to kai Šv. Sosto paraginti vyskupai nutraukė aktyvų pasipriešinimą tautininkams, kai valdžia kėlė bylas dešimtims kunigų, kai buvo suimti keliolika studentų, noras priešintis gerokai sumažėjo. Toks prievartos iššauktas opozicinių nuotaikų ir jų pasireiškimų mažėjimas pastebimas per visus 1932 m.⁶⁴⁴. Neabejotinai tam įtakos turėjo ir S. Šalkauskio viešas laiškas ateitininkams 1932 m., kur jis pasmerkė KAK veiklą ir apskritai politinį veikimą. Tačiau ir vėliau pasitaikydavo ankstesnės taktikos recidyvų⁶⁴⁵.

Iš esmės situacija ėmė keistis tik 1933 m. pabaigoje. Didele dalimi tai susiję su P. Dielininkaičio, tų metų vasarą grįžusiu į Lietuvą, asmeniu. Šis Prancūzijoje sociologiją studijavęs P. Kuraičio globotinis tapo pirmuoju Pabaltijyje diplomuotu sociologu. Iš jo buvo labai daug tikimasi: jis turėjo perimti sociologijos katedros vedėjo pareigas iš pasenusio kun. Antano Maliauskio⁶⁴⁶. P. Kuraitis matė jame būsimąjį darbininkijos vadą, krikščionys demokratai ketino jam siūlyti „Ryto” redaktoriaus pareigas. Tačiau P. Dielininkaičio nusiteikimas buvo kardinaliai priešingas krikščionių demokratų lūkesčiams – jau tuomet jis siekė „Ryto” uždarymo⁶⁴⁷. Tų metų rudenį buvo paskirtas KVC reikalų vedėju⁶⁴⁸ ir bent iki metų pabaigos važinėjo po Lietuvą pasakodamas apie Vakarų Europoje matytas religinio gyvenimo naujoves: KA metodus ir žosistų bei reksistų judėjimus. Tais pačiais 1933 metais jis buvo išrinktas SAS CV pirmininku⁶⁴⁹.

Dielininkaičiui teko stoti susikaldžiusios studentijos priešakyje: vieni, krikščionių demokratų raginami, ketino toliau aktyviai kovoti su režimu, kiti, solidarizuodamiesi su AF vadovybe, tokią kovą smerkė. To meto kalba tai buvo vadinama: būti už politinį arba už kultūrinį darbą. Tokiu pat apsisprendimo ženklu tarnavo ir demokratijos šūkis krikščionių demokratų šalininkams ar korporatyvizmo - jų priešininkams: „Projektuojama [„Justitios” ir „Gajos” korporacijose] iš savo įstatų išbraukti demokratybės principus [...]. Vadai [...] sako, dabartinė tvarka nesikeisianti, o tautininkų ideologija nėra priešinga krikščionybei, gi demokratija jau reikia skaityti palaidota [...]”⁶⁵⁰. Studentai aiškino, kad „Esą praėjo tie laikai kada ateitininkų pagrindinis tikslas buvo – „Visą atnaujinti Kristuje” – dabar tas atlikta ir bolševizmo banga atslūgusi”⁶⁵¹.

Krikščionis demokratų gana tvirtai rėmė „Kęstučio” ir „Justitios” korporacijos bei „Vytauto” klubas. Jų šefais (globėjais) buvo krikščionių demokratų lyderiai: „Vytauto” klubo –

⁶⁴⁴ „[...] korporacijose pradėta vengti politikos, visur mato šnipus” (Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1932 balandžio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 49).

⁶⁴⁵ Studentai ateitininkai pasipiktino J. Keliuočio straipsniu „Demagogija ar fanatizmas”. Įtarta, kad jis papirktas tautininkų (Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1932 m. spalio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 13).

⁶⁴⁶ *Grinius J.* Teologijos – filosofijos fakultetas // *Čepėnas P.* (red.) Lietuvos universitetas 1579 – 1803 – 1922. Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 366.

⁶⁴⁷ Jo vietoje leidžiant „[...] kitą aktingesnio turinio laikraštį ir visai kita kriptimi [...]” (Sandarbininko „Jasanauskas“ pranešimas (1933 m. spalio 30 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 21).

⁶⁴⁸ Sandarbininko „Jasanauskas“ pranešimas (1933 m. rugsėjo 1d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 18.

⁶⁴⁹ Studentų ateitininkų sąjungos centro valdybos raštas korporacijos „Fideles Iustitiae valdybai (1933 m. spalio 25 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 329, l. 83. Tiesa, ir anksčiau SAS pirminnkais buvo renkami jaunesni katalikai S. Bačkis, A. Domaševičius (Damušis), I. Skrupskelis, pats P. Dielininkaitis (*Rastenis V.* (sud.). Ateitininkai: Ateitininkų sendraugių sąjungos leidinys, p. 97), tačiau esant kitoms politinėms aplinkybėms.

⁶⁵⁰ Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. kovo mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 8.

⁶⁵¹ Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. vasario mėn // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 3.

Krupavičius, „Justitios” – Karvelis, o „Kęstučio” - kun. J. Meškauskas⁶⁵². Jie turėjo šių korporacijų nariams didelę įtaką: lankydavosi jų susirinkimuose, skaitydavo paskaitas, ragindavo studentus atostogų metu agituoti provincijoje prieš tautininkų valdžią⁶⁵³. „Vytauto” klubas buvo specialiai įkurtas visuomeninei akcijai ir pradžioje veikė Visuomenininkų klubo vardu. Buvo gausus, turėjo virš 100 narių⁶⁵⁴. Daugiausia iš klubo narių buvo verbuojami būsimieji partijos nariai. Aktyviausi jo nariai buvo remiami LKDP priklausančio Leono XIII fondo pinigais⁶⁵⁵. Panašiai buvo ir su „Kęstučio” ir „Justitios” korporacijomis. Pataroji netgi ilgiau už kitas išliko LKDP citadele.

Kai kurios korporacijos buvo krikdemų oponentų įtakoje. Tai visų pirma literatūros ir meno korporacija „Šatrija”, įkurta 1926 m. J. Ereto iniciatyva. Jos veikloje dalyvavo didžioji dalis „XX amžiaus” redakcinio kolektyvo narių – JKS vadovų. Ji iš karto pareiškė nedalyvausianti politinėje veikloje. 1931 m. nuo politinės veiklos nusišalino ir korporacija „Humanitas”, apsisprendusi „[...] neduoti prelegentų paskaitoms provincijai [...]”⁶⁵⁶. „Gajos” korporacija nesutiko įrašyti į savo įstatus įsipareigojimo dirbti visuomeninį darbą⁶⁵⁷. „Activitas” korporacijos, buvusios K. Ambrozaičio atrama studentijoje, nariai 1931 m. taip pat rengėsi atsisakyti politinio veikimo. Greičiausiai dėl to, jog K. Ambrozaitis tuo metu jau puoselėjo planus „įsteigti naują kultūrinę darbininkų organizaciją”, tikėdamasis tautininkų vyriausybės paramos⁶⁵⁸.

Jau 1934 m. metų pradžios politinės policijos atsakaitose fiksuojamos korporacijose vykstančios diskusijos dėl tikslingumo toliau likti opozicijoje. Vis dažniau būdavo išsakomi priekaištai krikščionių demokratų vadams. „Persiorientavimo iš opozicijos į poziciją”, susijusio su programos peržiūrėjimu, išbraukiant demokratijos sugrąžinimo reikalavimą, „taktikos keitimo“ klausimų svarstymas korporacijose kėlė krikščionių demokratų nepasitenkinimą⁶⁵⁹. Ypač „Justitios” ir „Gajos” korporacijose aktyviai svarstytas perėjimo „iš opozicijos pozicijon“ klausimas, buvo dedamos pastangos SAS valdyboje turėti daugumą, siekiant, kad „visi ateitininkai pereitų pozicijon”⁶⁶⁰. Išryškėjo suartėjimo su tautininkų korporacijomis tendencija⁶⁶¹. Rinkimuose į

⁶⁵² *Masionis* A. Ateitininkų dvasia nepalūžo. Oak Lawn, Ill: Ateitis, 1992, p. 153; Politinių partijų ir organizacijų veikimo santrauka už 1933 m. gegužės mėn. // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3048, l. 13.

⁶⁵³ Politinių partijų ir organizacijų veikimo santrauka už 1933 m. birželio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3048, l. 17.

⁶⁵⁴ Rauckinas S. Iš stud. ateitininkų „Vytauto” klubo organizavimosi ir pirmųjų veiklos metų // Tėvynės sargas. 1952, Nr.2, p. 360.

⁶⁵⁵ Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. spalio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 92.

⁶⁵⁶ Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. lapkričio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 83.

⁶⁵⁷ Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. kovo mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 135.

⁶⁵⁸ Politinių partijų bei organizacijų veikimo santrauka už 1931 m. rugsėjo mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1008, l. 98.

⁶⁵⁹ Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. vasario mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 3. Nors kartu pastebima, kad „d- ras Bistras nesąs priešingas pradėti tartis [su valdančiųjų šalininkais], bet tas reikia daryti atsargiai ir nepulti tuoj po kojų“ (ibid).

⁶⁶⁰ Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. kovo mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 8.

⁶⁶¹ „Paskutiniu laiku ateitininkai universitete rodė nuoširdų atsinešimą tautiškoms studentų korporacijoms ir jų atstovams” (VSP Kauno apygardos 1934 m. kovo mėn. apžvalga // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3475, l. 495). “Visos lietuviškos grupės susitarė bendradarbiauti” (IX studentų atstovybė jau dirba // Židinys. 1933, Nr. 12, p. 539).

studentų atstovybę pradėta naudoti nauja – blokavimosi su „tautiškomis“ korporacijomis – taktika. Studentų ateitininkų masėse augo nepasitenkinimas krikščionių demokratų vadais, kurie „[...] ir visa dvasiškija neblogai apsirūpinusi ir bičiuliauna su vyriausybe, o tuo tarpu studentus ateitininkus ragina būti griežtoji vyriausybės opozicijoje. [...]. Manoma eiti išvien su tautininkais ir [...], stengtis tautininkus vesti prie bažnyčios durų“⁶⁶².

Atrodo, kad 1934 m., paaiškėjus, kad tautininkų valdžia nesiruošia pasiduoti, tokį studentų persiorientavimą „į poziciją“ ėmė skatinti ir kai kurie krikščionių demokratų vadai⁶⁶³. Studentams buvo aiškinama, kad artimiausiu laiku „dabartinė tvarka nesikeisianti [...]“. „Vytauto“ klubo vyresniųjų narių – „bičiulių“ - susirinkime kun. A. Šmulskštys išsakė nuomonę, kad „ateitininkams reikia eiti į valdiškas vietas ir, bendrai, centre stovį žmonės turėtų tartis su tautininkais bendradarbiauti“⁶⁶⁴. Atsižvelgiant į tai, kad už persiorientavimą pasisakė aršiausias tautininkų priešas P. Karvelis ir jo globojama „Justitios“ korporacija, taip pat „Vytauto“ klubas, galime spėti, kad turime reikalą su sąmoninga krikščionių demokratų taktika taupyti jėgas, rengiantis valdžios šturmui. Tai tik patvirtintą griežta P. Karvelio kritika iš Dielininkaičio ir kai kurių studentų pusės SAS konferencijoje⁶⁶⁵.

P. Dielininkaičio pastangas skatinti studentų suartėjimą su režimu rodo ir kitas iškaltas faktas: valstybinės šventės (rugsėjo 8 – osios) proga „Kęstučio“ korporacijos valdyba ir kai kurie studentai buvo nusistatę aktyviai nedalyvauti iškilmėse, nes anksčiau „kęstutėnai į kalėjimus buvo sodinami“, bet „atėjo Dielininkaitis su Kuraičiu ir pakurstė kelis studentus dalyvauti iškilmėse su vėliavomis“⁶⁶⁶. Nenuostabu tad, jog studentų tarpe tokie P. Dielininkaičio veiksmai buvo suprasti kaip suartėjimas su tautininkais⁶⁶⁷. Tokios politikos rezultatas buvo nuotaikų kitimas tradicinėse krikščionių demokratų citadelėse - „Kęstučio“ korporacijoje ir „Vytauto“ klube – čia nedidelę daugumą įgijo politinio veikimo priešininkai ir, galima manyti, jaunųjų katalikų šalininkai. „Kęstučio“ korporacijoje norintys „keisti liniją ir artintis su tautininkais“ laimėjo rinkimuose ir „iš savo tarpo išrinko pirmininką Minkevičių“⁶⁶⁸. „Vytauto“ klubo valdyba buvo nutarusi siūlyti griežtą rezoliuciją prieš SAS pirmininką Laučką ir ateitininkų CV pirmininką Dielininkaitį „[...] už tai, kad jie pradėję glaustis prie tautininkų [...]“⁶⁶⁹, tačiau vėliau persigalvojo ir sutiko toliau bendradarbiauti su SAS. Taigi, galima būtų manyti, jog ir Vytauto klube krikdemų šalininkai nebedominavo. SAS valdybos rinkimus (vykusius stengiantis „neįsileisti kęstutiečių ir vytautininkų“) 1934 m. laimėjo

⁶⁶² Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. rugsėjo mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 20v.

⁶⁶³ Pav. P. Karvelis (Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. kovo mėn // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 8).

⁶⁶⁴ Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. birželio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 15.

⁶⁶⁵ P. Karvelis „[...] esą dabar sotus [...]. Tad bepigū jam esą kurstyti jaunuomenę į dinamiką“ (Sandarbininko „Variūnas“ pranešimas (1934 m. rugsėjo 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 58v).

⁶⁶⁶ Sandarbininko „Variūnas“ pranešimas (1934 m. rugsėjo 20 d. [antras]) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 56.

⁶⁶⁷ Tačiau protautininkiški pasisakymai ir veiksmai neapsprendė P. Dielininkaičio veikimo: juk tuo pat metu jis dalyvavo uždraustos MAS renginiuose (Sandarbininko „Bakša“ pranešimas (1934 m. gruodžio 31d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 75).

⁶⁶⁸ Sandarbininko „Varūnas“ pranešimas (1934 m. spalio 8 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 61.

⁶⁶⁹ Sandarbininko „Gendrutis“ pranešimas (1935 m. kovo 15 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 92.

Dielininkaičio šalininkai⁶⁷⁰. Šioje konferencijoje P. Dielininkaitis, atsakydamas į P. Karvelio raginimą aktyviai veikti, paaiškino savo taktiką ir iš dalies savo santykį su tautininkų režimu: „Reikia žinoti, kada dr. Karvelio nurodytus reikalavimus statyti ir kur, ir kada nuo jų atsisakyti ir juos paslėpti“. Pasaulyje „[...] kovojava visai kitokiu būdu palaipsniui ir palengvėle. Mokėkim suburti savo gyvenime lietuviškus ir tinkamus vadus, o jie katalikišką jaunimą nuves į gražios ateities laikus“⁶⁷¹.

Taigi, sprendžiant iš VSD ataskaitų ir agentūrinių pranešimų, 1934 – 1935 m. studentų opozicinis nusiteikimas režimo atžvilgiu nuosekliai mažėjo. Tokią tendenciją skatino nuosaiki AF vadovybė ir naujoji SAS vadovybė su P. Dielininkaičiu priešakyje. Prie perėjimo „iš opozicijos į poziciją“ galėjo prisidėti ir krikščionių demokratų vadų tariamo persiorientavimo taktika, bet ji nebuvo lemiamas veiksnys. Tarp motyvų paremti Dielininkaičio politiką, greta sąmoningo apsisprendimo dirbti kultūrinį darbą tautos ir Bažnyčios labui, didelę įtaką turėjo materialiniai sumetimai: neretai studentai į „poziciją“ pereinavo norėdami gauti tarnybą, nesibaiminant, kad bus pavadinti katalikiškojo reikalo išdavikais. Taip savo veikimą motyvavusių negalima laikyti jaunųjų katalikų šalininkais, tačiau apskritai opozicinių nuotaikų mažėjimas buvo jiems parankus dėl mažėjančios paramos krikščionims demokratams. Tai nebuvo vienareikšmis procesas, būta ir atsitraukimų: 1935 m. SAS pirmininku buvo išrinktas krikdemams simpatizuojantis Albinas Graževičius⁶⁷², o „Vytauto“ klube neigiamai įvertinta 1936 m. deklaracija, kaip žingsnis į šalį nuo LKDP programos, kurios esą laikėsi ateitininkai⁶⁷³.

Siekta įsitvirtinti KVC. 1932 – 1934 m. jos valdybos sudėtyje galima išskirti kelių pasaulėžiūrinių grupių, srovių ar orientacijų atstovus: režimo šalininkų (kun. Vincentas Mieleška, kan. A. Sabaliauskas, vysk. Teofilus Matulionis), krikščionių demokratų (Zigmas Starkus, Veronika Karvelienė, gen. Jonas Galvydis – Bikauskas, Silvestras Balčiūnas)⁶⁷⁴, katalikų kultūrininkų ir prie jų besišliejančių nuosaikių reformistų (P. Kuraitis, dvasios vadas P. Dogelis, P. Dovydaitis, kan. Stasys Ūsoris), jaunųjų katalikų ir jiems simpatizuojančių (J. Leimonas, S. Rauckinas, galbūt Apolonija Sereikytė)⁶⁷⁵. Jaunieji katalikai KVC valdyboje gausiau pasirodo nuo 1933 m. – Z. Ivinskis, P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, 1934 m. – P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis (išrinktas sekretoriumi)⁶⁷⁶. KVC 1928 m. įsteigtas „Mūsų laikraštis“ buvo patikėtas J. Grušui⁶⁷⁷. Laikraščio religine dalimi rūpinosi jaunieji kunigai Kazimieras Barauskas, S. Yla, Juozas Prunskis⁶⁷⁸. Jaunųjų

⁶⁷⁰ Tokiais VSD laikė J. Paplauską, A. Dambrauską, K. Ulvidą ir E. Drungaitę (Sandarbininko „Varūnas“ pranešimas (1934 m. spalio 3 d.), // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 60).

⁶⁷¹ P. Dielininkaičio paskaitos turinys ir atsakymai į klausimus // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 26.

⁶⁷² *Girnius J.* Raštai, p. 440). Tačiau sekretoriumi išrinktas šatrijietis J. Girnius. 1936 m. deklaracijos klausimu tarp jų buvo kilusi aštri diskusija (ibid).

⁶⁷³ *Alekna V.* Vytauto klubas..., p. 65.

⁶⁷⁴ Informacija apie KVC metinę konferenciją // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 146, p. 834.

⁶⁷⁵ Ibid. KVC pirmininkas – vysk. T. Matulionis // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 199, p. 781.

⁶⁷⁶ Ibid. Tačiau P. Mantvydas - dar 1930 – 1932 m. (Apklauskos protokolas // LYA, f. K-1, ap. 58, b. a P – 12733, l. 11).

⁶⁷⁷ *Palilionis P.* Svajojęs gražų gyvenimą: apmatai Juozo Grušo portretui. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 2001, p. 115.

⁶⁷⁸ *Eretas J.* Valančiaus šviesa už marių: Pranciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas ir veikla. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1980, p. 183; *Palilionis P.* Svajojęs gražų gyvenimą, p. 120.

katalikų veiklos tikslus atitiko KVC įsteigti vadų kursai⁶⁷⁹. Vis dėlto, aptariamam laikotarpiu jaunesni katalikai ir būdami KVC nariais dar negalėjo realizuoti savo nuostatų (kurios taip pat dar tik formavosi), nes turėjo vartoti atitinkamą kalbą, savo nekonfrontacinį katalikybės modelį grindžiant kitais, nepaneigiančiais katalikybės tradicinės ekskliuzyvizmo sampratos, argumentais.

Auganti jaunųjų katalikų įtaka KVC rėmėsi stiprėjančiu jaunųjų katalikų vaidmeniu KA organizacijose. 1934 m. įkurta ir nuo pat pradžių daugiausia jaunųjų katalikų vadovauta Lietuvos katalikų vyrų sąjunga turėjo tikslą koordinuoti katalikų vyrų religinę, tautinę, kultūrinę ir socialinę veiklą. Steigiamajame susirinkime pirmininku išrinktas J. Grinius⁶⁸⁰. Valdybos nariu tapo J. Grušas. Panašius tikslus turėjo ir „Pavasario“ federacijos Vyrų sąjunga. Dielininkaitis sėkmingai realizavo LDF performavimo (pašalinant iš jos vadovybės K. Ambrozaitį) į LKDS ir jos įjungimo į KVC, taip pajungiant ją bendriems KA tikslams ir vyskupų vadovavimui, uždavinį⁶⁸¹. Jo sprendimą labai palengvino vieno iš LDF vadovų – P. Dovydaičio - atsiribojimas nuo K. Ambrozaičio dėl pastarojo vadistinių nuotaikų ir galimų finansinių aferų. 1934 m. balandžio mėn. sušaukta LDF suvažiavime, kurio dauguma delegatų buvo ateitininkai, į „naują sekretoriatą išrinkti: prof. Dovydaitis, dr. Dielininkaitis, adv. Katilius, stud. Mockus ir stud. Sabaliauskas“⁶⁸². Dvasios vadu - kun. Alfonsas Grauslys. LKDS susikūrimas besiformuojančiai jaunųjų katalikų srovei buvo be galo svarbus: tai naujas sąjūdžio kristalizacijos centras, naujas darbo baras, galimybė eksploatuoti tą retoriką ir tas idėjas, kurias sėkmingai eksploatavo darbiečiai. Neatsitiktinai pirmiausia perimtas „Darbininko“ laikraštis⁶⁸³. Įvykdyti šį katalikų elito vadovybės užsakymą Dielininkaičiui pagelbėjo jo studentai, ypač SAS vadovybė, dariusi didžiulį spaudimą „Activitas“ korporacijai, raginant ją atsiriboti nuo K. Ambrozaičio⁶⁸⁴. Buvo imtasi griežtos moksleivių ateitininkų ideologinės kontrolės ir bendravimo su Darbo jaunimo sąjunga ribojimo⁶⁸⁵. Vis dėlto, dėl besitęsiančios konfrontacijos su K. Ambrozaičio vadovaujama Darbo Jaunimo sąjunga, LKDS skyrių ir narių skaičius augo lėtai. Populiarumo nedidino P. Dielininkaičiui nesvetimas ambicingumas⁶⁸⁶. Rivalizacija tarp dviejų

⁶⁷⁹ P. Dielininkaitis džiaugėsi KVC iniciatyva steigti kursus (Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1934 m. sausio 23 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 83).

⁶⁸⁰ *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje, p. 286.

⁶⁸¹ Jau konflikto pradžioje jame aktyviai dalyvavo I. Skrupskelis (Sandarbininko „Kelnius“ pranešimas (1933 m. gegužės 14 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 107). P. Dielininkaičio angažuotumą rodo jo emociingi pasisakymai: „Vot ir suėdžiau d-rą Ambrozaitį, jis jau baigtas“ (Sandarbininko „Uosis“ pranešimas (1934 m. gegužės 16 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 42v).

⁶⁸² Sandarbininko „Kalnėnas“ pranešimas (1934 m. balandžio 16 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 41.

⁶⁸³ Naujojoje „Darbininko“ vadovybėje ir kun. S. Yla (Klerikalinio laikraščio „Darbininkas“ redakcijos raštas Katalikų veikimo centro Kauno rajono valdybai // Klerikalizmas ir katalikų Bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje, p. 234 – 235).

⁶⁸⁴ Studentų at – kų, dirbusių L. Darbo jaunimo S- goj, viešas pareiškimas // Rytas. 1934 m. gegužės 9 d., p. 5; Darbo jaunimo sąjungos pirmininko V. Baniulio ir sekretoriaus Striauko raštas SAS pirmininkui Kaune (1933 m.) // MAB, f. 12 – 109, l. 1 – 6.

⁶⁸⁵ Palaikyti santykius su Darbo jaunimo sąjunga buvo uždrausta Socialiniam Kauno moksleivių ateitininkų būreliui (Moksl. at – kų s-gos Kauno rajono socialio būrelio valdybos pareiškimas L. K. M. At – kų S – gos Centro valdybai (1933 m. gruodžio 15 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 62, l. 120v, 121).

⁶⁸⁶ Esą „[...] jo tikslas įgyti kuo daugiau aureolės, kad galop galėtų gauti darbininkijos vado vardą“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 301).

darbininkiškų organizacijų tęsėsi iki pat 1936 m. pabaigos, kai Darbo jaunimo sąjunga buvo uždaryta⁶⁸⁷.

Reikšmingas buvo jaunųjų katalikų įsitvirtinimas katalikų mokslo ir švietimo institucijose. 1932 m. rugpjūčio mėn. dėl tautininkų valdžios draudimo nepavykus pradėti Katalikų universiteto (KU) darbo, tą pačių metų gruodžio 27 d. įregistruota Draugija KU remti. Jos pirmininku tapo J. Grinius, o reikalų vedėju aptariamam laikotarpiu – P. Mantvydas⁶⁸⁸. Draugija organizavo paskaitų ciklus įvairiomis temomis⁶⁸⁹. Lygiagrečiai jaunieji katalikai turėjo galimybę dalyvauti LKMA darbe. Būtent tuo metu J. Ereto dėka pasikeitė jos veikimo pobūdis: imti rengti masiniai mokslininkų ir mėgėjų suvažiavimai (vyko 1933, 1936 ir 1939 m.). LKMA nariais buvo J. Grinius (nuo 1932 m.) ir Ivinskis (nuo 1933 m.), o P. Mantvydas – jos reikalų vedėju⁶⁹⁰. Universitete dėstė ir tokiu būdu studentus galėjo įtakoti šie jaunieji katalikai: literatūrologas J. Grinius (pradėjo dėstyti 1929 m.), kalbininkas lituanistas A. Salys (1930 m.), sociologas P. Dielininkaitis (1933 m.), istorikas Z. Ivinskis (1933 m.), lietuvių literatūros istorikas J. Ambrazevičius (1933 m.), psichologas J. Pankauskas (1934 m.), pedagogas I. Malinauskas (1934 m.), pedagogas – filosofas A. Maceina (1935 m.) ir kiti⁶⁹¹. Studijos TFF filosofijos skyriuje ir jaunieji dėstytojai buvo plačiai reklamuojami abiturientams spaudoje⁶⁹². Svarbus buvo jaunųjų katalikų darbas gimnazijose, ruošiant būsimuosius universiteto auklėtinius⁶⁹³. Lietuvių katalikų mokytojų sąjungoje aktyviai reiškėsi I. Malinauskas ir ypač J. Grinius. Abu jie buvo jau 1931 m. išrinkti į Centro valdybą, o vėliau J. Grinius iki pat 1940 m. buvo renkamas sąjungos vicepirmininku bei pirmininku⁶⁹⁴. Ir kiti jaunieji katalikai pagal savo profesinį pasirengimą dalyvavo kultūrinių – švietimo organizacijų veikloje.

Katalikai kultūrininkai ir jaunieji katalikai bandė įtakoti dvasininkijos sąstato bei episkopato formavimą⁶⁹⁵. Tuo tikslu vykdyta intensyvi, gerai koordinuota kultūrininkų ir klierikų veikla Kauno kunigų seminarijoje bei TFF teologijos skyriuje⁶⁹⁶. Seminarijoje klierikai buvo stebimi, buvo daromos išvados apie jų tinkamumą vienoms ar kitoms pareigoms. P. Kuraitis gablesnius ir labiau linkstančius perimti kultūrininkų idėjas globodavo, suteikdavo galimybę jiems publikuoti savo darbus savo redaguojamame kunigams skirtame žurnale „Tiesos Kelias“. Didžiausias kultūrininkų

⁶⁸⁷ Būta įtarimų, kad iniciatyvos ėmėsi „[...] ne saugumo organai, o dr. Dielininkaitis, kuris seniai susirūpinęs dr. Ambrozaičio sunaikinimu“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. vasario 8 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 261).

⁶⁸⁸ Mantvydas Pranas // Lietuvių enciklopedija, 1959, T. 17, p. 263. Nuo 1934 m. darbavosi ir administratoriumi žurnale „Kosmos“ (ibid.).

⁶⁸⁹ *Vasiliauskiene A.* Lietuvos Katalikų universiteto kūrimo idėja ir vyskupas Mečislovas Reinys // Tėvynės sargas. 1994, Nr. 3 – 4, p. 101.

⁶⁹⁰ Mantvydas Pranas // Lietuvių enciklopedija, 1959, T. 17, p. 263.

⁶⁹¹ *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje, p. 275.

⁶⁹² Buvęs studentas. Kur studijuoti? // Ateitis. 1935, Nr. 6 – 7, p. 270 – 271.

⁶⁹³ Pav. „Aušros“ gimnazijoje literatūros mokytoju dirbo 1927 – 1943 m. J. Ambrazevičius (Brazaitis Juozas) // Lietuvių enciklopedija, 1954, T. 3, p. 215), jėzuitų gimnazijoje K. Bauba (Bauba Kazys // Lietuvių enciklopedija, 1954, T. 2, p. 268), istorikas P. Šležas dirbo abiejose.

⁶⁹⁴ *Brazaitis J.* Raštai, T.4, p. 307.

⁶⁹⁵ Šalkauskis rodė didelį suinteresuotumą dvasininkijos sąstatu (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 215). 1938 m. jis informavo į Lietuvą atvykusį t. Pelletier OP apie tinkamus dvasiškius (ibid., p. 220).

⁶⁹⁶ S. Šalkauskis kartu su prof. P. Kuraičiu 1933 m. parengė Teologijos skyriuje naują studijų planą (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 215). Seminarijoje veikė visuomenininkų sekcija (KAK informacija // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1902, l. 139v), slapta - Rožančiaus būrelis, kurio dvasinis vadovas – S. Yla (*Celiešius P.* Klierikų kvėpėjas // Tolyn į laiką, gilyn į gelmę..., p. 305).

laimėjimas buvo kun. S. Yla. Jam buvo suteikta galimybė dėstyti TFF Teologijos skyriuje⁶⁹⁷. 1933 - 1934 m. moderniau mąstantys jaunieji kunigai, vadovaujami S. Ylos, už seminarijos sienų pradėjo rengti susirinkimus⁶⁹⁸, o aktyviausi iš jų – kun. P. Gaida ir pats S. Yla - dalyvaudavo ir bendruose kultūrininkų ir jaunųjų katalikų pasitarimuose pas P. Kuraitį, kuriuose suartėta su jaunaisiais katalikais pasauliečiais⁶⁹⁹. Šiuose pasitarimuose buvo nubrėžtos religinio gyvenimo atnaujinimo gairės, tapusios ir JKS religinės programos gairėmis. Dvasininkijos reformavimo klausimu P. Kuraitis inicijavo jaunosios kunigų kartos pasisakymų seriją „Tiesos kelyje“, kur buvo charakterizuota tuometinė lietuvių dvasininkija ir numatytos priemonės jai reformuoti, akcentuotant, kad būtinas savarankiškas kunigų judėjimas⁷⁰⁰. 1935 – 1936 m. iškelta religinio laikraščio kūrimo idėja⁷⁰¹. Daug dėmesio skirta bažnytinio gyvenimo lituanizavimui, palaikytos vienuolynų sulietuvinimo⁷⁰² iniciatyvos, siekta dvasininkijos moralinės sanacijos⁷⁰³.

Pamažu buvo įsitraukta į veiklą bendratautinėse organizacijose. Studentus tam įpareigojo SAS nutarimai, o taip pat ir AF vado K. Pakšto autoritetas⁷⁰⁴. Studentai dalyvavo Verslininkų (Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų) sąjungos veikloje, VDU veikė Draugijos užsienio lietuviams remti bei VVS akademinis skyriai⁷⁰⁵. Stiprų postūmį JKS formavimuisi suteikė NR – vienas įtakingiausių 4 – o dešimtmečio visuomeninių – kultūrinių žurnalų - sukūręs moderniąją katalikybę ir tautinį solidarumą propagavusį kultūrinį sąjūdį. Keliuočio skelbtos radikalios idėjos su aiškiais jo pretenzijomis veikti katalikų visuomenėje ir kataliko vardu, turėjo daug pasekėjų ateitininkų terpėje ir labai paspartino katalikų liberalizavimosi procesą. Tokiu būdu J. Keliuotis buvo vienas iš JKS formavimosi veiksmų. Pats NR egzistavimas skatino jaunosius katalikus įsijungti į NR sąjūdį. Todėl nenuostabu, kad jaunieji katalikai įsitraukė į jį tokiu mastu, kad to meto šaltiniuose neretai buvo vadinamas „naujaromuvietišku“ judėjimu. NR gausiai savo straipsnius skelbė visi tie jaunieji kultūros ir visuomenės veikėjai, kurie vėliau tapo JKS vadovais, lyderiais, aktyviais

⁶⁹⁷ *Laukaitytė R.* Teologijos – filosofijos mokslai // *Aleksandravičius E.* (red.). Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922 – 2002. Kaunas: VDU 1 – kla, 2002, p. 151.

⁶⁹⁸ Juose dalyvaudavo P. Bačinskas, Vytautas Bagdanavičius, Vytautas Balčiūnas, J. Bieliūnas, Stanislovas Kiškis, Juozas Vaišnora bei kiti (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 221). Vilkaviškio vyskupijoje veiklesnius kunigus į Kristaus Karaliaus kunigų sąjungą pradėjo organizuoti kun. V. Brizgys (Arkivyskupas Mečislovas Reinys, p. 108).

⁶⁹⁹ *Prunskis J.* Gyvenimas atiduotas Dievui, Lietuvai, jaunimui // Tolyn į laiką, gilyn į gelmę..., p. 299.

⁷⁰⁰ Kunigo tipo klausimais diskutuota 1934 – 1935 m. Be to, suorganizuotos dvejios diskusijos „Tiesos kelyje“: „Kunigų tipai įvairiuose kraštuose“ (Tiesos kelias. 1935, Nr. 5, p. 278 - 286), „Kunigo lietuvių tipo problema“ (Tiesos kelias. 1935, Nr. 10, p. 518 – 528 ir Nr. 11, p. 579 - 590).

⁷⁰¹ *Gaida – Gaidamavičius P.* Naujos dvasios skleidėjas, p. 9; *Yla S.* „XX amžius“ – dienraštinė naujovė // *Aidai.* 1982, Nr. 4, p. 279.

⁷⁰² *Krištanavičius B.* Jėzuitai nepriklausomoje Lietuvoje // *Laiškai lietuviams.* 1974, Nr. 5, p. 155 – 157; 1974. Nr. 6, p. 188 - 190. Kun. S. Yla rūpinosi pastoracijos tautiškumu, lietuvinio maldaknygių kalbą (*Brazaitis J.* Stasys Yla: dvasinio dinamizmo nešėjas // *Brazaitis J.* Raštai, T. 4, p. 346 - 347).

⁷⁰³ 1935 m. „Židinyje“ paskelbtas kolektyvinis (J. Ambrazevičiaus, J. Griniaus ir I. Skrupskelio) straipsnis „Panaikinkite pikta iš savo pačių tarpo“ (I Kor.) (*Židinys.* 1935, Nr. 4, p. 357 – 363).

⁷⁰⁴ Pakštas dalyvavo Pasaulio lietuvių sąjungos, Lietuvos Vakarų sąjungos veikloje; priklausė tolerancijos plėtimą skatinančiai „Rotary“ organizacijai (*Pšibilskis P. V.* Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės, p. 185).

⁷⁰⁵ Akademinio Draugijos užsienio lietuviams remti skyriaus kvietimas korporacijai „Justitia“ dalyvauti diskusijose Tautinio Užsienio lietuvių instituto reikalu (1936 m.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 358, l. 261; Vilniui vaduoti sąjungos Universiteto skyriaus raštas korp. „Justitia“ valdybai (1936 m. gruodžio 19 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 358, l. 309.

veikėjais: J. Grinius, A. Maceina, Z. Ivinskis, A. Vaičiulaitis, K. Pakštas, o vėliau korporatyvizmo idėjas aiškino P. Dielininkaitis. Nuo pat pradžių jaunieji katalikai įsitraukė į NR bičiulių sąjungos, subūrusios „[...] visą jaunąjį intelektualinį katalikiškosios visuomenės potencialą [...]“, veiklą⁷⁰⁶. NR bičiulių sąjungos centro valdybos nariais ar aktyviais jos renginių dalyviais buvo lietuvių tautos modernizavimo ir civilizavimo programai pritariančios intelektualai, bendradarbiaujantys ir „Židinyje“⁷⁰⁷. Jaunieji katalikai aktyviai dalyvavo Kauno skyriaus veikloje⁷⁰⁸. 1933 m. NR bičiulių sąjungos valdybos nariais išrinkti I. Malinauskas, J. Grušas (J. Grinius – kandidatu)⁷⁰⁹. Sąjungos įstatus 1936 m. pasirašė tarp kitų Z. Ivinskis, A. Maceina⁷¹⁰. Jaunieji katalikai buvo neviešų NR bičiulių sąjungos vadovų pasitarimų dalyviai⁷¹¹. Jie pripažino NR reikšmingą vaidmenį katalikų visuomenėje, dalyvaudami jos jubiliejuose⁷¹². „Židinyje“ palankiai atsiliepė apie NR, pažymėdamas, kad formuojasi srovė, į kurią telkiasi „lietuviškai nusiteikę“⁷¹³. NR katalikiškumą respektavo vyskupo K. Paltaroko pozicijas atstovaujantis „Panevėžio balsas“⁷¹⁴.

Labai svarbios jaunųjų katalikų pasaulėžiūrinei srovei buvo 1933 – 1934 m. NR klube vykusios diskusijos lietuvių ideologinių srovių tarpusavio santykio ir jaunimo vaidmens bei lietuvių tautos misijos klausimais⁷¹⁵. Paaiškėjo, kad jaunųjų katalikų požiūris iš esmės nieko nesiskiria nuo NR bei radikaliųjų tautinių katalikų požiūrio. Dielininkaitis nedviprasmiškai pareiškė, kad visos srovės turi vadovautis lietuvių tautos interesais, ideologiniams ir konfesiniams skirtumams pasitraukiant į antrą planą: „Tada [kalba apie 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą] ateitininkas ir tautininkas ėjo kartu. Tegul ir dabar jaunuomenė paskęsta panašiam tautinio veikimo bendradarbiavimo entuzijazme“. Jis netgi iškėlė „bendro tautinio darbo“ organizacijos idėją⁷¹⁶. Anot

⁷⁰⁶ Mačiulis D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927 – 1940 metais, p. 227.

⁷⁰⁷ V. Juodeika, CV ir revizijos komisijos nariai K. Bizauskas, G. Valančius, B. Šivickis, E. Turauskas, B. Česnys, P. V. Raulinaitis (Pranešimas p. Kauno apskrities viršininkui apie NR bičiulių sąjungos valdybos sudėtį (1933 m. sausio 12 d.) // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 649, l. 6), NR bičiulių sąjungos įstatus pasirašė J. Keliuotis, Faustas Kirša, Jonas Puzinas, Paulius Slavėnas, K. Dineika ir kt. (Naujosios Romuvos bičiulių sąjungos įstatai // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 649, l. 11v).

⁷⁰⁸ „Naujosios Romuvos“ bičiulių S-gos susirinkimai // Naujoji Romuva. 1933 m. birželio 18 d., Nr. 128 - 129, p. 23; „Naujosios Romuvos“ bičiulių sąjungos Kauno skyriaus susirinkimas 1933. XI. 27 d. // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 153, p. 978.

⁷⁰⁹ „N. Romuvos“ bičiulių sąjungos visuotinė konferencija // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 157, p. 19.

⁷¹⁰ Informacija apie užregistruotus Naujosios Romuvos bičiulių sąjungos įstatus // Naujoji Romuva. 1936, Nr. 33 – 34, p. 634.

⁷¹¹ Itin aktyvus juose buvo Ambrazevičius (Mažiulis A. Juozas Brazaitis // Į laisvę. 1964, Nr. 34, p. 11).

⁷¹² „Naujosios Romuvos“ 200 Nr. Minėjimas // Naujoji Romuva. 1934 m. lapkričio 11, Nr. 201, p. 805. Dielininkaitis ta proga kalbėjo: „Aš daug tikiu N. Romuvos [...] sąjūdžiu [...]“ (Sveikintojų kalbos // Naujoji Romuva. 1934 m. lapkričio 11 d., Nr. 201, p. 806).

⁷¹³ Lietuva 1933 metais // Židinyje. 1934, Nr. 1, p. 9. NR katalikiškumą akcentavo P. Dielininkaitis (Raportas V.S.P. Kauno apygardos viršininkui (1935 m. sausio 26 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, p. 85).

⁷¹⁴ Tyras A. Straipsnis apie „Naująją Romuvą“ // Panevėžio balsas. 1932 m. // NB RS, f. 31 – 195.

⁷¹⁵ Diskusijos vyko šiomis temomis: „Senieji ir jaunieji“ (1933 m. spalio 16 d. ir 1933 m. spalio 23 d.); „Lietuvių jaunuomenės ugdymas ir jos organizavimas“ (1934 m. vasario 19 d.); „Lietuvių jaunuomenės misija“ (1934 m. vasario 26 d.); „Kokiomis priemonėmis reikia suburti lietuvių jaunuomenę lietuviškai misijai įvykdyti“ (1934 m. kovo 5 d.); „Tautinės vienybės koncepcija“ (1934 m. kovo 13 d.).

⁷¹⁶ Lietuvių jaunuomenės ugdymas ir jos organizavimas // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 164, p. 188. Tiesa, paskui padaryta išlyga, kad bendradarbiavimas galėtų vykti „[...] organizacijų tarybos ar kitokiose formose“ (Dielininkaitis P. Gerb. Pone redaktorium // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 165, p. 213).

jo „[...] mums reikia rasti tokius sugyvenimo būdus ir tokias priemones, kuriomis galėtum burti lietuvių jaunuomenę bendrai misijai [...]“⁷¹⁷. Išsakytas siekis sukurti „[...] mūsų tautos prigimtą atitinkančią tautinę ideologiją [...]“⁷¹⁸. Aptariamam laikotarpiu jaunieji katalikai viešajame diskurse deklaravo savo pasiryžimą konstruktyviai bendradarbiauti su tautininkų režimu⁷¹⁹. Paašškėjo, kad demokratiją jaunieji katalikai supranta kaip „[...] savo tautos ir liaudies“ meilę, rūpinimąsi socialiai silpnesniais visuomenės sluoksniais, žmogaus asmenybės gerbimą⁷²⁰. F. Kemėšis entuziazmo pagautas net siūlė „[...] paskelbti jaunosios Lietuvos taikos deklaraciją“, deklaruojant ištikimybę „Dievui ir Tėvynei ir dabartinei vyriausybei“, sudaryti prezidento globojamą Jaunuomenės tarybą⁷²¹. Atsižvelgiant į šį siūlymą, žinant, kad valdžia dotavo NR leidimą⁷²², prezidentas A. Smetona sekė diskusijas NR, pasisakė už susitarimą, palaikė draugiškus santykius su katalikais kultūrininkais⁷²³, galima išskelti prielaidą, kad diskusijos vyko su jo žinia, jam sąmoningai siekiant katalikų nuosaikėjimo.

Tokiu būdu daugiausia J. Keliuočio pastangomis sukurto NR kultūrinio sąjūdžio dėka įvyko tautinių katalikų ir jaunųjų katalikų suartėjimas⁷²⁴. Jauniesiems katalikams tai turėjo visų pirma paskatinamosios reikšmės. Jie ir juos palaikantys drąsiau įsiliejo į bendratautines organizacijas, o tautiškai nusiteikę bei katalikybei simpatizuojantys kultūros veikėjai savo ruožtu ėmė bendradarbiauti jaunųjų katalikų kontroliuojamoje spaudoje⁷²⁵. Tiesa, J. Keliuočio santykiuose su F. Kemėšiu galėjo atsirasti ir įtampų: savo atsiminimuose Keliuotis stengėsi nusišlepti savo ankstesnę priklausomybę nuo F. Kemėšio⁷²⁶. Jų nutolinimą vienas nuo kito galėjo skatinti ir Keliuočio suartėjimas su liberalėjančia (katalikų doktrinos prasme) katalikų visuomene.

Diskusijomis NR klube pradėtos akcijos už konsolidaciją apogėjus - Lietuviškos kultūros kongresas, NR sušauktas 1935 m. kovo 3 – 6 d.⁷²⁷, su tikslu nustatyti lietuviškosios kultūros gaires ateičiai. 1936 m. NR 300 – ojo numerio jubiliejui skirtame publikacijų cikle, kuriame pristatyti NR

⁷¹⁷ Kokiomis priemonėmis reikia suburti lietuvių jaunuomenę lietuviškajai misijai įvykdyti // Naujoji romuva. 1934, Nr. 167, p. 260. Panašiai ir J. Ambrazevičius konstatavo, kad „Besikuriantiems ateitininkams rūpėjo labiau užakcentuoti religinį momentą [...], šiandien jau akcentuojamas tautinis momentas“ (Lietuvių jaunuomenės ugdymas ir jos organizavimas // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 164, p. 188).

⁷¹⁸ Lietuvių jaunuomenės misija // Naujoji romuva. 1934, Nr. 166, p. 235.

⁷¹⁹ Pasak, P. Dielininkaičio, „Ilgai kovoję už savo nepriklausomybę nuo politikos, mes nenorime nė dabar rišti savo likimą su bet kuriuo politiniu režimu. [...] [...] nesame opozicionieriai a priori“ (Tautinės vienybės koncepcija // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 168, p. 284).

⁷²⁰ Ibid., p. 282

⁷²¹ Ibid., p. 284

⁷²² Dotacijų „Naujajai Romuvai“ suma siekė 140 000 Lt (*Truska L.* Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos // Kultūros barai. 2002, Nr. 2, p. 75).

⁷²³ *Merkelis A.* Antanas Smetona, p. 462. „Židinys“ leido pasisakyti prezidentui (*Smetona A.* Laikraštinių laikraštinių // *Židinys*. 1934, Nr. 12, p. 457 – 458).

⁷²⁴ „[...] Keliuočiui aplink N. Romuvą pavyko pritraukti jaunosios ir aktyvesnės senesniosios katalikų inteligentijos jėgas“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. sausio 18 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 250).

⁷²⁵ Stasys Būdas, Bronė Buivydaitė, Paulius Galaunė, A. Grauslys, Kazys Inčiūra, Antanas Juška, J. Keliuotis, F. Kemėšis, F. Kirša, Steponas Kolupaila, Mykolas Linkevičius, I. Malinauskas, Nelė Mazalaitė, Petronėlė Orintaitė, Česlovas Pakuckas, P. Slavėnas, B. Šivickis, E. Turauskas, T. Venta ir kt (pagal NR turinį).

⁷²⁶ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai, p.153.

⁷²⁷ Ibid., p. 192.

puoselėtos lietuvių kultūros pasiekimai įvairiose srityse, programinį straipsnį apie NR tautinę politiką buvo patikėta parašyti J. Griniui⁷²⁸. NR vaidmens galutinį pateisinimą ir bendradarbiavimo su ja sankcionavimą reiškė S. Šalkauskio laiškas NR redaktoriui, kuriame Šalkauskis pripažino NR nuopelnus lietuvių kultūrai, atsisakė anksčiau NR reikštų priekaištų ir konstatavo NR „pergalę“⁷²⁹. J. Keliuotis buvo įsileistas į TFF: nuo 1935 m. spalio mėn. jis pradėjo dėstyti žurnalistiką⁷³⁰. Taigi, jis visiškai reabilituojamas katalikų kultūrininkų ir jų mokinių akyse ir visa šita gravitacija į suartėjimą baigiasi deklaracijos „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ sukūrimu. Todėl nenuostabu, kad deklaracijos rengimo ir paskelbimo laikotarpiu (1935 – 1936 m.) jaunieji katalikai buvo vadinami „naujaromuviais“⁷³¹.

Šią 1935 m. pasiektą jaunųjų katalikų (besivadovaujančių oficialia KA doktrina) ir J. Keliuočio sukurto NR kultūrinio sąjūdžio (neoficialiosios katalikybės) „simbiozę“ (arba NR vadovybės opoziciją JKS oficialiai vadovybei, faktiškai save priskiriant tam pačiam JKS - atskirti juos galima tik skaidant oficialumo – privatumo, slaptumo – viešumo lygmenimis) charakterizavo kultūrinis dinamizmas⁷³², vakarietiškojo veiklumo, iniciatyvumo, būtinumo perimti Vakarų kultūros ir civilizacijos laimėjimus⁷³³ akcentavimas, Lietuvos geopolitinių problemų sprendimo būdai remiantis K. Pakšto kultūrinės ir civilizacinės pažangos programa kaip baze⁷³⁴, lietuvių tautos kultūrinės nepriklausomybės siekimas, pastangos sukurti savarankišką moderniosios lietuvių tautos kultūrinį modelį, paremtą liaudies ir Vakarų moderniojo meno sinteze, priklausomybės jaunajai kartai išpažinimas, jaunosios kartos kultas (labiau išsakomas NR puslapiuose ir todėl būdingesnis „NR kultūriniam sąjūdžiui“⁷³⁵), tautinio solidarumo propagavimas, korporatyvizmo kaip trečiojo kelio tarp individualizmo ir kolektyvizmo samprata. Taigi, galime konstatuoti tautiškumą, kultūrinį - civilizacinį dinamizmą ir europietišką orientaciją buvus šio simbiotinio darinio – JK srovės ir NR kultūrinio sąjūdžio - ideologine baze.

Istoriografijoje kaip tik ir įsitvirtinęs požiūris apie NR ir JKS identiškumą⁷³⁶. Bene nuodugniausiai pastaruoju metu NR kaip kultūrinį reiškinį tyrinėjęs D. Mačiulis nors ir išskiria NR judėjime dalyvavusius jaunuosius katalikus iš kitų sąjūdžio dalyvių, tam neteikia didesnės reikšmės,

⁷²⁸ Grinius J. Į tautinę politiką // Naujoji Romuva. 1936 m. spalio 11 d., Nr. 40, p. 749 - 758.

⁷²⁹ Šalkauskis S. Laiško juodraštis „Naujosios Romuvos“ redaktoriui (1936 m. spalio 2 d.) // VUB RS, f. 140 – 136, l. 2. Šalkauskio ir Keliuočio santykiai negalėjo būti iš esmės priešiški, nes Keliuotis dažnai lankydavosi pas Šalkauskį (Prie ištakų: pokalbis su Viktoru Alekna // Naujoji Romuva. 2004, Nr. 3, p. 27).

⁷³⁰ Gudaitis J. Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje. 1922 – 1943 metai. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto leidykla, 2001, p. 30.

⁷³¹ VSD biuletenis Nr. 63 (1936 m. kovo 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 215.

⁷³² Keliuotis J. Ko siekia „Naujoji Romuva“ // Naujoji Romuva. 1931 m. lapkričio 22 d. Nr. 47, p. 1137.

⁷³³ Redakcijos žodis // Naujoji Romuva. 1931, Nr.1, p. 2.

⁷³⁴ Pakštas K. Iš praėjusio dešimtmečio į ateinantį // Židinys. 1928, Nr. 1 – 6, p. 342 – 358; *ibid.* Lietuva lyginamosios civilizacijos atžvilgiu // Naujoji Romuva. 1935, Nr. 19, p. 413 – 418.

⁷³⁵ Keliuotis J. Jaunosios Lietuvos gairės (Dariui ir Girėnui žuvus) // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 134 – 135, p. 625 - 627; Keliuotis J. Jaunoji Europa // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 166, p. 217 – 220.

⁷³⁶ Pruskus V. Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje: jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų įžvalgos, p. 93; Jankauskas A. Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis), p. 52.

neįžvelgdamas reikšmingesnių ideologinių ir programinių skirtumų⁷³⁷. Vis dėlto jaunųjų katalikų santykis su NR sąjūdžiu nebuvo toks vienareikšmis. Visiškai sutapatinant NR ir JK sąjūdžius neįvertinamas paties J. Keliuočio priešiškus jauniesiems katalikams, neišnykęs per visą jo gyvenimą. Jis kaltino juos nesuteikus jam jokios moralinės paramos skelbiant deklaraciją, valdžios troškimu⁷³⁸, simpatijomis fašizmui ir kultūriniu reacionizmu⁷³⁹, atsisakymu pripažinti NR nuopelnus pačių jaunųjų katalikų sąjūdžiui⁷⁴⁰. Tai, kad Keliuotis redaguojant „XX amžių“ faktiškai nedalyvavo, savo prisiminimuose paliudija ir jaunesni katalikai⁷⁴¹. Taigi, akivaizdu, kad Keliuotis besąlygiškai nesitapatino su JKS. Vokiečių okupacijos metais Keliuotis taip pat neįsijungė į jaunųjų katalikų iniciatyva sukurtą Lietuvių frontą, o sukūrė savąjį Lietuvių vienybės sąjūdį.

Tad kas gi vertė Keliuotį taip kritiškai atsiliesti apie JKS, esant tiek bendrų ideologinių sąlyčio taškų ir tokiam glaudžiam praktiniam bendradarbiavimui? Atsakymui reikalinga ideologijos analizė. Galima pastebėti, jog skirtumų būta vertinant Bažnyčios vietą visuomenėje, būta faktinės politinės orientacijos skirtumų, o taip pat estetinių pažiūrų ir ideologinių nuostatų reiškimo būdų nesutapimo. Kaip žinome, jaunesni katalikai kartu su savo mokytojais romuviečiais propagavo kultūrinės autonomijos idėją, t.y. valstybės nevaržomo kultūrinio – pasaulėžiūrinio apsisprendimo, paremto asmens laisve, idėją, t.y. pasaulėžiūrinę toleranciją, tačiau jos taikymą apribojo kultūrinių (pasaulėžiūrinų, religinių, tautinių) bendruomenių lygiu. S. Šalkauskis ir Bažnyčiai siūlė vienos iš tokių pasaulėžiūrinų bendruomenių, neturinčios jokių privilegijų valstybiniu lygmeniu, vaidmenį⁷⁴². Kitaip sakant, jis katalikybės raiškos laisvę apribojo tikinčiųjų bendruomenės rėmais. Tuo tarpu Keliuočiui, kuris katalikybę siejo su grožiu, meile, kultūros idealu ir dinamiškumo stimulu⁷⁴³, Bažnyčios kaip organizacijos vieta visuomenėje buvo nesvarbi, kaip nesvarbi buvo ir formali tikėjimo išraiška ir regimas bendruomeninis katalikybės išpažinimas⁷⁴⁴. Keliuočio ryškiai išreikštas individualizmas leidžia numanyti jį nepritarus ne tik valstybės teisei varžyti pasaulėžiūrinį bendruomenės apsisprendimą, bet ir bendruomenės spaudimui atskiram asmeniui. Tačiau su tokiau kultūrinio apsisprendimo teisės išplėtimu (ir asmens laisvės traktavimu) katalikai kultūrininkai ir jaunesni katalikai viešai negalėjo sutikti. Tai būtų reiškę Bažnyčios kaip ideologinio - organizacinio vieneto suardymą.

⁷³⁷ Mačiulis D. Valstybės kultūros politika Lietuvoje..., p. 227 - 229.

⁷³⁸ Jaunesni katalikai anot jo „[...] užsikrėtė valdžios troškimo aistromis ir greit įsisavino būdingąsias šių aistrų ydas: demagogiją, pamėgimą blefuoti ir intriguoti. [...]. Valdžios troškimas pasidarė svarbiausiu jų veiklos stimulu“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 257).

⁷³⁹ „Susiformavo fašistuojančių „jaunakatalikų“ grupė [...], kuri nebesijaudino nei dėl lietuviškos kultūros, nei dėl tikrojo patriotizmo ugdymo. Politikoje jie – fašistuojantys avantiūristai, kultūroje – reacionieriai“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 257).

⁷⁴⁰ „Jie pasisavino beveik visus „Naujosios romuvos“ žurnalistinius išradimus [...]. Jie ėmė pasiglemžti „Naujosios romuvos“ daugelį bendradarbių“. „O kad [...] jos [NR] buvo suorganizuoti ir pastatyti ant kojų – tai jau viską pamiršo“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 258).

⁷⁴¹ Yla S. „XX amžius“ – laikraštinė naujovė // *Aidai*. 1982, Nr. 4, p. 268.

⁷⁴² Šalkauskis S. Momento reikalai ir principų reikalavimai // *Šalkauskis S. Raštai*, T. 5, p. 523.

⁷⁴³ Redakcijos žodis // *Naujoji Romuva*. 1931, Nr. 1, p. 2.

⁷⁴⁴ Jaunystėje patyręs tikėjimo krizę (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 34), bažnyčioje jis nelinko lankytis. Neatsitiktinai NR siejama su katalikiškuoju modernizmu (*Viliūnas G. Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje*, p. 68).

Skyrėsi Keliuočio ir jaunųjų katalikų bei katalikų kultūrininkų estetinės pažiūros. Jei „XX amžius“ gynė tradicionalizmą⁷⁴⁵, tai NR pasisakė už nuosaikų modernizmą arba neotradicionalizmą⁷⁴⁶. Skirtumai išryškėjo jau „Šatrijos“ draugijoje, kur J. Grušas, J. Ambrazevičius, J. Grinius orientavosi į tradicinę, filosofinę, realistinę literatūrą, o J. Keliuotis jiems oponavo, demonstruodamas simpatijas moderniajam menui⁷⁴⁷. Tuo tarpu Šalkauskiui menas turi būti palenktas objektyviai realybei ir jos reikalavimams⁷⁴⁸. Kartu skyrėsi ir jų ideologinių nuostatų raiškos būdai: vietoj Šalkauskiui būdingo racionalumo, sistemiškumo, Keliuotis demonstravo intuityvizmą, iracionalumą, emocionalumą⁷⁴⁹. Tiesa, abiejuose leidiniuose bendradarbiavo daugeliu atvejų tie patys meno ir literatūros kritikai, bendrai atmestas tradicionalistinis religinis menas kaip kičas⁷⁵⁰. Meno lietuviškumas skatintas ir jaunųjų katalikų įtakojamų struktūrų, tačiau ne tiek radikaliai liaudies meno pagrindu, kiek tai būdinga NR.

Jaunuosius katalikus ir Keliuotį išskyrė NR įsteigimo politinių aplinkybių vertinimas. NR pasirodė 1931 m. pradžioje kaip oponuojančių krikščionims demokratams ir susitarimo su tautininkais siekiančių katalikų dvasininkų iniciatyvos vaisius⁷⁵¹. Keliuotis buvo pasirinktas kaip jaunas gabus į katalikų elito nemalonę patekęs žmogus. NR finansavimas iš Prezidento kanceliarijos lėšų⁷⁵² ir dažni Keliuočio kontaktai su tautininkų valdžios šulais ir pačiu prezidentu A. Smetona,⁷⁵³ rodo jį turėjus valdžios palaikymą, nors jis pats buvo įsitikinęs savo savarankiškumu. Neabejotina, kad Keliuotis svajojo apie „[...] savarankišką, laisvą, jokiais dogmomis (nei ideologinėmis, nei politinėmis) ir jokiais buržuaziniais prietarais nesuvaržytą savaitinį kultūros gyvenimo žurnalą!“⁷⁵⁴. Tokiam žurnalui jis gavo arkivyskupo pritarimą⁷⁵⁵. Vis dėlto, kaip jau buvo rašyta, svarbiausias veiksnys tokiam žurnalui atsirasti buvo įtakingų Bažnyčios dignitorių, siekusių sutarimo su tautininkų režimu, valia.

Katalikų kultūrininkų pozicija NR atžvilgiu buvo nevienareikšmiška. Ją visų pirma apsprendė pastangos išsaugoti ir realizuoti savąjį pasaulėžiūrinį idealą, besiskiriantį ir nuo tautininkų⁷⁵⁶, ir nuo krikščionių demokratų tikslų. Todėl kaip jau minėta Bažnyčios ir tautininkų režimo konflikto

⁷⁴⁵ Grinius J. Menas ir mada // XX amžius. 1938 m. spalio 22 d., p. 5; Varašius S. Modernusis ir nemodernusis menas // XX amžius. 1939 m. sausio 7 d., p. 5.

⁷⁴⁶ Mulevičiūtė J. Modernizmo link..., p. 123.

⁷⁴⁷ Keliuotis J. Vincas Mykolaitis Putinas: atsiminimai – studija // NB RS, f. 31 – 46, l. 30; Keliuotis J. Meno tragizmas. Studijos ir straipsniai apie literatūrą ir meną. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1997, p. 72.

⁷⁴⁸ Šalkauskis S. Estetinė ateitininkų ideologija // Šalkauskis S. Raštai, T. 1, p. 593.

⁷⁴⁹ „Giliausią tautos gyvybės pulsą geriau gali pagauti intelektualinė intuityva, gyva meile liepsnojanti širdis ir kuriamoji vaizduotė [...]“ (Keliuotis J. Lietuvių tauta ir jos ugdymas // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 138 - 139, p. 675).

⁷⁵⁰ Maceinienė J. Mūsų religinis šunmenis // Naujoji Romuva. 1938, Nr. 37 – 38, p. 700 – 701.

⁷⁵¹ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 137, 148.

⁷⁵² Revaitienė I. Jam rūpėjo kultūringa, turtinga Lietuva ... // Respublika. 1990, spalio 31 d., Nr. 250 – 253, p. 13.

⁷⁵³ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 218 – 225.

⁷⁵⁴ Pasak J. Keliuočio, mintis leisti NR, jam galutinai subrendo 1930 m. rudenį (Keliuotis J. Atsiminimai apie J. Tumą – Vaižgantą // NB RS, f. 31 – 49, l. 33).

⁷⁵⁵ Sabaliauskas A. Vieno žmogaus gyvenimas // KAKA, b. 632, l. 507.

⁷⁵⁶ „Tautininkų režimas yra diktatūra palyginti negausios grupės žmonių, kurie normaliomis teisėto veikimo sąlygomis negalėjo įsigyti valdžios, taip aistriškai geidžiamos“ (Šalkauskis S. Tautininkų režimo kritika // Šalkauskis S. Raštai, T. 5, p. 584).

sąlygomis jie balansavo tarp aktyvaus veikimo kartu su krikščionimis ir demokratais bei vyskupais prieš režimą ir neutraliteto konflikto atžvilgiu, akcentuojant kultūrinį veikimą. Taigi, aktyvus priešinimasis ir 1930 – 1932 m. nebuvo taktika, kurios būtų nuosekliai palaikoma, o pasisakymai prieš NR įsteigimą iš dalies galėjo būti sąlygoti ir katalikų visuomenėje vyravusios aktyviam pasipriešinimui palankios opinijos. Besitęsiant konfliktui, kuris buvo naudingas tik krikščionims demokratams, S. Šalkauskis viešu laišku 1932 m. kreipėsi į studentus ateitininkus ragindamas keisti kovos už savo idealus metodus⁷⁵⁷. Tokiomis aplinkybėmis esamoje politinių jėgų konsteliacijoje katalikams kultūrininkams atrodė naudingiau nekreipti dėmesio į NR protautininkišką laikyseną ir pernelyg laisvą Bažnyčios mokymo traktavimą ir leisti į glaudesnę bendradarbiavimą.

Todėl aukščiau minėti NR ir JK sąjūdžių skirtumai, susiję su ideologinių nuostatų išsakymo specifiškumu oficialiajame (viešajame) ir privačiame (neviešajame) lygmenyse, buvo neesminiai ir negalėjo užgožti pamatinio jų pozicijų bendrumo. Svarbesni buvo kultūrinės raiškos skirtumai, susiję su tuo, kad NR gimė kaip KA ir tautinių katalikų simbiozės vaisius, todėl buvo pasisavintos kultūrinės formos, nefunkcionavusios KA katalikybeje. Tam didžiausią įtaką turėjo Keliuočio charakterio ypatybės – jo savarankiškumas⁷⁵⁸ - neleidusios jam būti lojaliam kultūrininkų ir jaunųjų katalikų sukurtoms kultūrinės raiškos formoms, kas ir sąlygojo jų pozicijų nevisišką sutapimą aptariamu laikotarpiu bei konfliktą vėlesniu. Savo atsiminimuose, pokalbiuose ir agentūriniuose pranešimuose Keliuotis iškyla kaip asmenybė, nepripažįstanti jokių autoritetų, pabrėžianti savo savarankiškumą ir pasiryžimą sukurti savo sąjūdį – kultūrinį, literatūrinį, meninį ar net politinį - kuriam būtų pajungta visa esama kultūrinė ir politinė sistema: „Aš visas tas partines kovas laikiau bergždžiomis ir beprasmiškomis ir savo žurnalo pagalba rūpinausi sukurti [...] galingą ir dinamišką kūrybinį sąjūdį [...]. Man atrodė, kad mūsų išsivadavimas – viso gyvenimo modernizacija, pažangios socialinės ir ekonominės reformos. Tam tikslui per savo žurnalą aš ir stengiausi telkti visų srovių kūrybines jėgas“⁷⁵⁹, o lageryje prisiminė, kad „[...] norėjo tapti prezidentu ir vadovauti Lietuvai“ ir „[...] organizuoti kokią nors vieną organizaciją, kuri vadovautų visai Lietuvai [...]“⁷⁶⁰. Ir tokią – NR kultūrinį sąjūdį - jam pavyksta sukurti. Kita vertus, Keliuočio savirefleksijoje nesunku išvelgti savo vaidmens Lietuvos visuomeniniame ir politiniame gyvenime pervertinimo bei nepamatuotų ambicijų atšvaitų. Akivaizdu, kad žmogus su tokiomis ambicijomis – o jos neapsiribojo vien Lietuva⁷⁶¹ - vargu ar galėjo sutikti būti vadovaujamas kitų ir pripažinti S. Šalkauskį savo mokytoju ir autoritetu.

Apibendrinami galime konstatuoti, jog per 4 – o dešimtmečio pirmąją pusę jaunieji katalikai įsitvirtino katalikų visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, ypač didelę įtaką įgydami švietimo

⁷⁵⁷ Šalkauskis S. Vykdomojo ateitininkų vajeaus reikalai (Atviras laiškas visiems Ateitininkų federacijos nariams) // Šalkauskis S. Raštai, T. 5, p. 208.

⁷⁵⁸ Dar jaunystėje apsisprendimo kančiose gimė naujas žmogus, pasiryžęs eiti savarankišku keliu, balansuojantis ant gyvenimo ir mirties ribos, išsiugdęs hipertrofuotą pranašumo prieš visuomenę jausmą (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 35 - 37).

⁷⁵⁹ Literaturnąją gazeta Lietuvos TSR korespondento Petro Keidošiaus pokalbis su J.Keliuočiu // LYA, f. K - 1, ap. 45, b. 374, l. 245.

⁷⁶⁰ LSSR KGB prie MT 4 – os valdybos I skyriaus vyr. įgaliotinio Terechino pažyma apie Juozo Keliuočio atžvilgiu turimus faktus (1960 m. sausio mėn.) // LYA, f. K-1, ap. 45, b. 372, l. 22.

⁷⁶¹ J. Keliuotis demonstravo savo ryžtą aukotis tik aukščiausiems tiesos, grožio ir gėrio idealams, „[...] Tėvynei ir net visai žmonijai [...]“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 69).

institucijose, o per NR kultūrinio sąjūdžio struktūras veikdami mažiau su katalikybe save identifikavusioje visuomenės dalyje.

2. 3. 1936 m. deklaracijos parengimo ir „XX amžiaus“ išleidimo aplinkybės: JKS susiformavimas ir santykiai su krikščionimis demokratais 1935 – 1936.

Jau buvo minėta, kad laikotarpis apimamas (1932 m. pabaigoje) KA ir tautininkų konfliktui buvo labai nepalankus radikaliai, katalikiškuoju ekskliuzyvumu grindžiamai, laikysenai. Išliko nuosaikiosios jėgos, į pirmą planą iškėlusios tautinį solidarumą. Tačiau 1935 m. netautininkiškoji katalikų visuomenė jau buvo pasiruošusi eiliniam susirėmimui su tautininkais. Tai buvo palanki proga ir jauniems katalikams, 1935 m. antroje pusėje jau aiškiai veikusiems kaip apibrėžta srovė, susitelkusiems apie NR, „Židinį“, „Ateitį“, reiškusiems pretenzijas į vadovavimą katalikams⁷⁶² ir pasiryžimą bendradarbiauti su valdžia⁷⁶³. Todėl krikščionių demokratų politinėse akcijose prieš tautininkų valdžią jie dalyvavo savitu būdu ir savais tikslais. Kad tokių tikslų būta, rodo bent dviejų jaunųjų katalikų – P. Dielininkaičio ir I. Skrupskelio - dalyvavimas politinėje veikloje ir net priklausomybė LKDP CK⁷⁶⁴. Abu jaunųjų katalikų prisiminimuose laikomi jų sąjūdžio vadais⁷⁶⁵. I. Skrupskelis buvo susibūrusio apie K. Pakštą, opoziciškai nusiteikusių LKDP CK daugumos atžvilgiu ir telkusio apie save jaunimą, jaunųjų katalikų ir jaunųjų krikščionių demokratų būrelio - „16 –os daktarų“ – klubo, parengusio 1936 m. deklaraciją, lyderiu („seniūnu“) ⁷⁶⁶. Būrelio veikloje dalyvavę aktyvūs jaunieji visuomenininkai vėliau tapo JKS iniciatoriais.

Istoriografijoje nuomonės dėl jaunųjų katalikų ištraukimo į politinę veiklą įvairuoja. Sovietinė istoriografija apskritai neišskirdavo jaunųjų katalikų iš krikščionių demokratų stovyklos plačiąja prasme, išėivijos istorikai buvo linkę diskretiškai nutylėti apie lietuvių politinių grupių nesutarimus. Jaunųjų katalikų ideologiją analizavęs V. Pruskus taip pat akcentuoja jaunųjų katalikų apolitiškumą⁷⁶⁷. Tuo tarpu D. Mačiulis ir G. Rudis dėl jaunųjų katalikų politinio veikimo po 1936 m. neabejoja⁷⁶⁸. Klausimas dėl jų politinės veiklos 1933 – 1936 m. istoriografijoje nebuvo iškilęs. Tuo tarpu sprendžiant iš L. Bistro parodymų sovietiniams tardytojams, P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis į LKDP CK buvo kooptuoti 1933 m.⁷⁶⁹. Tai verčia pasiaiškinti ne tik jaunųjų katalikų lyderių, bet ir viso besiformuojančio JKS potencialaus politinio veikimo 1933 – 1936 m. aplinkybes ir tikslus.

⁷⁶² Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. sausio 18 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 250.

⁷⁶³ LKDS, kurios faktišku vadovu buvo P. Dielininkaitis, bendradarbiavimui su vyriausybe (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1935 m. lapkričio 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 127)) pritarė ir I. Skrupskelis (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1935 m. gruodžio 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 158).

⁷⁶⁴ *Gražiūnas A.* Kovotojas už demokratiją totalizmo laikais // *Tėvynės sargas*. 1957, Nr. 1 (14), p. 95; *Matulionis J.* Leonas Bistras // *Tėvynės sargas*. 1971, Nr. 1 (31), p. 199. Dielininkaitis dalyvavo partijos aktyvo pasitarime dėl 1934 m. rinkimų į savivaldybes (Politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. spalio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 23).

⁷⁶⁵ J. Brazaičio kalba Z. Ivinskio mirties minėjime Niujorke 1972 m. sausio 30 d. // *Valiušaitis V.* (sud.). *Ugninis stulpas...*, p. 443; *Ambrazevičius J.* Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe, p. 13.

⁷⁶⁶ *Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja... , p. 94.

⁷⁶⁷ *Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 97.

⁷⁶⁸ *Mačiulis D.* Valstybės kultūros politika Lietuvoje..., p. 237; *Rudis G.* Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis..., p. 188 ff.

⁷⁶⁹ Kaltinamojo Leono Bistro tardymo protokolas (1950 m. rugsėjo 22 d.) // LYA, f. K - 1, a. 58, b. a P - 12189, t. 1, l. 69.

P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis į LKDP CK galėjo būti įtraukti kaip kandidatai, neturintys balsavimo teisės, su tikslu atjauninti CK. Taip į CK buvo įtraukti S. Lūšys, S. Rauckinas, V. Viliamas, Antanas Masionis⁷⁷⁰ ir kiti „Vytauto“ klubo ar „Kęstučio“ bei „Justitios“ korporacijų studentai. Vis dėl to, P. Dielininkaičio atveju tokio paaiškinimo nepakanka, nes, kaip jau buvo pastebėta, Dielininkaitis jau 1933 m. siekė krikščionių demokratų organo „Rytas“ uždarymo. Motyvu kooptuoti į CK viešus partijos politikos kritikus galėjo būti eilinis krikščionių demokratų siekis suartėti su valstiečiais liaudininkais. Juk ir 1927 m. partijos konferencija kultūrinės autonomijos principą K. Pakšto iniciatyva priėmė tik todėl, kad krikščionys demokratai siekė sąjungos su liaudininkais. K. Pakštas, kuris kartu su kitais katalikais kultūrininkais visada buvo už krikščionių demokratų ir liaudininkų koaliciją⁷⁷¹, galėjo įtikinti LKDP vadovybę, kad liaudininkai neis į jokių susitarimų su senaisiais krikščionių demokratų vadais, nepasitikėdami jų gera valia dėl jų pasipriešinimo tautininkų vyriausybės švietimo sekuliarizacijos politikai 1930 – 1932 m., kuriai liaudininkai pritarė. Aišku, tokiomis aplinkybėmis tik nauji krikščionių demokratų žmonės galėjo eiti į derybas su liaudininkais. Tokiais buvo jaunesni katalikai. Jų pasaulėžiūrinė tolerancija (liaudininkų kalba tariant – mažesnis „klerikališkumas“) lengvino liaudininkų suartėjimą su jais, tačiau jaunųjų katalikų tautinis angažuotumas („fašistiškumas“)⁷⁷² priešiška buvo priimamas gerokai sukairėjusių jaunųjų liaudininkų. Tačiau juos savo ruožtu turėjo patraukti jaunųjų katalikų socialinis angažuotumas⁷⁷³. Todėl apskritai jaunųjų katalikų pasaulėžiūra nebuvo kliūtis deryboms su liaudininkais. Tokiu atveju nestebina, jog daugiausia Pakšto iniciatyva ir jo kanalais nuo 1934 m. rudens vyko reguliarūs krikščionių demokratų ir liaudininkų pasitarimai⁷⁷⁴. Pokalbiams su liaudininkais Pakštas ieškojo ir legalių galimybių. Tam pasitarnavo liaudininkų ir krikščionių demokratų (K. Pakšto, Vinco Kvieskos, Vinco Čepinskio ir kitų) iniciatyva 1934 m. įsteigtas Politinis klubas. Jo veikloje iš krikščionių demokratų pusės matome ir P. Dielininkaitį (1935 m. vasario 1d. jis dalyvavo klubo posėdyje aptariant kultūrinės autonomijos problemą; be kita ko tuomet pasisakė ir Šalkauskis)⁷⁷⁵. Tam pačiam tikslui pasitarnavo ir K. Pakšto dalyvavimas „Rotary“ klube, nors tai nepakėlė jo autoriteto konservatyvesniuose katalikų sluoksniuose. Legaliais ir nelegaliais būdais koalicija, prie kurios prisidėjo ir sociademokratai, buvo sukurta ir įforminta 1935 m. rugpjūčio 11-17 d. Kaune vykusio Pasaulio Lietuvių Kongreso metu⁷⁷⁶.

Šaltiniai leidžia teigti, kad LKDP ir LVLS suvaidino suvaidino nemenką vaidmenį inicijuojant Suvalkijos ūkininkų streiką. Sprendžiant iš liaudininko Mečislovo Mackevičiaus (Mykolo Sleževičiaus žento), liaudininkų pasitarimų su krikščionimis demokratais dalyvio,

⁷⁷⁰ Krikščionys demokratai Lietuvoj // Lietuvių enciklopedija, 1957, T. 12, p. 112. LKDP CK, norėdamas papildyti partijos vadovybę „jaunesniosios kartos atstovais, turėjo kandidatų grupę“, į kurią buvo „kviečiami vyresniųjų kursų studentai ar jau studijas baigę veiklesnieji ateitininkai“. Jie neturėjo balsavimo teisės (Rauckinas S. A. A.Stašį Lušį prisimenant // Tėvynės sargas. 1981, Nr. 1, p. 37).

⁷⁷¹ J. Ereto laiškas Z.Ivinskiui (1968 m. balandžio 8 d. Basel) // VUB RS, f. 198 – 238.

⁷⁷² Sandarbininko „Juodaitis“ pranešimas (1936 m. liepos 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 199.

⁷⁷³ Juozo Urbšio žiniomis „apie 1936 – 1937 m.m. jaunakatalikiai su Dielininkaičiu priešakyje sudarė tam tikros rūšies susitarimą su jaunaisiais liaudininkais [...]“ (Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka (1942 m. vasario 11 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 118, l. 159).

⁷⁷⁴ Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja... , p. 90.

⁷⁷⁵ Pšibilskis B.V. Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės, p. 170 - 172.

⁷⁷⁶ Labanauskas R. Jaunųjų katalikų sąjūdis..., p. 250.

prisiminimų masiniam ūkininkų žygiui į Kauną garantuoti liaudininkai ir krikdemai buvo užmezgę kontaktus su jiems palankiais aukščiausio lygio karininkais, streikuojančiųjų tarpe buvo platinami atsisaukimai su partijų reikalavimais⁷⁷⁷. Su liaudininkų ir krikdemų vadovybėmis streikuojantieji palaikė nuolatinį ryšius⁷⁷⁸. Šių partijų sumanymu streikas turėjo apimti visą Lietuvą⁷⁷⁹. A. Smetona neabejojo, jog Suvalkijos ūkininkų streikas buvo opozicinių partijų darbas, turint paramą iš Vokietijos⁷⁸⁰. Voldemarininkai taip pat buvo įsitikinę, krikdemus ir valstiečius liaudininkus sudarius „frontą prieš vyriausybę“⁷⁸¹. LKDP CK ir skyrių veikimo nutraukimas Kauno apskrityje 1935 m. lapkričio 6 d. buvo argumentuojamas tuo, kad LKDP „[...] kursto gyventojus prieš esamą vyriausybę, kaip gyvu žodžiu, taip ir platindama [...] įvairius kurstančio pobūdžio atsisaukimus [...]“⁷⁸².

Nelengva vienareikšmiškai atsakyti, kokios pozicijos Suvalkijos ūkininkų streiko atžvilgiu laikėsi P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis ir kiti jaunieji katalikai. Faktai rodo, kad kai kurie jaunesiems katalikams artimi studentai ateitininkai prisidėjo prie ūkininkų streiko atsisaukimų platinimu, skatinimu streikuoti ar kitais veiksmais⁷⁸³. Juo labiau, kad studentų ateitininkų dalyvavimas kartu su kairiųjų pažiūrų studentais tuo metu vykusiame VDU studentų streike protestuojant prieš universiteto autonomijos naikinimą, neabejotinas⁷⁸⁴. Taigi, bendro veikimo precedentas buvo. Kita vertus, tikroji jaunųjų katalikų pozicija streiko atžvilgiu viešai ir negalėjo būti išsakyta, nes siekdami vadovavimo katalikų visuomenei, jie turėjo balansuoti tarp krikščionių demokratų ir tautininkų, vienu metu darydami ir protautininkiškus pareiškimus, ir pareiškimus, nukreiptus prieš režimą⁷⁸⁵.

LKDP pripažino jaunųjų katalikų nemažą įtaką visuomenėje, nes 1935 m. birželio 28 d. „Ryte“ paskelbtame „Darbo ir bendradarbiavimo programos“ projekte⁷⁸⁶ būta akivaizdžių jaunųjų katalikų propaguoto korporatyvizmo požymių: numatyti Profesinio atstovavimo rūmai, Atskaitomybės rūmai, politiniai ir kultūriniai reikalai turėjo būti tvarkomi federalizmo ir

⁷⁷⁷ Mackevičius M. Atsiminimai, p. 25.

⁷⁷⁸ Vietos liaudininkai palaikė ryšius su M. Sleževičiumi (*Sebeženkovaitė T.* LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935 – 1940 m., l. 330), kuris žadėjo lėšų, tačiau prašė arešto metu neišduoti centro (ibid, l. 333). Streikuojantieji taip pat kalbėjosi su Liuda Purėniene, L. Bistru (ibid, l. 335).

⁷⁷⁹ *Sebeženkovaitė T.* LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935 – 1940 m., l. 332. Į Žemaitiją Jaunimo sąjungos sekretoriaus Petro Kežinaičio teigimu buvo išsiųsti 7 studentai (ibid., l. 334).

⁷⁸⁰ *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 238.

⁷⁸¹ Sandarbininko „p“ pranešimas (1935 m. lapkričio 22 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 47.

⁷⁸² Sustabdytas Liet. Krikšč. Demokratų ir Valst. Liaudininkų partijų veikimas // Rytas. 1935 m. lapkričio 7 d., Nr. 255, p. 7.

⁷⁸³ Atsisaukimus rašė ir / arba platino Julijonas Būtėnas (*Kazilionytė V.* Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai, p. 37), studentas Vincas Seliokas, „Grandies“ korporacijos narys (Sandarbininko pranešimas (1935 m. lapkričio 16 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 42), „Darbininko“ techninis redaktorius Juozas Gražys (Sandarbininko „Juodis“ pranešimas (1935 m. lapkričio 6 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 121).

⁷⁸⁴ Studentija griežtai protestuoja prieš V.D. universitete keliamus neramumus // Lietuvos aidas. 1935 m. spalio 16 d., Nr. 238, p. 1.

⁷⁸⁵ Vysk. K. Paltaroko minėjime P. Dielininkaitis „[...] išsitarė, kad Lietuvos blogumų kaltininkai – dabartinė vyriausybė“ (Sandarbininko „Juodis“ pranešimas (1935 m. lapkričio 12 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 122). o nepraėjus nė dviem savaitėms išreiškė pasiryžimą bendradarbiauti su vyriausybe (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1935 m. lapkričio 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 127).

⁷⁸⁶ Darbo ir bendradarbiavimo programos projektas // Rytas. 1935 m. birželio 28 d., Nr. 145, p. 2 – 5. Programą buvo numatyta priimti 1935 m. rugsėjo mėn. pradžioje sušauktame LKDP suvažiavime (Sandarbininko „Gendrutis“ pranešimas (1935 m. liepos 25 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 16).

autonomijos dėsniais, „pakštiška dvasia” jaučiama užsienio politikos formulavimuose⁷⁸⁷. Šalkauskis programą įvertino kaip projektą, kuriam būdinga organinė demokratija, planingas ir organinis korporatyvizmas, kultūrinė autonomija ir pasaulio rechristianizacija⁷⁸⁸. Neabejotina, kad ši programa buvo nuolaida jaunesiems katalikams ir jaunesiems krikščionims demokratams, baiminatis, kad šiuo be galo svarbiu partijai momentu, jie nepereitų į režimo pusę⁷⁸⁹. Taip pat ir J.Keliuotis prisimena, jog krikščionys demokratai „[...] jaunesiems katalikams, labiausiai naujaromuviams, pasiūlė stoti į jų partijos eiles ir ją atnaujinti”⁷⁹⁰.

Apskritai galima konstatuoti jog jaunųjų katalikų siekiams politinė situacija, susiklosčiusi Suvalkijos ūkininkų streiko išdavoje buvo palanki. Streiko organizavimas ne tik nepriartino krikščionių demokratų prie valdžios, bet dar labiau susiaurino jų veikimo galimybes. Režimas sugriežtėjo: 1935 m. lapkričio 16 d. priimtas Spaudos įstatymas, įteisinęs ypatingas Vidaus reikalų ministro galias, gruodžio mėn. įsteigtas Vidaus informacijos skyrius privalomiesiems straipsniams rengti⁷⁹¹, 1936 m. vasario 1 d. paskelbtas Draugijų įstatymas (juo remiantis uždraustos opozicinės partijos). 1936 m. birželio mėn. praversti Seimo rinkimai, kuriuose, nepaisant krikščionių demokratų ir kitų opozicinių partijų boikoto, dalyvavo apie 68% visų rinkėjų⁷⁹². Griežtėjo valdžios politika KA atžvilgiu: 1935 m. vėlyvą rudenį ir žiemą valdžia rimtai grąšino uždrausti „Pavasario“ organizaciją⁷⁹³, jaunalietuviai savo suvažiavime reikalavo nustoti kunigams mokėti atlyginimus⁷⁹⁴, iš universiteto profesorių buvo atleistas P. Dovydaitis, o L. Bistras nedrįso jo ginti, „Rytą” leidusi „Žygio” bendrovė balansavo ant bankroto ribos⁷⁹⁵. Krikdemai atsakydami bandė išprovokuoti katalikų nepasitenkinimą valdžios veiksmais ir taip juos mobilizuoti kovai su režimu⁷⁹⁶. Tai didesnio atgarsio nesukėlė. S. Šalkauskis kritikuodamas krikščionių demokratų politiką pareiškė: „Jau tas faktas, kad krikščionys demokratai „Darbo ir bendradarbiavimo projektą” patiekė tada, kai jam realizuoti buvo nepatogiausios sąlygos, rodo, kiek krikščionys demokratai yra pakenkę visuomenės solidarumo sucementavimui”⁷⁹⁷. Krikdemų konfrontacinė politika buvo nepriimtina nuosaikiai katalikų visuomenės daliai, pasiilgusiai tautos solidarumo. Tokiomis aplinkybėmis, pasinaudodami susikomplicavusia LKDP situacija 1935 m. pabaigoje – 1936 m. pradžioje, kai 1936 m. vasario mėn.6 d., remiantis naujuoju Draugijų įstatymu, LKDP, kartu su LVLS ir dar dviem politinėmis

⁷⁸⁷ *Jankauskas A.* Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis), l. 158 - 159.

⁷⁸⁸ *Šalkauskis S.* Apie „Darbo ir bendradarbiavimo programos projektą” // *Šalkauskis S.* Raštai. T. 5, p. 537.

⁷⁸⁹ Sandarbininko „Juodaitis“ pranešimas (1936 m. vasario 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 140.

⁷⁹⁰ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai, p. 253.

⁷⁹¹ *Janauskas G.* Visuomenė ir valdžia 1936 – 1940 m.: opozicija A.Smetonos režimui. Istorijos magistro darbas. VDU, 2002, l. 3.

⁷⁹² *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 251.

⁷⁹³ Sandarbininko „Lichtenšteinas“ pranešimas (1935 m. lapkričio 14 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 123.

⁷⁹⁴ Sandarbininko „Antanas“ pranešimas (1935 m. lapkričio 8 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 38.

⁷⁹⁵ VSD biuletenis Nr. 126 (1936 m. gegužės 5 d.) // LCVA, f. 378, ap.10, b. 88a, t. 1, l. 406.

⁷⁹⁶ „Konfliktas tarp jaunalietuvių ir pavasarininkų, krikdemų vadams duoda progos iš džiaugsmo trinti rankas“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1935 m. lapkričio 15 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 158).

⁷⁹⁷ VSD biuletenis Nr. 35 (1936 m. sausio 30 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 111.

organizacijomis buvo uždrausta, kaip nepersiregistravusi⁷⁹⁸, jaunieji katalikai pagaliau pasiryžo veikti savarankiškai. Dabar jie turėjo puikų pateisinimą savo separatiniam veikimui – LKDP uždraudimą - taigi, jos kaip organizacinio vieneto formaliai nebelikus, atsirado labai patogi proga, be kaltinimų kokia nors išdavyste⁷⁹⁹, perimti vadovavimą katalikiškajai visuomenei.

Paraiška tam - deklaracija „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Ji buvo parengta per kelis 1935 – 1936 m. žiemos mėnesius⁸⁰⁰. Galimas dalykas, deklaracija pradėta rengti, įsitikinus, kad tautininkai nesirengia eiti į kompromisą su krikščionimis demokratais, lapkričio pabaigoje arba gruodžio pradžioje „[...] per studentų atostogas [...]“⁸⁰¹. Apie sausio mėn. vidurį deklaracijos apmatai jau buvo parengti. Po studentų atostogų įvyko dar bent pora susirinkimų ir vasario pradžioje buvo parengtas galutinis variantas⁸⁰². Po diskusijų deklaraciją apsispręsta skelbti NR, nes, anot J. Keliuočio, „[...] paskelbta „Naujojoje romuvoje“, iš karto laimės didelį autoritetą ir populiarumą [...]“⁸⁰³. Neabejotinai skelbimo laikas buvo priderintas ir prie LKMA II – ojo suvažiavimo, prasidėjusio kitą dieną po deklaracijos paskelbimo.

Deklaraciją rengė intelektualai, susiję su NR. Neatsitiktinai 1935 m. pabaigos – 1936 m. VSD dokumentuose jie standartiškai įvardijami naujaromuviais⁸⁰⁴. Jaunųjų katalikų ir jų vyresniųjų kolegų atsiminimuose deklaraciją pasirašiusieji apibūdinami kaip S. Šalkauskio mokiniai ir siejami su Sendraugių ateitininkų sąjunga. J. Keliuotis deklaracijos iniciatoriumi laikė save. Pasak jo, jauniems katalikams atsisakius stoti į krikščionių demokratų partiją, jis neišvengiamai buvo paskatintas „pats parašyti politinę deklaraciją, kuri galėtų pasidaryti jaunųjų katalikų politinė platforma. Ir aš ją paskubomis parašiau, tiksliau sakant, parašiau tik jos eskizą, neišeidamas iš socialinės ir politinės filosofijos ribų ir vengdamas partinių konkrečių teiginių. Po to sudariau sąrašą jaunųjų katalikų, kurie turėtų ir norėtų jai užsiangažuoti“⁸⁰⁵. Tai nėra neįtikėtina. Nemažą J. Keliuočio vaidmenį deklaracijos rengime pripažįsta A. Maceina, pats buvęs vienu iš deklaracijos redaktorių⁸⁰⁶. Svarbiausiu deklaracijos įkvėpėju ir autoriumi J. Keliuotį laikė taip pat Vincas Trumpa⁸⁰⁷. Deklaracijos autoriumi laikytas ir P. Dielininkaitis, o tarp aktyviai diskusijoje

⁷⁹⁸ Truska L. Antanas Smetona ir jo laikai, p. 239.

⁷⁹⁹ Pasak „Lietuvos žinių“ red. Jono Kardelio „[...] neabejotina, kad amžininkai norėtų į valdžią [...]“⁸⁰⁰. Tačiau tada „senoji katalikų karta amžininkus galėtų pavadinti parsidavėliais [...]“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. sausio 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 173.

⁸⁰⁰ Tačiau jau vasaros pabaigoje grįžęs iš užsienio, A. Maceina rado „būrelį“ paruošusių „[...] metmenis naujai valstybinei sampratai“ (Maceina A. 40 metų sukakties temomis // Į laisvę. 1958, Nr. 15, p. 5).

⁸⁰¹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. kovo 2 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 144. Tačiau pasak S. Girniaus, deklaracijos tekstas buvo diskutuojamas nuo 1935 m. spalio mėn. (Girnius S. Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomos Lietuvos gyvenime, p. 296).

⁸⁰² Eretas J. Stasys Šalkauskis, p. 183.

⁸⁰³ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 254.

⁸⁰⁴ Tik viename VSD biuletenyje jaunieji katalikai atskirti nuo NR tikrųjų šalininkų: „[...] naujaromuviai, prie kurių dedasi dar ir visi tie jaunieji katalikai, nesutinką su krik. dem. taktika“ (VSD biuletenis Nr. 16 (1936 m. sausio 15 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 62).

⁸⁰⁵ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 254. Vienas iš J. Keliuočio prikalbintųjų pasirašyti buvo A. Vaičiulaitis (Vaičiulaitis A. Knygos ir žmonės. Vilnius: Vaga, 1992, p. 328).

⁸⁰⁶ Maceina A. 40 metų sukakties temomis // Maceina A. Raštai. Vilnius: Margi raštai, 2008, T. 14, p. 416.

⁸⁰⁷ Trumpa V. „Naujosios Romuvos“ ideologijos visuomeniniai pagrindai // Vairas. 1936, Nr. 12, p. 443. Todėl bandymas nuvertinti J. Keliuočio vaidmenį neįtikina (Maceinienė T. Tikėjimas ir ateitis... p. 34 – 35).

dalyvavusių minimi dar K. Pakštas ir J. Ambrazevičius⁸⁰⁸. Pasitarimai vykdavę K. Pakšto, I. Skrupskelio ir retkarčiais A. Maceinos butuose sekmadieniais. Pranešėju dažniausiai būdavo Maceina. Jis pateikdavo ir formuluotes. Anot Maceinos, „deklaracijos pobūdžio klausimu“ reikėsi „dvi linkmės – kas ji bus: atsišaukimas ar programa“. Į atsišaukimą linko J. Keliuotis, K. Pakštas, iš dalies P. Dielininkaitis ir Z. Ivinskis. Už programinių sistemingumą pasisakė J. Grinius, J. Pankauskas, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, A. Maceina⁸⁰⁹. Tokiu būdu, deklaracijos svarstymuose aktyviai dalyvavo 8 (Pakštas buvo jaunųjų katalikų vyresniuoju vadovu, o Keliuotis nuo artimesnio bendradarbiavimo su jaunaisiais katalikais nusišalino) tikrieji jaunieji katalikai iš 16 pasirašiusiųjų, kurie ir galėtų būti laikomi deklaracijos kolektyvo branduoliu. Tačiau agentūriniuose pranešimuose minima deklaracijos projekto svarstymuose dalyvavus 20 asmenų (A. Maceina prisimena deklaraciją pasirašius „devyniolika jaunųjų kultūrininkų ir visuomenininkų“⁸¹⁰), o kai kuriems iš jų – J. Urmanui ir S. Bačkiui (prie kurių esą „prisidėjo“ ir J. Leimonas su I. Skrupskeliu)⁸¹¹ - prisikiriamas net didesnis vaidmuo, nei aukščiau paminėtiems. Informacija dėl J. Urmano, S. Bačkio ir J. Leimono dalyvavimo svarstymuose įtikėtina, nes netrukus prasidėjusiame LKMA suvažiavime socialinių ir ekonominių mokslų sekcijos nuolatinės valdybos nariais išrinkti J. Urmanas, P. Dielininkaitis ir S. Bačkis⁸¹², o Leimonas irgi dažnai minimas jaunųjų katalikų aplinkoje. Dvidešimtuoju galėtų būti vienas iš AF generalinių sekretorių ar šiaip K. Pakštui artimų jaunųjų krikščionių demokratų, dalyvaudavusių jo namuose vykusiuose pokalbiuose su jaunaisiais katalikais: S. Rauckinas, S. Lūšys, galbūt O. Labanauskaitė, kartu su jaunaisiais katalikais dalyvavusi korporatyvizmo agitacinėje akcijoje. Likę deklaracijos signatarai greičiausiai tik solidarizavosi su deklaracijos idėjomis. Anot J. Grušo, „toje kompanijoje buvome tik du rašytojai – Vaičiulaitis ir aš. Mes nebuvome laikomi rimtais“⁸¹³.

Deklaracijos signatarų veiksmai buvo krupščiai derinti su katalikais kultūrininkais: kiekviena nauja jų akcija buvo aptariama jų pokalbiuose su S. Šalkauskiu ir P. Kuraičiu, o S. Šalkauskis demonstravo net didesnę visuomeninį aktyvumą, nei buvo įprasta iš jo laukti jo gerai nepažįstantiems – rengė pasitarimus savo bute, kas dėl jo silpnos sveikatos buvo daroma tik išimtiniais atvejais. 1936 m. kovo 6 d. jo bute įvykusiame „naujaromuvių grupės asmenų“ (S. Šalkauskis, K. Pakštas, P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Keliuotis) pasitarime, svarstytas deklaracijos „įgyvendinimo reikalas“. Siekiant išpopuliarinti deklaracijos idėjas, „nutarta visiems veikti, kad šis projektas būtų kuo plačiausiai diskutuojamas. Jau numatyti keli autoritetingi asmenys [...]. Pats prof. Šalkauskis pažadėjo tuo reikalu parašyti ilgą [...] straipsnį. Taip pat bus prašoma, kurio nors užsienio spaudos atstovo, kad painformuotų į užsienio spaudą apie tas reformas, kokių politinėje ir ekonominėje Lietuvos santvarkoje reikalaujanti mūsų visuomenė“⁸¹⁴. Straipsnį jis parašė. Jame Šalkauskis

⁸⁰⁸ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. kovo 2 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 144.

⁸⁰⁹ Maceinienė T. „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoje“, p. 51.

⁸¹⁰ Antano Maceinos laiškas prel. Pranciškui Jurui, p. 35.

⁸¹¹ Sandarbininko „Juodaitis“ pranešimas (1936 m. vasario 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 140.

⁸¹² Informacija apie P. Dielininkaičio paskaitą socialinių bei ekonominių mokslų sekcijos posėdyje // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 142.

⁸¹³ Palilionis P. Svajojęs gražų gyvenimą..., p. 103.

⁸¹⁴ VSD biuletėnis Nr.72 (1936 m. kovo 12 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 242; pgl.: Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. kovo 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 155.

entuziastingai solidarizavosi su jaunaisiais katalikais: „Brangieji draugai romuviečiai, vadindamas Jus šitaip, noriu pabrėžti, kad mūsų takai yra susiję į vieną platų kelią. Man nėra net reikalo įsijungti į jūsų sąjūdį, nes aš esu jau buvęs jo ištakose. [...]. Aš tiesiu Jums savo ranką ir tariu: nuo šiolei žygiuokime drauge į laimingesnę mūsų tautos ateitį!”⁸¹⁵. Toks Šalkauskiui nebūdingas patetiškumas ryškiai disonavo su ankstesniu akademiškai sausu pasisakymu⁸¹⁶. Taigi, atrodo, stengtasi ir toliau palaikyti distancijos tarp Šalkauskio ir deklaracijos rengėjų bei Šalkauskio spontaniško džiaugsmo išsiveržimo įspūdį. Panašiai Eretas sudramatino Šalkauskio santykį su „XX amžiumi”, kurio pasirodymas esą jam buvęs siurprizu – malonus dėl jo auklėtinių drąsos bei laikraščio linijos, bet suteikęs ir nusivylimo, nes jis esą nebuvo apie pasitarimus informuotas⁸¹⁷.

Realizuojant pasitarime pas S. Šalkauskį apsibrėžtą deklaracijos idėjų propagavimo programą, Draugija KU remti (kurios reikalų vedėjas buvo P. Mantvydas) kovo mėn. suorganizavo paskaitų apie korporatyvizmą ciklą. Paskaitas skaitė P. Dielininkaitis, A. Maceina, M. Reinys, P. Mantvydas, O. Labanauskaitė ir J. Urmanas⁸¹⁸. Atsakydami į tai krikščionys demokratai bandė „sukritikuoti romuviečių peršamą korporatyvizmą“, desperatiškai bandydami susigražinti prarastą įtaką. Saugumiečiams susidarė įspūdis, kad „[...] krik. dem. kritika baigėsi fiasko“⁸¹⁹.

A. Maceina prisimena, kad „[deklaraciją] paruošęs būrelis [...] posėdžiavo ir toliau, tik ne taip reguliariai [...]; buvo nutarta, kad dabar reikia atskirais straipsniais skleisti toliau deklaracijos mintis, net buvo pasidalinta darbu: Dielininkaitis turėjo rašyti apie korporacinę santvarką, ašen apie kultūrą ir valstybę, o koks nors teisininkas [...] apie valstybės politinę sąrangą”⁸²⁰. Po to Dielininkaitis turėjo parengti deklaraciją sukonkretinantį planą, kurį turėjo peržiūrėti „[...] dešimties žmonių komisija, ir paskui jis būtų viešai skelbiamas”⁸²¹. Teisės sričiai planuota prašyti adv. A. Milčiaus pagalbos, o socialinę ir ekonominę pusę pavesti P. Dielininkaičiui ir J. Miknevičiui. Apie plano skelbimą turėjo spręsti „[...] centrinio skyriaus visumos susirinkimas [...]”⁸²².

Toks planas kaip žinia nepasirodė. Vietoj to iškilo savo laikraščio idėja. Pirmiausia – religinio. Juo rūpinosi jaunųjų kunigų lyderis S. Yla, palaikęs ryšius ir su jaunųjų katalikų būreliu. 1936 m. pavasarį viename J. Ambrazevičiaus iniciatyva sukviestame susitikime, vykusiame greičiausiai gegužės mėn., kuriame S. Yla pasidalijo savo idėjomis apie tokį laikraštį, A. Maceina pasiūlė praplėsti sumanymą ir nebeatgaivinti uždaryto „Ryto”. Susitikime dalyvavę J.

⁸¹⁵ Šalkauskis S. Romuviečių deklaracija // Šalkauskis S. Raštai, T.5, p. 577.

⁸¹⁶ „Tarp kitko, prof. St.Šalkauskis nežinąs kaip tą projektą traktuoti: ar kaip naujaromuvių nuomonę opiuoju valstybės klausimu, ar kaip tam tikrą projektą, kurį turėtų priimti dėmesin valdančioji partija” (VSD biuletėnis Nr. 63 (1936 m. kovo 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 216).

⁸¹⁷ Eretas J. Jaunoji karta apdovanojo Lietuvą nauju dienraščiu // Į laisvę. 1960, Nr. 24, p. 45.

⁸¹⁸ VSD biuletėnis Nr. 79 (1936 m. kovo 18 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 261; VSD biuletėnis Nr. 82 (1936 m. kovo 20 d.) // ibid., l. 272; VSD biuletėnis Nr. 83 (1936 m. kovo 21 d.) // ibid., l. 276, 279.

⁸¹⁹ VSD biuletėnis Nr. 87 (1936 m. kovo 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 289. Taip pat „Vytauto“ klube vyko diskusijos, kurias po karo krikščionys demokratai manėsi laimėję (J. L. Giedraičio laiškas P. Povilaičiui (1976 m. kovo 24 d.) // LII RS, f. 54 – 184, l. 179).

⁸²⁰ Maceinienė T. „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoje“, p. 60.

⁸²¹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. balandžio 6 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 166.

⁸²² Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. balandžio 15 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 167. Kas tas „centrinis skyrius” lieka neaišku: tai gali būti NR bičiulių sąjungos arba sendraugių sąjungos valdyba.

Ambrazevičius, J. Grinius, A. Maceina, I. Skrupskelis, S. Yla sutiko, kad verta siūlyti „Žaibo“ bendrovei uždaryti „Rytą“, o jo vietoje imti leisti jų pačių redaguojamą laikraštį⁸²³. Ši sumanymą aprobavus katalikų visuomenės vadovybei – katalikams kultūrininkams, krikščionimis demokratams, KVC vadovybei ir episkopatui – pasinaudojus eiliniu „Ryto“ uždarymu 1936 m. birželio mėn. 5 d. per kelias savaites laikraštis buvo parengtas ir pasirodė 1936 m. birželio 24 d.

Atsiminimuose akcentuojamas tik šis paskutinis „XX amžiaus“ kūrimo etapas, sudarant įspūdį, kad laikraštis atsirado spontaniškai. Teigiama, kad 1936 m. birželio mėn. viduryje vykusiame pasitarime J. Ambrazevičiaus bute, kuriame dalyvavo P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, A. Maceina, I. Skrupskelis, „besvarstant religinės minties savaitraščio klausimą, gauta žinia, kad uždarytas dienraštis „Rytas“⁸²⁴. Kilus spontaniškai minčiai patiems imtis laikraščio redagavimo, A. Maceina ir kun. S. Yla „nuvyko į Ryto redakciją kur dr. Bistrui išdėstė reikalą, pridėdami, kad laikraščio leidimas pasiliktų buvusios administracijos rankose“. Bistras esą entuziastingai sutiko: „Pavargau per tiek metų vilkdamas šią našą. Imkite ir darykite, o aš pats jums patalkinsiu“⁸²⁵. Esą idėją „per dešimt dienų realizavo keli neturtingi jaunuoliai, kurių amžiaus vidurkis neprašoko nė 27 metelių“⁸²⁶. Spontaniškumo įspūdį bando sudaryti ir J. Ambrazevičius. Anot jo, į pasitarimą dėl religinės kultūros leidinio, atvykęs vienas iš „Žaibo“ direktorių A. Daugirdas informavo apie „Ryto“ uždarymą ir „pasiūlė imtis iniciatyvos [...]“⁸²⁷. Žurnalistas S. Daunys „Ryto“ perėmimą vadina „operacija“, o jos karščiausiu vykdytoju – P. Dielininkaitį⁸²⁸. J. Grinius taip pat prisimena, kad minėtame pasitarime sužinojus apie „Ryto“ uždarymą, sutarta, kad „[...] reikia leisti naują katalikų, nepartinės bazės dienraštį [...]. [...] delegatais kalbėtis su Leono XIII fondo valdyba dėl materialinių laikraščiui leisti sąlygų buvo įgalioti kun. St. Yla ir A. Maceina“⁸²⁹. Laiške K. Pakštui J. Grinius pastebi, jog „Dr. L. Bistras ir jo vadovaujama „Žaibo“ b[endrovė] į šitą sumanymą pažiūrėjo skeptiškai. Tačiau jis leido pamėginti, manydamas, kad tie naivūs idealistai – „XX amžiaus“ sumanytojai ir savanoriai redaktoriai – greitai nūsikus sparną“⁸³⁰.

Skirtingai nuo jaunųjų katalikų atsiminimų VSD dokumentuose išsamiai nušviečiama jaunųjų katalikų iniciatyvos derinimo su katalikų visuomenės vadovais eiga. Sprendžiant iš jų pirmiausia laikraščio idėja buvo aptarta su P. Kuraičiu, kuris laikytas „XX amžiaus“ „protektoriumi“⁸³¹ ir, greičiausiai, jau birželio mėn. pradžioje, su S. Šalkauskiu. Pasitarimuose dėl „Ryto“ ateities dalyvavo J. Grinius, P. Dielininkaitis, A. Maceina, J. Grušas, J. Keliuotis ir kiti. Jau

⁸²³ Maceinienė T. „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoj“, p. 60.

⁸²⁴ Eretas J. Jaunoji karta apdovanojo Lietuvą nauju dienraščiu // Į laisvę. 1960, Nr. 24, p. 43.

⁸²⁵ Ibid. Taip pat ir kun. S. Yla prisiminė, kad susirinkime pas J. Ambrazevičių, prisiminus „Rytą“, susisiektą su L. Bistru ir jam pasiūlytos savo paslaugos (Yla S. „XX amžius“ – laikraštinė naujovė, p. 268).

⁸²⁶ Eretas J. Jaunoji karta apdovanojo Lietuvą nauju dienraščiu, p. 44.

⁸²⁷ Vaišnys A. Spauda ir valstybė, 1918 – 1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu. Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 1998, p. 128.

⁸²⁸ „Buvo nerimo, skausmo ir ašarų, bet operacija buvo įvykdyta“ (Daunys S. Neužmirštas Dielininkaitis // Ateitis. 1957, Nr. 4, p. 87).

⁸²⁹ Grinius J. Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių – Brazaitį, p. 53.

⁸³⁰ Grinius J. Laiškas K. Pakštui (1954 m. sausio 25 d. Strasburgas) // Valiušaitis V. (sud.). Ugninis stulpas..., p. 252

⁸³¹ Išaiškinimas dėl sandarbininko „Sprindys“ pranešimo (1936 m. spalio mėn.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 198.

po „XX amžiaus” sukūrimo rašytame agentūriniame pranešime akcentuojami pasitarimai pas S. Šalkauskį ir P. Dielininkaitį dėl katalikiško dienraščio leidimo, jaunųjų katalikų nepasitenkinimas „Ryto partine politika” ir spaudimas krikščionims demokratams, kad „jie nustotų dirigavę „Ryto” krypčiai”, taip pat „visa eilė pasitarimų su Bistru, Stulginskiu, Krupavičiumi ir „Žaibu”⁸³². „Ryto” perdavimui jaunesiems katalikams labai priešinosi L. Bistras ir A. Stulginskis. Tuo tarpu M. Krupavičius buvo nusiteikęs palankiai – „tepabando”⁸³³. KVC vyriausioji valdyba taip pat pritarusi „nepartiško dienraščio leidimui“. Kaip satisfakciją, kad jis bus nepartiškas, ji pažadėjusi paremti „Žaibą”, padengiant tokius laikraščio leidimo nuostolius”⁸³⁴. Sumanymui pritaręs ir arkivysk. J. Skvireckas, „kuris savo ruožtu, taip pat pažadėjęs laikraštį paremti finansiškai“. Episkopate, KVC valdyboje ir „įtakinguose naujaromuvuose“ susidarius palankiai opinijai „nepartiniam katalikų laikraščiui leisti, prof. Šalkauskis pasiūlęs, kad jo redaktoriumi turėtų būti kunigas”⁸³⁵. Buvo apsisota ties kun. J. Prunskio asmenybe (jį pasiūlė S. Yla). Leidimą užimti jam redaktoriaus pareigas, iš vysk. K. Paltaroko išgavo J. Ambrazevičius ir P. Dielininkaitis. „XX amžiaus” redakcinį žodį pasirašė redaktorius Prunskis, „Žaibo” bendrovė kaip leidėjas ir iniciatoriai J. Ambrazevičius, P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, S. Yla, J. Keliuotis, A. Maceina, I. Skrupskelis⁸³⁶. Iš šio aštuoneto J. Keliuotis realiai redakcinio darbo nedirbo, atsiribodamas nuo likusių redakcijos narių. Savo atsiminimuose išreiškė begalinį savo pasipiktinimą jaunaisiais katalikais ir pažėrė jiems eilę kaltinimų⁸³⁷.

„XX amžiaus” atsiradimas reiškė galutinį JKS įsiforminimą: jei deklaracijos paskelbimas traktuotinas kaip jaunųjų katalikų grupės paraiška į savarankišką veikimą krikščionių demokratų – ligtolinės katalikų visuomenės vadovybės – atžvilgiu, tai laikraštis liudijo naujos visuomeninės politinės jėgos - „srovės” – atsiradimą, analogiškai opozicinėms politinėms jėgoms, po partijų uždarymo 1936 m. persitvarkiusioms į sroves, t.y. virtusiams vieną ar kitą ideologiją išpažįstančių žmonių kolektyvais, susibūrusiais apie savo spaudos organus⁸³⁸. Tokia laikytinas ir JKS. Tačiau jo situacija buvo nevienareikšmė. Jaunieji katalikai redagavo laikraštį, kuris buvo laikomas „Ryto” teisių perėmėju. Jį leido krikščionių demokratų „Žaibo” bendrovė. Redakcija buvo įsikūrusi Leono XIII fondo, įkurto krikščionių demokratų, patalpose⁸³⁹. Laikraštyje intensyviai darbavosi krikščionių demokratų lyderis L. Bistras, rašydamas straipsnius užsienio politikos temomis. Todėl tenka kalbėti ne apie savarankišką JKS veikimą, bet apie JKS koaliciją (arba to meto kalba kalbant - susiblokavimą) su krikščionimis demokratais. Šį bendrą junginį galima būtų vadinti katalikų arba

⁸³² Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. birželio 25 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 194.

⁸³³ Ibid.

⁸³⁴ Ibid. Sunki „Žaibo” bendrovės finansinė padėtis buvo viena iš priežasčių, dėl kurių „Rytas” perduotas jaunesiems (jos skolą Tarptautiniam bankui - 140 000 litų – prisiėmė kun. M. Krupavičiaus vadovaujamas Leono XIII fondas (VSD biuletenis Nr. 126 (1936 m. gegužės 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 406)), o Tarptautinio banko valdybai iki 1935 m. vadovavęs K. Pakštas (*Pšibilskis B.V. Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės*, p. 107), savo ruožtu taip pat galėjęs paspausti krikščionis demokratų.

⁸³⁵ VSD biuletenis Nr. 121 (1936 m. birželio 27 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 112.

⁸³⁶ Redakcijos žodis // XX Amžius. 1936 m. birželio 24 d., Nr. 1, p. 1.

⁸³⁷ „[...] susidarė įspūdis, jog jie tik norėjo egoistiškai pasinaudoti „Naujosios romuvos” turimais laimėjimais, juos eksploatuoti [...]” (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 256).

⁸³⁸ *Rudis G. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis...*, p. 184.

⁸³⁹ *G. V. Lietuvių frontas ir krikščionys demokratai // Tėvynės Sargas. 1952, Nr. 2, p. 340.*

krikščionių demokratų sąjūdžiu (judėjimu), kuriam vadovavo du savarankiški, tačiau koordinavę savo veikimą kolektyvai: krikščionių demokratų ir jaunųjų katalikų, susibūrusių apie „XX amžių“. Tarpininku tarp šių dviejų kolektyvų buvo L. Bistras, radęs bendrą kalbą su jaunaisiais katalikais. Patys jaunesni katalikai savo publikuotuose atsiminimuose ir laiškuose nepastebėdavo ne tik susiblokavimo, tačiau net ir paties krikščionių demokratų sąjūdžio egzistavimo 4 – o dešimtmečio antroje pusėje⁸⁴⁰. Tačiau bendro veikimo su krikščionimis demokratais neslėpė kai kuriuose neviešuose tekstuose: „[...] buvome laikomi jų atšaka [...]. [...]. Formaliai dar nebuvo išsiskyrę“⁸⁴¹.

Jaunųjų katalikų santykių su krikščionimis demokratais dinamika bei motyvai 1935 – 1936 m. šiek tiek atsiskleidžia P. Dielininkaičio ir I. Skrupskelio apklausų NKVD protokoluose. Iš jų matyti, kad atsižvelgdami į tai, kad „[...] 1935 – 1936 m. politiškai ji [LKDP] beveik nesireiškė“, jie nutarė „sudaryti naują politinę srovę“⁸⁴². Tuo tikslu parengė „programinį straipsnį“, kurį išspausdino NR. Kadangi „cenzūra uždraudė rašyti apie tą programinį straipsnį ir aiškinti jį“, P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis nutraukė „tolesnį tos srovės, kaip savarankiškos, vystymą“. P. Dielininkaitis išsamiai nusako susiblokavimo aplinkybes: „[...] 1936 birželį mes vėl prisišliėjome prie senosios krikščionių demokratų partijos [...] ir suėjome į kontaktą su jos pagrindiniu lyderiu Bistru Leonu [...]. Tuo metu, 1936 metais, mes sukūrėme savo naują spaudos organą dienraštį „Dvidešimtas amžius“, kuriame plėtojome krikščionių demokratų judėjimą. [...] [...] per tą žurnalą [„XX amžių“] su juo [L. Bistru] mes radome bendrą kalbą⁸⁴³ [...]. Tokiu būdu buvo atnaujinta krikščionių demokratų partijos veikla naujais metodais ir taktika. [...] [...] Aš aktyviai prisidėjau prie krikščionių demokratų judėjimo programos parengimo“⁸⁴⁴. I. Skrupskelis taip pat paliudijo dalyvavęs „atkuriant krikščionių demokratų veiklą“ bei tai, jog jų sukurtas „jaunųjų krikščionių demokratų“ kolektyvas susiblokavo su „senaisiais“ krikščionimis demokratais jų lyderio Bistro asmenyje“. I. Skrupskelio teigimu „XX amžius“ buvo ir „krikščionių demokratų organu“⁸⁴⁵. Anot I. Skrupskelio, „Krikščionių demokratų organizacija dalijosi į dvi sroves „jaunųjų“ ir „senųjų“, tiesiogiai vadovaujant L. Bistrui. „Jaunųjų“ srovei priklausė tie asmenys, kurie įstojo į šią organizaciją po jos uždarymo iš studentų tarpo. „Jaunųjų vadovu“ buvo profesorius Dielininkaitis

⁸⁴⁰ „Anuo metu niekas nekalbėjo apie dvi katalikų partijas arba kad ir apie du sąjūdžius, nes iš tikro buvo tik vienas: vedamas tų žmonių, kuriuo šiandien pasidarė „bedieviais“[...]. Jokio krikšč. demokratų sąjūdžio nebuvo ir jokios gyvybės senosios partijos nerodė“ (Antano Maceinos laiškas prel. Pranciškui Jurui, p. 36).

⁸⁴¹ Įrašai [Z.Ivinskio?] ant A.Skrupskelienės Z.Ivinskiui atsiųsto laiško voko (1958 m. balandžio 3 d.) // VUB RS, f. 198 – 532.

⁸⁴² Kaltinamojo Prano Dielininkaičio tardymo protokolas (1940 m. gruodžio 24 d.) // LYA, f. K-1, ap.58, b. Nr. a P – 12723, l. 19.

⁸⁴³ „Dr. Bistras paskutiniu laiku prisišliėjo prie jaunųjų veikėjų ir su jais artimai bendradarbiauja“ (VSD biuletėnis Nr. 233 (1936 m. spalio 1d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 271).

⁸⁴⁴ Kaltinamojo Prano Dielininkaičio tardymo protokolas (1940 m. gruodžio 24 d.) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. a P – 12723, l. 19.

⁸⁴⁵ Kaltinamojo Skrupskelio Igno tardymo protokolas (1940 m. gruodžio 27 d.) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. a P – 12070, l. 24.

Pranas [...]. Pagrindinis politinis vadovavimas „jauniesiems“ buvo iš Bistro pusės. [...]. Organizacija krikščionys demokratai „jaunieji“ ir „senieji“ per visą laiką buvo vienos krypties”⁸⁴⁶.

Taigi P. Dielininkaičio ir I. Skrupskelio apklausų protokolai leidžia daryti išvadą, jog šie jaunieji katalikai inicijavo naujos katalikų organizacijos - „srovės” – sukūrimą, parengdami jos deklaraciją. Dėl tautininkų režimo trukdymų atsisakyta tolesnio savarankiško tos organizacijos plėtojimo ir galiausiai „XX amžiaus” forma L. Bistro asmenyje susiblokuota su krikščionių demokratų partija (judėjimu), tokiu būdu partiją (judėjimą) atnaujinant. Toks jaunųjų katalikų ir krikščionių demokratų santykių apibūdinimas apskritai įtikinamas. Jį patvirtina VSD informacija apie jaunųjų katalikų siekius kurti savo partiją: „Nors nė vienas autoritetingas naujaromuvių žmogus nėra išsitaręs apie naujos partijos steigimą, tačiau nujaučiama, kad patogiu momentu jie gali prašyti leidimo partijai steigti. Dr. Dielininkaitis ruošias naujos partijos statutą”⁸⁴⁷. Jaunuosius katalikus turėjusius siekių kurti atskirą partiją netiesiogiai patvirtina ir jaunųjų katalikų savęs griežtas skyrimas nuo krikščionių demokratų. Konstatuojama, kad „[...] ryšiai, kurie anksčiau šias sroves kiek daugiau rišo, dabar yra beveik nutrūkę”⁸⁴⁸.

Krinta į akis, jog Lietuvos katalikų stovykloje susiklostė situacija labai panaši į Belgijos, kurioje 1930 m. susikūrė Leono Degrelle vadovaujamas radikaliai antikomunistinis, socialinę katalikybę propaguojantis, flamandų emancipacijos siekiantis, reksistų judėjimas, susibūręs apie KA laikraštį „Christus Rex”. 1935 m. jis persiformavo į politinę partiją - Patriotinį frontą, sėkmingai dalyvavo rinkimuose į parlamentą⁸⁴⁹. Tačiau reksistų atsiribojimas nuo KA susilaukė neigiamos episkopato reakcijos ir tai tapo viena iš jų lyderio L. Degrelle pralaimėjimo 1937 m. pavasarį Katalikų partijos lyderiui Pauliui van Zeelandui, priešasčių. Įsidėmėtina, kad ši reksistų judėjimo evoliucija vyko kaip tik tuomet, kai analogiška konfrontacija tarp „jaunųjų” ir „senųjų” ypač sustiprėjo ir Lietuvoje.

JK apie reksistų judėjimą gerai žinojo ne tik iš spaudos, kurios publikacijas sekė su begaliniu „smalsumu, tiesiog godumu”⁸⁵⁰: kai kurie „XX amžiaus” kolektyvo nariai patys turėjo galimybę bendrauti su reksistų lyderiu L. Degrelle⁸⁵¹. Jų simpatijos reksistams buvo gerai žinomos daugeliui: anot kun. S. Ylos „dėl naujos nepartinės krypties kai kas ėmė vadinti amžininkus „reksistais”

⁸⁴⁶ Įtariamojo Igno Skrupskelio apklausos protokolas (1940 m. spalio 14 d.) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. a P – 12070, l. 20v. J. Keliuotis tai išsako atviru tekstu: „Daugelis tų „naujaromuvių”, kuriuos aš vadinu jau „jaunakatalikiais”[...] puikiai susitarė su senaisiais krikščionimis demokratais [...]” (Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 257).

⁸⁴⁷ VSD Nr. 63 (1936 m. kovo 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 217.

⁸⁴⁸ VSD biuletenis Nr. 102 (1936 m. balandžio 8 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 333. Teigiama, kad „naujaromuvių simpatikai“ stengiasi į valdybas pravesti kuo daugiau „savo žmonių“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. kovo 2 d.) // LCVA, f. 436, ap. 1, b. 686, l. 144).

⁸⁴⁹ Rexism. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 4 d.). Prieiga per internetą: <http://www.faktedon.com/wiki/de/Rexism.htm>.

⁸⁵⁰ Kas yra Lietuvių Frontas? // VUB RS, f. 198 – 1058, l. 3.

⁸⁵¹ Kun. S. Yla 1935 m. vasarą (Yla S. Mano pasimatymas su reksistų vadu Leonu Degrelle // XX amžius. 1936 m. birželio 27 d., Nr. 4, p. 3), P. Dielininkaitis studijuodamas Prancūzijoje iki 1933 m. (Dielininkaitis P. Po van Zeelando ir Degrelle dvikovės // XX amžius. 1937 m. balandžio 14 d., Nr. 82, p. 4).

[...]”⁸⁵². Vysk. V. Brizgys prisimena, kad „[...] daugelis ano meto sambūrio asmenų viešai žavėjosi Belgijos vadinamaisiais reksistais”⁸⁵³. Simpatija reksistams dvelkiantys sraipsniai buvo spausdinami „XX amžiuje” 1936 ir 1937 m. – t.y., kai Belgijos politinėje scenoje jie reiškėsi aktyviausiai⁸⁵⁴. Kun. S.Yla 1936 m. birželio mėn. apie reksistus rašė: „Su reksizmu [...] reikia skaitytis kaip su nauju ir labai rimtu šio laiko padiktuotu, bet iš senų krikščioniškos doktrinos idėjų išaugusiu veiksmu, išeinančiu gydyti socialinių Belgų tautos negalavimų”⁸⁵⁵. Kitame „XX amžiaus” straipsnyje su vos slepiamu pritarimu rašoma: „Leonas Degrellis, katalikas, išaugęs katalikų akcijos prieglobsty, paskelbė kovą tradicinei katalikų partijai!”⁸⁵⁶. P. Dielininkaičio nuomone reksizmo iššūkis pasitarnavęs katalikų apsisvalymui: senosios partijos „pasiryžo reformuoti savo veiklą, į veikimą įtraukti daug naujų žmonių [...]”⁸⁵⁷.

Peršasi mintis, kad į visą šią reksizmo reklamą „XX amžiaus” puslapiuose galima žiūrėti ir kaip į savotišką užuominą apie jaunųjų katalikų veiksmų programą ir laikyseną Lietuvos krikščionių demokratų atžvilgiu. Belgijoje reksistų įtakoje Katalikų partija atsinaujino: priėmė reformų programą, jai vadovauti stėjo energingas lyderis P. van Zeelandas. Lietuvoje taip pat įvyko LKD partijos arba judėjimo atsinaujinimas. Šiam atsinaujinusiame krikščionių demokratų judėjimui stėjo vadovauti L. Bistras – tarsi Lietuvos P. van Zeelandas⁸⁵⁸. Tačiau mokytasi ir iš reksistų nesėkmių: jų pralaimėjimas Katalikų partijos lyderiui parodė, kad radikalūs lozungai dar ne visada garantuoja sėkmę. Taigi, nepaskutinėje vietoje ir reksistų pavyzdys vertė atsisakyti persiformavimo į politinę partiją idėjos. Be to, tuometinėmis Lietuvos sąlygomis politinės partijos steigimas vargu ar buvo įmanomas – režimas uždarinėjo partijas. Tai būtų sukėlę pavojų KVC ir visos KA veiklai – nežinia kiek būtų trukęs potencialus valdžios palankumas naujai partijai, o atsižvelgiant į tai, kad jaunieji katalikai buvo aktyvūs KA veikėjai, režimas būtų turėjęs dingstį jaunųjų katalikų vadovaujamas organizacijas apkaltinti įsitraukimu į politiką. Todėl tokiai jaunųjų katalikų partijai jokių būdu negalėjo pritarti Lietuvos episkopatas. Be to, jaunieji katalikai nežinojo kokia katalikiškosios visuomenės dalis pasitiki jais. Todėl savaime suprantamas atsargus P. Dielininkaičio atsakymas į vieno „Kęstučio” korporacijos nario pasiūlymą visiškai nutraukti santykius su „senesniaisiais vadais”: „[...] kol kas jų pašalinti nesą reikalo, nes šis žygis yra apgalvotinas ir labai atsargus”⁸⁵⁹.

⁸⁵² Yla S. „XX amžius” – laikraštinė naujovė, p. 269. Seminarijoje leistas reksistinio pobūdžio sienlaikraštis (Sandarbininko „Juodis“ pranešimas (1935 m. lapkričio 16 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4297, l. 41).

⁸⁵³ Brizgys V. Gyvenimo keliai, p. 94. Reksistais juos laikė liaudininkai (VSD biuletenis Nr. 190 (1936 m. liepos 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2 l. 140).

⁸⁵⁴ Rex. Rex atsiradimas. Degrelis asmuo. Rex kaip reakcija prieš sustingimą. Rex politikoje // XX Amžius. 1936 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 52, p. 4; *Dielininkaitis P.* Po Van Zeelando ir Degrelis dvikovės // XX amžius. 1937 m. balandžio 13 d., Nr. 81, p. 3; 1937 m. balandžio 14 d., Nr. 82, p. 4 ir daugelis kitų.

⁸⁵⁵ Yla S. Mano pasimatymas su reksistų vadu Leonu Degrelle // XX Amžius. 1936 m. birželio 30 d., Nr. 6, p. 4.

⁸⁵⁶ Rex. Rex atsiradimas. Degrelis asmuo. Rex kaip reakcija prieš sustingimą. Rex politikoje, p. 4.

⁸⁵⁷ *Dielininkaitis P.* Po van Zeelando ir Degrelis dvikovės // XX amžius. 1937 m. balandžio 13 d., Nr. 81, p. 4.

⁸⁵⁸ Paralelės adekvatumas realybei sąlyginis: VSD dokumentai liudytų, jog kun. M. Krupavičiaus autoritetas katalikų visuomenėje buvo labai aukštas ar bent jau 1936 m. sparčiai augantis (VSD biuletenis Nr. 127 (1936 m. gegužės 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 408).

⁸⁵⁹ Sandarbininko „Tolutis“ pranešimas (1936 m. lapkričio 19 d.) // LCVA, f. 436, a. 1, b. 686, l. 210v.

Tokiam sprendimui įtakos neabejotinai turėjo ir Pakšto nuomonė: „Eidavau veik visais klausimais su jaunesniais, judresniais, lankstesniais ir jų darbu džiaugiausi. Bet gi aš nebandžiau iš jaunųjų kurti talmudišką chebrą, nekrikščioniškai kerštingą ar kokio perversmo trokštančią. [...]. Kai Dr. Bistras perdavė dienraštį mūsų grupei, tai savo rašte jis kiek raminosi, kad perduoda viską tos pačios srovės jaunesnei kartai. [...]. Man rodėsi, kad palengva, be skilimo ir revoliucijos, jaunesnioji srovė pasieks daugumos visoje šaly, neišmesdama ir neatstumdama ir konservatyvių žmonių. [...]”⁸⁶⁰.

Apibendrinant galime daryti išvadą, jog krikščionių demokratų politinės nesėkmės 4 – dešimtmečio viduryje įgalino jaunosius katalikus realizuoti savo anksčiau įgytą įtaką, deklaruojuot pasiryžimą veikti savarankiškai ir perimant idėjų propagavimo priemonę – periodinį leidinį, tačiau dėl krikdemų gana didelės įtakos katalikų visuomenėje, pasirenkant susiblokavimo su jais variantą.

2.4. JKS savimonė, saviidentifikacija, ideologija: svarbiausi bruožai

Jaunųjų katalikų pateiktose savo sąjūdžio charakteristikose galima išskirti kelis ideologinius akcentus, nusakančius, anot pačių jaunųjų katalikų, JKS esmę: jaunosios kartos (generacijos) teorija, kuria jaunųjų katalikų ir krikščionių demokratų nesutarimus stengiasi paaiškinti kaip objektyvų kartų konfliktą⁸⁶¹ ir taip pagrįsti jaunųjų katalikų teisę perimti vadovavimą katalikų visuomenei, Šalkauskis kaip JK mokytojas ir TFF filosofijos skyrius, kaip JK išugdžiusi institucija⁸⁶², kultūrinis JKS veiklos pobūdis, priešpastatant jį politiniam, identifikavimasis su plačiąja katalikybe ir jos priešpastatymas siaurajai, jaunųjų katalikų kaip įsisavinusiųjų Vakarų kultūrą (studijavusių Vakarų universitetuose) priešpastatymas Rytų (Rusijos universitetų) auklėtiniams (Friburgo – Leuveno priešstata Maskvos ir kitiems Rusijos universitetams).

Jaunumo, t.y. amžiaus, argumentas, pagrindžiantis jaunosios kartos teoriją ir koreliuojantis su jų ideologiniais įsitikinimais (šiapusinio veiklumo priešpastatymas tradicine katalikybe grindžiamam išoriniam pasyvumui, turėjęs reikšti ir jų iš principo naują pasaulėžiūrinę, politinę, socialinę orientaciją) bene geriausiai atspindi pačių jaunųjų katalikų nusiteikimą ir labiausiai įtakojo sąvokos *jaunųjų katalikų sąjūdis* susiformavimą. Ši sąvoka būtent tokia forma (su sandu „sąjūdis“) daugiau istoriografinė⁸⁶³. Vienalaikiuose dokumentuose JKS lyderiai patys save vadindavo ir daugeliu atvejų kitų buvo įvardijami *jaunaisiais katalikais*⁸⁶⁴. Toks įvardijimas susiformavo ir liko labiau būdingas

⁸⁶⁰ K. Pakšto laiškas mieliems draugams dr. J.Griniui ir dr. Z. Ivinskiui (1954 m. kovo 19 d.) // VUB RS, f. 198 – 465, l. 1.

⁸⁶¹ *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje, p. 3 – 51.

⁸⁶² Tačiau žymus frontininkų veikėjas V. Vaitiekūnas pabrėžtinai prieštaravo pastangoms JKS sieti su Šalkauskiu ir TFF (V.Vaitiekūno laiškas A.Maceinai (1953 m. balandžio 19 d.) // VUB RS, f. 198 – 587, l. 1).

⁸⁶³ Skrupskelis Ignas // Lietuvių enciklopedija, 1963, T. 28, p. 98; *Ališauskas V.* (red.). Krikščionybės Lietuvoje istorija, p. 410; *Mačiulis D.* Valstybės kultūros politika Lietuvoje..., p. 227; *Jegelevičius S.* Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu // LKMA metraštis, Vilnius, 2006, T. 29, p. 137. Nors ir be sando „sąjūdis“, tačiau tai pačiai katalikų veikėjų grupei nuosekliai „jaunųjų katalikų“ sąvoką vartoja K. Skrupskelis, S. Girmius, M. Bloznelis, Iona Bučinskaitė (Strumickienė), Arūnas Bubnys, Silvija Laurenčikaitė, daugeliu atvejų Tatjana Maceinienė ir kiti. Kiti tyrinėtojai šią sąvoką vartoja su atributais, pav. „Jaunosios kartos intelektualai katalikai“ (*Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 119) ir pan.

⁸⁶⁴ Trejų metų perspektyvoj // XX amžius. 1939 m. birželio 24 d., Nr. 141, p. 3; Antano Juškos apklausos protokolas (1944 m. lapkričio 2 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 5, l. 223; Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka (1942 m. vasario 11 d.) // LYA, f.K – 1, ap. 8, b. 118. B.

diskusijų NR klube apie „jaunųjų“ ir „senųjų“ santykius ir NR publikacijų apie jaunosios kartos vaidmenį laikotarpiui, t.y., 4 – dešimtmečio pirmai pusei. Dėl glaudžių sąsajų su NR kultūrinio sąjūdžiu, jaunieji katalikai dažnai buvo vadinami naujaromuviais⁸⁶⁵. Priklausomai nuo aplinkybių JKS buvo įvardijamas ir kitaip, pav. amžininkais (nuo „XX amžiaus“ pavadinimo)⁸⁶⁶, santykiuose su kitomis ideologinėmis grupėmis sutikdavo būti įvardijami ir krikščionimis demokratais. Trečiojo JKS termino sando - „sąjūdis“⁸⁶⁷ – samprata taip pat nebuvo nusistovėjusi: JKS mastui nusakyti vartotos ir sąvokos „būrelis“, „grupė“, „judėjimas“, „srovė“, „kolektyvas“, „karta“ ar „generacija“.

Greta jaunosios kartos teorijos, bene svarbiausiu jaunųjų katalikų saviidentifikacijos elementu buvo JKS įkvėpėjas, S. Šalkauskis. Juo tapo žmogus, esąs tikras turįs atlikti tautos auklėtojo vaidmenį, įsitikinęs savo idėjų teisumu ir manęs esant teisinga, kad jo idėjos tautos privalo būti priimtos, jei ji nori didingos savo ateities. Galima išvelgti net savotiško Šalkauskio kulto požymių. Romuviečių pasaulėžiūrinės grupės siekis parengti jų idealus atstovaujančią jaunąją pamainą buvo svarbiausias JKS susiformavimą nulėmęs veiksnys. Patys jaunieji katalikai savo ideologiją nedviprasmiškai sieja su vysk. P. Būčio, K. Pakšto ir S. Šalkauskio plėtotą kultūrinės autonomijos, kultūrinio dinamizmo programa⁸⁶⁸. Anot jų tai buvo įkūnyta 1936 m. deklaracijoje, per likusius nepriklausomos Lietuvos metus stengtasi realizuoti, o vainikuota pilnutinės demokratijos koncepcija po karo išėivijoje.

Rytų – Vakarų priešata – taip pat labai svarbus jaunųjų katalikų saviidentifikacijos bruožas. Identifikavimasis su Vakarais ir atsiribojimas nuo Rytų remiasi į Šalkauskui būdingą Rytų ir Vakarų kategorijų išskyrimą, kaip geopolitinės, kultūrinės, ideologinės analizės įrankį, pasireiškusių visų pirma Rytų – Vakarų sintezės pavidalu⁸⁶⁹. Rytai ir Vakarai Šalkauskui ne tik ir ne tiek geopolitinės – istorinės realijos: Rytus Šalkauskis siejo su instinktu, intuicija, dvasia, tikėjimu, kontempliacija, esmės ieškojimu, gaivalingumu, pasyvumu, o Vakarus – su protu, racionalumu, organizuotumu, civilizuotumu, tvarkingumu, aktyvumu⁸⁷⁰. Jaunieji katalikai taip pat akceptavo šias reikšmes ir todėl akcentavo geopolitinį, kultūrinį, civilizacinį, pasaulėžiūrinį šios teorijos aspektą. Buvo pabrėžiama ekonominė, politinė ir siekiama kultūrinė orientacija į Vakarus. Su vakarais siejo ir katalikybė, kurią išpažino liaudis. Tuo tarpu Rusijos universitetuose išsilavinusi lietuvių inteligentija buvo labai

Dirmeikis A. Maceiną laikė „jaunųjų katalikų“ vadu (*Dirmeikis T. B. Gyvenimas be pasaulėžiūros // Vairas. 1939, Nr. 25, p. 468*). J. Keliuotis nuosekliai - „jaunakatalikiais“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 256, 257*). Toks įvardijimas (įvairiai varijuojant), priešpastatant juos „seniesiems“ taip pat labai dažnas VSD dokumentuose: „jaunieji katalikai“, „jaunesnieji katalikų vadai“, „jaunieji veikėjai“, „jaunesniųjų katalikų kolektyvas“, „jaunieji aktyvistai“ ir pan.

⁸⁶⁵ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. kovo 2 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 144.

⁸⁶⁶ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. gruodžio 17 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 320.

⁸⁶⁷ Šis žodis tarpukaryje turėjo labai plačią reikšmių skalę, pradedant visuomeniniu – politiniu dariniu ir baigiant vienkartinėmis akcijomis: pav. rašoma „naujas sąjūdis“, o turima galvoje rekolekcijos (Naujas sąjūdis // XX amžius. 1938 m. kovo 2 d., Nr. 49, p. 8); religinis dvasinis atsinaujinimas (*Selėnas S. Naujam sąjūdžiui brėkštant // Ateitis. 1939 – 1940, Nr. 10, p. 578 - 579*).

⁸⁶⁸ Kalba prof. J. Brazaičio išleistuvėms (be datos) // VUB RS, f. 198 – 931, l. 3.

⁸⁶⁹ *Sverdiolas A. Rytų ir Vakarų sintezės idėja // Šalkauskis S. Raštai. Vilnius: Mintis, 1995, T. 4, p. 5 – 17.*

⁸⁷⁰ *Brazaitis J. Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje // Aidai. 1971, Nr. 10, p. 449; Yla S. Priešybų derintojas Stasys Šalkauskis // Aidai. 1959, Nr. 8, p. 324. Tačiau savo gyvenammo laikmečio lietuvių tautai jis aktualiu laikė vakarietiško vertybių puoselėjimą.*

paveikta nihilizmo, materializmo, indiferentizmo, ateizmo⁸⁷¹. Tai buvo laikoma Rytų dvasios pasireiškimu⁸⁷². Būtent Vakarų katalikų universitetų absolventai, laikomi kone vieninteliais Vakarų reprezentantais Lietuvoje, pakilo į kovą su tokia Rytų reprezentacija (tai jaunųjų katalikų gyvenamam laikmečiui būdinga, jų aktualizuota Rytų ir Vakarų konfrontacijos forma). Šioje kovoje ypač svarbų vaidmenį suvaidino TFF filosofijos skyrius, kuris buvo matomas kaip Vakarų bastionas kovoje su materialistiniais ir civilizacijos bei kultūros požiūriu atsilikusiais Rytais.

Politikos ir kultūros priešstata bei JKS siejimas tik su kultūrine veikla – taip pat vienas iš JKS saviidentifikacijos bruožų. Ypač pokarinėje jaunųjų katalikų savirefleksijoje JKS pristatomas kaip nesiekiantis politinių tikslų ir užsiimantis tik nesuinteresuota kultūrine visuomenine veikla⁸⁷³. Tokia priešstata parodo realų jaunųjų katalikų veikimą kultūros sferoje, tačiau kartu ji atspindi jaunųjų katalikų atsiribojimą nuo krikščionių demokratų politinių siekių bei vualizuoja jų pačių politinius siekius.

Bene svarbiausias jaunųjų katalikų saviidentifikacijos ir ideologijos bruožų - plačioji (pilnutinė) katalikybė, pavadinimą gavusi nuo kun. S. Ylos (J. Dauliaus) knygos „Siauroji ar pilnutinė katalikybė“. S. Ylos ir kitų jaunųjų katalikų propaguojama plačioji katalikybė priešpriešinama ekskliuzyvumui⁸⁷⁴. Tai leidžia plačiąja katalikybę priskirti atvirajai katalikybei, o siaurąją - tradicinei. Laikomasi nuostatos, kad priklausančiais tokiai katalikybei (Bažnyčiai) yra ir tie, kurie „ilgainiui nuo jos ir būtų nutolę ir tie, kurie formaliai dar nėra pasidarę jos nariais, bet savo dvasia yra jai artimi [...]“⁸⁷⁵. Plačioji katalikybė nedisponuoja tiesos ir malonės (išganymo) monopolium – ji tik disponuoja tiesos ir malonės (išganymo priemonių) visuma (pilnatve), tačiau jos trupinių esama ir kitur, todėl išganymas yra galimas ir nepriklausant Bažnyčiai⁸⁷⁶. Svarbus plačiosios katalikybės bruožas – dogmatinio jos turinio, išorinių tikėjimo ženklų nuvertinimas. Pav. A. Maceinos manymu „išviršinės religinės formos [...] pasilieka šalia pagrindinio Krikščionybės uždavinio [...]“⁸⁷⁷. Jis supriešina teigiamai vertintą „krikščionybę“ ir „klerikalizmą“, kuriam „svarbiausia, kad žmogus iš viršaus koku nors viešu ženklu pareikštų tikėjimą“⁸⁷⁸. Akivaizdu, kad krikščionybė jis vadina plačiąją, o klerikalizmu – siaurąją (tradicinę) katalikybę.

Jaunųjų katalikų ideologija pagrįsta pamatiniu įsitikinimu, kad katalikybė yra pusiausvyros, harmonijos, centriškumo įsikūnijimas ir garantas. Katalikybę jie suvokė kaip visuotinę, apimančią visų kitų religijų ir doktrinų tiesas, sintezę. Tokia katalikybės samprata geriausiai išskleista jau

⁸⁷¹ Brazaitis J. Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje // Aidai. 1971, Nr. 10, p. 448.

⁸⁷² Eretas J. Katalikai ir mokslas, p. 160.

⁸⁷³ Antano Maceinos laiškas prel. Pranciškui Jurui, p. 26.

⁸⁷⁴ „Daugiau, negu aišku, kad katalikybė ir ekskliuzyvizmas – tai du nesuderinami dalykai. Nieks taip neprieštarauja katalikybės esmei, kaip ekskliuzyvizmas“ (Daulius J. Dėl siaurosios ir plačiosios katalikybės // XX amžius. 1939 m. kovo 17 d., Nr. 62, p. 4). Kai kurie katalikai „[...] ir pačią katalikybę [...] ima laikyti ekskliuzyvistine religija“ (Daulius J. Siauroji ar pilnutinė katalikybė, p. 25).

⁸⁷⁵ Daulius J. Dėl siaurosios ir plačiosios katalikybės, p. 4.

⁸⁷⁶ Katalikų Bažnyčioje yra malonės pilnumas, „tačiau iš to joku būdu negalima daryti išvadų, kad tos malonės negauna tie, kurie yra šalia katalikybės bei katalikų Bažnyčios“ (Daulius J. Siauroji ar pilnutinė katalikybė, p. 30).

⁸⁷⁷ Maceina A. Buržuazijos žlugimas // Maceina A. Raštai. Vilnius: Mintis, 1992, T. 2, p. 351.

⁸⁷⁸ Ibid., p. 353.

minėtoje S. Ylos knygoje „Siauroji ar pilnutinė katalikybė“⁸⁷⁹ ar jų plačiai propaguotame J. Serre veikale „Juo plačiau, juo prie tiesos arčiau“⁸⁸⁰. Juose visos kitos religijos ir sekuliarios ideologijos laikomos dalinėmis sistemomis katalikybės atžvilgiu. Klaida yra ne kažkas griežtai priešingo, bet dalies laikymas visuma. Štai kodėl jų manymu katalikas gali priimti visų tikėjimų, ideologijų tiesas, nes visas jas randa katalikybėje, kuri tuo tikresnė, kuo ji visuotinesnė, o tą visuotinumą atskleidžia žmogaus protas. Katalikybė ne išskirtinė religija, neturinti nieko bendro su kitomis religijomis, tačiau tobuliausia religija, tikslas, į kurį žmonija nuosekliai ėjo⁸⁸¹. Tokia katalikybės samprata ryškiai konfrontavo su unikaliomis, priešpastatomomis likusiam pasauliui katalikybės samprata, t.y. siaurąja (tradicine) katalikyte. Abi šios sampratos turi pagrindą žmogaus prigimtyje: žmogų plėšo kardinaliai priešingi norai: noras susiliesti su visuma, ištirpti joje ir baimė išėiti iš savęs, savo ribų, baimė prarasti save patį, baimė mirti. Taigi, pateisinama ir plačiosios sintezės siekis ir tradicinė katalikybė kaip uždarumas, nes tai neišvengiamai didesniu ar mažesniu mastu būdinga visoms religijoms, ideologijoms, doktrinoms – visos apibrėžia save, vadinasi, nubrėžia ribas. Katalikybės kaip sintezės samprata vadovaudamiesi jaunieji katalikai jautėsi turį teisę vertinti ir veikti taip, kaip jiems atrodo tinkama. Tai, kas daugelio kitų ideologijų išpažinėjams buvo kardinali, esminė priešprieša – pavyzdžiui su tautininkais ar prieš juos, su komunistais ar prieš juos - jauniejiems katalikams nekėlė didesnių problemų ir bendradarbiavimo su šių ideologijų išpažinėjais jie netraktavo kaip savo ideologijos paneigimo. Jiems toks bendradarbiavimas atrodė visiškai pateisinamas, siekiant sugrąžinti visus prie išganingojo centro, pusiausvyros būsenos, kurią geriausiai atstovavo patys jaunieji katalikai ar jų mokytojai romuviečiai. Tokio nusiteikimo dėka JKS neišvengiamai užėmė centrinę padėtį, pajungdama visus kitus atvirosios katalikybės besilaikančius judėjimus, turinčius sintezės sąmonę ar neturinčius, skatindami jų narius atsisakyti priešpriešos modelio.

Jaunųjų katalikų pasaulėžiūrą charakterizuoja taip pat priešprieša su materialistine pasaulėžiūra, angažuojantis idealizmui, dvasiniam faktoriui⁸⁸² ir atmetant materializmą kaip jų

⁸⁷⁹ „Besistengdami katalikybę [...] apriboti ir išskirti iš kitų konfesijų arba „nekatalikybės“, jie užmiršta, kad katalikybė nėra jokia konfesija [...]“ (*Daulius J. Siauroji ar pilnutinė katalikybė*, p. 27). Katalikybė, „[...] būdama tiesos visuma, negali būti laikoma tolygi konfesijoms bei ideologijoms, kurios turi tik tiesos dalį“ (ibid.). „[...] užmirštama, kad katalikiškumo [...] gali būti ir kitose konfesijose bei ideologijose ir būtent – tiek, kiek jose yra tiesos ir gėrio“ (ibid., p. 28). Pluralistinės teologijos perspektyvoje tokia laikysena vadinama inkliuzyvizmu greta ekskliuzyvizmo ir po Vatikano II Susirinkimo įsitvirtinusio pluralizmo (*Winkler U. Religionen als Eigenwelten: Das religionstheologische Problem der Unversönlichkeit*, S. 216. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 16 d.). Prieiga per internetą: <http://www.sbg.ac.at/syt/texte/Winkler/wf95-Winkler-Eigenwelten.pdf>).

⁸⁸⁰ „[...] plati ir sintetinė pažiūra [...] galėtų [...] privesti prie [...] religinės vienybės, surandant ir iškeliant aikštėn iš paskirų religijų prieglobsčio pagrindinius bruožus visuotinės religijos, kurią pasaulis turi, nors to ir nežino. Ši visuotinė religija [...] savo transcendentalume apima visas religijas [...]“ (*Serre J. Juo plačiau, juo prie tiesos arčiau* (Au Large). Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys Nr. 607, 1934, p. 137).

⁸⁸¹ Katalikybė - vienas iš etapų žmonijos religinės sąmonės tobulėjime, kuris „apsireiškia įvairiomis konfesijomis ir religijomis [...]“ (*Maceina A. Dievo ieškojimas // Maceina A. Raštai. Vilnius: Margi raštai, 2005, T. 10, p. 7*).

⁸⁸² Dvasiniai, psichologiniai veiksniai kelti aukščiau materialinių (*Slavėnas P. Masių švietimo keliai // Židiny. 1938, Nr. 10, p. 403 – 408*), raginta kurti idealistinį sąjūdį (*Žagrakalys J. Religinio atgimimo šaltinis // Tiesos kelias. 1938, Nr. 10, p. 691*); turėta visiems žmonėms bendros dvasinės realybės - Didžiosios Tiesos - samprata (*Bauba K. Didžioji tiesa // XX amžius. 1940 m. kovo 20 d., p. 10*).

ideologinių priešininkų filosofiskai ir gamtamoksliškai nusakytą materijos ir jos reiškinių sampratą bei atitinkamą gyvenimo būdą. Todėl entuziastingai buvo priimami naujaisi mokslo atradimai, pagrindžiantys idealizmo pirmumą ir dedantys pamatą naujam religingumui. Svarbiais autoritetais jauniems katalikams buvo Vydūnas, V. Čepinskis, Paulius Slavėnas ir kiti, pasisakantys už pasaulėvaizdį, kuriame idealieji, dvasiniai faktoriai tampa lemiančiais⁸⁸³. Atitinkamai tai sąlygojo naują katalikybės sampratą, kurią charakterizavo kelių pagrindinių tiesų išpažinimas: Dievo, sielos ir anapusinio pasaulio realumo pripažinimas⁸⁸⁴, neesminiais katalikybės (neišreiškiančiais jos esmės, neįpareigojančiais) elementais laikant daugelį kitų tradicinio tikėjimo tiesų bei bažnytinio gyvenimo ar religingumo formų, pav., rožančiaus kalbėjimą ar pasninko laikymąsi. Pasisakyta už ekumenizmą. Tokią katalikybės sampratą patenkino, įrodė ir parapsichologiniai reiškiniai, kurie vertinti pozityviai⁸⁸⁵. Skelbtas imanentizmas, teigiant, kad Dievas yra kiekviename žmoguje⁸⁸⁶. Buvo pristatomas ezoterinis požiūris į pasaulį, gamtą, žmogų. Pasak NR publicisto kun. M. Jonaičio, esama nekintamų visatos dėsnių, visatos ritmo, kosminių pradų, prie kurių reikia prisiderinti, nes žmonės „tarsi kaleidoskopo atmainos, tarsi amžinosios gyvybės formos, tik sušvinta valandėlei ir vėl išnyksta“⁸⁸⁷. Tikėjimas į amžinybę, sielos nemirtingumą laikytas amžina, nepriklausančia nuo religinių formų kaitos lietuvių pasaulėžiūros savybe⁸⁸⁸. Analogiškas tiesas apie visatos, gamtos, prigimties, žmogaus kūno ir sielos, proto ir ir intuicijos vienovę, aptardamas Jurgio Baltrušaičio poeziją, pristatė ir J. Keliuotis. Anot jo, visa J. Baltrušaičio religija – tai tiesos ir grožio religija, meilės ir kūrybos religija, pagrįsta ezoteriniu mokslu⁸⁸⁹. Idealu laikyta žmogaus fizinė ir dvasinė harmonija, intuicijos ir proto, kosminės ir dogminės religijos suderinimas, apeigas laikant religinės tiesos simboliu⁸⁹⁰.

Apibendrinant galima teigti, jog JKS savimonę formavo kelių tarpusavyje labai susijusių tapatybės elementų sąveika, o būtent laikymas save nauja (jaunąja) karta, labiau nei ankstesnės besivadovaujančia atvirosios (plačiosios) katalikybės samprata, besiangaužojančia idealizmui,

⁸⁸³ Anot V. Sezemano, Vydūno idealistinio panteizmo sampratoje pojūčiais patiriamas pasaulis esąs tik nesavarankiška dvasinės visumos dalis (*Sezemanas V. Vydūno sąmonė // Naujoji romuva. 1937, Nr. 6, p. 132*). V. Čepinskis pasisakė už religijos ir mokslo sintezę (*Lietuvos filosofijos šaltiniai. 1991, T. 2, p. 62*), o gamtos dėsnius laikė tik žmogaus proto suformuluotomis apsiribojimo taisyklėmis (*Čepinskis V. Mokslo krizė // Židinys. 1938, Nr. 2, p. 203*). Anot P. Slavėno, idealizmas adekvačiai išsprendžia materijos ir dvasios santykio problemą (*Slavėnas P. Vertėjo žodis // Jeans J. Slaptingoji visata. K., 1940, p. 11 – 25*).

⁸⁸⁴ *Baras K. Radikalė širdies reforma, kad gyventumėm // Ateitis. 1938 – 1939, Nr. 3, p. 129 - 130.*

⁸⁸⁵ Ieškota argumentų už spiritizmo reiškinį (*Lomanas J. Quo vadis, modernioji Europa? Kaunas, 1932, p. 225*); *Maceina A. Kun. J. Lomanas, Sielos problema // Židinys. 1937, Nr. 12, p. 638 – 640. Juknevičius K. Spiritizmas // Darbininkas. 1940 m. balandžio 21 d., p. 3 (spausdinta iki 1940 m. birželio 30 d.)*.

⁸⁸⁶ *Mumyse ... Dievas // Naujoji Romuva. 1940, Nr. 7 – 8, p. 438.*

⁸⁸⁷ *Jonaitis S. Parapiniai horizontai // Naujoji romuva. 1932, Nr. 11, p. 246. „Siela, besiderindama su visatos ritmu, platesniu horizontu sušvinta“ (ibid).*

⁸⁸⁸ Pažymima, kad svarbu pažinti stabmeldišką praeitį, nes ir tuomet „būta gilaus tikėjimo į amžinybę“ (*Jonaitis M. Lietuviškos orientacijos klausimu // Naujoji Romuva. 1931 m. liepos 12 d., Nr. 28, p. 660*).

⁸⁸⁹ *Keliuotis J. Jurgis Baltrušaitis – minties ir pastangos poetas // Keliuotis J. Meno tragizmas, p. 265 – 266.*

⁸⁹⁰ *Valašinas A. Pilnutinis žmogus // Naujoji Romuva. 1932, Nr. 30 – 31, p. 679 - 680.*

identifikuojančia save su vakarietiškuoju veiklumu, priešpastatomu rytietiškam pasyvumui, savo ideologijos tapatybės pamatu laikant Šalkauskį ir jo filosofiją.

3. JKS religinė programa ir pastangos ją realizuoti

3. 1. JKS religingumo samprata ir jo santykis su KA bei tradiciniu religingumu

Jaunieji katalikai priklausė katalikų elitui, besivadovavusiam KA doktrina, savo išbaigtą formą įgavusią valdant Pijui XI, tokiu būdu bandžiusiam suderinti konservatyvumo ir modernumo tendencijas, veikusias to meto Bažnyčioje⁸⁹¹. Enciklikoje „Ubi arcano Dei” KA forma kaip tik ir buvo išreikštas didžiajį to meto katalikų visuomenės dalį tenkinęs kompromisas tarp išorinio konservatyvumo ir dogmatinio uždaro atsakymo, kai „[...] į Bažnyčią jau nebebuvo žiūrima kaip į instituciją išganymui pasiekti, bet kaip į civilizacijos ir kultūrinės pažangos šiame pasaulyje faktorių“⁸⁹², taigi, faktiško progresyvumo faktorių.

KA apibrėžiama kaip „pasauliečių bendradarbiavimas hierarchiniame apaštalavime religinio gyvenimo atnaujinime ir visuotinės kunigystės išpildymui“⁸⁹³. Plačiąja prasme tai „bet koks veikimas, suderinamas su katalikybės principais ir dirbamas jos naudai“, turint tikslą kovoti su antikrikščioniška civilizacija ir pajungti žmoniją „Jėzaus Kristaus valdžiai“⁸⁹⁴. Nuo religinio veikimo KA skiriasi tuo, kad veikiama ne per religines organizacijas ir vartojamos ne tik religinės priemonės (sakramentai, sakramentalijos, malda, apeigos). KA turėjo būti įdiegta visame katalikiškame pasaulyje. Tam turėjo pasitarnauti naujas organizacinis mechanizmas - KA organizacija. Tokia pirmiausia buvo sukurta Italijoje⁸⁹⁵. Šioje šalyje KA organizacija buvo labai centralizuota. Kitose centralizacijos lygis gerokai skyrėsi priklausomai nuo sąlygų veikti Bažnyčiai. KA organizacija Italijos pavyzdžiu kūrėsi Olandijoje, Lenkijoje, Ispanijoje⁸⁹⁶. Specializuota KA išsivystė Prancūzijoje ir Belgijoje. Tačiau toks centralizuotas modelis pasipriešinimo susilaukė Vokietijoje⁸⁹⁷. Sunkiai KA kūrimas vyko ir kitose šalyse, kur būta stiprių socialinės progresyvios pakraipos katalikiškų organizacijų⁸⁹⁸. Taip pat ir konservatyvios katalikybės šalyse (pav. Airijoje ir Portugalijoje) KA nebuvo palankiai priimama⁸⁹⁹. Šiose šalyse socialinis gyvenimas buvo plėtojamas tradicinio katalikiškojo gyvenimo pagrindu.

⁸⁹¹ Schmidlin J. Papstgeschichte der neuesten Zeit. München: Verlag Josef Koesel and Friedrich Pustet, 1939, B. 4, S. 36.

⁸⁹² Horner Fr. Die neuscholastische Naturrechtslehre zwischen Antimodernismus und moderner Sozialwissenschaft, S. 284. Anot Pijaus XI amžininko Maxo Bartho „Katalikybėje šiuo metu [...] skatinamas ir valdomas Bažnyčios vadovybės. [...] vyksta toks mokymo reformavimas, kokio iki šiol dar nebuvo” (Barth M. Katholische Renaissance. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 3 d.). Prieiga per internetą: <http://www.erich-schairer.de/maa/kap105.html>).

⁸⁹³ Brizgys V. Šventasis Tėvas Pijus XI ir Katalikų akcija, p. 98.

⁸⁹⁴ Šablinskas A. Kūrybinis katalikų veikimas, p. 21.

⁸⁹⁵ Italijos KA centrinė taryba įkurta 1922 m. (Katalikų Bažnyčios istorija, 1997, D. 2, p. 70).

⁸⁹⁶ Ibid., p. 72.

⁸⁹⁷ Handbuch der Kirchengeschichte, S. 311. Nuncijus Pacelli Katalikų suvažiavime 1928 m. paragino kurti KA. Vis dėlto „[...] Katalikų akcija vokiškoje erdvėje iš pat pradžių liko negyva raide [...]“ (Schmidlin J. Papstgeschichte der neuesten Zeit, S. 73).

⁸⁹⁸ Šveicarija pasitenkino savo liaudies organizacijomis. Taip pat anglosaksiškas pasaulis spyrėsi prieš savo organizacijų paleidimą ir naujų kūrimą romanišku pavyzdžiu (Schmidlin J. Papstgeschichte der neuesten Zeit, B. 4, S. 73). Anglijoje tik 1936 m. vietos episkopatas organizavo KA (ibid., S. 73).

⁸⁹⁹ Airijoje veikė tik religinio pobūdžio pasauliečių organizacija - Marijos legionas. Portugalijoje KA buvo įkurta tik 1933 m. (Schmidlin J. Papstgeschichte der neuesten Zeit, S. 72).

Tai rodo, kad KA rėmėsi kitokia tikėjimo samprata ir religine praktika, todėl KA laikytina iš esmės atnaujinta Šv. Sosto ideologija⁹⁰⁰. Prioritetas buvo teikiamas kaip tik KA šviesoje interpretuotam, o ne senųjų religinių organizacijų atstovaujama tradiciniam religingumui. KA įgalino pokyčiai Bažnyčios doktrinoje. Būtent XX a. pirmoje pusėje imti populiarinti tokie mokymo aspektai, kurie anksčiau nebuvo išskirti į dienos šviesą: mistinio Kristaus kūno, visuotinės kunigystės idėja, naujai pažvelgta į pasauliečių vietą Bažnyčioje⁹⁰¹. Transcendentinio matmens silpnėjimą rodė polinkis sutapatinti Bažnyčią su Dievo Karalyste žemėje. Tai atitiko Kristaus Karaliaus šventės įvedimas. Pastaroji šventė, turėjusi savą ritualą, tradicijas, yra viena iš savitos KA kultūros apraiškų.

KA objektu laikytos visos žmogaus ir visuomenės gyvenimo sritys ir veikimo formos⁹⁰². KA dalyvaujantys laikyti elitu likusiųjų katalikų atžvilgiu: jie „dvasinė aristokratija, išskylanti viršum tikinčiųjų masės“⁹⁰³. Esą elitui „tik didžios sielos“ priklauso“. Tik jie turi teisę vadovauti miniai, nes tik jie yra „pilnutinio gyvenimo žmonės“, derinantys prigimtį, kultūrą ir religiją⁹⁰⁴. Elitinį KA pobūdį dar labiau pabrėžė sumanymai (kai kuriais atvejais realizuoti) steigti socialinio pobūdžio vienuolynus⁹⁰⁵. Nepriklausantys KA organizacijoms („neorganizuoti“), buvo suvokiami kaip indoktrinacijos objektas – tokių žmonių Lietuvoje būta net 700 tūkstančių⁹⁰⁶. Religinės organizacijos įpareigos remti, net paklusti KA. Siekta griežto šių dviejų tipų – senojo ir naujojo (KA) – darinių atribojimo organizaciniu požiūriu⁹⁰⁷.

KA doktrina sąlygojo kitokią katalikybės sampratą. Akcentas perkeltas į socialinį ir kultūrinį veiklumą, taigi tradicinio mokymo požiūriu veikimą šiaipusiniame paasaulyje ir jo priemonėmis. Atitinkamai tai sąlygojo mažesnę angažavimąsi katalikybės konfesinių bruožų išlaikymui, nes šiaipusinėje veikloje nesišvengiamas sugyvenimas su kitokių ideologijų išpažinėjais, kai tradicinei katalikybei būdingas (bent jau idealo lygmenyje) atsiribojimas nuo kitų tikėjimų ir ideologijų išpažinėjų⁹⁰⁸. Anksčiau ribotas bendradarbiavimas su nekatalikiškais organizacijomis darėsi vis platesnio masto. Imtos skirti priešiškos ir neutralios organizacijos⁹⁰⁹. Bandytas nustatyti kas yra katalikiška, neutrali ir priešiška katalikybei organizacija tapo labai svarbiu Bažnyčios uždaviniu. Visuomenei vis labiau sekuliarėjant, stiprėjo įsitikinimas, kad katalikų bendradarbiavimas su

⁹⁰⁰ Anot kard. Faulhaberio, KA – tai „apaštališkosios dvasios įkvėpimas jau egzistuojančioms organizacijoms ir jų išplėtimas akcijos komitetu“ (*Schmidlin J. Papstgeschichte der neuesten Zeit*, S. 68). KA – tai „nauja siela“ ir „naujas apaštališkas idealas“ (*St. T-ys. Priekaištai katalikų veikimui*, Kaunas, 1929 // LCVA, f. 566, ap. 1, b. 79, l. 91)

⁹⁰¹ *Handbuch der Kirchengeschichte*, S. 310 – 313, 315 – 317. K. P. K. Dr. Engelbert Niebecker. *Das allgemeine Priestertum der Gläubigen*, 1936 // Tiesos kelias. 1937, Nr. 1, p. 65.

⁹⁰² *Šablinskas A. Kūrybinis katalikų veikimas*, p. 80 - 85.

⁹⁰³ *Ibid.*, p. 87.

⁹⁰⁴ *Kun. L. P. Katalikiškasis Elitas ir jo reikalingumas pas mus* // Tiesos kelias. 1939, Nr. 5, p. 365 - 367.

⁹⁰⁵ Pijus XI norėjo įsteigti naują KA kongregaciją, kuri vadovautų KA bei kovai su komunizmu (Katalikų akcijos kongregacija // Šaltinis. 1938 m. balandžio 15 d., Nr. 16, p. 254).

⁹⁰⁶ *Yla S. Religinio momento mūsų organizacijose ir gyvenime pabrėžimo reikalas ir jo realizacijos perspektyvos* // Tiesos kelias. 1936, Nr. 7 – 8, p. 418.

⁹⁰⁷ Buvo nepageidaujama, kad KA organizacijose būtų religinių draugijų sekcijos, vadovaujamos savo vadų (*Šablinskas A. Kūrybinis katalikų veikimas*, p. 145).

⁹⁰⁸ Sąmoningas katalikas „[...] šalinasi nuo visų tų dalykų, kurie [...] katalikybei yra priešingi“: pav. neskaito nekatalikiškų laikraščių (*Zasas J. Organizuotų katalikų uždaviniai* // Draugija. 1939, Nr. 8, p. 463).

⁹⁰⁹ Kauno arkivyskupijos sinodo rezolucijos projektas // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 35, l. 79 – 80.

nekatalikais valstybės institucijose „nėra bendradarbiavimas jų idėjų propagandai“⁹¹⁰. Intelligentijai skirtuose kultūrinuose leidiniuose vis labiau ryškėjo visoms religijoms bendri jų išpažįstamos religijos bruožai, teigtas bendražmogiškosios patirties bendrumas. Neretai katalikybė tapdavo religijos sinonimu, buvo sutapatinama su žmogiškumu apskritai⁹¹¹. Suvokus visų religijų ir ideologijų pamatinį vieningumą, neišvengiamai teigiamai imtas vertinti ekumenizmas. Nebuvo prieštaraujama ir idėjai sukurti aukščiausią žmonijos valdžią, nepriklausomai nuo išpažįstamos religijos⁹¹². Buvo kritikuojamas katalikų pasyvumas, kliovimasis vien malda, atsiribojimas nuo pasaulio. Katalikiškumo svorio centras persikėlė į vidinį apsisprendimą, sąmoningumą, ir - kaip pasekmė – veikimą visuomenės labui.

Visuotinumą, sugebėjimą atsiverti modernybei, ekumenizmas – tai bruožai, kurie jaunesiems katalikams jų išpažįstamą katalikybę leido laikyti iš esmės kitokia⁹¹³. Jaunieji katalikai buvo įsitikinę kuriantys naują krikščionybę, naują kultūrą, naują civilizaciją, kur bus suvienytas tikėjimas ir protas, religija ir mokslas. Jie tikėjo, kad dalyvauja didžiajame atsinaujinime, kuris atves į katalikybės triumfą. Vienas svarbiausių JKS ideologų A. Maceina entuziastingai skelbė prasidedant krikščioniškąjį atgimimą. Maceina buvo tvirtai įsitikinęs, kad krikščionybė bus tas kelias, kuris nuves moderniąją Europą į „naujuosius vidurinius amžius“⁹¹⁴ su nauja Dievo samprata⁹¹⁵. Naujųjų laikų šventieji – aktyvūs visuomenės veikėjai - sukurs „[...] naują šeimą, naują visuomenę, naują valstybę, naują žmoniją [...]“, o „visos kultūros sritys iš vidaus susieis po religijos globa“, gims „nauja krikščioniška, t.y. pilnutinė, kultūra“⁹¹⁶. Anot V. Pruskus tai bus „pakankamai „atvira“, pliuralistinė visuomenė, kur saviraiškos galimybes turės įvairių religinių įsitikinimų ir politinių orientacijų žmonės“. Visuomenė bus persmelkta „nauja socialine dvasia, sklindančių iš jos [Katalikų Bažnyčios] siūlomų socialinių reformų ir projektų“⁹¹⁷. Maceinos siekiama ideali krikščioniška visuomenė tradicinės katalikybės atžvilgiu būtų nominaliai krikščioniška: katalikiškumas kaip kultūriškai apčiuopiamas pavidalas (reiškiamas išoriniais ženklais) tokioje visuomenėje viešai jau nebūtų respektuojamas. Bažnyčia buvo prilyginta „pasaulėžiūriniam kolektyvui“, iš kurio galima bet kada pasitraukti⁹¹⁸. Katalikiškumas A. Maceinos supratimu buvo kiekviename žmoguje slypinčio religinio jausmo, orientacijos į Dievą, priklausomybės jam, viena iš apraiškų, savo pilnatvę įgaunanti tobulu atsidavimu bendruomenei. Atitinkamai tradicinis Bažnyčios mokymas ir liturgija jaunųjų

⁹¹⁰ *Gudas J.* Pasaulietis katalikas dviejų pradų sąveikoje // *Židinys*. 1939, Nr. 7, p. 12.

⁹¹¹ J. Griniui Kristaus religija buvo žmoniškumo, taikos ir meilės religija (*Gintautas J.* Už žmoniškumą, taiką ir laisvę // XX amžius. 1937 m. lapkričio 12 d., p. 3).

⁹¹² Verta dėmesio A. Maceina laikė idėją sudaryti „aukščiausią žmonijos tarybą iš visų tautų [...] rinktinių žmonių“ (*Maceina A. A.* Jakštas „Aukščiausias gėris“, 1937 // *Židinys*. 1937, Nr. 8 - 9, p. 377 - 378).

⁹¹³ *Gaidamavičius P.* Naujoji krikščionybė // *Židinys*. 1939, Nr. 11, p. 467 - 472.

⁹¹⁴ *Maceina A.* Tragiškoji Europa (Gonzague de Reynold knygos lietuviško vertimo proga) // *Tiesos kelias*. 1939, Nr. 7 - 8, p. 568. „Naujųjų viduramžių“ koncepcija įtakota šv. Augustino idėjų receptijos (*Jakaitė D.* Atsinaujinimo dvasia. Šventojo Augustino aktualumas // *Darbai ir dienos*. 2003, Nr. 36, p. 284).

⁹¹⁵ Iškilus prieštaravimui „tarp oficialaus Dievo supratimo ir žmonijos dvasios“, tenka susikurti „naują Dievo supratimą, kuris patenkintų išsivysčiusią religinę sąmonę“ (*Maceina A.* Dievo ieškojimas // *Maceina A.* Raštai, T. 10, p. 7 - 8).

⁹¹⁶ *Maceina A.* Katalikiškoji akcija // *Maceina A.* Raštai, T. 10, p. 386 - 393.

⁹¹⁷ *Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 224.

⁹¹⁸ *Maceina A.* Valstybė ir pasaulėžiūra // XX amžius. 1939 m. liepos 20 d., Nr. 162, p. 3.

katalikų sąmonėje neteko absoliutaus privalomumo pobūdžio. Dėl to tapo įmanoma pasisakyti už katalikybės lituanizavimą, KA tautinių formų kūrimą⁹¹⁹.

Jauniesiems katalikams savo idėjas teko įgyvendinti liaudyje, kurios religingumo formos liudijo tradicinės katalikybės, pagrįstos senuoju pasaulėvaizdžiu, gajumą Lietuvoje. Tradicinis religingumas buvo įkūnytas liaudies religinėse praktikose, jos naudojamose devocionalijose. Aptariamam laikotarpiu buvo ypač populiarus Švč. Jėzaus Širdies kultas⁹²⁰. Būdingiausia XX a. pirmos pusės šio kulto forma buvo Švč. Jėzaus Širdies intronizacijos aktai - iškilmingi paveikslo su Švč. Jėzaus Širdimi pakabinimai. Tokie paveiksliukai kabėjo daugelyje kaimo trobų: 1931 m. buvo apie 30 tūkstančių šeimų, pasiukojuusių Švč. Jėzaus Širdžiai⁹²¹. Ne nemažiau charakteringas liaudies religingumui buvo ir Švč. M. Marijos gerbimas. Masiškai plito devocionalijos su Švč. M. Marijos atvaizdais. Itin populiarios pamaldumo formos, susijusios su jos apsišveikimu Lurde⁹²². Tradicinį religingumą esant stiprų liaudyje rodė ir šventųjų garbinimas: Šv. Antano brolija – populiariausia Lietuvoje – 1938 m. turė 279 812 narių⁹²³, Šv. Juozapo brolija mirštantiesiems gelbėti - per 100 tūkstančių narių⁹²⁴. Populiarus buvo šv. Pranciškaus III ordinas. Kunigai turėjo didžiulį autoritetą. Rožančiaus malda, žegnojimas, pasninkavimas buvo neatsiejama daugelio kaimo gyventojų religinės praktikos dalis. Buvo praktikuojamos tokios tradicinės pamaldumo formos kaip giesmių giedojimas, Švč. M. Marijos valandos, Kryžiaus kelioėjimas ir t.t. Tokių katalikiškumą žyminčių papročių liaudyje iš tiesų buvo laikomasi, jie buvo tapę įpročiais⁹²⁵. Gausiai dalyvauta atlaiduose. Konservatyvioje spaudoje buvo pateikiami maldos galybės pavyzdžiai. Tikėjimo stebuklais eksponavimas⁹²⁶ neabejotinai atspindėjo realius liaudies lūkesčius, poreikį išskirtiniams, kasdieninę patirtį peraugantiems fenomenams, liudijantiems kitokios realybės egzistavimą.

Tačiau ne visada aukščiausius moralės standartus atitinkantis kaimo gyventojų elgesys⁹²⁷ verčia suabejoti ar visada buvo vadovaujama tradiciniu religingumu ir neduoda pagrindo kalbėti apie ypatingą liaudies ištikimybę Bažnyčios hierarchijai bei doktrinai. Dar labiau tai sakytina apie liaudies politinę orientaciją rinkimuose į Seimą. Nors absoliuti dauguma lietuvių tautos buvo katalikai, o iki 1926 m. vyskupai ir kunigai nedviprasmiškai nurodydavo, kad lietuviai katalikai gali balsuoti tik už katalikiškas partijas (nurodant, kad tai krikščionių demokratų blokui priklausančios),

⁹¹⁹ „Krikščioniškosios mūsų krašto institucijos“ dirba ir „lietuviškumo pagrindams“ išsaugoti (*Maceina A. Krikščioniškųjų institucijų reikšmė Lietuvių tautai // XX amžius. 1937 m. rugsėjo 29 d., p. 3*). Anot I. Skrupskelio „KVC labai turi pabrėžti tautinį momentą ir [...] stiprinti mūsų tautinės kultūros pagrindus“ (*Petrikonis I. K. V. C. konferencijai susirenkant // XX amžius. 1937 m. gruodžio 3 d., p. 3*).

⁹²⁰ Plito devociniai Švč. Jėzaus Širdies paveikslėliai (*Smilingytė Žeimienė S. Lietuvos bažnyčių dailė...*, p. 68).

⁹²¹ *Smilingytė Žeimienė S. Lietuvos bažnyčių dailė...*, p. 92

⁹²² *Ibid.*, p. 128 – 140.

⁹²³ *Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos...*, p. 119.

⁹²⁴ *Smilingytė – Žeimienė S. Lietuvos bažnyčių dailė...*, p. 191.

⁹²⁵ *Žydrūnas J. Mūsų liaudis ir religija // Tėvynės sargas. 1925 m. lapkričio 19 d., Nr. 46, p. 1*

⁹²⁶ *Mačernis J. Stebuklai XX amžuje?! // Žemaičių prietelius. 1937 m. vasario 7 d., p. 4.*

⁹²⁷ To meto spaudoje kaimo gyventojams būdavo prikišamas girtuokliavimas, naminės varymas, muštinės, vagystės, bylinėjimas (*Vilkinis. Lietuvą Dievas apveizdi ir gina // Žemaičių prietelius. 1939 m. balandžio 27 d., p. 2; Valaitis A. Kova su nedorove // Jaunimo vadas. 1936, Nr. 5, p. 66. Baranauskas J. Bernai sugriaus Lietuvos kultūra ir dorą // Pavasaris. 1938, Nr. 3, p. 38 – 40. Nepaisant moralizuojančio tokių nusiskundimų pobūdžio, tenka konstatuoti, jog dorovinių prasižengimų gausėjo (*Krištanaitis S. Lietuvių tautos dorovės kritimo priežastys ir priemonės jai pakelti // Tiesos kelias. 1940, Nr. 5, p. 6*).*

grąsinant, kad nebalsuojantieji už jas nebus laikomi katalikais⁹²⁸, vis dėlto per visus rinkimus beveik pusė Lietuvos gyventojų, o 1926 m. ir gerokai daugiau, už krikščionių demokratų bloko partijas nebalsuodavo⁹²⁹. Iš jų didelę dalį sudarė lietuviai katalikai. Atiduodami savo balsus valstiečiams liaudininkams ir, galimas dalykas, socialdemokratams, jie pademonstravo savo nelojalumą Bažnyčios hierarchijos atžvilgiu, o taip pat tik formalų katalikiškumą. Tai rodo gana sparčiai vykusių sekuliarėjimo procesą, vedusį prie (tradicinės katalikybės požiūriu) nukatalikėjimo. Nemažos dalies liaudies religinė praktika traktuota formaliai: atliekama tam, kad bendruomenės nebūtum diskvalifikuotas⁹³⁰. Remiantis Sonatos Matakaitės individualaus ir bažnytinio religingumo distinkcija, liaudies religingumą galima priskirti bažnytiniam, kuriam būdingas „intelektualinio pagrindo ir refleksijos“ trūkumas, apeigų ir ritualų akcentavimas⁹³¹. Tokia ir buvo lietuvių liaudies katalikybė: stipri savo ištikimybe išorinėms tikėjimo formoms, tačiau kartu prietaringa, neįsisąmoninta. Tradicinis pamaldumas rėmėsi senuoju biblijiniu Bažnyčios autoritetu palaikomu pasaulėvaizdžiu, kuris sekuliarios kultūros veikiamas nyko ir liaudyje. Tokiu būdu tradicinis pamaldumas neretai virsdavo tuščiu formalizmu arba prietarais, o dalies liaudies akyse ir visai prarado savo prasmę. Religinėse apeigose buvo dalyvaujama dėl motyvų, dažnai nereiškančiais didesnio įsipareigojimo katalikybei, tikėjimui⁹³². Dažno iš liaudies santykis su katalikybe neretai apsiribojo krikštu, jungtuvėmis, laidotuvėmis⁹³³. Tai buvo neišvengiama sekuliarizacijos proceso pasekmė. Naujos institucijos (platus mokyklų tinklas, masiškai paplitusi spauda, radijas, kinas, kariuomenė) neretai konkuravo su Bažnyčia, skleisdamos idėjas, griovusias tradicinės katalikybės mokymą. Masių religingumas keitėsi, prarasdamas transcendentinę orientaciją. Dėl šių priežasčių KA veikėjai buvo linkę nuvertinti tradicinį liaudies - „neorganizuotos masės“ - religingumą, kaip

⁹²⁸ Iš vyskupų ganytojiško laiško (1926 m. balandžio 16 d.): „Tau, katalike, privalo būti aiški šita taisyklė: katalikas turi rinkti tik kataliką. Jei žmogus priklauso prie draugijų, priešingų katalikų tikėjimui, jei skaito ir platina bedieviškus laikraščius ir knygas, [...], tai jis ne katalikas. [...] Jei vis dėlto drįstumėte balsuoti, tai sunkią padarytumėte nuodėmę [...]“ (Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje..., p. 63).

⁹²⁹ Rinkimuose į Steigiamąjį seimą krikdemų blokas gavo 52, 7% balsų, socialistai su valstiečių sąjunga – 25, 9%, socialdemokratai – 12, 5% (*Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos seimo istorija...*, p. 51); I – ajame seime krikdemų blokas turėjo 38 mandatus, valstiečių sąjunga ir socialistai liaudininkai – 19, socialdemokratai – 11 (*ibid.*, p. 97); rinkimuose į II – ajį seimą krikdemai surinko 43% balsų, liaudininkai – 18%, socialdemokratai – 11% (*ibid.*, p. 118); III – ajame seime krikdemų blokas turėjo 33 mandatus, socialdemokratai – 15, tautininkų sąjunga – 3, Ūkininkų partija – 2, LVLS – 22 (*ibid.*, p. 147).

⁹³⁰ Reikalas gilesnio tikėjimo supratimo // *Tiesos kelias*. 1939, Nr. 2, p. 133.

⁹³¹ *Matakaitė S. Individualus religingumas ir kasdienis gyvenimas // Filosofija.Sociologija*. 2003, Nr. 1, p. 37.

⁹³² Religinėse pamaldose neretai buvo dalyvaujama kaip spektaklyje, teikiančiame estetinį pasitenkinimą (*Brizgys V. Religinis atgimimas ir katalikiškas gyvenimas // Tiesos kelias*. 1936, Nr. 2, p. 74).

⁹³³ „Gimė, pakrikštijo, mirė - palaidojo, reikalinga kam pinigų – rinkliavomis išauklėja [...]“ . Tai ir „visi siūlai, kurie riša [liaudį] su tauta, su valstybe, su visuomenės įstaigomis!“ (Dr. K. Ambrozaičio skaityta paskaita 1933. III. 12 L. Darbo Jaunimo social. – profesiniuose kursuose // *Darbininkas*. 1933, Nr. 11, p. 3).

nykstantį, besitraukiantį iš gyvenimo, paženklinatą prietaringumu. Jis buvo suplakamas su „sekmadienine“ katalikybe⁹³⁴.

Svarbus faktorius JKS religingumo raiškai buvo dvasininkija ir jos vadovaujančioji bei mokačioji dalis – hierarchija. Dvasininkija buvo lemiamas veiksnys nustatant Bažnyčios mokymą, labai įtakojantį kiekvieno iš Bažnyčios nario vietą joje. Dvasininkijos įtaką ir jėgą sąlygojo tikėjimas jos skelbiamo mokymo privalomumu kataliko asmeniniam likimui. Tikėjimas ir pasitikėjimas garantavo autoritetą ir paklusnumą, kuris turėjo disciplinarinį, finansinį ir intelektualinį aspektus. Todėl neišvengiamai teko akceptuoti dvasininkijos požiūrį, o kita vertus, stengtis tą požiūrį formuoti.

Dvasininkija buvo nevienalytė: būta jos progresyvaus ir konservatyvaus sparnų. Konservatyvūs (net tradicionalistiški) buvo daugiausia vyresnio amžiaus dvasininkai, užėmę svarbias pareigas vyskupijų kurijose⁹³⁵, o taip pat jaunosios kartos kunigai, studijavę Romos katalikiškuose universitetuose⁹³⁶. Jų skyrimas Budrumo (Vigiliacijų) tarybų, vykdyusių cenzūrą, nariais simptomatiškas: tai rodė, kad būta gana stiprių jėgų, rėmusių tradicinę tikėjimo interpretaciją⁹³⁷. Konservatyvieji dvasininkai rėmėsi protautininkiškais arba konservatyviais katalikų visuomenės sluoksniais. Jie nebūtinai palaikė režimą ar bandė su juo nustatyti savo santykį: tarp protautininkiškų ir konservatyvių sluoksnių ryškios ribos nėra, nes būta žymiai stipresnės tendencijos priešpastatyti save KA katalikybei, kaip jų manymu paneigiančiai katalikybės esmę. Tuo tarpu tautininkų ideologija jų akimis žiūrint katalikybei neprieštaravo, nes garantavo teisę atlikti religines priedermes, o abejotiną tautininkų valstybės ir Bažnyčios santykį buvo galima aiškinti tuo, kad Bažnyčia nesikiša į politikos sferą, veikdama jai priklausančioje dvasinėje sferoje.

Dvasininkija buvo vienas svarbiausių KA finansuotojų. Pav. 1938 – 1940 m. didžiąją KVC Kauno rajono pajamų dalį sudarė iš kunigų gauti arba nebe jų pastangų iš parapijiečių surinkti pinigai, skirti KVC ir į jį įeinančioms organizacijoms finansuoti⁹³⁸. Be to, kunigai kasmet KA reikalams aukodavo KVC rajonų valdyboms vieno mėnesio atlyginimą⁹³⁹. 1938 m. įsteigtus KA fondus vyskupijose rėmė taip pat daugiausia dvasininkija. Dvasininkija buvo vienas pajėgiausių

⁹³⁴ Savo ruožtu liaudis sunkiai priėmė KA ir net nesuprato KVC pavadinimo (Kun. J. Jucio referatas „K.V.C. suvienodinimas ir regavimo būdas į daromus priekaištus“ (1931 m. liepos 10 d.) // LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 73, l. 77).

⁹³⁵ Iš tokių minėtini Vigiliacijų tarybos narys kun. Juozapas Liasauskis (Vigiliacijų tarybos posėdžio protokolas Nr. 1 (1935 m. gruodžio 16 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26, l. 36), J. Vaitkevičius MIC, kan. Kazimieras Genys (Laumenskaitė E. Vladas Jurgutis, p. 160), Kauno kunigų seminarijos vicerektorius kan. Stanislovas Jokūbauskis, kun. Juozapas Stankevičius (*Stankevičius J.* Bažnyčios dogmos ir bedogmė krikščionybė // Draugija. 1939, Nr. 4, p. 257), Panevėžio vyskupijos oficialas prel. Pranciškus Strakšas (Iš kun. Jono Gasiūno atsiminimų // *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 340).

⁹³⁶ Kun. V. Brizgys (*Brizgys V.* Gyvenimo keliai, p. 94.), kun. K. Olšauskas (Kaltinamojo Kazimiero Olšausko apklausos protokolas (1947 m. sausio 7 d.) // LVA, f. 3377, ap. 55, b. 250, l. 120), kun. L. Tulaba (*Tulaba L.* Nuo Dusios iki Tiberio: atsiminimai. Roma, 1993, Vol. 1, p. 43)

⁹³⁷ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 169 – 171. Buvo užkliuęs net vysk. P. Būčio tekstas (P. Kuraičio laiškas vysk. Būčiui (1937 m. birželio mėn.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 90, l. 262).

⁹³⁸ Pav. KVC Kauno rajone 1938 - 1940 m. iš kunigų surinkta 3528 lt, dekanatų kunigų aukos sudarė 15 661 lt, parapijų sudėjo ir prisiuntė 9651 lt, bažnytinė rinkliava KA reikalams - 2864 lt. Išlaidos – atlyginimas tarnautojams – 11995 lt, KVC vyr. valdybai – 4200 lt, „Pavasariui“ – 2711 lt, AF – 1730 lt ir kt. (Kauno rajono KVC valdybos atskaitomybė nuo 1938 m. gruodžio 10 d. iki 1940 m. vasario 5 d. // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 3, l. 24)).

⁹³⁹ KVC Kauno rajono valdybos išdininko S. Ūsorio raštas Šiaulių dekanui S. Sarapui (1938 m. rugsėjo 30 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 6, l. 22.

finansiška sluoksnių, galinčių prenumeruoti spaudą. Ji labai įtakojo katalikiškųjų organizacijų vadovybių sudėtį⁹⁴⁰, darydavo spaudimą redakcijoms⁹⁴¹, kartais trukdydavo susipažinti su pažangesne spauda⁹⁴². Svarbus įrankis hierarchijos rankose buvo kanoninė misija, kurią turėdavo gauti norintys dėstyti TFF.

Dėl šių priežasčių buvo būtina respektuoti dvasininkijos nusistatymą, jos simpatijas ir antipatijas, baiminantis pažeisti jos autoritetą (taip pat ir dėl siekio įdiegti liaudyje norimas progresyvias idėjas, kas buvo lengviau pasinaudojant jos pagarba dvasininkijai). Tai pasireiškė dozuotu teologinių naujovių nušvietimu spaudoje liaudžiai, atsargiu ekumenizmo probemos, nuosaikiu KA tikslų ir vaidmens, TFF idėjų pristatymu. Buvo naudojama atitinkama kalba, išsireiškimai, tonas. Baimė patekti į dvasininkijos nemalonę rimtai įtakojo temas ir vertinimus⁹⁴³, veikė jaunųjų katalikų politinę taktiką. J. Keliuotis savo atsiminimuose atskleidžia, kaip jam teko derintis prie konservatyviosios dvasininkijos, siekiant savo tikslų⁹⁴⁴. Net ir aukšto rango progresyvūs dvasininkai baiminosi konservatyvesniųjų reakcijos⁹⁴⁵. Todėl nenuostabu, kad jaunesiems katalikams buvo nesvetimas antiklerikalizmas⁹⁴⁶.

Kita vertus, jaunieji katalikai taip sėkmingai galėjo veikti tik todėl, kad buvo palaikomi progresyviojo episkopato sparno. Pažangieji vyskupai K. Paltarokas, M. Reinys, J. Kukta susitapatino su KA ir ja remdamiesi bandė performuoti visą Lietuvos katalikų gyvenimą. Vysk. K. Paltaroką, kurio darbai, skirti KA („Katalikų veikimo centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje“ ir kai kurie kiti), buvo pripažinti normatyviniais Lietuvoje, katalikai kultūrininkai ir jaunieji katalikai laikė savo vadu⁹⁴⁷. Remtasi įtakingais pažangiais teologais, kaip kad prel. A. Jakštas. Neatsitiktinai jam mirus, siekiant pagrįsti plačiosios katalikybės sampratą, pradėti populiarinti jo raštai, pažiūros⁹⁴⁸.

⁹⁴⁰ Sandarbininko „Damazas“ pranešimas (1937 m. spalio 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 309.

⁹⁴¹ Kun. B. Bumšo laiškas „Mūsų laikraščio redakcijai (1938 m. liepos 4 d.) // LCVA, f. 597, ap. 1, b. 58, l. 1 – 3.

⁹⁴² Telšių seminarijoje drausta prenumeruoti NR (Klieriko Antano Būgos laiškas J. Keliuočiui (1940 m. sausio 28 d.) // Maironio literatūros muziejus, KLM 13590 / ER 2 5705, l. 1.

⁹⁴³ Č. Pakuckas, „nenorėdamas prieš save sukelti „senių““, J. Keliuočio prašė vieną savo straipsnio skyrelį „įdėti kaip redakcijos prieraišą [...]“ (Č. Pakucko laiškas N. R. redaktoriui Keliuočiui (1940 m. sausio 27 d.) // Maironio lietuvių literatūros muziejus, KLM 13632 ER2 5322, l. 1). Straipsnis „XX amžiuje“ „Katalikiškosios veikimo akcijos krizė“ sukėlė „[...] provincijos kunigų tarpe didelį nepasitenkinimą [...]“ (VSD biuletėnis Nr. 208 (1936 m. rugpjūčio 13 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 199).

⁹⁴⁴ „[...] sėkmingai darbą norint pradėti, reikia kurį laiką manevruoti ir, tik laimėjus savo galią ir savo lėšas, atskleisti savo tikrąjį veidą [...]“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 137). Esą kontaktas su arkivysk. J. Skvirecku jam „[...] atidarė vartus į katalikų visuomenę [...]“ (ibid., p. 213).

⁹⁴⁵ Jaunuosius katalikus palaikantis KVC dvasios vadas kan. P. Dogelis atsistatydino po radikalios A. Maceinos paskaitos KVC konferencijoje (*Dogelis P. Mano gyvenimo prisiminimai*. Kaunas, 1936, p. 72).

⁹⁴⁶ Kun. J. Prunskis jautė, kad jam pasitraukus iš „XX amžiaus“ „[...] vargu ar kitas kunigas patektų [...]“ (*Paltarokas K. Gyvenimo bruožai*, p. 153). P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis 1940 m. skundėsi „parapijų tamsuoliais kunigais“ (*Skrupskelis K. Ateities draugai*, p. 728).

⁹⁴⁷ *Šalkauskis S. Vyskupas K. Paltarokas, kaip vado tipas* // VUB RS, f. 140 – 144, l. 3.

⁹⁴⁸ *Skrupskelis I. Kovoje dėl lietuviškumo: Jakšto „Draugiją“ pavarčius* // Židiny. 1938, Nr. 5 – 6, p. 702. Anot J. Ambrazevičiaus A. Jakšto laiškuose esama „originalių ir pilnos drąsos minčių, kurios šiais laikais turi daug reikšmės“ (A. A. Prel. A. Jakšto - Dambrausko laišakai // Tiesos kelias. 1938, Nr. 12, p. 845).

Tarpukario Lietuvoje svarbų vaidmenį vaidino vienuolijos. Vienos iš jų labiau atsiliepė į laikmečio reikalavimus, kitos išliko konservatyvios, net tradicionalistinės (kapucinų, pranciškonų, daugelis moterų vienuolijų), besivadovaujančios apgultos tvirtovės modeliu. Tokios neįsitraukė į politinius Lietuvos procesus, dalyvavimą jose laikydamos nesuderinamu su tradicine katalikybe. Jų santykis su tautininkais, laikiniais krikščionišką tikėjimą privačiu, tačiau kartu teigiamu dalyku ir nereikalavusiais keisti liturgijos ar tikėjimo tiesų, vis dėl to iš esmės buvo mažiau konfliktiškas nei su KA doktrinos besilaikančiomis katalikų grupėmis. Apie tokias vienuolijas telkėsi tradicinės konservatyvios brolijos (populiarios buvo Šv. Antano, Šv. Juozapo brolija mirštantiems gelbėti, Škaplieriaus brolija, Švč. Sakramento garbinimo, III-asis pranciškonų ordinas, Gyvojo Rožančiaus draugija⁹⁴⁹), buvo leidžiama tradicinė spauda, jos inicijuodavo tradicionalistinę meną. Jų pažiūras aptariamam laikotarpiu autentiškiausiai perteikė „Lurdas“ ir „Sursum corda“, rėmęsi senuoju viduramžišku pasaulėvaizdžiu, atstovavę konservatyviausias pažiūras katalikų visuomenėje. Juose buvo ginamas katalikiškasis ekskliuzyvumas, tikėta besąlygišku sakramentų poveikiu, kviesta į aktyvų vidinį gyvenimą, siekiant visiško atsidavimo Dievui, katalikiškumas iškeltas mokslo ar tautiškumo atžvilgiu⁹⁵⁰. Netgi Lietuvos atsilikimas laikytas privalumu, nes Dievo akyse tai pažanga⁹⁵¹. Tai kėlė progresyviųjų katalikų nepasitenkinimą⁹⁵².

Kaip ir kitas ideologines grupes, tradicionalistus sutelkė jų periodiniai leidiniai. Jų redakcijos burdavo bendradarbius šiems leidiniams platinti: tokios bendradarbių organizacijos tapdavo šios orientacijos srovės organizacine atrama⁹⁵³. Visos šios tradicionalistinės organizacijos, srovės, nepaisant jų religinio pobūdžio, kas sekuliarėjančioje visuomenėje turėjo reikšti jų visuomeninį indiferentizmą, iš tiesų turėjo aiškius visuomeninius – politinius tikslus. Pav. reiškiant nepasitenkinimą 1938 m. konstitucija, teigta, kad dėl to mažėjo „Dievo globa mūsų šalelei: pernai ultimatas, šiemet Klaipėda. Jei nesusiprasime, visai neteksime nepriklausomybės“. Piktintasi tautininkų valdžios parama pasaulėžiūriniam indiferentizmui, kryžių nebuvimu valdininkų kabinetuose, paveikslėlių su Švč. Jėzaus širdimi neplatinimu ir pan. Tai ne kas kita kaip pretenzija į visuomeninį politinį reikšmingumą: „Kai mūsų politikos nepasiseka, mums reikia griebtis šventos politikos, būtent maldos politikos“⁹⁵⁴.

Būta vienuolijų, respectavusių KA ir naująjį religingumą. Tokiomis buvo marijonų, jėzuitų ir saleziečių vienuolijos. Marijonų vienuolija, vaidinusi nemažą rolę Lietuvos visuomeniniame gyvenime, išoriškai, ypač švč. M. Marijos kultu, buvo konservatyvi, tačiau savo teologija pažangi,

⁹⁴⁹ Tėv. Kazimieras. Gyvojo Rožančiaus Draugija // Tiesos kelias. 1934, Nr. 9, p. 525 – 528; L. K. J. „Pavasario“ vyrų s-gos Vilkaviškio regiono valdybos aplinkraštis Nr. 1 (1938 m. vasario 25 d.) // LCVA, f. 572, ap. 3, b. 84, l. 22v; *Jurgis*. Plungės Lurdo tretininkų metinės // Lurdas. 1937, Nr. 12, p. 343.

⁹⁵⁰ „Katalikui religija ir yra ta savoji kalba. Todėl katalikas pirmoje eilėje privalo [...] susipažinti su religija, o visas literatūros ir mokslo žinias skirti antron vieton“ (Lekcija 11 – am sekmadien. Po Sekminių // *Sursum corda*. 1938, Nr. 42 – 43, p. 731).

⁹⁵¹ Jonas ir *Jurgis* kalbasi apie kultūrą ir religiją // *Sursum corda*. 1939, Nr. 26, p. 207.

⁹⁵² K. J. D. Dar vienas naujas religinis laikraštis // Tiesos kelias. 1936, Nr. 12, p. 728 – 729.

⁹⁵³ Sveika Marija. 1940, Nr. 2: Nemokamas „Lurdo“ priedas bendradarbiams, p. 9. „Mes esame vienos – Lurdo Bendradarbių – šeimos nariai“ (*Kepalas P. Broliai ir sesės!* // *ibid.*, p. 11).

⁹⁵⁴ Maldos politika // *Sursum corda*. 1939, Nr. 23, p. 178 - 180. „Dievas norėtų diriguoti ir politikoje, ir prekyboje, ir socialiniame gyvenime, visur, visur jam turėtų būti atviras kelias“ (Evangelija 3 – am Advento sekmadieniui // *Sursum corda*. 1938, Nr. 7, p. 50).

skatinusi katalikų visuomenės atsinaujinimą. Su vysk. P. Būčiu dėl jo autoriteto ne kartą tarėsi katalikai kultūrininkai⁹⁵⁵. Tokiu pat konservatyviu išoriniu religingumu (pamaldumas Švč. M. Marijai, Švč. Jėzaus Širdies kultas), tačiau faktiniu moderniu nusistatymu (vienareikšmiškai palaikė KA, didesnį nei tradicinės katalikybės atveju pasauliečių vaidmenį Bažnyčioje, socialinį veiklumą, tikėjimo intelektualinį pažinimą), pasižymėjo jėzuitų vienuolija. Jėzuitai laikėsi santūriai liberalaus (santykiyje su Bažnyčios doktrina) A. Smetonos režimo atžvilgiu⁹⁵⁶, palaikė dialogą su mokslo pasauliu, o pokaryje tie patys žmonės tapo religinio atsinaujinimo pionieriais⁹⁵⁷. Jėzuitų kuruojamas Maldos apaštalavimas (MA) su savo atšakomis vyrams (Vyrų apaštalavimas) ir vaikams (Eucharistijos karžygiai)⁹⁵⁸ formavo konservatyvųjį KA sparną ir buvo tarpinė forma tarp progresyvaus sparno ir tradicionalistinių organizacijų, t.y. tiko ir konservatyviau nusiteikusiems KA religingumą akceptuojantiems katalikams, nes šiose organizacijose vykdytas ir socialinis apaštalavimas. Jam priskirtina ir Bažnyčios vadovybės pastangomis palaikyta Šv. Sosto reikalaujama įkurti Krikščioniško mokslo brolija, turėjusi mokytį tradicinio katalikų mokymo ir puoselėjusi tradicinį religingumą⁹⁵⁹.

Konservatyviosios KA jėgos telkėsi ir apie Telšių vyskupijos organą „Žemaičių prietelius“, laikusį save katalikybės, tautiškumo ir demokratijos gynėju⁹⁶⁰. „Žemaičių Prieteliaus“ konservatyvumas buvo sąlygotas vyskupo J. Staugaičio ir „Žemaičių Prieteliaus“ ideologo kun. K. Olšausko, akcentavusio būtinybę drąsiai išpažinti savo tikėjimą, pabrėžusio katalikybės antgamtinį charakterį, dėl religinių priežasčių linkusio į radikalų priešinimąsi visuomenės laicizavimą netiesiogiai skatinusiam „moderniškam valstybiniam totalitarizmui“⁹⁶¹. Demonstruotas priešiškas progresyvaus „XX amžiaus“ atžvilgiu, su jaunaisiais katalikais ne kartą konfliktuota⁹⁶².

Apibendrinant galima teigti, jog jaunieji katalikai tapatinosi su KA religingumu, išreiškusiu tradicinio katalikiškojo eksliuzyvumo silpnėjimo tendenciją. Vis dėlto, katalikų visuomenėje – ypač dvasininkijoje bei vienuolijose – būta ir tradicionalistinę bei konservatyviają katalikybės sampratą palaikiusių jėgų, su kuriomis teko skaitytis. Liaudies religingumas išoriškai atitiko tradicinį religingumą.

⁹⁵⁵ J. Eretas LKMA reikalais (J. Ereto atvirlaiškis vysk. P. Būčiui (1936 m. vasario 6 d.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 60, l. 2), dėl „mūsų krypties“ intelektualinio darbo (J. Ereto atvirlaiškis vysk. P. Būčiui (1936 m. kovo 13 d.) // f. 1674, ap. 1, b. 60, l. 4v), P. Kuraitis (P. Kuraičio laiškas vysk. P. Būčiui (1936 m. birželio 13 d.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 90).

⁹⁵⁶ Tai rodytų Smetonos palankumas jėzuitams ir draugystė su J. Kippu (*Krištanavičius B.* Jėzuitai nepriklausomoje Lietuvoje // *Laiškai lietuviams.* 1973, Nr. 7, p. 235, 237).

⁹⁵⁷ *Šarauskas J.* Skirtingi žvilgsniai į tą pačią Bažnyčią // *Ateitis.* 1977, Nr. 2, p. 47 – 49; *Trimakas K.* Bažnyčia atsinaujina, o mes? // *Laiškai lietuviams.* 1963, Nr. 3, p. 74 – 78.

⁹⁵⁸ *Laukaitytė R.* Lietuvos vienuolijos..., p. 117 – 118.

⁹⁵⁹ Krikščioniškojo mokslo brolija (1936 m.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 115, l. 26 - 29.

⁹⁶⁰ Žemaičių prietelius: katalikybės, tautybės ir demokratybės liaudžiai šviesti savaitraštis (1935 m. spalio 20 d., l. 1).

⁹⁶¹ Būta konservatyvios reakcijos į 1940 m. LTS suvažiavimo priešišką KA nusiteikimą. Kun. K. Olšauskas rašė: prieš politinį despotizmą „mes esame pakankamai galingi užkurti religinę reakciją, kuri nusmukdins politinį termometrą ligi to laipsnio, kur Lietuvos šalis ims kvėpuoti laisvė“ (*Alšėnas K.* Katalikiškoji reakcija // *Žemaičių prietelius.* 1940 m. sausio 26, l. 1).

⁹⁶² *Rimkus S.* Kultūrinės tolerancijos ribos // *Žemaičių prietelius.* 1940 m. balandžio 26, l. 1; *Alšėnas K.* Dėl civilinės metrikacijos įstatymo // *Žemaičių prietelius.* 1940 m. vasario 23 d. p. 1; *ibid.* Moderniškas žmogus ir askezė // *Žemaičių prietelius.* 1940 m. vasario 16 d., p. 5.

3. 2. JKS įsitvirtinimo KA aparate procesas: JKS rivalizacijos su krikščionimis demokratais ir konservatyviaisiais katalikais eiga iki 1938 m. pradžios

JKS ne iš karto įsitvirtino KVC ir katalikiškose organizacijose. Dėl įtakos jie turėjo rimtai pakovoti su konservatyviomis katalikų visuomenės jėgomis, taip pat su krikščionimis demokratais, kurių vadovavimasis Šv. Sosto palaikoma krikščioniškosios demokratijos doktrina ir KA respektavimas, buvo ne kas kita kaip modifikuotas katalikiškasis ekskliuzyvizmas, pasireiškęs kova dėl valdžios politinėmis priemonėmis ir išreiškęs jų hegemonistinius siekius. Dėl šių siekių kovoje su jaunaisiais katalikais, kaip konkurentais dėl įtakos visuomenei, jie blokavosi su konservatyviausiomis katalikų visuomenės jėgomis⁹⁶³.

Jaunieji katalikai savo ruožtu nesitikėdami iš karto įsigalėti katalikų visuomenėje⁹⁶⁴, kaip žinome, pasirinko susiblokavimo su krikščionimis demokratais variantą, t.y. egzistavo jaunųjų katalikų koalicija su krikščionimis demokratais arba naujas krikščionių demokratų sąjūdis, kuriam vadovavo du glaudžiai tarpusavyje bendradarbiaujantys (ir konkuruojantys) kolektyvai: krikščionių demokratų ir jaunųjų katalikų, besiburiančių apie „XX amžių“. Toks variantas pasirinktas ir dėl krikščionių demokratų turimos įtakos ne tik katalikų visuomenėje, bet ir valdžios aparate bei karinėse sferose⁹⁶⁵. Jaunieji katalikai taip pat sparčiai mezgė jiems būtinus ryšius su įtakingais žmonėmis. Pav. tokie didelę įtaką Užsienio reikalų ministerijoje turėję katalikų veikėjai kaip K. Bizauskas, E. Turauskas, buvo labiau palankūs jaunesiems katalikams. Su JKS ryšius palaikė ir užsienio reikalų ministras Juozas Urbšys⁹⁶⁶. Visos katalikų stovyklos atrama buvęs gen. Stasys Raštikis po karo reiškė simpatijas jaunesiems katalikams, kas taip pat galėtų reikšti jo artimumą jiems ir iki 1940 m.⁹⁶⁷.

Susiblokavimas su krikščionimis demokratais jokių būdu nereiškė harmoningų santykių su jais. Atvirkščiai, iki 1938 m. pradžios jie buvo labai konfliktiški. 1936 m. vasarą P. Karvelio iniciatyva krikščionys demokratai dar bandė „sustabdyti „XX Amžių“ ir leisti vėl „Rytą““, jį patikint L. Bistrui, tačiau šis atsisakė (1936 m. antroje pusėje jis pradėjo artimai bendradarbiauti su jaunaisiais katalikais)⁹⁶⁸. Konstruktyvesni jaunųjų katalikų santykiai susiklostė su radikalias socialines pažiūras turėjusiu kun. M. Krupavičiumi, kuris po 1936 m. KVC krizės iš krikdemų bene vienintelis kalbėjo su jaunaisiais katalikais dėl vienybės⁹⁶⁹. Užtat labai priešiški santykiai susiklostė su konservatyviojo partijos sparno atstovais P. Karveliu ir A. Stulginskiu⁹⁷⁰. Tai turėjo įtakos jaunųjų

⁹⁶³ Kovai su jaunaisiais katalikais KVC konferencijoje rengėsi „konservatyviškesnieji kunigai ir per savo žmones krikščionys demokratai“ (VSD politinių partijų veiklos apžvalga (1936 m. rugpjūčio mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4551, l. 12).

⁹⁶⁴ Anot VSD, jaunieji katalikai „dar gerai nežino, ar katalikų visuomenė jiems pritaria“, kai tuo bus tikri „senesniųjų krikščionių demokratų įtaka „XX amžiuje“ visai išnyks“ (ibid., l. 11).

⁹⁶⁵ Neveltui A. Smetona buvo linkęs nuvertinti jaunuosius katalikus: „argi aš galiu tartis su XX amžiaus vaikais?“ (*Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 271).

⁹⁶⁶ Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka (1942 m. vasario 11 d.) // LYA, f. K - 1, ap. 8, b. 118, l. 158.

⁹⁶⁷ *Raštikis S.* [Atsiminimai], p. 60.

⁹⁶⁸ Anot L. Bistro, „[...] „XX Amžius“ esąs geras ir nieko geresnio sugalvoti, esą, negalima“ (VSD biuletenis Nr. 227 (1936 m. rugpjūčio 29 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 220).

⁹⁶⁹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. sausio 18 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 247.

⁹⁷⁰ Jie pritarė liaudininkų raginimui 1936 m. vasarą atgaivinti „Rytą“ (Sandarbininko „Juodaitis“ pranešimas (1936 m. liepos 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 199). Savo ruožtu jaunieji katalikai

katalikų ir krikdemų santykių pobūdžiui 1936 - 1937 m. Įvykių eiga rodė, kad jaunųjų katalikų pergalė 1936 m. KVC konferencijoje (laimėta dauguma KVC vyr. valdyboje), po kurios jie manėsi iniciatyvą paėmę į savo rankas, buvo labai netikra: netrukus kilo aštri dvasininkijos ir krikščionių demokratų veikėjų reakcija⁹⁷¹. Buvo nesutariama dėl KA metodų, santykių su vadinamosiomis neutraliosiomis organizacijomis, taip pat tautininkų režimu. Jaunųjų katalikų nuomone „katalikų akcija turinti būti ofenzyvinė“, stengiantis plėsti katalikų įtaką kultūrinio pobūdžio organizacijose. Jie reikalavo remti katalikiškas organizacijas finansiškai, atiduoti „jų reikalus“ „gerai paruoštiems ir kvalifikuotiems žmonėms“, įsteigti KA fondą, KA veikėjus ruošti kursuose, o taip pat rasti modus vivendi su tautininkais⁹⁷². Jaunieji katalikai turėjo studentijos palaikymą. Tačiau jų aktyvesnį veikimą ribojo arkivyskupo derybos su vyriausybe, laukiant jų rezultatų. Po neatsargaus jaunųjų katalikų straipsnio apie civilinę metrikaciją birželio mėn. konfliktas pasiekė kulminaciją: jaunieji katalikai liepos mėn. buvo priversti pasitraukti iš KVC valdybos⁹⁷³. Atrodė, kad jaunųjų katalikų ir krikščionių demokratų santykiai negrįžtamai suiro⁹⁷⁴. Vis dėlto tai buvo tik laikinas jaunųjų katalikų pralaimėjimas. Jie savo pozicijas atgavo ir sutvirtino. Be to, opozicija jaunesiems katalikams negalėjo būti visuotinė - juk jie KA lyderiai. Savo ruožtu arkivyskupas J. Skvireckas nebuvo konservatyvus doktrinos atžvilgiu, tik reikalavo pagarbos Bažnyčios autoritetui ir tikėjimo išpažinimo.

1937 m. atnaujintas tautininkų valdžios puolimas prieš TFF Filosofijos skyrių⁹⁷⁵. Planai įvesti civilinę metrikaciją keitė ir katalikų kultūrininkų bei pažangiųjų vyskupų požiūrį į santykius su valdžia. Be to, susilaukta Šv. Sosto paramos aktyviai politikai tautininkų režimo atžvilgiu: 1937 m. įvyko vyskupų vizitas į Vatikaną ad limina, kur prioritetas suteiktas vysk. K. Paltarokui. Šv. Sosto atstovas Lietuvoje arkiv. Antonio Arata pats skatino vysk. K. Paltaroką aktyviai kovai su režimu⁹⁷⁶. Buvo veikiama viešai protestuojant - laiškais, adresuotais valdžiai. Tačiau valdžiai nesirengiant

P. Karvelį kaltino įvairiomis machinacijomis ir darbininkų išnaudojimu. (*Ivinskis Z. P. K. gyvenimo kai kurios nuotrupos, metančios šviesos jo charakteristikai (1951 m.) // VUB RS, f. 198 – 1188, l. 1 – 1v).*

⁹⁷¹ Dėl A. Maceinos paskaitos 1936 m. KVC konferencijoje „katalikiškoji visuomenė aiškiai pasidalijo į dvi dalis. Senieji kunigai ir krik. dem. veikėjai yra aiškioj opozicijoj [...]“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. sausio 18 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 250). Juos parėmė ir arkivyskupas, pareikalavęs K. Pakšto ir A. Maceinos pasitraukimo iš KVC valdybos (VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą per 1937 m. sausio mėn. (1937 m. vasario 10 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3335, l. 3).

⁹⁷² Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299 – 299v.

⁹⁷³ VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą per 1937 m. birželio mėn. (1937 m. liepos mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3335, l. 29, 30. Tai turėjo KVC valymo pobūdį: „Iš KVC vadovybės pašalinti dr. Maceina, prof. Pakštas ir dr. Skrupskelis“ (Sandarbininko „atsitiktinai“ pranešimas (1937 m. liepos 5 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 293v).

⁹⁷⁴ 1941 m. sausio 30 d. Jokūbavo klebonas A. Maceinai Vokietijoje kalbėjo: „Senieji klebonai Jumis Profesoriau labai pasipiktinę, kad išbėgote. Sako pats klebonijas parceliavo, o kai atėjo tikrieji parceliuotojai, tai pabėgo ...“ (Maceinienė J. Dienoraštis // *Metai*. 1992, Nr. 1, p. 119).

⁹⁷⁵ Švietimo ministras Juozas Tonkūnas 1937 m. kovo 19 d. rašte VDU rektoriui teigė TFF filosofijos skyrių veikiant nelegaliai ir neteisėtai teikiant diplomus. Vėliau kvestionuota praktika dėstyti dalykus, skaitytus ir kituose fakultetuose (*Girnius J. Pranas Kuraitis*, p. 324).

⁹⁷⁶ 1937 m. lapkričio 15 d. vysk. K. Paltaroko susitikime su arkiv. A. Arata buvo patikinta, kad Šv. Sostas juo visiškai pasitiki ir kad iš Lietuvos episkopato laukiama stipresnio veikimo (*Paltarokas K. Gyvenimo bruožai*, p. 178 - 179).

nusileisti, pradėta planuoti masinį katalikų - kunigų ir pasauliečių - išstojimą (sąjūdį) prieš valdžią, kaip kad buvo 1930 – 1932 m. Inicijatyvą čia parodė nuosaikūsis P. Kuraitis⁹⁷⁷. Vyk. K. Paltarokas sąjūdžio idėjai pritarė. Minėto susitikimo su Šv. Sosto atstovu A. Arata metu išryškėjusi Šv. Sosto besąlygiška parama vysk. K. Paltarokui, įgalino pastarąjį pritari tokiam visuotiniam katalikų sąjūdžiui prieš tautininkų režimą ir siūlyti imtis jo organizavimo⁹⁷⁸. Šis progresyvosios episkopato dalies suaktyvėjimas net iššaukė gandus, kad egzistuoja vyskupų K. Paltaroko, J. Kuktos ir M. Reinio sąmokslas atstatyti arkivysk. J. Skvirecką⁹⁷⁹. Rugsjūčio mėn pradėta progresyvosios katalikų visuomenės dalies akcija prieš konservatyvią Kauno seminarijos vadovybę (ypač rektorių kan. Praną Penkauską). Gruodžio mėn. pabaigoje kilo konfliktas su Kauno arkivyskupijos kurija, kurios iniciatyva pradėtas leisti žurnalas „Draugija“, turėjęs atsverti „XX amžiaus“, „Židinio“, NR ir „Panevėžio balso“ bloką⁹⁸⁰. Konservatyvioji dvasininkija dar planavo steigti naują dienraštį ir savaitinį žurnalą inteligentams, kurie disciplinarinės drausmės ir didžiulių finansinių išteklių dėka galėjo tapti rimtais konkurentais⁹⁸¹. Vis dėlto, norimų tikslų nepasiekta: „Draugijoje“ įsigalėjo jaunųjų katalikų pažiūros. Tai buvo paskutinis ryškenis konservatyvosios visuomenės dalies bandymas pakreipti įvykių eigą savo naudai.

Studentijoje galutinis persilaužimas į jaunųjų katalikų pusę įvyko irgi tik aptariamu laikotarpiu. Nemaža dalis jos vis dar simpatizavo krikščionims demokratams, laikėsi priešpriešos modelio, nors kartu galėjo paremti jaunuosius katalikus ir jų mokytoją S. Šalkauskį, tačiau tik kaip žymų katalikų intelektualą, ateitininkų ideologą – taigi ir jo ideologines nuostatas įterpdami į priešpriešos modelį, galintį reikštis pačiomis įvairiausiomis formomis, nebūtinai politinėmis ir nebūtinai vadovaujant krikščionims demokratams. Atvirkščiai, krikščionys demokratai buvo tik dalis priešpriešą išreiškiančių katalikiškų organizacijų vadovų⁹⁸². Šalkauskio modelio atveju idealia prasme krikščioniškoji kultūra taip pat buvo priešpriešpriešinama antikrikščioniškai, tačiau realiai toks idealo išsakymas nedaug tereškė faktiškai pasisakant už plačią nekatalikų toleranciją. Tai dar buvo neprimtina daliai studentų. Vis dėlto kaip tik apie 1937 m. korporacijų globėjais buvo išsirinkti jaunesni katalikai bei jų vadovai, galutinai persiorientavo ir „Vytauto“ klubas, paremdamas jaunuosius katalikus⁹⁸³.

⁹⁷⁷ 1937 m. birželio 19 d. vysk. K. Paltarokui įteiktame prel P. Kuraičio laiške konstatuota, kad „[...] pralaimėjimas pozicijų po pralaimėjimo visiškai mūsų visuomenę demoralizuos [...]. [...] Atėjo laikas, kada [...] turi būti kas nors nepaprasto pradėta“ (ibid., p. 160).

⁹⁷⁸ Sąjūdžiui vyskupai turėjo vadovauti slapta, per tarpininkus, kurie veikimo instrukcijų pagalba vadovautų idealistų tinklui visoje šalyje (ibid., p. 184).

⁹⁷⁹ 1937 m. liepos mėn. tokios nuomonės laikėsi kun. V. Mironas (ibid., p. 161).

⁹⁸⁰ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. sausio 10 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, 1889, l. 204. Dėl to, kad žurnalo atsiradimas inicijuotas su Kauno kurija susijusių dvasininkų, jaunesni katalikai neabejojo (J. A. Dalykui išaiškinti // Židiny. 1939, Nr. 4, p. 303).

⁹⁸¹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. sausio 10 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 204.

⁹⁸² Krikščionių demokratų įtaka buvo apspręsta tuo, kad jie laikyti katalikybės atstovais, geresniais ar blogesniais. Tuo remdamasis neretas studentas ateitininkas galėjo įvardinti save krikščionimi demokratu (*Stravinskis P.* Atsiminimai ir pasaulėžvalga, p. 120).

⁹⁸³ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. liepos 31 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 183. „Vytauto“ klubo globėju išrinktas K. Pakštas, „Šatrijos“ – A. Salys, „Birutės“ – J. Grinius, ateitininkų zanavykų – P. Kuraitis, „Iustitia“ – Z. Ivinskis, „Grandies“ – S. Kolupaila (Korporacijų globėjai // Studentų dienos. 1938 m. kovo 23 d. p. 3). Be to, dar anksčiau - 1936 m. - SAS pirmininku išrinktas

Taigi, 1937 m. bėgyje, iki vasaros pabaigos, katalikų stovykloje įvyko du ideologiniai persigrupavimai: jei metų pradžioje jaunesni katalikai buvo likę visiškai vieni - prieš juos susivienijo episkopatas ir krikščionys demokratai, katalikams kultūrininkams likus pasyviems, o arkivyskupas buvo tapęs tos laikinos koalicijos lyderiu, tai valdžiai atnaujinus puolimą prieš Filosofijos skyrių, katalikai kultūrininkai, pažangieji vyskupai, jaunesni katalikai susivienijo su krikščionimis demokratais prieš arkivyskupą, perimdami krikščionių demokratų opozicinį nusiteikimą režimo atžvilgiu, tačiau siekdami progresyvių tikslų. Kompromisas tarp jaunųjų katalikų, episkopato ir krikščionių demokratų buvo pasiektas 1937 m. KVC konferencijoje: KVC valdybos pirmininku tapo jaunasis katalikas J. Pankauskas, tačiau į valdybą neįėjo nė vienas konservatyviają dvasininkiją suerzinęs jaunasis katalikas⁹⁸⁴. Į 1938 m. katalikų stovykla įžengė pakankamai konsoliduota ir tokia ji išliko iki pat 1940 m. Galimas dalykas, kad krikščionys demokratai sutiko su tokiu kompromisu todėl, kad ruošėsi eiliniam susirėmimui su tautininkų valdžia, prieš kurią reikėjo katalikų stovyklos konsolidacijos: nepavykus jaunųjų katalikų kaip nors eliminuoti, teko eiti į kompromisą.

Kadangi KA organizacijoms vadovavo daugiausia studentai ateitininkai, besivadovavę S. Šalkauskio suformuluota ideologija, o KVC vadovais tapo tą pačią ideologiją išpažinę ateitininkai sendraugiai – jaunesni katalikai – tai reiškė, kad katalikiškos organizacijos buvo tapusios vienos iš pasaulėžiūrinių grupių masyvaus poveikio objektu. Tačiau tai nereiškė automatiško jaunųjų katalikų įsigalėjimo visose katalikų visuomenės struktūrose. Nors teoriškai katalikiškos organizacijos turėjo būti vadovaujamos vietinių KVC skyrių ar rajonų valdybų, o šalies mastu – vyriausiosios valdybos, praktiškai gi didesnę įtaką tuėjo dvasininkija, kurios visos jaunesni katalikai dar negalėjo kontroliuoti: organizacijų vadovais, KVC rajonų ir skyrių valdybų nariais savo žmones neretai paskirdavo klebonai. KA veikėjų apskritai nebuvo daug. K. Pakšto teigimu 1937 m. tokį atsakingą darbą dirbo apie 30 asmenų – daugiausia studentų⁹⁸⁵. Paanalizavus su KVC susijusių organizacijų vadovybių kaitą 1936 – 1940 m. (remiantis spauda bei KVC fondu (LCVA, f. 566)) pavyko nustatyti apibrėžtą skaičių studentų, reguliariai dirbusių KA darbą. Galima išskirti dvi katalikiškų organizacijų veikėjų grupes: jaunųjų katalikų bei vėliau su jais suartėjusių ir simpatizuojančių krikščionims demokratams. Būta apie 65 aktyviausių KA veikėjų. Iš svarbiausių jaunesiems katalikams artimų paminėtini Konstantinas Bajerčius, Vincas Bazilevičius, Antanas Briedelis, Viktoras Dabašinskas, Jonas Dagelis, Adelė Dirsytė, J. Gražys, Juozas Gudjurgis, Juozas Kašelionis, J. Katilius, Vincas Kalakauskas, Kostė Karpavičiūtė, Viktoras Keturakis, O. Labanauskaitė, J. Leimonas, J.

jaunasis katalikas J. Pankauskas (Lietuvių katalikų studentų ateitininkų sąjungos pranešimas Kauno miesto ir apskrities viršininkui (1936 m. gruodžio 15 d.) // LCVA, f. 402, ap. 4, b. 495, l. 34).

⁹⁸⁴ Pirmininku išrinktas Jonas Pankauskas (*Vasiliauskienė A.* Akmenuotas patrioto kelias. Vilnius: Regnum, 2001, p. 55). Vyskupai į vyr. valdybą paskyrė šiuos jaunuosius katalikus ar jiems artimus: kan. P. Kuraitį, J. Pankauską, ses. A. Sereikytę, J. Leimoną ir dvasios vadu kan. P. Dogelį (Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. gruodžio 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 375). Konferencija dar išrinko: kan. S. Ūsorį, P. Dovydaitį, J. Katilių, AF generalinį sekretorių J. Senauską, „Pavasario“ generalinį sekretorių C. Surdoką (ibid., l. 376).

⁹⁸⁵ Anot K. Pakšto, „Mes išsiugdėme apie 30 žmonių, kurie neapmokamai dirba įsteigdami visą plejadą laikraščių ir juos patys prirašydami [...]“ (Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. spalio 25 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 311).

Maceinienė, Ona Norušytė, Edvardas Pašakinskas, Bronius Plokštis, A. Sereikytė, Cezaris Surdokas, S. Šataitė, Jonas Štaupas, Antanas Valaitis, J. Valatka⁹⁸⁶.

Apibendrinant galima pažymėti, kad jaunieji katalikai per 1937 m. perėmė vadovavimą KA į savo rankas, įveikę radikalių pasisakymų ir sprendimų 1936 m. KVC konferencijoje sąlygotą konservatyviųjų jėgų pasipriešinimą, kurį 1937 m. metų pirmoje pusėje buvo parėmę ir krikščionys demokratai.

3. 3. JKS indoktrinacinis mechanizmas

Jaunųjų katalikų išpažįstama plačioji katalikybė, jų mokytojo S. Šalkauskio pateikta katalikų mokymo interpretacija, jaunųjų katalikų manymu nurodanti geriausią kelią į lietuvių tautos siekių realizavimą, jų, kaip aktyviausių KA veikėjų opinija, formavo stiprią elitinę savimonę. Jaunieji katalikai buvo besąlygiškai įsitikinę, kad savo pasiaukojimu Bažnyčiai ir tautai, užsitarnavo teisę vadovauti visai lietuvių tautai. Jų spaudoje buvo daug rašoma apie katalikų elito moralinę ir intelektualinę didybę, pareigą ugdyti tautą ir jai vadovauti⁹⁸⁷. Įsitikinimas savo teisumu ir įsisąmoninta pareiga vadovauti tautai ar bent katalikiškai jos daliai vertė jaunuosius katalikus rinktis pačius efektyviausius veikimo metodus, nepaisant to, kaip visuomenėje jie bebūtų vertinami. Jų tarpe neviešą, inspiracinį, t.y., veikimą už oficialių, pripažintų institucijų rėmų, bendravimo formų, taikiant konspiracines priemones. Tokią taktiką plačiai naudojo ir „pilkąja eminencija“ vadintas P. Kuraitis, kas, aišku, darė įtakos ir jaunesiems katalikams⁹⁸⁸. Sprendimai neretai buvo priimami neviešų pasikalbėjimų metu. Viešai ne visada buvo atskleidžiamas nusistatymas vienu ar kitu klausimu visa apimtimi. Norimai nuomonei suformuoti taikytas reportažo žanras, praeities įvykių pristatymas, kitų šalių gyvenimo pavyzdžiai, spaudos apžvalgos⁹⁸⁹.

Visi JKS sprendimai būdavo apsvarstomi ir priimami siaurame rate asmenų, priklausančių visų pirma „XX amžiaus“ redakcinei kolegijai. Jų susirinkimai, neretai spontaniški, neformalūs,

⁹⁸⁶ 10 metų // Mūsų laikraštis. 1938 m. gruodžio 29 d., p. 9; KVC Kauno rajono valdybos aplinkraštis Nr. 1 (1940 m. vasario 17 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 26v; KVC Kauno rajono valdybos posėdžio protokolas Nr. 9 (1936 m. gruodžio 16 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 126, l. 30 – 30v; KVC Kauno rajono valdybos posėdžio protokolas Nr. 2 (1940 m. balandžio 10 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 126, l. 72; Informacija L. K. vyrų s - gos padaliniais (1940 m. balandžio 3 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 138a, l. 17; Pavasarininkų konferencijos Kaune // Žemaičių prietelius. 1938 m. sausio 5 d., Nr. 1, p. 5.

⁹⁸⁷ Kun. L. P. Katalikiškasis elitas ir jo reikalingumas pas mus // Tiesos kelias. 1939, Nr. 5, p. 365 - 366. Neatsitiktinai pokaryje pasisakyta už LFB veikimą dvasinio sąjūdžio forma, apeliuojant į jaunųjų katalikų (ateitininkų sendraugių) patirtį prieškarinėje Lietuvoje (*Maceina A. Būsimoji mūsų veikla: jos kryptys, uždaviniai ir būdai // Maceina A. Raštai, T. 13, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 278 - 279*). Apie frontininkų elitiškumą žr.: *Bagdanavičius V. Frontininkų studija // Tėvynės sargas. 1992, Nr. 1 - 2, p. 40*.

⁹⁸⁸ Pav. P. Kuraitis nusišė Budrumo tarybos neigiamą nusistatymą vysk. P. Būčio straipsnio atžvilgiu (P. Kuraičio laiškas vysk. P. Būčiui (1937 m. gegužės 31 d.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 90, l. 13 – 13v. Savo nuomonę „dėl taktikos sumetimų slėpė [...]“ ir jaunieji katalikai (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299). Tai pripažįsta ir tyrinėtojai (*Skrupskelis K. Spauda 1940 metų vasarą // Naujasis židinys – aidai. 2006, Nr. 3, p. 103*). LF būdingą konspiracinį veikimą įvardijo M. Bloznelis (*Bloznelis M. Lietuvių frontas, p. 47*).

⁹⁸⁹ *Ivinskis Z. Kaip buvo paaukotas 1915 m. rusų žvalgybos agentas // Mūsų laikraštis. 1940 m. vasario 1d., p. 9; Rexistų rolė dabartinėje Belgijoje // XX amžius. 1936 m. liepos 6 d., Nr. 11, p. 4; Pasikalbėjimas su jaunųjų vengrų vadu, red. End. Szigetis // XX amžius. 1937 m. gegužės 26 d., Nr. 116, p. 5.*

labai dažnai dalyvaujant ir S. Šalkauskiui, P. Kuraičiui ir kitiems jų vyresniesiems globėjams ir buvo JKS indoktrinacinio aparato viršūnė. Čia buvo priimami svarbiausi katalikiškojo gyvenimo sprendimai, numatomos katalikų visuomenės vystymosi gairės ir jų sprendimo priemonės, apsvarstomos ir apbruojamos kandidatūros į katalikų organizacijų vadovybes. Jauniesiems katalikams ir jų mokytojams kultūrininkams jų idėjas padėjo realizuoti labai artimi kontaktai su progresyvaisiais vyskupais K. Paltaroku, M. Reiniu, kurie patys arba per savo įgaliotinius taip pat reguliariai dalyvaudavo pas prel. P. Kuraitį vykusiuose susirinkimuose. Kontaktai su vyskupais buvo labai svarbūs, nes Bažnyčioje visi sprendimai sankcionuojami tik jų vardu. Be to, autoritetingi vyskupai turėjo ryšių su įvairiomis visuomeninėmis grupėmis, iš jų buvo tikimasi paramos politinio pobūdžio akcijose. Ne mažiau buvo svarbūs ryšiai su vysk. P. Būčiu MIC bei jaunuosius katalikus rėmusiu kan. P. Dogeliu, ilgamečiu Kauno Bazilikos klebonu (šios pareigos siejo jį su plačiąja visuomene ir aukštosiomis sferomis)⁹⁹⁰.

Iš visuomeninių struktūrų jaunieji katalikai labiausiai buvo susiję su AF, kuri geriausiai išreiškė jų pasaulėžiūrinės nuostatas, nes būtent jų mokytojai ir jie patys daugiausiai prisidėjo prie jų formulavimo ar įgyvendinimo, puoselėdami katalikybės kaip religijų ir ideologijų sintezės idealą. AF vadovybėje, ypač po kongreso Telšiuose (1935 m.) jaunieji katalikai su kultūrininkais sudarė daugumą. Jų idėjos tapo vyraujančios, įtaigojančios studentų daugumą. Studentai buvo labai svarbus katalikiškojo gyvenimo veiksnys, nes būtent jie atliko praktinį vadovavimo organizacijoms darbą: dirbo instruktoriais, administratoriais, reikalų vedėjais, raštininkais, redaktorais, buvo renkami KVC valdybų nariais, tapdavo KVC administracijos darbuotojais⁹⁹¹, kam juos įpareigojo SAS nutarimai⁹⁹². Tiesa, tik nedidelė jų dalis tapdavo etatiniais darbuotojais. Kiti redaguodavo organizacijų spaudą, skaitydavo paskaitas, padėdavo savo profesinėmis žiniomis. Studentai buvo stebimi, nusižiūrimi, pakviečiami dirbti. Darbas katalikiškose organizacijose tapdavo gera rekomendacija darbui katalikų įtakojamose valstybinėse institucijose⁹⁹³.

Todėl neatsitiktinai iš visų AF padalinių svarbiausi jauniesiems katalikams buvo jungiantys studentus. Reikšmingą vaidmenį vaidino studentus ateitininkus vienijusios sąjungos. Veikė VDU SAS⁹⁹⁴ ir jos pagrindu susiformavusi SAS. Kamet vykusios studentų ateininkų sąjungų konferencijos tapdavo svarbiais visuomeninio – politinio gyvenimo įvykiais. Būtent šiose konferencijose išryškėdavo jėgų santykis studentijoje ir būsimasis katalikų elito veidas. Šių sąjungų

⁹⁹⁰ *Leimonas J.* Nepalaužiamas ateitininkijos ažuolas // *Ateitis*. 1951, Nr. 9, p. 253. Su vysk. P. Būčiu intensyvius ryšius palaikė Kuraitis (LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 90), Eretas (LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 60), vysk. K. Paltarokas (LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 112).

⁹⁹¹ „Kunigams padeda nepamainomi bendradarbiai – studentai ateitininkai – jie prirašo pavasarininkų laikraščius, redaguoja juos, dirba pavasarininkų sąjungų centruose, skaito paskaitas, veda kursus“ (*Kašielionis J.* Reformų keliu // *Jaunimo vadas*. 1936, Nr. 11, p. 166); KVC vyr valdybos atstovai ir „Mūsų laikraščio“ redakcijos ir administracijos tarnautojai // *Mūsų laikraštis*. 1938 m. gruodžio 29 d., p. 9.

⁹⁹² Stud. ateitininkų sąjungos veikimo trimečio planas (1937 m. lapkričio 14 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 289, l. 48.

⁹⁹³ Pav. Romualdą Masiulionį darbui karinėje tiriamojoje laboratorijoje rekomendavo „Pavasario“ redaktorius A. Graževičius (Kaltinamojo Romualdo Masiulionio tardymo protokolas (1951 m. balandžio 17 d.) // *LYA*, f. K – 1, ap. 58, b. 20096, l. 168).

⁹⁹⁴ VDU studentų ateitininkų sąjunga nuo 1938 m. lapkričio 10 d. uždaryta (VDU prorektorius raštas stud. ateitin. medikų korporacijai „Gaja“ (1938 m. lapkričio 24 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 212, l. 74).

vadovybės, remdamosios bendromis AF direktyvomis rengdavo studentų asmeninio, dorovinio, profesinio, pilietinio, religinio, tautinio, ideologinio ugdymo programas. Ypač didelę reikšmę turėjo AF 1933 m. („vykdomojo vajeus“) planas, detalizuotas SAS vadovybės. Jame buvo numatytas „pilnutinis ugdymas ir „studento ideologinis subrandinimas“. Planas apėmė studento ugdymą per visus 4 studijų metus. Pirmaisiais metais buvo mokoma dirbti karitatyvinį ir liaudies švietimo darbą. Antrieji metai buvo ideologinio brandinimo metai: studijuota ateitininkų ideologija. Trečiaisiais metais buvo dirbama „katalikiškiems principams neprieštarujančiose“ organizacijose, spaudoje. Ketvirtaisiais metais nagrinėjama ateitininkų ideologija, atsižvelgiant į specialybę. Būta nuolatinės korporacijų narių ideologinės priežiūros: patikrinimai prieš pakeliant į tikruosius narius, metinės programos vykdymo kontrolė (patikrinamieji egzaminai - esant nepatenkinamam žinių lygiui dalykai turėjo būti kartojami), būta globėjo pareigybės⁹⁹⁵. Iš esmės šios ideologinės nuostatos nesikeitė iki pat 1940 m. 1937 m. priimtame „Studentų ateitininkų sąjungos veikimo trimečio plane“⁹⁹⁶ taip pat akcentuojama ideologijos laikymosi svarba. Šio plano pagrindu savo planą sudarė VDU SAS („1938 – 39 veikimo planas“). Ruošti ideologiniai kursai⁹⁹⁷.

Intensyvios indoktrinacijos dėka jaunųjų katalikų ideologija besivadovaujantys dominavo. Tai rodo ir faktas, kad studentų ateitininkų sąjungose didžiausią įtaką turėjo korporacijų, kurios ir kūrėsi jaunųjų katalikų ideologijos pagrindu („Grandis“, „Gaja“, „Šatrija“) atstovai. Jau minėta, kad jaunesni katalikai ir kultūrininkai pasirinkti korporacijų globėjais, pasikeitė ir tradiciškai krikdemiško „Vytauto“ klubo bei „Kęstučio“ ir „Iustitia“ korporacijų orientacija⁹⁹⁸. Tačiau modifikuotu katalikiškuoju eksklizyvizmu, arba, kas labiau įtikėtina, naujais motyvais grindžiama kovos su tautininkų režimu tendencija, dėl kurios reikštas nepasitenkinimas nuosaikia jaunųjų katalikų linija⁹⁹⁹, išliko. Ideologinę orientaciją labai įtakojo tarpukario Lietuvoje labai stipri bendruomeninio solidarumo tendencija, veikusi ir studentijoje, kur ji reiškėsi lokaliųjų ir korporacinių ryšių forma¹⁰⁰⁰.

Studentus siejo glaudūs ryšiai su moksleiviais ateitininkais. Tradiciškai studentai vadovavo MAS¹⁰⁰¹. „Ateities“ publikacijos rodo, kad moksleiviai gyveno jaunųjų katalikų idėjomis¹⁰⁰², juo labiau, kad daug įtakos moksleiviams turėjusiam konservatyvesniam P. Dovydaičiui taip pat buvo nesvetimos atsinaujinimo idėjos. Daug jaunųjų katalikų dirbo gimnazijose, progimnazijose,

⁹⁹⁵ Studentų ateitininkų sąjungos veikimo planas (1933 m. rugsėjo 20 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 329, l. 83 - 85.

⁹⁹⁶ Stud. ateitininkų sąjungos veikimo trimečio planas (1937 m. lapkričio 14 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 289, l. 44 - 51.

⁹⁹⁷ 1940 m. surengtuose kursuose paskaitas skaitė A. Maceina, A. Damušis, P. Dielininkaitis, J. Urmanas, P. Dovydaitis (Ateitininkų jaunių ideologiniai kursai // Studentų dienos. 1940 m. kovo 15 d, p. 6). Ideologiniam susipratimui didinti organizuotas paskaitų ciklas (A. R. Studentija dabar yra nepaprastai vieninga: pasikalbėjimas su Kauno Stud. At – kų S- gos Pirmininku // Studentų dienos. 1940 m. kovo 1 d. p. 8).

⁹⁹⁸ VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą per 1937 m. sausio mėnesį (1937 m. vasario 10 d.) // LCVA, f. 378, Nr. 5, b. 3335, l. 3.

⁹⁹⁹ SAS XV – oje metinėje konferencijoje dėl sendraugių kritikos už „bailumą“ salę paliko P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Grinius, kun. S. Yla (Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. spalio 25 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 307).

¹⁰⁰⁰ *Narutis P. Tautos sukilimas...*, p. 40.

¹⁰⁰¹ 1936 – 1937 m. CV pirmininkais buvo Vincas Jasiukevicius, Bronius Stasiukaitis, Antanas Briedelis, Vincas Natkus – Natkevičius (*Narutis P. Tautos sukilimas...*, p. 273).

¹⁰⁰² „Mylimiausi ir labiausiai skaitomi“ yra „Ateitis“ ir „Ateities spinduliai“ (Informacija iš Ramygalos // Ateitis. 1937, Nr. 3, p. 135).

pradinėse mokyklose, kur darė įtakos moksleiviams. Jų paveikti moksleiviai rinkosi TFF ar ir kitus fakultetus, tačiau likdami ateitininkais ir vadovaudamiesi jaunųjų katalikų ideologija. MAS vadovybė savo aplinkraščiais, direktyvomis, programomis nustatė griežtą ideologinę liniją, remiantis kultūrininkų ir jaunųjų katalikų parengtomis gairėmis¹⁰⁰³.

Baigę aukštuosius mokslus, ateitininkai turėdavo galimybę tapti Sendraugių ateitininkų sąjungos nariais. Tačiau tik nedidelė dalis pasinaudodavo tokia galimybe, nes tam buvo nepalankios politinės sąlygos (1939 m. sąjunga turėjo apie 300 narių¹⁰⁰⁴). Todėl buvo veikiamą individualiai, nepriklausant sąjungai. Bendrauta su vietos ateitininkais, ateitininkų veikla remta finansiškai. Nuo 1936 m. Sendraugių sąjungoje dominavo jaunieji katalikai¹⁰⁰⁵. Nepaisant to, kad sendraugiais tapdavo tik nedidelė dalis buvusių studentų ateitininkų, sąjungos autoritetas buvo didelis¹⁰⁰⁶.

Jaunieji katalikai vadovaudamiesi tuo metu taikyta KA doktrina, remdamiesi pažangiųjų vyskupų besąlygiška parama ir turėdami savo dispozicijoje studentus ateitininkus („ideologinio fronto“ aktyviausius veikėjus) bei jų bazę – moksleivius ateitininkus, užėmę KVC bei jam priklausančių katalikiškų organizacijų vadovybes, galėjo be vargo veikti KA simpatizuojančią katalikų visuomenę norima kryptimi. Aukščiausia KA instancija buvo KVC konferencijos. Vyskupijų ribose veikė KVC rajonai su savo valdybomis, o parapijose – skyriai, koordinuojantys vietos organizacijų skyrių veiklą¹⁰⁰⁷. KA finansuoti episkopato sprendimu kiekvienoje vyskupijoje buvo sukurti KA fondai. Svarbią propagandinę funkciją atliko KVC oficiozas „Mūsų laikraštis“, nuolat gerinamas, tobulinamas. Pasiekė didžiulį tiražą¹⁰⁰⁸. Jo administracijos darbuotojai priklausė ir KVC aparatui, taigi, atliko svarbų techninį KA darbą, be to, prie jo veikė Katalikų spaudos biuras (vedėjas kun. K. Barauskas)¹⁰⁰⁹. „Mūsų laikraščio“ redaktorais buvo J. Grušas, kun. K. Barauskas, o jo religiniam ideologiniam skyriui kurį laiką vadovavo kun. S. Yla¹⁰¹⁰.

KVC žemesniosios struktūros ir jam priklausančios organizacijos buvo valdomos instrukcijomis, direktyvomis, programomis, kartais teikiamomis rekomendacijų forma¹⁰¹¹. Svarbų vaidmenį vaidino instruktoriai. Jais buvo patys aktyviausi pasauliečiai (dažniausiai studentai) arba

¹⁰⁰³ Vyresniųjų mergaičių moksleivių ateitininkų veikimo programa (sudaryta po 1936 m.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 57, l. 22 - 24.

¹⁰⁰⁴ Ateitininkų sendraugių konferencija // XX amžius. 1939 m. vasario 20, p. 2.

¹⁰⁰⁵ 1936 m. Sendraugių sąjungos suvažiavime į CV išrinkti J. Ambrazevičius, A. Maceina, I. Petrušauskas, kandidatai P. Mantvydas, į revizijos komisiją – kun. S. Yla, A. Puodžiukynas, O. Bačkienė (Ateitininkų sendraugių suvažiavimas // Rytas. 1936 m. vasario 26, Nr. 47, p. 2).

¹⁰⁰⁶ 1939 m. vasario 22 d. Sendraugių sąjungos atstovų konferencijoje dalyvavo vyskupai, prel. P. Kuraitis, K. Pakštas, J. Eretas ir kiti. (VSD biuletenis Nr. 45 (1939 m. vasario 22 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 168).

¹⁰⁰⁷ Katalikiškųjų organizacijų ir draugijų sąjungos „Katalikų veikimo Centro“ įstatai (1938 m.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 163, l. 19 – 21v.

¹⁰⁰⁸ Išaugo iki 87000 egz. tiražo (*Ališauskas V.* (sud.). Krikščionybės Lietuvoje istorija, p. 398).

¹⁰⁰⁹ 10 metų // Mūsų laikraštis. 1938 m. gruodžio 29, p. 9; Nuotrauka su šv. Sosto pasiuntinybės Kaune atache kun. Peroni // Mūsų laikraštis. 1940 m. balandžio 11 d., p. 16.

¹⁰¹⁰ *Vasiliauskienė A.* Kėlęs savo tautą // Amžius. 1993, vasario 2 – 8 d., Nr. 5, p. 8; 10 metų // Mūsų laikraštis. 1938 m. gruodžio 29, p. 9.

¹⁰¹¹ KVC Kauno rajono valdybos aplinkraštis (1932 m. rugsėjo 20 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, l. 190; L. K. vyrų sąjungos centro valdybos instrukcija apie katalikų vyrų organizavimą (1934 m. birželio 5 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 125, l. 15.

kunigai¹⁰¹². Instruktoriai kartą per metus turėdavo aplankyti jiems pavestas parapijas. Reguliariai vyko jų suvažiavimai. Instruktorių poreikis nuolat augo: ypač 1938 m. KVC konferencijoje akcentuotas instruktorių – kaip specialiai KA pasišventusių kunigų padėjėjų - poreikis¹⁰¹³. Kultūriniam veikimui organizuoti planuota turėti po 5 instruktorius: vyrams ir mergaitėms sporto, ideologiniam ir organizaciniam darbui¹⁰¹⁴. Buvo planuojama, kad 1939 –aisiais metams instruktoriai turės atlikti ir nemenką politinį vaidmenį – raginti „vadus“ aktyvesniam veikimui¹⁰¹⁵. Didžiulę reikšmę turėjo studentų agitacinė veikla atostogų metu. Tam jie buvo instruktuojami.

KA darbui didelę reikšmę turėjo įgaliotinių institucija. Pagal 1938 m. KVC įstatus buvo numatyta, kad KVC savo darbui plėsti gali kiekviename kaime ir miestelyje turėti įgaliotinius, net ir ten, kur KVC skyrių nėra¹⁰¹⁶. Apylinkių įgaliotinius skirdavo vyskupas, dažniausiai jais tapdavo kunigai. Įgaliotinių institucijos steigimas vyko lėtai: ji buvo numatyta netrukus po KVC reorganizacijos (1926 m.), tačiau ir 1938 dar buvo priimami įsipareigojimai ją organizuoti¹⁰¹⁷.

Ne mažiau reikšmingas buvo dvasios vadų institutas. Daugeliu atvejų būtent jie buvo tikrieji KVC organų vadovai (ypač ten, kur nebuvo autoritetingesnių pasauliečių). Dėl jų vaidmens KA vyko diskusija spaudoje, rodanti, kad realiai KA struktūrose dvasios vadai laikė save absoliučiais vadais – „viešpačiais“. Siektina laikyta padėtis, kai dvasios vadas kaip pilnateisis valdybos narys savo išskirtinį vaidmenį realizuotų tik religiniais klausimais, stebėdamas ar nenukrypstama nuo hierarchijos direktyvų¹⁰¹⁸. Dvasios vadai kartą per metus aplankydavo skyrius su pamokslais, padarydavo reviziją, surengdavo kursus. Buvo rengiami kursai dvasios vadams ruošti.

KA aparatas reguliariai buvo tobulinamas. Jau 1936 m. konferencijos proga jaunieji katalikai siekė KVC reformos. Jie iškėlė reikalavimus remti katalikiškas organizacijas finansiškai, įsteigti KA fondą¹⁰¹⁹. „Pasiūlymuose katalikiškosios akcijos veiklos sustiprinimo reikalu“ pasisakyta už plačią KA reorganizaciją. Buvo siūloma įsteigti Vyriausiąją KA valdybą, naują vykdomąją organą – Vyriausiąją KA sekretoriatą, sistemingai rengti vadus KA, siųsti kunigus į užsienio KA institutus, praplėsti KA kursą TFF¹⁰²⁰. Tam iki 1937 m. nebuvo pritarta.

Turėdami savo rankose tokį nuolat reformuojamą aparatą, per jų įtakoje esančias KA ir religines organizacijas, jaunieji katalikai turėjo galimybę veikti visus katalikų visuomenės

¹⁰¹² KVC Kauno rajono apylinkių instruktorių sąrašas ir jų veikimo plotas (1940 m. vasario 13 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 116, l. 3.

¹⁰¹³ Šilinis K. Sodžius Kaune, Kaunas sodžiuje // Mūsų laikraštis. 1938 m. gruodžio 22 d., p. 3.

¹⁰¹⁴ KVC Kauno rajono valdybos 1939 m. veikimo apyskaita (1938 m. gruodžio 15 d. – 1940 m. vasario 4 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 3, l. 27.

¹⁰¹⁵ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos apžvalga Nr. 12 gruodžio mėn., (1939 m. sausio 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 22.

¹⁰¹⁶ Katalikiškųjų organizacijų, draugijų sąjungos „Katalikų veikimo Centro“ įstatai (1938 m.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 163, l. 22.

¹⁰¹⁷ KVC Vilkaviškio rajono valdybos raštas Vilkaviškio vyskupijos katalikiškųjų organizacijų ir KVC skyrių valdyboms (1938 m. sausio 21 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 32.

¹⁰¹⁸ Dvasios vadas kuopoje // Pavasaris. 1937, Nr. 6 – 7, p. 87; Petrenas J. Dvasios vado pareigos organizacijose // Tiesos kelias. 1938, Nr. 12, p. 816.

¹⁰¹⁹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299.

¹⁰²⁰ „Pasiūlymai katalikiškoios akcijos veiklos sustiprinimo reikalu“ (1936 m.) // LCVA, f. 566, ap. 1, b. 54, l. 12 - 13). Šie uždaviniai sukonkretinti 1938 m. (KVC vyriausiosios valdybos raštas Ekselencijai (1938 m. rugsėjo 28 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 70 – 74).

sluoksnius. Pav. per angelaičių sąjungą – vaikus, per pavasarininkus – kaimo gyventojus, per Lietuvos katalikų moterų draugiją – moteris, per L. K. blaivybės draugiją – į blaivybę linkstančius, per Lietuvos katalikų vyrų sąjungą – kaimo vyrus ir pan. KA branduolį sudarė vyrus jungusios organizacijos: „Pavasario“ federacijos vyrų sąjungą, Lietuvos katalikų vyrų sąjungą ir LKDS. Šiose organizacijose, o taip pat KVC vadovybėje dirbo iš esmės tie žmonės¹⁰²¹. Tai buvo glaudžiai tarpusavyje susijusių KA veikėjų grupė. Veikimo šiose organizacijose centras – „Mūsų laikraščio“ redakcija ir administracija. Būtent šiose masinėse jaunimui, vyrams, darbininkams skirtose socialinio – kultūrinio pobūdžio organizacijose jaunieji katalikai įgijo didžiausią įtaką. Jų vadovybėse dirbę žmonės turėjo galimybę iš arčiau stebėti eilinius narius, atrinkti iš jų gabesnius, iniciatyvesnius. Susirinkimai, literatūros studijavimas, o svarbiausia, laisvalaikio praleidimo būdai formavo nuostatas, gyvenseną, atitinkančią jaunųjų katalikų palaikomą tikėjimo ir religingumo sampratą. Svarbiausias šiuo požiūriu buvo darbas „Pavasario“ federacijoje, nes tai buvo gausiausia kaimo jaunimo organizacija, ideologiškai formavusi jaunimą nuo 14 iki 28 metų. Taigi, patį aktyviausią jaunimą. Aptariamam laikotarpiu joje veikė atskiros Vyrų ir Mergaičių sąjungos su savo vadovybėmis ir bendra federacijos vadovybe¹⁰²². Daug dėmesio skirta propagandai per pavasarininkų spaudą. 1937 – 1939 m. vykdyta jos reorganizacija, siekiant kuo didesnio spaudos efektyvumo¹⁰²³. Rūpintasi miesto darbininkais, kurie pradžioje telkti į pavasarininkų kuopas, o vėliau sudaryta autonominė struktūra – vyčių kuopos, miestuose neretai koegzistavusios kartu su kaimiškoms pavasarininkų kuopomis¹⁰²⁴. Tai, kad negausiai Lietuvos pramonės darbininkijai teikta neproporcingai didelė reikšmė – tikėtasi industrializacijos, urbanizacijos, darbininkiją laikant svarbiausia naujosios visuomenės dalimi – rodo darbui LKDS teikta reikšmė: po 1940 m. gegužės mėn. Vilniuje vykusio LKDS suvažiavimo jos vadovybėje atsirado net 3 JKS kolektyvo nariai (CV nariais buvo išrinkti P. Dielininkaitis, A. Maceina, pirmuoju kandidatu tapo J. Grinius), o dvasios vadu paskirtas kun. Juozas Baltramonaitis¹⁰²⁵. Sąjungoje taip pat aktyviai veikė C. Surdokas, kurį laiką ėjęs LKDS reikalų vedėjo pareigas¹⁰²⁶. 1940 m. LKDS turėjo 52 skyrius ir apie 10 000 narių¹⁰²⁷. Būta neoficialių sąjungos narių, kurie dalyvaudavo sąjungos renginiuose – tai lyg antroji „sąjūdžio armija“¹⁰²⁸. Steigiant ir plėtojant LKDS veiklą vadovautasi Belgijos žosistų pavyzdžiu.

¹⁰²¹ Pav. „Pavasario“ veikėjas J. Kašielionis (*Kašielionis J. Reformų kelio* // Jaunimo vadas. 1936, Nr. 11, p. 166) buvo ir KVC darbuotojas (10 metų // *Mūsų laikraštis*. 1938 m. gruodžio 29 d., p. 9), o taip pat Katalikų vyrų sąjungos Kauno regiono sekretorius (L. K. vyrų sąjungos Kauno regijono centro valdybos prašymas KVC Kauno rajono valdybai (1938 m. vasario 17 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 6, l. 26).

¹⁰²² Dar būta ir vadinamųjų federatyvinių (bendrų vyrų ir mergaičių kuopų) kuopų (Rajonų ir kuopų valdybų registracijos reikalu // *Jaunimo vadas*. 1939, Nr. 1, p. 3).

¹⁰²³ Nuo 1937 m. „Pavasaris“ perorganizuotas į „Vyrų žygius“ ir „Liepsnas“, o „Jaunimo vadas“ nuo 1937 m. tapo „Pavasariu“ (Pavasaris – Jaunimo vadas // *Jaunimo vadas*. 1936, Nr. 12, p. 177). Tačiau 1939 m. sugrąžintas eliniams pavasarininkams skirtas „Pavasaris“.

¹⁰²⁴ *Valaitis A. Ką svarstė mūsų vadai?* // *Pavasaris*. 1935, Nr. 22, p. 506; *Povilaitis J. Miestų pavasarininkai – vyčiai* // *Pavasaris*. 1936, Nr. 2, p. 25 - 26.

¹⁰²⁵ LDF vicepirmininko dr. Jono Griniaus ir LDF sekretoriaus Antano Maceinos raštas VLIK' ui (1952 m. rugsėjo 9 d.) // LII RS, f. 54 – 740, l. 20.

¹⁰²⁶ Cezario Surdoko laiškas V. Vaitiekūnui (1951 m. rugsėjo 2 d.) // LII RS, f. 54 – 739, l. 59.

¹⁰²⁷ *Kalakauskas V. Didėja krikščionių darbininkų sąjūdis* // *XX amžius*. 1940 m. gegužės 4 d., Nr. 100, p. 6.

¹⁰²⁸ *Kalakauskas V. Tik šešeri kovos metai* // *XX amžius*. 1940 m. gegužės 12 d., p. 1.

Darbininkams pritraukti prie LKDS skyrių steigti scenos mėgėjų būreliai, chorai, orkestrai, sporto komandos, savišalpos ir taupomosios kasos, sporto kambariai su skaityklomis, radiju. Buvo suformuluotas darbininko pragyvenimą atitinkantis standartas. Kelti radikalūs doroviniai, socialiniai ir tautiniai reikalavimai¹⁰²⁹. Siekiant apsaugoti darbininkus nuo komunizmo jie buvo supažindinami su komunizmo idėjomis, gyvenimu SSRS. Visose vyrų organizacijose prioritetine laikyta ekonominė veikla. Ypač daug dėmesio jai skirta Lietuvos katalikų sąjungoje, 1940 m. turėjusioje 14 000 narių (siekiama turėti 300 000 narių)¹⁰³⁰ ir, skirtingai nuo LKDS, orientuotoje į kaimo gyventojus. Taip pat akcentuota romovių, skaityklų, knyginių steigimo, kaimo radiofikavimo svarba. Kita vertus apeliuota ir į vyrų garbės jausmą, siekta solidaus, protingo katalikiškumo, siejamo su atsakingu veikimu tautos ir šalies labui. Bandyta parodyti, kad religinis veikimas nežeidžia vyro savigarbos¹⁰³¹. Taigi, suformuluotas solidaus, atsakingo, išmanančio valstybės ir Bažnyčios reikalus savo tautos patrioto idealas.

Moterys taip pat buvo įjungtos į KA ir per Lietuvių katalikų moterų draugiją buvo atstovaujamos KVC. Skirtingai nuo pagrindinių vyrų organizacijų, Moterų draugijai buvo būdingas didesnis katalikiškas konservatyvumas, kuriam kartais pasiduodavo ir Vakaruose studijavusios moterys¹⁰³², priklausiusios neretai tai pačiai generacijai kaip ir katalikai kultūrininkai vyrai ar jaunieji katalikai. Tai sąlygojo Moterų draugijos išitraukimą į krikščionių demokratų politinių interesų atstovavimą (krikščionių demokratų veikėjų žmonių asmenyje)¹⁰³³. Modernias tendencijas atstovavo NV, nuo 4 – o deš. vidurio patekusi į TFF mokslus baigusią ir jaunųjų katalikų idėjomis gyvenusių moterų, neretai studijavusių Vakaruose, gavusių daktarių laipsnius ir dėka savo išsilavinimo įgijusių didelį autoritetą visuomenėje, rankas. Didžiausią dėmesį jos skyrė moterų inteligenčių ugdymui, švietimui, pasisakė už moterų emancipaciją, už realių visuomeninių moterų problemų svarstymą. Naujosios taktikos besilaikiusios moterų veikėjos panašiai kaip ir NR šalininkai telkėsi į NV bičiulių klubus – sąjūdį (jam pradžia davė Moterų intelektualinio bendradarbiavimo rateliai), Moterų talkos Akademiją¹⁰³⁴. Ateitininkų tarybai, skirdavusiai NV redaktorę, vadovavo J. Maceinienė. Reguliariai vyko NV bičiulių posėdžiai, pasitarimai NV ir

¹⁰²⁹ 1938 m. LKDS suvažiavime tautinėje srityje reikalauta įvesti privalomą lietuvių kalbos vartojimą įmonėse, lietuvius darbininkus apsaugoti nuo svetimtaučių meistrų. Iškeltas šūkis „Už lietuvišką darbininkiją“ (E. S. Už lietuvišką darbininkiją // Darbininkas. 1938 m. rugsėjo 9 d., Nr. 36, p. 1).

¹⁰³⁰ L. K. Vyrų vėliavos jau nusilenkė Aušros Vartų Dievo Motinai ir plevėsavo Gedimino kalno viršūnėje // Mūsų laikraštis. 1940 m. sausio 11 d., Nr. 2, p. 8.

¹⁰³¹ Lietuvių katalikų vyrų sąjungos 1937 – 38 m. praktiško veikimo programa // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 138a, l. 116.

¹⁰³² Fribure studijavo Marija Andziulytė - Ruginienė, Agnietė Ambraziejūtė - Steponaitienė, Ona Petrauskaitė - Krikščiūnienė, Uršulė Urniežiūtė - Starkienė, Marija Endziulaitytė - Gylienė (Eretas J. Stasys Šalkauskis, p. 40).

¹⁰³³ Būta įtarimų, kad draugija platino antiviriausybinis atsišaukimus (Lietuvos moterų draugijos centro valdybos raštas (1936 m. balandžio 10 d.) // LCVA, f. 566, ap. 1, b. 1, l. 38). Vadovybei priklausė tokios krikdemų lyderių žmonos kaip V. Karvelienė, Janina Tumėnienė, galbūt M. Vebrienė (Drungaitė J. Lietuvių katalikų moterų draugijos konferencija // Židinys. 1940, Nr. 5 – 6, p. 657).

¹⁰³⁴ Moterų Talkos Akademija ir pasitarimas // Naujoji vaidilutė. 1936, Nr. 11, p. 453; Maceinienė J. Intelektualinio moterų bendradarbiavimo prasmė // Naujoji vaidilutė. 1936, Nr. 2, p. 131; „N. Vaidilutės“ bičiulių pobūvis // Naujoji vaidilutė. 1938, Nr. 1, p. 60. Moterų talka buvo įkurta kaip Lietuvių katalikų moterų vyriausiojo sekretoriato (LKMVS) inteligenčių sekcija (Jurėnienė V. Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 164 - 165).

moterų gyvenimo klausimais. Juose labai aktyvi buvo J. Maceinienė, taip pat Elena Starkienė, A. Skrupskelienė, Jadvyga Drungaitė, Ona Krikščiūnienė. NV moterys dėjo pastangų įgyti įtaką Moterų draugijos vadovybėje. Šios pastangos nebuvo be rezultatų: A. Diršytė tapo jos reikalų vedėja¹⁰³⁵. Jaunųjų katalikų idėjas atstovaujančios moterys turėjo nemažą įtaką katalikų moterų organizacijas vienijančioje struktūroje – Lietuvių katalikų organizacijų sąjungoje (KOS), kuriai vadovavo dr. O. Norušytė¹⁰³⁶, veikė „Pavasario“ federacijos Mergaičių sąjungoje, KVC centre ir rajonų valdybose. Buvo įsitraukusios į tarptautinį bendradarbiavimą. Veikė Socialinė Moterų mokykla, ruošusi prieglaudų, vaikų darželių, globos namų vadoves¹⁰³⁷.

Svarbiu įrankiu jauniems katalikams siekti savo tikslų buvo katalikų kultūrinės ir švietimo organizacijos, ypač Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga. Visų pirma dėl to, kad dauguma jaunųjų katalikų idėjas palaikiusiųjų buvo mokytojai. Jos veikloje dalyvavo J. Grinius, Juozas Kralikauskas, Antanas Šerkšnas, J. Ambrasevičius, S. Sužiedėlis¹⁰³⁸. Sąjungos organu buvo žurnalas „Lietuvos mokykla“, redaguojama I. Malinausko, ilgą laiką ir vadovavusio sąjungai, o jos įsteigta S. Daukanto mokytojų seminarija turėjo atstoti S. Šalkauskio siektą „romuvietiško tipo gimnaziją“¹⁰³⁹. Nuo jaunųjų katalikų priklausė KU remti draugija - jos reikalų vedėju buvo ilgus metus P. Mantvydas¹⁰⁴⁰. Draugija rėmė studijas užsienyje, organizuodavo paskaitų ciklus. LKMA taip pat daug prisidėjo skleidžiant kultūrininkų ir jaunųjų katalikų idėjas. Po A. Jakšto mirties 1938 m. akademijos prezidentu išrinktas S. Šalkauskis¹⁰⁴¹. J. Ereto iniciatyva nuo 1933 m. akademija kas trejus metus rengė katalikų ideologijos propagavimui reikšmingus katalikų mokslininkų ir mokslo mėgėjų suvažiavimus. Be to, LKMA finansavo gabių studentų studijas. Savo švietėjišku pobūdžiu panaši į LKMA bei KU remti draugiją organizacija buvo „Pro Deo“, įsteigta KVC 1937 m. balandžio mėn. Jos darbo metodas – paskaitos bei akcijų nukreiptų prieš komunizmą inicijavimas, koordinavimas ir pravedimas¹⁰⁴². Siekdama savo darbo su efektyvumo „Pro Deo“ bandė perimti Katalikų spaudos biurą. Planuota „Pro Deo“ komitetus kurti ir parapijose¹⁰⁴³.

Šviečiant kaimo gyventojus daug prisidėjo Valančiaus liaudies universitetas, priklausęs „Pavasario“ federacijai¹⁰⁴⁴. Leidykla „Žinija“, ilgus metus buvusi kan. F. Kemėšio rankose, leido

¹⁰³⁵ Bloznelis M. (sud.). Adelė Diršytė: gyvenimas ir darbai. Vilnius: Katalikų akademija, 2003, p. 47.

¹⁰³⁶ KOS ateities perspektyvos // Naujoji vaidilutė. 1937, Nr. 1, p. 57. KOS susikūrė 1935 m. LKMVS reorganizacijos išdavoje (*Jurėnienė V.* Lietuvių moterų judėjimas..., p. 165).

¹⁰³⁷ Mokyklos vedėja paskirta dr. O. Norušytė (Reformos Lietuvos mokyklų srityje // Trimitas. 1939, Nr. 38, p. 933).

¹⁰³⁸ Lietuvių Katalikų Mokytojų Sąjungos konferencija // Židinys. 1940, Nr. 1, p. 118 – 119.

¹⁰³⁹ *Pšibilskis B. V.* Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės, p. 77. Joje dėstė K. Pakštas, V. Mykolaitis - Putinas, Paulius Šležas, Č. Pakuckas, Z. Ivinskis, K. Dineika ir kt. (ibid., p. 76).

¹⁰⁴⁰ *Vasiliauskienė A.* Lietuvos katalikų universiteto kūrimo idėja ir vyskupas Mečislovs Reinys // Tėvynės sargas. 1994, Nr. 3 – 4, p. 90.

¹⁰⁴¹ *Vasiliauskienė A.* Lietuvių katalikų mokslo akademija, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992, p. 14. Į akademikus pakelti K. Pakštas, J. Ambrasevičius, Z. Ivinskis (*Yla S.* Lietuvių Katalikų Mokslo akademija // LKMA suvažiavimo darbai. Roma, 1964, T. 5, p. 17). LKMA valdybos nariu yra buvęs I. Skrupskelis, o reikalų vedėjais – I. Skrupskelis, P. Mantvydas, J. Girnius, Antanas Strabulis, Vytautas Mačernis (ibid., p. 21).

¹⁰⁴² VSP Kauno apygardos 1937 m. lapkričio mėn. apžvalga // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 439.

¹⁰⁴³ Sukilimas prieš Dievą ir mes // Tiesos kelias. 1937, Nr. 12, p. 708.

¹⁰⁴⁴ Valančiaus liaudies universitetas, KSB informacija, 74 lapas // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 141a, l. 69.

mokslinę, ideologinę literatūrą¹⁰⁴⁵. Bandytas įsitvirtinti šv. Kazimiero draugijoje nepavyko – ji liko konservatyviųjų rankose, tačiau kurį laiką jos valdybos nariais buvo kun. J. Urmanas, S. Yla, I. Skrupskelis, „XX amžiaus“ redakcijos narys žurnalistas Petras Kupčiūnas¹⁰⁴⁶. Neabejotina, kad jų iniciatyva draugija išleido S. Šalkauskio „Ateitininkų ideologiją“, kurią nelabai sėkmingai bandė platinti studentų tarpe.

Darbas aukštosiose mokyklose teikė didelių galimybių stebėti, nukreipti, kontroliuoti studentų intelektualinę raidą, atrinkti iš jų tinkamiausius savo tikslams įgyvendinti. Tai buvo daroma per dėstymo programas, kryptis, dėstytojų korpuso parinkimą, dėstymo kontrolę, studentų užpaskaitinės veiklos formavimą. TFF filosofijos skyrius daug nuveikė katalikų mokytojų korpusui paruošti. Pradinės ir vidurinės mokyklos¹⁰⁴⁷ taip pat buvo svarbi galimybė veikti katalikų visuomenę norima kryptimi. Mokinių pasaulėžiūros ugdymui svarbi buvo užklasinė veikla¹⁰⁴⁸.

Konservatyviąją visuomenės dalį bandyta pasiekti per konservatyvias KA organizacijas, taip pat religines ar pusiau religines organizacijas, kuruojamas vienuolių. Konservatyvioms organizacijoms priskirtina Angelo Sargo vaikų sąjunga, jungusi vaikus iki 14 – os metų, nors ir priklausiusi KVC ir buvusi svarbia KA grandimi¹⁰⁴⁹. Jos konservatyvumą sąlygojo pats objektas: vaikai galėjo perimti tik paprasčiausias, didaktiškai pateikiamas tiesas, suvokiamas tradiciškai. 1935 m. sąjunga perduota konservatyviai Kriščiūnų mokslo brolijai. Buvo skatinamas religinių ženklų (rožančiaus, kryželio, medalikėlio) nešiojimas, kiekvienas angelaitis privalėjo skaityti „Žvaigždutę“, vaikai masiškai buvo įrašomi į Škaplieriaus ir Šv. Rožančiaus brolijas¹⁰⁵⁰. Būta griežtos sąjungos kuopų kontrolės iš dekanatinių centrų. Jaunieji katalikai šioje sąjungoje neturėjo lemiamos įtakos¹⁰⁵¹.

Užtat jaunųjų katalikų palaikymo susilaukė MA sąjunga su savo dviem atšakomis – Vyrų apaštalavimu (VA) ir Eucharistijos karžygiais¹⁰⁵². MA turėjo stiprią organizacinę struktūrą - būta vadų – direktorių, kurie reguliariai rinkdavosi į pasitarimus. Skirtingai nuo oficialiosios KA ideologijos ši konservatyvi organizacija visuomeninį angažuotumą derino su intensyviu vidiniu

¹⁰⁴⁵ 1940 m. jos valdymo organuose buvo K. Bizauskas, F. Kemėšis, P. Mačiulis, P. Mantvydas, V. Juodeika, K. Bajerčius (Žinijai 15 metų // XX amžius. 1940 m. balandžio 15 d., p. 8).

¹⁰⁴⁶ Šv. Kazimiero draugijos suvažiavimas // Mūsų laikraštis. 1938 m. liepos 28 d., p. 12; *J. Gr. Šv. Kazimiero Draugijai 30 metų // Pavasaris*. 1936, Nr. 19, p. 453. Apie jaunųjų katalikų bandymą perimti draugiją rašė A. Vaičiulaitis (*Vaičiulaitis A. Knygos ir žmonės*. Vilnius: Vaga, 1992, p. 329).

¹⁰⁴⁷ Žr. nuorodą Nr. 693. „Pavasario“ gimnazijoje dirbo I. Skrupskelis (Viduriniojo mokslo departamento raštas Kauno „Pavasario“ privatinės suaugusių gimnazijos direktoriui (1937 m. gegužės 3 d.) // LCVA, f. 391, ap. 2, b. 436, l. 45), A. Skrupskelienė – „Aušros“ (Kauno „Aušros“ mergaičių valstybinės gimnazijos 1938 / 39 mokslo metų pamokų ir priedamųjų pareigų paskirstymas prašomas tvirtinti nuo 1938 m. rugsėjo mėn. 1 d. // LCVA, f. 391, ap. 6, b. 767, l. 20, 21).

¹⁰⁴⁸ Pav. K. Baubos vadovaujamas religinis būrelis vadovavosi Pakšto šūkiu: pasukti kultūrinį Lietuvos laikrodį 100 metų į priekį (*Žėrutis*. Kaunas: Jėzuitų gimnazija // *Ateitis*. 1938 – 1939, Nr. 7, p. 498).

¹⁰⁴⁹ Turėjo 60 000 narių (Angelaičių centrinio komiteto pranešimas Kauno arkivyskupui ir metropolitui, (1939 m. birželio 21 d. // KAKA, b. 197, lapai nesunumeruoti).

¹⁰⁵⁰ Angelaičių veikimo programos // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 115, l. 113, 114; Angelaičių sąjungos statutas // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 115, l. 129 – 131.

¹⁰⁵¹ Jie konfliktavo su angelaičių vadovu kun. J. Stankevičiumi, juos vertinusių neigiamai (*Stankevičius J. Mano gyvenimo kryžkelės*. Vilnius: Katalikų akademija, 2002, p. 179 - 180).

¹⁰⁵² *Laukaiytė R. Lietuvos vienuolijos...*, p. 117 – 118. „Žvaigždėje“ bendradarbiavo P. Dielininkaitis, kun. J. Prunskis, P. Dogelis (*Krištanavičius B. Jėzuitai nepriklausomoje Lietuvoje // Laiškai lietuviams*. 1974, Nr. 10, p. 308 - 309).

gyvenimu (nors pirmuose lygiuose užteko tik sukalbėti nustatytas maldas), apaštalavimu bei tradicionalistinį pobūdį turėjusiu Švč. Jėzaus Širdies kultu - bene pagrindine šio galingo katalikų sambūrio veikimo priemone. Tokiu būdu MA, tenkino poreikus tų katalikų, kurie buvo prisirišę prie tradicinių pamaldumo formų, tačiau norėjo jas sutaikyti su nauju moksliniu pasaulėvaizdžiu¹⁰⁵³.

Palaikyti ryšiai su marijonais ir jėzuitais. Su pirmaisiais - dėl jaunųjų katalikų mokytojų romuviečių ryšių su marijonais JAV, jų vaisingo bendravimo su vysk. P. Būčiu Lietuvoje¹⁰⁵⁴, jo nemenkos įtakos Šv. Sosto struktūrose¹⁰⁵⁵, pažangių pažiūrų Bažnyčios santykiuose su kitomis krikščioniškomis konfesijomis. Todėl katalikų kultūrininkų kontaktai su P. Būčiu, konfidencialiai aptariant plačiosios katalikybės plėtimo reikalus¹⁰⁵⁶, buvo ypač svarbūs. Tuo tarpu JKS santykis su jėzuitų vienuolija buvo dviprasmiškas: būta nesutarimų su ja dėl jos vadovybės vokiškos sudėties. Tačiau kartu tai buvo vienuolija, skatinusi intelektualumą ir religinį atgimimą, kuravusi labai veiksmingą Lietuvos sąlygomis MA sąjungą. Jauniesiems katalikams buvo priimtina jėzuitų pamaldumo forma – Švč. Jėzaus Širdies garbinimas ir jo pagrindu keliamas religinio entuziazmo sąjūdis¹⁰⁵⁷.

Vienareikšmiškai teigiamai vertinta saleziečių vienuolija dėl savo modernaus socialinio veikimo (specializavosi darbui su amatininkų, darbininkų vaikais, jaunimu, telkiant jį į oratorijas), vienijant profesinį parengimą, fizinį ir protinį darbą bei dvasinį gyvenimą. Taip pat dėl savo lietuviškumo ji laikyta tinkamo vienuolių veikimo moderniajame pasaulyje pavyzdžiu. Jos veikla buvo glaudžiai persipynusi su jaunųjų katalikų kontroliuojamų masinių organizacijų, visų pirma LKDS, veikla¹⁰⁵⁸.

Neabejotina, kad procesai, vykę Bažnyčioje aptariamu laikotarpiu žymia dalimi buvo inicijuoti progresyviai nusiteikusių jaunųjų kunigų, kurių tarpe bene svarbiausią vaidmenį vaidino kun. S. Yla. Apie jį susibūrę jaunieji kunigai propagavo naujus pastoracijos metodus, skatino domėtis darbininkų gyvenimu. Šie kunigai keitė šalies dvasinį klimatą, jų atstovaujamos vertybės pamažu išsigalėjo. Jiems daug padėjo pažangūs vyresnieji dvasininkai (ypač P. Kuraitis), o taip pat S. Šalkauskis, įtakodami bažnytinių pareigybių kadru sudėtį, sudarydami naujo tipo kunigo rengimo programą¹⁰⁵⁹. Svarbus jaunųjų kunigų įtakos kanalas buvo „Tiesos kelias“, redaguojamas P.

¹⁰⁵³ Neatsitiktinai Šv. Kazimiero seserų gimnazijoje į MA eiles užsirašė 200 moksleivių (Mes tikime į Šv. Lietuvos prisikėlimą // Žvaigždė. 1936, Nr. 5, p. 160).

¹⁰⁵⁴ Eretas P. Būčiui dėkoja, kad jo pasitikėjimas juo atvėrė jam kelią į aukštąją mokyklą. (J. Ereto atvirlaiškis vysk. P. Būčiui (1934 m. sausio 21 d.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 60, l. 1).

¹⁰⁵⁵ *Vasiliauskienė A.* Rytų apeigų vyskupo Pranciškaus Petro Būčio MIC veikla // LKMA Metraštis. Vilnius: Katalikų akademija, 1998, T. 12, p. 438.

¹⁰⁵⁶ J. Eretas prašė vysk. Būčio priminti dvasiškijai „mūsų krypties“ intelektualinį darbą (J. Ereto atvirlaiškis vysk. P. Būčiui (1936 m. kovo 13 d.) // LCVA, f. 1674, ap. 1, b. 60, l. 4v).

¹⁰⁵⁷ *Paukštys J.* Nauji keliai į naujus laikus // Tiesos kelias. 1938, Nr. 6, p. 425 - 433. Švč. Jėzaus Širdies kultas laikytas eucharistiniu, o Eucharistijai vis dažniau buvo suteikiama Komunijos, t.y. bendruomeninė interpretacija, todėl Švč. Jėzaus Širdies intronizacijos aktą jaunoji inteligentija palaikė (*Smilingytė – Žeimienė S.* Lietuvos bažnytinė dailė..., p. 76).

¹⁰⁵⁸ Didžiosios Krikščionių Darbininkų dienos Kaune // Darbininkas. 1938 m. spalio 14 d. p. 1; *Puišytė E. A.* Rizikingos pastoracijos karžygybės // XXI amžius. 2004 m. rugpjūčio 6 d., p. 7.

¹⁰⁵⁹ Anot J. Ereto, S. Šalkauskis „[...] dvasinio stratego žvalumu [...] rikiuodavo vyskupijų darbuotojų gretas. Žinoma, tik teoretiškai ir pačių patikimiausių „tete-a-tete““ (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 215), o kartu su P. Kuraičiu, TFF dekanu, parengė „teologijos studentams naują studijų planą [...]“, įvedė naujas disciplinas (ibid., p. 215).

Kuraičio, leidusio pasireikšti jauniems. 1937 m. „Tiesos kelyje” kilo idėja inicijuoti kunigų sąjūdį. 1938 – 1940 m. šią idėją bandyta realizuoti Gyvosios dvasios sąjūdžio (GDS) forma Dauguma jaunųjų kunigų po karo išitraukė į LFB veiklą¹⁰⁶⁰ arba sovietinėje Lietuvoje giliai įtakojo procesus Bažnyčioje, išsaugodami modernų nusiteikimą¹⁰⁶¹.

Jaunieji kunigai organiškai įsijungė į JKS. Kun. S. Yla tapo pilnateisiu kolektyvo nariu, jo būrelio narys kun. J. Prunskis buvo pasirinktas „XX amžiaus” atsakinguoju redaktoriumi ir taip pat prisiliejo prie JKS kolektyvo. Nuo 1938 m. sausio mėn. „XX amžiuje” aktyviai pradėjo dirbti kun. K. Barauskas, rašydamas į rubriką „Šventadienio rimčiai“, ilgainiui pelnęs kolektyvo pasitikėjimą – nuo 1940 metų pradžios jam jau leista rašyti vedamuosius. Atrodo, jis taip pat laikytas jaunųjų katalikų kolektyvo nariu¹⁰⁶² ir kartu su kun. S. Yla atstovavo jaunųjų kunigų grupę, kuriai priklausė ir kiti į minėtą „XX amžiaus” rubriką nuo 1938 m. pradėję rašyti kunigai: Alfonsas Lapė, V. Balčiūnas, Jonas Petrėnas, Antanas Bieliūnas SJ, V. Bagdanavičius, Jonas Borevičius SJ, A. Grauslys ir kiti. Atrodo, šie kunigai ir atspindėjo jaunųjų kunigų grupės nuostatas. Tuo tarpu su kun. Povilu Jaku vengta bendrauti, nes dėl savo per daug radikalia forma reiškiamų iš esmės artimų pažiūrų, buvo atmestas konservatyvesnio už pačius jaunuosius katalikus elito¹⁰⁶³. Tačiau buvo žinomas visuomenėje, su juo buvo bendraujama kaip ir su kitais jaunaisiais katalikais, t.y. kaip su pažangiu kunigu¹⁰⁶⁴.

Jaunųjų kunigų grupė su kun. S. Yla priešakyje ir jų globėjas prel. P. Kuraitis 1937 m. vasarą „Tiesos Kelyje” inicijavo kunigijos atgimimo ir atsinaujinimo sąjūdį¹⁰⁶⁵. Jis įsivaizduotas kaip galingas religinis, moralinis, intelektualinis sąjūdis, veikiantis nepriklausomai nuo vyskupijų kurių ir besitelkiantis ties „Tiesos keliu”. Buvo tikimasi, kad tokį sąjūdį sukels nedidelis iniciatyvinis branduolys (iš seminarijų profesorių, kapelionų, „lankstesnės dvasios” kunigų), pasinaudodamas

¹⁰⁶⁰ Pas Z. Ivinskį kunigai studijuodavo LF programą (Z. Ivinskio laiškas provinciolui Krištanavičiui (1954 m. kovo 11 d.) // VUB RS, f. 198 – 780). Kun. Rapolas Krasauskas laikytas „frontiškų kunigų” vadu Kolegijoje (Z. Ivinskio laiškas kun. Petraičiui apie 1955 m. // ibid). Su frontininkais solidarizavosi kunigai V. Dabušis, S. Yla, V. Pikturna, K. Baras – Barauskas, J. Vaišnora ir daugelis kitų.

¹⁰⁶¹ J. Girmiaus teigimu pokario metais P. Kuraitis „atvirai atskleidė visą savo pažangumą ir Kauno kunigų seminarijoje tapo būsimosios kunigų kartos autoritetingu mokytoju“ (*Girnius J.* Raštai, p. 373). Tai pabrėžė P. Kuraičio mokinys save laikęs ir turėjęs itin progresyvias pažiūras kun. Bronius Bulika (*Bulika K.* Dievo karalystės žemė. Kaunas: Naujasis lankas, 2008, T. 1, p. 207). A. Maceinos įtaką seminaristams karo metais akcentavo mons. Kazimieras Vasiliauskas (*Vasiliauskas K.* Palydint knyga // *Laurenčikaitė S.* Katalikų sąjūdis... , p. 5). Vaclovo Aliulio kartos seminaristų kalbą, raštus labai paveikė kun. S. Ylos maldynai ir liturginiai veikalai (*Aliulis V.* Stasys Yla ir mūsų maldynai // LKMA metraštinis. Vilnius, 1994, T. 8, p. 212 - 213).

¹⁰⁶² *Yla S.* „XX amžius“ – dienraštinė naujovė, p. 271.

¹⁰⁶³ *Prunskis V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje... , p. 11, 366. P. Jakas kaip ir jaunieji katalikai plačiai rėmėsi J. Serre (*Jakas P.* Žmogus tarp žmonių arba naujasis humanizmas, p. 147 – 148). Tačiau neišlaikė pusiausvyros, ėmėsi kurti „savo religiją” (Juozo Salenioko apklausos protokolas (1951 m. lapkričio 18 d.) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. 24717/3, l. 85).

¹⁰⁶⁴ Garsėjo savo pamokslais (*Misius K.* Filosofas kun. Povilas Jakas // *Misius K., et al.* (sud.). Kvėdarna. Vilnius: Versmė, 2004, p. 968), buvo žinomas kaip idealistas, revoliucionierius, „[...] išėjęs į viešumą su šauksmu ar maldavimu: „Pagarbos žmogui!”“ (Pasikalbėjimas su K. P. Jaku: Gyvenimas be spekuliacijos // *Darbininkas.* 1940 m. birželio 16 d., p. 3).

¹⁰⁶⁵ *Kun. Dr. J. S.* Aedificatio nostra // Tiesos kelias. 1937, Nr. 4, p. 207 - 210; Lietuvos kunigijos atgimimas // XX amžius. 1937 m. gegužės 15 d., Nr. 108, p. 6.

masiniais kunigų susiejimais rekolekcijų, dekanatinių konferencijų, parapijinių atlaidų, kursų ar kitomis progomis¹⁰⁶⁶. Kunigijos sąjūdžio tikslas turėjo būti dvasinis sąjūdis visoje tautoje¹⁰⁶⁷.

Kunigijos atgimimo sąjūdžio idėja kelta be galo įtemptais katalikų visuomenei 1937 m., tebebesitęsiant „jaunųjų“ ir „senųjų“ rivalizacijai, vykstant Kauno arkivyskupo deryboms su vyriausybe dėl KA veikimo ribų, tautininkų režimui atnaujinus puolimą prieš TFF, progresyviems hierarchams ėmus organizuoti platų katalikų visuomenės sąjūdį prieš režimą. Jaunieji katalikai esamą situaciją vykusiai išnaudojo ofenzyvai prieš konservatyvias katalikų visuomenės struktūras: 1937 m. rugpjūčio mėn., pasinaudodami ir Šv. Sosto seminarijų vizitatoriaus t. Pijaus Pelletier OP vizitu Lietuvoje, jie pradėjo akciją prieš Kauno seminarijos rektorių kun. P. Penkauską, siekdami jį (ir vadovybę apskritai) pakeisti¹⁰⁶⁸. Čia galima kalbėti apie interesų sutapimą: Šv. Sostas siekė atnaujinti Baltijos šalių seminarias, o kultūrininkai su jaunaisiais katalikais norėjo turėti savo žmones įvairiuose bažnytiniuose postuose savojo katalikų visuomenės modelio realizavimui. Jie galėjo įrodyti vizitatoriui, kad būtent jų siūlomi žmonės ir bus tinkamiausi esamoje situacijoje. Tam galimybių būta: t. Pelletier OP bendravo ir su S. Šalkauskiu¹⁰⁶⁹. Be to, Šv. Sostas kaip tik 1937 m. antroje pusėje išreiškė paramą vysk. K. Paltaroko, veikusio kartu su kultūrininkais ir jaunaisiais katalikais, laikysenai tautininkų valdžios atžvilgiu. Todėl nestebina, kad vizitatoriaus sprendimai arba siūlymai juos padaryti buvo palankesni reformatoriams: nors Kauno kunigų seminarijos rektoriaus nepavyko pakeisti (jaunieji katalikai į šias pareigas siūlė F. Kemšį¹⁰⁷⁰), tačiau dalis Kauno ir Vilkaviškio seminarijų vadovybės pasikeitė (ar bent siūlyta keisti)¹⁰⁷¹. Bandytas pakeisti Kauno seminarijos rektorių traktuotinas kaip iš dalies sėkmingas progresyviojo sparno išstojimas prieš konservatyvią Bažnyčios vadovybę.

Jaunųjų katalikų pergalė prieš konservatyviąją kunigiją vaisius atnešė 1938 m.: tai buvo Gyvosios dvasios sąjūdis (GDS), inicijuotas S. Šalkauskio straipsnių „Tiesos kelyje“¹⁰⁷². GDS buvo keistas religinio gyvenimo reiškinytis, nes, nors nebuvo išplėtojęs platesnės veiklos, atsiminimuose jam skiriama pakankamai reikšminga vieta. Prie GDS prisidėjo ir kai kurie jaunieji katalikai

¹⁰⁶⁶ Ibid; *Ystras*. „Aedificatio nostra“ perskaičius // Tiesos kelias. 1937, Nr. 5, p. 265 – 267.

¹⁰⁶⁷ *Kun. Dr. J. S.* Aedificatio nostra // Tiesos kelias. 1937, Nr. 4, p. 210. Tokio sąjūdžio perkeistieji turėjo virsti „naujos dvasios“ krikščionimis (P. K. Dvasinis atgimimas: šių dienų reikalavimų akivaizdoje // Tiesos kelias. 1939, Nr. 1, p. 39).

¹⁰⁶⁸ VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą per 1937 m. rugpjūčio mėnesį (1937 m. rugsėjo 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3335, l. 36. Savo ruožtu seminarijoje atsakyta priimti „XX amžių“ (VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą per 1937 m. rugsėjo mėn. (1937 m. lapkričio 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3335, l. 39).

¹⁰⁶⁹ *Šalkauskienė J.* Į idealų aukštumas..., p. 115. Pastebėtina ir tai, kad pirmoje vietoje t. P. Pelletier' o kandidatūrą siūlė gerai Lietuvos gyvenimą pažinojęs Šv. Sosto reikalų patikėtinis arkiv. A. Arata (*Streikus A.* (sud.). Lietuva ir Šventasis Sostas (1922 – 1938)... , p. 557).

¹⁰⁷⁰ Iš katalikų gyvenimo // Lietuvos žinios. 1937 m. rugsėjo 16 d., Nr. 210, p. 7.

¹⁰⁷¹ Vilkaviškio seminarijoje vietoj prel. Jono Naujoko rektoriumi paskirtas kan. Antanas Dailidė, o Kauno seminarijoje, pasak V. Brizgio, atleisti prof. Petras Malakauskas, Morkus Morkelis ir Pranas Venckus; rektoriumi rekomenduotas kun. Vincentas Padolskis, o vicerektoriumi - kun. S. Yla (*Brizgys V.* Gyvenimo keliais, p. 93). Tuo tarpu TFF dekanas Kauno seminarijos reformos projektą ir galimą vadovybės sąstatą įvertino labai neigiamai, net suabejodamas vizitatoriaus kompetencija (TFF dekanas raštas arkivyskupui J. Skvireckui (1939 m. birželio 26 d.) // LCVA, f. 631, ap. 13, b. 156, l. 2 – 3).

¹⁰⁷² *Šalkauskis S.* Gyvosios dvasios reikalas // Tiesos kelias. 1938, Nr. 2, p. 112 – 119; *ibid.* Gyvoji Dvasia // Tiesos kelias. 1938, Nr. 5, p. 361 – 363; *ibid.* Degančios širdys, vienykitės! // Tiesos kelias. 1938, Nr. 6, p. 419 – 421. Pastaruoju metu jis tapo tyrinėjimų objektu (*Pruskus V.* Gyvosios dvasios sąjūdis tarpukario Lietuvoje // Logos, 2009, T. 59, 60).

pasauliečiai¹⁰⁷³. Viena iš susirinkimų Šalkauskis buvo sukviėtes vysk. P. Būčio bute. Susirinkime dalyvavę J. Ambrazevičius, J. Eretas ir dar vienas asmuo, galbūt kun. S. Yla, turėjo sudaryti „skatintojų būrelį“¹⁰⁷⁴. GDS klausimu Šalkauskis kalbėjosi su tėvu Pelletier'u. J. Ereto iniciatyva GDS bandyta įkūnyti jau 1938 m. – Šalkauskio siūlytais paskelbti Šventosios Dvasios metais – pavasarininkų kongrese¹⁰⁷⁵. GDS propaguotas 1938 m. KVC konferencijoje. Karo metais GDS bandė atgaivinti K. Dineika¹⁰⁷⁶.

S. Šalkauskio manymu tai turėjo būti ne organizacija, o „laisvas vienodos dvasios asmenybių sutarimas – be įstatų, valdybų ir mokesčių, laisvas sąjūdis, pagrįstas gyva Evangelijos dvasia ir pasikliaujantis Šventosios Dvasios pagalba“¹⁰⁷⁷. Sąjūdis turėjo skatinti „integralinį religijos supratimą, kūrybinius užmojus, jam būtų svetimas davatkiškas, šabloniškas pamaldumas“¹⁰⁷⁸. Jo esmė - krikščioniškasis humanizmas ir Šventosios Dvasios kultas. Į GDS buvo kviečiami ir netikintieji¹⁰⁷⁹. Sąjūdžio priešakyje turėjo stovėti centrinė iniciatyvinė grupė (iš 5 žmonių), sudaryta kooptavimo būdu, apie kurią burtųsi jai simpatizuojantys. Analogiškas GDS veikimas planuotas provincijoje. Gyvosios dvasios idealistų būrelis kartis nuo karto turėjo rinktis bendriems pasitarimams, kurių metu turėjo vykti rekolekcijos, turėjusios plisti uždarų rekolekcijų sąjūdžiu, paskleidžiant religinio sąjūdžio idėją visame krašte. S. Šalkauskis manė, kad GDS „turėtų su ypatingu pamaldumu skleisti Šventosios Dvasios kultą ir laikyti Sekminių pirmąją dieną savo specialia švente“¹⁰⁸⁰. GDS idėjoms propaguoti jis siūlė panaudoti vienkartinį leidinį – „pradžiaraištį“ - „Gyvoji dvasia“¹⁰⁸¹. Vėliau įsteigtas religinis laikraštis, turėtų „raginti prie integralinio religijos supratimo“, vengdamas „davatkiško pamaldumo“¹⁰⁸².

Svarbiu jaunųjų kunigų poveikio kanalu buvo jų darbas TFF, Kauno kunigų seminarijoje. Greta P. Kuraičio ir S. Šalkauskio dėstė S. Yla. Į dėstytojų gretas įsijungė kun. Aleksandras Lėvanas. S. Yla savo studentus plačiai supažindino su Vakarų Europos religiniu gyvenimu¹⁰⁸³, praktikavo modernias pastoracijos priemones, ugdė socialinį jautrumą, skatindamas padėti neturtingoms šeimoms. Seminarijoje klierikai turėjo socialinį būrelį, TFF teologijos skyriuje veikė Visuomenininkų draugija¹⁰⁸⁴.

¹⁰⁷³ I. Skrupskelis buvo „[...] vienas iš „gyvosios dvasios“ sąjūdžio vadų“ (*Vaitkus M.* Milžinų rungtynėse, p. 175), taip pat Antanas Šapalas (XX a. tikėjimo liudytojai. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: http://vilkaviskis.lcn.lt/apie/asmenybes/xxtikejimo/#_sapalas).

¹⁰⁷⁴ *Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 223.

¹⁰⁷⁵ J. Eretui įtakojant „Pavasario“ kongresas buvo pajungtas GDS idėjų propagandai – žydra jo dalyvių apranga turėjo simbolizuoti „gyvosios dvasios sparnus“ (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 225).

¹⁰⁷⁶ *Šalkauskienė J.* Į idealų aukštumas..., p. 196 - 197.

¹⁰⁷⁷ *Ibid.*, p. 194. Jis turėjo remtis veikimu rateliuose (*Maceina A.* Ut ascendatur! // Tiesos kelias. 1938, Nr. 7 - 8, p. 529 -530.).

¹⁰⁷⁸ *Šalkauskienė J.* Į idealų aukštumas..., p. 194.

¹⁰⁷⁹ *Būčys P.* Gyvosios dvasios veikla // Tiesos kelias. 1938, Nr. 6, p. 418.

¹⁰⁸⁰ *Šalkauskis S.* Gyvosios dvasios reikalu // Tiesos kelias. 1938, Nr. 2, p. 119. Parašė Šventosios Dvasios litaniją (*Šalkauskienė J.* Į idealų aukštumas... , p. 115), maldas (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 211).

¹⁰⁸¹ *Šalkauskis S.* Gyvoji Dvasia // Tiesos kelias. 1938, Nr. 5, p. 361 – 363. Pradžiaraiščiui išleisti turėjo būti sudaryta redakcinė komisija iš „dvasiškių ir pasauliškių“ (*ibid.*, p. 363).

¹⁰⁸² *Šalkauskis S.* Gyvosios dvasios reikalu // Tiesos kelias. 1938, Nr. 2, p. 117 – 118.

¹⁰⁸³ *Gaida P.* Vertingų lobių pasaulio kūrėjas // Tolyn į laiką, tolyn į gelmę..., p. 310.

¹⁰⁸⁴ *Vasiliauskienė A.* Kėlęs savo tautą // Amžius. 1993, vasario 2 – 8 d., Nr. 5, p. 8; Yla S. Dėl dorinės religinės padėties nepriklausomoje Lietuvoje // Į Laisvę. 1958, Nr. 16 – 17, p. 25.

Nuo 1939 m. rudens suintensyvėjo katalikų visuomenės pastangos atremti komunistinę propagandą. Komunistų idealams buvo priešpriešinamas tautinio solidarumo idealas, jį paremiant atitinkamai radikaliomis ekonominėmis ir socialinėmis reformomis. Taigi, lietuvių katalikų visuomenė toliau radikalėjo. KA efektyvinimo skatino imtis ir nedaug moralinę liaudies būklę tepagerinusi ligtolinė jos veikla. Katalikų religinis bei ideologinis sąmoningumas liko gana žemas. Todėl iškilo reikalas su efektyvinti jaunųjų katalikų propagandą, į pirmą planą iškeliant socialinius ir tautinius reikalavimus, o taip pat racionalizuoti KA organizaciją. Tam imtasi kai kurių į KVC įeinančių organizacijų valdymo centralizavimo. Katalikų veikėjų 1939 m. gruodžio mėn. „Pro memoria“ Lietuvos vyskupams išreiškėtas siekis stiprinti KA valdymą. Visam organizaciniam katalikų veikimui suaktyvinti ir atskirų draugijų darbui koordinuoti prie KVC CV turėjo būti įsteigtas vykdomasis biuras, kurį sudarytų KVC Vyriausiosios valdybos direktorius, KSB direktorius ir svarbiausių į KVC įeinančių organizacijų generaliniai sekretoriai¹⁰⁸⁵. KVC planuose ryškėjo pastangos stiprinti, koordinuoti, unifikuoti KA organizacijų narių ideologinį parengimą. Savo narių ideologinio parengimo efektyvinimo ir jo masto išplėtimo ėmėsi LKDS, „Pavasario“ vyrų ir lietuvių katalikų vyrų sąjungos vadovybės¹⁰⁸⁶. Siekta sustiprinti KSB veiklą, išplečiant jo propagandinę funkciją¹⁰⁸⁷. Aktyvintas sendraugių veikimas: pradėta jų registracija, siekiant įtraukti į aktyvesnę veiklą¹⁰⁸⁸. Tautinio solidarumo dėka mažėjo ideologinio ekskliuzyvumo studentijoje. 1939 - 1940 m. išryškėjo pastangos keisti studentų ateitininkų korporacijų sistemą, ją reformuojant profesionalizacijos kryptimi, sumažinant ideologinę konfrontaciją bei galimybę reikštis buržiškai („studentavimo“) dvasiai¹⁰⁸⁹.

Didžiausios viltys sietos su kovūnų (militantų) sistemos taikymu¹⁰⁹⁰. Imtasi pastangų paspartintu tempu kurti iš pačios liaudies (eilinių narių) kilusių vadų sluoksnį – vadinamuosius kovūnus – galinčius pakeisti iki tol organizacijoms vadovavusius studentus, vyresniųjų klasių moksleivius ar kunigus kaip dvasios vadus, įgaliotinius, instruktorius. Remtasi Belgijos ir Prancūzijos žosistų pavyzdžiu, kuris buvo teigiamai įvertintas ir Pijaus XI kaip sektinas KA relizavimo būdas. Dirvų kovūnų sistemai turėjo parengti 1939 – 1940 m. pravesta propagandinė kampanija spaudoje. Kovūnai turėjo tapti faktiškuoju katalikų elitu. Kovūnų sąjūdis buvo planuojamas kaip visuotinis, apimantis visą katalikų stovyklą¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁵ Katalikų visuomenės darbuotojų pareiškimas (1939 m. gruodžio mėn.) // *KAKA*, b. 175, l. 40. Raginama steigti pilietinio švietimo, socialinės propagandos kursus (Jų ekselencijoms Lietuvos vyskupams, „Pro memoria“ (1939 m. gruodžio 7 d.) // *KAKA*, b. 175, l. 34 – 35).

¹⁰⁸⁶ Prie „Darbininko“ redakcijos „suorganizuotas Kauno didesnių įmonių korespondentų ratelis“, iškeltas tikslas paskleisti „Darbininką“ „plačiosioms masėms“ (*R. L. Iš krikščionių darbininkų fronto // Draugija*. 1940, Nr. 8, p. 423). Katalikų vyrų sąjungos vadovybė ėmėsi savo aktyvistų apskaitos - sąrašo sudarymo (Artimiausi vyrų darbai // *Mūsų laikraštis*. 1940 m. kovo 28 d., p. 8). „XX amžiaus“ kolektyvo uždaramė susirinkime sąjungai nutarta paskirti specialų instruktorių (Bendradarbio „X“ pranešimas (1939 m. lapkričio 6 d.) // *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 72).

¹⁰⁸⁷ 1939 m. KSB ėmė vadovauti atskiras žmogus (*Prunskis J.* Katalikų spaudos biuras Lietuvoje // *Tiesos kelias*. 1940, Nr. 6, p. 313). Reguliariai imti leisti spaudai skirti biuletiniai (ibid).

¹⁰⁸⁸ Ateitininkų sendraugių sąjungos valdybos posėdžio protokolai Nr. 9 (1940 m. balandžio 19 d.) // *LCVA*, f. 566, ap. 7, b. 31, l. 6).

¹⁰⁸⁹ *Budzeika J.* Praktiškesnis linkmė! // *Studentų dienos*. 1940 m. birželio 15 d., p. 2; *Jurkus P.* Korporacijų chaose // *Studentų dienos*. 1940 m. vasario 10 d., p. 3.

¹⁰⁹⁰ Kovūnų vadas // *Jaunimo vadas*. 1940, Nr. 3, p. 48.

¹⁰⁹¹ *Valaitis A.* Dinamiško sąjūdžio vieškeliais // *Jaunimo vadas*. 1939, Nr. 10, p. 177 - 178.

Kovūnų grupės pradėtos formuoti 1939 m. rudenį „Pavasario“ federacijoje, o nuo 1940 m. pradžios ir AF bei LKDS iš aktyvesnių, labiau išsilavinusių šių organizacijų narių¹⁰⁹². Norėta išugdyti moraliai save suvaldžiusius, sugebančius stebėti aplinką, mokančius greitai priimti tikslus sprendimus, išsilavinusius, pajėgiančius įtikinamai skelbti Bažnyčios mokymą, vadus. Buvo pabrėžiama religinio prado, gilaus apreiškimosios tiesos perėmimo atvirosios katlaikybės šviesoje svarba, dvasinis ryšys su atitinkamai interpretuotu Kristumi. Kovūnai turėjo būti artimiausi kunigo bendradarbiai, patys patikimiausi ir ištikimiausi, gerai pažįstantys savo apylinkės gyventojus¹⁰⁹³. Manyta net, jog pavyks išvengti kovūnų juridinio įteisinimo: jie turėjo būti „slapti veikėjai“, nesinaudojantys „kovūno titulu“, pasižymintys doru gyvenimo būdu, tačiau liekantys „nematomi ir nežinomi“. Kovūnai turėjo dirbti individualiai, („partizanišku būdu“) kreipdamiesi į kiekvieną asmenį atskirai, atsižadėdami „iškilmingų susirinkimų“¹⁰⁹⁴. Jų organizaciniu vienetu turėjo būti studijų rateliai. Pagrindinis kovūnų uždavinys buvo pažinti savo apylinkės gyventojus, ypač valdininkus bei mokytojus, o surinktos informacijos pagrindu rengti anketas. Anketų metodu apdorota informacija turėjo būti informacijos šaltinis organizacijų centrums¹⁰⁹⁵, o per juos, aišku, ir JKS vadovams. Neabejotina, kad organizuojant kovūnų sąjūdį buvo atsižvelgiama į galimą Lietuvos okupaciją. Apie tai galima spręsti iš J. Ereto minčių 1940 m. vasario 5 - 6 d. vykusiuose kursuose kunigams kovūnų sąjūdžio reikalu¹⁰⁹⁶. Kovūnų sistema siekta suaktyvinti, mobilizuoti tautą¹⁰⁹⁷.

Apžvelgus Bažnyčios galia paremtą jaunųjų katalikų indoktrinacinį ideologinį aparatą, galime konstatuoti, kad jis buvo pakankamai efektyvus ir įgalino gana stiprią KA paveikios katalikų visuomenės dalies indoktrinaciją per jaunųjų katalikų palaikomą ženklų sistemą (visų pirma atitinkamą frazeologiją) taip joje įdiegiant savą vertybių, ideologinių principų, vaizdinių sistemą.

3. 4. JKS religinės programos realizavimo metodai ir priemonės

KVC buvo svarbiausias KA programos realizavimo įrankis, bet nevienintelis. Anot Skrupskelio, „[...] toji tautos dalis, kurią šiandien reprezentuoja KVC dar neapima visos katalikybės ir visų katalikiškų elementų. Jie gali sutilpti tik labai plačiuose pačios Bažnyčios rėmuose, todėl KVC negali eiti katalikybės monopolizavimo keliu [...]. KVC ir jame susispietusias organizacijas

¹⁰⁹² Pirmieji kovūnams parengti kursai vyko 1939 m. spalio mėn (Pažyma Respublikos prezidentui, ministrui pirmininkui, vidaus reikalų ministrui (1939 m. gruodžio 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 513). 1940 m. jau reikalauta kurti kovūnų kuopas MAS (VSD biuletenis Nr. 35 (1940 m. vasario 2 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 131). Jos kurtos ir LKDS.

¹⁰⁹³ Pažyma Respublikos prezidentui, ministrui pirmininkui, vidaus reikalų ministrui (1939 m. gruodžio 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 512 - 513.

¹⁰⁹⁴ VSD biuletenis Nr. 44 (1940 m. vasario 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 172 - 173.

¹⁰⁹⁵ Valaitis A. Anketos militantų rankose // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 5, p. 104 – 105. Valaitis A. Anketos praktikoje // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 2, p. 28 – 31.

¹⁰⁹⁶ J. Eretas pastebėjo, jog „Lietuvai tenka būti tarp komunizmo ir nacionalsocializmo“ (VSD biuletenis Nr.44 (1940 m. vasario 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 172). Anot J. Ereto „valstybės aparatas esąs trapus, valstybė galinti žlugti, bet jei bus tvirta visuomenė, ji vėl atgis“ (ibid). Ir kitų pastebėta, jog „Naujosios gyvenimo aplinkybės, į kurias mus pastūmėjo Europos sukrėtimas ir [...] Rytų priartėjimas prie mūsų, mus spiria neatidėliojamai padaryti staigų posūkį į sistematišką ir planingą narių sąmoninimą ir jų auklėjimą“ (Pirmosios elito formavimo studijų dienos // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 8 – 9, p. 155).

¹⁰⁹⁷ „Visi didieji Europos idėjiniai sąjūdžiai [pav. komunistai] remiasi kovūnais“ (Valaitis A. Pavasarininkų kovūnų sąjūdis // Tiesos kelias. 1939, Nr. 12, p. 851). „Lietuvių tautoje yra per maža veržlumo, dvasinio imperializmo“, kitos tautos yra kovūnai iš prigimties (ibid., p. 853).

galima laikyti katalikiškųjų idėjų avangardu, už kurių dar yra didelės katalikų jėgos. Negalima nė norėti, kad visi lietuviai katalikai sutilptų vienoje kurioje organizacijoje, kad ir tokioje išsišakojusioje kaip KVC“. Be to, dar yra lietuvių, „kurie iš tiesų nutolę nuo Bažnyčios“¹⁰⁹⁸. Todėl jaunųjų katalikų religinė programa buvo realizuojama ne tik KVC ir jam priklausančių organizacijų pagalba, ir apėmė ne vien tik KA būdingą kultūrinį – socialinį bei iš dalies ekonominį aspektą, bet ir grynai religinį, realizuojamą taip pat ir religinių organizacijų, neretai tik iš dalies perimančių KA religingumą.

Vis dėlto, didžiausią įtaką jaunųjų katalikų religinio ir socialinio gyvenimo reformos pobūdžiui turėjo katalikybės kaip sintezės modelis ir Šv. Sosto palaikoma ir skatinama KA doktrina. Jaunieji katalikai atstovavo moderniausias visuotinės Bažnyčios jėgas ir idėjas. Savo socialinio ir bažnytinio gyvenimo reformos idėjas jaunieji katalikai (ypač radikaliausi jų atstovai A. Maceina ir kun. S. Yla) išsakė daugelyje savo straipsnių ir knygų. JKS religinės programos realizavimo metodai, būdai, fomas ir pagrindiniai principai buvo išdėstyti KVC bei jam priklausančių organizacijų planuose, programose, nutarimuose, rezoliucijose, direktyvose, studentų ateitininkų sąjungų nutarimuose, rezoliucijose, planuose¹⁰⁹⁹. Juos atitiko episkopato nutarimai, direktyvinio pobūdžio literatūra, skirta KA¹¹⁰⁰. Taigi, JKS religinė programa nelaikytina vien tik jaunųjų katalikų kūrybos vaisiumi. Ne vienu atveju panašias idėjas puoselėjo hierarchija bei kitos katalikų pasaulėžiūrinės grupės arba dėl to, kad buvo ypač susijusios su jaunaisiais katalikais arba ir dėl bendrų lietuvių katalikų visuomenei tendencijų (tačiau jaunųjų katalikų pritarimas tokioms idėjoms reiškė tai, kad jos tapo ir jų religinės programos dalimi).

Pirmą kartą visa apimtimi jaunųjų katalikų religinio ir socialinio gyvenimo programa viešai ir radikaliai buvo išsakyta A. Maceinos paskaitos forma 1936 m. KVC metinėje konferencijoje. Tai buvo viso jaunųjų katalikų kolektyvo programa – A. Maceina jos turinį suderino ir su P. Dielininkaičiu, ir su savo mokytoju S. Šalkauskiu¹¹⁰¹. Jos centre – socialinio klausimo sprendimas. Socialinių santykių reformavimo srityje siekta išplėsti pasauliečių teises bei katalikiškojo gyvenimo svorio centrą perkelti iš veiklos organizacijose į parapiją, ją paverčiant socialinio katalikų veikimo vienetu¹¹⁰². Jaunųjų katalikų manymu parapija turinti tapti bendruomene, disponuojančia savo pajamomis (jas sudarytų į parapijos išdą sutelktas viršnorminis perteklius), kuriomis būtų finansuojamos parapijos socialinės, karitatyvinės, kultūrinės institucijos, tokios kaip biblioteka

¹⁰⁹⁸ *Petrikonis I.* K.V.C. konferencijai susirenkant // XX amžius. 1937 m. gruodžio 3 d., p. 3.

¹⁰⁹⁹ KVC vyr. valdybos raštas Kauno arkivyskupui (1937 m. gegužės 31 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 54, l. 446; KVC vyriausioji valdyba. Minėkime 550 metų krikščionybės sukaktį! // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, 240 – 240v; L. K. J. „Pavasario“ federacijos Vilkaviškio regijono 1939 – 1940 metams veikimo planas // LCVA, f. 572, ap. 3, b. 84, l. 13; Studentų ateitininkų sąjungos veikimo trimečio planas (1937 m. lapkričio 8 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 289, l. 44 – 51 ir daugelis kitų.

¹¹⁰⁰ Paltarokas K. Katalikų veikimo centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje. Kaunas, 1929; Lietuvos episkopato direktyvos Katalikų Akcijai Lietuvoje. Kaunas, 1930; Guerry E. Katalikų veikimo kodeksas: sudėstytas pagal enciklikas ir kitokius popiežių raštus. Kaunas: Katalikų veikimo centras, 1928; Katalikų akcija: Šv. Sosto nurodymai. Kaunas, 1933.

¹¹⁰¹ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 17 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 302v.

¹¹⁰² *Maceina A.* Socialinis teisingumas // *Maceina A.* Raštai, T. 2, p. 236 - 237. Akcentuotas parapijos kristocentriškumas, bendruomeniškumas (*Yla S.* Parapijos idealas // *Tiesos kelias.* 1939, Nr. 4, p. 205).

(knygynas, skaitykla), parapijos namai (ramovė), sporto aikštelė ir kt.¹¹⁰³. Socialiniams bendruomenės poreikiams tenkinti turėjo būti sukurtas socialinis diakonatas, pavestas „pasauliečiams, parengtiems specialiose mokyklose (socialinėse seminarijose)“¹¹⁰⁴. Parapijiečių sudaromiems ir prižiūrimiems komitetams turėjo būti perduotas dvasininkų materialinis aprūpinimas¹¹⁰⁵. Kartu tai reiškė, kad pasauliečiai įgautų teisę kontroliuoti ir dvasininko asmeninį gyvenimą (dvasininkams turėjo būti uždrausta bendruomenės turtus naudoti asmeniniams tikslams). Kunigas tokiu atveju būtų asmuo, atsakingas už racionalų bendruomenės nuosavybės naudojimą¹¹⁰⁶. Lėšos už religinius patarnavimus (taksas nustatytų pačios bendruomenės) būtų siunčiamos į vyskupijos išdą, tuo tarpu Bažnyčiai paaukotos gėrybės liktų bažnytinės bendruomenės nuosavybe. Antrąjį atyginimą, nevartojamas brangenybes, vieną procentą nuo pajamų, pusę pajamų ne iš darbo (procentai, dividendai, rentos) A. Maceina katalikams patarė atiduoti į jo siūlomą įkurti socialinį katalikų fondą. Paramą vargstantiems katalikai galėjo teikti ir daiktais, savo specialybe, savo darbu, gaminiais¹¹⁰⁷. Tai platesnio pobūdžio užmojis, nei kad KA fondas, kurio idėją jaunieji katalikai taip pat labai rėmė¹¹⁰⁸. Prie socialinių santykių harmonizavimo turėjo prisidėti Bažnyčios žemių naudojimo klausimo sprendimas. A. Maceina pasisakė už bažnytinių žemių suvisuomeninimą ir išdalinimą „parapijos neturtėliams, klebonijų tarnams“¹¹⁰⁹. Nuosaikesnis buvo kun. S. Yla, siūlęs neskubant atsisakyti kunigo pragyvenimo iš bažnytinės žemės praktikos, klebonijų žemę palaipsniui perduodant parapijoms¹¹¹⁰.

Toks buvo jaunųjų katalikų socialinis idealas, galimas įgyvendinti Bažnyčios turimomis priemonėmis. Tačiau jam realizuoti reikėjo keisti religinę sąmonę. Jaunieji katalikai jos formavimui skyrė itin daug dėmesio savo darbuose, kuriuose buvo nagrinėjami dvasinio gyvenimo, pamaldumo srities, dvasininkų rengimo reformavimo klausimai. Buvo konstatuota gili KVC priklausančių organizacijų ir pačios KA krizė: anot A. Maceinos, Pijus XI siekė dvasinio sąjūdžio, o „Akcija virto organizacija“, vos ne dar viena religine brolija, tuo tarpu pasauliečių apaštalavimas - „kunigiška pastoracija“ bei apsiribojo „maldingumo“ sritimi, negalinčia patraukti indiferentiškai nusiteikusių. A. Maceina pasisakė už KA veiklos pobūdžio keitimą: ji turinti tapti pasauliečių apaštalavimu „nukatalikėjusių tarpe“. Tam reikia parengti inteligentiją „doktrinos atžvilgiu“, pasauliečių vadus¹¹¹¹. Juos planuota rengti užsienyje arba Lietuvoje specialiose mokyklose, be kita ko, projektuotame

¹¹⁰³ *Leimonas J.* Katalikų veikimo centro konferencija // Tiesos kelias. 1937, Nr. 1, p. 63; Susirūpinta parapijinių namų statyba // Mūsų laikraštis. 1940 m. sausio 25 d., p. 3.

¹¹⁰⁴ *Maceina A.* Socialinis teisingumas // *Maceina A.* Raštai, T. 2, p. 241.

¹¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 235. Kun. Yla mokesčių už bažnytinius patarnavimus klausimą siūlė spręsti kompromiso keliu, pasikliaunant tikinčiųjų gera valia (*Yla S.* Dvasinė kaimo krizė ir kunigas. Kaunas, 1940, p. 19).

¹¹⁰⁶ *Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 265.

¹¹⁰⁷ *Maceina A.* Socialinis teisingumas // *Maceina A.* Raštai, T. 2, p. 243 – 247.

¹¹⁰⁸ Pasiūlymai katalikiškosios akcijos veiklos sustiprinimo reikalui (1936 m.) // LCVA, f. 566, ap. 1, b. 54, l. 16; Katalikų akcijos fondo didžiosios akcijos projektas (1939 m. gegužės 18 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 7 - 8.

¹¹⁰⁹ *Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 266. Anot A. Maceinos, kunigas negali turėti žemės, jei ima mokesčius už religinius patarnavimus - kunigas privalęs turėti tik vieną pragyvenimo šaltinį (*Maceina A.* Socialinis teisingumas // *Maceina A.* Raštai, T. 2, p. 238).

¹¹¹⁰ *Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 267.

¹¹¹¹ *Maceina A.* Katalikiškosios Akcijos krizė // XX amžius. 1936 m. rugpjūčio 3 d., Nr. 85, p. 3 - 4.

Katalikų akcijos institute¹¹¹². Pasisakyta už Kapelionų instituto steigimą, asketikos reformavimą, suteikiant jai lietuvišką charakterį, vienuolynus pajungiant lietuviškos šeimos, lietuviškos darbininkijos stiprinimo darbui¹¹¹³. Daug dėmesio buvo skiriama vyrų įtraukimui į bažnytinį gyvenimą, vyriškosios katalikybės ugdymui. Šią programą pradėta įgyvendinti po 1937 m. KVC konferencijos, valdybos pirmininku tapus jaunajam katalikui J. Pankauskui.

Naująjį religingumą atitinkančios pamaldumo praktikos buvo neatsiejamos nuo liturginio sąjūdžio¹¹¹⁴, atgarsį radusio pirmiausia inteligentų ir studentų tarpe. Svarbiausia jo raiškos forma – dialoginės (rečitatyvinės) šv. Mišios. Liturginio sąjūdžio entuziastai propagavo taip pat evangelijos studijų ratelius, bendrą išpažintį, uždaras rekolekcijas¹¹¹⁵. Aptariamam laikotarpiu tai buvo didelės naujovės, neretai susilaukdavusios konservatyvesnių sluoksnių priešiško. Apie liturginį sąjūdį jaunesni kunigai reguliariai rašė „Tiesos kelyje“, „Draugijoje“ ir kituose periodiniuose leidiniuose. Labai vertintas Europos patyrimas¹¹¹⁶. Entuziastingai už liturginį sąjūdį pasisakė S. Yla. Vis dėlto jo pradininkais buvo ne jaunesni katalikai, o Vilkaviškio seminarijos rektorius prel. J. Naujokas. Neabejotinai liturginių reformų aktyviu šalininku buvo kun. M. Krupavičius. 1936 m. grupelė jaunų kunigų dialogines Mišias pradėjo propaguoti „iš apačios“, nuo dalyvavimo tokiose Mišiose su mokiniais¹¹¹⁷. Iškilio mokyklos pamaldų klausimas. Liturginio sąjūdžio klausimai tapo dvasininkijos svarstymų objektu¹¹¹⁸. Bažnyčios vadovybė taip pat nebuvo priešiška liturginėms naujovėms. Prie liturginio sąjūdžio plėtojimo prisidėjo marijonai. Liturgines naujoves bandė įvesti KA Panevėžio vyskupijoje kuravęs kan. Vladislovas Butvila.

Vis dėlto, didžiausiais liturginio sąjūdžio entuziastais buvo jaunesni katalikai. Labiausiai jų įtakojamų inteligentų ir studentų tarpe plito dialoginių Šv. Mišių klausymas¹¹¹⁹. Inteligentams pradėtos vesti religinio susitelkimo valandos: didžiulį susidomėjimą kėlė vakarai su poezija, muzika, religinio turinio paskaitomis¹¹²⁰. Svarbia liturginio sąjūdžio apraška buvusias uždaras rekolekcijas aptariamam laikotarpiu rengė vienuolijos, turėjusios savo rekolekcijų namus¹¹²¹. Ši religinio gyvenimo forma didžiausią atgarsį vėlgi rado inteligentijoje: uždaros rekolekcijos inteligentams pradėtos rengti reguliariai¹¹²². Reikšmingą vaidmenį atnaujinant studentų ateitininkų religinę praktiką atliko Ateitininkų religinis susidraugavimas (ARS). Veikė jo religinės praktikos, religinės doktrinos,

¹¹¹² *Byla V.* Katalikų akcijos keliais // Tiesos kelias. 1936, Nr. 9, p. 565 – 566; Aukštojo Katalikų akcijos instituto statutas // KAKA, b. 376, lapai nesunumeruoti; Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. sausio mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 6.

¹¹¹³ *Civis.* Ko šiandien laukiama iš dvasininkijos? // XX amžius. 1940 m. vasario 9 d., p. 3.

¹¹¹⁴ *Handbuch der Kirchengschichte*, S. 303 – 308; *Krupavičius M.* Kultūrinė bei auklėjamoji Liturgijos reikšmė // Tiesos kelias. 1937, Nr. 10, p. 506 - 515.

¹¹¹⁵ *Yla S.* Ateitininkų vadovas. Kaunas: Naujasis lankas, 2006, p. 176 – 182.

¹¹¹⁶ *Parsch P.* Liturginis sąjūdis Austrijoje // Draugija. 1940, Nr. 11, p. 541.

¹¹¹⁷ *Krupavičius M.* Liturgija ir vaikai // Tiesos kelias. 1937, Nr. 4, p. 189.

¹¹¹⁸ Kalvarijos dekanato kunigų konferencija 1937 m. vasario 18 d. svarstė būdus sužadinti liturginiam sąjūdžiui Lietuvoje (*Krupavičius M.* Liturgija ir pastoracija // Tiesos kelias. 1937, Nr. 11, p. 580).

¹¹¹⁹ Liturginis sąjūdis tarp inteligentų // Žemaičių prietelius. 1940 m. vasario 23 d., p. 4.

¹¹²⁰ Religinio susitelkimo valanda // XX amžius. 1937 m. gruodžio 9 d., p. 8; Dienos žinios: apie Kristaus kančios misteriją // XX amžius. 1940 m. kovo 15 d., p. 7.

¹¹²¹ Pranciškonės, širdietės, kazimierietės, jėzuitai (Didžiausias jubiliejinių metų paminklas! // Žvaigždė. 1937, Nr. 6, p.188; *Būdavas S.* Dvasinio atgimimo belaukiant // XX amžius. 1937 m. rugsėjo 25 d., p. 7).

¹¹²² Studentų organizatorių grupė dėl uždarų rekolekcijų (1936 m. kovo 12 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, p. 127; *A. D.* Lietuvos moterų religinis judėjimas // Naujoji vaidilutė. 1938, Nr. 4, p. 254.

(organizavo šv. Rašto studijas, rengė paskaitų ciklus), religinių minėjimų būreliai. Pastarasis ruošdavo religinių švenčių minėjimus¹¹²³. Intelligentams buvo rekomenduojami jėzuitų pravedami susirinkimai, kuriuose svarstyti religiniai klausimai¹¹²⁴. Moksleiviams ateitininkams kartais buvo surengiamos nestandartinės pamaldos gamtoje¹¹²⁵.

Prielaida liturginiam sąjūdžiui buvo pastangos įsigilinti į liturgijos prasmę: liturginio susipratimo savaitės, eucharistiniai pašnekesiai, liturginės valandos ramovės, religinės valandėlės, pamokymai šventadieniais prieš Mišias, taisyklingas šv. Mišių klausymas, bendri giedojimai, sutartinis viešų maldų kalbėjimas¹¹²⁶. Visas šias religinio gyvenimo formas jaunieji katalikai palaikė savo spaudoje ir bandė realizuoti savo vadovaujamose ar įtakojamose katalikiškose organizacijose. Pav. katalikiškų organizacijų elitui pradėtos rengtos pusiau uždaros ir uždaros rekolekcijos¹¹²⁷. Buvo populiarinamas Šv. Rašto skaitymas, jo studijavimas. Gana sėkmingai buvo įgyvendinama idėja kiekvieną kataliko šeimą aprūpinti Šv. Raštu (Naujuoju Testamentu)¹¹²⁸.

Viena iš jaunųjų katalikų veiklos KA srityje formų buvo pigių (liaudžiai prieinamų) knygų leidimas ir platinimas (kartais nuo karto buvo skelbiamas pigių knygų mėnuo, kurio metu knygos pardavinėtos su didele nuolaida arba buvo dalijamos KVC skyrių bibliotekoms)¹¹²⁹, liaudžiai skaitytinų knygų katalogų, rekomenduojamos literatūros sąrašų sudarymas. Tai buvo gana efektyvi priemonė žmonių sąmonei keisti. KVC ir organizacijų planuose nuolat buvo išsakomas reikalavimas plėsti bibliotekų tinklą, įkurti knygynus (skaityklas). Dėta pastangų gerinti katalikiškąją periodinę spaudą, efektyvinti jos platinimo būdus¹¹³⁰. Kelti uždaviniai kiekvieną šeimą aprūpinti katalikišku laikraščiu. Prie KVC veikė Katalikų pedagoginio kino centras, rūpinęsis katalikiško kino propaganda¹¹³¹. Steigti katalikiški kinoteatrai. Filmai katalikiška tematika buvo populiarūs, paskaitos juos demonstruojant vykdavo „sausakimšose salėse“¹¹³². KVC bei jį sudarančios organizacijos reguliariai vykdė religinį, socialinį, kultūrinį šviečiamąjį darbą paskaitų forma. Prie KVC, jo rajonuose, būta paskaitininkų grupių, buvo sudaromi paskaitų konspektai¹¹³³. Organizacijose skirtingoms amžiaus grupėms buvo reguliariai rengiami organizaciniai, ideologiniai, vadų, pedagoginiai ir kt. kursai. Didelę reikšmę turėjo nuo 1937 m. prieš KVC metines konferencijas pradėtos rengti studijų dienos¹¹³⁴. Tokia KVC veikla sąlygota, žinoma, ne tik jaunųjų katalikų, tačiau

¹¹²³ VDU Studentų ateitininkų sąjungos valdybos informacija (1935 m. gruodžio 4 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 289, l. 71).

¹¹²⁴ Lietuvos katalikų sąjūdis // Žvaigždė. 1940, Nr. 2, p. 78.

¹¹²⁵ Vyskupo leidimu šv. Mišios surengtos gamtoje (*Narutis P.* Tautos sukilimas... , p. 33).

¹¹²⁶ Liturginis sąmoningumas // Pavasaris. 1937, Nr. 3, p. 33 - 36.

¹¹²⁷ *J. A – nis.* Nauju religinio atgimimo keliu // Pavasaris. 1936, Nr. 19, p. 429.

¹¹²⁸ Išplatinta jau 20.000 Naujojo Test. Knygų // Mūsų laikraštis. 1939 m. rugsėjo 27 d., p. 3.

¹¹²⁹ KVC Kauno rajono valdybos aplinkraštis (1939 m. gruodžio 20 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, l. 16.

¹¹³⁰ Siūlyta sudaryti katalikiškosios spaudos koncerną (KVC Kauno rajono valdybos kreipimasis į rajono KVC skyrius ir kunigus (1938 m. liepos 5 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 109, l. 40).

¹¹³¹ *Danyla J., Dabrila J.* Religinės filmos // Tiesos kelias. 1938, Nr. 2, p. 99; *Smilingytė – Žeimienė S.* Lietuvos bažnytinė dailė, p. 162.

¹¹³² *Ibid.*

¹¹³³ KVC Vilkaviškio rajono valdybos aplinkraštis Nr. 4 (1931 m. gruodžio 16 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 94 – 94v.

¹¹³⁴ Raportas VSP Kauno apygardos viršininkui (1937 m. gruodžio 3 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 361.

vis dėlto jų įtaka, ypač 1938 – 1940 m., buvo itin didelė, ypač atsižvelgiant į progresyviųjų vyskupų paramą jiems, sustiprėjusią jaunųjų kunigų įtaką dvasininkijoje bei solidarų veikimą su katalikais kultūrininkais iki pat 1940 m.

Plačiosios katalikybės idėjoms skleisti didelių galimybių teikė ir laisvalaikio panaudojimas. Nuo 1937 m. paplito ekskursijų rengimas¹¹³⁵. Ekskursijos taip pat prisidėjo prie tautos poreikis respektuojančio religingumo įtvirtinimo: jose buvo įtaigiai atskleidžiama didvyriška lietuvių tautos praeitis. Moksleivių tarpe buvo populiarios ir palaikomos P. Dovydaičio rengiamos „Gamtos draugo“ ekskursijos¹¹³⁶. Daug dėmesio skirta sportui, kuris buvo suvokiamas kaip pilnutinės žmogaus asmenybės ugdymo, apimančio ne tik religinį, bet ir fizinį žmogaus lavinimą, svarbi dalis¹¹³⁷. Buvo skatinama parapajose įsirengti sporto aikšteles, įsigyti sporto inventorių, rengtos sporto stovyklos. Rūpintasi muzikine ir teatine kultūra: rekomenduota suorganizuoti choras, orkestrus, vaidintojų trupes¹¹³⁸.

Svarbus katalikiškų organizacijų darbo baras buvo ekonominė ir socialinė veikla, profesinis narių ugdymas. Reikšmingas šioje srityje buvo „Pavasario“, LKDS ir Katalikų vyrų sąjungų indėlis. Ypač pastaroji sąjunga angažavosi ekonominiam – socialiniam veikimui. Jos nariai buvo skatinami kurti savitarpio pagalbos, žemdirbystės ir gyvulininkystės, žemės ūkio kooperacijos, savivaldybininkų, labdarybės draugijas, kooperatyvus ir kt.¹¹³⁹. Rūpintasi draudimu nuo gaisrų, taip pat pieninių steigimu¹¹⁴⁰. Lavinimo programoje daug dėmesio skiriama ekonominiams klausimams, ūkio vedimui, higienai. 1940 m. planuose itin akcentuojama teisingų darbininkų ir darbdavių santykių būtinybė¹¹⁴¹, raginta paremti vargstančius. Specialiai senelių ir vaikų prieglaudų išlaikymui pasišventė Šv. Vincento a Paulo draugija. Darbui joje jaunieji katalikai nesiangažavo, tačiau draugijos veikla jų spaudoje buvo pristatoma teigiamai, o jos išlaikomam darželiui vadovavo NV veikėja O. Norušytė¹¹⁴².

Sugrąžinant į katalikybę nuo Bažnyčios nutolusius vyrus per socialinę, ekonominę veiklą, per prestižišką, keliančią vyrų autoritetą, bažnytinę veiklą, per išoriškai efektingų poveikio priemonių naudojimą - taigi, civilizacinio – kultūrinio veikimo priemonėmis - buvo ugdomos ir tokios savybės kaip kovingumas, vyriškumas. Tai buvo bendros lietuvių tautos savigarbos ugdymo strategijos, turinčios stiprinti organizacinį lietuvių tautos pradą, dalis: ja siekta racialesnio, veiklesnio,

¹¹³⁵ Ekskursijų suprasminimas // Pavasaris. 1937, Nr. 12, p. 178; Ką mes padarėm 1938 metais? // Žvaigždė. 1939, Nr. 2, p. 59.

¹¹³⁶ *Lipnickas A.* Penkių valstybių sostinėse: įspūdžiai iš kelionės po Vakarų Europą. Panevėžys, 1933, p. 11, 285 – 288.

¹¹³⁷ *Ambrozaitis K.* Katalikiškojo jaunimo sportas // Pavasaris. Nr. 8, p. 168 – 169; *Vanagaitė S.* Naujų kelių beiškant // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 5, p. 99.

¹¹³⁸ KVC rajonų vedėjų posėdžio protokolas Nr. 37 (1935 m. birželio 12 d.) // LCVA, f. 566, ap. 1, b. 54, l. 42 – 43; *Šilinis K.* Sodžius Kaune, Kaunas sodžiuje // Mūsų laikraštis. 1938 m. gruodžio 22 d., p. 3.

¹¹³⁹ L. K. vyrų sąjungos centro valdybos aplinkraštis (1939 m. lapkričio mėn.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 164, 165v; Kat. Vyrų darbas // XX amžius. 1938 m. gegužės 3 d., p. 8.

¹¹⁴⁰ Lietuvių katalikų vyrų sąjungos savitarpio nuo ugnies draudimo centrinio fondo statutas (be datos) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 135a, l. 3 - 4; L. K. vyrų sąjungos CV pirmininko raštas (1940 m. balandžio 3 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 135a, l. 8.

¹¹⁴¹ *Žvilbutis J.* Visuotinė mobilizacija kovai su skurstančiu lietuviu // XX amžius. 1939 m. sausio 13 d., p. 3.

¹¹⁴² *Skrupskelienė A.* Nebaigtas darbas // XX amžius. 1937 m. birželio 2 d., p. 5.

vyriškesnio pamaldumo. Vyriškosios katalikybės ugdymu itin rūpinosi J. Eretas, kurio pastangomis 1932 m. buvo įvykdyta „Pavasario“ sąjungos reorganizacija - įkurtos mergaičių, vyrų ir jaunesniųjų pavasarininkų sąjungos. KVC ragino plėtoti bendrą vyrų sąjūdį, peržengiantį atskirų organizacijų rėmus. Vyriškas religingumas turėjo padėti išugdyti „vyriškas asmenybes“, pasirengusias šeimos gyvenimui, visuomeniniam darbui, tvirtai įsitikinusias savo tikėjimo teisingumu, gerai žinančias savo pareigas tautai, krašto gerovei, valstybei¹¹⁴³. Vyrų raginti „sukilti į vyrišką sąjūdį ir užbėgti už akių grėsiančiam katalikų Bažnyčiai ir mūsų tautai pavojui“¹¹⁴⁴. Skatintas vyrų religingumo viešas, organizuotas praktikavimas, aktyvus dalyvavimas pamaldose. Buvo propaguojamos tokios liturginės apeigos, kuriose vyrai galėtų pasirodyti vyrais, efektingai ir galingai¹¹⁴⁵. Vadovautasi ir totalitarinių režimų organizuojamų masinių renginių, demonstruojančių drausmę, tvarką, jėgą, pavyzdžiu¹¹⁴⁶.

KA tikslų įgyvendinimo buvo siekiama ne tik specifinėmis KA priemonėmis (kultūrinėmis, socialinėmis bei ekonominėmis), bet taip pat ir religinėmis (naujomis ir senomis, būdingomis tradiciniam religingumui). JKS propagavo naująsias - liturginio sąjūdžio puoselėjamas - religingumo formas, tačiau buvo priversti sutikti ir su senojo (tradicinio) religingumo formų naudojimu, nes naujosios buvo praktikuojamos tik dalies inteligentijos, studentų, moksleivių. Tačiau keitėsi tradicinio pamaldumo praktikų įprasminimas. Tradicinės praktikos buvo primygtinai rekomenduojamos daugiau kaimo gyventojams, mažesni išsilavinimą turintiems KA organizacijų nariams (Lietuvių katalikų moterų draugijos, Katalikų vyrų sąjungos nariams, pavasarininkams¹¹⁴⁷). Kaimo gyventojai buvo raginami eiti kryžiaus kelius, garbinti kryžių, kartu giedoti Švč. M. Marijos litaniją¹¹⁴⁸, Reklamuota tokia tradicinio religingumo forma kaip parapijų misijos, turėjusios tradicinį religinį tikslą – atsivertimą. Įvertinant tradicionalistinių nuotaikų gajumą, buvo aiškinama, kad religines brolijas reikia gerbti. Plačiai švęsta Kristaus Karaliaus, laikyto KA globėju, šventė¹¹⁴⁹. Ja akcentuotas aktyvaus veikimo būtinumas, tačiau patys šventę lydintys liturginiai elementai buvo konservatyvaus pobūdžio¹¹⁵⁰.

Moksleiviams ateitininkams taikomas kombinuotas pamaldumas: jie gaudavo tradicinį liturginį pamaldumą bažnyčiose, tačiau turėdavo galimybę netradiciškai jį interpretuoti knygų, bendravimo su progresyvesniais kunigais, studentais ateitininkais pagalba. Būtent tokiu būdu, perinterpretacijos dėka perteikiant naująjį pasaulėvaizdį darėsi įmanomas perėjimas nuo konservatyvaus liaudies prie progresyvaus studentų ateitininkų tikėjimo. Taip tradicinis religingumas

¹¹⁴³ Valaitis A. Vyrų sąjūdžio prasmė // Jaunimo vadas. 1936, Nr. 8, p. 113, 118 – 119.

¹¹⁴⁴ L. K. J. „Pavasario“ vyrų sąjungos centro valdybos biuletėnis Nr. 2 // Pavasaris. 1937, Nr. 1, p. 14.

¹¹⁴⁵ Eretas J. Kongreso kritika // Pavasaris. 1938, Nr. 7 – 8, p. 113.

¹¹⁴⁶ Anot P. Dielininkaičio, „Užsienyje katalikų vyrų demonstracijose dalyvauja net kareiviai su uniformomis“ (1934 // LCVA, f. 438, ap. 1, 686, l. 65v). Jo manymu minią „[...] veikia plevėsuojančios vėliavos, drąsūs ir griežti veidai, kariška eisena, rikiuoti būriai“ (ibid., l. 67).

¹¹⁴⁷ L. K. J. „Pavasario“ federacijos Telšių regiono valdybos biuletėnis (1937 m. rugpjūčio 17 d.) // LVIA, f. 669, ap. 48, b. 67, l. 3; „Pavasario“ federacijos Telšių rajono metinės konferencijos 1938 m. gruodžio 2 – 3 d. // LVIA, f. 669, ap. 48, b. 67, l. 11.

¹¹⁴⁸ Vyrų sąjūdis: Vyrų veikla gegužės mėn. // Jaunimo vadas. 1940, Nr. 5, p. 86 – 87.

¹¹⁴⁹ *Smilingytė – Žeimienė S.* Lietuvos bažnyčių dailė..., p. 97. Kristaus karaliaus šventė labiausiai Panevėžio vyskupijoje prigijo, kur bene sėkmingiausiai veikė KA (ibid., p. 98).

¹¹⁵⁰ Vyrų įpareigoti privačiai atlikti Švč. Jėzaus Širdies noveną, kasdien kalbėti Švč. Jėzaus Širdies litaniją (L. K. J. „Pavasario“ vyrų sąjungos centro valdybos biuletėnis, Nr. 6 (1937 m. balandžio 15 d.) // LCVA, f. 572, ap. 3, b. 84, l. 44v).

buvo pajungiamas naujo religingumo kūrimui¹¹⁵¹, jiems tarpusavyje darniai koegzistuojant. Pav., nors pavasarininkams buvo rekomenduojamos tradicinio religingumo formos, pati „Pavasario“ federacija, būdama integrali KA dalis, buvo pajungta naujojo religingumo platinimui, akcijoms, paženklintoms jau moderniu Bažnyčios supratimu. Štai už Ispaniją buvo organizuoti rožančiaus kalbėjimo (tradicinio pamaldumo forma) būreliai kaip „Pro Deo“ kovos su komunizmu dalis, nors ši kova rėmėsi ekumenizmo idėja (būdinga naujai katalikybės sampratai)¹¹⁵². Konservatyvūs KA kunigai per bendrus renginius (pav. ideologinius kursus), kuriuose dėstyta KA doktrina, suponuojanti ir naują religingumą, buvo pajungiami jo platinimui. Be to, juk priklausyta KVC, kuris numatė bendrus tikslus, veikimą ir bendrą dvasią.

Vis dėlto būta tokio KA organizacijose puoselėjamo religingumo susikirtimo su jaunųjų katalikų siekais. Tai išryškėjo J. Maceinienės ir t. Jono Paukščio SJ konflikte dėl bažnytinės dailės vertinimo¹¹⁵³. J. Maceinienė „Žvaigždėje“ publikuotus dailės kūrinius tradiciniais religiniais siužetais (daugeliu atvejų tai didžiųjų menininkų darbų reprodukcijos) įvertino kaip kičą. Ji rėmėsi nauju idealu – suintyminta katalikybės samprata, priartinta prie žmogaus, išreikšta tautinėmis formomis. Galima būtų daryti prielaidą, kad tradicinis menas jai buvo nepriimtinas, nes savo realistiškumu teigė juo vaizduojamų metafizinių objektų realumą bei iš to išplaukiantį tradiciniu religingumu nusakomą santykį su jais¹¹⁵⁴.

Katechezę, kuri buvo tradiciniam religingumui būdingas reiškinys (nes pagrįsta autoritetu), reguliariai vykusiuose katechetiniuose, pastoraciniuose kursuose, kapelionų pasitarimuose, suvažiavimuose jaunieji kunigai vis dėlto stengėsi sumoderninti, panaudojant naujos katalikybės sampratos įdiegimui liaudyje. Pastoraciniuose kursuose propaguodami naujoves aktyviai reikėsi kun. Kazimieras Puleikis, kun. prof. B. Sakalauskas, kun. Vincentas Reičiūnas ir kiti¹¹⁵⁵. S. Yla radikaliai pasisakė už pasauliečių įvesdinimo į KA apeigų kūrimą. Siekta psichologijos mokslo pasiekimų platesnio panaudojimo dirbant pastoracinį darbą¹¹⁵⁶. Katechezė imta labiau sieti su religijos išgyvenimu, kristocentrika. Buvo dirbamas didelis katekizavimo metodų gerinimo teorinis darbas, kurio vienas iš rezultatų buvo katekizmo refoma. Tradiciniai katekizmai buvo sudaromi klausimų – atsakymų forma. Jų mokyta „kalimo“ metodu. Nauju principu – ne įteigti, bet padėti

¹¹⁵¹ Atlaidus siūlyta pavadinti eucharistiniais kongresais (*Paukštys J.* Klausimas, kuris šaukiasi atsakymo // *Tiesos kelias.* 1936, Nr. 9, p. 507).

¹¹⁵² *Sentire cum ecclesia* // *Tiesos kelias.* 1936, Nr. 10, p. 567.

¹¹⁵³ *Paukštys J.* Ultimatumas religiniam menui // *Naujoji romuva.* 1938, Nr. 45, p. 835 – 836; *Maceinienė J.* Ne religiniam menui, bet religiniam šunmeniui // *Naujoji romuva.* 1938, Nr. 45, p. 837 – 838.

¹¹⁵⁴ J. Maceinienė pasipiktino tokiais tradiciniais siužetais kaip „Jėzaus Širdis“, „Marijos Širdis“, „Alyvų Darželyje“, kuriuose, anot jos, nėra „nei tikrai žmogiško nei tikrai dieviško dvasinio pėdsako“ (*Maceinienė J.* Mūsų religinis šunmenis // *Naujoji romuva.* 1938, Nr. 37 – 38, p. 701). Pasak J. Maceinienės, jie palaiko tokį santykį su religija, kuri apibūdina noras „[...] tobulėti visokiomis išviršinėmis priemonėmis, [kaip] prasto darbo medalikėliai, rožančiai, [...], net tam tikros maldos darosi [tikinčiajam] tarsi talismanai, kurių padedamas jis tikisi būsiąs išganytas“ (*ibid.*, p. 701). Akivaizdu, kad galvoje turimas tradicinis religingumas.

¹¹⁵⁵ Informacija apie kunigų pastoracinius kursus (1935 m. rugpjūčio mėn.) // *LCVA*, f. 566, ap. 2, b. 109, p. 157.

¹¹⁵⁶ *Yla S.* Nauja šių dienų pastoracijos kryptis ir būdingieji jos bruožai // *Tiesos kelias.* 1938, Nr. 4., p. 188 – 189. Anot kun. S. Ylos, aplinkybės verčia ugdyti žmogų, kuris pats sau galėtų vadovauti (*ibid.*, p. 188).

suprasti – sudarytas kun. Kazimiero Žitkaus, buvusio vienu žymiausių naujosios katechetikos atstovų, išreiškiančių ir jaunųjų katalikų nuostatas, katekizmas. Naująjį religingumą atitiko taip pat jo ir kan. A. Sabaliausko bei J. Maceinienės maldaknygės¹¹⁵⁷. Pasisakyta už taikymą tokių moderniosios katekizacijos, religinių tiesų perteikimo formų kaip radiopamokslai. Surengta religinės pedagogikos literatūros ir vaizdavimo priemonių paroda¹¹⁵⁸. Pastoracijos problemoms nemaža dėmesio skyrė „Draugija“, tapusi religinio ugdymo žurnalu. Religijos dėstymo problemos buvo aptariamoms „Tiesos kelyje“¹¹⁵⁹.

Apibendrinant galime pažymėti, kad jaunieji katalikai (jaunieji kunigai) palaikė bei siekė realizuoti plačiąja katalikybe besiremiantį socialinį teisingumą garantuojantį idealą, parapijos bendruomenės vaidmens išplėtimą, liturginį sąjūdį, tačiau naujajam religingumui įtvirtinti neretai remdavosi ir senojo religingumo metodais bei formomis.

¹¹⁵⁷ Kun. K. Žitkaus paruošta maldaknygė išspausdinta net 100 000 tiražu (Lietuvos katalikų sąjūdis // Žvaigždė. 1940, Nr. 7 – 8, p. 286; Visiems katalikams svarbu // Mūsų laikraštis. 1939 m. kovo 30 d., p. 3).

¹¹⁵⁸ Yla S. Naujas sveikintinas reiškinys mūsų religinės pedagogikos gyvenime // Tiesos kelias. 1937, Nr. 6, p. 322.

¹¹⁵⁹ Tulaba L. Religijos dėstymo pradžios mokyklose klausimas // Tiesos kelias. 1939, Nr. 1, p. 52.

4. JKS tautinė programa ir pastangos ją realizuoti

4. 1. JKS tautinės programos santykis su katalikiškumu kaip jos legitimizacijos pagrindu

Kadangi jaunųjų katalikų katalikybės sampratoje transcendentiniai tikslai nelaikyti kasdieninio dėmesio objektu, jų realiai siekiami tikslai, žvelgiant iš tradicinės katalikybės doktrinos taško, buvo šiauriniai - tautiniai, kultūriniai, socialiniai - t.y. buvo tautinės programos plačiaja prasme dalimi. Tautinė programa laikytina tokių lietuvių tautoje besireiškiančių tendencijų kaip angažavimosi tautiškumui ir kultūrinės bei socialinės modernizacijos sąveikos išraiška. Ją galima suskirstyti į dvi dalis: šalies modernizavimo (civilizavimo – kultūrinimo, socialinių santykių harmonizavimo ir modernizavimo bei tam būtinų visuomenės būdo savybių - moralinio atsparumo, energingumo, aktyvumo, tvarkingumo - ugdymo) ir tautiškumo (tautinės savimonės (solidarumo)) stiprinimo, t.y., savarankiškos, originalios, konkurentabilios kultūros kūrimo, lietuvių įsitvirtinimo miestuose, pramonėje, prekyboje, versluose, lietuvių kalbos vartojimo plėtimo ir kitų kalbų vartojimo ribojimo, pagarbos kariuomenei ugdymo. Žinoma, griežtas jų atskyrimas vargu ar įmanomas, nes tautiškumo stiprinimas esamose sąlygose reiškesi atitinkamu civilizacijos lygiu.

Jaunųjų katalikų tautinė programa nesunkiai rekonstruojama iš jų pareiškimų, kalbų, straipsnių, knygų. Didelę reikšmę turi oficialių, jų siekius išreiškiančių institucijų, organizacijų pareiškimai kaip jų valios išraiška: „XX amžiaus“, „Židinio“ redakciniai pasisakymai, AF, studentų ateitininkų sąjungų pareiškimai, rezoliucijos, nutarimai ir t.t. JKS tautinės politikos bruožai, charakteristikos atsispindi KVC ir KA organizacijų sprendimuose, nutarimuose.

Tautinės programos pamatas – angažavimasis tautai. Tautos solidarumo puoselėjimas ir tautinės savimonės stiprinimas laikytas svarbiausiu tikslu¹¹⁶⁰. Jaunųjų kunigų retorikoje tautiškumas ir civilizacijos vertybės taip pat iškilo į pirmą planą¹¹⁶¹. Modernizacija, šalies civilizavimas bei kultūrinimas laikyti priemonėmis lietuvių tautos stiprinimui. S. Šalkauskis taip pat operavo geopolitiniais, civilizaciniais argumentais, tikslu laikydamas lietuvių tautos gerbūvį, o katalikybę apibrėždamas kaip pusiausvyrą tarp įvairių šiaurinių veiksnių. Ir oficialiuose jaunųjų katalikų pareiškimuose greta respekto katalikybei visada išsakomas pasiryžimas dirbti lietuvių tautos labui¹¹⁶². Tokį stiprų angažavimąsi tautai įgalino esminė jų mąstymo metamorfozė. Jaunieji katalikai, būdami aktyviausiais katalikų visuomenės nariais ir priklausydami KA elitui, kaip ir dauguma kitų vadovavosi katalikiškuoju ekskliuzyvumu, tačiau palapsniui, sistemingų, nuodugnių studijų bei patyrimo dėka priėjo išvados, kad tradiciškai suprantama katalikybė, grindžiama

¹¹⁶⁰ Kun. S. Ylai tikslas buvo „visų lietuvių bendradarbiavimas su visais lietuviais bendram tautos ir valstybės labui“ (*Daulius J. Bendros bazės beiškant // XX amžius. 1939 m. liepos 20 d., p. 12*). K. Pakštas „lietuviškojo dinamizmo“ pirmuoju principu ir šūkiu skelbė: „Meilė visų lietuvių visiems lietuviams“ (*Pakštas K. Lietuviškojo dinamizmo gairės // XX amžius. 1939 m. vasario 20 d., p. 3*). J. Grinius pasisakė už valstybės administraciją tik iš lietuvių (*Grinius J. Į tautinę politiką // Naujoji Romuva. 1936 m. spalio 11 d., Nr. 40, p. 751*).

¹¹⁶¹ „Kiekvienas lietuvis, kiekviena jo pastanga ir gera valia mums yra plyta, kuri turi prisidėti prie tautos kultūrinės pažangos ir gerbūvio pakėlimo“ (*Lapė A. 1940 metų angoje // Pavasaris. 1940, Nr. 1, p. 2*).

¹¹⁶² „XX amžiaus“ kolektyvas vadovavosi dvejomis vertybėmis: „katalikiškoji religija“ ir „lietuviškosios kultūros ugdymas“ (*Trejų metų perspektyvoje // XX amžius. 1939 m. birželio 24 d., p. 3*).

išoriniais tikėjimo ženklais, neturi išganymo monopolio. Tai įgalino teigiamą jaunųjų katalikų požiūrį į bendradarbiavimą su nekatalikais ar, plačiau žiūrint, sąžinės laisvės pripažinimą. Į tai bene pirmasis dėmesį atkreipė F. Kemėšis, sąžinės laisvės pripažinimą laikydamas svarbiausiu skiriamuoju vadinamųjų „jaunųjų“ ir „senųjų“ katalikų bruožu. Jis teigė: „Tada [kalba apie 1936 m. deklaraciją] gimė ir religinė polemika tarp jaunųjų ir senųjų. Jaunieji stėjo vadovauti taip vadinamai plačiajai arba pilnajai katalikybei vietoj senųjų siaurosios. [...]. Tai buvo sąžinės laisvės deklaracija. Senieji norėjo atsiriboti nuo nekatalikų. Jaunieji norėjo bendradarbiauti su visais, ieškodami ne kovos, o solidarumo ir gerų santykių. Tų gerų santykių rezultatas buvo tai, kad minėti žurnalai ir laikraščiai [„Židinys“, NR, „XX amžius“] sutelkė įvairių ideologijų bendradarbius, pozityviai nusiteikusius nacionalinės kultūros atžvilgiu“¹¹⁶³. Taip pat ir patys jaunieji katalikai pabrėžė katalikybės traktavimo pasikeitimo svarbą JKS tautos solidarumo stiprinimo politikai¹¹⁶⁴.

Katalikybė ir toliau formuodama jaunųjų katalikų ontologinius ir eschatologinius įsitikinimus, aktualiai tapo jų tautinės orientacijos garantu ir tautiškumo moraliniu idealu¹¹⁶⁵. Nors faktiškai tautiškai buvo orientuota visa katalikų visuomenė, dalyvavusi tautiniame atgimime, tačiau vis dėlto katalikiškumas išliko kaip autocenzūros šaknis, kaip tautiškumo barjeras, vertęs vartoti nuosaikesnę kalbą, daryti distinkciją tarp „tikrojo“ tautiškumo ir nacionalistinio, primenant krikščioniškąjį (katalikiškąjį) solidarumą. Toliau tautiškumo radikalėjimo keliu žengė jaunieji katalikai. Prielaida tautiniam solidarumui buvo jau KA ideologija, tikėjimo (vadinasi ir apibrėžtos ideologijos) skelbimą ir kovą dėl jo pervedusi į bendrą su nekatalikais socialinę – kultūrinę plotmę. Katalikybė imta suvokti kaip geriausias žmogiškumo įsikūnijimas, t.y. kova vyko dėl tų pačių vertybių, tačiau teigiant, kad katalikybė sugeba geriausiai jas išreikšti ir realizuoti. Taigi, imta vadovautis tolerancijos principu, pripažįstant skirtingų ideologijų sugyvenimą savaimė suprantamu dalyku¹¹⁶⁶. Atsiribojime nuo tradicinio katalikiškojo ekskliuzyvumo, naudojantis Ramūno Trimako padaryta perskyra, galima išvelgti palaipsnį slinktį tautinio identiteto sampratoje nuo „etninio – konfesinio“ (religinio) į „tautinį – pilietinį“ (sekuliarų)¹¹⁶⁷.

Besąlygiškas angažavimasis tautai neišvengiamai vedė į tautos sakralizavimą. Tai buvo susiję su jaunesiems katalikams, o ypač A. Maceinai, būdingu bendruomeninio krikščionybės pobūdžio akcentavimu. Viena iš tokių bendruomenių (kolektyvų), kuriai tarnaudamas individas

¹¹⁶³ *Kemėšis F.* Politinės reorganizacijos pagrindai // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. a P – 16071, F. Kemėšio stebėjimo byla, l. 25 – 12.

¹¹⁶⁴ Anot J. Ambrazevičiaus senoji katalikų karta buvo „agresyviai nusistačiusi nekrikščioniškosios ideologijos atžvilgiu“ (*Ambrazevičius J.* Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe, p. 12). Tuo tarpu „Židinys“ „respektavo kitas ideologijas [...]“. Dar toliau konsolidacijos linkme nuėjo NR (*ibid.*, p. 13). O „XX amžius“ jau telkė „įvairių ideologijų bendradarbius, kad tik jie būtų lietuviškos minties“ (*ibid.*). Dėl to pasak J. Ambrazevičiaus, „amžininkų jungiamasis sąjūdis“, senosios kartos kaltintas „katalikybės išdavimu“ (*ibid.*).

¹¹⁶⁵ „Santykiuose su religija tautybė esti pakilninama, iškeliamą iš grynai prigimtųjų sferų; jai esti nurodomas transcendentinis idealas, ji esti paskatinama išskelti iš savęs ko daugiausia kūrybinių jėgų [...]“ (*Maceina A.* Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma: lietuviškosios istoriosofijos bandymas // *Maceina A.* Raštai. Vilnius: Margi raštai, 2005, T. 10, p. 507).

¹¹⁶⁶ „Tik ramieji laikai gali pakęsti ekskliuzyvistinę liniją. Tamsybių valandoj visa tauta sutarimo ir meilės keliu privalo žygiuoti“ (*Juška S.* Sugyvenimas ir įsitikinimų laisvė // Panevėžio garsas. 1940, Nr. 20, p. 4) Su straipsniu solidarizavosi „Tiesos kelias“ (Apie bendradarbiavimą // *Tiesos kelias.* 1940, Nr. 6, p. 344).

¹¹⁶⁷ Trimakas R. Lietuvių nacionalinis identitetas... , p. 67.

įprasmina save – valstybė. Valstybinis patriotizmas A. Maceinai tampa svarbesniu ir labiau palaikytinu negu bet kuri pasaulėžiūrinė ideologija, kuriai faktiškai prilyginama ir reali (Bažnyčios atstovaujamoji) katalikybė, todėl jis ir pasisako prieš „pasaulėžiūrinę valstybę“¹¹⁶⁸. Valstybę Maceina mato tik tautinę, todėl faktiškai ta bendruomenė, kuriai pasiaukodamas individas virsta asmeniu (tampa laisvu) yra tauta. Būtent tauta yra ta bendruomenė, kurioje asmuo gali geriausiai išskleisti save ir atlikti savo katalikiškas pareigas. Maceina net teigia, kad nutautinti individą reiškia „atitverti jį neperžengiama tvora nuo pilnutinio išsiskleidimo [...]“¹¹⁶⁹. Jis apgailestauja, kad „Mes vis dar sukamės užburtame individualizmo rate ir nepastebime, kad jau nuo Karlo Markso laimėjimo bendruomeninis (klasinis, šeiminis, tautinis, rasinis) žmonijos pobūdis pradeda konkrečiai reikštis gyvenime kaip nepalaužiama jėga“, todėl „[...] šalia stabmeldiškojo nacionalizmo turi atsirasti ir krikščioniškasis nacionalizmas“. Pasak Maceinos kiekviena tauta vaidina tokį svarbų vaidmenį Dievo Apvaizdos planuose, kad pakrikštyta tauta tampa „ne tik sacra, bet ir sancta“¹¹⁷⁰. Dar daugiau: „ji jau ir šioje prigimtoje tvarkoje yra šventas dalykas – res sacra“¹¹⁷¹. Net ir pati religija įgauna tautinių formų ir kyla iš tautos: tauta apsprendžia savo formomis žmogaus mąstymą, jo papročius, jo institucijas, religiją. Bažnyčia taip pat remiasi į tautą, susikuriančią „savas santykiavimo su Dievu formas, kurioms krikščionybė suteikia išganomosios jėgos“, o tautinė simbolika „tampa antgamtinių malonių ir antgamtinių dovanų tarpininke“¹¹⁷². Maceina pritariančiai cituoja Romano Guardini: „Tautiniai santykiai yra tokie gilūs, kad pati tauta virsta dieviškąja paslaptimi, į kurią reikia tikėti. Kas su ja praranda ryšį, tas jį praranda ir su gyvuoju Dievu“¹¹⁷³.

Taigi Maceinos pasaulėžiūroje katalikybė ir tautiškumas ištirpsta vienas kitame, susilieja, į pirmą planą regimai išskylant tautiškumui. Tauta tiesiogine to žodžio prasme sakralizuojama. Kultūrininko darbas tampa savotiškomis šv. Mišiomis (liturgija). Tautiškumas tampa svarbiausia asmens reikšimosi forma, jo veiklos tikslu. Asmuo save išreiškia (gyvena pilnavertį gyvenimą) tik tarnaudamas tautai. Taip yra todėl, kad tautiškumas, patriotizmas gyvas tik tada, kai jis veiklus, kai jis pasireiškia veiksmu. Pasiaukoti tautai tobulai gali tik moraliai nepriekaištingas žmogus. Moralės garantas yra Bažnyčia. Todėl tikras patriotizmas neatsiejamas nuo katalikybės (tikėjimo): santykiyje su tautiškumu ji tampa stimulu moraliai disciplinuotam elgesiui, būtinu stipriai, organizuotai tautai sukurti, ir, antra, lietuvių tautos kultūrinio paveldu, jos faktišką formą. Katalikiškumas Maceinai taip pat ir kriterijus, leidžiąs įvertinti kiekvieno žmogaus dorovinės būsenos ir visuomeninių santykių kokybę apskritai, jos aukščiausio laipsnio rodiklis. Tačiau ta terpė, kurioje veikia žmogus ir kurioje išryškėja jo dorovinė vertė – tai tauta. Todėl tautiškumas, tautinis solidarumas Maceinos pasaulėžiūroje iškyla kaip faktiškai svarbiausias jos elementas, kategorinis imperatyvas (nors idealiu pamatu lieka katalikybės tiesos, visų pirma, ontologinės ir eschatologinės), iš esmės ir nulemiantis

¹¹⁶⁸ Maceina A. Valstybė ir pasaulėžiūra // XX amžius. 1939 m. liepos 20 d., Nr. 162, p. 3.

¹¹⁶⁹ Maceina A. Atitautinimas ir jo būdai // Maceina A. Raštai, T. 8: Pedagogikos filosofija, p. 571.

¹¹⁷⁰ Maceina A. Kristaus gimimas tautai // Maceina A. Raštai. Vilnius: Mintis, 2002, T. 10, p. 497. Religijos sutautinimo bei tautos sakralizacijos tendencijas išsamiai analizuoja M. Schulze – Wessel (*Wessel - Schulze M. Die Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im Östlichen Europa // Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im Östlichen Europa. Herausgegeben von Martin Schulze Wessel. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, S. 7 – 14*).

¹¹⁷¹ Maceina A. Kristaus gimimas tautai // Maceina A. Raštai, T. 10, p. 487.

¹¹⁷² Ibid., p. 492.

¹¹⁷³ Ibid., p. 484.

asmens dorovinę vertę. Tautiškumas jungia visus tautos narius nepriklausomai nuo jų išpažįstamos konfesijos ar kitokios pasaulėžiūros¹¹⁷⁴.

A. Maceina savo tautiškumo sampratos idėjinį kryptingumą, problematiką ir sąvokyną nemaža dalimi perėmė iš savo mokytojo S. Šalkauskio. A. Maceina kaip ir S. Šalkauskis naudojami „formos“ ir „turinio“ sąvokomis. „Turinys“ Maceinai (analogiškai Šalkauskiui) reiškė universalias, savaiminę reikšmę turinčias, bendras visai žmonijai vertybes. Taip suprastas „turinys“ yra moralinis atskaitos taškas, vertinimo kriterijus tautiškumui, nusakomam sąvoka „forma“. Taigi tautiškumas tėra forma tam bendražmogiškam turiniui. Tiek, kiek bendražmogiškas turinys traktuotinas kaip konkretaus tautiškumo moralinės vertės kriterijus, Maceinos jis laikomas krikščionišku (katalikišku). Su laiku „formos“ svarba vis labiau augo, ji vis labiau liejosi su „turiniu“ bei jo artimąja forma – krikščioniškumu (katalikiškumu), tautiškumui persmelkiant bendražmogiškas (krikščioniškas / katalikiškas) vertybes.

Valstybė Maceinos supratimu yra tautos objektyvizacija. Tokiu atveju suprantamas jos siekis tapti vienalyte, totalia. Dėl to Maceina ir teigia, kad tauta turi apimti visą viešąjį gyvenimą: „[...] padaryti mūsų valstybę tautine prasme totalinę [...], apsisvalyti nuo svetimtautiškų priemaišų, [...] padaryti mūsų valstybę lietuvišką yra visų mūsų uždavinys“¹¹⁷⁵. Straipsnyje „Tauta ir valstybė“ Maceina išvardija 4 naujosios valstybės bruožus: totalumas, tautiškumas, kultūriškumas, pedagogiškumas. Kultūriškumas reiškia opoziciją politiškumui, vadinasi, opoziciją senosios (liberalios) valstybės tikslams, kurie buvo siekiami politinėmis priemonėmis, o būtent per demokratinės valstybės institutus, taip pat ir politinius. Kultūriškumas suvokiamas ir kaip opozicija liberalizmo (liberalios valstybės) kultūrinei raiškai ir faktiškai sutapatinamas su tautiškumu. Tokia tautinė valstybė vykdytų griežtą politiką tautinių mažumų atžvilgiu. Buvo deklaruojama, kad „valstybės ribos turi sutapti su tautos ribomis [...]“, pateisinamas mišrių vedybų draudimas, pasisakoma už svetimtaučių nutautinimą, iškelimą arba leidimą jiems naudotis tik prieglaudos teisėmis¹¹⁷⁶. 1939 m. Maceina pasiūlė ištisą programą Vilniaus krašto „atitautinimo problemos“ sprendimui, pats pripažindamas, kad tokia programa gali pasirodyti esanti nacionalistine: „Jeigu nacionalizmą suprasime sveika prasme, tuomet iš tikro ji tokia yra“¹¹⁷⁷.

Orientacija į tautiškumą nulėmė tai, kad su nekatalikiškomis organizacijomis buvo bendradarbiaujama, įsitraukiama į jų veiklą. Tam reikėjo pateisinimo Bažnyčios doktrinoje. Vienas iš sprendimų – neutralių organizacijų atskyrimas nuo priešišku¹¹⁷⁸. Su neutraliosiomis

¹¹⁷⁴ Toks tautiškumo suabsoliutinimas lengvai išvelgiamas jau 1936 m. deklaracijoje: „Didžioji šitos krypties [pozityvios minties ir kūrybos kūrybos] idėja, kuri turi būti jaučiama ir gyvenama visų mūsų tautos narių, yra Valstybė, o aukščiausias josios turinys yra Lietuviškoji Kultūra“ (Į organiškiosios valstybės kūrybą // Naujoji Romuva. 1936 m. vasario 23 d., Nr. 8 (268), p. 170). „[...] tauta yra organiška. [...] Šita tautos organizacija [...] tautinė valstybė. Sava valstybė nėra tautai primesta iš viršaus, bet kilusi iš josios vidaus“ (ibid.). „[...] mūsų valstybės forma, jos lytys turi būti lietuviškos. Mūsų valstybės konstitucija turi būti mūsų visos tautos pagrindinių tendencijų išraiška“ (ibid., p. 173).

¹¹⁷⁵ Maceina A. Tauta ir valstybė // Maceina A. Raštai, 2007, T. 12, p. 62. Tai būdinga radikaliajam nacionalizmui (Girmius K. K. Lemtingieji 1941 – ieji: holokausto Lietuvoje prielaidų klausimu, p. 93).

¹¹⁷⁶ Maceina A. Tauta ir valstybė // Maceina A. Raštai, 2007, T. 12, p. 61.

¹¹⁷⁷ Maceina A. Tautinis auklėjimas nutautintoje Vilniaus aplinkoje // Maceina A. Raštai. Vilnius: Mintis, 2002, T. 8, p. 602.

¹¹⁷⁸ KVC Vyriausiosios valdybos kreipimasis į Kaišiadorių, Kauno, Panevėžio, Telšių ir Vilkaviškio KVC rajonų valdybas (1934 m. balandžio 9 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 320.

bendradarbiavimas (ar priklausymas joms) tam tikromis aplinkybėmis buvo pateisinamas, o su priešiškomis – besąlygiškai draudžiamas. Santykio su neutraliosiomis organizacijomis nustatymas tampa viena svarbiausių problemų Lietuvos Bažnyčiai. Santykis su jomis priklausė nuo politinės ir ideologinės konjunktūros: leidžiamas bendradarbiavimo laipsnis ne kartą keitėsi¹¹⁷⁹. Veikiant tautinio solidarumo tendencijai vis daugiau organizacijų buvo įvardijamos ne priešiškomis, bet neutraliomis, kas įgalino bendradarbiavimą su jomis. Kaip tik jaunieji katalikai buvo tie, kurie ypač skatino šią tendenciją, nes jiems buvo paranku plėsti savo veikimo bazę. Buvo linkstama į tai, kad dalyvavimas valstybės gyvenime, nepaisant valdžioje esančios partijos ideologinės priklausomybės, nereiskia katalikybės išsižadėjimo¹¹⁸⁰, o atvirkščiai yra skatintinas. Kartu tie, kurie pasisake už bendradarbiavimą, suvokė, kad bet kokia partija, režimas ar valdžia neišvengiamai turi ideologinį aspektą, todėl politika visada yra bendradarbiavimas. Ieškota teologinių argumentų, siekiant kuo platesnio bendradarbiavimo su neutraliosiomis organizacijomis: jaunieji katalikai, stengėsi įrodyti, kad KA neapima viso katalikiškumo – anot jų, katalikiškos ir tos organizacijos, kurios neįeina į KVC, ir net tos, kurios nedeklaruoja savo katalikiškumo¹¹⁸¹. Ir patys aktyviai tokiose organizacijose dalyvavo. O iš kitos pusės pabrėžta, kad religinio matmens stokojo ir kai kurios katalikiškos organizacijos. Santykis su neutraliosiomis organizacijomis turėjo ir santykio su socialinėmis bei ekonominėmis organizacijomis, neįeinančiomis į KVC ar neturinčiomis vyskupų pripažinimo, t.y. priklausančiomis KA tik netiesiogiai, aspektą. Santykis su jomis faktiškai priklausė nuo šių organizacijų respekto katalikybei pareiškimo vienu ar kitu hierarchijos katalikišku pripažintu ženklu. Taigi JKS galimybės įgyvendinti savo planus ne per Bažnyčios institutus nemaža dalimi priklausė nuo hierarchijos verdikto dėl atitinkamos organizacijos santykio su katalikybe.

Daugelis tų priemonių, kurios buvo vykdomos katalikybės konkurencingumui stiprinti, objektyviai pasitarnavo ir visos tautos labui, pavyzdžiui parapijos institucijų komplekso (parapijos namai (ramovė), skaitykla, sporto aikštelė), katalikiškų bibliotekų tinklo kūrimas, periodinių leidinių, knygų platinimas liaudyje¹¹⁸², buvo ir visos tautos civilizacinio – kultūrinio pajėgumo stiprinimo darbas. Juo labiau, kad esant didžiulėms ideologinėms priešpriešoms kultūrinių vertybių kūrimas ir buvo įmanomas tik atskirų ideologinių grupių rėmuose.

Įvairios į KVC įeinančios ir nuo jaunųjų katalikų priklausančios organizacijos taip pat savo uždaviniu laikė lietuviškos sąmonės plėtojimą. KA veikėjų pasisakymuose buvo labai ryškus socialinio – ekonominio ir tautinio matmens akcentavimas, angažavimasis tautiškumui. Pav. „Pavasario“ vadovų, publicistų retorikoje jaunakatalikiška, dinamišką akcentuojanti, retorika

¹¹⁷⁹ Pasisakyta už katalikų dalyvavimą bendroje ekonominėse draugijose (*Butvila V.* Aktualieji katalikų akcijos reikalai // *Tiesos kelias*. 1935, Nr. 7 – 8, p. 406), dalyvavimą valstybės gyvenime (KVC Vilkaviškio rajono valdybos raštas skyrių valdyboms (1939 m. lapkričio 8 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 5). Tačiau būta ir tradicionalistinio vertinimo (*J. G.* Apie nekatalikiškas organizacijas katalikų visuomenėje // *Panevėžio garsas*. 1935 m. rugsėjo 22 d., p. 1).

¹¹⁸⁰ *Luigi Sturio*. Bendradarbiavimo katalikų su nekatlikais pavyzdžiai ir dėsniai // *Tiesos kelias*. 1934, Nr. 3, p. 168.

¹¹⁸¹ „[...] toji tautos dalis, kurią šiandien reprezentuoja Katalikų Veikimo Centras, dar neapima visos katalikybės ir visų katalikiškųjų elementų. Jie gali sutilpti tik labai plačiuose pačios katalikų Bažnyčios rėmuose“ (*Petrikonis I.* K.V.C. konferencijai susirenkant // *XX amžius*. 1937 m. gruodžio 3 d., p. 3).

¹¹⁸² *Šilinis K.* Sodžius Kaune, Kaunas sodžiuje // *Mūsų laikraštis*. 1938 m. gruodžio 22 d., p. 3.

išsiliedavo patriotizmo deklamacijomis¹¹⁸³. Iššauktintas katalikybės kultūrinis – civilizacinis, t.y. jungties su Vakarų civilizacija, vaidmuo. Katalikybė laikyta ideologija, apsaugojusia lietuvių tautą nuo ištirpimo stačiatikių masėse ar fizinio išnaikinimo ir padėjusia pagrindus jos tautinei kultūrai¹¹⁸⁴. Tačiau kartu radikaliajame JKS sparno organe – NR - neretai palankioje šviesoje buvo pristatoma ikirikščioniškoji Lietuva¹¹⁸⁵.

Studentų ateitininkų vertybių skalėje tautinis solidarumas laikytas aukščiausia vertybe. Ypač tai išryškėjo kriziniais 1938 – 1940 m.¹¹⁸⁶. Tautinio solidarumo nuostata itin ryškiai pasireiškė ateitininkų dalyvavimu neutraliosiose (bendratautinėse) organizacijose. SAS planuose buvo išsakomi siekiai sueiti į draugiškus santykius su tokiomis organizacijomis kaip Pasaulio lietuvių studentų sąjunga, Vilniui vaduoti sąjunga (VVS) ir Užsienio lietuviams remti draugija, stengiantis įgyti kuo didesnės įtakos jose¹¹⁸⁷. Entuziastingai įkurtas Patriotinio fronto akademinis skyrius, kuriame, kaip teigta, turi dirbti „visi lietuviai nežiūrnt jų ankstesnių įsitikinimų“¹¹⁸⁸.

Reziumuojant galime konstatuoti, kad jaunesiems katalikams būdinga atvirosios katalikybės samprata įgalino pasišventimą tautos solidarumo puoselėjimui ir bendradarbiavimą su mažiau katalikybei angažuotomis organizacijomis ar nekatalikais. Prie to prisidėjo ir neutraliosios organizacijos sąvoka.

4. 2. JKS tautinės programos realizavimo organizacinis aspektas

Kaip jau minėta pagrindas jaunesiems katalikams bendradarbiauti tautos interesų vardan su nekatalikais, buvo vadinamųjų neutraliųjų organizacijų išskyrimas. Tokios organizacijos buvo tapusios tautinės ideologijos kristalizacijos centrais. Jas galima vadinti bendratautinėmis. Tai visų pirma NR kultūrinis sąjūdis, taip pat Šaulių sąjunga, VVS, Lietuvos Vakarų sąjunga, Draugija užsienio lietuviams remti (DULR) ir kitos. Svarbiausia jų – NR sąjūdis, kurio suformuluotas tautiškumo ir katalikiškumo santykis patenkino, reikia manyti, didesnės dalies šių organizacijų narių poreikius arba per NR bendradarbius šie buvo kreipiami priimti jo (taigi ir JKS) ideologiją¹¹⁸⁹, nes daugeliui šių organizacijų narių katalikybė nebuvo svetima. Patys jaunieji katalikai nebuvo labai populiarūs bendratautinėse organizacijose – baimintasi, kad dėl savo sąsajų su KA struktūromis jie

¹¹⁸³ „[...] didysis mūsų tautos ėjimas į laimę, laisvę, susiklausymą, garbę ir didybę“ (*Kairys A.* Didysis lietuvių tautos ėjimas // *Jaunimo vadas.* 1939, Nr. 4, p. 66). „Šiandie visas pasaulis drauge ir Lietuva, gyvena pašėlusį tempą, dinamiškumą, aktyvumą“ (*Gyvenamasis momentas* // *Jaunimo vadas.* 1939, Nr. 3, p. 33). „[...] degte degame savo Tautos meile, pažanga, gerove“ (*ibid.*).

¹¹⁸⁴ *Sužiedėlis S.* Veidu į Katalikų Bažnyčią: Lietuvos krikšto 550 metų sukakčiai priminti // *Židyns.* 1937, Nr. 4, p. 441 – 453; *Yla S.* Krikščionybė ir kultūrinė lenkų invazija Lietuvoje // *Tiesos kelias.* 1938, Nr. 5, p. 312 – 336; *Bumblauskas A.* Zenono Ivinskio vieta mūsų istoriografijoje // *Naujoji romuva.* 1994, Nr. 1, p. 7 – 10.

¹¹⁸⁵ *Slavėnas P.* Istorinis Europos likimas // *Naujoji romuva.* 1938, Nr. 49, p. 943 – 944; *Ambrazevičius J.* Lietuvių liaudies pasakojimai // *Naujoji romuva.* 1937, Nr. 4 – 5, p. 83 - 87.

¹¹⁸⁶ Anot „Kęstučio“ korporacijos pirmininko Kriaučiuo „Studentija turi įsidėmėti, kad Lietuva priklausio lietuviams!“ (*Kasparavičius A.* Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse... , p. 129).

¹¹⁸⁷ VDU studentų ateitininkų sąjungos 1935 – 1936 darbo planas // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 343, l. 50.

¹¹⁸⁸ Akademinis jaunimas realiai vykdo vienybę // *XX amžius.* 1939 m. kovo 30 d., p. 4. VDU Patriotinio fronto skyrius lietuvių studentų įsteigtas 1939 m. kovo 29 d.

¹¹⁸⁹ NR sąjūdis pasižymėjo itin stipria sąveika su bendratautinėmis organizacijomis, todėl šia prasme traktuotinas kaip viena iš jų. Jaunieji katalikai skverbėsi į bendratautines organizacijas, stengėsi įgyti įtaką, turėti savo atstovų jų vadovybėse (*Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas* (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299).

pirmenybę vis dėlto teiks savo ideologijai. Tačiau jie galėjo savo tikslų siekti per sluoksnį žmonių, dalyvavusių ir JKS, ir NR sąjūdyje (tokių kaip P. Slavėnas, S. Kolupaila). Šio sluoksnio atžvilgiu JKS ir NR sąjūdis buvo vienas, tačiau turintis du centrus. Jaunieji katalikai, kaip radikaliausi KA veikėjai, turėjo katalikybės sampratą iš esmės mažai tesiskiriančią nuo Keliuočio, tačiau veikdami daugiau KA visuomenėje – konservatyvesnėje ir mažiau išsilavinusioje (daugiausia kaimo) - vartojo šiai katalikų visuomenės daliai suprantamą kalbą, norėdami būti suprasti ir priimti. Naujos, atviresnės, modernesnės, katalikybės idėjas jie aiškiau galėjo skelbti inteligentus sutelkusiame NR sąjūdyje, kurio iniciatorius J. Keliuotis ir kiti besibūrę apie NR, rezervuočiau žiūrėjo į pareigą paklusti Bažnyčios autoritetui, kartu tapatindamiesi su katalikybe, juo labiau, kad J. Keliuotis dar ir savo praeities veikimu buvo susijęs su KA, žinantis ir vartojantis jos frazeologiją, tačiau kartu palaikomas ir tautinių katalikų. Todėl NR puslapiuose buvo išsakomos tos JKS idėjos ar planai, kurie negalėjo būti išsakyti „XX amžiuje“ ar „Židinyje“¹¹⁹⁰. Tad NR egzistavimas buvo naudingas jaunesiems katalikams ir apskritai visai katalikų visuomenei.

Ypač didelę reikšmę JKS turėjo NR bičiulių sąjunga, kurios nariais tapdavo bent jau užsiprenumeravę NR. Jie paremdavo materialiai, dalyvaudavo diskusijose centriniame klube, o taip pat NR bičiulių sąjungos skyrių organizuojamuose vakaruose, diskusijose, paskaitose, susirinkimuose. NR bičiulių sąjungos skyriai veikė apskričių centruose, daugelyje kitų miestų ir miestelių. 1937 – 1938 m. būta planų plėsti sąjungos veiklą¹¹⁹¹. NR klubas vienijo iškilius Kauno intelektualus. Jo posėdžių dalyviais buvo patys jaunieji katalikai ir jiems artimi, svarstę ne tik literatūros ir meno, bet ir įvairiausių visuomeninius – politinius klausimus¹¹⁹², kurių pagrindu buvo formuojama NR sąjūdžio ideologija. J. Keliuotis turėjo aiškią šiam klubui skirtą užduotį – „sudaryti tokį galingą kūrybinį sąjūdį, kuris jau pajėgtų atnaujinti visą Lietuvos kultūrinį gyvenimą ir suteikti jam šiuolaikinį, europinį lygį“¹¹⁹³. 1940 m. NR klubas pradėjo veikti Vilniuje.

Žymiais NR bičiulių sąjungos veikėjais buvo pats J. Keliuotis, S. Bačkis, K. Bizauskas (kurį laiką NR bičiulių sąjungos CV pirminkas), B. Čėsnyš, K. Dineika, G. Galvanauskas, J. Grinius, J. Grušas, A. Juška, J. Kaškelis, I. Malinauskas, P. V. Raulinaitis, P. Slavėnas, G. Valančius, Adolfas Valeška, Justinas Vienožinskis, Kostas Vosylius ir daugelis kitų¹¹⁹⁴, bendradarbiavusių ir „XX amžiuje“ bei „Židinyje“¹¹⁹⁵. Savo ruožtu NR skelbėsi jaunieji katalikai ar jiems labai artimi, iš kurių paminėtini K. Bradūnas, B. Brazdžionis, P. Dielininkaitis, J. Eretas, Z. Ivinskis, A. Maceina, J.

¹¹⁹⁰ Pav. iš studijų Austrijoje grįžę J. Urmanas ir G. Valančius bandė propaguoti „Židinyje“ korporatyvizmo, idealistinės sociologijos idėjas (*Valančius G.* Othmaro Spanno universalumas // *Židinyš.* 1932, Nr. 12, p. 433 – 441; *Urmanas J.* Korporatyvinė santvarka teorijoje // *Židinyš,* 1934, Nr. 3, p. 246 – 254), bet tuo metu jos dar buvo nepriimtinos KA elitui. Užtat tiko NR.

¹¹⁹¹ Išsikeltas tikslas išplėsti sąjungos tinklą, materialiai remti NR, o svarbiausia - „skleisti „N.R.“ skelbiamą pasaulėžiūrą“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. balandžio 9 d.) // *LCVA,* f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 61). Ir 1938 m. Keliuotis stengėsi stiprinti NR bičiulių sąjungą (Bendradarbio „Sprindys“ pranešimas (1938 m. balandžio 19 d.) // *LCVA,* f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 69).

¹¹⁹² NR klubo posėdžių temos ir dalyvių sąrašai. // *NB RS,* f. 31 – 187.

¹¹⁹³ *Keliuotis J.* Justinas Vienožinskis ir jo epocha // *NB RS,* f. 31, b. 50, l. 51.

¹¹⁹⁴ NR bičiulių sąjungos visuotinė konferencija // *Naujoji Romuva.* 1935, Nr. 12 – 13, p. 308 - 309; NR bičiulių sąjungos įstatai // *LCVA,* f. 402, ap. 4, b. 649, l. 11v.

¹¹⁹⁵ *Keliuotis J.* Rūpestis lietuviškąja kultūra // *XX amžius.* 1936 m. birželio 25 d., p. 3; *Galvanauskas G.* Planingai tvarkytinas žemės ūkis. *XX amžius.* 1939 m. liepos 13 d., p. 12; *Juodeika V.* Pasaulio ūkio sutemos // *Židinyš.* 1936, Nr. 11, p. 402 – 403; *Čėsnyš B.* Kristaus gimimas ir mitai // *Židinyš.* 1935, Nr. 12, p. 489 – 901 ir daugelis kitų.

Maceinienė, K. Pakštas, J. Pankauskas, A. Puodžiukynas, A. Salys, I. Skrupskelis, S. Sužiedėlis, A. Vaičiulaitis, J. Paukštelis¹¹⁹⁶. NR jungė kariškius, valstybės aparato darbuotojus, diplomatus, dėstytojus, eksklerikus, laisvamanius (toku buvo P. Slavėnas)¹¹⁹⁷ ir kitus, susirūpinusius tautinės kultūros puoselėjimu.

NR ir JK sąjūdyje reikšmingas buvo P. Slavėno ir S. Kolupailos¹¹⁹⁸ vaidmuo. P. Slavėnas NR, „XX amžius“, „Židinio“ ir kitų leidinių puslapiuose nuosekliai pasisakė už lietuvių tautos politinį bei socialinį solidarumą, pasaulėžiūrinę toleranciją, ideologinės konfrontacijos mažinimą, masinį kultūros ir civilizacijos vertybių platinimą (kultūros institucijų tinklo plėtimą kaime), modernizavimąsi, ragino tautą būti pasiruošusią potencialiam nepriklausomybės praradimui ir kovai už jos atstatymą, skatino stiprinti savo psichologinę ištvėrę, siekiant atlaikyti ilgalaikę grėsmę tautos likimui¹¹⁹⁹. Aktyviai veikė kultūrinėse organizacijose (Lietuvos Vakarų sąjunga, Tėvynės sąjunga), besiangaužavusiose lietuvių tautinės savimonės stiprinimui, teritorijos integralumui. Ir sovietų valdžios metais laikėsi nuostatos, kad būtina išoriškai prisitaikyti, tačiau neišsižadant to, kas sava, paskaitų forma bandė žmonėms perteikti alternatyvius dominuojančiam gamtamokslinius modelius¹²⁰⁰. S. Kolupaila, buvęs daugelio svarbių katalikiškų ir bendratautinių organizacijų vienu iš vadovų¹²⁰¹, taip pat buvo įsitikinęs, kad vardan lietuvių tautos bendradarbiavimas įmanomas su bet kokio ideologinio nusistatymo žmonėmis. Jis skaitydavo paskaitas ir SSRS tautų kultūrai pažinti draugijos prašymu, bendradarbiavimą su SSRS apskritai laikydamas naudingu Lietuvai¹²⁰². Sovietų valdžios metais S. Kolupailos prosovietinė veikla buvo sąlygota sąmoningo apsisprendimo veikti tautos labai sovietinių struktūrų rėmuose: anot jo, „mes, lietuviai, neturėtume užleisti atsakingų pareigų rusams ir vietiniams komunistams“¹²⁰³.

NR rėmuose JKS suėjo į glaudžius kontaktus su VVS, turėjusia apie 25 000 narių ir 600 000 rėmėjų¹²⁰⁴. Jos vadovybės nariai F. Kemėšis ir B. Vitkus aktyviai bendradarbiavo JKS spaudoje, palaikė juos, o jaunieji katalikai ir jiems artimi savo ruožtu priklausė VVS vadovybei¹²⁰⁵. F. Kemėšis ir po VVS uždarymo liko veikti toliau savo veiklą vykdydžiusiame Vilniaus Geležiniame fonde. VVS veikloje dalyvavo nemaža katalikų (ypač pavasarininkų), tad nenuostabu, kad sąjungos patriotinė

¹¹⁹⁶ Iš NR numerių turinio metinių apžvalgų.

¹¹⁹⁷ Binkis G. Paulius Slavėnas Kazio Binkio šeimos aplinkoje // *Matulaitytė S.* (sud.). Akademikas Paulius Slavėnas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 201.

¹¹⁹⁸ Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka (1942 m. vasario 11 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 118, l. 158.

¹¹⁹⁹ „Turime ne tik pasiruošti, jei kils reikalas, žūt būtinei kovai, bet turime taip pat išmokti patogiai gulėti po Damoklo kardu [...]“ (*Slavėnas P.* Mums reikia išmokti patogiai gulėti ir po Damoklo kardu // XX amžius. 1939 m. balandžio 15 d., p. 3).

¹²⁰⁰ P. Slavėnas dalyvavo įsteigiant „Žinijos“ draugiją (*Matulaitytė S.* Gyvenimo verpetuose, p. 22).

¹²⁰¹ Buvo LKMA narys (*Gimbutas J., Danys J.* Steponas Kolupaila. Čikaga: Akademinės skautijos leidykla, 1974, p. 94 - 96), talkininkavo ateitininkams (ibid., p. 111), dalyvavo NR klubo (ibid., p. 111 – 112), Kalinių globos „Soterija“ draugijos (ibid., p. 115). Katalikų universitetui remti draugijos veikloje, buvo vienas iš Skautų sąjungos vadovų (ibid., p. 109).

¹²⁰² *Kolupaila S.* Mano linkėjimai verslininkams 1940 m. // *Verslas*. 1940, Nr. 1, p. 3.

¹²⁰³ *Gimbutas J., Danys J., Steponas Kolupaila*, p. 172.

¹²⁰⁴ *Kairiūkštytė N.* Vilniaus vadavimo sąjunga. 1925 04 26 – 1938 11 25: istorinė apybraiža. Vilnius: Seimo 1-kl. „Valstybės žinios“, 2001, p. 225.

¹²⁰⁵ 1937 m. į VVS CK išrinkti JKS artimi A. Juška, F. Kemėšis, B. Vitkus, kandidatų liko kun. M. Jonaitis. Vilniaus Geležiniame fonde – F. Kemėšis, kandidatas J. Grinius (Vilniui vaduoti sąjungos suvažiavimas // XX amžius. 1937 m. lapkričio 2 d., p. 6).

veikla reikia katalikiškais formomis – pav. 1937 m. inicijuota akcija statyti kryžius, pažymint juos Vilniaus vardu¹²⁰⁶. Jaunieji katalikai daug dėmesio skyrė DULR¹²⁰⁷. Lietuvos Vakarų sąjungos vienu iš vadovų buvo P. Slavėnas. Svarbi visuomeniniu požiūriu - ypač jaunimo auklėjimui - buvo Skautų sąjunga. Jaunieji katalikai pritarė jos pripažinimui katalikiška ir kapelionų jai skyrimui¹²⁰⁸.

Aktyviai veikta karinio pobūdžio organizacijose. Iš jų ypatingą reikšmę turėjo itin populiarūs Šaulių sąjunga. 1938 – 1940 m. į Šaulių sąjungą įstojo daug opoziciškai režimo atžvilgiu nusiteikusių asmenų¹²⁰⁹. Jaunųjų katalikų spaudoje Šaulių sąjunga 1939 – 1940 m. buvo pristatoma labai teigiamoje šviesoje, raginta į ją stoti. Yra pagrindo manyti, kad JKS savo šalininkus į Šaulių sąjungą galėjo siųsti ir atšaukti komandiniu būdu¹²¹⁰. Pavasarininkai glaudžiai bendradarbiavo su šauliais, formuodami šaulių būrius iš savo narių. Keitėsi ir dvasininkijos požiūris į Šaulių sąjungą – ji imta laikyti neutralia organizacija ar net palankia katalikybei¹²¹¹. Šaulių sąjungos vadovybė taip pat buvo nusiteikusi palankiai Bažnyčios atžvilgiu.

Šaulių sąjunga buvo glaudžiai susijusi su VVS, DULR, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga (LKKSS). Jų vadovais neretai būdavo tie patys žmonės, kurių daugelis bendradarbiavo ir NR. Pav. ir Šaulių sąjungos, ir DULR veikloje dalyvavo Rapolas Skipitis, o Juozas Šarauskas buvo ir Šaulių sąjungos, ir Skautų sąjungos veikėjas. 1937 m. į LKKSS CV išrinkti ir Šaulių sąjungos ir / ar VVS veikėjai Petras Gužas, Jonas Kalnėnas, V. Statkus¹²¹². P. Gužas buvo ir Atsargos Karininkų sąjungos valdybos narys¹²¹³, o taip pat Ginklų fondo, įsteigto 1935 m. LKKSS iniciatyva, pirmininkas. Jis vadovavo ir Sąjungai Ginkluotosioms pajėgoms remti, turinčiai tikslą populiarinti Ginklų fondo idėją¹²¹⁴. Šios sąjungos apygardų atstovų suvažiavime 1939 m. į jos CV išrinktas ir I. Skrupskelis¹²¹⁵.

1939 m., kilus politinei krizei po Klaipėdos perdavimo Vokietijai, būtent bendratautinės organizacijos tapo visus lietuvius turinčios suvienyti organizacijos – Patriotinio fronto -

¹²⁰⁶ Rengiasi statyti Vilniaus Kryžius // Mūsų laikraštis. 1937 m. gegužės 1 d., p. 1.

¹²⁰⁷ Į DULR valdybą išrinkti J. Pankauskas, I. Skrupskelis, į rev. komisiją – K. Bajerčius, studentas ateitininkas Bronius Stasiukaitis (DULR – balsas šaukiąs lietuvių sąžinę // XX amžius. 1939 m. gegužės 22 d., p. 7).

¹²⁰⁸ *Gelažius V.* Daugiau nebegalima atidėlioti // XX amžius. 1938 m. gruodžio 5 d., p. 5. Pažymima, kad skautybė nėra kokia „šaliakonfesinė“ krikščionybė. Ji „reikalauja iš skautų laikytis savo konfesijos“ (ibid).

¹²⁰⁹ Į šaulius įstojo 10 000 naujų narių // Mūsų laikraštis. 1940 m. kovo 7 d., p. 16. Iš jų - keli tūkstančiai inteligentų (*Ivn. Daug.* Dvidešimt metų gimtosios žemės sargyboje // XX amžius. 1939 m. birželio 22 d., p. 12). „Trimitas“ turėjo 32 000 prenumeratorių (Dvidešimt metų // Trimitas. 1940, Nr. 20, p. 468).

¹²¹⁰ Reaguodami į informaciją apie Šaulių sąjungos inkorporavimą į LTS, jaunieji katalikai svarstė galimybę „atitraukti iš šaulių sąjungos savo vienminčius“ (VSD agentūros skyriaus politinių partijų ir organizacijų veiklos 1939 m. sausio mėn. apžvalga // LCVA, f. 378, ap. 10. b. 569a, l. 98).

¹²¹¹ *T. P.* Vienu svarstytinu reikalu // Tiesos kelias. 1939, Nr. 10, p. 754. Anot vysk. Brizgio, „[...] mūsų kraštas turi dvi realias pajėgas: karinę – tai kariuomenę bei Šaulių sąjungą ir antrą, dvasinę – tai Katalikų Akciją“ (*K. J. Pr.* Vysk. Dr. V. Brizgys apie religinius, dorovinius ir K. A. reikalus // Mūsų laikraštis. 1940 m. gegužės 1 d., p. 3). Šaulių gretose buvo keli šimtai kunigų (Pulk. Saladžius apie Šaulių S-gos veiklą // XX amžius. 1937 m. birželio 24 d., p. 3 – 4).

¹²¹² Lietuvos Kariuomenės Kūrėjų Savanorių S-gos dešimtmetis // Naujoji romuva. 1937, Nr. 27 – 28, p. 555.

¹²¹³ Ką svarstė atsargos karininkų suvažiavimas // XX amžius. 1940 m. vasario 5 d., p. 4.

¹²¹⁴ Ginklų Fondui suaukoti 5 milijonai Lt // XX amžius. 1939 m. birželio 5 d., p. 2. *Jurevičiūtė A.* Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga ir jos vaidmuo vidaus politikoje 1927 – 1940 metais // Karo archyvas, LR Krašto apsaugos ministerijos leidinys, T. 16, p. 239.

¹²¹⁵ Ginklų Fondui suaukoti 5 milijonai Lt // XX amžius. 1939 m. birželio 5 d., p. 2.

iniciatoriais¹²¹⁶. Patriotiniame fronte labiausiai pasireiškė tautiniam solidarumui būtinas pasaulėžiūrinis tolerantiškumas kaip būdingiausias tokių organizacijų bruožas, atitikęs daugelio lietuvių nusistatymą. Neleidus organizuoti Patriotinio fronto, imtasi kurti Tėvynės sąjungą, turėjusią perimti uždarytos, tačiau dar nelikviduotos VVS ir Vakarų Lietuvos sąjungos veikimo kryptis, materialinę bazę¹²¹⁷. Jos tikslas: ugdyti ir stiprinti lietuvių tautinę sąmonę, kelti jų kultūrinį lygį, skatinti modernėjimo procesą, masinį kultūros platinimą¹²¹⁸. Tarp steigėjų - katalikai ir laisvamaniai, dešinieji ir kairieji: A. Juška, Ona Beleckienė, K. Binkis, Antanas Miškinis, Justas Paleckis, Povilas Pakarklis, P. Slavėnas ir kiti. 1940 m. sausio 4 d. vykusiame suvažiavime jos CV nariais išrinkti J. Ambrazevičius, A. Andrašius, K. Binkis, kun. K. Čibiras, P. Gužas, A. Juška, J. Keliuotis, F. Kemėšis, Jurgis Kubilius, A. Miškinis, Juozas Papečkys, P. Slavėnas, o Garbės teisme ir A. Damušis¹²¹⁹. Jos reikalų vedėjas – Liudas Dovydėnas. Didelė dalis Tėvynės sąjungos veikėjų bendradarbiavo NR. Nepaisant sąjungos kultūrinio pobūdžio demonstravimo, kai kurie faktai leidžia teigti, kad joje nemažą įtaką turėjo politinės jėgos, oponavusios tautininkams¹²²⁰.

Labai svarbus faktorius, siekiant visuomeninės galios, yra įtaka kariuomenėje. Katalikų stovykla savo įtakos karinėse sferose mastą vertino gana optimistiškai¹²²¹. Atspirties tašku katalikams buvo S. Raštikis. Jis buvo pabrėžtinai iškeliamas, populiarinamas. Ryšius su juo, o taip pat gen. Stasiu Pundzevičiumi bei kitais kariškiais palaikė vysk. K. Paltarokas, tuo būdu turėdamas galimybę patirti opoziciškai nusiteikusios karininkijos nuotaikas¹²²². Aukštieji karininkai nesibaimindami dalyvaudavo viešuose katalikiškuose renginiuose. Patys jaunieji katalikai taip pat turėjo savo žmonių aukštųjų karininkų tarpe¹²²³. Ypač svarbūs buvo „XX amžius“ redakcijos nario P. Kupčiūno ryšiai su gen. štabo II – o skyriaus kariškiais. Artimai su P. Kupčiūnu bendradarbiavęs

¹²¹⁶ Lietuvos kariuomenės Kūrėjų Savanorių sąjunga. Patriotinis lietuvių frontas // XX amžius. 1939 m. kovo 30 d., p. 4; *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 354. Nors fronto steigiamajame susirinkime dalyvavo ir opozicinių politinių grupių (krikščionių demokratų (ir P. Dielininkaitis, K. Pakštas), liaudininkų, voldemarininkų) atstovai (*Jurevičiūtė A.* Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga..., p. 250).

¹²¹⁷ Vilniaus Vadavimo S-gos b. komitetas visiems VVS –gos apygardų ir skyrių komitetams (1939 m. liepos 29 d.) // LCVA, f. 565, ap. 1, b. 681, l. 11.

¹²¹⁸ „Tėvynės sąjunga – masinė kultūrinė organizacija“ // XX amžius. 1939 m. liepos 14 d., Nr. 157, p. 5.

¹²¹⁹ Suvažiavimų dienos Vilniuje // *XX amžius*. 1940 m. sausio 5 d., p. 9; „Tėvynės sąjunga – masinė kultūrinė organizacija“ // *XX amžius*. 1939 m. liepos 14 d., Nr. 157, p. 5; Antano Juškos apklausos protokolas (1944 m. lapkričio 2 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 5, l. 224.

¹²²⁰ Pasitarime dėl Tėvynės sąjungos kūrimo dalyvavo krikdemas P. Karvelis (Antano Juškos apklausos protokolas (1944 m. lapkričio 2 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 5, l. 216). VSD ataskaitoje teigiama, kad į „steigiamus „Tėvynės“ sąjungos skyrius daugiausia stoja liaudininkai ir krikščionys demokratai“, turėdami tikslą paversti šią sąjungą įrankiu kovai su tautininkais (Pažyma (1939 m. lapkričio 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 466).

¹²²¹ Bendradarbio „Jurgėla“ pranešimas (1939 m. rugpjūčio 18 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 59, l. 409.

¹²²² *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 190, 195, 234, 235.

¹²²³ *Eretas J.* Kazys Pakštas, p. 137. Anot JK oponento Jono Deksnio, katalikų (taip pat ir JKS) ryšiais buvo S. Raštikis, S. Pundzevičius, Vladas Karvelis ir kiti (*Deksnys J.* Lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai hitlerinės okupacijos metais (1941 – 1944 m.) // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 995, l. 76). Daugiau apie santykį su S. Raštikiu žr. l. 133.

pulk. Jonas Petraitis irgi turėjo pažįstamų aukščiausio rango kariškių tarpe¹²²⁴. Ladygos buvo seni J. Keliuočio ryšiai¹²²⁵. Patriotiniais tikslais turėta kontaktų su VSD¹²²⁶.

Labai svarbus buvo moderniausių mokslo tiriamąjį darbą vykdžiusių institucijų ar organizacijų, neretai karinio pobūdžio, kaip kad Mokslo vadybos draugija (MVD) ir Ginklavimosi valdyba su Karine tiriamąja (Chemijos) laboratorija, vaidmuo. MVD iniciatoriai ir vadovai buvo asmenys, bendradarbiaavę su NR ir veikę NR bičiulių sąjungoje: Ginklavimosi valdybos viršininkas Pranas Lesauskis, P. V. Raulinaitis, V. Juodeika, Prezidento Smetonos kanceliarijos vadovas Pijus Bielskus ir daugelis kitų žymių mokslo veikėjų, kariškių, ypač susijusių su Ginklavimosi valdyba¹²²⁷. NR itin daug nusipelnė vadybos populiarinimui, išspausdinusi net 15 straipsnių šia tematika. MVD su jaunaisiais katalikais siejo ir kitos aplinkybės: MVD buvo įsikūrusi Vaižganto g. 14, kur gyveno ir I. Skrupskelis¹²²⁸.

Reikšmingas buvo jaunųjų katalikų dalyvavimas bendratautinėse kultūrinėse ir švietimo organizacijose bei institucijose. Tarpukario Lietuvoje lietuvių kalbai skiriant itin didelę reikšmę lietuvių tautos konsolidacijoje, nemažą vaidmenį vaidino Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga, įsteigta 1935 m. Jaunųjų katalikų įtaka šioje sąjungoje buvo didelė¹²²⁹. Tai nestebina: dauguma TFF filosofijos skyrių absolventų buvo mokytojai (nemaža dalis studijavo būtent lietuvių kalbą ir literatūrą), dirbusių daugiausia provincijoje. Aktyviai pasisakyta už Lituaniistikos instituto įkūrimą. J. Ambrazevičius, B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis turėjo nemažos įtakos „Sakalo“ leidyklos vadovams¹²³⁰. Tam tikrą politinį poveikį turėjo K. Pakšto ir J. Urmano dalyvavimas „Rotary“ veikloje¹²³¹.

Priklausyta ir tautininkų iniciatyva įsteigtoms draugijoms, iš kurių itin svarbus buvo Socialinių ir politinių mokslų institutas¹²³². JKS ideologiniai principai ir episkopato parama įgalino

¹²²⁴ Palaikė ryšius su pulk Juozu Vėbra, generolais S. Pundzevičiumi, Kaziu Sprangausku (Areštuotojo Jono Petruičio tardymo protokolas (1940 m. gruodžio 24 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. 27042/3, t. 2, l. 171 - 172) ir kitais.

¹²²⁵ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai, p. 280 – 282. Su K. Ladyga santykius palaikė Z. Ivinskis (*Ivinskis Z.* Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1939 m. lapkričio 1 d.)).

¹²²⁶ Su VSD direktoriumi A. Povilaičiu pokalbių turėjo Z. Ivinskis (*Ivinskis Z.* Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1938 m. gruodžio 22 d.). A. Povilaičio teigimu jis perdavęs kun. J. Prunskiuviui komunistų gyvenamų vietovių sąrašą (Išrašas iš Augustino Povilaičio tardymo protokolo (1941 m. balandžio 10 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b.117, l. 256).

¹²²⁷ Tai vadybos specialisto Vytauto Graičiūno suburti žmonės (*Rudokas J.* Vadybos pradžia Lietuvoje // *Rudokas J.* (sud.). Gimė Čikagoje, dirbo Lietuvai, žuvo Sibire...: Vytautas Andrius Graičiūnas, 1898 – 1952. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 88 – 94, 97). Pulk. J. Vėbros vadovaujamoje Karinėje tiriamojoje laboratorijoje dirbo daug angažuotų katalikų (Kaltinamojo Romualdo Masiulionio tardymo protokolas (1951 m. balandžio 17 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. 20096, l. 168).

¹²²⁸ MVD būstinė buvo V. Graičiūno bute (*Rudokas J.* Vytauto Andriaus Graičiūno fenomenas, p. 134).

¹²²⁹ J. Ambrazevičius buvo išrinktas jau į pirmąją CV (Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga // *Židinys*. 1940, Nr. 1, p. 115), o 1940 m. - sąjungos pirmininku (ibid., p. 116).

¹²³⁰ *Žukas V.* Sakalo bendrovė raštams leisti ir platinti 1924 – 1940 ir 1943 – 1944. Vilnius, 1998, p. 26, 45.

¹²³¹ *Pšibilskis V.* Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės, p. 185. K. Pakšto klube pasakytos mintys „kitą dieną rimtai buvo nagrinėjamos prezidentūroje ar ministrų kabinete [...]“ (ibid., p. 187).

¹²³² NR veikėjas V. Juodeika buvo vienas iš Socialinių ir politinių mokslų instituto įkūrėjų (Socialinių ir politinių mokslų institutas // *Lietuvių enciklopedija*, 1963, T. 28, p. 241). Instituto nariu norėjo tapti J. Keliuotis (Prašymas priimti Socialinių ir Politinių Mokslų Instituto nariu (1936 m. balandžio 20 d.) // NB RS, f. 31 – 6, l. 1). Dalyvauta taip pat Instituto iniciatyva įsteigtoje Lietuvių – italų draugijos

jos atstovus darbuotis ir tautininkų valdžios aparate. Jaunieji katalikai labai įtakojo Užsienio reikalų ministeriją¹²³³. Turėta ryšių „Eltoje“. Jau minėta, kad J. Urmanas įsitvirtino kaip „Lietūkio“ vadovas, o per V. Jurgutį buvo įtakojiama Lietuvos Banko politika¹²³⁴. Apskritai jaunieji katalikai stengėsi dalyvauti visose įmanomose organizacijose¹²³⁵, siekdami kuo didesnės, įvairiapusiškesnės įtakos visuomenei.

Reziumuojant tenka konstatuoti, jog JKS tautinė programa daugiausia buvo realizuojama per neutraliąsias (bendratautines) organizacijas, iš kurių svarbiausia programos realizavimui buvo NR kultūrinis sąjūdis, sudaręs galimybes jauniems katalikams bendradarbiauti ir su kitomis bendratautinėmis organizacijomis.

4. 3. Šalies modernizavimo programa

Šalies modernizavimo programa, kaip jau minėta, apima jos civilizavimą - sukultūrinimą, socialinių santykių harmonizavimą ir modernizavimą bei tam būtinų visuomenės būdo savybių - moralinio atsparumo, energingumo, aktyvumo, tvarkingumo – ugdymą. Ji jokia būdu nebuvo vien jauniems katalikams būdinga, tačiau, vis dėlto, to meto visuomenėje ji daugiau sieta su jaunaisiais katalikais, neatsitiktinai vadintais „dinamistais“¹²³⁶. Prie jos kūrimo daugiausia prisidėjo JKS plačiąja prasme lyderis K. Pakštas, trumpai ją nusakęs savo garsiaisiais lozungais: „Pasukime Lietuvos kultūrinio gyvenimo laikrodį šimtą metų pirmyn!“, „Veidu į jūrą“. Šie šūkiei ir yra trumpos tokios programos formulės, sutraukiančios visa tai, kas esminio apie visuomenės modernizavimo siekius gali būti pasakyta. Jaunieji katalikai siekė santykių tarp atskirų visuomenės grupių harmonizavimo, visų įmanomų priešpriešų tautoje pašalinimo, civilizacijos vertybių paskleidimo galimai didesniai žmonių skaičiui. Išsamiai savo programą K. Pakštas atskleidė straipsnyje „Lietuviškojo dinamizmo gairės“¹²³⁷. Jame būtinomis modernios lietuvių tautinės kultūros ir civilizacijos kūrimo priemonėmis – civilizacijos gairėmis – laikomos: elektrifikavimas, industrializavimas, urbanizavimas, mūro statybos masinis įdiegimas, kaimo infrastruktūros gerinimas, kultūros, švietimo ir sveikatos apsaugos tinklo plėtojimas, masinis kultūros diegimas kaime, socialinių santykių harmonizavimas. Be to, tai ir rūpestis tautos sveikata, gausiomis šeimomis, dorovės lygio kėlimu, racionalaus gyvenimo būdo ugdymu, parama mokslui, technikai, inžinierių, komersantų ruošimu ir kt. Apskritai, tai „dvasinio klimato, tinkamo skubioms reformoms sudarymas ir pačios socialinės, kultūrinės ir ekonominės reformos, išsiliejančios galiausiai į staigų Lietuvos kultūrinį progresą“¹²³⁸. Pastangos spartinti Lietuvos kultūrinę – civilizacinę pažangą buvo sąlygotos susirūpinimo nepriklausomybės likimu, kurį K. Pakštas bandė perduoti ir kitiems: aiškino

veikloje (*Ramoškaitė R.* Lietuvių – italų draugijos veikla 1936 – 1940 m // Kultūros barai. 2005, Nr. 6, p. 86).

¹²³³ Žr. išnašą Nr. 465.

¹²³⁴ V. Jurgutis sutiko bendradarbiauti Valstybės taryboje ir liko J. Paknio, Lietuvos banko valdytojo pavaduotojo, patarėju (*Laumenskaitė E.* Vladas Jurgutis, p. 29 – 32).

¹²³⁵ I. Skrupskelis 1940 m. išrinktas Žurnalistų sąjungos valdybos nariu (*Žurnalistų susirinkimas // Verslas.* 1940 m. birželio 1 d., Nr. 22, p. 3).

¹²³⁶ „Šturmas“ prieš dinamistus // XX amžius. 1939 m. sausio 10 d., Nr. 7, p. 4.

¹²³⁷ *Pakštas K.* Lietuviškojo dinamizmo gairės // XX amžius. 1939 m. vasario 20 ir 21 d.

¹²³⁸ *Pakštas K.* Lietuviškojo dinamizmo gairės // XX amžius. 1939 m. vasario 20 d., p. 3. Šiomis idėjomis gyveno ir kiti: „Norim daugiau sanitarinės pagalbos kaime“ (*Lapė A.* 1940 metų angoje // Pavasaris. 1940, Nr. 1, p. 2); „Troškstame geresnių kelių, [...] motorizacijos kaime“ (ibid., p. 3).

valdžios vyrams apie būtinybę evakuoti Lietuvos kultūrinės vertybes, gelbėti Lietuvos elitą. Tikėta, kad toks civilizacijos augimas apsaugos šalį nuo komunizmo¹²³⁹. Ši daugiausia Pakšto iniciatyva vystyta lietuvių tautos civilizavimo – kultūrinimo programa turėjo Lietuvos atsigręžimo į jūrą pobūdį, su jo ekonominiu, visuomeniniu ir geopolitiniu aspektais. Neatsitiktinai K. Pakštas ir savo atsisveikinimo proga paskelbtą programą pavadino „dinamine jūros programa“¹²⁴⁰.

Šalies civilizavimas – sukultūrinimas neišvengiamai reiškia kaimo civilizavimą ir sukultūrinimą, nes didžioji gyventojų dalis gyveno kaime. Tai pastangos siekti visaapimančio gyvenimo lygio, gyvenimo kokybės pakėlimo. Jo siekė ir katalikiškos organizacijos, ir bendratautinės. Buvo akcentuojamas inteligentijos ir liaudies suartėjimo būtinumas. Plačiai skambėjo šūkiai: „Veidu į kaimą, Veidu į žmones, Veidu į žmogų“¹²⁴¹. Pasisakyta už planingos mūrinės statybos kaime masinį, apimantį visą Lietuvą, išplėtojamą: siekta standartinės statybos įdiegimo, mūrinių namų (higieniškų ir sveikų būstų) statybos pirmiausia darbininkams (kaimo ir miesto) kaip socialiai labiausiai nuskriaustam sluoksniui¹²⁴². Tai nebuvo vien tik indoktrinacijos dalykas – to paties norėjo ir patys kaimo gyventojai, atsižvelgiant į tai, kad po karo statytos medinės kaimo trobos buvo jau begriūnančios¹²⁴³. Be to, mūrinė statyba buvo ir prestižas, pažangos simbolis. Todėl kurti plytinių statybos projektai, mūro statybą pirmiausia planuota plėsti labiausiai atsilikusioje Žemaitijoje. Taip pat pasisakyta už kelių tinklo plėtimą ir gerinimą, greitą ir pigų susisiekimą, masinį melioravimą¹²⁴⁴. Labai norėta kaimo mechanizavimo, aprūpinimo traktoriais ir kitomis moderniomis gamybos priemonėmis. Džiaugtasi lūžiu žemės ūkyje: perėjimu iš javų ūkio į gyvulininkystę, pienininkystę¹²⁴⁵. Stengtasi gerinti krašto išorinį vaizdą: buvo primenama pareiga puošti sodybas, tvarkyti kaimo kapinaites, propaguoti medelių sodinimas pakelėse.

Siekta kuo platesnio kultūros, mokslo pasiekimų paskleidimo masėms – „kultūros ekspansijos“ į kaimą. Propaguoti liaudies universitetai, raginta jų veiklą plėtoti, pasisakyta už kultūros įstaigų tinklo tankinimą, kultūros centrų tolygų paskirstymą visame krašte¹²⁴⁶. Siūlytos priemonės darbininkų kultūrinio gyvenimo lygio kėlimui ir įvairovės didinimui. Siekta, kad Kultūros fondas teiktų paramą masinei liaudies kultūrinei veiklai. Daug dėmesio skirta liaudžiai prieinamam teatrui kurti, teatro „ėjimui į mases“. Dėta pastangų padaryti spaudą, knygas prieinamas liaudžiai,

¹²³⁹ „Ką galės pasakyti iškalbingiausi komunizmo agitatoriai, jei visi matys nesulaikomais šuoliais į priekį žengiančią tautinę pramonę, didingai kylančias kultūrinės institucijas [...] – žodžiu, planingą ir didį viso krašto pažangos žygį?“ (Trečiojo internacionalo ofenzyva // XX amžius. 1936 m. rugšėjo 10 d., p. 3).

¹²⁴⁰ Pakštas K. Dinaminė jūros programa // XX amžius. 1939 m. balandžio 17 d., p. 3.

¹²⁴¹ Slavėnas P. Apie kultūrinį sąjūdį: nuo akademijos iki kaimo lūšnelės // XX amžius. 1938 m. balandžio 25 d., p. 3. Vysk. Staigaitis: pats metas sukurti kaimo link // XX amžius. 1940 m. birželio 26 d., p. 3.

¹²⁴² A. K-as. Mūrinė statyba ir socialinis klausimas // XX amžius. 1937 m. gruodžio 13 d., p. 5; Petrikonis I. Planinga kaimo statyba // XX amžius. 1937 m. lapkričio 29 d., p. 3; Urmanas J. Kaimo atstatymo reikalu // XX amžius. 1936 m. spalio 14 d., Nr. 95, p. 3.

¹²⁴³ Mikėlionis J. Lietuviškasis kaimas šneka apie mūrinę Lietuvą ir organizacijas // XX amžius. 1940 m. gegužės 6 d., p. 3.

¹²⁴⁴ Lūža J. Ekonominis ir kultūrinis kaimo atkūrimas per pirmąjį dvidešimtmetį // Naujoji Romuva. 1939, Nr. 2, p. 16 – 19; Išganaitis A. Kelių tinklo racionalizavimas // XX amžius. 1939 m. rugpjūčio 21 d., p. 10.

¹²⁴⁵ Normantas. Kas laimėta ir ko dar trūksta? // XX amžius. 1940 m. vasario 15 d., p. 3, 4.

¹²⁴⁶ Civilizacijos paskirstymas mūsų krašte // XX amžius. 1939 m. rugpjūčio 24 d., Nr. 52, p. 3; J. A. Kultūrinei vienybei ir jos židiniams stiprinti // XX amžius. 1937 m. rugpjūčio 25 d., p. 3.

masiškai jas išplatinti¹²⁴⁷. Plečiant suaugusiųjų švietimą tikėtasi, kad liaudies universitetų, bibliotekų tinklas prisidės prie neraštingumo likvidavimo, padės liaudžiai tapti sąmomoningais lietuviais, savo šalies patriotais¹²⁴⁸. Tam turėjo pasitarnauti ir muziejai, kurie buvo suvokiami kaip visai tautai tarnaujantys kultūros židiniai. Valsčių centruose turėjo atsirasti kultūros namai, o bažnytkaimiuose ir miesteliuose – skaityklos, bibliotekos, salės, turistinės stotys, viešbutėliai¹²⁴⁹. Kaip jau minėta, didelė dalis tokio tipo kultūros institucijų kaime buvo kuriama katalikiškųjų organizacijų pastangomis. Be to, veikė šaulių kultūrinės organizacijos – jas jaunieji katalikai taip pat respекtavo, taigi, idealiai parapijose tuėjo būti sukurtas nemenkas kultūros institucijų tinklas, atitinkantis kaimo žmogaus poreikius. Rūpintis ir zakristijonų bei vargoninkų, kurie buvo atitinkamo lygio liaudies (parapijos) švietėjai, išsilavinimo kėlimu¹²⁵⁰.

Masinis kultūros skleidimas reikalavo atitinkamo materialinio pagrindo¹²⁵¹, todėl kita šios jaunųjų katalikų tautos modernizavimo programos pusė buvo industrializacija. Ši gamybos forma buvo neatsiejama nuo elektrifikacijos. XX a. pirmoje pusėje elektra buvo tapusi modernumo, pažangos ir civilizacijos simboliu. O lietuviams šalies elektrifikavimas būtų tapęs dar ir tautinės savigarbos šaltiniu. Todėl neatsitiktinai viena pirmųjų „XX amžiaus“ kolektyvo pradėtų kampanijų ir buvo skirta elektrifikacijai, o tiksliau - didelės hidroelektrinės statybai. Kaip tik hidroelektrinė kolektyvo nuomone būtų tapusi atskaitos tašku Lietuvos sparčiam modernėjimui ir materialinei pažangai, būtų išvadavusi ją iš priklausomybės nuo užsienio kapitalo, paskatinusi spartų pramonės augimą, prisidėjusi prie bendro Lietuvos kultūrėjimo. „XX amžius“ drąsiai ėmėsi visuomeninės opinijos mobilizavimo, siekiant priversti vyriausybę imtis ryžtingesnių veiksmų savarankiškos energetikos kūrimui¹²⁵². Propaguojant hidroelektrinės statybą akcentuota, kad tai sąlygos spartų pramonės gamybos išaugimą bei elektros energijos atpigimą butyje¹²⁵³. Svarbia priemone visuomeninės nuomonės mobilizavimui tapo 1937 m. sausio 5 d. paskelbta anketa hidroelektrinės statybos reikalu. Apibendrinus jos rezultatus paaiškėjo, kad „XX amžiaus“ skaitytojai besąlygiškai pritarė hidroelektrinės statybai¹²⁵⁴. Nebe „XX amžiaus“ intervencijos aktyviau ėmė dirbti Energijos komitetas, 1937 m. liepos 20 d. įsteigta „Elektros“ akcinė bendrovė, kurios tikslas - realizuoti Energijos komiteto rengiamą elektrifikacijos planą¹²⁵⁵. Dar kartą prie elektrifikacijos idėjos „XX amžius“ grįžo 1939 m., įsiliepsnojus ginčams dėl Turniškių hidroelektrinės statybos likimo. Apibendrinant galima daryti išvadą, kad „XX amžius“, ryžtingai palenkęs visuomenę pasisakyti už

¹²⁴⁷ *Skrupskelis I.* Kelias į mases knygai atviras // XX amžius. 1936 m. spalio 8 d., p. 3; *Ramūnas B.* Racionalizuotina knygos politika // XX amžius. 1940 m. birželio 10 d., p. 3.

¹²⁴⁸ *Slavėnas P.* Apie kultūrinį sąjūdį: nuo akademijos iki kaimo lūšnelės // XX amžius. 1938 m. balandžio 25 d., p. 3; *ibid.* Masių švietimo keliai // *Židinys*. 1938, Nr. 10, p. 403; *ibid.* Mažųjų tautų uždaviniai // *Naujoji Romuva*. 1938, Nr. 43 – 44, p. 809 – 810.

¹²⁴⁹ *Raulinaitis V. Pr.* Valstybinė ir privatinė iniciatyva kultūriniame darbe // XX amžius. 1938 m. sausio 21 d., p. 3.

¹²⁵⁰ *Butvila V.* Susirūpinkime bažnyčių tarnautojais // *Tiesos kelias*. 1940, Nr. 1, p. 21.

¹²⁵¹ *Urbšys J.* Mūsų kultūros reikalai viduje ir užsienyje // XX amžius. 1938 m. rugpjūčio 27 d., p. 3.

¹²⁵² „[...] atvirai ir drąsiai vykdomė savo misiją – elektrifikacijos idėjos propagandą!“ (Lietuvos elektrifikacijos belaukiant // XX amžius. 1937 m. rugsėjo 22 d., Nr. 215, p. 3).

¹²⁵³ *Normantas.* Elektrifikacijos projektai ir krašto ūkio reikalai // XX amžius. 1937 m. sausio 4 d., p. 3; Su elektrifikacija į industrializaciją. Pasikalbėjimas su pulk dr. P. Lesauskiu // XX amžius. 1937 m. sausio 18 d., Nr. 13, p. 5.

¹²⁵⁴ *Kolupaila S.* Elektrifikacijos anketa // XX amžius. 1937 m. vasario 5 d., Nr. 29, p. 3.

¹²⁵⁵ Lietuvos elektrifikacijos belaukiant // XX amžius. 1937 m. rugsėjo 22 d., Nr. 215, p. 3.

hidroelektrinių statymą, o taip pat savo opozicine laikysena vyriausybės pasirinktai elektrifikavimo strategijai, veiksmingai prisidėjo prie energetikos vystymo.

Elektrifikacija būtų įgalinusi industrializaciją. Tarpukaryje itin daug dėmesio buvo skiriama cemento pramonės kūrimui. Čia sutapo keli faktoriai: rasti dideli kalkių kiekiai, o cementas buvo reikalingas gyvenamųjų namų ir pramonės įmonių statybai. Savos pramonės kūrimui ypač angažavosi VDU Tehnologijos fakultete studijavę studentai ateitininkai, priklausę “Grandies” korporacijai, ypač A. Damušis¹²⁵⁶. Už industrializaciją aktyviai pasisakė NR kultūrinis intelektualinis tinklas¹²⁵⁷. Taigi, katalikų visuomenėje buvo platus sluoksnius žmonių, siekusių industrializacijos forsavimo. Ypač Prekybos institutą Klaipėdoje baigę studentai ateitininkai buvo entuziastingi lietuviškos pramonės šalininkai. Vienas iš tokių buvo Leonas Prapuolenis. 1939 m. jis kartu su A. Damušiu, P. Padalskiu - Padaliu, J. Dageliu ir V. Kleiva įsteigė cheminių gaminių fabriką „Gulbė“¹²⁵⁸.

Su elektrifikacija ir industrialiacija glaudžiai susijusi urbanizacija kaip galutinis tikslas. Siekta naujo lietuvių tautos organizacijos tipo, suponuojančio ir kitokį gyvenimo būdą¹²⁵⁹. Buvo susirūpinta miestų estetinė būkle, jų centrų sutvarkymu, „suteikiant jiems lietuvišką veidą“, jų planavimu, tinkamu gyvenamųjų, pramonės rajonų išdėstymu¹²⁶⁰. Palaikyta Lietuvos miestų sąjunga, daug dėmesio skyrusi urbanizacijos problemų sprendimui.

Buvo tikimasi, kad šalies civilizavimas pakels ir bendrą tautos sveikatingumo lygį. Geresnės gyvenimo ir darbo sąlygos, sanitarinių sąlygų ir supratimo apie higienos laikymosi svarbą ugdytas turėjo sumažinti susirgimų (ypač džiovos atvejų) skaičių, kūdikių mirtingumą, ugdyti atsparumą, pakelti vidutinę gyvenimo trukmę¹²⁶¹. Tai būtų prisidėję prie didesnio darbingumo, energingumo ir kitų, jaunųjų katalikų norimų išugdyti, savybių. Sportas laikytas svarbia priemone lietuvių tautai suaktyvinti, ugdyti organizuotumą, veiklumą, kovingumą (neatsitiktinai sportas buvo suvokiamas ir kaip karinio parengimo dalis). Jis buvo plačiai propaguojamas katalikiškoje spaudoje¹²⁶². Už sporto praktikavimą pasisakė S. Šalkauskis. Užsiiminėjimas sportu buvo skatinamas KA vadovų ir plėtojamas direktyviniu būdu: buvo sudaromos programos, siunčiamos instrukcijos, raginama

¹²⁵⁶ *Strumickienė I.* Adolfo Damušio biografijos bruožai: visuomeninė ir intelektualinė veikla // *Žvilgsnis*, nukreiptas į idealų aukštumas: Adolfo Damušio tekstai. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 11; *Skrupskelis K.* Adolfo Damušis: nerami jaunystė // *Į Laisvę*. 2003, Nr. 143, p. 17 – 18.

¹²⁵⁷ Diskusijos dėl muitų politikos // *Naujoji Romuva*. 1936, Nr. 1, p. 12 - 13; Diskusijos dėl pramonės gamybos // *Naujoji Romuva*. 1936, Nr. 5, p. 111 - 112; Diskusijos dėl Lietuvos mineralinių turtų // *Naujoji Romuva*. 1936, Nr. 8, p. 181 – 182;

¹²⁵⁸ *Bloznelis M.* Lietuvių frontas, p. 39; *Leono Prapuolenio curriculum vitae // Narutis P.* Tautos sukilimas..., p. 377 – 380.

¹²⁵⁹ *Landsbergis V.* Urbanizmo klausimas Lietuvoje // *Naujoji Romuva*. 1936, Nr. 45, p. 3.

¹²⁶⁰ Architektūros problema Lietuvoje // *Naujoji Romuva*. 1939, Nr. 6, p. 121 – 124; Kauno miesto tvarkymas // *Naujoji Romuva*. 1937, Nr. 47, p. 873 – 879; *Žydrūnas J.* Atletivinkime mūsų žemę // XX amžius. 1936 m. rugpjūčio 28 d., p. 3; *Petrikonis I.* Lietuvos miestų sąjungos suvažiavimui pasibaigus // XX amžius. 1937 m. birželio 1 d., p. 3.

¹²⁶¹ *A. K-as.* Mūrinė statyba ir socialinis klausimas // XX amžius. 1937 m. gruodžio 13 d., p. 5; *J. Daug.* Dr. K. Grinius apie priemones pakelti tautos sveikatingumą // XX amžius. 1937 m. spalio 4 d., p. 3.

¹²⁶² *Dineika K.* Sveika, darbinga ir atspari tauta // XX amžius. 1939 m. birželio 12 d., p. 5; *Surdokas C.* Lenktyniavimas // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 4, p. 74; *Keturakis A.* Kodėl sportas reikalingas kaimui // Mūsų laikraštis. 1939 m. sausio 19 d., p. 8.

dalyvauti katalikiškų sporto institucijų, organizacijų veikloje¹²⁶³. Stiprus impulsas sporto plėtojimuisi buvo „Pavasario“ kongresas 1938 m. Po jo suintensyvėjo sporto stovyklų organizavimas pavasarininkams, LKDS nariams.

Pasiaukoti tautai galėjo tik moraliniu atžvilgiu stiprūs žmonės. Todėl didžiulis dėmesys skirtas dorovės stiprinimo reikalui. Buvo pabrėžiama šeimos svarba, smerkiamos ištuokos, akcentuojama būtinybė atsispirti kūniškumui, griežtai pasisakyta prieš seksualinį palaidumą, mažinantį valingumą, atsparumą materialiems žmogaus poreikiams, slopinantį pareigingumo jausmą, pasiryžimą siekti dvasinių tikslų¹²⁶⁴. Buvo siekiama skiepyti lietuviškas tradicijas, papročius, įdiegti tautoje nerašytą „dorovinį kodeksą“, keltas dorovinio sąjūdžio klausimas¹²⁶⁵.

Labai didelis dėmesys skirtas valdymo aparato, administravimo, darbo organizacijos reformavimui, racionalizavimui, kaip ir paties darbo propagandai. Siekiant mažinti biurokratizmą, didinti valdymo aparato efektyvumą, kelti darbo našumą, siūlyta įstatymais reglamentuoti teisinių subjektų santykius ir valdininkų darbą, panaudoti naujausius psichologijos mokslo pasiekimus¹²⁶⁶. Prasidėjusio karo išdavoje susikomplicavus tarptautinei ekonominei situacijai, visame pasaulyje stiprėjo tendencija kuo daugiau galios sutelkti valstybės rankose, išryškėjo ekonomikos valstybinio reguliavimo, ekonominių subjektų veiklos drausminimo valstybės mastu svarba ir būtinumas. Tam pritarė ir jaunieji katalikai. Neatsitiktinai jų spaudoje, aptariant žemės ūkio darbininkų trūkumo bei kaimiečių plūdimo į miestus problemą, pasisakyta už darbo jėgos reguliavimą ir paskirstymą valstybinio mastu, suorganizuojant darbo jėgos registraciją ir pervežimą¹²⁶⁷. Teigiamai vertintas Darbo talkos eksperimentas, siūlyta įvesti intelektualinio darbo prievolę, mąstyta apie darbo stovyklų įkūrimą¹²⁶⁸. Tokios idėjos nebuvo tik jaunesiems katalikams būdingos. Lietuvos vyriausybės taip pat judėjo ekonomikos centralizavimo bei valstybės valdymo stiprinimo kryptimi, ypač darbo jėgos judėjimo reguliavimo srityje¹²⁶⁹. Šios valstybinio reguliavimo priemonės padėjo išsaugoti pasiektą ekonomikos lygį ir karo sąlygomis, sudarė sąlygas šalies modernizacijai

¹²⁶³ *Keturakytė M.* Pavasaris ir sportas // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 4, p. 83; *Daunys S.* Nepriklausomos Lietuvos sportinio gyvenimo portretas // Ateitis. 1961, Nr. 2, p. 88 – 89f. *Keturakis A.* Ateitininkijos vaidmuo Lietuvos sportiniame gyvenime // Ateitis. 1951, Nr. 3, p. 118.

¹²⁶⁴ *Daugailis J.* Bekuriant lietuviškąsias tradicijas // XX amžius. 1937 m. rugpjūčio 14 d., p. 3; *Valaitis A.* Pas vienminčius prancūzus // Pavasaris. 1938, Nr. 2, p. 22.

¹²⁶⁵ *Kuraitis P.* Dorovinio sąjūdžio klausimas // Tiesos kelias. 1935, Nr. 6, p. 343 – 344; *Būčys P.* Lietuvos dorovės atgaivinimo reikalu: paskaita LKMA suvažiavimui (1936 m.) // LVIA, f. 669 ap. 48, b. 428, p. 58 – 59; *Daugailis J.* Bekuriant lietuviškąsias tradicijas // XX amžius. 1937 m. rugpjūčio 14 d., p. 3.

¹²⁶⁶ *Valašinas A.* Sistema ar žmonės? // Naujoji Romuva. 1938, Nr. 27 – 28, p. 569 – 570; *ibid.* Darbas ir jo našumas // Naujoji Romuva. 1939, Nr. 50, p. 924 – 925; *ibid.* Darbo sąžinė ir jos auklėjimas // Naujoji Romuva. 1940, Nr. 10, p. 215.

¹²⁶⁷ *Daugailis J.* Ūkininkijos reikalai // XX amžius. 1939 m. gruodžio 21 d., p. 12; *Petrikonis I.* Nesunaudotos darbo jėgos // XX amžius. 1940 m. sausio 29 d., p. 4.

¹²⁶⁸ *Spectator.* Darbo stovykla ar darbo pareiga? // XX amžius. 1936 m. lapkričio 5 d., Nr. 114, p. 3; *Andriukaiytė V.* Siūlau kultūrinio darbo prievolę // Naujoji Romuva. 1940, Nr. 17, p. 361 – 362; *Kuriama* darbo racionalizavimo sistema // XX amžius. 1940 m. kovo 21 d., p. 2.

¹²⁶⁹ 1939 m. kovo 30 d. nutarta steigti Tautos ūkio tarybą (*Vaskela G.* Lietuva 1939 – 1940 metais... , p. 36). 1940 m. gegužės 7 d. priimtas „Nepaprastuoju metu tautos ūkiui tvarkyti įstatymas“, pagal kurį finansų ministras gavo teisę, iš įmonių savininkų pareikalauti atnaujinti gamybą, sekvestruoti įmones, nustatyti pagamintinių gaminių kieki (ibid., p. 169 - 170). 1940 vasaros pradžioje ekonomiką planuota „radikaliai centralizuoti“ (ibid., p. 172). Pradėtos kurti verslo įmonių sąjungos (ibid., p. 167).

(elektrifikacijai ir industrializacijai)¹²⁷⁰ ir – netiesiogiai – lietuviškojo elemento įsitvirtinimui pramonėje, prekyboje, amatuose.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad populiarinant šalies civilizavimą - sukultūrinimą, socialinių santykių harmonizavimą ir modernizavimą bei tam būtinų tautos būdo savybių ugdymą apėmusią modernizavimo programą, tikslu laikytas masinis kultūros bei civilizacijos vertybių paskleidimas kaime.

4.4. Jaunųjų katalikų pastangos stiprinti tautos solidarumą

Tautos solidarumo (tautiškumo) stiprinimo programą, kaip jau minėta, sudarė savarankiškos, originalios, konkurentabilios kultūros kūrimas, lietuvių įsitvirtinimas miestuose, pramonėje, prekyboje, lietuvių kalbos vartojimo plėtimas ir kitų kalbų vartojimo ribojimas, pagarba kariuomenei. Prie jos kūrimo taip pat daugiausia prisidėjo K. Pakštas. Jaunųjų katalikų tautiškumas reikštas itin radikaliai - geriausiai jį charakterizuoja lozungas „Lietuva – lietuviams“¹²⁷¹. Tiesa, atviru tekstu jis galėjo būti išsakytas tik mitingų, susirinkimų, spontaniškų pasisakymų metu, tuo tarpu oficialiojoje spaudoje („XX amžius“, „Židiny“) ji galėjo būti reiškiamą tik vualizuotai, atskiriant teigiamą tautiškumą ir neigiamą, įvardintiną nacionalizmu. Tačiau ribos tarp šių tautiškumo formų buvo neryškios. Lietuvių kalba laikyta svarbiausiu tautinės savimonės elementu, mažumos traktuotos kaip svetimkūnis, reikštas nepasitenkinimas tuo, kad kitataučiai nekalba lietuviškai, piktintasi užsienio specialistų kvietimu į Lietuvą, pasisakyta už valstybės aparatą tik iš lietuvių¹²⁷². Nesibaiminta laikyti save nacionalistais ir būti tokiais laikomais kitų¹²⁷³. Itin nacionalistiškai buvo nusiteikę studentai. Reikalauta atgauto Vilniaus krašto spartaus, planingo sulietuvinimo, iki minimumo apribojant lenkiškumo raišką¹²⁷⁴. Todėl nenuostabu, kad akcentuota tautinė, o ne religinė ar ideologinė tapatybė.

Ypač masyviai tautiškumas propagotas nuo 1938 m. Tai buvo susiję su nauja Lietuvos geopolitine ir vidaus situacija, priėmus Lenkijos ultimatumą, o 1939 m. kovo mėn. - ir Vokietijos. Istoriografijoje įsitvirtinęs požiūris, jog tai sąlygojo politinę – moralinę tautos krizę¹²⁷⁵ turėtų būti koreguojamas. To meto spaudos analizė leidžia teigti, kad tauta buvo nusiteikusi patriotiškai, iš esmės pasitikinti savo jėgomis, be galo trokštanti gyventi: demonstruotas pasiryžimas imti likimą į savo rankas, džiaugtasi tautos sugebėjimu konsoliduotis, pergale Europos krepšinio čempionate 1939

¹²⁷⁰ Ūkio modernizavimas - industrializavimas ir elektrifikavimas nuo 1939 m. rudens tapo valstybės politikos dominante (ibid., p. 232).

¹²⁷¹ *Kaškelis J.* Verslininkų suvažiavimo proga // XX amžius. 1939 m. balandžio 29 d., p. 4.

¹²⁷² *Grinius J.* Į tautinę politiką // Naujoji Romuva. 1936 m. spalio 11 d., Nr. 40, p. 753; J. S. Dėl lietuvių kalbos teisių Lietuvoje // XX amžius. 1937 m. birželio 3 d., p. 4.

¹²⁷³ 1940 m. žmonai K. Pakštas rašė: „[...] jau seniai žinau, kad aš esu didesnis nacionalistas negu katalikas“ (*Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja... , p. 179), o studentams ateitininkams jis kalbėjo: „Būkime lietuviai nacionalistai, [...] neeikovime jėgų kovoje lietuviai prieš lietuvius“ („Gintaro“ šventė Prekybos institute // Studentų dienos. 1938 m. birželio 3 d., p. 3).

¹²⁷⁴ *Servus.* Arba, arba ... // XX amžius. 1939 m. lapkričio 10 d., p. 10; *Stonys M.* Laukėme ir vėl laukiame // Panevėžio garsas. 1940 m. vasario 24 d., p. 1.

¹²⁷⁵ *Anušauskas A.* (red.). Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 39. Teigiama, kad „Į sunkiausią ir nepriklausomai valstybei tragiškiausią laikotarpį lietuvių visuomenė įžengė pasimetusi, bejėgė, susikaldžiusi ir supriešta su valdžia“ (ibid., p. 61).

m., atgautu Vilniumi¹²⁷⁶. 1939 – 1940 m. buvo didelių statybų ir dar didesnių planų metai. Neatsitiktinai pristatydami 1939 –ųjų metų pasiekimus apžvalgininkai konstatavo nemenką šalies pažangą¹²⁷⁷. Tad, nors Lenkijos ultimatumo priėmimo bei Klaipėdos atidavimo be pasipriešinimo iššaukto pesimizmo ir nusivylimo būta¹²⁷⁸, jis tebuvo paviršinis, nes labai gerai suvokta, kad lietuvių tautos ir jos kaimynų „svorio kategorijos“ nesulyginamos. Pasitikėta tautos gyvybingumu, sugebėjimu pasipriešinti svetimoms kultūrinėms įtakoms bei pasiekti savo tikslus kitais būdais¹²⁷⁹. Tiesa, optimizmas matomas visų pirma spaudoje, kuri kaip tik tą pasitikėjimą ir siekė įdiegti¹²⁸⁰, tačiau juk neįmanoma įsivaizduoti liaudies ir indoktrinacinių siekių turinčios inteligentijos kaip nesusiekiančių indų – tai viena visuomenė.

Optimizmas, pasitikėjimas savo jėgomis, išsiliejo reformų reikalavimu: žemės, kapitalo, mokesčių. Reformistinės nuotaikos visuomenėje labai sustiprėjo 1939 m. rudenį. Tam neabejotinai turėjo įtakos bendra siena su SSRS, potenciali sovietinės sistemos įvedimo galimybė, į kurią sureaguota dvejopai: pozityviai – jos pageidaujant (prokomunistiniai sluoksniai) ar negatyviai, stiprinant tautinį ir socialinį solidarumą. Jauniesiems katalikams būdinga kaip tik šioji reformizmo samprata. Radikalius reikavimus reformuoti socialinę santvarką jaunieji katalikai suformulavo ir išsakė ne vienoje auditorijoje¹²⁸¹. Reikalą imtis didelių socialinių reformų išsakė jų labai įtakojamas KVC¹²⁸². Būtent jaunųjų katalikų aplinkoje būta stipraus nusistatymo apriboti naudojimąsi private nuosavybe, plėsti valstybinės ekonomikos sektorių, nacionalizuoti gamybos priemones, net įvesti planinę ekonomiką¹²⁸³. Taigi, nuostatos būdingos komunizmui. Jaunųjų katalikų spaudoje tokias pažiūras radikaliai išsakydavo prosovietiškausi agronomai. Jų įtaka Agronomų draugijoje buvo nemaža¹²⁸⁴. Ypač aktyvus buvo A. Andrašiūnas, daugelyje savo straipsnių pasisakęs už valstybinę nuosavybę, stambius ūkius, planinę ekonomiką, spartų pramonės vystymą, teigiamai

¹²⁷⁶ Piešinys pirmame puslapyje (XX amžius. 1939 m. gruodžio 30, p. 1). I. Skrupskelis rašė: „Visuomenės nuotaika nepaprastai pakilo. Nauja pasitikėjimo banga užliejo miestus, miestelius ir kaimus“ (*Petrikonis I. Džiaugsmo akimis // XX amžius. 1939 m. balandžio 1 d.*, p. 12).

¹²⁷⁷ Džiaugtasi „istorinės reikšmės“ sutartimi su SSRS, Europos nugalėtojos titulu, surengta jūros savaite, nutarimu statyti cemento fabriką, Žemaičių plento atidarymu, plytų gamybos padidėjimu 50%, „Lino“ suorganizavimu, 340 - čia komplektų pradžios mokyklų ir t.t. (*Pr. R. Kas svarbesnio Lietuvoje įvyko ir padaryta 1939 metais // XX amžius. 1939 m. gruodžio 30 d.*, p. 12). Taip pat: *Vaskela G. Lietuva 1939 – 1940 metais...*, p. 161 – 162).

¹²⁷⁸ *Janauskas G. Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė // Darbai ir dienos. 2002, Nr. 30, p. 116.*

¹²⁷⁹ „Per 20 metų lietuvių tauta savo kultūrinę kūrybą jau tiek yra pakėlus, kad ji gali ryžtis bendrauti su bet kuria Europos tauta“ (*Pakštas K. Lietuvių lenkų ginčas geros valios šviesoje // XX amžius. 1938 m. lapkričio 11 d.*, p. 3).

¹²⁸⁰ *Gintautas J. Reformos ir visuomenės nuotaikos // XX amžius. 1939 m. spalio 21 d.*, p. 12.

¹²⁸¹ 1939 m. spalio 4 d. sendraugių susirinkime P. Dielininkaitis kalbėjo: „komunizmas mūsų pašonėje. Reikia keisti socialinę santvarką“ (Pažyma [informacija] (1939 m. spalio 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 205). Tokie reikalavimai išsakyti arkivyskupui (Jų ekselencijoms Lietuvos vyskupams, „Pro memoria“ (1939 m. gruodžio 7 d.) // *KAKA*, b. 175, l. 35; Katalikų visuomenės darbuotojų pareiškimas (1939 m. gruodžio mėn.) // *KAKA*, b. 175, l. 40). Už radikalią reformą pasisakė J. Keliuotis (*Keliuotis J. Vilnius ir reformos // Naujoji romuva. 1939, Nr. 42 – 43, p. 270.*)

¹²⁸² Mes pradėsime dideles reformas: Katalikų Veikimo Centro vyr. valdybos žodis Kristaus Valdovo šventėje // *Mūsų laikraštis. 1939 m. spalio 26 d.*, p. 3.

¹²⁸³ *A. N – nis. Planingumas Lietuvos ūkyje // XX amžius. 1938 m. gegužės 30 d.*, p. 3; *Galvanauskas G. Planingai tvarkytinas žemės ūkis // XX amžius. 1939 m. liepos 13 d.*, p. 12.

¹²⁸⁴ Į valdybą išrinkti Petras Vasinauskas, Vytautas Vazalinskas (Agronomų suvažiavimas // *XX amžius. 1940 m. gegužės 27 d.*, p. 9).

vertinės komunistinę santvarką, įgyvendintą SSRS, vadovavęsis marksistine visuomeninių santykių raidos schema, tačiau komunistinį nusiteikimą siejęs su nusistatymu veikti tautos labui¹²⁸⁵. Tokiame fone nestebina jaunųjų katalikų nepriešiškusmas nacionalizacijai sovietų valdžios metais¹²⁸⁶. Tikintis žemės žemės reformos Vilnius krašte kelti reikalavimai įvykdyti žemės reformą visoje Lietuvoje pagal Steigiamojo seimo normas. Reforma buvo nukreipta prieš dar išlikusius lenkų rankose dvarus kaip svetimos propagandos ir lietuvių nutautinimo židinius¹²⁸⁷. Buvo keliami reikalavimai atlikti mokesčių reformą, nusavinti pramoninkų kapitalus, stambius sklypus miestuose¹²⁸⁸.

KA organizacijų nariai buvo mokomi verslumo, raginami dalyvauti socialiniame ekonominiame gyvenime, imtis amatų, prekybos, verslo¹²⁸⁹. Darbininkams skirtoje spaudoje buvo pasisakoma už lietuviškus verslus, miestų sulietuvinimą, puoselėjamas solidarumas tarp lietuvių darbininkų ir darbdavių¹²⁹⁰. Iš kitos pusės buvo siekiama pakelti darbininkų savigarbą, ugdyti pasididžiavimą savo luomu, tikėjimu, tauta, t.y., sudaryti sąlygas skleistis jų žmogiškajam orumui¹²⁹¹. Šis pasitikėjimo ugdymo darbas buvo vykdomas daugiausia LKDS rėmuose. Suformuluotas darbininko pragyvenimą atitinkantis standartas, numatytos priemonės jam pasiekti: darbo laiko sutrumpinimas, profesinis ugdymas, darbininkų švietimas ir lavinimas (tam turėjo pasitarnauti liaudies universitetai, paskaitos, skaityklos, teatras, kinematografas, ekskursijos), darbininkų sveikatos palaikymas, socialinio globos fondo (pašalpos vaikų priedų pavidalu, draudimas ligos, mirties, nedarbo, nelaimingų atsitikimų atvejais) įsteigimas¹²⁹². Ypač radikaliai socialiniai ir tautiniai reikalavimai buvo keliami nuo 1939 m. rudens, įvedus sovietines įgulas. Jie buvo nukreipti prieš svetimtaučius fabrikantus, kultūrbolševizmo popliarinimą¹²⁹³.

Jaunieji katalikai besąlygiškai palaikė Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų (Verslininkų) sąjungos, itin suaktyvėjusios 1938 – 1940 m., pastangas sulietuvinti pramonę, prekybą,

¹²⁸⁵ *Andrašius A.* Planingas tautos ūkis // Naujoji romuva. 1939, Nr. 21 – 22, p. 468 - 474; *ibid.* Mūsų pramonės ugdymas // Naujoji Romuva. 1938, Nr. 48, p. 914 - 916; *ibid.* Mūsų visuomeniniai idealai // Naujoji Romuva. 1938, Nr. 37 – 38, p. 689 - 695; *ibid.* Tautos ūkio plano tezės // Tautos ūkis. 1939. Nr. 44, p. 813–816; *ibid.* Kooperatinio ūkio pirmenybės // Naujoji romuva. 1938, Nr. 47, p. 884 - 888 ir daugelis kitų.

¹²⁸⁶ „Kapitalizmo apraiškos suduotas smūgis“ (*J. Gr.* Pramonę ir bankus nacionalizavus // XX amžius. 1940 m. liepos 31 d., p. 10).

¹²⁸⁷ Anot M. Krupavičiaus žemė neturi atitekti „priešams lenkams“ (VSD Biuletėnis Nr. 129 (1940 m. balandžio 20 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 483). Akcentuotas tautinis reformos aspektas (*Vazalinskas A.* Žemės reformos klausimu // Naujoji Romuva. 1939, Nr. 47, p. 848).

¹²⁸⁸ *Žydrūnas J.* Atlietuvinkime mūsų žemę // XX amžius. 1936 m. rugpjūčio 28 d., p. 3; Padarykime kapitalų reformą Lietuvoje // Žemaičių prietelius. 1939 m. gegužės 17 d., p. 4. P. Dielininkaitis siūlė „išparceliuoti miestuose sklypus ir išdalyti darbininkams“ (VSD biuletėnis Nr. 244 (1939 m. spalio 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 290).

¹²⁸⁹ Lietuvių katalikų vyrų sąjungos 1937 m. praktiško veikimo programa (be datos) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 138a, l. 118.

¹²⁹⁰ *Auksutis E.* Veidu į verslus // Darbininkas. 1939 m. sausio 20 d., p. 6; *Gintalas.* Verslininkų savaitei praėjus // Darbininkas. 1936 m. liepos 18 d., p. 3.

¹²⁹¹ Vyras – katalikas darbininkas (P. Dielininkaičio paskaitos santrauka) // Darbininkas. 1936 m. vasario 22 d., p. 1; *Liūkas R.* Naujas žmogus // Darbininkas. 1936 m. vasario 29 d., p. 2.

¹²⁹² *Grinius J.* Keletas gairių socialinei santvarkai // XX amžius. 1937 m. gegužės 11 d., p. 3; *Dielininkaitis P.* Geresnės ateities besiekiant // XX amžius. 1936 m. lapkričio 25 d., p. 3.

¹²⁹³ VSD biuletėnis Nr. 244 (1939 m. spalio 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 290.

amatus¹²⁹⁴. Verslininkų sąjungai priklausė nemaža katalikų veikėjų, artimai susijusių su NR ir „XX amžiumi“¹²⁹⁵. NR ne kartą buvo atkreiptas dėmesys į lietuvių pozicijų silpnumą ekonomikoje, nurodomi „kaltininkai“, raginama imtis priemonių. Jaunieji katalikai ir jiems artimi rašė į „Verslą“, rėmė verslininkų siekius savo spaudoje¹²⁹⁶. Lietuvius verslininkus palaikė Bažnyčios hierarchija, studentai ateitininkai, apskritai visa katalikiška, o taip pat tautininkiška lietuvių visuomenė¹²⁹⁷, taigi, lietuvių tautos dauguma. Tai leido „Verslui“ verslininkų judėjimą laikyti „tautiniu judėjimu prieš svetimųjų įtaką“¹²⁹⁸. Kova už lietuvių įsigalėjimą ekonomikoje, pastangos kurti savarankišką lietuvių kultūrą, ugdyti lietuvių drausmingumą, ryžtą kovoti už savo tikslus ir karinėmis priemonėmis, buvo suvokiamos kaip neatsiejamos to paties tikslo – lietuvių tautos klestėjimo – siekimo priemonės¹²⁹⁹. Taigi, verslininkų sąjūdis buvo svarbi lietuvių tautos judėjimo už dominavimą visose valstybės srityse grandis, esant glaudžiai sąveikai su vienu iš šio judėjimo intelektualinių centrų - NR ir JKS.

Akivaizdu, kad Verslininkų sąjungos, t.y. lietuvių verslininkų pastangų įsigalėti pramonėje, prekyboje, amatuose, rėmimas turėjo antisemitinį pobūdį, nes tai vedė prie žydų išstūmimo iš ekonomikos¹³⁰⁰. Be to, žinomas ne vienas jaunųjų katalikų antisemitinis pasisakymas¹³⁰¹. Tačiau antisemitizmas nebuvo būdingas tik jauniems katalikams. Neįmanoma nuo jo atiboti net ir S. Šalkauskio, neretai laikomo teigiamo santykio su žydų tauta etalonu¹³⁰². Antisemitizmas buvo charakteringas studentams ateitininkams, besivadovavusiems to paties Šalkauskio suformuluota

¹²⁹⁴ Pritariančiai cituojamos „Verslo“ redaktoriaus Albino Briedžio mintys „Mes siekiame miestus sulietuvinti, gražinti kapitalus tautai, mes išėjome ekonominei revoliucijai [...]. Sužadinkim kūrybinį entuziazmą, kad Lietuva pagaliau atitektų lietuviams“ (Sveika verslininkų sąjūdžio kryptis // XX amžius. 1937 m. balandžio 9 d., Nr. 78, p. 4).

¹²⁹⁵ Verslininkų sąjungos Kauno skyriui priklausė J. Kaškelis, „Žaibo“ spaustuvės direktorius Juozas Remigijus Valaitis, Pijus Grajauskas (Naujoji Kauno lietuvių verslininkų sąjungos skyriaus valdyba (nuotrauka) // Verslas. 1939 m. gegužės 13 d., p. 3). K. Pakštas – sąjungos garbės narys (*Kasparavičius A. Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse...*, 133). A. Briedis – „Studentų dienų“ redaktoriaus (*Briedis A. Kai Laisvės al. pardavinėjom „Studentą“* // Studentų dienos. 1938 m. kovo 5 d., p. 6).

¹²⁹⁶ *Pakštas K. Mažo Dovydo kova su milžinu nenustoja prasmės* // Verslas. 1938 m. sausio 28 d., p. 1; *Kaškelis J. Verslininkų suvažiavimo proga* // XX amžius. 1939 m. balandžio 29 d., p. 4; *Miknevičius J. Verslai mūsų tautos gyvenime* // Pavasaris. 1936, Nr. 5, p. 111 – 112; *Kubilius A. Mūsų kooperatyvai ir verslininkų sąjūdis* // XX amžius. 1938 m. gruodžio 21 d., p. 3.

¹²⁹⁷ *Truska L. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio...*, p. 158.

¹²⁹⁸ *Ibid.*, p. 155.

¹²⁹⁹ *Gutulis A. Didžiausias visų tikslas – lietuviška Lietuva* // Verslas. 1939 m. balandžio 8 d., p. 3. Nacionalizmą ir verslininkų antisemitizmą neatsiejamais laiko Ch. Dieckmannas (*Dieckmann Chr. Deutsche und litauische Interessen. Grundlinien der Besatzungspolitik in Litauen 1941 bis 1944 // Holocaust in Litauen: Krieg, Judenmorde und Kollaboration im Jahre 1941. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2003, S. 71*).

¹³⁰⁰ *Truska L. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio...*, p. 148 – 149.

¹³⁰¹ P. Dielininkaitis viename LKDS susirinkime kalbėjo: „Laikas pašalinti iš dirbtuvių svetimtaučius. Išsišokėlius žydus sutvarkyti“ (VSD biuletėnis Nr. 244 (1939 m. spalio 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b.187, l. 290). Paskui patikslinęs, kad turėjęs galvoje „žydus trockininkus, kurie ir Rusijoje šaudomi“ (ibid., l. 291). Z. Ivinskis savo dienoraštyje akcentavo žydų „akiplėšišką palankumą bolševikams“ (*Ivinskis Z. Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo (1940 m. birželio 30 d.)*). K. Pakštas idealu laikė masinį žydų išvykimą iš Lietuvos (*Svarauskas A., Tamošaitis M. Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas...*, p. 54). J. Grinius leido sau išsakyti antisemitinių minčių (*Truska L. Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos...*, p. 145).

¹³⁰² *Ibid.*, p. 180. S. Šalkauskis iš tiesų demonstravo korektiškumą žydų atžvilgiu, tačiau akivaizdu ir tai, kad jis besąlygiškai parėmė neišvengiamai prie antisemitinių pasekmių turėjusių privesti JKS propaguojamą tautos civilizavimo – kultūrinimo programą, su jos nacionalistiniu užtaisu („Lietuva – lietuviams“), iki mirties laikė save JKS globėju ir intensyviai bendravo su jaunaisiais katalikais.

ideologija¹³⁰³. Nesvetimas jis ir kairiesiems, darbininkams bei kaimo gyventojams¹³⁰⁴. Gilias teologines šaknis turėjo katalikų dvasininkijos antijudaizmas¹³⁰⁵. Oficialų progresyvosios katalikų visuomenės dalies santykį su žydų tauta išsakiusiame Bangha Bela (1880 – 1940) straipsnyje „Židinyje“ „Krikščionybė ir žydai“ taip pat pripažįstamas santykių su žydais problematiškumas¹³⁰⁶. Radikalų antisemitizmą propagavo jaunieji tautininkai¹³⁰⁷. Taigi, įvairiausiais motyvais grindžiamas antisemitizmas - didesnio ar mažesnio laipsnio antipatija žydų atžvilgiu - buvo charakteringas kone visoms lietuvių ideologinėms ir socialinėms grupėms. Tai išplaukė iš pačios tautinio atgimimo, tautiškumo plėtojimosi, tautinės ekonomikos kūrimo logikos¹³⁰⁸. Reikia pripažinti, kad ir 1941 m. sukilimas, savarankiškos lietuviškos administracijos atkūrimas ir veikla, imtinai su žydų teisių apribojimu, įkūnijo JKS lūkesčius¹³⁰⁹. Taigi, santykiyje su žydų tauta jaunieji katalikai nepakilo aukščiau to meto visuomenės sąmonės lygio. Tačiau tai teigiant reikia neužmiršti, jog lietuvių tauta ilgą laiką XX a. pirmoje pusėje buvo žemesniame nei žydai socialinės raidos lygyje, taigi, išlyginamosios priemonės gali būti bent suprastos, jei ne pateisintos¹³¹⁰.

Tautos solidarumą turėjo stiprinti pagarbos kariuomenei ugdymas. Jaunieji katalikai savo spaudoje kariuomenę pristatydavo teigiamoje šviesoje, pabrėždami jos nesavanaudišką patriotizmą, pasirengumą aukotis. Katalikai raginti prisidėti prie jos stiprinimo¹³¹¹. Labai teigiamai vertintas

¹³⁰³ VDU studentų ateitininkų sąjungos veikimo planas 1938 – 1939 m. (be datos) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 212, l. 59.

¹³⁰⁴ *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio..., p. 158, 182. 1940 m. LKDS suvažiavime Šiaulių skyriaus atstovas reikalavo, kad „žydai visai būtų atskirti nuo lietuvių [...]“ (VSD Biuletėnis Nr. 164 (1940 m. gegužės 20 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 619).

¹³⁰⁵ *Sirutavičius V.* Katalikų Bažnyčia ir modernaus lietuvių antisemitizmo genezė // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 1999, T. 14, p. 72; *Vareikis V.* Antisemitizmas Lietuvoje (XIX a. antroji pusė - XX a. pirmoji pusė) // Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis. Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 31.

¹³⁰⁶ *Bella Bangha.* Krikščionybė ir žydai // *Židinys*. 1940, Nr. 1, p. 78. Straipsnio autorius - žymus vengrų teologas (*Spannenberger N.* Die katholische Kirche in Ungarn 1918 – 1939: Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, S. 62).

¹³⁰⁷ *Ivanovas B.* Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas, p. 149.

¹³⁰⁸ *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio..., p. 177. Moderniojo antisemitizmo gimimas tiesiogiai siejamas su tautiniu atgimimu XIX a. 8 – amė desimtmetyje (*Vareikis V.* Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje // Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 159).

¹³⁰⁹ A. Maceina buvo pagrindinis LAF programos autorius (*Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio..., p. 234). LAF atsišaukimuose leidžiama suprasti, kad žydai neturės nė minimalių teisių ir pragyvenimo galimybių naujojoje Lietuvoje (ibid., p. 237). Tačiau nėra aišku kokį vaidmenį suvaicino lietuviams nesvetimas antisemitizmas - jis buvo prielaida, greitklis ar kibirkštis pagal anglų istoriko Lawrence Stone pasiūlytą priežastingumo schemą (*Girnius K. K.* Lemtingieji 1941 – ieji: holokausto Lietuvoje prielaidų klausimu, p. 86).

¹³¹⁰ *Skrupskelis K.* Ateitis ir jos draugai, p. 360.

¹³¹¹ Mūsų ginkluotųjų pajėgų stiprinimo reikalai pasikalbėjimas su kariuomenės vadu gen. Štabo pulk. St. Raštikiu // *Darbininkas*. 1936 m. kovo 28 d., p. 2; *Jurkus P.* Kariuomenė ir moksleivija // *Ateitis*. 1938 – 1939, Nr. 10, p. 603; *Daugailis J.* Valandėlė pas kariuomenės vadą // XX amžius. 1937 m. lapkričio 30 d., p. 3. P. Dielininkaitis pabrėžė, kad „[...] priimant į aspirantų kursus ir Karo mokyklą svarbiausiu kriterijum turi būti ne ideologiniai įsitikinimai, bet lietuviškumas, ištikimybė ir lojalumas lietuvių tautai ir valstybei [...]“ (*Dielininkaitis P.* Kariuomenė, visuomenė ir studentija // *Židinys*. 1935, Nr. 7, p. 90).

didelis valstybės dėmesys kariniam moksleivių ir studentų apmokymui¹³¹². 1939 – 1940 m. VDU gen. štabo majoro Vytauto Bulvičiaus dėstytas kursas „Krašto karinis rengimas“, kuriuo studentai buvo supažindinti su totalinio karo ir okupacijos sąlygomis metodais, „užnugarinio karo“ veiksmams, daug prisidėjo prie jaunosios vadų kartos, susitelkusios po LAF vėliava, parengimo¹³¹³. Buvo atkreiptas dėmesys į ideologinio budrumo, siekiant atremti prieš propagandą, būtinumą, reikalą stiprinti pasitikėjimą savimi, savo tauta¹³¹⁴.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad jaunesiems katalikams buvo nesvetimas radikalus tautiškumas (nacionalizmas), pasireiškęs pastangomis eliminuoti nelietuviškas kultūros formas iš valstybės ir visuomenės gyvenimo, pastangomis siekti socialinio ir tautinio solidarumo, pagarba kariuomenei, bei iš dalies antisemitizmu, iš esmės sąlygotu įsitikinimu, kad žydų tautinė grupė ne Lietuvos visuomenės valia susiklosčiusių istorinių aplinkybių dėka veikdama ekonomikos srityje riboja kitų Lietuvos tautinių grupių ekonomines galimybes.

¹³¹² Šimaitis V. Karinis rengimas mokyklose // Ateitis. 1939 – 1940, Nr. 9, p. 524; Narušis S. Karinis visuomenės rengimas // Židinys. 1935, Nr. 7, p. 22.

¹³¹³ Narutis P. Tautos sukilimas..., p. 217 - 218.

¹³¹⁴ Gen. Št. Plk. Šova. Moderninis karas ir kariuomenė // Naujoji Romuva. 1938, Nr. 4, p. 100 – 101.

5. JKS santykis su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis

5. 1. Sąveikos su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis pasaulėžiūriniai ir politiniai pagrindai

Priešiškos KA ideologinės grupės skirstytinos į kelias gupes: tradicionalistų, tik pro forma pripažinusių KA, ir grupės, nepripažinusios KA būtina katalikybės forma aptariamam laikotarpiu arba visai savęs su katalikybe nesiejusios. Pirmosios šiame skyriuje nebus aptariamoms, nes jos buvo aptartos anksčiau, o be to, jos pripažino bent jau vyskupų, besilaikiusių KA doktrinos, autoritetą. Antrajai grupei priskirtinų ideologinių grupių, su kuriomis vienokius ar kitokius santykius palaikė jaunieji katalikai - tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, socialdemokratų ir komunistų – santykis su katalikybe ir jos viena iš formų – KA – skyrėsi. Jam nustatyti būtina JKS ideologijos analizė.

Svarbiausi JKS ideologijos akcentai išdėstyti jų deklaracijoje „Į organiškiosios valstybės kūrybą“. Joje apibrėžiamas valstybės santykis su individu, tauta ir kultūra, akcentuojama, jog valstybinė santvarka turi būti kuriama tik „lietuviškais pagrindais“. Socialinę - ekonominę, ideologinę – kultūrinę ir teisinę – politinę sferas siūloma reformuoti įvedant korporatyvinę santvarką, kultūrinę autonomiją ir sudarant institucijas, reikalingas teisinei valstybei¹³¹⁵. Jaunieji katalikai savo deklaracija manėsi pateikę harmoningą tris žmogiškojo veikimo pakopas – individas – tauta – valstybė - suderinančią koncepciją: valstybė yra objektyvi tautos forma, o individas pilnaverčiu asmeniu tampa tik solidariai veikdamas tautos labui.

Asmens teisė apsispręsti, jo pasaulėžiūrinė laisvė jauniesiems katalikams yra neliečiama. Tačiau asmuo save išreiškia tik tarnaudamas bendruomenei (tautai). Todėl, deklarudami asmens laisvės prioritetą, jaunieji katalikai buvo pasiryžę toli eiti individo (asmens) teisių apribojimo keliu. Štai primygtinai tvirtinama, kad privati nuosavybė yra neliečiama, tačiau radikaliausio jų ideologo A. Maceinos veikale „Socialinis teisingumas“, aiškiausiai perteikusiam jaunųjų katalikų socialines pažiūras¹³¹⁶, deklaruojamas privačios nuosavybės suvisuomeninimas¹³¹⁷, teigiant, jog pragyvenimui nereikalingas turtas jį turinčiam asmeniui faktiškai nepriklauso ir valstybės gali būti nusavinamas¹³¹⁸. Jo propaguojamoje idealioje santvarkoje būtų įvesta nuosavybės naudojimo ir asmeninio gyvenimo kontrolė: buvo pasisakoma už pajamų ir išlaidų kontrolės įstatymą,

¹³¹⁵ Į organiškiosios valstybės kūrybą // Naujoji Romuva. 1936 m. vasario 23 d., Nr. 8, p. 169 – 175.

¹³¹⁶ A. Maceina formulavo idėjas, kurios slypėjo ir kitų jaunųjų katalikų tekstuose (*Dielininkaitis P.* Korporatyvinė santvarka organiškoje valstybėje // Naujoji Romuva. 1936, Nr. 17, p. 373; *Urmanas J.* Korporatyvinė santvarka teorijoje // *Židinys*. 1934, Nr. 3, p. 246 – 254; *Keliuotis J.* Visuomeninis idealas: visuomenės filosofijos metmenys. 1935, p. 162 – 166, 177 - 196). Svarbiausių savo idėjų, ypač išdėstytų veikale „Socialinis teisingumas“, A. Maceina neatsisakė ir po karo (Pokalbis su profesoriumi Antanu Maceina jo 60 metų sukakties proga // *Maceina A.* Raštai, T. 14, p. 456; Per filosofą prasiveržia dvasinis nerimas: Pokalbis su Antanu Maceina // *Maceina A.* Raštai, T. 14, p. 504).

¹³¹⁷ „privatinė nuosavybė turi būti suvisuomeninta josios nepanaikinant“ (*Maceina A.* Socialinis teisingumas // *Maceina A.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1992, T. 2, p. 190).

¹³¹⁸ A. Maceinos projektuotoje socialinėje santvarkoje būtų įvestas „[...] priverstinis nenaudojamų gėrybių padėjimas į tam tikras įstaigas, arba į savotiškus bankus“ (ibid., p. 190). A. Maceinos manymu „Kiekvienas turi teisės pasinaudoti svetimu daiktu be atlyginimo už jį, jeigu jo savininkui nereikia“ (ibid., p.191). Pertekliaus nusavinimui (plačiau žiūrint - turto paskirstymui ir nuosavybės vartojimo kontrolei) būtų sukurta valstybinė institucija, kuri perteklių paimtų ir jį administruotų (ibid., p. 216). Iš esmės analogiškas Maceinai pažiūras išsakė ir J. Grinius (Keletas gairių socialinei santvarkai // XX amžius. 1937 m. gegužės 11 d., Nr. 104, p. 3).

reglamentaciją buities srityje¹³¹⁹. Tokios jaunųjų katalikų socialinės doktrinos komunistinės tendencijos buvo pastebėtos daugelio tyrinėtojų¹³²⁰. Jos ypač būdingos A. Maceinai: neatsitiktinai jau iki karo Maceina dėl tokio aistringo angažavimosi komunistiniam socialiniam idealui laikytas „krikščioniškojo komunizmo skelbėju“¹³²¹.

Maceina akcentuoja bendruomenės svarbą individo tapimo asmeniu procese. Krikščionybė taip pat turi bendruomeninį pobūdį. Todėl visuomenės santvarkos pagrindu turįs būti „krikščioniškasis solidarumas“ arba „krikščioniškasis socializmas“¹³²². Todėl net ir bolševizmas yra kūryba “[...] reikšmingesnė ir vertingesnė negu miesčioniškoji kultūra”¹³²³. Viena iš tokių bendruomenių, kuriai tarnaudamas individas įprasmina save – valstybė. Tačiau kadangi valstybę Maceina mato tik tautinę, ta bendruomenė, kuriai pasiaukodamas individas virsta asmeniu (tampa laisvu, gyvenančiu pilnavertį gyvenimą), yra tauta. Kaip jau buvo minėta, Maceinos ji sakralizuojama, laikoma antgamtinių malonių tarpininke, net pačią religiją kildinant iš tautos. Todėl tautiškumas Maceinos pasaulėžiūroje iškyla kaip svarbiausias jos elementas, turinys. Maceinos propaguotas tautiškumas, pervedus jį iš ideologinės sferos į realių socialinių santykių sferą, įgauna socialinio solidarumo išraišką.

Socialiniu ir tautiniu radikalumu ypač pasižymėjo NR kultūrinis sąjūdis, buvęs autonomiška JKS dalimi. Labiausiai tokį radikalumą sąlygojo paties J. Keliuočio pasaulėžiūrinės nuostatos, sąlygotos jaunystės laikų konflikto su Bažnyčia, sukėlusio skausmingą ir „beveik tragišką“ pasaulėžiūrinę krizę, kurią jis įveikė apsisprendęs eiti savarankišku keliu, balansuojant ant gyvenimo ir mirties ribos¹³²⁴. Psichologinio pobūdžio išgyvenimai bei ryškus savarankiškumo pajautimas nulėmė J. Keliuočio nusistatymą visuomeniniuose reiškiniuose pirmenybę teikti psichologiniam, o ne socialiniam matmeniui kaip išvestiniam¹³²⁵. Tai suteikė NR ideologijai, pasižymėjusiai socialiniu radikalizmu, reformizmu, net revoliucingumu, nuosaikumo bei orientaciją į personalinę, asmenį perkeičiančią, dvasinę revoliuciją. J. Keliuočio manymu visų prigimtinių žmogaus galių mobilizavimas – dvasinė revoliucija - galiausiai turėjo atvesti ir į socialinių institutų reformavimą. Buvo pasisakoma už naują, organinės valstybės principais bei socialiniu solidarumu grindžiamą santvarką – naująjį humanizmą, propaguotas grįžimas prie paprasto gyvenimo, kur heroizmu būtų kasdieninis pasiaukojimas¹³²⁶.

¹³¹⁹ Pruskus V. Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 255.

¹³²⁰ Butkus P. Antano Maceinos filosofinių pažiūrų raida, p. 73; Pruskus V. Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 167; Donskis L. Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje // Akiračiai. 1997, Nr. 3, p. 5.

¹³²¹ Pruskus V. Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje..., p. 243. VSD kai kurie XX amžiaus straipsniai „dvelkia tiesiog komunistiška propaganda“ (VSD biuletėnis Nr. 101a (1939 m. balandžio 29 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 2, l. 79).

¹³²² Maceina A. Krikščioniškosios visuomenės klausimas // Maceina A. Raštai. Vilnius: Margi raštai, 2005, T. 10: Religijos filosofija, p. 320 - 321.

¹³²³ Maceina A. Prometėjizmo problema // Maceina A. Raštai. T. 2, p. 462.

¹³²⁴ Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 37.

¹³²⁵ Keliuotis J. Marksizmo likvidacija // Naujoji Romuva. 1933, Nr. 116, p. 265 – 267. Ir toliau: „Tikrovėje efektyviniai [turi būti „afektyviniai“], emocijonaliniai ir jausmų veiksmai yra ankstesni už racijonalinius“. Darbininkų sąjūdį pagimdė „daugiau psichologinės nei ekonominės priežastys“ (ibid., p. 266).

¹³²⁶ Keliuotis J. „Į naują materijalinį gyvenimą“ (Naujoji Romuva. 1937, Nr. 15, p. 325 – 326). Visuomeninėms socialinėms NR idėjoms nusakyti svarbūs kiti 1937 m. NR publikuoti J. Keliuočio

Panašių į NR (JKS) savo radikalumu katalikų jaunimo (tautinių, socialinių) judėjimų 4 – ajame dešimtmetyje buvo daug. Jų atsiradimas buvo sąlygotas to meto Europai būdingos pasaulėžiūrinės diferenciacijos, pasireiškusių dviejų ideologinių – politinių blokų – komunistinio ir fašistinio – susiformavimu ir stiprėjimu. Šie blokai perorientavo visą Europos visuomeninį, kultūrinį, intelektualinį ir politinį gyvenimą. Taip pat ir katalikų visuomenė buvo veikiamą komunizmo bei fašizmo (nacionalsocializmo) idėjų. Jų įtakoje formavosi radikalūs katalikiškieji socialiniai sąjūdžiai, įgavę pačias įvairiausias formas. Jų santykis (savimonės ir praktinės laikysenos požiūriu) su komunistais ar fašistais priklausė nuo jų pasaulėžiūros tautinių ir socialinių vaizdinių tarpusavio santykio. Jei vyravo tautiniai – jie krypdavo net į fašizmą, jei socialiniai – galėdavo suartėti su komunistais, nes katalikiškus vaizdinius buvo įmanoma perinterpretuoti. Visi šie sąjūdžiai vadovavosi trečiojo kelio ideologija¹³²⁷, turėjusia įveikti kapitalizmo ir socializmo, komunizmo ir fašizmo ribotumus. Visiems jiems charakteringas socialinis angažuotumas, neretai grindžiamas katalikiškaisiais vaizdiniais ir principais, buvo svarbiausia jų ideologijos praktinio lygmens dimensija, o tautiškumo vieta joje priklausė nuo konkrečios šalies vidinės situacijos ir išorinių aplinkybių: Prancūzijos ar Ispanijos socialinių judėjimų ideologijoje dominavo socialinis kryptingumas, kuris juos suartino su komunizmo adeptais, o Vidurio Rytų Europoje socialinis reformizmas buvo pajungiamas tautiškumui¹³²⁸. O kadangi jie veikė krikščioniškose šalyse, visų jų ideologijose būta ir krikščioniškų vaizdinių ar idėjų – skyrėsi tik jų interpretacija, angažuotumo joms laipsnis, jų ideologinė funkcija. Todėl nebūta ryškios cezūros tarp katalikiškų ir nekatalikiškų judėjimų. Jie skyrėsi tik santykio su Bažnyčios hierarchija pobūdžiu. Vieni iš jų veikė KA rėmuose – kaip kad Belgijos bei Prancūzijos žosistai¹³²⁹, kiti turėjo silpnesnius ryšius su hierarchija ir KA ar visai juos nutraukė (reksistų judėjimas¹³³⁰), reikšdami nepasitenkinimą jų per mažu radikalumu. Visų šių sąjūdžių – tiek išsaugojusių ryšius su hierarchija, tiek juos praradusių (ar neįgijusių) ideologijoje reikšmingą vietą užima socialinės katalikybės doktrina, grindžiama enciklikomis „Rerum novarum“ ir „Quadragesimo anno“.

Vienas iš įtakingiausių buvo personalistų sąjūdis, veikęs Prancūzijoje, bet turėjęs daug pasekėjų ir kitose šalyse. Jo pradininkais buvo filosofai Emmanuelis Mounier ir Jeanas Lacroix, nuo

straipsnių ciklo „Naujasis humanizmas“ straipsniai: „Naujasis humanizmas“ (Nr. 15, p. 321 – 323), „Į naują materijalinį gyvenimą“ (Nr. 15, p. 323 – 327); „Žmogaus asmenybė“ (Nr. 20, p. 441 – 446); „Į naująją visuomenę“ (Nr. 37 – 38, p. 657 – 661).

¹³²⁷ Pav. Čekoslovakijoje veikė JK politinė grupė, kuri reiškėsi „Trečiosios Generacijos“ laikraščiu (*Yla S. Pasikalbėjimas su čekoslovakų visuomenininku dr. Ruckl // XX amžius. 1938 m. kovo 8 d., Nr. 53, p. 5*). JKS siūloma santvarka, kai kurių tyrinėtojų apibūdinama kaip „parlamentarizmo ir autoritarizmo sintezė“, taip pat laikytina „trečiuoju keliu“ (*Pruskus V. „Naujojo humanizmo“ visuomenės organizacijos modelis: politinė vaizduotė ir atmintis // Filosofija. Sociologija, 2006, Nr. 1, p. 28*).

¹³²⁸ Pav. Vengrijoje nuo 1936 m. veikęs antikomunistinis „Mėlynojo kryžiaus“ (Kek kerest) judėjimas, susibūręs apie laikraštį „Budai Erlap“, laikė save dvasiniu elitiniu sąjūdžiu, siekusių „gražinti vengrams tai, kas priklauso vengrams“ (Pasikalbėjimas su jaunuųjų vengrų vadu, red. End. Szigeti // *XX amžius. 1937 m. gegužės 26 d., Nr. 116, p. 5*).

¹³²⁹ Žosistų sąjūdis buvo vienas iš modernių judėjimų, kuriuos palaikė naujoji Prancūzijos hierarchija, pakeitusi besivadovavusią tradicionalizmu (*Handbuch der Kirchengeschichte, S. 599*).

¹³³⁰ Radikalias socialinės katalikybės idėjas atstovaujantis sąjūdis, susibūręs apie L. Degrelle 1930 m. įkurtą laikraštį „Christus Rex“. 1935 m. L. Degrelle galutinai atsiribojo nuo KA, sukurdamas savo politinę partiją (*Detsch R. Rexbewegung (auch Rexismus oder Mouvement rexiste)*). [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 7 d.). Prieiga per internetą: <http://www.cpw-online.de/lemmata/rexbewegung.htm>).

1932 m. leidę žurnalą „Esprit“. Jie skelbė šūkį pertvarkyti kapitalistinę civilizaciją „personalistinės revoliucijos“ keliu. Personalistų sąjūdis buvo nevienalytis: dešiniojo sparno atstovai būrėsi apie žurnalą „L'Ordre Nouveau“, o kairieji apie „Esprit“¹³³¹. Tarpukaryje kairieji personalistai rėmė Liaudies frontą¹³³², o karo metais daugelis jų stojo į Pasipriešinimo gretas. Po karo Vakarų Europoje trumpam suklestėjo vadinamoji kairioji katalikybė, kurią charakterizavo bendradarbiavimas su komunistais ar bent simpatijos komunizmui¹³³³. Kairieji katalikai priima esminius marksizmo doktrinos postulatus, marksistinę frazeologiją ir istorijos schemą¹³³⁴. Taip pat ir tarpukaryje Europoje būta nemaža katalikų judėjimų, bendradarbiavusių su komunistais. Prie jų priskirtinas ir personalizmo kairysis sparnas. Vokietijoje būta ištiso altenatyvių katalikiškų / krikščioniškų grupių tinklo, besivadovaujančio kairiosios katalikybės ideologija. Tokia buvo 1919 – 1933 m. veikusi Vokiečių katalikų taikos sąjunga. Heinrichas Mertens, „Roten Blatts der katholischen Sozialisten“ leidėjas, 1928 m. įkūrė Vokietijos katalikų socialistų sąjungą¹³³⁵. Vis labiau stiprėjo Centro partijos remiamos Krikščionių socialinės partijos ideologijos komunistinė orientacija. Neatsitiktinai jos įkūrėjas Vitus Helleris buvo žinomas kaip katalikas komunistas¹³³⁶.

Katalikų ir komunistų bendradarbiavimui būta filosofinių prielaidų. Toks komunizmas, su kuriuo turėjo reikalų jaunieji katalikai - marksistinis komunizmas - kaip ir tradicinė katalikybė, yra uždaras, dogmatizuotas mokymas, besiremiantis ekskliuzyvistine, pretenduojančia į „žmonių istorinės raidos dėsnų atradimą“ doktrina – marksistinė filosofija¹³³⁷. Jis paremtas materialistine būties samprata, grindžiama objekto ir subjekto, pasaulio ir žmogus sąmonės perskyra¹³³⁸, kurios pagrindas - jutimo organų teikiama informacija, interpretuojama vadinamojo sveiko proto šviesoje. Ši perskyra ir lemia materialistinę būties sampratą bei atitinkamą egzistencijos lygmenį, kai tam tikri žmogaus poreikiai – pav. fiziologiniai - laikomi realiau egzistuojančiais už kitus. Tačiau tai ne vienintelė komunizmo forma¹³³⁹. Jų esama daug. O jų visumą, priešpastatomą marksistiniam

¹³³¹ Keller Th. Deutsch - französische Dritte – Weg – Diskurse. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 4 d.). Prieiga per internetą: <http://www.sehepunkte.historicum.net/2004/11/pdf/5693.pdf>.

¹³³² Verteidigung der Person. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 4 d.). Prieiga per internetą: <http://olf4.de/R/Roszak/Person/04.htm>. Katalikai atsiliepė į oficialų Komunistų partijos kvietimą (1936 m. balandžio 17 d.) prisijungti prie LF (Рашикова P. В борьбе за единство коммунистов и трудящихся католиков // Вопросы научного атеизма, Выпуск 3, Москва, 1967, с. 257). Viena iš tokio bendradarbiavimo išraiškų buvo komunistų ir katalikų pagalbos bedarbiams komitetai (ibid., с. 265).

¹³³³ Mautner J. Dekonstruktion des Christentums. Linkskatholizismus und Gegenwart // Faber R. (Hg.). Katholizismus in Geschichte und Gegenwart. Würzburg: Königshausen and Neumann, 2005, S. 227; Lendjelas V. Šiuolaikinė krikščionybė ir komunizmas. Vilnius: Mintis, 1969, p. 10.

¹³³⁴ Daim W. Linkskatholizismus: eine katholische Initiative in Moskau. Wien – Frankfurt – Zürich: Europa Verlag, 1965, S. 72; Великович Л. Левые течения в религиозных организациях капиталистических стран, Москва: Знание, 1974, с. 14.

¹³³⁵ Heinrich Mertens. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. spalio 30 d.). Prieiga per internetą: http://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Mertens.

¹³³⁶ Morse R. Christlich-Soziale Reichspartei (CSRP), 1920-1933. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. spalio 30 d.). Prieiga per internetą: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44460.

¹³³⁷ Komunizmas (socializmas) buvo „ištisa pasauležiūra“, „religija ir psichologinė būseną“ (Mitrulevičius G. Socialdemokratijos tapsmas // Gairės. 1998, Nr. 2, p. 34).

¹³³⁸ Marksistinės filosofijos pagrindai. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. 1- kla, 1959, p. 14.

¹³³⁹ Pav. krikščioniškasis socializmas, kuriuo laikytina ankstyvoji krikščionybė, eretikų judėjimai, utopinis socializmas ir t.t. (Шейнман. М. Христианский социализм. Москва: Наука, 1969, с. 7 - 239). Taip pat ir tolerantiškai religijos praktikavimą traktavusi Austrijos socialdemokratų partijos

komunizmui, galima įvardinti atviruoju komunizmu. Tiek atviroji katalikybė, tiek ir atvirasis komunizmas, besiremiantys į tą patį bendražmogiškąjį patyrimą, kaip tik ir atspindi begalinę gausybę būties (ir pažinimo) formų (tradicinė katalikybė ir marksistinis komunizmas tik kraštutiniai variantai), kurių kiekviena gali būti priskirta tiek atvirajai katalikybei, tiek ir atvirajam komunizmui, priklausomai nuo pasirinkto atskaitos taško. Iš čia neišvengiama katalikybės ir komunizmo konvergencija Vakarų pasaulyje, susiformavusiame krikščionybės pagrindu.

JKS pasaulėžiūrai būdingas socialinis ir tautinis angažuotumas, galintis atvesti ir prie bendradarbiavimo su komunistais, akivaizdus jaunųjų katalikų redaguotoje spaudoje. Joje nesunkiai išvelgtina tendencija pritarti praktiniams komunistų ar LF – ū veiksams, tuo pačiu parodant, kad bendradarbiavimas su komunistais galimas. Jaunųjų katalikų lyderis P. Dielininkaitis kaip tik ir akcentavo, kad 4 – amė dešimtmetyje komunizmas pasikeitė, todėl katalikams dera permąstyti savo santykį su LF¹³⁴⁰. Panevėžio vyskupijos organe „Panevėžio garsas“ paskelbtame straipsnyje „Dėl katalikų santykių su laisvamaniais“ taip pat faktiškai buvo išreikštas katalikų pasiryžimas bendradarbiauti su komunistais¹³⁴¹. „XX amžiuje“ būta ne vieno straipsnio, kuriame įtaigota, kad Prancūzijos komunistai kitokie nei Ispanijos, kad jie atsisakė antiklerikalizmo, vykdo reformas, kurioms visiškai pritaria ir pažangioji katalikų visuomenė¹³⁴². Simpatizuota vienam iš buvusių Prancūzijos komunistų vadų Jaques Doriot, kovojančiam su komunistais, bet solidariam su jais socialiniais klausimais¹³⁴³. Reikštos simpatijos „raudonajam“ Paryžiaus arkivysk. kard. Jean Verdier, skatinusiam katalikų ir komunistų suartėjimą¹³⁴⁴. Ateitininkų veikėjai neslėpė savo simpatijų LF¹³⁴⁵. Buvo leidžiama pasisakyti savo laisvamanybę nauju kosmologiniu pasaulėvaizdžiu grindžiančiam P. Slavėnui, kurį su jauniaisiais katalikais suartino įsitikinimas, kad būtina nauja ideologija, įgalinanti ideologinių srovių bendradarbiavimą¹³⁴⁶. Radikaliai kaip sistema kapitalizmas kritikuotas T. Ventos straipsniuose, demonstruojant simpatijas komunizmui. T. Venta padarė išvadą kad „[...] komunizmas

programa (*Bauer O.* Socialdemokratija, religija ir Bažnyčia: Linco programai paaiškinti, Kaunas, 1931, p. 283). Tačiau skyrėsi jų ideologinis pagrindimas, realizavimo būdai, santykis su nuosavybe.

¹³⁴⁰ *Dielininkaitis P.* Kovos trimitai iš kairės: liaudies frontams besikuriant ir veikiant // XX amžius. 1936 m. rugpjūčio 1 d., p. 3.

¹³⁴¹ *J. G.* Dėl katalikų santykių su laisvamaniais // Panevėžio garsas. 1939 m. sausio 21 d., Nr. 4, p. 1. Būtent taip ši „Panevėžio garso“ straipsnį ir suprato LKP CK 1939 m. vasario 4 d. išleistame atsišaukime (*Atamukas S.* LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais, p. 214).

¹³⁴² *Schmittlein R.* Katalikai ir liaudies frontas Prancūzijoje // XX Amžius. 1936, Nr. 93 – 97; *Dielininkaitis P.* Prancūzija streiko metu // XX amžius. 1937 m. liepos 26 d., p. 3; *Dielininkaitis P.* Prancūzija konsoliduojasi // XX amžius. 1938 m. balandžio 13 d. p. 3; Trečiojo Internacionalo ofenzyva // XX amžius. 1936 m. rugsėjo 10 d. p. 3.

¹³⁴³ Cituojamas *J. Doriot:* „Dešinieji [...] giria mano kovą prieš komunistų vadus. Bet ar sektų jie manimi socialinėj srity? [...]. Jei aš kylu prieš komunistų vadus [...], tai dėl darbininkų ir dėl visos tautos reikalų“ (*Babriškis V.* Antikomunistinis sąjūdis Prancūzijos kairėje // XX amžius. 1936 m. liepos 9 d., Nr. 14, p. 3).

¹³⁴⁴ *Lipnickas A.* Kardinolas Jean Verdier // XX amžius. 1940 m. balandžio 16 d., p. 5.

¹³⁴⁵ AF gen. sekretorius *J. Senauskas* matė iš „liaudies fronto valdomos šalies sklindančią [...] skaisčią ir nepriklausomą katalikybės šviesą“ (*Senauskas J.* Kelionės pabiros // Ateitis. 1937, Nr. 7 – 8, p. 263).

¹³⁴⁶ *Slavėnas P.* Apie kultūrinį sąjūdį // XX amžius. 1938 m. balandžio 25 d., Nr. 91, p. 3.

savaime nėra nei geras, nei blogas, jei komunistais gali būti ne tiktai marksistai, bet ir vienuoliai”, o „esamoji kapitalizmo forma visa savo struktūra [...] yra iš pagrindų bloga ir smerktina”¹³⁴⁷.

Integrali JKS veiklos dalis buvo antikomunizmas. Iš socialios, dėmesingos savo tautai katalikybės poreikio gimė ir palankumas antikomunizmu pasižyminčiam reksizmui. „XX amžiuje“ paskelbta nemaža reksizmui skirtų straipsnių. Jų simpatijos reksistams buvo gerai žinomos daugeliui. Detaliai komunizmo fenomenas apibūdintas S. Ylos knygoje „Komunizmas Lietuvoje“¹³⁴⁸. Joje apžvelgta komunizmo raiškos Lietuvoje istorija, pristatytos kovos su juo priemonės, siūlant perimti kai kuriuos komunistų veikimo metodus¹³⁴⁹. Neretai remtasi nacionalsocialistinės Vokietijos, fašistinės Italijos politinio ir socialinio gyvenimo faktais, jų socialinę santvarką ir ypač tautiškumo primatą valstybės gyvenime laikant sektinu pavyzdžiu, kartu griežtai atsiribojant nuo nacionalsocializmo rasistinės ir antikatalikiškos politikos. Fašizmas anot P. Dielininkaičio „pradžioje buvęs barbariškas, bet toliau jis padaręs milžinišką progresą, tad neigti Hitlerio ir Mussolinio darbus [...] būtų nesąmonė“¹³⁵⁰. Jaunųjų katalikų vadistinės nuotaikos taip pat juos siejo su šiomis radikaliomis ideologijomis. Valstybei, anot P. Dielininkaičio, reikia pasiryžusių veikti, tokių, su kokiais „Musolinis užėmė Romą“¹³⁵¹. Konstatuota, kad fašizmas ir nacionalsocializmas moka atsižvelgti į darbo žmonių poreikius. Ypač A. Maceinai tokios idėjos buvo būdingos¹³⁵². Tokio pobūdžio publikacijų padaugėjo 1939 m.¹³⁵³. Tad paneigti JK simpatijas atskiroms fašistinės Italijos ar nacionalsocialistinės Vokietijos gyvenimo sritims nėra lengva¹³⁵⁴.

1937 m. kaip reakcija į sustiprėjusį komunistų veikimą bei LF formavimąsi, kilo ištisa antikomunistinė akcija. Katalikų visuomenę antikomunistiniam veikimui įpareigojo ir paklusnumas popiežiui, 1937 m. kovo 19 d. paskelbusiam encikliką „Divine Redemptoris“, pasmerkusią komunizmą ir uždraudusią katalikams bendradarbiauti su komunistais. Todėl nenuostabu, kad Bažnyčia skyrė daug dėmesio santykiams su komunizmu. Pav. 1937 m. JKS globėjo P. Kuraičio redaguojamame „Tiesos kelyje“ reguliariai buvo apžvelgiama Bažnyčios santykių su komunizmu tema, pristatant įvairių šalių vyskupų, teologų požiūrį. Antikomunistinė akcija, pravesta visose KA

¹³⁴⁷ Venta T. Propaganda ar revoliucija? // Naujoji Romuva. 1937, Nr. 2, p. 31; *ibid.* Gyvenimo ragai // XX amžius. 1937 m. vasario 9 d., p. 3. Visuomeninėms socialinėms NR idėjoms nusakyti labai svarbus 1937 m. NR publikuotas J. Keliučio straipsnių ciklas „Naujasis humanizmas“ (žr. išnašą Nr. 1326).

¹³⁴⁸ Anot VSD vadovo A. Povilaičio, „rengdamas šią knygą [...], Yla naudojosi valstybės saugumo departamento medžiaga [...]“ (Išrašas iš Augustino Povilaičio tardymo protokolo (1941 m. sausio 7 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 117, l. 218).

¹³⁴⁹ Pav. infiltracijos metodą: „Mes neturėtume vengti siųsti į komunistų eiles žmonių [...], kurie, veikdami jų eilėse, suartėtų su paskirais asmenimis, pakreiptų jų orientaciją ir padėtų jiems grįžti savo tautai ir pasaulėžiūrai“ (*Daulius J.* Komunizmas Lietuvoje, p. 247).

¹³⁵⁰ VSD biuletenis Nr. 306 (1936 m. gruodžio 22 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 533. Z. Ivinskis turėjo teisintis dėl savo nacionalsocialistinei Vokietijai palankių pasisakymų (VSD biuletenis Nr. 2 (1939 m. sausio 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 6 - 9).

¹³⁵¹ Sandarbininko „Jurginis“ pranešimas (1934 m. rugsėjo 17 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 54.

¹³⁵² *Donskis L.* Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje // Akiračiai. 1997, Nr. 3 (287), p. 6.

¹³⁵³ P. Dielininkaitis cituoja Liuveno profesorių, teigiantį, kad diktatūrinės valstybės socialinėje srityje praktikoja politiką atitinkančią katalikybės principus (*Dielininkaitis P.* Iš III Reicho socialinės politikos // XX amžius. 1939 m. rugpjūčio 24 d., p. 3).

¹³⁵⁴ Jaunųjų katalikų priešiškamą fašizmui linkęs akcentuoti K. Skrupskelis (*Skrupskelis K.* Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas, p. 212 – 227).

organizacijose, turėjo kampanijos pobūdį¹³⁵⁵. Todėl suprantama, kad joje aktyviai dalyvavo ir jaunieji katalikai. Tačiau jie dėjo pastangų suteikti jai socialinę orientaciją, atkreipiant visuomenės dėmesį į būtinas atlikti reformas.

Nepaisant to, socialinės tendencijos raišką monopolizavę komunistai liko pavojingas priešininkas. Kompartija veikė lietuvius miesto darbininkus per profsajungas, darbininkų klubus, sportą, muziką, revoliucinių švenčių minėjimo kampanijas, taip formuodama savitą gyvenimo būdą bei jo kultūrinės formas¹³⁵⁶. Vis dėlto ne tiek dėl esamos komunistų įtakos lietuvių visuomenėje, kiek dėl potencialiai galimos, jaunieji katalikai santykiams su komunistais skyrė ne tokią jau menką vietą savo konkrečioje politinėje veikloje ir retorikoje, nujausdami, kad per ateinančius dešimtmečius komunizmo ideologija besivadovaujančios politinės jėgos ir valstybės vaidins be galo didelį vaidmenį¹³⁵⁷. Į kontaktus su komunistais jaunieji katalikai taktiniais sumetimais galėjo leistis siekdami pažadinti lietuvių komunistų tautiškumo jausmą¹³⁵⁸. Jis nebuvo visiškai atrofavęsis: žinoma, kad sovietų valdžios metais 1940 – 1941 m. lietuvių komunistai bandė ginti savo interesus¹³⁵⁹, o karo metais užmezgė kontaktus su lietuvių tautinio pagrindžio atstovais¹³⁶⁰. Tuo tarpu savo angažavimusi socialiniams darbininkų reikalams jaunieji katalikai siekė išplėsti darbininkus iš komunistų nagų. Be to, palankia komunizmui kaip socialinei santvarkai retorika norėta sužadinti socialinę atsakomybę visuomenėje, stiprinti socialinio solidarumo jausmą¹³⁶¹. Katalikų socialinis aktyvumas 1939 – 1940 m. kaip tik buvo nemaža dalimi iššauktas SSRS priartėjimo, prosovietinę laikyseną laikant palankia socialinėms reformoms¹³⁶².

Taigi, su komunizmu iš esmės buvo konfrontuojama ne kaip su socialiniu mokymu, bet kaip su svetima lietuvių tautai kultūros forma – kultūrbolševizmu, siekiant apsaugoti nuo jo komunistų

¹³⁵⁵ 1937 m. KVC iniciatyva buvo sudarytas komitetas „Pro Deo“, inicijavęs ir koordinavęs antikomunistines akcijas (VSP Kauno apygardos 1937 m. lapkričio mėn. apžvalga // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 439). Sprendžiant iš VSP apžvalgos, KVC „sukėlė katalikų visuomenėje gyvą sąjūdį prieš komunizmą“ (Politinė apžvalga (1937 m.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3128, l. 446).

¹³⁵⁶ *Tikuišis A.* Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos taktika, panaudojant legalias galimybes jaunimui telkti į kovą prieš fašistinę diktatūrą 1927 – 1937 m. // LKP istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1972, T. 12, p. 46; *Čepulienė S.* Už kovingas profsajungas: LKP vaidmuo organizuojant profsajunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940. VI. 15). Vilnius: Mintis, 1981, p. 140).

¹³⁵⁷ Konstatuota, kad „[...] visas pasaulis iki tam tikro laipsnio tapo socialistinis“ (Sv. Dvejopas socializmas: tautinis ir tarptautinis // Darbininkas. 1939 m. vasario 18 d., p. 2). Tikėta, kad iš „[...] suirutės pasaulyje SSRS išeis didžiausia laimėtoja“ (*J. G. Lietuva ir SSRS // Panevėžio garsas. 1939 m. lapkričio 11 d., p. 1.*)

¹³⁵⁸ Laikytasi nuostatos, kad lietuviai komunistai – neatsiejama tautos dalis (*Grinius J.* Prisiminkime nelaimingojo Putnos vaikus // XX amžius. 1937 m. birželio 19 d., p. 4; *Daugailis J.* Pas sušaudytojo gen. Uborevičiaus brolių // XX amžius. 1937 m. birželio 19 d., p. 6).

¹³⁵⁹ *Maslauskienė N.* Lietuvos komunistų sudėtis 1940 m. spalio – 1941 m. birželio mėn. // Genocidas ir rezistencija. 1999, Nr. 2 (6), p. 39.

¹³⁶⁰ *Zizas R.* Antinacinė rezistencija: lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943 – 1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose // *Anušauskas A.* (red.). Lietuva antrajame pasauliniame kare. Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 602.

¹³⁶¹ Mes pradėsime dideles reformas: Katalikų veikimo centro vyr. valdybos žodis Kristaus Valdovo šventėje // Mūsų laikraštis. 1939 m. spalio 26, p. 3.

¹³⁶² Teigta, kad SSRS stiprėjimas turi „stambių pliusų žmoniškumo atžvilgiu“: kai tik Vengrija tapo SSRS kaimynu, „tuoj ėmėsi socialinių reformų“ (*J. G. Lietuva ir SSRS // Panevėžio garsas. 1939 m. lapkričio 11 d. p. 1.*) „[...] visi SSRS kaimynai turi padaryti maksimumą reformų socialinei teisybei realizuoti“ (ibid).

propagandai paveikia lietuvių visuomenės dalį. Tai buvo sąlygota to meto visuomenėje dominavusios etnolingvistinio tautiškumo sampratos, lietuvių kalbą laikant svarbiausiu tautiškumo atributu. Tai buvo tas pagrindas, ta nekvestionuojama vertybė, kurios išsaugojimas (programa „minimum“) vienijo absoliučią tautos daugumą. Didelė dalis lietuvių jautė žymiai didesnę pavojų tautai iš Vokietijos, o ne iš SSRS pusės, manydami, kad vokiečių kultūra, būdama kultūriniu ir civilizaciniu požiūriu aukštesnė už rusų, darytų didesnę poveikį ir greičiau lietuvius suvokietintų, nei „rusai“ susovietintų. Todėl ir kultūriniais (antivokiškumo) bei geopolitiniais (Lietuvos saugumo) argumentais grindžiama prosovietinė orientacija to meto visuomenėje nebuvo laikoma nepatriotine ar juo labiau išdavikiška. Buvo tikima, kad lietuvių kultūra yra potencialiai pranašesnė už rusų kultūrą, todėl pajėgtų išlikti net ir nepriklausomybę praradus¹³⁶³. Tai buvo būdinga didesniai daliai lietuvių elito, o plačiau žiūrint ir visai lietuvių tautai. Pavyzdžiui prof. Petras Leonas pokalbyje su J. Vaišnoru pažymėjo: „Hitlerio laimėjimas būtų mirtis Lietuvai. Atremti vokiečių ekspansiją gali tik stipri, galinga šalis [...]. Tokia šalis yra Tarybų sąjunga“¹³⁶⁴. Taip mąstė ir kai kurie žymūs katalikų veikėjai¹³⁶⁵. Jiems neatrodė smerktina įvykus okupacijai dalyvauti bendruose pasitarimuose su prokomunistiškai nusiteikusių liaudininku J. Vaišnoru¹³⁶⁶. Todėl neatsitiktinai 1939 – 1940 m. prosovietinė orientacija laikyta neblogo išėjimu geopolitine prasme¹³⁶⁷, tačiau tuo pat metu buvo kategoriškai atmetamas kultūrbolševizmas¹³⁶⁸ ir konfrontuojama su jį skleidžiančia Rašytojų draugija, tapusia sovietiško flagmanu Lietuvoje.

Vis dėlto, ne santykiškai su komunistais apsprendė JKS veikimą politinėje – visuomeninėje 4 – deš. antros pusės Lietuvos scenoje. Kaip matėmė iš ideologinės analizės, esminis (išliekantis), JKS ideologinis motyvas – angažavimasis tautai, o taip pat katalikybė kaip kultūrinis (tapatybės), požymis. Pagal tai jaunesiems katalikams artimiausi buvo tautininkai, su kuriais ne tik konfrontuota, bet ir bendradarbiauta. Tačiau tautininkų katalikiškumas buvo ginčijamas (kartais jie net buvo

¹³⁶³ Prosovietinės orientacijos pasirinkimas nereiškė, kad atsisakoma nepriklausomybės, tai tik reiškė, jog besąlygiškai buvo rengiamasi laikytis reikalavimo „minimum“ – lietuvių kalba pagrįstos kultūros.

¹³⁶⁴ *Vaišnoras J.* Liaudies fronto organizavimas ir jo veikla Kaune 1936 – 1940 m. (1972 m.) // LYA, f. 3377, ap. 51, b. 251, l. 11. Prosovietinės įtakos augimą baiminantis Vokietijos konstatuoja J. Jakštas (*Jakštas J.* Nepriklausomos Lietuvos istorija, p. 159).

¹³⁶⁵ A. Maceina samprotavo: „[...] vokiečiai ima Paryžių, tada, aišku, gręšis į Rytus, mums iškils pavojus ir Raudonosios armijos įgulos mus apsaugos“ („Ar galima pasimokyti iš istorijos?“ [istorikų Alfonso Eidinto, Antano Kulakausko, Liūto Mockūno, Gedimino Rudžio, Sauliaus Sužiedėlio diskusija] // Šiaurės Atėnai. 2001 m. liepos 21 d., Nr. 27, p. 10). Panašiai ir kun. M. Krupavičius (Apie Kalvarijos Bažnyčios kleboną – kunigą – Krupavičių (1941 m. sausio 10 d.) // *Laukaitytė R.* 1940 – 1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms, p. 618) bei P. Dovydaitis (Savarankiški Prano Dovydaičio parodymai (1942 m. birželio 29 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 12293, l. 52).

¹³⁶⁶ 1940 m. birželio 16 d. (*Truska L., Kancevičius V.* Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939 – 1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika. Vilnius: Mintis, 1990, p. 138).

¹³⁶⁷ Buvo akcentuojamas įgulų laikinumas, pabrėžiama, kad „Naujoji Rusija atėjo išpirkti senosios klaidų“. (*Petrikonis I.* Ant slenksčio į Vilnių // XX amžius. 1939 m. spalio 11 d., p. 12). Anot „Panevėžio garso“ SSRS bazės yra „[...] visai rimta garantija: kas tokią valstybę puls, tas išprovokuos į karą su milžiniška imperija“ (*J. G.* Lietuva ir SSRS // Panevėžio garsas. 1939 m. lapkričio 11 d., p. 1).

¹³⁶⁸ „Kam svetima brangiau už sava, tas jau nebėra sau žmogus“ (*Petrikonis I.* Sau ir ne sau žmonės // XX amžius. 1940 m. gegužės 8 d., p. 12). Su nusistebėjimu „sekame ir tuos kūrinius, kurie dvelkia mums svetimo pasaulio dvasia [...]. Tai nihilimo ir kultūrbolševizmo bacilos, kuriomis kratėmės ir kratysimės“ (*ibid.* Žmonės be nugurkaulio // XX amžius. 1940 m. balandžio 19 d., p. 4).

laikomi sekta¹³⁶⁹). Tautininkai iš tiesų leido sau liberaliai traktuoti Bažnyčios doktriną ir patiems nusistatyti, kiek bus paklūstama Bažnyčios autoritetui. Krikščioniškąją etiką jie laikė bendra visoms konfesijoms, solidarizavosi su reformatoriškais XX a. pirmos pusės sąjūdžiais. Taigi, tradicinio mokymo atžvilgiu tautininkai buvo liberalūs, tačiau branginantys katalikybę kaip doros garantą ir kultūrinį tautos paveldą. Jų katalikybės tautiškumas siejo juos su jaunaisiais katalikais. Tokiu būdu būdami pasaulėžiūriškai liberalesniais už pačius liberaliausius KA veikėjus, tačiau laikydami save katalikais, tautininkai buvo rimti konkurentai KA katalikams. Tačiau, vis dėlto, tiek, kiek jaunieji katalikai nepasiduodavo apsiribojimo savo grupe sindromui, jie suvokė, kad būtent tautininkai jiems artimiausi¹³⁷⁰. Abiems srovėms katalikybė tapo veiksmu, pateisinsiu jų stiprų angažavimąsi tautiškumui, nors ir dėl skirtingų motyvų (jaunųjų katalikų atveju tai įgalino jų atvirosios katalikybės sampratą¹³⁷¹). Tai vedė prie tautininkų režimo reikšmės ir bendradarbiavimo su jais būtinumo pripažinimo¹³⁷². Tačiau politiniais sumetimais jaunieji katalikai ėjo į koaliciją su liaudininkais, ką tautininkai traktavo kaip „sąjungą su bedieviais“¹³⁷³. Jaunųjų katalikų ir tautininkų santykių sudėtingumas susijęs su tuo, kad tiek vieni, tiek ir kiti pretendavo į visos visuomenės valdymą bei siekė monopolizuoti tautiškumo raiškos erdvę, tačiau darė tai remdamiesi savo ideologija. Be to, abiejų grupių mokymai pretendavo į centriškumą, sintetiškumą¹³⁷⁴. Tai pretekstas konfrontacijai¹³⁷⁵. Todėl ir jaunųjų tautininkų kaltinimus katalikams dėl KA išplėstinio traktavimo ir politinių jos tikslų¹³⁷⁶ iš esmės reikia laikyti kaltinimu kitai pasaulėžiūrinei grupei (tokia tautininkai linko laikyti Bažnyčią) dėl jos siekių įsigalėti visuomenėje, į kurią pretendavo ir tautininkai.

Į voldemarininkus žiūrėta kaip į opozicinę tautininkams grupę, tačiau besivadovaujančią iš esmės tais pačias tautiškumo principais: voldemarininkai galėjo, esant palankioms aplinkybėms, perimti tautininkų įtakoje buvusią visuomenės dalį. Dėl jų ryžto, energijos, valingumo, tai buvo pavojinga grupė, kurią taip pat reikėjo neutralizuoti, „prisijaukinti“. Be kita ko, jie svarbūs ir dėl to, kad pasižymėjo provokiška orientacija, akcentavo ryšius su Vokietija, kurie buvo svarbūs ir jauniesiems katalikams, jiems neturint vieningos nuomonės, prosovietinė ar provokiška orientacija esamoje situacijoje Lietuvai būtų naudingesnė. Sąveikos su voldemarininkais gilumą rodo tai, kad kai kurie ateitininkai (V. Juodeika, G. Valančius, iš dalies J. Urmanas) „suvoldemarėjo“ (sutautininkėjo) ir toliau laikydami save katalikais bei dalyvaudami jų politiniame veikime¹³⁷⁷.

¹³⁶⁹ Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi (1939 – 1940 m.) Domu Cesevičiumi // LKP istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1990, T. 46, p. 100.

¹³⁷⁰ Lietuvių jaunuomenės ugdymas ir jos organizavimas // Naujoji Romuva. 1934, Nr. 164, p. 188.

¹³⁷¹ Žr. išnašą Nr. 919.

¹³⁷² Juška S. Sugyvenimo beieškant // Panevėžio garsas. 1940 m. sausio 27 d., p. 1. Idealų panašumą po karo pripažino ir A. Maceina: „Totalistinis idealas sudrausmino lietuviškąją visuomenę“ (Maceina A. 40 metų sukakties temomis // Į Laisvę. 1958, Nr. 15, p. 5).

¹³⁷³ Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi... , p. 101.

¹³⁷⁴ „Jaunosios kartos“ išvedžiojimai // Tiesos kelias. 1938, Nr. 3, p. 178.

¹³⁷⁵ Tautininkų publicistai konstatavo Bažnyčios ir valstybės (taigi, tautininkų) ideologijų, pretenduojančių į absoliutų galiojimą valstybės piliečiams, susidūrimą: „Šiandieninė valstybė turi savo ideologiją, visai skirtingą nuo religijos“ (Galinis K. Tautinis judėjimas ir Bažnyčia // Vairas. 1939, Nr. 12, p. 222).

¹³⁷⁶ Tolutis P. Politikuojanti Bažnyčia valstybėje // Vairas. 1939, Nr. 49, p. 946.

¹³⁷⁷ Pav. G. Valančius 1932 m. dar buvęs ateitininku sendraugiu vėliau apibūdinamas kaip „tautininkų šulas“ (Sandarbininko „Dilda“ agentūrinis pranešimas (1940 m. kovo 31 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 62) ir tuo pat metu kaip „krikščionių demokratų veikėjas“ (VSD biuletenis Nr. 45 (1939 m.

Su liaudininkais bendradarbiavimas buvo svarbus, nes pasaulėžiūrinis liberalumas, sujungtas su nuosaikiu, Vinco Kudirkos tipo, tautiškumu ir pasaulėžiūrine laisve buvo pakankamai stiprus inteligentijoje. Liaudyje liaudininkai taip pat buvo gana populiarūs¹³⁷⁸ dėl jų pragmatiškumo ekonominiuose reikaluose (buvo neapsunkinti dogmatiniu turiniu), įgalinančio bendradarbiavimą ir su kitataučiais, ir tuo darančiais liaudininkų ekonominę veiklą konkurentablesne ideologinių priešininkų atžvilgiu. Jaunieji katalikai jautėsi ir savo ideologijoje turintys panašių bruožų, leidžiančių jiems bendradarbiauti su liaudininkais. Kita vertus, norėta pasinaudojant šiais savo ideologiniais bruožais, siekiant neleisti liaudininkams užvaldyti sekuliariai, tačiau tautiškai nusiteikusios inteligentijos ir potencialiai liaudies sąmonę.

Liaudininkai bei didžiąja dalimi socialdemokratai buvo laisvamaniai (daug jų lyderių buvo masonų ložių nariai¹³⁷⁹), tačiau santykiyje su katalikais liaudininkų srovė (ir laisvamanių judėjimas) buvo nevienalytė. Nuosaikieji liaudininkai (su partijos vadovybe) pasisakė už koaliciją su krikščionimis demokratais, demonstravo tolerantiškumą katalikų atžvilgiu, dalyvavo religinėse apeigose tautos solidarumo tikslu¹³⁸⁰, net buvo linkę laikyti save krikščionimis¹³⁸¹. Lygiai taip pat būta laisvamanių, tam tikra prasme laikusių save katalikais¹³⁸². Tačiau būta ir aštriai su katalikybe konfrontavusių laisvamanių, kurie jautėsi atliekantys misiją - laisvinantys lietuvių tautą iš prietarų¹³⁸³. Dauguma socialdemokratų buvo ateistai ir laisvamaniai, tačiau, vėlgi, būta ir tokių, kurie bandė suderinti socializmą su krikščionybe (jau minėtas V. Čepinskis). Tuo tarpu liaudininkų ir socialdemokratų jaunoji karta su kuria palaikė ryšius jaunieji katalikai, jau linko į bendradarbiavimą su komunistais¹³⁸⁴.

vasario 22 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 176), be to, laikytas A. Voldemaro šalininku (*Ivinskis Z. Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo* (1938 m. gruodžio 5 d.).

¹³⁷⁸ Pav. 1934 m. rinkimuose jie susilaukė didžiausios sėkmės (Agentūros skyriaus viršininko politinių partijų ir organizacijų veikimo apžvalga už 1934 m. lapkričio mėn. (1934 m. gruodžio 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 30).

¹³⁷⁹ 1920 m. atnaujintos „Lietuvos“ ložės nariais buvo M. Sleževičius, Jonas Vileišis, vėliau – V. Čepinskis, Antanas Purėnas, Mykolas Biržiška, Zigmas Toliušis ir kiti (*Sawicki J. Iš Lietuvos Didžiųjų Rytų ložės istorijos // Kultūros barai*. 1998, Nr. 6, p. 69), taip pat Felicija Bortkevičienė (*Haas L. Wolnomularze polscy w kraju i na świecie. 1821 – 1999 // Słownik biograficzny*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 1999, s. 639). Apie „Kultūros“ žurnalą susikūrusi to paties pavadinimo draugija buvo vieša masonų atstovybė (*Sawicki J. Iš Lietuvos Didžiųjų Rytų ložės istorijos*, p. 69). Masonų kontrolėje buvo ir „Lietuvos žinios“ (ibid).

¹³⁸⁰ *J. Daug.* Mykolas Šleževičius apie lietuvių sugyvenimą ir bendrą darbą // XX amžius. 1938 m. gruodžio 29 d., p. 3; Pasikalbėjimas su „L.Ž.“ redaktorium J. Kardeliu // XX amžius. 1939 m. birželio 17 d., p. 5.

¹³⁸¹ Piktintasi termino „krikščioniškos grupės“ vartojimu, kas suponuoja, „kad kitos anti – krikščioniškos“ (Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybė Lietuvių Krikščionių demokratų partijai su Ūkininkų sąjunga ir Darbo Federacija (1946 m. spalio 6 d.) // LII RS, f. 54 – 26, l. 26v). V. Kudirka „bedievio“ sąvokos taikymą sau laikė įžeidimu (*Čiočytė D. Tikėjimo sampratos bruožai Vinco Kudirkos kūryboje // Res Humanitariae*, 2009, T. 5, p. 7).

¹³⁸² Juozas Lazauskas sakėsi esąs „Kristaus gerbėjas ir pasekėjas“, gal „net katalikas, tik, gali būti, kad ne Romos, o Kauno, - dabar Vilniaus [...]“ (Religija, konfesijos, pozityvumų pasaulėžiūroje branginimas // Tiesos kelias. 1940, Nr. 3, p. 146). V. Čepinskis, Laisvamanių draugijos tarybos narys, sakėsi esąs tikintis (Prof. V. Čepinskis apie svarbiuosius gyvenimo klausimus // XX amžius. 1937 m. gruodžio 20 d., p. 3).

¹³⁸³ Jie lyg misionieriai, siekiantys „išlaisvinti katalikus iš tamsos“ ir manantys, kad „katalikų tikinčiųjų dauguma idėjinio atžvilgiu yra beformė masė, kurie savaime atiteks tai srovei“ (*Kun. J. R. Dėl laisvamanių akcijos katalikų tarpe // Tiesos kelias*. 1937, Nr. 11, p. 617).

¹³⁸⁴ *Svarauskas A., Tamošaitis M. Lietuvos politinių partijų radikalėjimas...* p. 45 – 49.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad jaunųjų katalikų tautinis ir socialinis radikalumas, įgalino bendradarbiavimą su pačiomis įvairiausiomis visuomeninėmis – politinėmis jėgomis tautos solidarumo vardan.

5. 2. Santykis su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis 1936 – 1938 m. kovo mėn.

Jaunųjų katalikų santykiuose su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis svarbiausia vieta tenka santykiams su LTS dėl tautiškumo svarbos jų ideologijose, taip pat dėl faktinio tautininkų reikšmingiausio vaidmens aptariamam laikotarpiui (jie buvo valdžioje, o dėl tautiškumo tendencijos reikšmingumo lietuvių visuomenėje galėjo išlaikyti nemažą įtaką ir ateityje) bei dėl šio idėjinio giminingumo sąlygoto konkurencinio tarpusavio santykio. Viso to išdavoje jaunesni katalikai tautininkų atžvilgiu laikėsi taktikos neutralizuoti LTS, neleidžiant jai monopolizuoti tautiškumo raiškos, kartu neužblokuojant pačios tautiškumo tendencijos, nesukompromituojant, o tik suteikiant jai kitokią pobūdį, kuri galėtų atstovauti jaunesni katalikai.

Jaunųjų katalikų santykius su tautininkais 1936 – 1938 m. įtakojo konfliktas su krikščionimis demokratams: siekdami įsitvirtinti katalikų visuomenėje, jie, natūralu, ieškojo atramos valdžioje. Tačiau krikščionims demokratams turint dar nemažą autoritetą visuomenėje, jaunesni katalikai buvo priversti balansuoti tarp krikščionių demokratų ir tautininkų, vienu metu darydami ir protautininkiškus, ir prieš režimą nukreiptus pareiškimus. Vis dėlto, giliaja prasme jie buvo artimesni tautininkams. Iš čia jų viešojo veikimo protautininkiška laikysena 1935 – 1937 m.¹³⁸⁵. Ji nebuvo būdinga išskirtinai tik jaunesiems katalikams. Dėl įvairių motyvų katalikai buvo linkę atsisakyti konfrontacijos su tautininkais (konservatyvesnius katalikus tai vertė daryti komunizmo baimė, sąlygota komunistų ekspansijos Ispanijoje). Tautininkų valdžia su tam tikrais rezervais taip pat palaikė JKS bei „XX amžiaus“ kryptį¹³⁸⁶. Tai suprantama, nes režimui buvo naudingas krikdemų (su kuriais pragmatiniais sumetimais susiblokavo jaunesni katalikai) stovyklos nevieningumas.

JK santykis su tautininkų valdžia 1935 – 1937 m. eigoje kito: 1935 m. pabaigoje jie, būdami bendros katalikų stovyklos nariais, labiau linko palaikyti bendrą margą antitautininkišką opoziciją. Vėliau, 1936 m. pirmaisiais mėnesiais, paaiškėjęs, kad net jungtinis opozicijos veikimas neįveikė režimo, išoriškai jaunesni katalikai persiorientavo į bendradarbiavimą su valdžia. Tačiau ir vienu, ir kitu laikotarpiu būta ir jų slapto veikimo. Tokiu būdu tautininkų valdžios akyse jie stengėsi išlikti lojalia opozicija, neafišuodami savo dalyvavimo opoziciniame veikime radikaliausių faktų, tačiau savo ruožtu nenutraukė ir santykių su krikdemais ar kitomis opozicinėmis jėgomis, slėpdami savo

¹³⁸⁵ Tai pasireiškė „XX amžiaus“ apolitinio pobūdžio deklaravimu, siūlymu į valstybinį darbą įtraukti kompetetingus opozicijos atstovus (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1935 m. lapkričio 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 127), teigiamu bendradarbiavimo 1926 m. perversme vertinimu (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. spalio 6 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 308), P. Dielininkaičio vadovaujamos LKDS noru bendradarbiauti su vyriausybe (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1935 m. lapkričio 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 308), 1936 m tautininkų seimo pripažinimu (VSD biuletėnis Nr. 229 (1936 m. rugsėjo 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 239).

¹³⁸⁶ Režimas aiškiai simpatizavo jaunesiems, dėl to, kad šie atsisakė liberaliosios demokratijos šūkiu (VSD biuletėnis Nr. 63 (1936 m. kovo 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 215)). Kun. Ylos knyga „Komunizmas Lietuvoje“ buvo išleista finansavus kun. V. Mironui (Yla S. „XX amžius“ – dienraštinė naujovė, p. 274).

siekių bendradarbiauti su tautininkais laipsni. Taigi, jų veikimą aptariamam laikotarpiu apskritai charakterizavo dvigubos taktikos taikymas, tikrųjų nuostatų slėpimas, laviravimas, patiems stengiantis išlikti centre, pusiausvyrą palaikančia grupuote¹³⁸⁷, nors labiau linkstant palaikyti tautininkus. Jaunųjų katalikų ir vieno iš jų dvasinių lyderių P. Kuraičio protautininkišką orientaciją akcentuoja su jais konfrontavęs K. Ambrozaitis¹³⁸⁸. Tai matyti ir iš jų spaudos, kurioje nemaža vietos skiriama tautininkų valdžios atstovų pareiškimams, kalboms, straipsniams, kas ne visada sąlygota spaudimo iš valdžios pusės. Jaunieji katalikai antikomunistiniu pagrindu bendradarbiavo ir su VSD¹³⁸⁹, nors tai nereiškia, kad VSD pozicija visais atvejais tenkino jaunuosius katalikus, kaip kad galima spręsti iš J. Keliuočio prisiminimuose matomo jo ir VSD Spaudos skyriaus viršininko P. Meškausko tarpusavio priešiško, grindžiamo skirtingomis ideologinėmis nuostatomis¹³⁹⁰.

1936 m. ir 1937 m. pirmoje pusėje jaunųjų dėmesys buvo nukreiptas į įsitvirtinimą katalikų stovykloje: perimtas „Rytas“, KVC, sėkmingai tvarkytasi su bendro fronto nelaikančiu K. Ambrozaičiu. Tokiomis aplinkybėmis jaunieji katalikai, nors kartais ir išstodami prieš tautininkus, iki pat savo atsistatydinimo iš KVC 1937 m. liepos mėn. viešajame lygmenyje bendradarbiavo su tautininkais (ar kaip krikdemams aiškino: laikėsi modus vivendi taktikos su tautininkais¹³⁹¹). 1937 m. antroje pusėje matome antitautininkiškas nuotaikas sustiprėjus (tačiau jau ne konservatyviu, tradicinio Bažnyčios mokymo, o progresyviojo katalikų sparno atstovaujамų vertybių – moderniosios katalikybės ir radikalaus tautiško – pagrindu) ir tose katalikų grupėse, kurios anksčiau nepritarė radikalioms priemonėms tautininkų režimo atžvilgiu. Tai liudija P. Kuraičio iniciatyva, adresuota vysk. K. Paltarokui, imtis katalikų sąjūdžio prieš tautininkų valdžią. Kaip žinome tai susiję su suaktyvėjusiomis režimo pastangomis apriboti katalikų veikimą politinėje – visuomeninėje ir kultūrinėje sferoje, be kita ko, likviduoti TFF filosofijos skyrių. Paties Šv. Sosto skatinamas radikalesniam veikimui prieš tautininkų valdžią, vysk. K. Paltarokas pritarė P. Kuraičio iniciatyvai ir 1937 m. vėlyvą rudenį siūlė imtis visuotinio katalikų sąjūdžio prieš tautininkų režimą organizavimo, siekiant derybų atnaujinimo. Taigi, 1937 m. antroje pusėje susiformavo nauja katalikų visuomenės konsteliacija, jau progresyvioms katalikų visuomenės jėgoms pasukus antitautininkiško veikimo kryptimi, skirtingai nuo 1937 m. pirmoje pusėje prieš jaunuosius katalikus kilusios reakcijos, laikytinos konservatyvaus pobūdžio katalikybės gynimu, tačiau ambivalentiško charakterio, nes tąkart prieš jaunuosius katalikus susivienijo protautininkiški tautiniai katalikai, katalikai tradicionalistai ir radikaliai antitautininkiški krikščionys demokratai. Tačiau viešai jaunieji katalikai ir katalikai kultūrininkai ir toliau dėjosi konstruktyvia opozicija, tik išsiveidusią dėl puolimo prieš TFF. Taigi, jaunųjų katalikų veikimas turėjo daugiadimensinį charakterį, naudojant kelias

¹³⁸⁷ P. Dielininkaitis savo paskaitoje LKDS suvažiavime kalbėjo: „Mūsų kelias – tai bendradarbiavimas su bažnyčia [...]. [...] Mūsų kelias – tai taip pat bendradarbiavimas su valstybe“ (L. K. Darbininkų Sąjungos siekimai ir keliai // Darbininkas. 1936 m. birželio 25 d., p. 1).

¹³⁸⁸ K. Ambrozaičio parodymai, surašyti jo paties ranka // LYA, f. K-1, a. 58, b. a P – 126911, l. 23v.

¹³⁸⁹ Žr. išnašą Nr. 1223.

¹³⁹⁰ Pranas Meškauskas – Germantas grįžęs iš Vokietijos J. Keliuočiui „prisipažino esąs fašistas, nacionalsocialistas ir pasiryžęs šia kryptimi pertvarkyti visą Lietuvos gyvenimą“ (*Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai*, p. 237).

¹³⁹¹ „[...] dr. Maceina, Dielininkaitis, Pakštas ir Skrupskelis išskėlė reikalą rasti lėtu modus vivendi su tautininkais [...]“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299).

taktikas iš karto: viešą ir ne vieną slaptą taktiką. Tokiu būdu antitautininkiškos katalikų visuomenės taktikos rėmimas, laikant save konstruktyvia opozicija tautininkams ir taktika, numatanti bendradarbiavimą su radikaliosiomis kairiosiomis jėgomis viena kitai neprieštarauja.

Konfliktas tarp konservatyviųjų ir progresyviųjų katalikų visuomenės jėgų buvo išspręstas 1937 m. pabaigoje – 1938 m. pirmaisiais mėnesiais. Į 1938 m. katalikų stovykla įžengė pakankamai konsoliduota. Vis dėlto, tiek katalikų konsolidacija, suponuojanti antitautininkišką nusistatymą, tiek jaunųjų katalikų džiaugsmas tautininkų palankumo Bažnyčiai ženklais, tebuvo taktiniai ėjimai, siekiant savų tikslų: greta džiaugsmo valdžios suartėjimu su organizuota katalikų visuomene, buvo daromas spaudimas vyriausybei, išnaudojant savo įtaką kariuomenės vadui S. Raštikiui bei remiantis savanoriais¹³⁹² arba priėmus sprendimą organizuoti antitautininkišką sąjūdį buvo kalbama su Prezidentu¹³⁹³. Taigi, būta ambivalentiškos situacijos, kai atrodytų per trumpą laiko tarpą buvo sugebama ir pareikšti pritarimą vyriausybei, ir jos sprendimus atmesti. Jaunųjų katalikų ir tautininkų santykių prieštarumą pažymi ir J. Deksnys¹³⁹⁴. Be to, galimybę suvokti jaunųjų katalikų veikimo logiką trukdo jų sąmoningas savo tikrųjų tikslų, nuostatų, simpatijų slėpimas. Tačiau, kaip jau minėta, ryškus nesikeičiantis orientyras jaunųjų katalikų veikimo logikai suprasti, yra jų angažavimasis tautiškumui. Savaip suprastų tautos interesų vardan jaunieji katalikai galėjo remti ir tautininkus, ir krikdemus ir kitas opozicines jėgas. Be to, svarbu nepamiršti slapto ir viešo veikimo perskyros egzistavimo. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, jog jaunieji katalikai 1936 – 1938 m. pradžioje tautininkų valdžios akyse stengėsi išlikti lojalia, bendradarbiaujančia opozicija, tačiau nenorėjo nutraukti ir santykių su krikdemais bei kitomis opozicinėmis jėgomis, slėpdami savo siekių bendradarbiauti su tautininkais laipsnį. Taigi, apskritai jų veikimą aptariamam laikotarpiu charakterizavo pastangos išlikti centrine, pusiausvyrą palaikančia grupe.

Su liaudininkais jaunieji katalikai santykius palaikė kaip bendro krikščionių demokratų junginio dalis. Jau buvo susiformavusi tradicija, kad krikščionys demokratai pagalbos į liaudininkus kreipdavosi po kiekvieno nesėkmingo bandymo susilpninti tautininkų režimą ir gal net sugrįžti į valdžią tik savo pačių pastangomis (taip buvo po 1927 m. ir po 1930 – 32 m. kovos su vadinamuoju kultūrkampfu). 1936 – 1937 m. krikščionys demokratai jau neturėjo pretenzijų į valdžią. Atvirkščiai, katalikų stovykla išgyveno persitvarkymo krizę, kuri buvo naudinga ir tautininkams, ir liaudininkams. Tačiau 1937 m. pabaigoje – 1938 m. pradžioje bendradarbiavimo su liaudininkais reikalas grįžo į politinę dienotvarkę.

Liaudininkai aptariamam laikotarpiu nebuvo vienalytis darinys. Kaip ir krikščionių demokratų atžvilgiu įžvelgiamas jaunųjų ir senųjų konfliktas. Liaudininkų santykius su jaunaisiais katalikais

¹³⁹² Sandarbininko „Noreika“ pranešimas (1938 m. kovo 25 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 340.

¹³⁹³ Su prezidentu 1937 m. spalio 9 d. susitiko I. Skrupskelis, P. Dielininkaitis ir kun. J. Prunskis (*Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 177). Dėl 1938 m. konstitucijos „N. Romuvos“ ir „Židinio“ šalininkai pradėjo laikytis pasyviai [būdami įsitikinę,] kad triukšmo neverta kelti“ (VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą per 1938 m. vasario mėn. (1937 m. kovo 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3440, l. 7).

¹³⁹⁴ „Praktinėje politinėje veikloje „jaunieji“, supratę smetoninio režimo nepopuliarumą buržuazijos terpėje, nėjo į artimesnius santykius su tautininkais. Antismetoninės „opozicijos“ priedangoje jie stengėsi pajungti sau „kairesnius“ elementus iš liaudininkų ir socialdemokratų tarpo, bet neatsisakė ir nuo bendradarbiavimo su voldemaristais ir jaunaisiais tautininkais [...]“ (Lietuvių aktyvistų frontas. Istorinė apžvalga // LYA, f. K – 1, ap. 46, b. 1502, l. 7).

įtakoję pastarųjų ideologijos bruožai: pasaulėžiūrinė tolerancija (liaudininkų kalba kalbant – mažesnis „klerikališkumas“), jų nacionalistiškumas (anot liaudininkų „fašistiškumas“) ir socialinis angažuotumas. Jei jaunųjų katalikų pasaulėžiūrinė tolerancija leido liaudininkams suartėti su jaunaisiais katalikais, tai jų „fašistiškumas“ tolimo. Požiūryje į jaunuosius katalikus būta skirtumų tarp jaunųjų ir senųjų liaudininkų. Jaunieji buvo gerokai pakrypę į kairę ir net sukomunistėję, todėl, atrodytų nebuvo linkę į bendradarbiavimą su jaunaisiais katalikais. Tuo tarpu vyresniųjų liaudininkų tautinis angažuotumas buvo stipresnis, nei jaunųjų, todėl bendradarbiavimas su jaunaisiais katalikais jiems nekėlė didesnių problemų. Savo ruožtu jaunieji liaudininkai vis dėlto galėjo bendrauti su jaunaisiais katalikais dėka šių socialinio angažuotumo¹³⁹⁵. Apskritai 1936 – 1937 m. liaudininkai jaunųjų katalikų atžvilgiu buvo nusiteikę priešiški ir palaikė krikščionis demokratų. Jų manymu „XX amžiuje“ įsigalėję „lietuviški reksistai“¹³⁹⁶. Anot Giedriaus Janausko liaudininkai jaunuosius krikščionis demokratų kaltino, kad jie „[...] glaudžiasi prie tautininkų ir eina fašistiniais keliais“¹³⁹⁷. 1936 m. liepos mėn. „Lietuvos žinių“ redaktorius J. Kardelis ragino atgaivinti „Rytą“. Tokį pat priešišumą iš liaudininkų pusės juto ir J. Keliuotis¹³⁹⁸. Liaudininkai rėmė tautininkų valdžios KA ribojimo politiką, prisidedančią prie sekularizacijos proceso spartinimo, gal būt tikėdamiesi sąjungoje su tautininkais ateiti į valdžią. 1937 m. antroje pusėje išryškėjo krikščionių demokratų siekis susitarti su liaudininkais kovai su režimu¹³⁹⁹. 1938 m. pirmaisiais mėnesiais, išsigandę galimo susikonsolidavusios katalikų stovyklos susitarimo su tautininkais ir sugrįžimo į valdžią, jau patys liaudininkai pradėjo energingiau siekti susitarimo su katalikų stovykla. Lenkijos ultimatas dar labiau paskatino opozicines jėgas burtis.

4 – o dešimtmečio viduryje išryškėjo prielaidos jaunųjų katalikų bendradarbiavimui su komunistais. Iš jaunųjų katalikų pusės tai buvo jų socialinis ir tautinis angažuotumas, o iš komunistų - Kominternio VII kongrese (vykusio 1935 m. liepos 25 d. – rugpjūčio 20 d. Maskvoje) įteisinta naujoji - Liaudies fronto (LF) – taktika, įgalinusi vienijimąsi su nekomunistinėmis (ir „buržuazinėmis“) jėgomis – sudarant antifašistinę LF¹⁴⁰⁰. Kartu tai reiškė doktrininio ekskliuzyvumo atsisakymą viešojo veikimo (propagandos) lygmenyje, t.y. nuolaidą savo ligtoliniams ideologiniams priešininkams, nes su LF taktikos įteisinimu buvo pripažintas bendradarbiavimo su partijomis ir judėjimais, iki tol laikytas prieš stovyklos dalimi bei tarpinės fazės - antifašistinės (LF) vyriausybės – neišvengiamumas kelyje į socialistinę revoliuciją ir proletariato diktatūros įvedimą. Komunistai bendradarbiavimą - „ištiestos rankos“ politiką - siūlė ir katalikų visuomeniniams politiniams judėjimams¹⁴⁰¹. Šių dviejų pasaulėžiūrinių srovių istorijoje aptariamas laikotarpis (ypač

¹³⁹⁵ Ibid.

¹³⁹⁶ VSD biuletenis Nr. 190 (1936 m. liepos 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t.2, l. 140.

¹³⁹⁷ *Janauskas G.* Visuomenė ir valdžia 1936 – 1940 m.: opozicija A.Smetonos režimui. Istorijos magistro darbas. VDU, 2002, l. 11.

¹³⁹⁸ *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai, p. 236.

¹³⁹⁹ „[...] 1937 m. tarp [liaudininkų ir krikščionių demokratų] buvęs sudarytas raštiškas susitarimas [...]“ (VSD biuletenis Nr.123a (1939 m. gegužės 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 2, l. 161).

¹⁴⁰⁰ *Шириня К.* Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934 - 1939 гг.). Москва: Издательство политической литературы, 1979, с. 87 – 90.

¹⁴⁰¹ *Раукова Р.* В борьбе за единство коммунистов и трудящихся католиков // Вопросы научного атеизма, Выпуск 3, Москва, 1967, с. 267. Kvietimas bendradarbiauti akivaizdus daugelyje LKP CK ir LKJS CK atsišaukimų (Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai. Vilnius: Valstybinė politinės ir

1935 – 1936 m.) reikšmingas daugeliu aspektų. Būtent 1936 m. JKS galutinai susiformavo (nors jau 1935 m. ši besiformuojanti srovė buvo tapusi svarbiu katalikų stovyklos veiksmu). Savo ruožtu 1935 m. LKP atsivėrė „buržuaziniam“ pasauliui. Tai suteikė jai nemažų privalumų: LKP disponavo mokymu, žadančiu „išganymą“ čia žemėje, turėjo bekompromisiškai už darbo žmogų kovojančios jėgos reputaciją, siūlė orientaciją į Sovietų Sąjungą kaip išeitį iš Vokietijos keliamos grėsmės.

Jaunųjų katalikų ir komunistų tarpusavio santykių tyrimai komplikuoti, nes abi pusės buvo linkusios neatskleisti plačiau visuomenei jų tikrojo masto. Apie jų santykius galima spręsti tik iš amžininkų užuominų. Vienas iš jų – buvęs užsienio reikalų ministras J. Urbšys, artimai draugavęs su ne vienu JKS lyderiu ir galėjęs patirti jų nusistatymą komunistų atžvilgiu. Jis teigė, jog „apie 1936 – 1937 m. m. jaunakatalikiai su Dielininkaičiu priešakyje sudarė tam tikros rūšies susitarimą su jaunaisiais liaudininkais [...]. Šis susitarimas [...] apėmė ir jaunimą, stovintį kairesnėse nei liaudininkai pozicijose ir iš dalies linkusį į socialdemokratų, o iš dalies netgi [...] ir į komunistus. Formavosi tada kažkas panašaus į „liaudies frontą“¹⁴⁰². Lietuvos SSR NKVD komisaras Aleksandras Guzevičius neabejojo jaunosius katalikus bendradarbiavus su komunistais: anot jo katalikams ėmus vadovauti P. Dielininkaičiui ir I. Skrupskeliui buvo „nesibjaurima“ „dalyvavimu masinėse kampanijose, iš anksto organizuotomis komunistų“¹⁴⁰³. Jaunieji katalikai tikėjo komunizmo evoliucija „humanizavimosi“ kryptimi¹⁴⁰⁴. K. Ambrozaitis, nemažai bendravęs su A. Maceina, buvo įsitikinęs galimybe panaudoti jį sovietų propagandos tikslais¹⁴⁰⁵. Visa tai leistų manyti, kad jaunieji katalikai vis dėlto palaikė ryšius su komunistais ir jų jaunąja pamaina – komjaunuoliais.

Vienas iš katalikų bendradarbiavimą su komunistais liudijančių epizodų buvo Suvalkijos ūkininkų streikas 1935 – 1936 m. Rengiant jį aktyviai dalyvavo visos opozicinės tautininkų režimui jėgos. Labai svarbų vaidmenį streiko organizavime suvaidino liaudininkai ir krikščionys demokratai¹⁴⁰⁶. Prie šių dviejų politinių jėgų prisijungė ir socialdemokratai¹⁴⁰⁷. LKP veikimą Suvalkijoje streiko metu kuravo LKP CK instruktorius Karolis Didžiulis - Grosmanas¹⁴⁰⁸. Neabejotina, kad jo iniciatyva, LKP Kauno rajono komitetas antrą streiko dieną kreipėsi ir į Ūkininkų sąjungą kviesdamas „plačiu liaudies frontu įsitraukti į streiką“¹⁴⁰⁹. Nors tokiai K. Grosmano (ir Kauno rajkomo) pozicijai LKP CK nepritarė, vis dėlto, K. Grosmanas kietai laikėsi

mokslinės literatūros leidykla, T. 4: 1935 – 1940, 1963, p. 215 – 218, 534 – 535, 505 – 506, 532 – 535 ir kt.).

¹⁴⁰² Kaltinamojo Juozo Urbšio parodymai, surašyti paties ranka (1942 m. vasario 11 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 118, l. 159.

¹⁴⁰³ A. Guzevičiaus paskaita „Katalikų dvasininkija ir politinė katalikų veikla Lietuvoje“ (1942 m.) // LYA, f. K - 1, ap. 3, b. 150, l. 12.

¹⁴⁰⁴ Apie komunizmą 1936 m. po vasaros atostogų kalbėjosi kolektyvo nariai bei K. Pakštas ir S. Šalkauskis (*Yla S.* „XX amžius“ – dienraštinė naujovė, p. 274).

¹⁴⁰⁵ K. Ambrozaičio (autorystė įrodoma netiesioginiais duomenimis) pasiūlymai Lietuvos katalikų pasipriešinimo Vokietijos okupacijai organizavimui (1942 m.) // LYA, f. K – 1, ap. 3, b. 150, l. 35.

¹⁴⁰⁶ *Labanauskas R.* Jaunųjų katalikų sąjūdis... , p. 248. M. Sleževičius pareiškė, kad „atėjus momentui jįsai paims staigų vadovavimą [streikui] į savo rankas“ (*Sebeženkovaitė T.* LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą, l. 95).

¹⁴⁰⁷ *Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja... , p. 90. Streikininkų vadai kalbėjosi ir su L. Purėniene (*Sebeženkovaitė T.* LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą, l. 97).

¹⁴⁰⁸ Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža, p. 369.

¹⁴⁰⁹ *Sebeženkovaitė T.* LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą, l. 182. LKP CK nariai Aizikas Liščicas ir K. Didžiulis - Grosmanas, o taip pat dalis partijos aktyvo manė esant galima sukurti Liaudies frontą ir „Ūkininkų sąjungos bazėje“ (*Marcelis V.* Lietuvos komunistų partijos veikla... , l. 102).

savo pozicijos bendradarbiauti su krikščionimis demokratais ir 1936 m. pradžioje¹⁴¹⁰. Vadinasi, LKP vadovybėje būta pakankamai jėgų, kurios pasisakė už bendradarbiavimą su krikščionimis demokratais. Be to, tas pats K. Grosmanas slaptame susirašinėjime su LKP vadovybe teigė, kad su krikščionimis demokratais „per patikimus žmones“ buvo net sudaromos sutartys¹⁴¹¹. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad tiek krikščionys demokratai su liaudininkais, tiek ir komunistai planavo valstiečių žygį į Kauną, nors, galimas dalykas, nebuvo iki galo sutarta dėl datos¹⁴¹². Todėl, atsižvelgiant į tai, kad K. Grosmanas buvo LKP CK instruktorius Suvalkijoje, o kun. M. Krupavičius tuo metu klebonavo Suv. Kalvarijoje, žinant M. Krupavičiaus bendravimą su juo dar iki okupacijos¹⁴¹³, taip pat įvertinant M. Krupavičiaus kontaktus su K. Grosmanu 1940 m., jau įvykus okupacijai, kai K. Grosmanas tapo aukštu komunistinės valdžios pareigūnu (Krupavičius pažymi, kad susilaukė iš K. Grosmano visiško jo pozicijos supratimo)¹⁴¹⁴, galima manyti, kad M. Krupavičius ūkininkų streiko metu palaikė su K. Grosmanu intensyvius kontaktus. Be to, tokių kun. M. Krupavičiaus kontaktų su komunistais ir sovietų valdžios struktūromis 1940 aisiais būta ir daugiau. Voldemarininkas Zenonas Blynas tai apibūdino kaip paremto „Vakarų Europos liaudies fronto taktika“ bendradarbiavimo su katalikais piršimą komunistams¹⁴¹⁵. Todėl tenka daryti išvadą, kad toks M. Krupavičiaus aktyvumas 1940 m. turėjo remtis ankstesne krikščionių demokratų ir komunistų bendradarbiavimo patirtimi¹⁴¹⁶. Yra racijos manyti, kad tas ankstesnis bendradarbiavimas kaip tik ir buvo paremtas M. Krupavičiaus 1940 m. komunistams priminta „Vakarų Europos liaudies fronto taktika“¹⁴¹⁷. Labai tikėtina, jog būtent K. Grosmanas galėjo pateikti M. Krupavičiui Prancūzijos LF pavyzdį kaip tinkamo komunistų ir katalikų santykių sureguliuavimo modelį.

Suvalkijos ūkininkų streike jaunieji katalikai aktyviai nedalyvavo, tačiau žinant jų ideologinį artimumą M. Krupavičiui (buvo kairesnių pažiūrų už kitus krikdemų vadovus), jų lyderių P. Dielininkaičio ir I. Skrupskelio vaidmenį formuojant prie streiko organizavimo prisidėjusią

¹⁴¹⁰ Jis siūlė kreiptis „[...] net į kademus sudarant b. ir l. Fro dėl kovos sutvirtinimo [...]“ (Klimo (K. Didžiulio - Grosmano) laiškas LKP vadovybei (1936 m. vasario 9 d.) // LYA, f. 77, ap. 18, b. 23, l. 23). J. Jakšto manymu dešinėsios opozicijos ir komunistų tikslai sutapo (*Jakštas J.* Nepriklausomos Lietuvos istorija, p. 159).

¹⁴¹¹ Klimo (K. Didžiulio - Grosmano) laiškas LKP vadovybei (1935 m. rugsėjo 15 d.) // LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 9. *Bauža Č.* LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927 – 1940 metais, p. 26.

¹⁴¹² *Labanauskas R.* Jaunųjų katalikų sąjūdis..., p. 248; *Sebeženkovaitė T.* LKP kovą už darbininkų ir valstiečių sąjungą..., l. 121.

¹⁴¹³ *Krupavičius M.* 1940 m. liepos 11 – 12 d. (atsiminimai) // LII RS, f. 54 – 121, l. 11. Kai kurie faktai leidžia teigti, kad M. Krupavičius ėmėsi paramos kaliniams (taigi ir K. Grosmanui) organizavimo (Suvalkijos ūkininkų streiko 1935 m. Kalvarijos apyl. pradžia // LII RS, f. 54 – 13, l. 50).

¹⁴¹⁴ *Krupavičius M.* 1940 m. liepos 11 – 12 d. (atsiminimai) // LII RS, f. 54 – 121, l. 11.

¹⁴¹⁵ *Blynas Z.* Karo metų dienoraštis, 1941 – 1944 m. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, p. 56.

¹⁴¹⁶ Kurios būta. Pav., už opozicinį veikimą 1939 m. sausio mėn. įkalintas P. Karvelis kalbėjo: „[...] reikią viską užmiršti ir nežiūrėti, ar esi katalikas, ar liaudininkas, ar bolševikas, ar voldemarininkas. Visi turį bendrai kovoti. [...] Po tokios Karvelio kalbos su komunistu Grosmanu, dabar visi ten esantieji komunistai bendrai su krik. demokratais ir kitais, diriguojami Karvelio, gieda šventas giesmes“ (VSD biuletenis Nr. 10 (1939 m. sausio 14 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 47).

¹⁴¹⁷ Yra pagrindo manyti, kad P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis pritarė M. Krupavičiaus pastangoms sudaryti „krikdemų – bolševikų“ sąjį (1940 m.), o tuo pačiu ir LF taktikai, nes krikdemas J. Matulionis pabrėžtinai akcentuoja, kad su P. Pakarkliu jie susitiko kaip LKDP CK nariai (*Matulionis J.* Kovojo ir kentėjo kartu su tauta // LII RS, f. 54 – 731, l. 44).

krikščionių demokratų, liaudininkų ir socialdemokratų koaliciją bei kai kurių jų įtakojamų studentų ateitininkų įsitraukimą į streiką, netenka abejoti, kad jie pritarė tokiems kontaktams.

Kita labai svarbi akcija, neabejotinai liudijanti katalikų ir komunistų bendradarbiavimą buvo parašų įstatymui dėl amnestijos politiniams kaliniams rinkimas. Kampaniją organizavo Lietuvos Raudonoji pagalba. Impulsą kampanijai davė 1937 m. kovo mėn. išleistas 28 – ių profesorių, gydytojų, advokatų, žurnalistų ir teisininkų atsišaukimas į Lietuvos visuomenę, kuriame raginta „be religijos skirtumų padėti antifašistams ir jų šeimoms“¹⁴¹⁸. Iš žymių katalikų veikėjų pasirašė A. Stulginskis ir M. Krupavičius, taip pat jaunesiems katalikams artimas prof. S. Kolupaila¹⁴¹⁹. 1939 m., atnaujinus akciją, po kolektyviniu reikalavimu amnestuoti politinius kalinius pasirašė visos Ukmergėje veikusios katalikų organizacijos¹⁴²⁰. Kampanija – reikšmingas faktas, liudijantis kaip toli krikščionių demokratų (taigi, ir jaunųjų katalikų) lyderiai galėjo eiti kontaktuodami su komunistais: juk jie puikiai žinojo, kad daugumą politinių kalinių sudaro komunistai.

Labai svarbus jaunųjų katalikų ir komunistų bendradarbiavimo faktas susijęs su universiteto autonomijos gynimu nuo tautininkų valdžios kėsinimosi ją suvaržyti. Universitete studijuojančių komunistų ir komjaunuolių iniciatyva 1935 m. rudenį buvo sukurtas bendro fronto komitetas¹⁴²¹. Svarbiausia bendro (LF) fronto akcija - trijų dienų streikas VDU autonomijai apginti. Streiko komitetui sukurti buvo sudaryta komisija, į kurią įėjo du ateitininkai – Alfonsas Kairelis ir nuo Teisininkų ir ekonomistų draugijos – Rokas Tamošaitis. Rezoliucijai, paraginusiai dalyvauti streike, pritarė ir „Vytauto“ klubo atstovas Antanas Šukys¹⁴²². Streikas įvyko: jame dalyvavo komunistai ir komjaunuoliai, socialdemokratai, liaudininkai ir ateitininkai¹⁴²³.

Reikšmingą vaidmenį studentų ateitininkų bendradarbiavimui su komunistais suvaidino minėta Studentų teisininkų ir ekonomistų draugija, kurios veikloje dalyvaudavo Teisių fakulteto studentai. Jai vadovavo minėtas ateitininkas R. Tamošaitis¹⁴²⁴, o vicepirmininku buvo J. Vaišnoras. Labai galimas dalykas, jog būtent ši draugija įkūnijo ateitininkų ir varpininkų sąjungą – „bendrą frontą“ - prieš tautininkų vyriausybę¹⁴²⁵. Žinant, kad tuo metu varpininkai jau bendradarbiavo su

¹⁴¹⁸ *Atamukas S.* LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais, p. 178.

¹⁴¹⁹ Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža, p. 397; *Laukaitytė R.* 1940 – 1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms, p. 607; A. Guzevičiaus paskaita „Lietuvos Krikščionių demokratų partija“ // LYA, f. K-1, ap. 3, b. 150, l. 50v.

¹⁴²⁰ *Senapėdienė E.* Lietuvos KP vadovavimas Lietuvos Raudonajai Pagalbai (1927 – 1940) // LKP istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1987, T. 40, p. 18.

¹⁴²¹ *Valečka H.* Atsiminimai, ketvirtoji dalis // LYA, f. 3377, ap. 47, b. 161, l. 260. Bendro fronto komiteto nariu (jei jį galima sutapatinti su „antifašistiniu studentų komitetu“) buvo ir ateitininkas (Kauno partinės organizacijos ataskaita už 1936 m. sausio mėn. // LYA, f. 77, ap. 19, b. 10, l. 14).

¹⁴²² Studentų kaltinamų dėl 1935 m. spalio 15 d. įvykių VDU I – uosiuose rūmuose apklausos protokolas (1935 m. spalio 22 d.) // LCVA, f. 631, ap. 13, b. 244, l. 5. Taip pat A. Kairelis (Studentų kaltinamų dėl 1935 m. spalio 15 d. įvykių VDU I – uosiuose rūmuose apklausos protokolas (1935 m. lapkričio 12 ir 14 d.) // LCVA, f. 631, ap. 13, b. 244, l. 2v).

¹⁴²³ *Klimas K. Didžiulis - Grosmanas*). Apie konfliktą universitete (1935 m. spalio 17 d.) // LYA, f. 77, ap. 18, b. 15, l. 29. „Lietuvos aidas“ turėjo pripažinti, jog studentai varpininkai, ateitininkai, socialistai ir komunistai veikė solidarčiai (Studentija griežtai protestuoja prieš V.D. universitete keliamus neramumus // *Lietuvos aidas*. 1935 m. spalio 16 d., Nr. 238, p. 1).

¹⁴²⁴ *Valečka H.* Atsiminimai, ketvirtoji dalis // LYA, f. 3377, ap. 47, b. 161, l. 290. Galimas dalykas R. Tamošaitis buvo žymus SAS veikėjas, jei 1936 m. vasario 6 d. jam buvo pavesta vadovauti SAS susirinkimo atidarymui (Straipsnis „Dvasios frontas“ // LYA, f. 3743, ap. 1, b. 108, l. 20).

¹⁴²⁵ VSD biuletėnis Nr. 75 (1936 m. kovo 14 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 1, l. 251.

komunistais - J. Vaišnoras 1935 m. priėmė komunisto Vlado Niunkos pasiūlymą dėl LF organizavimo (siekiama patraukti ir krikščionis demokratų)¹⁴²⁶ - labai įtikėtina, kad ir ateitininkai, kurie tuo metu buvo jaunųjų katalikų įtakoje, su komunistais bendradarbiavo. Patys komunistai netgi atskleidžia šio bendradarbiavimo aplinkybes. Jie pažymi, kad dėl bendro fronto buvo tariamasi „su atskirais“ universiteto studentais ateitininkais. Ateitininkams buvo siūloma skleisti bendro fronto idėją savųjų tarpe, šaukti susirinkimus, kurie išrinktų atstovus į bendro fronto komitetą. Anot komunistų „pradžią buvo jau padaryta“: „vienos kitos ateitininkų korporacijos narių grupės buvo jau net išsirinkusios savo atstovus. Atrodė, jog darbas bus greitai baigtas sėkmingai, nes ateitininkų masėse bendro fronto idėja gana populiari“. Tačiau „ateitininkų vadovybė“ (aišku, turima galvoje SAS valdyba) sužinojusi apie pastangas „pritraukti ateitininkų masę prie bendro fronto“, griežtai tam pasipriešino, grąšindama nepaklūstančius pašalinti iš sąjungos. Nors „ateitininkų vadovybė“ „principe sutinkanti dėl bendro fronto sudarymo reikalingumo, bet norinti, kad jai būtų padaryti atitinkami pasiūlymai, kad būtų smulkiai aptartas bendro fronto reikalavimams realizuoti kelias, kovos priemonės ir t.t. Kol to nebūsią pasiūlyta, ji griežtai draudžianti atskiriems nariams prisidėti prie bendro fronto“¹⁴²⁷.

Komunistai veikė taip pat ir jaunųjų katalikų kontroliuojamoje LKDS. 1935 m. kovo 14 d. LKP CK atviru laišku darbininkus iš katalikiškų organizacijų pakvietė sudaryti bendrą frontą. 1936 m. jau užsimenama apie ketinimus bendrą frontą siūlyti pačiai LKDS¹⁴²⁸. 1937 m. sausio mėn. LKP CK plenumė nutarta LKD sąjungoje kurti „darbininkų ratelius“ ir „į bendrą frontą traukti ne tik eilinius narius, bet atskirais atvejais ir kai kuriuos jų vietinius skyrius“¹⁴²⁹. Komunistų iniciatyva buvo išrinktas spaustuvių darbininkų bendro fronto komitetas, į kurį įėjo ir katalikiškos „Žaibo“ spaustuvės darbininkų atstovai¹⁴³⁰. Aktyvi komunistų ir komjaunuolių infiltracija atnešė komunistams kai kurių laimėjimų – komunistinėmis idėjomis persiimdavo ištisi sąjungos rajonai: 1937 m. vasario mėn. LKDS valdybos posėdyje rajono valdybos narys K. Sendzikas „dėl „kurstančių prieš kunigus“ kalbų, klausytojų nuteikinėjimo prieš kunigus, Lenino minčių propagavimo buvo pašalintas iš sąjungos narių“, o rajonas likviduotas¹⁴³¹. Siekiant sustiprinti įtaką LKDS dėta pastangų įvesti į ją buvusios Darbo jaunimo sąjungos narius (kurių nemaža dalis buvo komjaunuoliai). Jie buvo priimti į LKDS „autonominio skyriaus“ teisėmis, su sąlyga, kad „nesikiš į sąjungos vidaus reikalus“¹⁴³². Vienas iš tokių komjaunuolių buvo Stasys Sinovaitis¹⁴³³. LKDS aktyviai veikė

¹⁴²⁶ Vaišnoras J. Liaudies fronto organizavimas Lietuvoje 1935 – 1940 m. (1965 m.) // LYA, f. 3377, ap. 36, b. 257, l. 4.

¹⁴²⁷ Ateitininkai ir bendras frontas // *Kova*: revoliucinės inteligentijos laikraštis. 1935 m. gruodžio mėn., Nr. 1 // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 23v. P. Narutis taip pat liudijo, kad „buvo sakoma“, jog „prie studentų koalicijos dėjos ir komunistai“ (*Narutis P. Tautos sukilimas...*, p. 66).

¹⁴²⁸ Lempertas I. LKP strategija ir bendro darbininkų bei antifašistinio liaudies fronto taktika kovos prieš fašizmą laikotarpiu (1926. XII – 1940. VI), l. 271.

¹⁴²⁹ Marcelis V. Lietuvos komunistų partijos veikla..., l. 88.

¹⁴³⁰ Sudavičius B. LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934 – 1937 metais, l. 250.

¹⁴³¹ Sandarbininko „Gilutis“ pranešimas (1937 m. vasario 7 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 668, l. 262.

¹⁴³² Lietuvos KP CK sekretoriaus Antano Sniečkaus informacija apie Lietuvos komjaunimo veiklą komunistinio jaunimo Internacionalo Vykdomojo komiteto sekretoriato 1937 m. liepos 9 d. posėdyje // Lietuvos komjaunimo dokumentai: 1919 – 1940 m. spalio. Vilnius: „Mintis“, 1989, p. 241.

¹⁴³³ Revoliucinio judėjimo dalyvio Stasio Sinovaičio įskaitos lapas (1966 m. gegužės 30 d.) // LYA, f. 3377, ap. 46, b. 790, l. 2.

Marijampolės ir Vilkaviškio¹⁴³⁴ komjaunuoliai. Kai kurie LKDS veikėjai patys ieškojo kontaktų su komunistais. Vienas iš jų - Alfonsas Barila, „studentas teisininkas, karštas ateitininkas“, smarkiai prijaučiantis komunistams, o 1937 m. jau net galėjęs būti įstojęs į partiją. 1936 m. „prieš rinkimus į seimą“ jis kaip „krikščionių darbininkų atstovas“ tarėsi su Marijampolės komunistais dėl bendro fronto¹⁴³⁵.

Jaunieji katalikai bendradarbiavo su komunistais (ar su komunistams artimais asmenimis) ir kultūros srityje. Petras Cvirka S. Nėriai rašė apie „koalicinį „Arimų“ žurnalą, turėjusį suburti „visas liet [uvių] literatūros humaniškas jėgas – katalikus ir bedievius progresistus“¹⁴³⁶. Putino redaguojamame žurnale „Dienovidis“ (pasirodė 1938 m. pradžioje) bendradarbiavo katalikai B. Brazdžionis, A. Vaičiulaitis, o taip pat kairieji P. Cvirka, Jonas Šimkus, Liudas Gira, Kostas Korsakas, Juozas Baltušis, Antanas Venclova ir kiti¹⁴³⁷. J. Grušas 1934 m. su rašytojų delegacija lankėsi SSRS.

Reziumuodami galime daryti išvadą, jog JKS santykius su kitomis ideologinėmis grupėmis labai įtakojo jaunųjų katalikų siekis įsitvirtinti katalikų stovykloje, taigi, konfrontacija su krikdemais, todėl viešai jie palaikė artimesnius santykius su tautininkais, nors kartu slapta bendradarbiavo ir su opozicinėmis jėgomis - taikė daugiadimensinę taktiką.

5. 3. Santykis su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis grėsmės nepriklausomybei sąlygomis (1938 – 1940 m.)

Šis laikotarpis daugeliu aspektų gerokai skiriasi nuo ankstesnio. Su Lenkijos ultimatumo priėmimu (1938 m. kovo 21 d.) Lietuva įžengė į dramatiškiausią savo istorijos tarpsnį. Radikalčiai besikeičianti geopolitinė Lietuvos situacija (diplomatinių santykių užmezgimas su Lenkija ir dalinis priklausomumas nuo jos, Klaipėdos praradimas 1939 m. kovo mėn., 1939 m. rugsėjo mėn. prasidėjęs antrasis pasaulinis karas, sąlygojęs Lenkijos valstybės sunaikinimą iš Vokietijos ir SSRS pusės bei su tuo susijęs bendros sienos su SSRS atsiradimas, Vilniaus krašto sugrąžinimas ir Sovietų Sąjungos įgulų įvedimas, sėkmingas Vokietijos puolimas Vakaruose 1940 m. pavasarį) didino nesaugumo jausmą¹⁴³⁸, vertė valdžią ir visuomenę ieškoti tinkamiausių būdų nepriklausomybei išsaugoti. Buvo svarstomi įvairių geopolitinių alternatyvų (orientacijos į vieną ar kitą šalį) privalumai. Taip pat ir politinių – ideologinių grupių santykiuose išaugo geopolitinio faktoriaus svarba (orientacija į vieną ar kitą šalį neišvengiamai suponavo ir atitinkamą santykį su jų atžvilgiu atitinkamai nusiteikusiomis politinėmis jėgomis).

Jaunieji katalikai skubėjo pasinaudoti Lenkijos ultimatumo priėmimo sąlygotu režimo susilpnėjimu. Į valdžią buvo einama dviem keliais: tiek demonstruojant geravališkumą tautininkams (siekiant susitarimo su jais)¹⁴³⁹, tiek darant jiems spaudimą remiantis kariuomenės vadu S. Raštikiu,

¹⁴³⁴ Kai kurios žinios iš Vilkaviškio rajono (1936 m. kovo 18 d.) // LYA, f. 77, ap. 19, b. 9, l. 231;

LKP Marijampolės rajono ataskaita (1936 m. vasario 26 d.) // LYA, f. 77, ap. 19, b. 9, l. 61.

¹⁴³⁵ Sandarbininko „Inf.“ pranešimas (1937 m. spalio 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 584a, l. 140.

¹⁴³⁶ *Bražėnas P.* Petras Cvirka. Vilnius: Vaga, 1998, p. 115.

¹⁴³⁷ *Tamošaitis M.* Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4 – ajame XX a. dešimtmetyje: monografija. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 62 – 65.

¹⁴³⁸ *Anušauskas A.* (red.). Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija, p. 35 – 46.

¹⁴³⁹ „Dielininkaičio manymu iki susitarimo su vyriausybe niekada nebuvo taip arti prieita kaip dabar [...]“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. vasario 18 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l.

Savanorių sąjunga bei kitomis karinėmis struktūromis, o taip pat užmezgant santykius su pripažintomis (lietuviškomis) grupėmis – liaudininkais, voldemarininkais arba ir su nepripažintomis - komunistais¹⁴⁴⁰. Santykyje su tautininkais 1938 m. viešajame katalikų stovyklos veikime galima išvelgti darbo pasidalijimą: krikščionys demokratai liko aštriausiais opozicionieriais, o jaunieji katalikai akcentavo tautiškumą, solidarumą, demonstravo geraširdišką veidą (nors tikrasis jaunųjų katalikų požiūris į A. Smetoną ir jo aplinką buvo gerokai negatyvesnis¹⁴⁴¹), kartu megdami ryšius su opozicinėmis grupėmis ir ruošdami sąjūdžius prieš valdžią¹⁴⁴². Per visus 1938 m. jaunieji katalikai laukė vyriausybės derybų su Šv. Sostu baigties, tikėdamiesi, kad jų išdavoje katalikų padėtis pagerėsianti, o tautininkai sutiksią juos įsileisti į vyriausybę. Tokio pasiūlymo jaunieji katalikai susilaukė, tačiau bendrų katalikų stovyklos interesų vardan atsisakė jį priimti¹⁴⁴³. Vis dėlto, katalikų visuomenėje susitarimo su tautininkais idėja buvo labai populiari¹⁴⁴⁴. Tuo tarpu jaunųjų katalikų spaudoje 1938 m. pavasarį ir vasarą buvo plėtojama lietuviškosios visuomenės konsolidacijos tema. Buvo pasisakoma už visų visuomenės jėgų pasitelkimą valstybės valdymui. Reikštas nepasitenkinimas tautininkų kaltinimais Bažnyčiai, vyskupams ar krikščionims demokratams dėl siekimo susitarti su Lenkija bet kokiomis priemonėmis. Tautininkai nuosaikiai kritikuoti dėl nenoro pastebėti pasikeitimų priešininkų mentalitete, senų ideologinių schemų taikymo, kaltinti, kad savo sukurtas koncepcijas laiko bendratautinėmis¹⁴⁴⁵.

Santykiuose su liaudininkais situacija keitėsi 1938 m. pirmaisiais mėnesiais. Išsigandę galimo susikonsolidavusios katalikų stovyklos susitarimo su tautininkais ir sugrįžimo į valdžią¹⁴⁴⁶, liaudininkai ėmė ieškoti suartėjimo su jais galimybių. Lenkijos ultimatas juos ypač paskatino veikti kartu su krikščionimis demokratais. Krikščionių demokratų ir liaudininkų pasitarimai bendram veikimui naujomis sąlygomis prasidėjo iš karto po ultimatumo priėmimo. Juos inicijavo liaudininkų

330). Kandidatu į ministrus buvo ir dr. Bačkys (S. Bačkis) (Sandarbininko „Zubras“ pranešimas (1938 m. balandžio 29 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 125, l. 14v).

¹⁴⁴⁰ Komunistams pavyko su opozicinėmis partijomis (taigi ir su krikščionimis demokratais bei su jais susijusiais jaunaisiais katalikais) pasiekti susitarimą „mobilizuoti mases, sudarinėti vietose veiksmų vienybės komitetus, o Kaune kovo 27 d. surengti masinę darbo žmonių demonstraciją“ (*Atamukas S. LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais*, p. 206). Vis dėlto pasiektas susitarimo įgyvendinti nepavyko, nes krikščionių demokratų vadovybė atsisakė imtis savo šalininkų mobilizavimo.

¹⁴⁴¹ Jį gerai perteikia Z. Ivinskio dienoraštis: „[...] tas senis [A. Smetona] sau, lyg koks kerėpla, ar tėvas karštinčius, kuris nenori užleisti savo apleisto ūkio jau suaugusiems sūnums [...]“ (*Ivinskis Z. Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo* (1938 m. gruodžio 5 d.).

¹⁴⁴² Tokį JKS veikimo stilių konstatavo ir jų įžvalgus oponentas J. Deksnys // (Lietuvių aktyvistų frontas. Istorinė apžvalga // LYA, f. K – 1, ap. 46, b. 1502, l. 7).

¹⁴⁴³ P. Dielininkaitis nurodė, kad turįs žinių, jog tautininkai „[...] net, esą buvo svarstę kurį žmogų iš amžininkų pakviesti į vyriausybę. Tačiau jie pamiršo, kad tas žmogus vargu ar sutiktų vaidinti pieškės vaidmenį. Katalikai pastaruoju laiku pakankamai gerai konsolidavęsi ir tautininkai [...] turėtų betarpiškai tartis“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. birželio 20 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 347).

¹⁴⁴⁴ Eiliniai katalikiškų organizacijų nariai sako, kad „tautininkai, jaun lietuviai, šauliai taip pat katalikai, tad nereikia tarpusavyje kelti nerimą“ (Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos birželio mėnesio apžvalga Nr. 6 (1938 m. liepos 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 208).

¹⁴⁴⁵ „[...] negalima visai tautai meste primesti koncepcijų, kurios turi visas vienos srovės žymes [...]“ (*Petrikonis I. Srovinis tautinio susipratimo idealas // XX amžius. 1938 m. rugpjūčio 6 d.*, p. 3).

¹⁴⁴⁶ Popiežiaus vainikavimo iškilmės buvo suprastos kaip žingsnis į konsolidaciją (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. vasario 18 d.) LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 330).

lyderiai M. Sleževičius ir F. Bortkevičienė. Dalyvaudavo taip pat Juozas Audėnas ir M. Mackevičius, o iš krikščionių demokratų pusės – K. Pakštas, I. Skrupskelis, P. Dielininkaitis, L. Bistras, P. Karvelis, K. Bizauskas, kartais A. Stulginskis¹⁴⁴⁷. Sunkiausia buvo susitarti dėl tikybos mokymo mokyklose, kapinių priklausomybės, civilinės metrikacijos. Anot J. Audėno, „čia daug sveiko reikalų supratimo parodė naujieji krikščionių demokratų vyrai: dr. Dielininkaitis ir dr. Skrupskelis“¹⁴⁴⁸. P. Dielininkaitis daug prisidėjo prie bendros platformos parengimo. Vis dėlto, krikščionys demokratai neskubėjo skelbti formalios koalicijos, nes iki pat vėlyvo rudens tikėtasi susitarimo su tautininkais, be to, bendradarbiavimas su liaudininkais buvo komplikotas pasaulėžiūriškai¹⁴⁴⁹. Todėl tik 1938 m. lapkričio mėn., paaiškėjęs, kad tautininkai nesirengia su niekuo dalytis valdžia, pasipiktinę krikdemai jau be dvejojimų pasiūlė liaudininkams imtis konkrečiau veikimo prieš tautininkų režimą: sudarytas susitarimas dėl vadinamosios „Ašies“ suformavimo, susitarta kartu leisti laikraštį Klaipėdoje, nebepludinėti vieni kitų spaudoje¹⁴⁵⁰.

Kartu krikščionys demokratai (taigi, ir jaunieji katalikai), turėdami liaudininkų pritarimą, pasiūlė prie jų prisijungti ir voldemarininkams. Pagal oficialią VSD versiją kontaktus su voldemarininkais užmezgė L. Bistras¹⁴⁵¹, tačiau ryšiai su voldemarininkais ar jiems artimais palaikyti ir anksčiau. Klaipėdos ateitininkai bendravo su voldemarininkais ir buvo gerokai suvoldemarėję. Savus ryšius su voldemarininkais turėjo ir A. Maceina: jis net sutiko jiems parašyti tautinę programą¹⁴⁵². Apie P. Dielininkaičio dalyvavimą pasitarimuose su voldemarininkais dėl dalyvavimo jų rengiamame perversme žinojo ir kiti kolektyvo nariai ir tokį bendradarbiavimą priėmė entuziastingai¹⁴⁵³.

Savo tikslų jungtinė opozicija tikėjosi pasiekti pasiremdama kariuomene, sukeldama studentus ir spaudos pagalba mobilizuodama kitus visuomenės sluoksnius. Itin svarbų vaidmenį turėjo suvaidinti Kauno ir Klaipėdos studentų demonstracija ir streikas, kuriuo, atrodo, ketinta sutrukdyti A. Smetonos, perrinkto prezidentu, priesaikos ceremoniją, numatytą gruodžio 12 d.¹⁴⁵⁴. Be to, buvo tikimasi, kad visuomenės nepasitenkinimą sukels, kaip tikėtasi, lietuvių pralaimėjimas Klaipėdos krašto seimelio rinkimuose gruodžio 11 d.¹⁴⁵⁵. Demonstraciją, virtusią riaušėmis, pavyko surengti Kaune, o mitingą Klaipėdoje, tačiau studentų sąjūdis neįsisiūbavo. Studentų sąjūdžiui nepasiekus tikslo, veikimo centras persikėlė į Klaipėdą. 1938 m. gruodžio 29 d. pasirašytas krikščionių demokratų, liaudininkų ir voldemarininkų susitarimas dėl Lietuvių aktyvistų sąjungos

¹⁴⁴⁷ Audėnas J. Paskutinis posėdis. 2 – as (fotografuotinis) leid. Vilnius, 1990, p. 100 - 102.

¹⁴⁴⁸ Ibid., p. 112.

¹⁴⁴⁹ „[...] dešinieji nenorėtų per daug susirišti su liaudininkais, nes tuo būdu jie gali sustiprėti, o tai esą pavojinga katalikams ir bažnyčiai“ (VSD biuletenis Nr. 1 (1939 m. sausio 2 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 2).

¹⁴⁵⁰ Ivinskis Z. Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo (1938 m. lapkričio 24 d.); VSD biuletenis Nr. 11 (1939 m. sausio 16 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 1, l. 51.

¹⁴⁵¹ VSD agentūros skyriaus apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veiklą (1938 m. gruodžio mėn.) // LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3440, l. 44.

¹⁴⁵² Ivinskis Z. Atskiri nuotykių ir įspūdžių iš mano gyvenimo (1938 m. gruodžio 5 d.).

¹⁴⁵³ Sandarbininkų „Juozaitis“, „Gendrutis“ pranešimas (1938 m. gruodžio 12 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 178.

¹⁴⁵⁴ Rudis G. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis... , p. 192. Kauno studentus kurstė streikuoti L. Prapuolenis, o L. Bistras ir P. Dielininkaitis padėjo parengti mitinguose priimtą rezoliuciją (ibid., p. 191). Studentų koalicija nutarė paremti aktyvistų sąjungą (Narutis P. Tautos sukilimas..., p. 71).

¹⁴⁵⁵ VSD biuletenis Nr. 285 a (1938 m. gruodžio 21 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 69, l. 8.

įsteigimo¹⁴⁵⁶. Deklaraciją pasirašiusieji sutarė, kad visos politinės organizacijos turi būti likviduotos ir sudarytas „vieningas politinis lietuvių sąjungis, kuris remtųsi vieninga veiklos programa“¹⁴⁵⁷.

Jungtiniame opozicijos sąjūdyje dalyvavę jaunieji katalikai veikė solidariai su krikščionimis demokratais ir net leidosi jų vadovaujami. Autoritetu jie pripažino P. Karvelį¹⁴⁵⁸. Greta jo labai aktyviai veikė L. Bistras, o P. Dielininkaitis buvo tik trečias po jų. Tačiau jis - jungtinio opozicijos sąjūdžio programos autorius ar bendraautorius. Taip pat jis – „akcijai, siekiančiai pašalinti dabartinę vyriausybę ir politinę santvarką, žmonių ir reikalingų žinių telkėjas“¹⁴⁵⁹. Taigi, P. Dielininkaitis sąjūdyje iš katalikų pusės buvo vienas svarbiausių, bet vis dėlto ne pagrindinis veikėjas. Be to, jungtiniam opozicijos sąjūdžiui padėjo kiti krikščionių demokratų vadai, žinoję apie slaptus susitarimus¹⁴⁶⁰. Spaudimas vyriausybei buvo daromas per Klaipėdos gubernatorių Viktorą Gailių, savo ruožtu įtakojamą per A. Stulginskį¹⁴⁶¹. Krikščionys demokratai aktyvistų sąjungą rėmė finansiškai. Opozicinį sąjūdį palaikė dvasininkija. Taigi, aktyvistų sąjūdyje JKS iš katalikų buvo nevienintelė grupė¹⁴⁶². Apie opozicinį veikimą su liaudininkais ir voldemarininkais, be abejo, žinojo ir katalikai kultūrininkai ir su juo solidarizavosi, išskyrus bendradarbiavimą su voldemarininkais, į kurį žiūrėjo rezervuotai¹⁴⁶³.

Vis dėlto, jaunųjų katalikų įtaka opoziciniame sąjūdyje buvo didžiulė: juk tik jų įtakoje buvo studentai, spauda bei didele dalimi katalikų visuomeninės organizacijos, jie turėjo progresyviųjų vyskupų paramą. Katalikus Klaipėdoje atstovavo jų žmonės: L. Prapuolenis ir J. Štaupas. Jų veikla buvo gerai koordinuota, atskiros gandys paklusnios centrai: pav. jie jautė turį galios organizuotai atšaukti savo šalininkus iš Šaulių sąjungos¹⁴⁶⁴. Todėl jaunieji katalikai priimdavo ir savarankiškus sprendimus¹⁴⁶⁵.

JKS kaip ir apskritai katalikų stovyklos entuziazmą bendradarbiauti su Klaipėdos aktyvistais (ypač voldemarininkais) šaldė pastarųjų savarankiškumo demonstravimas. Neigiamas požiūris į LAS sustiprėjo, sužinojus, kad voldemarininkai palaiko ryšius su Vokietijos valdžia ir siekia jos

¹⁴⁵⁶ Rudis G. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis... , p. 205. Susitarimą pasirašė ir P. Dielininkaitis (VSD biuletenis Nr. 285 a (1938 m. gruodžio 21 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 69, l. 7), J. Štaupas, L. Prapuolenis (Rudis G. Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis... , p. 203).

¹⁴⁵⁷ Sandarbininko pranešimas (1939 m. sausio 20 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 92, l. 35v.

¹⁴⁵⁸ Dėl L. Bistro ir P. Dielininkaičio arešto JKS kolektyve kilo panika: „Nors dr. Karvelis ir ragina nepasiduoti vyriausybei, bet jam yra atsakoma, kad pasakytą ką konkrečiai reikia daryti“ (Sandarbininko „Juozaitis“ pranešimas (1938 m. gruodžio 14 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 82).

¹⁴⁵⁹ Kvotos apie dr. L. Bistrą, dr. Pr. Dielininkaitį, P. V. Ivanauską ir kt. dėl jų sutelktinės veiklos dabartinei vyriausybei pašalinti santrauka (1938 m. gruodžio 15 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 95, l. 3

¹⁴⁶⁰ VSD biuletenis Nr. 285 a (1938 m. gruodžio 21 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 69, l. 7.

¹⁴⁶¹ Sandarbininko „Žiebis“ pranešimas (1939 m. sausio 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 101, l. 1.

¹⁴⁶² Tai, kad jaunieji katalikai nelaikyti įtakinga politine jėga, galima būtų spręsti ir iš prezidento žodžių: „argi aš galiu tartis su XX amžiaus vaikais?“ (Paltarokas K. Gyvenimo bruožai, p. 297).

¹⁴⁶³ Bendradarbio „Juozaitis“ pranešimas (1939 m. sausio 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 247.

¹⁴⁶⁴ „Krikščionių demokratų jaunesniųjų kolektyvas jau buvo pradėjęs svarstyti, kuriuo būdu atitraukti iš šaulių sąjungos savo vienminčius“ (VSD agentūros skyriaus politinių partijų ir organizacijų veiklos apžvalga už sausio mėn. // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569a, l. 98).

¹⁴⁶⁵ „Jaun. kolektyvas norėjo sustabdyti „XX Amžiu“ ir tuo parodyti visuomenei, kad katalikai streikuoja“ (Sandarbininko „Juozaitis“ pranešimas (1938 m. gruodžio 14 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 82).

paramos¹⁴⁶⁶. Tačiau ir krikščionys demokratai turėjo ką nors pažadėti Vokietijai, nes neįmanoma patikėti, kad prieš centrinę šalies valdžią nukreiptas opozicinis sąjūdis, veikias autonominiame krašte, kurio valdžia ir visuomenė siekė prisijungimo prie Vokietijos, būtų visiškai neįtakojamas Vokietijos. Kad tokių pažadų būta, galima spręsti iš oficialių sąjūdžio pareiškimų¹⁴⁶⁷. Jau vėliau, 1939 m. pabaigoje, P. Dielininkaitis aiškino, kad voldemarininkai patys susinaikinę, nes norėję prijungti Lietuvą prie Vokietijos, taip ir neatskleisdamas, kodėl katalikai bendradarbiavo su šio tikslo siekusiais voldemarininkais ir po Klaipėdos perdavimo Vokietijai.

Klaipėdos praradimas buvo dar didesnis smūgis režimui nei Lenkijos ultimatas. Viešai buvo prabilta apie „tautininkų valdymo bankrotą“, pradėta reikalauti „greito ir radikalaus valdžios pertvarkymo“¹⁴⁶⁸. Permainų siekis išsiliejo masinių susirinkimų ir mitingų, kuriuose reikalauta tautininkų sąjungos uždarymo, banga bei pastangomis sukurti visus lietuvius turėjusį suvienyti Patriotinį frontą¹⁴⁶⁹. Už vieningos, visus lietuvius jungiančios politinės organizacijos sudarymą pasisakė ir krikščionys demokratai¹⁴⁷⁰. Labai entuziastingai apie Patriotinį frontą rašyta „XX amžiaus“ puslapiuose¹⁴⁷¹. Jaunieji katalikai kaip ir kitos politinės visuomeninės jėgos siekė paimti Patriotinio frontą į savo rankas, ragindami savo šalininkus gausiai stoti į jį¹⁴⁷².

Visuomenės pasipiktinimo Klaipėdos atidavimu Vokietijai išdavoje prezidentas buvo priverstas patvirtinti „vieningo darbo“ – kvazikoalicinę (pasak krikdemų ir liaudininkų) - vyriausybę, kurios sudėtyje buvo po du krikdemų ir liaudininkų atstovus. Katalikai įėjo į vyriausybę su tikslu likviduoti tautininkų režimą¹⁴⁷³, vyriausybę traktuodami kaip pereinamąjį etapą į visišką valdžios perėmimą iš tautininkų. Tai liko jų svarbiausiu tikslu ir vėliau. Tam tikslui turėjo tarnauti ir Vyriausiasis katalikų veikimo komitetas, sudarytas Kaune 1939 m. balandžio mėn., siekiant katalikų stovyklos konsolidacijos ir jos vadovybės geresnio koordinavimo bei organizuoto dalyvavimo naujuose seimo rinkimuose. Į jį įėjo L. Bistras ir kiti žymūs katalikų veikėjai. Komiteto reikalų vedėjas – J. Štaupas (jis ir JKS kolektyvo reikalų vedėjas)¹⁴⁷⁴. Šio komiteto nurodymu komitetai katalikiškam veikimui vadovauti imti kurti ir provincijoje. Rudenį tokie komitetai jau veikė visoje

¹⁴⁶⁶ „[...] voldemarininkai (krikdemams ir liaudininkams nežinant) kreipėsi į Noimaną, prašydami paremti vien tik voldemarininkų akcijos išplėtimą. [...] Tą akciją vokiečiai turėtų paremti ne tik finansiškai, bet ir Vokietijos vyriausybei spaudžiant Lietuvos vyriausybę [...]“ (*Rudis G.* Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis... , p. 209).

¹⁴⁶⁷ Kalbėta apie „lojalius draugiškus santykius su didžiuoju Vakarų kaimynu – Vokietija“ (Lietuviai! // Bendras žygis. 1939 m. sausio 8 d., Nr. 1, p. 2).

¹⁴⁶⁸ *Anušauskas A.* (red.). Lietuva, 1940 - 1990: okupuotos Lietuvos istorija, p. 39.

¹⁴⁶⁹ *Ibid.* Lietuvos Kariuomenės Kūrėjų Savanorių Sąjungos Centro valdybos kreipimasis į Lietuvos visuomenę „Patriotinis lietuvių frontas“ // XX amžius. 1939 m. kovo 30 d., Nr. 73, p. 4.

¹⁴⁷⁰ *Karvelis P.* Aktualieji mūsų politikos ir ūkio reikalai // XX amžius. 1939 m. liepos 7 d., p. 3. Anot P. Karvelio „Tinkamiausias režimas mūsų sąlygose tai autoritarinės demokratijos [...]“ (*ibid.*).

¹⁴⁷¹ Patriotinis lietuvių frontas // XX amžius. 1939 m. kovo 30 d., Nr. 73, p. 4; *Servus.* Frontas // XX amžius. 1939 m. kovo 31 d.; *Petrikonis I.* Vienybės keliais // XX amžius. 1939 m. balandžio 5 d. ir kt.

¹⁴⁷² Bendradarbių „Juozaitis“, „Gruodis“, „Žabalas“, „Jonkaitis“ pranešimas (1939 m. kovo 31 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 398.

¹⁴⁷³ *Ibid.*; VSD agentūros skyriaus politinių partijų ir organizacijų veiklos apžvalga už balandžio mėn. (1939 m.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 69.

¹⁴⁷⁴ VSD biuletenis Nr. 123a (1939 m. gegužės 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 2, l. 162; Bendradarbio „Juozaitis“ pranešimas (1939 m. lapkričio 4 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 405; VSD biuletenis Nr. 187a (1939 m. rugsėjo 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 76.

Lietuvoje, vyko jų atstovų bendri susirinkimai Kaune. Tuo metu jų jau buvo apie 40, visuose apskričių centruose. Jų atstovai reguliariai atvykdavo į Kauną gauti instrukcijų¹⁴⁷⁵.

Tikslą diskredituoti tautininkų režimą turėjo ir balandžio – gegužės mėnesiais vykę vyriausybės narių susitikimai su visuomene. Atrodo, kad savo iniciatyva į provinciją važinėjo ir patys jaunieji katalikai, ragindami palaikyti naują vyriausybę¹⁴⁷⁶. Kai kur „ašies“ ministrų susitikimai su visuomene, kuriuose buvo smerkimas tautininkų režimas, vardinami jo „nusikaltimai“ bei džiaugiamasi atgauta laisve, virsdavo audringais masiniais mitingais: Vilkaviškyje mitinge dalyvavo 1000 žmonių, Marijampolėje - 3000¹⁴⁷⁷. Šiauliuose LKDS surinko apie 700 žmonių (lauke būta dar 1000 žmonių), o opozicinių partijų paskaitoje dalyvavo apie 500 žmonių¹⁴⁷⁸. Panevėžyje priimta rezoliucija sustabdyti visų politinių partijų veikimą. Kalvarijoje, dalyvaujant 500 žmonių, M. Krupavičius pareiškė, kad „tautininkai su savo politika priėję bankroto“, ragino paremti reikalavimus dėl žemės reformos, TFF¹⁴⁷⁹.

Visuomeninę nuomonę LTS uždarymui ir konsolidacijai opozicijos norimu pagrindu paruošti buvo siekiama ir viešomis bendromis opozicijos paskaitomis. Tuo tikslu krikščionys demokratai, susitarę su liaudininkais, gegužės 22 d. suruošė kolektyvinę paskaitą, kurią skaitė valstiečių liaudininkų, krikščionių demokratų ir socialdemokratų lyderiai M. Sleževičius, Steponas Kairys, P. Dielininkaitis¹⁴⁸⁰. Spaudoje vėl, kaip ir prieš metus, išvystyta kampanija už konsolidaciją. Šį kartą ji pasižymėjo daug stipresniu antitautininkišku kryptingumu: vos ne visi „XX amžiaus“ vedamieji, ypač iki vasaros pabaigos buvo nukreipti prieš tautininkų pretenzijas laikyti save tarpininkais tarp tautos ir vyriausybės¹⁴⁸¹. Vis dėlto buvo veikiamas atsargiai, stengiantis tautininkų neišgąsdinti. Reaguodami į tautininkų pastangas susigrąžinti ankstesnes pozicijas¹⁴⁸² katalikų veikėjai sukūrė Tautininkų sekimo centrą, kuriam vadovavo Vyriausiojo katalikų veikimo komiteto ir JKS kolektyvo reikalų vedėjas J. Štaupas¹⁴⁸³. Centro uždavinys – „rinkti žinias apie tautininkų veiklą bei pasiruošimus Kaune ir provincijoje ir informuoti katalikų kolektyvą apie visuomenės ūpą bei nusistatymą esamai vyriausybei ir tautininkų sąjungai“¹⁴⁸⁴. Atsižvelgiant į tai, kad J. Štaupas buvo ir

¹⁴⁷⁵ Pažyma (1939 m. lapkričio 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 466.

¹⁴⁷⁶ Vyko JKS kolektyvo pasitarimai, kuriuose tartasi kur kas turi važiuoti į provinciją (Bendradarbio „Juozaitis“ pranešimas (1939 m. balandžio 26 d.) // LCVA, f. 436, ap. 1, b. 686, l. 401).

¹⁴⁷⁷ *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 356; Būdingesnieji visuomenės susirinkimai ir juose priimtos rezoliucijos // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a., l. 47 – 55.

¹⁴⁷⁸ *Ibid.*, l. 50, 55.

¹⁴⁷⁹ *Ibid.*, l. 50.

¹⁴⁸⁰ Kolektyvinė paskaita // XX amžius. 1939 m. gegužės 19 d., p. 2.

¹⁴⁸¹ *Petrikonis I.* Tarpininkai // XX amžius. 1940 m. sausio 8 d., p. 12; *Bauba K.* Srovių vienybė // XX amžius. 1939 m. liepos 19 d., Nr. 161, p. 10; *Yla S.* Kai valstybės nacionalizmas pasidaro partinis // XX amžius. 1940 m. sausio 11 d., p. 12.

¹⁴⁸² Pirmąjį perversmą prieš J. Černiaus vyriausybę 1939 m. balandžio mėn. rengė J. Tūbelis, Dovas Zaunius ir kiti, „[...] pasiryžę net atiduoti Lietuvą Vokietijos protektorataną“ (Visuomeninio darbo vadybos spaudos apžvalga Nr. 81 (1939 m. balandžio 15 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 128, l. 107). Plk. Prano Saladžiaus vadovaujamų sąmokslininkų sąrašas buvo ir V. Alantas (*ibid.*). Dar vieną perversmą bandyta surengti 1939 m. lapkričio mėn. (VSD agentūros skyriaus politinių partijų ir organizacijų veiklos 1939 m. lapkričio mėn. apžvalga (1939 m. gruodžio 13 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 14v)

¹⁴⁸³ Apžvalga VSD agentūros skyriaus pie politinių partijų ir organizacijų veiklą 1939 m. birželio mėn. (1939 m. liepos 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a. l. 15.

¹⁴⁸⁴ *Ibid.*, l. 35.

Vyriausiojo katalikų veikimo komiteto reikalų vedėjas ir Tautininkų sekimo centro vadovas, galima spėti, kad šis centras buvo komiteto padalinys.

Jaunųjų katalikų ir liaudininkų santykius apsprendė dalyvavimas vieningo darbo vyriausybėje, kas reiškė, kad koalicija tapo legali ir iš dalies valdančioji. Tačiau tai buvo dviprasmiškas legalumas – partijos nebuvo legalizuotos¹⁴⁸⁵. Egistavo savotiška koegzistencija tarp krikdemų ir liaudininkų koalicijos bei tautininkų, kurie pamažu savo įtaką atgavo iki metų pabaigos. Koalicija norėjo išsaugoti ir nelegalaus veikimo galimybes, jei būtų tekę į tokią būseną pereiti: būta sumanymo užsienyje (Čekoslovakijoje arba Austrijoje) spausdinti opozicinį žurnalą¹⁴⁸⁶. Santykius su liaudininkais jaunesiems katalikams reikėjo derinti ir veikiant legalių santykių rėmuose. Pav. tikėdamiesi liaudininkų paramos dėl TFF, jaunesni katalikai nedvejodami pasisakė už civilinę metrikaciją¹⁴⁸⁷.

Tautininkų režimo žymus susilpnėjimas po Klaipėdos netekimo sudarė palankias sąlygas dar labiau suintensyvinti bendradarbiavimą su radikaliomis kairiosiomis jėgomis – socialdemokratais ir komunistais, įgijusiais nemažą įtaką ir turėjusias galimybių įsitvirtinti Patriotiniame fronte, kurio organizavimą jie entuziastingai palaikė, vykusiai pasinaudoję staiga sukilusiomis antivokiškoms visuomenės nuotaikomis. Komunistai pabrėžė, kad jie „rems demokratinių jėgų susitarimą, jeigu jis bus nukreiptas į kovą [...] už demokratiją ir už Lietuvos nepriklausomybės gynimą“, apimant net ir sluoksnius, „kurie dar yra tautininkų įtakoje“¹⁴⁸⁸, o 1939 m. balandžio 7 d. LKP vadovybė išreiškė paramą naujai vyriausybei, pareiškusi remsianti jos veiksmus, nukreiptus „ginti ir stiprinti šalies nepriklausomybę“¹⁴⁸⁹. Per Lietuvą nusiritusiuose masiniuose susirinkimuose ir mitinguose neretai išstodavo prokomunistiškai nusiteikę visuomenės veikėjai. Atsižvelgiant į padidėjusį komunistų aktyvumą ir sparčiai augantį jų populiarumą, baiminantis LF susiformavimo, Patriotinio fronto kurti neleista¹⁴⁹⁰. Tačiau komunistai ir toliau J. Černiaus vyriausybės atžvilgiu laikėsi kuo „didžiausios tolerancijos“¹⁴⁹¹. Katalikų stovykla taip pat demonstravo pasiryžimą bendradarbiauti su komunistais¹⁴⁹².

Situaciją iš esmės keitė prasidėjęs karas. RA dalinių įvedimas ir Didžiosios Britanijos bei Prancūzijos pasyvumas prasidėjusiame kare didino orientacijos į Sovietų Sąjungą bei Vokietijos šalininkų skaičių. Visuomenė vis labiau dalijosi į prosovietinę ir provokišką stovyklas¹⁴⁹³. Sprendžiant iš VSD apžvalgų ir agentūrinių pranešimų, gyventojų masės neabejojo, kad Lietuva bus

¹⁴⁸⁵ LKDP konferencija 1940 m. išvakarėse sušaukta formaliai nelegaliai, tačiau nesislapstant (*Vainauskas P.* Lietuvių Krikščionių demokratų partijos centro komitetai // *Tėvynės sargas*. 1954, Nr. 1, p. 72).

¹⁴⁸⁶ *Mackevičius M.* Atsiminimai, p. 54.

¹⁴⁸⁷ 1939 m. balandžio 7 d. kun. J. Prunskis rašė: „kai kas iš kolektyvo pareiškė pageidavimą, kad laikraštis tuoj pat pasisakytų už civilinę metrikaciją; tai esą dar pagerintų mūsų santykius su kita grupe, kuri paremtų Teologijos fakulteto reikalus“ (*Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 280).

¹⁴⁸⁸ *Atamukas S.* LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais, p. 215.

¹⁴⁸⁹ Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža, p. 443.

¹⁴⁹⁰ *Ibid.*, p. 443, 445; *Anušauskas A.* (red.). Lietuva, 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija, p. 39.

¹⁴⁹¹ *Janauskas G.* Visuomenė ir valdžia 1936 – 1940 m., l. 71.

¹⁴⁹² *J. G.* Dėl katalikų santykių su laisvamaniais // *Panevėžio garsas*. 1939 m. sausio 21 d., Nr. 4, p. 1.

¹⁴⁹³ „Apskritai, atrodo, kad dabar pas mus vyksta kokia tai sovietų ir vokiečių įtakų kova“ (*Ivinskis Z.* Atskiri nuotyki ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1940 m. gegužės 28 d.). Augančias lietuvių simpatijas Sovietų Sąjungai pastebi J. Jakštas (*Jakštas J.* Nepriklausomos Lietuvos istorija, p. 186)).

įtraukta į karą (Vokietijos ar Sovietų Sąjungos) pusėje: „vokiečiai gali atsigręžti ir prieš SSRS“, o Lietuva Vokietijos – SSRS karo atveju virs „karo lauku“¹⁴⁹⁴. Prosovietiška nusiteikę aiškino, kad „jei nebūtų Baltijos valstybėse rusų kariuomenių bazių, tai vokiečiai šias valstybes būtų jau okupavę“¹⁴⁹⁵. Užnemunėje buvo kalbama, kad „sovietai dar šią vasarą Pabaltijyje įvesią savo tvarką“: rusai rengiasi kariauti su vokiečiais, todėl ir „mums taip pat reikės eiti kartu su rusais prieš vokiečius“¹⁴⁹⁶. Mažai kas iš gyventojų tikėjosi, kad Lietuva galės išsaugoti visišką valstybinę nepriklausomybę. Dauguma buvo įsitikinę, kad teks glaustis prie „rusų“ ar vokiečių. Pasiturinčiųjų manymu „jei SSRS norėtų okupuoti Lietuvą, tai Lietuvos vyriausybė turėtų iš anksto būti susitarusi su Vokietija ir Lietuvą atiduoti Vokietijos globai“¹⁴⁹⁷. Daugelio jų manymu vyriausybė „geruoju neturėtų nusileisti Sovietų sąjungai. Ji privalanti kreiptis į Vokietiją ir prašyti, kad pastaroji paveiktų Sovietų sąjungą“. Jei tai nepadėtų, „visos Pabaltijos šalys ginklu turi pasipriešinti“¹⁴⁹⁸. Tuo tarpu liaudies masėse labai išaugo simpatijos Sovietų Sąjungai¹⁴⁹⁹. Taigi, visuomenė svarstė ir priklausomybės nuo Sovietų Sąjungos, ir nuo Vokietijos galimybes, kaip vienodai galimas esamoje geopolitinėje situacijoje. Galima spėti, kad ta pačia logika – šlietis prie vokiečių ar „rusų“ – galėjo vadovautis ir aukščiausia Lietuvos valdžia. Kadangi nesama įtikinamų įrodymų, kad prezidentas Smetona ar jam artimiausi pareigūnai būtų orientavęsi į SSRS, yra įmanoma jų provokiška orientacija¹⁵⁰⁰. Taip manyti verstų ir sovietų ultimatumo priėmimas be mažiausio pasipriešinimo, net neįvardijus agresijos, nors buvo gauta informacija apie Sovietų Sąjungos pasiruošimą okupuoti Lietuvą¹⁵⁰¹. Taigi, galimas dalykas, jog sovietų okupacijos bandyta išvengti su Vokietijos pagalba. Tokia įvykių interpretacija nėra nauja: ji buvo plačiai eksploatuojama sovietinėje istoriografijoje. Nepaisant tokios istoriografijos šališkumo – jos akivaizdus propagandinio pobūdžio - vis dėlto negalima paneigti jos naudotų šaltinių - aukščiausių Lietuvos vadovų, pareigūnų, kariškių baudžiamųjų bylų – istorinės vertės. Šie šaltiniai leidžia daryti prielaidą, kad įvedus sovietines įgulas, matant sąjungininkų neveiklumą kare, pamažu keitėsi A. Smetonos orientacija nuo

¹⁴⁹⁴ VSD biuletėnis Nr. 180 (1940 m. birželio 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 673.

¹⁴⁹⁵ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletėnis Nr. 61 (1940 m. balandžio 26 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 611, l. 133.

¹⁴⁹⁶ VSD Biuletėnis Nr.184 (1940 m. birželio 8 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 687.

¹⁴⁹⁷ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis Nr. 48 (1940 m. birželio 14 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 126.

¹⁴⁹⁸ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis Nr. 49 (1940 m. birželio 15 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 131.

¹⁴⁹⁹ Politinė apžvalga, parengta karinio atašė prie SSRS pasiuntinybės Lietuvoje maj. Korotkicho (1939 m. rugsėjo 13 d.) // Полпреды сообщают: Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г. - август 1940 г.). Москва: „Международные отношения“, 1990, с. 32.

¹⁵⁰⁰ Sovietų diplomatų manymu provokiškos orientacijos laikėsi LTS pirmininko D. Cesevičiaus vadovaujami „jaunieji tautininkai“. Esą „jo pažiūras palaiko ir prezidento sūnus J. Smetona“ (Laikino SSRS reikalų patikėtinio Lietuvoje V. S. Semionovo parengta Lietuvos užsienio politikos apžvalga (1940 m. birželio 3 d.) // Полпреды сообщают..., с. 345).

¹⁵⁰¹ *Aušrotas B.* Sunkių sprendimų metai. 2 – as fotografuot. leid. Vilnius: Vyr. enciklopedijų red., 1990, p. 132, 147; *Anušauskas A.* Lietuvos karinė žvalgyba 1918-1940 metais. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: http://www.kam.lt/lt/struktura_ir_kontaktai_563/kas_institucijos_567/aotd_582/aotd_istorija_587.html.

prosąjungininkiškos į provokišką. A. Smetona pradėjo kurti „suartėjimo su Vokietija planus“¹⁵⁰². Buvo zonduojama dirva dėl Vokietijos tolimesnių santykių su Lietuva. Prieita išvados, kad Vokietija Lietuvos klausimą laiko „nebaigtu spręsti“¹⁵⁰³. Vokietijos karinis atašė Emilis Justas esą ne kartą kalbėjosi su Lietuvos karinių žinybų vadovais, išreikšdamas viltį, kad jei sovietinės įgulos užpuls, Lietuvos kariuomenė ginsis¹⁵⁰⁴. Prieš sovietines įgulas Lietuvos kariuomenės generalinio štabo 2 – asis skyrius, taip pat VSD vykdė žvalgybinį darbą, taip ruošiant dirvą konfliktui tarp Lietuvos kariuomenės ir RA įgulų¹⁵⁰⁵. Galiausiai VSD direktorius A. Povilaitis 1940 m. vasario 20 d. buvo nusiųstas į Berlyną su įgaliojimu pranešti, kad A. Smetona yra pasirengęs „perorientuoti Lietuvos politiką į Vokietiją“, pasiūlant suteikti Lietuvai protektoratą¹⁵⁰⁶. Atomazga Lietuvos santykiuose su SSRS ir Vokietija turėjo įvykti 1940 m. birželio mėn.: sovietinės istoriografijos teigimu A. Smetonos valdžia vedė derybas su Vokietija dėl jos kariuomenės įvedimo į Lietuvą birželio viduryje¹⁵⁰⁷. Tačiau ultimatumo priėmimo dieną Vokietijos atašė Justas krašto perdavė Vokietijos vyriausybės apgailėstvimą, kad ji negalinti padėti¹⁵⁰⁸.

Taigi, A. Povilaičio¹⁵⁰⁹, A. Merkio, K. Skučo, J. Urbšio, K. Dulksnio, K. Matusaičio, K. Pranckonio, V. Rastenio¹⁵¹⁰ parodymai iš skirtingų perspektyvų pristato iš esmės tą patį kompleksą priemonių, nukreiptų prieš Lietuvai grėšiančią sovietinę okupaciją: Vokietijos protektorato ir jos karinės pagalbos siekimą, orientaciją į Vokietijos – SSRS karą, žvalgybinį darbą prieš SSRS įgulas, planą jas nuginkluoti. Tokį planą palaikė Z. Ivinskis¹⁵¹¹. Kairiojoje visuomenės dalyje potencialaus Lietuvos pajungimo Vokietijai vienokia ar kitokia forma planai taip pat buvo žinomi¹⁵¹². Tai konstatavo sovietų diplomatai¹⁵¹³. Apie Lietuvos valdžios orientaciją į Vokietiją ir jos paramą liudytų ir sugriežtėjusios priemonės prieš komunistus būtent po RA dalinių įvedimo ir ypač 1940 m.

¹⁵⁰² Kancevičius V. Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais // Didysis Spalis ir Lietuva. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 118.

¹⁵⁰³ Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo (1940 m. rugsėjo 9 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 91 - 92. Vieno Vokietijos pareigūno teigimu Vokietija ieškanti Lietuvoje sau simpatikų“ (VSD biuletenis Nr. 18 (1940 m. sausio 17 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 62).

¹⁵⁰⁴ Juozo Urbšio savarankiški parodymai (1941 m. lapkričio 20 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 65, l. 42.

¹⁵⁰⁵ Kancevičius V. Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais, p. 120. Informacija apie SSRS įgulas buvo renkama su tikslu jas nuginkluoti, tam rengiant „operatyvinį užpuolimo planą“ (Išrašas iš Kazio Pranckonio apklausos protokolo (1940 m. rugpjūčio 3 – 5 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 119).

¹⁵⁰⁶ Kancevičius V. 1940 metų birželis Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1973, p. 31.

¹⁵⁰⁷ Navickas K. TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920 – 1940 metais. Vilnius: Mintis, 1966, p. 308. O eiga RA dalinių užpuolimo plano vykdymui buvo duota gavus SSRS notą (Išrašas iš Kazio Pranckonio apklausos protokolo (1940 m. rugpjūčio 3 – 5 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 120).

¹⁵⁰⁸ Išrašas iš Kosto Dulksnio apklausos protokolo (1940 m. rugsėjo 9 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 40, l. 93.

¹⁵⁰⁹ Kritikos smaigalys dažniausiai nukreipiamas į juos (Butautas K. A. Povilaičio kelionė į Berlyną // Aidai. 1988, Nr. 4, p. 248 – 257).

¹⁵¹⁰ LYA, f. 3377, ap. 55, b. 20, 40, 65, 66; ap. 58, b. 806.

¹⁵¹¹ „[...] yra reikalo mums pagalvoti, kaip atsikratyti sovietų rusų įgulomis. „Ar nereikėtų ruošti jų nuginkluoti?““ (Ivinskis Z. Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1939 m. gruodžio 2 d.)).

¹⁵¹² Šimkus J. Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1971, p. 440.

¹⁵¹³ Esą Lietuvos valdžia nori laimėti laiko, tikėdamasi Vokietijos įsikišimo (Laikino SSRS reikalų patikėtinio Lietuvoje V. S. Semionovo parengta Lietuvos užsienio politikos apžvalga (1940 m. birželio 3 d.) // Полпреды сообщают..., c. 352) ir laukdama “[...] palankaus momento tiesioginiam smūgiui sovietiniams garnizonams Lietuvoje” (ibid).

birželio mėn.¹⁵¹⁴. Tautininkų režimo santykis su LKP apskritai buvo paradoksalus: tarpvalstybiniai Lietuvos ir SSRS santykiai buvo draugiški, nepaisant to, kad Lietuvos teritorijoje veikė pagrindinė LKP, kurios centras buvo komunistinėje Sovietų Sąjungoje, o tautininkų valdžia savo ruožtu komunistus persekiojo. Kyla klausimas kaip buvo įmanoma draugiška laikysena atžvilgiu šalies, kuri rėmė Lietuvoje veikiančią judėjimą, turintį tikslą sunaikinti ją?¹⁵¹⁵. Atsakant į šį klausimą, galima spėti, jog egzistavo susitarimas su Sovietų Sąjunga dėl Lietuvos valdžios laikysenos LKP atžvilgiu¹⁵¹⁶: greičiausiai LKP buvo leidžiama veikti sluoksniuose, kuriuos ji jau buvo spėjusi įsitvirtinti – visų pirma žydų visuomenėje, tuo tarpu bandymas veikti lietuvių visuomenėje (ypač kaimo) buvo griežtai varžomas ir net baudžiamas – tautininkų režimas, monopolizavęs sau teisę atstovauti lietuvių visuomenę, konkurentų nepakentė.

Jaunieji katalikai savo susitikimuose, susirinkimuose, spaudoje taip pat svarstė Lietuvos likimo, potencialios reakcijos, iškilus grėsmei prarasti nepriklausomybę, klausimus, reikšdavo savo nuomonę apie galimą geopolitinę Lietuvos orientaciją į vieną ar kitą šalį. Vertinimai priklausė nuo turimos informacijos vienu ar kitu klausimu, todėl jokių būdu nereikšė besąlygiško angažavimosi kuriai nors šaliai. Pavyzdžiui 1938 m. pabaigoje Z. Ivinskis įrodinėjo, kad „geriau eiti su vokiečiais“ (K. Pakštas taip pat patarė palaikyti santykius su Vokietijos ambasada)¹⁵¹⁷, su J. Griniumi sutarė kurti lietuvių – vokiečių draugiją, palankiai atsiliepė apie Vokietijos nacionalsocialistinę santvarką¹⁵¹⁸, tuo tarpu 1940 m. balandžio mėn., kad ir vadindamas J. Grinių ir P. Dielininkaitį „užkietėjusiais frankofilais“, jau rašė savo dienoraštyje, kad „dar tiki sąjungininkų pergalę“, nors J. Ambrazevičius tuo metu jau viešai skelbė „savo nusivylimą sąjungininkais“, o Vincas Rygertas buvo pasidaręs „vokiečių galybės skelbėju“¹⁵¹⁹. 1940 m. gegužės 11 d., reaguodamas į Vokietijos kariuomenės įsiveržimą į Belgiją ir Olandiją, Z. Ivinskis jau džiaugėsi „kiekvieniu vokiečių pralaimėjimu“¹⁵²⁰. S. Šalkauskio ir P. Kuraičio nuomonės taip pat išsiskyrė: Šalkauskis džiaugėsi rusų įgulomis („[...] jei jų nebūtų, „Lietuvoje jau sėdėtų vokiečiai““¹⁵²¹, o P. Kuraitis manė, kad geriau rinktis vokiečius („geriau su naciais, nei su banditiškais bolševikais“¹⁵²²).

Jaunieji katalikai kaip ir jų mokytojai neturėjo jokių iliuzijų dėl Lietuvos likimo ir dar gerokai iki karo pradžios buvo tikri, kad Lietuva neišvengs karo ir būsimosios okupacijos: S.

¹⁵¹⁴ 1940 m. birželio 1 d. A. Sniečkus buvo nuteistas 8 m. kalėti, jo bendražygiai komunistai – 6 m. (Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža, p. 587).

¹⁵¹⁵ A. Smetonos biografas A. Merkelis taip pat pastebėjo: „Susidarė savotiška paradoksali būklė: kas komunistiška – draudžiama ir persekiojama, o kas prosovietiška – legalu ir net kai kurių kultūrininkų proteguojama“ (*Tamošaitis M.* Politika, prisidengusi kultūra: apie legalią Sovietų Sąjungos penktąją koloną Lietuvoje XX a. 4 – ajame dešimtmetyje // Kultūros barai. 2007, Nr. 5, p. 70).

¹⁵¹⁶ Šiuo požiūriu svarbi V. Gustainio nuomonė, kad „[...] reikia labai griežtai skirti tarptautinius santykius nuo vidaus santykių ir Lietuvos komunizmą nuo Sovietų komunizmo“ (*Tamošaitis M.* Politika, prisidengusi kultūra..., p. 70). Apie susitarimą liudytų ir bausmių komunistams taikymo praktika: nebuvo baudžiama už narystę partijoje ir dalyvavimą susirinkimuose, o „tik už aktyvią propagandą“ (Vincas Rastenio parodymai (be datos) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 20, l. 45).

¹⁵¹⁷ *Ivinskis Z.* Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1938 m. spalio 22 d.).

¹⁵¹⁸ VSD biuletėnis Nr. 2 (1939 m. sausio 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 8.

¹⁵¹⁹ *Ivinskis Z.* Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1940 m. balandžio 10 d.).

¹⁵²⁰ *Ibid.*, (1940 m. gegužės 11 d.).

¹⁵²¹ *Ibid.*, (1940 m. gegužės 22 d.).

¹⁵²² *Ibid.*, (1940 m. balandžio 7 d.).

Šalkauskis jau 1934 m. buvo įsitikinęs, kad Lietuva bus okupuota nacių arba sovietų¹⁵²³. Rašytojas J. Grušas po savo kelionės į Sovietų Sąjungą juto „artėjančią ekspansiją“¹⁵²⁴. K. Pakštas apie grėšiantį nepriklausomybės praradimą 1938 m. kalbėjo jaunųjų katalikų susirinkimuose, o 1938 – 1939 m. žiemą ragino valdžios vyrus imtis kultūros vertybių gelbėjimo darbo. K. Pakšto išvykimas į JAV (1939 m. gegužės mėn.) su tikslu atidaryti „antrą frontą“ Lietuvos nepriklausomybei ginti buvo aprobuotas visos „romuviečių brolijos“ (t.y. katalikų kultūrininkų ir jaunųjų katalikų)¹⁵²⁵. Jaunųjų katalikų šalininkas kun. Alfonsas Sušinskas dar 1940 m. Rokiškio pavasarininkų konferencijoje aiškino, kad „Lietuva yra bolševikų okupuota“¹⁵²⁶. Jaunųjų katalikų lyderis I. Skrupskelis dalyvavo tautininkų lyderio D. Cesevičiaus suorganizuotuose tautininkų, krikščionių demokratų ir liaudininkų atstovų pasitarimuose, kur D. Cesevičius perdavė D. Britanijos valdžios sluoksnių požiūrį į Lietuvos likimą: Lietuvos patekimas „po karo mašina neišvengiamas“, tačiau po karo jai bus garantuotas pakvietimas į taikos derybas, jei tik lietuvių tauta sugebės išlikti. Iš čia D. Cesevičiaus nuomonė (kuria jis minėtuose pasitarimuose taip pat išsakė) apie galimą užsienio politikos kryptį: kokia politika Lietuva besivadovautų - „bizauskinė - raštikinė politika ar smetoninė vis tiek galutinis rezultatas bus tas, kad kariaujančios valstybės vienokią ar kitokią politinę liniją sutryps [...]“¹⁵²⁷. Todėl manyti, kad jaunesni katalikai turėjo iliuzijų dėl Lietuvos nepriklausomybės išsaugojimo, nėra pagrindo¹⁵²⁸. Atvirkščiai, jaunesni katalikai netgi mąstė apie pasipriešinimo galimai okupacijai organizavimą: 1940 m. kovo mėn. 10 d. „XX amžiaus“ kolektyvo posėdyje Z. Ivinskis pasiūlė „mobilizuoti dvasines ir kultūrinės jėgas ir ruošti įvairiems eventualumams, pavyzdžiui kokiai sovietų okupacijai“. Z. Ivinskio idėją „per spaudą kelti mūsų moralinį ir kultūrinį lygį“ palaikė I. Skrupskelis¹⁵²⁹. Pasirengimo galimai okupacijai klausimą Z. Ivinskis kėlė ir platesnėje visuomenėje: 1940 m. gegužės 22 d. Šaulių sąjungos Kultūros ir švietimo skyriaus viršininkui Vincui Daugvardui ir K. Bizauskui jis aiškino, kad „reikia rūpintis mūsų ateities planais. [...]. Gal Lietuva būtų okupuota, ar išdalyta? Kaip tada laikytis inteligentijai? Kokios jai turi būti paruoštos instrukcijos?“¹⁵³⁰. Sovietinei okupacijai rengėsi jų vadovaujamų organizacijų aktyvistai¹⁵³¹. KVC 1940 m. pradžioje, reaguodamas į SSRS įgulų įvedimą, pradėjo „vesti akciją, kad tautininkai gražintų spaudai laisvę“, nes „jau yra atėjęs maksimumas laiko [...] supažindinti tautą apie jai grėšiantį pavojų“¹⁵³². Šaulių sąjungoje, kurios veikloje dalyvavo ir nemaža jaunųjų katalikų šalininkų, irgi buvo vykdomas pasipriešinimo galimai sovietų okupacijai darbas. Kauno Pilies kuopoje Nr. 2 1940 m. birželio 12 d. kuopos vadovų ir instruktorių susirinkime pasipriešinimui RA

¹⁵²³ Pakštas K. Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // Aidai. 1957, Nr. 5, p. 204.

¹⁵²⁴ Palilionis P. Svajojęs gražų gyvenimą..., p. 102.

¹⁵²⁵ Eretas J. Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja..., p. 140.

¹⁵²⁶ VSD biuletenis Nr. 128 (1940 m. balandžio 19 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 481.

¹⁵²⁷ Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi..., p. 101.

¹⁵²⁸ Taigi vargu ar pagrįstas teiginys, kad tik po Liaudies seimo „geros valios stebėtojas nebegalėjo abejoti okupacijos faktu“ (Skrupskelis K. Spauda 1940 metų vasarą, p. 103).

¹⁵²⁹ Ivinskis Z. Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1940 m. kovo 10 d.).

¹⁵³⁰ Ibid., (1940 m. gegužės 22 d.).

¹⁵³¹ V. Telksnys teigia, kad P. Malinauskas, J. Gražys, K. Ambrozaitis ir kiti 1939 m. spalio mėn., įvedus sovietines įgulas, apsisprendė slaptai rengtis būsimajam antisovietiniam pasipriešinimui. Aprašomas techninių priemonių antisovietinei literatūrai spausdinti bei popieriaus kaupimas, „Pavasario“ federacijos archyvų deginimas (Telksnys V. Prašiau sušaudyti... , p. 183 – 199).

¹⁵³² Narutis P. Tautos sukilimas..., p. 380.

aptarti buvo pristatytas senamiesčio gynybos planas. Duotos instrukcijos gavus įsakymą „ginkluotu būdu priešintis Raudonajai armijai“¹⁵³³.

Po Savitarpio pagalbos sutarties su SSRS pasirašymo jaunųjų katalikų įtakojama katalikų visuomenė pradėjo reikšti nepasitenkinimą vyriausybe, teigiant, kad ji nesugebėjo demontuoti tautininkų režimo ir kad opozicijos atstovai joje tik išgelbėjo tautininkų režimą¹⁵³⁴. Išryškėjo tautininkų pastangos vieniems formuoti vyriausybę. Vis dėlto, greičiausiai ne be S. Raštikio, turėjusio didžiulį autoritetą katalikų visuomenėje¹⁵³⁵, įtakos Prezidentas patvirtino antrą koalicinę vyriausybę, vadovojamą Antano Merkio. Šios vyriausybės tautininkai nepripažino sava, nes į ją įėjo opozicijos atstovai¹⁵³⁶. Taip pat ir jaunieji katalikai daug vilčių į A. Merkio vyriausybę nedėjo, o paraleliai vedė derybas ir su voldemarininkais, tautininkais, liaudininkais. Politinė kova tarp tautininkų ir opozicijos aštrėjo. 1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pradžioje vėl sustiprėjo antitautininiškas jaunųjų katalikų spaudos kryptingumas¹⁵³⁷. Tarp „Vairo“ ir „XX amžiaus“ įsiliepsnojo polemika dėl tautininkų kaltinimo krikščionims demokratams ir liaudininkams esą norint sugriauti vyriausybę¹⁵³⁸. Vis dėlto, buvo ir tariamasi. A. Merkio vyriausybės valdymo laikotarpiu vyko jaunųjų katalikų pasitarimai su jaunaisiais tautininkais: P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis dalyvavo trijų partijų (krikdemų, tautininkų ir liaudininkų) komiteto krašto politikai koordinuoti, veikloje, kurio tikslas buvo parengti sąlygas naujam seimui bei prezidentui¹⁵³⁹.

Dar 1939 m. pavasarį, kai oficialiai bet koks bendradarbiavimas su voldemarininkais buvo nutrauktas, o krikščionys demokratai išpažino karščiausią meilę liaudininkams, santykius su jais palaikė A. Maceina ir P. Dielininkaitis¹⁵⁴⁰. Kitas JKS lyderis – I. Skrupskelis – lapkričio mėn. pokalbiuose su voldemarininkais nusiskundė katalikų dalyvavimo vyriausybėje beperspektyvumu ir užsiminė apie „Bendro Žygio“ koalicijos atnaujinimą¹⁵⁴¹. Sprendžiant iš agentūrinių pranešimų, 1940 m. vasario mėn. katalikų veikėjai pasiūlė voldemarininkams naują sąjūdį „Bendro žygio“

¹⁵³³ Išrašas iš kaltinamojo Viktoro Stankevičius apklausos protokolo (1940 m. spalio 22 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 58, l. 2 – 3.

¹⁵³⁴ P. Dielininkaitis JKS kolektyvo sušauktame sendraugių pasitarime konstatavo, kad „esamoji vyriausybė jau atskilusi nuo tautos“ (Apžvalga VSD agentūros skyriaus pie politinių partijų ir organizacijų veiklą 1939 m. spalio mėn. (1939 m. lapkričio 12 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569 a, l. 17.

¹⁵³⁵ S. Raštikis populiarintas visuomenėje: pardavinėti jo paveikslai, raginta jais „papuošti geriausį buto kambarį, kontorą ar kabinetą [...]“ (Bendradarbio „Vingis“ agentūrinis pranešimas (1940 m. vasario 23 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 40).

¹⁵³⁶ *Merkelis A. Antanas Smetona*, p. 564.

¹⁵³⁷ „Tautininkai turėtų galų gale suprasti, kad jei Lietuvos visuomenė neišmoko jiems pritarti per 13 metų – tai ji neišmoks tai padaryti nė sekančiais metais! [...] [...] jie ir organizuotoje ir palaidoje formoje yra [...] importuotas naujadaras“ (*Jasaitis D.* Dėl bendrų reikalų ... // XX amžius. 1940 m. sausio 16 d., p. 4).

¹⁵³⁸ Spauda: Atsakymas į „XX amžiaus“ straipsnį – konsolidacija ir jos priešai // XX amžius. 1939 m. lapkričio 6 d., p. 4.

¹⁵³⁹ Atsakymai [Domo Cesevičiaus] į Valstybės saugumo organų pastatytus man klausimus..., p. 55; *Šakenis R. Domas Cesevičius: biografijos fragmentai // Lukoševičius V.* (pareng.). Domas Cesevičius. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 88.

¹⁵⁴⁰ Pasak vieno voldemarininko „[...] jaunesniosios kartos krikščionių demokratų tarpe dar esą ir gana prielankių voldemarininkams žmonių. Tokiais esą dr. Dielininkaitis ir dr. Maceina [...]. Su jais esą palaikomi ryšiai“ (Sandarbininko „Pranas“ pranešimas (1939 m. gegužės 7 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 135v).

¹⁵⁴¹ Bendradarbio „Dildė“ pranešimas (1939 m. lapkričio 28 d.) // LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 527.

pagrindais, o pavasarį jau buvo sudarytas susitarimas su voldemarininkais rengti bendrą perversmą. Iš jaunųjų katalikų prie perversmo rengimo buvo prisidėjęs A. Maceina, o vyriausiuoju vadu buvo numatytas gen. Kazys Ladyga¹⁵⁴², su kuriuo ryšius palaikė ir Z. Ivinskis bei J. Keliuotis. Voldemarininkų rengtas „pučas“ likviduotas 1940 m. gegužės 26 d.¹⁵⁴³. Prie perversmo neprieita, nes 1940 m. pavasarį labai pablogėjo Lietuvos – SSRS santykiai, grėsė Lietuvos okupacija. Be kita ko, tai teikė vilčių valdžią atgauti kitomis priemonėmis. Oficialiai ir toliau koalicija su liaudininkais liko kertine jaunųjų katalikų politikos ašimi iki pat sovietinės okupacijos, nors tautininkai dėjo daug pastangų katalikų ir liaudininkų koalicijai išardyti¹⁵⁴⁴. Koaliciją rėmė ir socialdemokratai¹⁵⁴⁵.

Prosovietinės nuotaikos buvo stiprios Tėvynės sąjungoje, iš dalies atstojusioje Patriotinį frontą, nors buvo deklaruojami siauresni – kultūriniai - tikslai. Tėvynės sąjungos iniciatyvinė grupė susikūrė dar 1939 m. vasarą, tačiau organizacijos kūrimas vyko vangiai, o pirmasis suvažiavimas įvyko tik 1940 m. sausio mėn.¹⁵⁴⁶. Iš prosovietinės ar net prokomunistinės orientacijos Tėvynės sąjungos veikėjų minėtini P. Slavėnas, Liudas Dovydenas, J. Šimkus, K. Binkis, A. Miškinis, J. Paleckis, P. Pakarklis, A. Juška¹⁵⁴⁷. S. Kolupailos ryškiai prosovietinį veikimą 1940 – 1941 m., galėjo nulemti apie Tėvynės sąjungą susibūrusių visuomenės veikėjų specialiai pasirinkta taktika: šios sąjungos grupės narių susirinkime, įvykusiame Kaune 1940 m. birželio 21 d. S. Kolupaila taip pat dalyvavo¹⁵⁴⁸.

Jauniesiems katalikams bendradarbiavimo su prokomunistiniais sluoksniais galimybes teikė kalinius globojusios draugijos (Kalinių globos, Žmogaus globos ir „Soterijos“ draugijos)¹⁵⁴⁹. Joms vadovavo apie Tėvynės sąjungą susitelkę ar jai artimi žmonės (neatsitiktinai po 1940 m. birželio 15 d. sukurtas Politiniams kaliniams komunistams globoti komitetas buvo įsikūręs Tėvynės sąjungos buveinėje¹⁵⁵⁰). 1940 m. pavasarį Kalinių globos draugijos ir komunistės Michalinos Meškauskienės

¹⁵⁴² Bendradarbio „Ragėnas“ agentūrinis pranešimas (1940 m. balandžio 20 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 63 - 64.

¹⁵⁴³ Rudis G. Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai // Voldemaras A. Pastabos saulėlydžio valandą. Vilnius: Mintis, 1992, p. 26.

¹⁵⁴⁴ Sandarbininko „Antanaitis“ agentūrinis pranešimas (1940 m. gegužės 19 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 157, l. 77.

¹⁵⁴⁵ P. Dielininkaičio teigimu prie „Ašies“ jie prisidėję 1939 m. spalio mėn. (Pažyma ponui Respublikos prezidentui, ponui ministrui pirmininkui, ponui vidaus reikalų ministrui (1939 m. spalio 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 299).

¹⁵⁴⁶ Suvažiavimų dienos Vilniuje // XX amžius. 1940 m. sausio 5 d., p. 9. Pirmajame sąjungos suvažiavime išrinktos CV nariu buvo ir J. Ambrazevičius (garbės teisme ir A. Damušis) (ibid).

¹⁵⁴⁷ Tėvynės sąjungos centro valdyba // LYA, f. 3377, ap. 58, b. 270, l. 1; Tėvynės sąjunga – masinė kultūrinė organizacija // XX amžius, 1939 m. liepos 14 d., Nr. 157, p. 5.

¹⁵⁴⁸ Gimbutas J., Danys J. Steponas Kolupaila, p. 179.

¹⁵⁴⁹ Kalinių globos draugijos centro valdybos nariais buvo Žiugždienė (Iš Patronato draugijos susirinkimo // XX amžius. 1940 m. kovo 5 d., l. 2), vicepirmininku - P. Dovydaitis (Pažyma apie Praną Dovydaitį (1942 m.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 12293, l. 91), Žmogaus globos Draugijos sekretoriumi - L. Dovydenas (Dovydenas L. Mano kelias į Liaudies seimą // Balčiūnas J. (red.). Lietuvių archyvas: bolševizmo metai. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, T. 3, p. 48), „Soterijos“ valdybos nariais – A. Juška, S. Kolupaila (‘‘Soterijos’’ valdyba pas teisingumo ministerį // XX amžius. 1939 m. gegužės 19 d., p. 2).

¹⁵⁵⁰ Politinių kalinių dėmesiai // XX amžius. 1940 m. birželio 19 d., p. 2.

pastangomis sudaryta delegacija lankėsi pas prezidentą A. Smetoną politinių kalinių klausimu¹⁵⁵¹. Prosovietinį aktyvumą 1940 – 1941 m. demonstravo Žmogaus Globos draugijos sekretorius L. Dovydenas bei „Soterijos“ draugijos vicepirmininkas S. Kolupaila, dalyvavęs ir posėdyje, skirtame iš Kauno kalėjimo paleistiems politiniams kaliniams pagerbti¹⁵⁵².

Tačiau su pačiais LKP atstovais bet koks viešesnis kontaktavimas po RA įgulų įvedimo 1939 m. spalio mėn. LKP CK paruošus naują partijos strategiją ir taktiką, „nukreiptą betarpiškai į tiesioginį socialistinės revoliucijos rengimą“¹⁵⁵³ ir atsisakius bendradarbiavimo su liaudininkų, krikščionių demokratų ir kitų partijų vadovais, LF raginant kurti tik iš „apačios“, buvo nebeįmanomas. Tiesa, 1939 – 1940 m. jaunųjų katalikų propaganda pasižymėjo itin stipriu socialiniu reformistiniu radikalizmu, tačiau jis kaip tik buvo nukreiptas prieš komunistus, siekiant tokiu pat radikalumu komunistus „apsupti iš kairės“, neleidžiant jiems silpninti lietuviškosios savimonės sluoksniuose, paveikiuose jų propagandai, visų pirma darbininkijoje¹⁵⁵⁴.

Santykių su komunistais pobūdį keitė sovietų okupacija. Nė kiek neabejotina, kad jaunesni katalikai suprato 1940 m. birželio 15 d. įvykus būtent okupaciją, reiškusią nepriklausomybės pabaigą¹⁵⁵⁵. Taigi, suvokė, į ką veda birželio 14 d. sovietų ultimatumas. Vis dėlto, jie kartu su visa katalikų stovykla (katalikų visuomeniniu elitu) in corpore, palaikė jo priėmimą. Svarbų vaidmenį čia vaidino jaunesniems katalikams artimi E. Turauskas ir K. Bizauskas, puikiai žinoję Lietuvos – SSRS santykių peripetijas. Jie pritarė birželio 12 d. „ašies“ pasitarimo sprendimui, kuriuo „ašies“ ministrai buvo įpareigoti atsistatydinti¹⁵⁵⁶, sukeldami A. Merkio kabineto krizę. Paskutiniajame vyriausybės posėdyje svarstant ultimatumo priėmimo klausimą K. Bizauskas bene entuziastingiausiai pasisakė už jo priėmimą, kas daug sako ir apie pačių jaunųjų katalikų poziciją šiuo klausimu. Jaunųjų katalikų lyderis P. Dielininkaitis neabejotinai žinojo esamą situaciją, nes dalyvavo birželio 14 d. pasitarime¹⁵⁵⁷, su juo buvo tariamasi prieš prasidedant K. Bizausko deryboms su Vladimiru Dekanozovu. „XX amžiuje“ buvo kviečiama saugoti „tautines vertybes, savo tautinę kultūrą“ kaip „amžinas vertybes“¹⁵⁵⁸, reiškiamas įsitikinimas, kad naujoji vyriausybė laikysis draugiškos Sovietų Sąjungos atžvilgiu politikos ir santykiai su Sovietų Sąjunga „plėtosis [...] nuoširdaus pasitikėjimo

¹⁵⁵¹ Dovydenas L. Mano kelias į Liaudies seimą, p. 48. Delegacijos sudėtyje buvo ir krikdemas A. Tumėnas (ibid), kuris buvo ir okupacijai įvykus komunistės M. Meškauskienės iniciatyva sudaryto Politiniams kaliniams globoti Komiteto vienu iš trijų pirmininkų (ibid., p. 49).

¹⁵⁵² Gimbutas J., Danys J. Steponas Kolupaila, p. 179.

¹⁵⁵³ Marcelis V. Lietuvos komunistų partijos veikla..., 1. 166.

¹⁵⁵⁴ Siekiant apsaugoti darbininkus nuo komunizmo, po RA dalinių įvedimo buvo suorganizuota išsėta antikomunistinė kampanija: darbininkų mitingai, susirinkimai (Kalakauskas V. Didėja krikščionių darbininkų sąjūdis // XX amžius. 1940 m. gegužės 4 d., Nr. 100, p. 6). Ryžtingai pasisakyta už socialinę lygybę („[...] reikalingas aktyvus nusistatymas realizuoti [...] socialinę lygybę [...]. Griežta ranka turi aiškiai skirstyti darbą ir duoną“) (Servus. Dvidešimtą kartą // XX amžius. 1939 m. spalio 9 d., p. 8).

¹⁵⁵⁵ J. Urmanas okupacijos faktą konstatavo birželio 17 d. (Narutis P. Tautos sukilimas..., p. 97), Z. Ivinskis - birželio 18 d. (Ivinskis Z. Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1940 m. birželio 18 d.). J. Būtėnas suprato, kad „[...] šalį ištiko katastrofa – visiškai prarasta nepriklausomybė“ (Kazickas P. J. Mano draugas Julijonas Būtėnas // Kazilionytė V. (sud.). Sakalai parsakrodo..., p. 225).

¹⁵⁵⁶ Pasitarime iš katalikų dalyvavo ir P. Dielininkaitis (Karvelis P. Paskutinės nepriklausomos Lietuvos dienos // Gudaitis L. (sud.). Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. Vilnius: Periodika. 1990, p. 53).

¹⁵⁵⁷ Turauskas E. Lietuvos nepriklausomybės netenkant. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 180.

¹⁵⁵⁸ Faktai kalba // XX amžius. Ekstra laida. 1940 m. birželio 15 d., p. 1.

dvasia¹⁵⁵⁹. Liaudies vyriausybę jaunieji katalikai faktiškai pripažino¹⁵⁶⁰. Bandyta užmegzti ryšius su naująja valdžia. P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis - LKDP CK nariai - tikėdamiesi, kad „bolševikai eis į derybas su Lietuvos vyrais“, buvo susitikę su teisingumo ministru P. Pakarkliu (praeityje ateitininku), siūlė savo pagalbą, patarimus, informaciją ir „įvairiais būdais galimą palaikyti ryšį“. P. Pakarklis pritaręs savo senų draugų pasiūlymui ir žadėjęs „palaikyti ryšį“¹⁵⁶¹. Iškilus grėsmei, kad bus uždarytas „XX amžius“, redaktoriaus pareigas paprašytas prisiimti prosovietiška nusiteikęs S. Kolupaila¹⁵⁶². Turėta iliuzijų, kad į naują vyriausybę bus pakviesti ir katalikų („krikdemų“) atstovai. Pasisakyta už pasaulėžiūrinį „nusiginklavimą“¹⁵⁶³, džiaugtasi Liaudies vyriausybės kursu į radikalias reformas, posūkiu „į plačiasias mases, į liaudį, į tautą“¹⁵⁶⁴, išlaisvinimu iš autoritarinio A. Smetonos režimo, išvardijamos reformos, kurių įgyvendinimo laukta iš naujosios vyriausybės¹⁵⁶⁵. Taigi, faktiškai prirta daugeliui Liaudies vyriausybės pradėtų vykdyti ar tik deklaruotų reformų, tokiu būdu laikantis ankstesnės jaunųjų katalikų visuomenės modernizacijos programos. Tai viena iš priežasčių, kodėl Liaudies seimo rinkimų išvakarėse „XX amžiaus“ kolektyvas VSD žiniomis buvo „nusistatęs laikytis lojaliai esamajai santvarkai“ ir „pakartotinai raginti visą katalikišką visuomenę balsuoti į [...] seimą“¹⁵⁶⁶. Net ir po Seimo nutarimų „dešinieji“ vylėsi, kad „vyriausybė paskelbsianti deklaraciją, kviesdama visus į kūrybinį darbą“¹⁵⁶⁷.

Tokios bent dalinio pritarimo naujos valdžios socialiniams pertvarkymams arba siekio vualizuoti antisovietinį nusistatymą ir veikimą sąlygoto išorinio prisitaikymo prie sovietų režimo taktikos laikėsi ir daugelis kitų katalikų elito atstovų. Jauniesiems katalikams savo socialiniu radikalumu artimas M. Krupavičius dar 1940 m. birželio 23 d. parašė laišką Prezidentui J. Paleckiui, kuriame LKDP vardu išreiškė „pilną pasitikėjimą“, konstatuodamas, kad LKDP „tenka maloni pareiga [...] remti tas santvarkos permainas“, kurias J. Paleckis ras „reikalinga padaryti naujoj Lietuvoj“¹⁵⁶⁸. Iki 1940 m. spalio 7 d. M. Krupavičius parengė memorandumą „Katalikų su

¹⁵⁵⁹ Šiuo momentu // XX amžius. Ekstra laida. 1940 m. birželio 16 d., p. 1.

¹⁵⁶⁰ Birželio 16 d. liaudininkų ir katalikų veikėjų pasitarime, kuriame buvo prirta E. Galvanausko įėjimui į vyriausybės sudėtį, dalyvavo ir P. Dielininkaitis bei I. Skrupskelis (*Truska L, Kancevičius V. Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose...*, p. 138).

¹⁵⁶¹ *Matulionis J. Leonas Bistras // Tėvynės sargas. 1971, Nr. 1 (31), p. 199 – 200.* Įsidėmėtina, kad J. Matulionis pabrėžtinai akcentuoja, kad su „bolševikais“ P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis bandė kontaktuoti kaip LKDP CK nariai. Taigi, tai bendra partijos linija.

¹⁵⁶² VSD biuletėnis Nr.198 (1940 m. liepos 5 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 729. S. Kolupaila dalyvaudavo režimo propagandinėse akcijose: agitaciniuose mitinguose, buvo rinkimų į SSRS Aukščiausiąją tarybą komisijos universitete narys, skaitė paskaitas apie Sovietų sąjungą, rinkimus į sovietinę Aukščiausiąją Tarybą (*Gimbutas J., Danys J. Steponas Kolupaila, p. 178 - 181*).

¹⁵⁶³ *Yla S. Pasaulėžiūrų kova ir „nusiginklavimas“ // XX amžius. 1940 m. birželio 24 d., Nr. 141, p. 3.*

¹⁵⁶⁴ *Petrikonis I. Vyriausybei tarus žodį // XX amžius. 1940 m. birželio 19 d., Nr. 137, p. 10.*

¹⁵⁶⁵ *J. Daug. Nauji darbai prieš akis // XX amžius. 1940 m. birželio 24 d., Nr. 141, p. 10.*

¹⁵⁶⁶ VSD biuletėnis Nr. 206 (1940 m. liepos 13 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 754. Tačiau po karo J. Brazaitis jau kalbėjo apie liaudies seimų rinkimų boikotą kaip „monumentaliausią“ pasipriešinimo demonstraciją (*Brazaitis J. Vienų vieni. 4 – asis (fotografuot) leid. Vilnius: Vilties sp., 1990, p. 57*), neužsimindamas, kad 1940 m. „XX amžiaus“ kolektyvas laikėsi kitokios pozicijos.

¹⁵⁶⁷ VSD biuletėnis Nr. 213 (1940 m. liepos 27 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 779.

¹⁵⁶⁸ M. Krupavičiaus laiškas Jo Ekselencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Ponui Justui Paleckiui (1940 m. birželio 23 d.) // LII RS, f. 54 – 89, l. 5 – 6. Tiesa, M. Krupavičius griežtai neigė rašęs tokio turinio laišką, teigdamas tik siūlęs J. Paleckiui padaryti ingresą į Vilnių, tačiau R. Laukaitytė linkusi laikyti jį autentišku (*Laukaitytė R. Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai, p. 512 - 513*).

komunistais bendradarbiavimo reikalu“, kuriame teigė, jog katalikai turi su komunistais „plačią bendro darbo dirvą“¹⁵⁶⁹. Atrodo yra racijos memorandumą bei M. Krupavičiaus kontaktus su sovietų pareigūnais¹⁵⁷⁰ laikyti bendradarbiavimo, paremto liaudies fronto taktika, siūlymu sovietų valdžiai. Voldemarininko Z. Blyno manymu vyko LKDP derybos su LKP CK¹⁵⁷¹. Anot liaudininkų M. Krupavičius vietoj „krikdemų – liaudininkų ašies pasiūlė krikdemų – bolševikų ašį“¹⁵⁷². Dauguma kitų krikščionių demokratų į bendradarbiavimą su sovietų valdžia, žvelgė panašiai. Krikščionių demokratų veikėjai turėjo ketinimų kreiptis „vidaus reikalų ministerį M. Gedvilą, prašant leidimo suorganizuoti Kultūrinę lietuvių draugiją“¹⁵⁷³. Tačiau toks bendradarbiavimas buvo sąmoningai pasirinkta taktika tautai išsaugoti. Pav. D. Jasaitis ir po karo buvo įsitikinęs, kad jo bendradarbiavimas su okupantais „buvo naudingas tautai“. Anot jo „reikia, kad ir daugiau tokių Konradų Valenrodų būtų“¹⁵⁷⁴.

Katalikai kultūrininkai taip pat nebuvo linkę demonstruoti pasipriešinimo. Okupaciją jie laikė Dievo bausme¹⁵⁷⁵, kurią reikia nuolankiai priimti. Šalkauskis „netikėjo į greitą“ komunizmo žlugimą, manė, kad lietuvių tautai būtų naudingiau jei „komunizmas apimtų Vokietiją ir Prancūziją, tada būtų atsvertas rusiškasis (Molotovo – Ždanovo) imperializmas“¹⁵⁷⁶. Iš kitos pusės kultūrininkai ir marksistiniame komunizme įžvelgė pastangas įgyvendinti laisvės, lygybės, brolybės ir teisingumo idealą (komunizmą kaip idealą). Todėl ir smerkdami sovietų valdžios bei jos atstovaujamo komunizmo vienpusiškumą, permanentinės kovos akcentavimą, palaikė pažangias reformas¹⁵⁷⁷. Viešo priešiško sovietų režimui nedemonstravo ir Bažnyčios hierarchija¹⁵⁷⁸.

Tokia katalikų stovyklos taktika rėmėsi įsitikinimu, kad Vokietijos – Sovietų Sąjungos karas, kurio laukta, neišvengiamas¹⁵⁷⁹. Todėl ir naujos valdžios sprendimai (ypač susiję su lietuvių

¹⁵⁶⁹ Laukaitytė R. 1940 – 1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms // LKMA metraštis, Vilnius, 2005, T. 27, p. 592.

¹⁵⁷⁰ Ibid., p. 609 - 615; Jasaitis D. Mykolas Krupavičius: 80- ties metų amžiaus sukakčiai // LII RS, f. 54 – 102, l. 9.

¹⁵⁷¹ Blynas Z. Karo metų dienoraštis... , p. 58.

¹⁵⁷² Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybė Lietuvių krikščionių demokratų partijai su Ūkininkų sąjunga ir Darbo Federacija (1946 m. spalio 6 d.) // LII RS, f. 54 – 26, l. 28.

¹⁵⁷³ Mackevičius M. Atsiminimai, p. 44.

¹⁵⁷⁴ Jasaitis D. Mano „bendradarbiavimas“ su maskviniais okupantais 1940 – 1941 m. // Lietuvių gydytojų biuletenis, 1970, Nr. 4 (40), p. 138. Panašiai ir M. Krupavičiaus manė, kad „[...] reikią ir toliau dirbti Lietuvai, nežiūrint kokia ji būtų: balta ar raudona“ (VSD biuletenis Nr. 211 (1940 m. liepos 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 774 – 775)

¹⁵⁷⁵ S. Šalkauskis pokalbyje su Z. Ivinskiu pareiškė „gyvenąs širdyje tam tikrą pavasarį, nes tai, kas atėjo, esanti tikslinga Apveizdos siūsta bausmė [...]“ (Ivinskis Z. Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo (1940 m. rugpjūčio 8 d.).

¹⁵⁷⁶ Ibid. Ir net jo paplitimo ir kituose žemynuose (Jasaitis D. Paskutinės prof. Stasio Šalkauskio dienos // Aidai. 1960, Nr. 5, p. 217).

¹⁵⁷⁷ P. Dovydaitis: „[...] nacionalizacija [...], manęs nė kiek nešokiravo, nes aš niekada nebuvau šalininku „šventumo“ ir „neliečiamumo“ tokios nuosavybės, kuri ne tik netarnauja toms aukštoms idėjoms, kurioms ji turi tarnauti pagal mano katalikiškąją sintetinę pasaulėžiūrą, bet, atvirkščiai, panaudojama [...] nemoraliniams kito žmogaus eksploatacijos tikslams [...]“ (Savarankiški Prano Dovydaičio parodymai (1942 m. liepos 29 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 12293, l. 52v).

¹⁵⁷⁸ Vardys V. Katalikai ir komisarai: pirmoji pažintis, p. 375 - 380.

¹⁵⁷⁹ VSD biuletenis Nr. 197 (1940 m. liepos 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 727. Anot Z. Ivinskio „Daug kas šiuo momentu vokiečių pergale net džiaugiasi. Sako, vokiečiai greičiau pradėsia karą su rusais ir išliuosuos iš bolševikų“ (Ivinskis Z. Atskiri nuotyčiai ir įspūdžiai iš mano gyvenimo

tautiškumo ribojimu ar net naikinimu) vertinti kaip „laikino pobūdžio reiškinys“, nes prasidėjus karui sovietai „būsią išvyti iš Lietuvos“¹⁵⁸⁰. Toks požiūris buvo pagrįstas ištikimybe etnolingvistiniam tautiškumui, t.y., pasiryžimu besąlygiškai saugoti svarbiausią vertybę – lietuvių kalba pagrįstą tautiškumą, neatsisakant nepriklausomybės siekio ir darant viską jai – programai „maximum“ - pasiekti, jei tik tai nesukels pavojaus programai „minimum“. Būtent ištikimybe etnolingvistiniam tautiškumui apsprendė pamatinį lietuvių solidarumą, įgalinusi sovietų okupacijos metais veikti vadovaujantis nerašytu susitarimu palaikyti vienas kitą, reveransų sovietų valdžiai netraktuojant kaip išdavystės.

Išorinis prisitaikymas prie režimo - tik viena JKS santykio su juo pusė. Kita – pasipriešinimo jam organizavimas. Nors istoriografijoje toks pasipriešinimas iš JKS pusės iki 1940 m. rudens faktiškai neigiamas¹⁵⁸¹, tačiau atidesnis žvilgsnis į 1940 – 1941 m. baudžiamąsias bylas, leidžia teigti, kad jo būta ir kad būtent jis apsprendė jaunųjų katalikų laikyseną sovietų režimo atžvilgiu.

Jau pirmosiomis okupacijos dienomis (1940 m. birželio 20 d.) I. Skrupskelis sukvietė Kauno miesto kunigus į pasitarimą, kuriame jis pasakė „aštraus antisovietinio turinio kalbą“. Jau tuo metu jis buvo tikras, kad „Lietuva praras bet kokią, taip pat ir nacionalinę nepriklausomybę“, „ankstesnių laikų Lietuva apskritai nustos egzistuoti“, „bolševikai susidoros su religija“, o „kunigai bus areštuojami“¹⁵⁸². Vilniaus krašto lietuvių veikėjo, žurnalisto Kazimiero Umbražiūno žiniomis Lietuvoje veikė „slapta kontrevoliucinė organizacija, kurios aukščiausia vadovybė yra Vokietijoje su Škirpa priešakyje“, o „Centrinis komitetas yra Kaune, kuriam vadovauja trys žmonės: Kupčiūnas, Skrupskelis ir buvęs Kauno universiteto studentų komiteto pirmininkas“¹⁵⁸³. Tai įtikėtina, nes K. Umbražiūnas nuo 1939 m. pradžios buvo „XX amžiaus“ bendradarbiu, o būdamas korespondentu Vilniuje 1939 - 1940 m., palaikė tiesioginį ryšį su minėto „Centrinio komiteto“ nariais redaktoriumi I. Skrupskeliu ir P. Kupčiūnu¹⁵⁸⁴. Tuo tarpu kitas jaunųjų katalikų lyderis – P. Dielininkaitis - dalyvavo pas kan. Dogelį 1940 m. birželio 29 d. vykusiame katalikų visuomenės vadų pasitarime greta P. Kuraičio, J. Ambrazevičiaus, S. Sužiedėlio, Z. Ivinskio, J. Ambrozaičio, naujai išrinkto AF vado J. Urmano, kitų. Pasitarime nuspręsta AF veiklą tęsti pagrindžio sąlygomis¹⁵⁸⁵.

(1940 m. birželio 21 d.)). „Nuotaikos yra tokios, kad dauguma žmonių tiesiog norėte nori vokiečių atėjimo“ (ibid. (1940 m. birželio 30 d.)).

¹⁵⁸⁰ VSD biuletėnis Nr. 215 (1940 m. liepos 31 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 783.

¹⁵⁸¹ *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio..., p. 255; *Brandišauskas V.* Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09), Vilnius: Valst. leidybos centras, 1996, p. 27, 43 – 52.

¹⁵⁸² Išrašas iš kaltinamojo Prano Petraičio tardymo protokolo (1941 m. gegužės 26 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 248, l. 171. Skrupskelis buvo įsitikinęs, kad „Lietuva laisvės neteko ilgam [...] Likimo ratai ėmė suktilis prieš mus. Jų neatsuksi, kaip nori“ (*J. B. Ignas Skrupskelis // Aidai.* 1948, Nr. 10, p. 18).

¹⁵⁸³ Bronislovo Račio apklausos protokolas (1940 m. spalio 27 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 8352, t. 1, l. 20v. B. Račio minėtas studentų vadovas (ibid., l. 20v) galėjo būti P. Žukauskas – Narutis (*Narutis P.* Tautos sukilimas... , p.65).

¹⁵⁸⁴ Kazio Umbražiūno apklausos protokolas (1941 m. gegužės 13 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 8352, t.1, l. 67. Su P. Kupčiūnu kaip „Tarybų Lietuvos“ redakcijos narys palaikė glaudžius ryšius iki savo suėmimo (ibid., l. 67v).

¹⁵⁸⁵ *Pajaujis J.* Išgyventa. // *Kultūros barai.* 1993, Nr. 7, p. 52. Tiesa, Jonas Pajaujis linkęs jį datuoti 1940 m. rugsėjo 29 d. ir teigia, kad jis įvyko P. Dogelio vardinių progų (ibid), bet tai neįmanoma, nes P. Dielininkaitis buvo suimtas liepos 12 d., o P. Dogelio vardadienis galėjo būti tik birželio 29 d. Apie pastangas atkurti AF struktūras rašė I. Bučinskytė (*Bučinskytė I.* Ateitininkai pirmosios sovietų ir nacių okupacijos metais // *Politologija.* 2002, Nr. 4, p. 17 – 18).

Be to, jaunieji katalikai rėmėsi „XX amžiaus“ struktūromis (redakcija, korespondentų, platintojų tinklu, „Žaibo“ leidykla), taip pat jų įtakoje buvusiomis arba jų vadovautomis organizacijomis. Viena iš tokių buvo „Pavasario“ federacija, kurios vadovybė savo veiklos nenutraukė: buvusiems Federacijos skyriams, nariams buvo teikiamos slaptos instrukcijos dėl jų tolesnio veikimo, išliko ryšiai tarp Federacijos padalinių¹⁵⁸⁶. Pavasario“ federacijos antisovietinė veikla buvo glaudžiai susijusi su LKDS, kurios faktiškasis vadovas buvo JKS lyderis P. Dielininkaitis: „Pavasario“ federacijos bei LKDS vadovybei priklausantys asmenys leido antisovietinį laikraštį „Laisvoji Lietuva“¹⁵⁸⁷, o LKDS reikalų vedėjas V. Kalakauskas tapo ryšininku tarp Berlyno antisovietinio pasipriešinimo centro ir krašto¹⁵⁸⁸.

Prasidedant sukilimui jaunuosius katalikus matome atliekant faktiškųjų vadovų vaidmenį. Jaunųjų katalikų veikimas patarėjų statusu, jų ideologinė (vadovaujančioji) funkcija sukilimo pradžioje leidžia spręsti, kad katalikiškame antisovietiniame pasipriešinime jaunieji katalikai niekada nebuvo praradę vadovaujančiojo vaidmens, tik jų kaip vadovų vaidmuo nebuvo viešinamas¹⁵⁸⁹.

Apibendrinant JKS santykius su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis 1938 – 1940 m., pastebėtina, kad jie buvo apspręsti Lietuvos geopolitinio nesaugumo ir su tuo susijusia būtinybe paspartintai ugdyti tautinį solidarumą. Santykiai buvo palaikomi su pačiomis įvairiausiomis ideologinėmis grupėmis (net kraštutinėmis – taip pat ir su komunistais), siekiant užtikrinti garantuotą kursą į tolesnę šalies modernizaciją ir lietuvių dominavimą. Šiuo - modernizacijos siekiamybės - pagrindu būta ryškaus antitautininkiško nusiteikimo. Bendradarbiavimą su sovietų režimu sąlygojo, viena vertus, dalinis pritarimas režimo vykdomoms socialinėms – ekonominėms reformoms, o kita vertus, pastangos išvengti sovietų represijų artėjančio karo akivaizdoje.

¹⁵⁸⁶ Nutarimas S. Šliūpui pateikti kaltinimą (1942 m. kovo mėn.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 14175 – LI, l. 74; Kaltinamojo Stasio Šliūpo tardymo protokolas (1942 m. vasario 20 d.) // *ibid.*, l. 59v – 60; Stasio Šliūpo savarankiški parodymai (1942 m. vasario 7 d.) // *ibid.*, l. 36.

¹⁵⁸⁷ *Labanauskas R.* Jaunųjų katalikų sąjūdžio santykis su sovietų režimu 1940 – 1941 m. // *Genocidas ir rezistencija*. 2010, Nr. 2, p. 20. Anot Vladislavo Telksnio jo redaktoriūmi buvo Pranas Rinkevičius (*Telksnys V. Prašiau sušaudyti... , p. 206*).

¹⁵⁸⁸ V. Vaitiekūno laiškas „Draugo“ red. Leonardui Simučiui (1952 m. spalio 25 d.) // LII RS, f. 54 – 739, l. 41. Jaunieji krikščionių darbininkai „[...] buvo nepamainomi pagrindžio spaudos technikai ir laikraštinkai, bet ir karinių rezistencijos uždavinių vykdytojais“ (*ibid.*).

¹⁵⁸⁹ *Labanauskas R.* Jaunųjų katalikų santykis su sovietų režimu 1940 – 1941 m., p. 19.

6. JKS vaidmuo katalikų visuomenėje

6. 1. JKS vadovybės struktūra

Sąjūdis - daugiareikšmė sąvoka, taikoma visuomeniniams dariniams, turintiems labai skirtingą organizacinę išraišką. Kiekvienas iš jų turi tam tikrą pavidalą, prieinamą mūsų jauslams: jis turi būti matomas, girdimas, jaučiamas ir t.t., t.y., jis turi turėti simboliką (pav. ženklą, vėliavą, herbą), savo idėjų skleidimo priemonę (pav. periodinį leidinį), lyderį, kurį galima būtų matyti, girdėti, reikalui esant paliesti, suformuluotą ideologiją, programą ar bent tam tikrą doktriną, prieinamą straipsnio, knygos ar kitu apčiuopiamu pavidalu. Sąjūdžio (judėjimo) atveju ne visi įmanomi (visomis jauslėmis pajuntami) jo tapatybę apibrėžiantys elementai egzistuoja. Geriausiai sąjūdį charakterizuojantį elementų kompleksą galima rasti tik pačiam jo centre (vadovybėje), tarp jo iniciatorių (vadovų)¹⁵⁹⁰, o periferijoje, kuri yra vadovybės – ideologijos nešėjos - apraiška, jo idėjų realizacija, adaptacija, rasime tik to komplekso atspindį. Todėl ir apie JKS mastą, įtaką galėsime spręsti tik išsiaiškinę sąjūdžio savimonės komponentų, ideologijos bruožų raiškos ypatumus, jų realizacijos būdus, angažavimosi jiems laipsnį. JKS ideologijos, veikimo principų ir metodų objektyvus pagrindas yra visuomenėje besireiškiančios pasaulėžiūrinės tendencijos. Nuo santykio su šių tendencijų egzistavimą pagrindžiančiu pasaulėvaizdžiu priklauso ideologijos poveikumas: kai tik tikėjimas atitinkamu pasaulėvaizdžiu išnyksta, ideologija virsta negyva tradicija ir tik ja pradamas grįsti pats judėjimo egzistavimas. Vis dėlto egzistuoja nepastovi pusiausvyra tarp pasaulėžiūrinės tendencijos (ir ją išreiškiančio tikėjimo atitinkamu pasaulėvaizdžiu bei iš jo išplaukiančia ideologija) gyvumo ir sutradicėjimo. Be to, tendencija, doktrina, koncepcija neretai linkusios atgimti. Jas gali atgaivinti išlikęs jas primenantis ženklas – pav. vardas, pavadinimas. Tokių ženklų vaidmenį vaidina taip pat įvairios žodinės formulės, lemiančios suformalėjimą, schematizmą, neišvengiamą ribotumą. Kita vertus būtent ribos ir apibrėžia judėjimą: jas sunaikinus, judėjimo nebelieka. Gyvumas plaukia iš aukščiausių tikslų, tuo tarpu sustabarėjimas – tai gynimas savo ribų, savo patyrimo, išgyvento anksčiau. Jaunieji katalikai taip pat gynė tam tikras formuluotes¹⁵⁹¹.

Kiekvieno visuomeninio darinio centre yra grupė asmenų, kurie disponuoja konfidencialiausia informacija bei nustato principus kam ir pagal kokius kriterijus turi būti patikimi atitinkamame lygyje priimti nutarimai. Informacija skleidžiama remiantis asmeninio ir ideologinio pasitikėjimo principu. Tokie konfidencialiausia informacija disponuojantys asmenys ir buvo JKS vadovybės branduolys. Žinant kokį vaidmenį JKS genezėje ir jo tolesnėje raidoje suvaidino S. Šalkauskis (ir jo bendražygiai romuviečiai K. Pakštas bei J. Eretas), akivaizdu, kad JKS vadovybės branduolį sudarė S. Šalkauskio mokiniai, t.y. tie, kurie besąlygiškai pripažino jo autoritetą ir aukščiausio idėjinio vadovo statusą, teikė jam prideramą pagarbą. Tarp jų santykiai buvo patys artimiausi, pasitikėjimas didžiausias. Jie sudarė griežtai apibrėžtą žmonių ratą, kuriam priklausantys

¹⁵⁹⁰ Plg. M. Bloznelio požiūrį į Lietuvos frontą: „Pagrindinė sąjūdžio atrama – jo centras, iš jo sklinda sąjūdžio idėjos“ (*Bloznelis M. Antano Maceinos idėjos šiandien*, p. 68). Svarbi buvo „vertybių bendrumu grįsta ideologija“ (*Bloznelis M. Lietuvos frontas*, p. 26), „vertybinei nuostatai“ skiriant ypatingą reikšmę (*Bloznelis M. Antano Maceinos idėjos šiandien*, p. 68).

¹⁵⁹¹ Jaunųjų katalikų atveju tai pav. „nepasaulėžiūrinės politikos“ sąvokos gynimas, nors akivaizdu, kad bet koks politinis veikimas remiasi pasaulėžiūrinėmis nuostatomis.

buvo laikomas savais. Jie - jaunieji katalikai siaurąja prasme. Tolimesnis ratas – perimantieji tik dalį jų idėjų ar nepripažįstantys S. Šalkauskiui idėjinio vado statuso.

Kaip ir kiekvienas visuomeninis darinys JKS telkėsi apie informacijos skleidimo įrankį – to meto sąlygomis apie periodinį leidinį. JKS atveju tokių būta ne vienas – į sąjūdžio organo statusą pretendavo „XX amžius“, „Židinys“, NR. Jaunieji katalikai buvo siejami su šiais ir dar keliais kitais leidiniais¹⁵⁹². Vis dėl to autentiškiausiai JKS požiūrį atstovavo „XX amžius“. Laikraščio redakcinė kolegija tiek pačių jaunųjų katalikų, tiek VSD dokumentuose neretai vadinama „kolektyvu“ – taip pabrėžiant jo narių bendrumą ir sutelktumą¹⁵⁹³. „XX amžiaus“ redakcinės kolegijos nariais buvo P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, J. Grinius, Z. Ivinskis, A. Maceina, S. Yla, J. Keliuotis (jo santykis su likusiais nariais sudėtingas)¹⁵⁹⁴. Šis kolektyvas pirmiausia ir buvo matoma JKS vadovybės išraiška: reguliarūs JKS vadovybės susirinkimai, dažniausiai vykdavo kaip išplėstiniai „XX amžiaus“ redakcinės kolegijos posėdžiai¹⁵⁹⁵, į kuriuos buvo kviečiami ir kiti suinteresuoti asmenys.

JKS vadovybė (pačių jaunųjų katalikų vadinta tiesiog judėjimu) buvo nevienalytė: išskirtinas vadovybės branduolys ir mažiau svarbūs jos nariai. Sprendžiant iš jaunųjų katalikų prisiminimų, ypatingą vaidmenį vaidino P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, kurie laikyti lyderiais, ir J. Ambrazevičius¹⁵⁹⁶ bei J. Grinius. Tai buvo JKS branduolys, apie kurį telkėsi rašytojai, pedagogai, psichologai, modernūs kunigai¹⁵⁹⁷. JKS vadovybė jokių būdu nesutapatintina tik su „XX amžiaus“ redakcinio kolektyvo nariais. Jai priklausė ir kai kurie kiti žymūs katalikų veikėjai, kaip pav. J. Urmanas, 1940 m. išrinktas AF vadu, J. Pankauskas, 1937 – 1940 m. KVC valdybos pirmininkas, P. Mantvydas, buvęs katalikiškų mokslo organizacijų vienu iš vadovų¹⁵⁹⁸. JKS vadovybė buvo nuolat papildoma asmenimis, baigusiais mokslus ir siekiančiais įsijungti į visuomeninį gyvenimą. Vienu iš įtakingesnių naujųjų prasiplėtusio kolektyvo narių jaunųjų katalikų prisiminimuose vienareikšmiškai laikomas K. Bauba, buvęs artimu A. Maceinos draugu¹⁵⁹⁹. Neabejotinai svarbiais jaunųjų katalikų

¹⁵⁹² „Jaunieji katalikai – ateitininkai sendraugiai, studentai ateitininkai ir šiaip jaunosios kartos elitas – spietėsi apie „N. Romuvą“, „Ateitį“, „Lietuvos Mokyklą“ ir „Židinį“. Dabar svarbiausiu jų ideologijos reiškėju yra „XX Amžius“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299 ir 299v). Be to, „Studentų dienos“, „Mūsų laikraštis“, „Darbininkas“, NV.

¹⁵⁹³ „Kolektyvas buvo redakcinis „bosas“ [...], vyriausias šefas (Yla S. „XX amžius“ - dienraštine naujovė, p. 268). Būtent „kolektyvo“ arba „redakcinės kolegijos“ narių pasitarimuose būdavo priimami sprendimai dėl laikraščio ideologinės krypties.

¹⁵⁹⁴ Redakcijos žodis // XX amžius. 1936 m. birželio 24 d., p. 1. Pradinio kolektyvo nariu kartais laikytas ir P. Mantvydas (*Brazaitis J.* Vienas iš laikraštinių // *Aidai*. 1957, Nr. 6, p. 284).

¹⁵⁹⁵ Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. sausio 18 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 247.

¹⁵⁹⁶ J. Ambrazevičius jautėsi esąs laikraščio „tėvas“ (*Grinius J.* Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių – Brazaitį, p. 54). Didžiausią įtaką be jo turėjo P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis (*Yla S.* „XX amžius“ - dienraštine naujovė, p. 278).

¹⁵⁹⁷ *Valiušaitis V.* Pilnutinė demokratija ir jos bičiuliai // *Į laisvę*. 1992, Nr. 114, p. 8.

¹⁵⁹⁸ P. Mantvydas buvo KU reikalų vedėjas, LKMA narys, „Kosmos“ administratorius, dirbo „Židinyje“ (*Gintauskas D.* Pranas Montvydas // *Žemaičių žemė*. 2002, Nr. 4 [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 4 d.). Prieiga per internetą: http://samogitia.mch.mii.lt/kultura/Pranas_Montvydas.htm). Dėl J. Pankausko žr.: *Bloznelis M.* Jonas Pankauskas // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Vilnius, 1999, T. 14, p. 579.

¹⁵⁹⁹ *Maceinienė T.* Pašauktas kūrybai..., p. 60.

veikėjais buvo A. Damušis, J. Meškauskas¹⁶⁰⁰. Galbūt toks buvo su P. Dielininkaičiu artimai bendradarbiavęs „Ryto“ vicedaktorius Juozas Miknevičius¹⁶⁰¹. J. Grušas, nors ir pasirašęs 1936 m. deklaraciją, o taip pat užėmęs KA oficiozo – „Mūsų laikraščio“ – vyr. redaktoriaus postą ir artimai draugavęs su I. Skrupskeliu, vis dėlto nebuvo tarp pačių svarbiausių JKS veikėjų¹⁶⁰². Ne visų šių ir kitų branduoliui nepriklaususių asmenų vaidmuo JKS vadovybėje yra iki galo aiškus – atrodo, kai kuriais atvejais jų veikla JKS buvo slepiama, kaip kad buvo Prano Padalio atveju¹⁶⁰³. Be to, svarbus vaidmuo JK judėjime nebūtinai buvo išreiškiamas formaliomis pareigybėmis. Atsižvelgiant į aukščiau minėtas aplinkybes, JKS vadovybės nariais 1939 – 1940 m. laikytini (pagal įtakingumą): P. Dielininkaitis, I. Skrupskelis, J. Ambrazevičius, J. Grinius. Tai JKS branduolys. Kiti vadovybei priklausę: J. Pankauskas, J. Urmanas, J. Štaupas (kolektyvo reikalų vedėjas), Z. Ivinskis, A. Maceina, S. Bačkis, P. Mantvydas, kun. S. Yla, K. Bauba, A. Damušis, P. Padalis, J. Meškauskas, kun. K. Barauskas, J. Grušas.

Antrajam JKS veikėjų ešelonui priklausė asmenys, nepretenduojantys į aukščiausią vadovybę, priimančios JKS vadovybės ideologiją, vykdančios jos nutarimus. Tai visų pirma „XX amžiaus“ vadinamosios techninės redakcijos nariai – redaktoriai, korespondentai, taip pat šio ir kitų periodinių leidinių administracijos bei techniniai darbuotojai¹⁶⁰⁴. Be to, šiems žemesnio lygio JKS veikėjams priklausė jau seniau veikę katalikiškose organizacijose. Iš jų atskiri asmenys buvo įtraukiami į JKS kolektyvą, kaip kad po karo J. Katilius. Jie taip pat neatsitiktinai atsidūrė minėtose pareigose, o buvo atrinkti į jas. Tokiais buvo dėl savo ryšių su kariškiais, dvasininkais ir literatais bei žurnalistais itin vertintas techninės redakcijos narys P. Kupčiūnas¹⁶⁰⁵, „XX amžiaus“ korespondentas

¹⁶⁰⁰ J. Meškauskas buvo žymus LF veikėjas, priklausęs jo vadovaujančiam centrui (*Bloznelis M. Lietuvių frontas*, p. 397).

¹⁶⁰¹ P. Dielininkaičio prašomas sutiko apie JKS deklaraciją parašyti „[...] anglų katalikų laikraštyje „Universum““ (VSD biuletėnis Nr. 239 (1936 m. spalio 9 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 291), bandė sutaikyti jį su K. Ambrozaičiu (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1936 m. lapkričio 2 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 207). Tačiau bendradarbiavo su VSD (Buvusio VSD direktoriaus Augustino Povilaičio savarankiški parodymai (be datos) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 65, l. 216). Galbūt todėl jo vaidmuo JKS neafišuotas.

¹⁶⁰² „Toje kompanijoje buvome tik du rašytojai – Vaičiulaitis ir aš. Mes nebuvome laikomi rimtais. Aš buvau pavadinamas net išsišokėliu ... [...]“ (*Palilionis P. Svajojęs apie gražų gyvenimą*, p. 103).

¹⁶⁰³ A. Damušis prisimena iš P. Kuraičio sužinojęs, „[...] kad yra gabus studentas ekonomistas ateitininkas [...]. Jo priklausomybės ateitinkams nereikia afišuoti, nes tada jam bus sunku į profesūrą patekti“ (Vienas iš rezistentų kartos Dr. Pranas Padalis, 1911 – 1971. Brooklyn, 1974, p. 10).

¹⁶⁰⁴ „Techniškąją“ redakciją sudarė Julijonas Butėnas, Antanas Pauliukonis, Petras Kupčiūnas ir Jonas Rinkevičius. „Techninei“ redakcijai vadovavo vyriausiasis redaktorius (*Yla S. „XX amžius“ - dienraštis naujovė*, p. 268). Dar minimi V. Rygertas, P. Ožolas (P. Ažuolas?), atsakingai už laikraščio informacinę pusę. Laikraštį leido „Žaibo“ bendrovė (jos darbuotojai Andrius Daugirdas, J.R.Valaitis) (Redakcijos žodis // *XX amžius*. 1936 m. birželio 24 d. p. 1; *Brazaitis J. Vienas iš laikraštinių*, p. 284).

¹⁶⁰⁵ P. Kupčiūno artimi pažįstami buvo tokie gen. štabui priklausę kariškiai kaip gen. S. Pundzevičius, pulk. Antanas Šova, pulk. Juozas Matusaitis, taip pat gen. Antanas Gustaitis (Kaltinamojo Petro Kupčiūno tardymo protokolas (1940 m. lapkričio 13 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. 27042/3, t. 1, l. 15), pulk. J. Petraitis (*Petraitis J. Kaip jie mus sušaudė*. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1944, p. 3), žurnalistas J. Paleckis (Kaltinamosios Marijonos Ulinskytės tardymo protokolas (1940 m. spalio 29 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. 27042/3, t. 2, l. 10) ir kt.

Alytuje K. Bajerčius¹⁶⁰⁶, korespondentas Vilniuje, Vilniaus krašto lietuvių veikėjas, palaikęs ryšius su Lietuvos pasiuntiniu Lenkijoje K. Škirpa, K. Umbražiūnas¹⁶⁰⁷.

J. Keliuočio santykis su „XX amžiaus“ redakcijos nariais sudėtingas, kaip ir NR santykis su JKS vadovybe (bent jau jos branduoliu) apskritai. JKS vienijo ir simbolizavo ne tik „XX amžius“, tačiau ir NR žurnalas, bičiulių sąjunga, kurios renginiuose jaunieji katalikai jautėsi savais – būta akivaizdaus jaunųjų katalikų tapatinimosi su NR¹⁶⁰⁸. Tokia nuostata buvo stipri ir plačiuosiuose jaunųjų katalikų sluoksniuose bei visuomenėje apskritai. Kita vertus, akivaizdūs ir konflikto su NR liudijimai¹⁶⁰⁹ iki 1940 m., taip pat pastebimi neapsisprendimo NR atžvilgiu pėdsakai jaunųjų katalikų atsiminimuose. Konfliktas brendo pamažu: jei 1937 m. dar buvo nuoširdžiai bendradarbiaujama, tai 1938 m. santykiai jau šalo, o 1939 m. konfliktas iškilo į viešumą¹⁶¹⁰. Taip pat ir savo prisiminimuose J. Keliuotis neigiamai įvertino JKS¹⁶¹¹.

Kad JKS buvo nevienalytis ir būta vidinės opozicijos, rodo A. Maceinos skeptiškas požiūris į dalyvavimą JKS kolektyvo veikloje¹⁶¹². Opozicinis nusiteikimas A. Maceiną suartino su J. Keliuočiu (A. Maceinos straipsniai reguliariai pasirodydavo NR iki pat 1940 m.). A. Maceinos tautiškumo radikalėjimas 1938 – 1940 m., glaudūs ryšiai su voldemarininkais, leidžia spėti jį puoselejus kitokią nei P. Dielininkaičio bei I. Skrupskelio taktiką (bet ne strategiją): galimas dalykas A. Maceina buvo už JKS veikimą atskirai nuo krikščionių demokratų jau iki 1940 m. Taigi, A. Maceina kaip ir J. Keliuotis gal būt galėtų būti laikomas vienu iš opozicijos JKS branduoliui atstovų. Juk kaip tik prie J. Keliuočio, o karo metais - jo sukurto Lietuvių vienybės sąjūdžio – būrėsi visi tie JKS pagrindiniams ideologiniams principams pritariantys, tačiau su jos vadovais konfliktuojantys veikėjai, tokie kaip B. Kazlauskas, Juozas Pažemeckas - Pažemėnas¹⁶¹³, o taip pat NR bičiulių

¹⁶⁰⁶ *Auryla V. Mokytojas - ugdytojas // Konstantinas Bajerčius – Garibaldis. Gyvenimo vieškeliais gruoblėtais: poezija, proza, publicistika, atsiminimai, in memoriam. Vilnius: Rosma, 2003, p. 453.*

¹⁶⁰⁷ *Kaltinamojo Kazio Umbražiūno tardymo protokolas (1941 m. gegužės 13 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. P – 8352, l. 65v; „XX amžiaus atstovybė“ Vilniuje // XX amžius. 1939 m. lapkričio 18 d., p. 2.*

¹⁶⁰⁸ *K. Pakštas „Naujosios Romuvos“ 200 - ojo numerio proga išvardijo J. Keliuočio nuopelnus tautiškumo plėtotei (Sveikintojų kalbos // Naujoji Romuva. 1934 m. lapkričio 11 d., Nr. 201, p. 806). P. Dielininkaitis „ateitininkų jaunuomenės vardu“ palinkėjo „Naujajai Romuvai“ „[...] ryžtingai tęsti savo pradėtas nuoširdžias pastangas [...]“ (ibid., p. 807). J. Brazaitis aukštai įvertino J. Keliuotį bei NR kaip vieną iš S. Šalkauskio vaisių (*Brazaitis J. Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje // Brazaitis J. Raštai, T. 4, p. 202*).*

¹⁶⁰⁹ *Vysk. M. Reinys atsisakė NR prenumeratos dėl NR konflikto su „XX amžiumi“ (Vysk. M. Reinio laiškas laikraščio administracijai (1939 m. spalio 16 d.) // Maironio lietuvių literatūros muziejus, KLM 13634 ER2 5321, l. 1v).*

¹⁶¹⁰ *1937 m. būta bendro sumanymo atnaujinti NR klubo posėdžius (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. spalio 6 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 308), egzistavo „XX amžiaus“, „Židinio“, NR ir „Panevėžio balso“ blokas (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1938 m. sausio 10 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1889, l. 204). Tačiau 1938 m. J. Keliuotis jau tolo nuo JK sąjūdžio (*Maceinienė T. Pašauktas kūrybai...*, p. 185), o 1939 m. spalio mėn. jau viešai paskelbta apie NR redaktoriaus pasitraukimą iš „XX amžiaus“ kolektyvo, esą nenorint būti „kolektyvo klapčiuku“ (*N. R. XX amžiaus taktika // Naujoji Romuva. 1939, Nr. 41, p. 741*).*

¹⁶¹¹ *Keliuotis J. Mano autobiografija: atsiminimai, p. 256 – 257.*

¹⁶¹² *Iš Z. Ivinskio 1938 m. liepos 6 d. įrašo „[...] galima suprasti, kad A. Maceina dažnai vengdavo bendrų jaunųjų katalikų susirinkimų“. Viename šių susirinkimų buvo nutarta išsiaiškinti Maceinos (kartu ir J. Keliuočio) nesilankymo priežastis (*Maceinienė T. Pašauktas kūrybai...*, p. 185).*

¹⁶¹³ *1936 m. J. Pažemeckas dar oponavo deklaracijos rengėjams (Dielininkaičio paskaita socialinių bei ekonominių mokslų sekcijos posėdyje LKMA suvažiavime 1936 m. (be datos) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 141). Apie Lietuvių vienybės sąjūdį žr.: *Bubnys A. Lietuvių antinacinė rezistencija. - G.**

sąjungos veikėjas, balansavęs tarp krikdemų ir tautininkų, V. Juodeika¹⁶¹⁴, buvęs vienu artimiausių J. Keliuočio bendražygių.

Vis dėlto, iš perspektyvos vertindami santykius su NR, jaunieji katalikai NR neabejotinai laikė sava. Be to, 1939 m. spalio mėn. būta jaunųjų katalikų pastangų patraukti į savo pusę NR (sutaikant J. Keliuotį su J. Griniumi), siekiant progresyviųjų katalikų jėgų konsolidacijos¹⁶¹⁵. Karo ir pokario metais radikalesni J. Keliuočio šalininkai vis dėlto nenutolo nuo LF ar vėliau LFB, savo veiksmus derino, neretai veikė kartu ir buvo artimesnės viena kitai srovės nei su kitomis. Būtent NR dėka JKS galėjo išplėsti savo įtaką ir mažiau katalikybei angažuotuose sluoksniuose: NR sąjūdžio veikloje dalyvavo ir priklausę Šaulių, Skautų, Tėvynės sąjungoms, menininkai, kariškiai, valstybės aparato darbuotojai, mokslo institucijų veikėjai, visi tie, kuriems katalikybė nebuvo svarbiausias jų tapatybės elementas. Kai kurie iš jų tapo labai artimi jaunesiems katalikams, kaip pav. S. Kolupaila: amžininkai jo neskyrė nuo kitų JKS vadovų¹⁶¹⁶. Su NR sąjūdžiu glaudžiai susiję K. Bizauskas ir E. Turauskas veikė kartu ir su JKS vadovybe (nenutraukę ryšių ir su LKDP). Tokiu atveju lyg ir nebeliktų pagrindo juos kardinaliai atskirti nuo „tikrųjų“ JKS vadovybės narių - iš šalies stebintieji taip pat didelio skirtumo nematė¹⁶¹⁷. „XX amžiuje“ reguliariai buvo publikuojami NR bičiulių sąjungos veikėjo juristo P. V. Raulinaičio straipsniai. Laisvamano, tiesa, gerbusio katalikybę, V. Čepinskio straipsniai taip pat dažnai pasirodydavo NR, „XX amžiuje“ ir „Židinyje“. Taigi, ir laisvamanių bei „plačiąją“ katalikybę išpažįstančių pozicijos JKS vadovų akimis nebuvo kardinaliai priešingos. Jų (visų pirma S. Kolupailos, bet iš dalies ir K. Bizausko, E. Turausko bei P. V. Raulinaičio) santykį su JKS branduoliu nustatyti nėra lengva – jie galėjo būti laikomi JKS vadovybės nariais arba pasitelkiami tik kaip specialistai¹⁶¹⁸, dėl įvairių priežasčių „veikę šalia“. Esama argumentų ir už pirmą variantą (1940 m. „XX amžius“ buvo patikėtas S. Kolupailai) ir už antrą (daugeliu atvejų jie neminimi kaip JKS posėdžių dalyviai). Vis dėlto, tokiems „šalia esantiems“ galėjo trūkti esminių grupės identitetą nusakančių ženklų pripažinimo, bendro veikimo praeityje, JKS „tėvų“, vyresniųjų autoriteto tinkamo respektavimo, tam, kad jie visais atžvilgiais būtų pripažinti savais.

Tokie „tikrieji“ JKS vadovai kaip P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis veikė ir už Bažnyčios ribų su tais pačiais žmonėmis, su kuriais bendravo ir vidinės opozicijos lyderiai (J. Keliuotis bei, galimas dalykas, A. Maceina). Skirtumas tas, kad P. Dielininkaitis ar I. Skrupskelis, atrodo, bandė

Valiukevičiaus spaudos platinimo įmonė „Veja“, 1991, p. 105; Dabartinės Vliko grupės // Nepriklausoma Lietuva. 1992 m. gegužės 27 d., Nr. 21, p. 8 – 9.

¹⁶¹⁴ V. Juodeika buvo LKDP narys iki 1934 m., po to perėjo į LTS, bet netapo tikru nariu (Kaltinamojo Antano Valiukėno tardymo protokolas (1945 m. rugpjūčio 18 d.) // LYA, f. 3377, ap. 55, b. 32, l. 149).

¹⁶¹⁵ Bendradarbio „X“ pranešimas (1939 m. lapkričio 6 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 1812, l. 72.

¹⁶¹⁶ *Raštikis S.* [Atsiminimai], p. 254; J. Brazaičio laiškas J. Gimbutui (1969 m. birželio 2 d.) // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas..., p. 412.

¹⁶¹⁷ „XX amžiaus“ pasitarimuose „[...] atsilanko dr. Dielininkaitis, dr. Bistras, dr. Turauskas ir kiek rečiau Bizauskas“ (Bendradarbių „Juozaitis“, Gruodis“, Žabalas“, „Jonkaitis“ pranešimas (1939 m. kovo 31 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 398). Anot S. Raštikio, S. Bizauskas buvo artimas „16 daktarų klubo“ grupei (*Raštikis S.* [Atsiminimai], p. 256).

¹⁶¹⁸ S. Šalkauskis skyrė ideologinę kolegiją – kaip vidinį ratą – artimiausius bendradarbius ir tolimesnius, kurių mintys nebūtinai turi sutarpti su ideologiniam branduoliui priklausančiais, tačiau jiems privalomas lojalumas. Jiems „statomas reikalavimas tik neiti savo straipsniuose į koliziją su bendromis ideologinėmis žurnalo intencijomis“ (Mūsų darbas ir mūsų intencijos (100 – jo numerio proga) // *Židyns*. 1933, Nr. 4, p. 307).

daryti aiškesnę distinkciją tarp JKS narių katalikų ir nekatalikų, „tikrųjų“ narių ir simpatizuojančių. Be to, „tikruosius“ JKS narius neabejotinai rėmė episkopato progresyvioji dalis, kai J. Keliuočiui tokios paramos labai trūko. Bet iš esmės jie mažai kuo skyrėsi, nes svarbiausiu jų ideologijos aktualią išraišką įgavusiu bruožu buvo tautiškumas. Tad, atsižvelgiant į tai, kad JKS ideologija atmetė tradicinį katalikiškąjį ekskliuzyvizmą ir bendradarbiavimą su nekatalikais laikė savaime suprantamu reiškiniu, o tautiškumą – svarbiausiu savo veikimo principu ir tautos solidarumą – tikslu, galima manyti, kad faktiškai nekatalikai (ar stipriau neangažuoti katalikai) buvo laikomi integralia JKS plačiąja prasme dalimi¹⁶¹⁹, o atsiribojimas nuo jų, galimas dalykas, buvo taktinio pobūdžio. Tokiu būdu NR bazės – bendratautinių organizacijų – nariai JKS dalimi laikytini tiek, kiek (koku laipsniu) siejo save su katalikybe arba išreiškė solidarumą su kertiniais JKS (jo branduolio) tapatybę formuojančiais įvykiais ar reiškiniais (pav. 1936 m. deklaracija). NR sąjūdžio veikimo sfera – bendratautinių organizacijų nariai – buvo sąmoningesnė, nei JKS: KA organizacijų nariai dažniausiai buvo tik pradinį išsilavinimą turintys kaimo gyventojai. Tarp „tikrojo“ JKS ir NR sąjūdžio būta difuzijos: bendratautinėse organizacijose aktyviai veikė studentai ateitininkai, o pav. VVS didelę narių dalį sudarė pavasarininkai. Apskritai, vyko visų kitų judėjimų, visuomenės veikėjų integracijos į JKS procesas. Savo ruožtu iš JKS pusės tai buvo bandymas įsiskverbti į vadinamąsias neutraliąsias organizacijas¹⁶²⁰. Joms priklausę JKS šalininkai įtakoję šių organizacijų narius, netiesiogiai paskatindami atsisakyti juos priešpriešos su nekatalikais modelio.

Reziumuojant santykius tarp JKS ir NR galima apibūdinti taip: JKS atveju greta jo vadovybės, besitelkiančios apie „XX amžių“ būta ir platesnės intelektualinės vadovybės – tai AF, o sąjūdžio veikimo sfera – KA organizacijos. NR judėjimo intelektualinė vadovybė - tai NR bičiulių sąjungos vadovybė ir pati sąjunga, joje susitelkusi inteligentija, nejautusi įsipareigojimo paklusti Bažnyčiai, bet laikiusi save katalikais ar simpatizavusi katalikybei ir todėl linkusi į liberalesnio J. Keliuočio pusę, nors bendradarbiavusi ir JKS spaudoje, o jos veikimo sfera – bendratautinės organizacijos. Taigi, buvo du centrai ir tas pats inteligentų sluoksniu, veikiamas ir vieno, ir kito centro. NR kultūrinis sąjūdis traktuotinas kaip vidinė opozicija JK judėjime (ar alternatyvinis centras, jei turėtume omenyje jo vadovybę), kaip radikalesnis pasaulėžiūrinis požiūriu judėjimas, reiškęs nepasitenkinimą JKS susiblokavimu su krikdemais ir artimais ryšiais su Bažnyčios hierarchija bei reiškęs pretenzijas į vadovavimą JKS. J. Keliuotis tokiu atveju laikytinas JKS plačiąja prasme opozicijos lyderiu. Abi grupės (centrai) turėjo savo šalininkų JK judėjime. Jos nebuvo pastovios.

JKS struktūrai ir jo valdymui įtakos galėjo daryti santykiai su krikščionims demokratais konsoliduoto veikimo laikotarpiu (1938 – 1940 m.), ypač po J. Černiaus vyriausybės sudarymo

¹⁶¹⁹ Čia tinka LF pavyzdys: anot Maceinos LF „[...] išryškėjo dvi srovės: katalikiškoji (Tu [turimas galvoje Z. Ivinskis], Jonas [J. Grinius], Juozas Br.[J. Brazaitis] Adofas, aš [A. Maceina]...) ir liberalinė (J. Girnius, V. Vaitiekūnas [J. Katilius]...)“ (A.Maceinos laiškas Z.Ivinskiui (1953 m. balandžio 12 d.) // VUB RS, f. 198 – 421, l. 2).

¹⁶²⁰ „Jų [jaunųjų] manymu [reikia] kur tik galima stengtis, kad katalikai turėtų savo įtaką [...] visose kultūrinio pobūdžio organizacijose [...], kaip tai į Šaulių sąjungą, Vilniui vaduoti sąjungą, Užsienio lietuviams remti draugiją, Vakarų sąjungą, katalikai turi skverbtis ir vadovaujamose vietose turėti savo atstovus“ (Sandarbininko „Sprindys“ pranešimas (1937 m. rugpjūčio 9 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 299).

susikūrę jau minėti katalikų komitetai su Vyriausiuoju katalikų komitetu priešakyje, vienijantys ir krikščionis demokratų, ir jaunuosius katalikus¹⁶²¹. JKS kolektyvo reikalų vedėju buvęs J. Štaupas, tuo pat metu ėjo ir 1939 m. susikūrusio Vyriausiojo katalikų komiteto reikalų vedėjo ir tautininkų sekimo centro vadovo „pareigas“¹⁶²². Tai rodo, jog JKS organizacinė struktūra 1939 – 1940 m. „sustandėjo“, sąjūdis formalizavosi, atsirado tam tikros aiškesnės, matomesnės, visų pirma patiems jaunesiems katalikams, struktūros. Tačiau šios bendros jaunesiems katalikams ir krikdemams struktūros - katalikų komitetų – atsiradimas komplikuoja klausimą apie JKS pobūdį. Jos egzistavimas leidžia teigti buvus gerai suderintą, netgi vieningą krikščionių demokratų ir jaunųjų katalikų veikimą, kartu išliekant atskiriems kolektyvams ir rivalizacijai tarp jų: „senųjų“ ir „jaunesniųjų krikdemų“ kolektyvai buvo skiriami vienas nuo kito¹⁶²³. „Jaunesiems“ neretai buvo priskiriama net didesnė įtaka nei „seniesiems“¹⁶²⁴. Jaunųjų katalikų kolektyvo reikalų vedėjo J. Štaupo rankose buvo visos katalikų stovyklos praktinių reikalų tvarkymas ir konkreti informacija. „Senieji“ net buvo laikomi kolektyvo „prie XX amžiaus“ nariais, o bendras „katalikų kolektyvas“ neretai rinkdavosi „XX amžiaus“ patalpose¹⁶²⁵. Tai rodytų, kad JK jau turėjo persvarą, iniciatyva buvo jų rankose. Tuo buvo tvirtai įsitikinę patys jaunesni katalikai po karo¹⁶²⁶.

Tačiau žinome, kad 1940 m. okupacijos išvakarėse, sprendžiant vyriausybės ir santykių su SSRS klausimus vis dėlto didesnę vaidmenį vaidino „senieji“ katalikų veikėjai (iš „jaunųjų“ pasitarimuose kaip ir anksčiau dalyvavo tik P. Dielininkaitis ir I. Skrupskelis). Tai reikštų, kad „senųjų“ įtaka katalikų visuomenėje ir tautoje apskritai buvo nemaža. 1939 m. vėlyvą rudenį arba gruodžio mėn. nelegaliai, tačiau viešai vyko gausi LKDP konferencija¹⁶²⁷. L. Bistro parodymai (1950 m.) sovietiniams tardytojams leidžia manyti, kad 1939 – 1940 m. visoje Lietuvoje (taip pat ir Vilniuje) veikė LKDP komitetai ir skyriai, kurių kūrimasis galimas dalykas buvo paskatintas 1939 m. LKDP konferencijos. Anot L. Bistro komitetui Kaune vadovavo Magdalena Galdikienė, Ukmergės apskrityje – NR bičiulių sąjungos skyriaus vadovas P. Grajauskas, Šiauliuose – D.

¹⁶²¹ 1939 – 1940 m. krikščionių demokratų partijos ar judėjimo pobūdis sunkiai apibrėžiamas, nes su krikščionimis demokratais save tapatino ir jaunesni katalikai. Galbūt tai taikstymasis su stipria katalikų visuomenės tradicija visuomeninį politinį katalikų darbą sieti su krikdemais.

¹⁶²² Apžvalga VSD agentūros skyriaus apie politinių partijų ir organizacijų veiklą 1939 m. birželio mėn. (1939 m. liepos 11 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 569a, l. 35; VSD biuletėnis Nr. 123a (1939 m. gegužės 24 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. 2, l. 162.

¹⁶²³ „[...] dešinėsios srovės politiniame veikime pasireiškia lyg ir dvi grupės: senesnieji vadai ir jaunesniųjų kolektyvas“ (VSD biuletėnis Nr.187a (1939 m. rugsėjo 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, t. 1, l. 77).

¹⁶²⁴ P. Dielininkaičio manymu „[...] dabartinė vyriausybė [...] daugiau dėmesio kreipianti į jaunesnius“ (Bendradarbio „Juozaitis“ pranešimas (1939 m. kovo 23 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 397).

¹⁶²⁵ L. Bistras turėjo savo kambarį. Pasitarimuose dalyvaudavo L. Bistras, E. Turauskas, K. Bizauskas (Bendradarbių „Juozaitis“, „Gruodis“, „Žabalas“, „Jonkaitis“ pranešimas (1939 m. kovo 31 d.) // LCVA, f. 438, ap.1, b. 686, l. 398). VSD konstatavo, kad „[...] grupė, kuriai vadovauja Dr. Bistras, žymesnio veikimo neparodo [...]“ (VSD biuletėnis Nr.187a (1939 m. rugsėjo 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 187, l. 76).

¹⁶²⁶ Antai A. Maceina laiške prel. Pranciškui Jurui rašė: „[...] jaunesniųjų katalikų [sąjūdis] prasidėjo Lietuvoje apie 1933 metus, stiprėjo ligi pat Nepriklausomybės galo ir savaime atsigavo tremtyje“ (Antano Maceinos laiškas prel. Pranciškui Jurui, p. 25). „Nuo to laiko ne tik kultūrinis, bet ir visuomeninis gyvenimas – ir net politinis [...] – perėjo grynai į jaunųjų rankas“ (ibid., p. 36).

¹⁶²⁷ *Gražiūnas A.* Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. 1989, Nr. 2, p. 35.

Jasaitis¹⁶²⁸. Taigi, sprendžiant iš L. Bistro parodymų, okupacijos išvakarėse LKDP turėjo partinę struktūrą. Tai rodo krikščionis demokratų vaidinus didesnį vaidmenį katalikų visuomenėje, nei kad būtų galima spręsti iš jaunųjų katalikų prisiminimų. Tuomet būtų visiškai suprantamas jaunųjų katalikų nenoras atsiriboti nuo „senųjų“. Tam esama ir ideologinių prielaidų: krikščionys demokratai savo dispozicijoje turėjo aiškia, pakankamai konservatyvią katalikybę, demokratijos idėją, žemės reformą ir Krupavičiaus vardą, jaunieji – tautiškumą, tautinį ir socialinį solidarumą ir korporatyvizmą, kuris liaudžiai nieko nesakė, o inteligentijai buvo susitaikymo su režimu simbolis (tautininkai taip pat propagavo korporatyvizmą), jaunosios katalikų kartos palaikymą. Todėl, atsižvelgiant į tai, kad krikdemų vadai turėjo įtakos tose sferose, kuriose ir buvo priimami sprendimai, galime suprasti, kodėl krikščionys demokratai ir be savo spaudos organo, studentijos palaikymo, liko įtakingi, o jaunieji katalikai dar ir 1939 – 1940 m. turėjo su jais skaitytis¹⁶²⁹.

Tai, kad greičiau galima kalbėti apie jaunųjų katalikų ir krikščionių demokratų įtakų pusiausvyrą, nei vienos kurios grupės besąlygišką dominavimą, leistų teigti kai kurios aplinkybės, leidžiančios sovietinių informantų (greičiausiai J. Deksnio) minimą vadinamąją slaptąją krikdemų vyriausybę – „Juodąjį kabinetą“¹⁶³⁰ – tapatinti su Vyriausiuoju katalikų veikimo komitetu. Teigiama, kad „[...] slapta krikdemų vyriausybė [...] jau 1938 m. pabaigoje parengė Lietuvos vyriausybės nuvertimo ir krikdemų diktatūros įvedimo planą“, kuriame buvo numatytas fiktyvių blokų kūrimas su „kitais opoziciniais susivienijimais (ypač liaudininkais ir socialdemokratais)“, kurie atėjus laikui turėjo būti pašalinti iš valdžios¹⁶³¹. Buvo siūloma „taktiniais sumetimais įeiti į koalicinės vyriausybės sudėtį, stengiantis užimti švietimo ministro postą, kas jiems ir pavyko“¹⁶³². „Juodojo kabineto“ nariais nurodomi šie asmenys: J. Ambrazevičius, M. Krupavičius, E. Turauskas, vyskupas V. Brizgys ir kiti¹⁶³³. Taigi, jei pasitikėtume šia informacija, tektų daryti išvadą, jog komitete lygiomis teisėmis veikė krikščionys demokratai, jaunieji katalikai bei jiems artimi (E. Turauskas) ir dvasininkijos atstovai (vysk. V. Brizgys).

JKS stuktūrai ir pobūdžiui įtaką darė santykiai su katalikais kultūrininkais ir progresyviaja hierarchijos dalimi. „XX amžius“ buvo leidžiamas esant glaudžiam kontaktui su romuviečiais S. Šalkauskiu, K. Pakštu, J. Eretu, taip pat P. Kuraičiu. Tai savaime suprantama vien dėl formalių aplinkybių – K. Pakštas buvo AF vyriausiasis vadas, o P. Kuraitis – AF bei ilgą laiką KVC dvasios vadas, priklausė jos vadovybei¹⁶³⁴. Jis neakivaizdžiai vairavo „XX amžiaus“, o tai reiškia ir viso JKS veikimą. Nemaža „XX amžiaus“ kolektyvo posėdžių vyko P. Kuraičio bute, kur susirinkdavo

¹⁶²⁸ Kaltinamojo Leono Bistro tardymo protokolas (1950 m. rugsėjo 22 d.) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. a P – 12189, t. 1, l. 73 – 81.

¹⁶²⁹ Ir karo metais, kai ir krikdemiškų pažiūrų katalikai glaudėsi prie jaunųjų katalikų sukurto LF, nebuvo pamiršta LKDP atgaivinimo idėja: pav. 1943 m. Panevėžyje vyko krikščionių demokratų veikėjų pasitarimas, sušauktas „partijos „krikščionys demokratai“ centrinio komiteto, buvusio 1943 m. Kaune, iniciatyva“ (Kaltinamojo Broniaus Vaivados apklausos protokolas (1945 m. rugpjūčio 13 d.) // LYA, f. K-1, ap. 8, b. 18, l. 176).

¹⁶³⁰ Lietuvių aktyvistų frontas. Istorinė apžvalga // LYA, f. K – 1, ap. 46, b. 1502, l. 4, 12.

¹⁶³¹ Ibid., l. 12.

¹⁶³² Ibid. Kaip žinome, J. Černiaus vyriausybėje švietimo ministro postą užėmė LKDP vadovas L. Bistras.

¹⁶³³ Lietuvių aktyvistų frontas. Istorinė apžvalga // LYA, f. K – 1, ap. 46, b. 1502, l. 4 – 21.

¹⁶³⁴ *Girnius J. Pranas Kuraitis*, p. 305, 345.

griežtai nustatytas skaičius žmonių (J. Eretas mini 15 žmonių)¹⁶³⁵. Kai kurie svarbūs katalikų veikėjų posėdžiai vykdavo kan. P. Dogelio, prieš pirmą pasaulinį karą vieno iš ateitininkų ir pavasarininkų judėjimų iniciatorių, akivaizdžiai palaikiusio „jaunuosius“, bute¹⁶³⁶. Redakcijos posėdžiuose dalyvaudavo ir vysk. K. Paltarokas. Bendravimas su Šalkauskiu ir kitais kultūrininkais nenutrūko iki pat 1940 m.¹⁶³⁷.

JKS santykis su dvasininkija buvo nevienareikšmis: jaunieji katalikai be abejo gerbė Bažnyčios hierarchiją, tačiau kartu būta stipraus, dvasininkijos konservatyvumo sąlygoto, antiklerikalizmo. Pav. kun. J. Prunskis „XX amžiaus“ vyr. redaktoriaus poste buvo tik pakenčiamas, siekiant išsaugoti dvasininkijos paramą laikraščiu¹⁶³⁸. Tačiau jis buvo pakankami pažangus, todėl buvo pripažintas kolektyvo nariu, nors liko konservatyvesnis už kitus kolektyvo narius. Jis ir pats save laikė JKS nariu, tačiau kartu jautė ir atstumą tarp savęs ir JKS vadovų pasauliečių, su kuriais turėjo nemaža konfliktų¹⁶³⁹. Vis dėlto, 1939 m., kolektyvui siekiant „kovingesnės linijos“, jis turėjo pasitraukti¹⁶⁴⁰. Susidaro įspūdis, kad kun. J. Prunskis buvo vysk. K. Paltaroko, turėjusio išsaugoti pusiausvyrą tarp radikalaus JKS ir konservatyvios dvasininkijos, „akys ir ausys“ „kolektyve“¹⁶⁴¹, patikėtinis, turintis sulaikyti kolektyvą nuo pernelyg radikalių žingsnių.

Reziustruojant galima konstatuoti, kad JKS struktūra buvo nevienalytė: būta vadovybės, formuojančios ideologiją ir ją recipuojančios periferijos. NR kultūrinio sąjūdžio centras laikytinas alternatyviniu JKS plačiąja prasme centru, o sąjūdžio struktūros ir JKS raiškos priemone (būdu). JKS struktūrą labai įtakojo taip pat santykiai su krikdemais ir kultūrininkais.

6. 2. JKS pamaina

Jaunieji katalikai buvo katalikų kultūrininkų sufomuotas naujasis katalikiškasis elitas. Lygiai taip pat ir jaunieji katalikai formavo savąjį elitą, turėjusį įgyvendinti jų norimą Bažnyčios, katalikų visuomenės, lietuvių tautos viziją. Tokių jaunųjų katalikų pastangų sąmoningai formuoti savo pamainą (jaunąją kartą), besąlygiškai persiėmusią jų idėjomis ir turinčią realizuoti jų tikslus, ženklų matyti įvairiose visuomeninio, kultūrinio ir politinio gyvenimo srityse.

¹⁶³⁵ *Vasiliauskienė A.* Gyvenimas Dievui ir Lietuvai..., p. 72. Svarbi J. Ereto informacija apie „romuviečių brolijos“ susirinkimus P. Kuraičio bute (žr. l. 84 – 85).

¹⁶³⁶ *Dogelis P.* Konfliktų metai ... [ištraukos iš dienoraščio] // *Kardas*, 1994, Nr. 1- 2, p. 26. P. Dogelis buvo laikomas kolektyvo prie XX amžiaus nariu (Bendradarbio „Sprindys“ pranešimas (1939 m. lapkričio 2 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 408).

¹⁶³⁷ Šalkauskius 1940 m. gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje Kačerginėje išsinuomojusius vasarnamį, labai dažnai aplankydavo prof. P. Kuraitis, kun. S. Yla, P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, J. Eretas (Šalkauskienė J. Į idealų aukštumas..., p. 161).

¹⁶³⁸ „[...] esą nepatogu, jog kunigas pasirašo laikraščio redaktorium [...], nes miestiečiai maną, kad šis laikraštis esąs davatkiškas [...]“ (VSD biuletenis Nr. 203 (1936 m. liepos 6 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 88a, t. 2, l. 178).

¹⁶³⁹ Kun. J. Prunskis rašė: „[...] Galiu garantuoti, kad jei nebūčiau buvęs redakcijoje, būtų prasiveržę „XX amžiuje“ tai, kas prasiveržė konferencijoje, tik daug anksčiau.“ (Iš kun. J. Prunskio laiško vysk. Paltaroko sekretoriui kun. J. Gasiūnui // *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 152).

¹⁶⁴⁰ Brazaitis J. Vienas iš laikraštinių, p. 285.

¹⁶⁴¹ Apie tai leistų spręsti J. Prunskio rūpestis vysk. K. Paltaroko nuomone laiške vyskupo sekretoriui J. Gasiūnui apie jo ir „kolektyvistų“ darbą (*Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai, p. 153).

Svarbiausias jaunosios kartos formavimo kanalas buvo aukštosios mokyklos, ypač VDU¹⁶⁴², įtakojant studentus dėstomais dalykais ir popaskaitiniu bendravimu. VDU itin populiarius buvo A. Maceina, tapęs tikru katalikiškojo jaunimo pasaulėžiūrinio vadu¹⁶⁴³, o taip pat J. Ambrazevičius, skaitęs lietuvių tautosakos ir lietuvių literatūros kursų paskaitas. Pasak jo studento, jam itin artimo, A. Mažiulio, būtent J. Ambrazevičius kartu su P. Dielininkaičiu ir I. Skrupskeliu itin daug nuveikė telkdamas jaunąją kartą¹⁶⁴⁴. Nuo 1937 m. apie juos, o taip pat A. Damušį ėmė burtis naujas „tarpfakultetinis, tarpkorporacinis studentų visuomenininkų būrelis“, kuriam J. Ambrazevičius iškėlė tokius tikslus: „eiti į visuomenę, telkti apie save branduolį, kuris suburtų kultūros ir visuomeniniam darbui pozityviausias tautos jėgas“¹⁶⁴⁵. A. Mažiulio nuomone jau tuo metu J. Ambrazevičius vaidino svarbią rolę politiniame gyvenime¹⁶⁴⁶. Taip pat, atsižvelgiant į jaunųjų katalikų pastangas kurti naują religingumą plačiosios katalikybės pagrindu bei J. Ambrazevičiaus religinį angažuotumą, yra pagrindo spėti jį rengusis tapti vienu iš svarbiausių būsimosios naujosios katalikų visuomenės, atviros ir tolerantiškos, formuotoju¹⁶⁴⁷. Neatsitiktinai tad jo autoritetas jaunajai kartai – didžiulis.

Jaunieji katalikai nuveikė didelį darbą, įtraukdami studentus ateitininkus į darbą socialinėje srityje. Jį atliko daugiausia studentai, P. Dielininkaičio iniciatyva 1934 m. pradėti burti į Socialinį klubą (būrelį), nemaža dalimi buvusį kovos su Darbo jaunimo sąjunga įrankiu¹⁶⁴⁸. Tiesa, ši pirmoji iniciatyva, atrodo, nesusilaukė sėkmės, nes 1935 m. vėl teko telkti studentus socialiniam darbui¹⁶⁴⁹. Su Socialiniu klubu susijusi ir LKDS vadovybės iniciatyva įsteigti jaunųjų krikščionių darbininkų kuopą¹⁶⁵⁰. Klubo ir kuopos nariai – K. Viltrakytė, J. Gražys, galbūt ir K. Sendzikas – tapo žymiais

¹⁶⁴² TFF Filosofijos skyriuje studijavo daugelis jaunųjų katalikų idėjomis persiėmusių, pav. Mamertas Indriliūnas, Bronius Krivickas, Vytautas Mačernis, A. Mažiulis, A. Strabulis, V. Natkevičius (TFF 1939 m. rudens semestro klausytojų sąrašas / studentai ir laisvieji klausytojai (1939 m. lapkričio 17 d.) // LCVA, f. 631, ap. 12, b. 1205, l. 102 - 104). JKS oponentas J. Deksnys konstatavo, kad JKS pajungė daugumą studentijoje ir moksleivijoje (*Deksnys J. Lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai hitlerinės okupacijos metais (1941 – 1944 m.) (1954 m.)* // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 995, l. 9).

¹⁶⁴³ *Natkevičius V.* Prof. Antanas Maceina iš arti ir toli: atsiminimų žiupsnelis // *Maceina A.* Raštai, T. 14, 2008, p. 529; *Girnius J.* Antanui Maceinai 70 metų // *Aidai*, 1978, Nr. 2, p. 50; *Bloznelis M.* Neramūs metai: prisiminimai. Kaunas: Naujasis lankas, 2007, p. 125).

¹⁶⁴⁴ *Mažiulis A.* Juozas Brazaitis, p. 7. Neabejotina, kad A. Mažiulio artimumas J. Ambrazevičiui, sąlygojęs subtilių to meto politinių peripetijų supratimą, nulemtas jo susidomėjimo tautosaka (*Mažiulis A.* Kraštotyrinio darbo sėkmės paslaptys // *Pavasaris*. 1937, Nr. 12, p. 187).

¹⁶⁴⁵ *Mažiulis A.* Juozas Brazaitis, p. 11. A. Mažiulio įsitikinimu šis „visuomenininkų ratelis“ buvo LF pirmtakas, nes „[...] po 1941 m. sukilimo visus gyvuosius 1939 – 40 m. pokalbių dalyvius“ sutiko frontininkų gretose (ibid.). J. Ambrazevičius vadovavo „kieta švelnia įtaiga“, „glostydamas“ „kumščiu, užsimovęs šilkinę pirštinę“ (*Strabulis A.* Juozo Ambrazevičiaus – Brazaičio atminimui // *Naujoji Romuva*, 1995, Nr. 1 (496), p. 19).

¹⁶⁴⁶ Jau 1936 m. kairiųjų laikytas „pilkąja eminencija“, o A. Mažiulio dar prieš 1940 m. - „ryškia politine asmenybe“ greta L. Bistro, kun. M. Krupavičiaus, I. Skrupskelio (*Mažiulis A.* Juozas Brazaitis, p. 11). Ir JKS oponento J. Deksnio nuomone „seniai ruoštas ir pats ruošęsis „valstybinėms“ ir politinėms funkcijoms“ (*Deksnys J. Lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai hitlerinės okupacijos metais (1941 – 1944 m.)* // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 995, l. 11).

¹⁶⁴⁷ Jaunystėje siekė tapti marijonu (*Grinius J.* Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių – Brazaitį, p. 42, buvo pamaldus (ibid., p. 47 - 48), vienas aktyviausių GDS veikėjų (*Eretas J.* Stasys Šalkauskis, p. 223). Priklausė ARS studijų būreliui.

¹⁶⁴⁸ Sandarbininko „Kelnius“ pranešimas (1934 m. vasario 8 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 36.

¹⁶⁴⁹ Sandarbininko „Varūnas“ pranešimas. 1935 m. vasario 21 d. // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 91. Socialinio klubo nariais buvo ir K. Viltrakytė bei C. Surdokas, kandidatu ir J. Girnius (ibid.).

¹⁶⁵⁰ Jai vadovavo Kauno ateitininkai J. Gražys, Pranas Rinkevičius, K. Viltrakytė ir kt. (Sandarbininko „Stanelis“ pranešimas (1935 m. sausio 21 d.) // LCVA, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 82).

LKDS veikėjais¹⁶⁵¹. Vienas darbščiausių P. Dielininkaičio studentų C. Surdokas buvo iškeltas į atsakingas pareigas LKDS, „Pavasario“ federacijoje, KVC¹⁶⁵². Aktyviai jaunieji veikė „Pavasario“ federacijoje.

Kitas svarbus jaunosios kartos rengimo kanalas – „Šatrijos“ draugija. Tai nestebina, nes daugelis jaunųjų katalikų patys priklausė „Šatrijai“, daug dėmesio skyrė literatūrai. Svarbiu įrankiu naujam katalikiškam elitui parengti draugija tapo ir dėl tamprių ryšių su gimnazijų mokiniais, kuriuos gimnazijų kapelionai ir ateitininkijos vadovai „kažkuria prasme agituodavo, kad eitų studijuoti“. To dėka „Šatrijos“ draugija turėjo rezervą, t.y., kiekvienais metais žinota „kad papildymas ateis 10 - 12 [...] žmonių“¹⁶⁵³. Neatsitiktinai po ilgoko sąstingio laikotarpio būtent 1937 m., „Šatrija“ suaktyvėja¹⁶⁵⁴. Tai susiję su 1937 – 1939 m. į VDU įstojusiu jaunųjų literatų, poetų, susitelkusių į grupę (K. Bradūnas, V. Mačernis, B. Krivickas, M. Indriliūnas, Eugenijus Matuzevičius, Paulius Jurkus) ir pasiryžusių sąmoningai oponuoti tuometinei vyresniajai (po jaunųjų katalikų kartos sekusiai) literatūrinei kartai, veikla¹⁶⁵⁵. Vėliau jų susibūrimas (ar subūrimas J. Girniaus pastangomis) į „Žemės“ rinkinį, nulėmė susiformavimą vadinamojo žemininkų meninio stiliaus, įsitvirtinusio lietuvių literatūroje (ypač išėivijoje), palaikomo ir propaguojamo ir jaunųjų katalikų (pokaryje - frontininkų)¹⁶⁵⁶. Tokia svarbi frontininkų kultūrinė institucija kaip „Aidai“ taip pat buvo ir jaunosios kartos iniciatyvos vaisius¹⁶⁵⁷. Šios kartos „Šatrijos“ pasaulėžiūroje dominavo katalikybės ir pagonybės sintezės paieškos, jos pagrindu formuojant būsimąją tautos pasaulėžiūrą¹⁶⁵⁸. Šatrijiečių tautiškumo manifestacijų nevaržė religiniai ir ideologiniai barjerai¹⁶⁵⁹. Tradicinės katalikiškosios tapatybės žymų susilpnėjimą liudija ir Vilniaus „Šatrijos“ draugijos globa iš Putino, nutraukusio ryšius su oficialiąja Bažnyčia, pusės¹⁶⁶⁰. Tai buvo karta, kuri peržengė jaunųjų

¹⁶⁵¹ K. Viltrakytė išrinkta į CV (Darbininkų dienos Kaune: darbingas ir gyvas L. K. D. S. suvažiavimas // Darbininkas. 1936 m. gegužės 16 d., Nr. 20, p. 1). „Darbininką“ redagavo Juozas Gražys, C. Surdokas (*Alekna V.* Katalikų periodinė spauda // Tėvynės sargas. 1992, Nr. 1 – 2, p. 60).

¹⁶⁵² Cezario Surdoko laiškas V. Vaitiekūnui (1953 m. rugsėjo 2 d. // LII RS, f. 54 – 739).

¹⁶⁵³ *Jakaitė D.* „Šatrijos“ draugija lietuvių literatūros istorijoje, p. 47.

¹⁶⁵⁴ *Ibid.*, p. 60.

¹⁶⁵⁵ Šis „šešetukas“, o taip pat A. Strabulis perėmė vadovavimą „Šatrijai“ į savo rankas (Iš Kauno Šatrijos gyvenimo // Studentų dienos. 1940 m. gegužės 10 d., p. 8; Nauja Kauno Šatrijos valdyba // Studentų dienos. 1940 m. birželio 15 d., p. 8).

¹⁶⁵⁶ Girnius J. Žmogaus prasmės žemėje poezija // *Bradūnas K.* (red.). Žemė: naujosios lietuvių poezijos antologija. Vilnius: Vyturys, 1991, p. 9; *Bradūnas K.* Pirmas susitikimas su Vytautu Mačerniu ir studentiškos dienos Kaune (puoštelis atsiminimų, 25 metams nuo poeto mirties praėjus // *Ateitis*. 1969, Nr. 8, p. 230. Apie žemininkų – lankininkų kartos genezę daugiau žr.: *Balsevičiūtė V.* Vytautas Mačernis ir jo karta. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 16 - 29.

¹⁶⁵⁷ K. Bradūnas, dirbdamas „Aidų“ redaktoriumi, „turėjo tvirtą kolektyvinį užnugarį iš Antano Maceinos, Zenono Ivinskio, Juozo Girniaus ir Jono Griniaus“ (*Andriekus L.* „Aidams“ įžengiant į keturiasdešimtuosius metus // *Aidai*, 1975, Nr. 1, p. 2;). Redakciniame kolektyve - ir B. Brazdžionis bei K. Pakštas (*ibid.*, p. 3).

¹⁶⁵⁸ „Mums rūpėjo [...] iš senosios lietuviškos pasaulėžiūros daryti junginį su Europos poezijos pasiektais laimėjimais, ir net iš mūsų senosios pagoniškosios dar pasaulėžiūros sąlyčio su krikščionybe“ (Žemininkų išauginta egzodo literatūra: pokalbis su K. Bradūnu // *Santara*. 1991, ruduo, p. 106).

¹⁶⁵⁹ „Šatrijos“ šventėje pas kun. Milžiną (Nikodemą Švogžlį) dalyvavo ir studentės neolituanės (Graži vienybės šventė // *XX amžius*. 1938 m. gegužės 27 d., p. 8).

¹⁶⁶⁰ Putinas laikė save religiniu indiferentu (*Kosteivičiūtė I.* Poeto ir mąstytojo keliu, p. 9). Vilniuje apie jį susibūrė šatrijiečiai K. Bradūnas, E. Matuzevičius, V. Mačernis, B. Krivickas, M. Indriliūnas,

katalikų siaurąją prasme ir J. Keliuočio konfliktus ir su kuria savo ruožtu J. Keliuotis taip pat nekonfliktavo¹⁶⁶¹. Jaunieji šatrijiečiai aktyviai dalyvavo intensyviame literatūriniame gyvenime (įtraukusiame ir nesiangažavusius literatūrai), turėjusiame ir nemažą visuomeninį atgarsį. Netiesiogiai jį įrodo itin stiprus šatrijietiškas solidarumas (išlikęs ir po karo): glaudžiai bendradarbiauta su buvusiais „Šatrijos“ nariais, tapusiais žymiais visuomenės veikėjais, savo ruožtu padėjusiais jauniesiems „įsijungti į tą didelį literatūros bei spaudos darbą, kurį katalikuose varo „Šatrija““¹⁶⁶².

Jaunųjų katalikų parengta karta buvo iškelta į vadovaujančius postus SAS ir kituose studentų ateitininkų padaliniuose¹⁶⁶³. Ypač „Gajos“ ir „Grandies“ korporacijos pasižymėjo stipria jaunakatalikiška savimone. Karo metais jos buvo paveikiausios frontininkų ideologijai¹⁶⁶⁴. Iš jaunųjų katalikų išugdytų „Grandies“ valdybos narių 1939 – 1940 m. minėtini P. Narutis, Antanas Šapalas, Jonas Boruta, Albertas Sušinskas, P. Rimša¹⁶⁶⁵, kurie suvaidino svarbų vaidmenį antisovietiniame pasipriešinime 1940 – 1941 m. Tradiciškai krikdemiškos orientacijos „Vytauto“ klubas 1938 – 1940 m. išugdė ne vieną žymų JKS ir LF veikėją¹⁶⁶⁶. JKS simpatizuojantys studentai atstovaudavo ateitininkus studentų atstovybėse¹⁶⁶⁷. Studentai vadovavo MAS¹⁶⁶⁸. Radikaliai už tautinį solidarumą „Studentų dienose“ pasisakydavo Česlovas Grincevičius, B. Kazlauskas, V. Mačernis, A. Mažiulis, J. Senauskas, B. Stasiukaitis, A. Strabulis, K. Bradūnas, J. Būtėnas, E. Matuzevičius ir daugelis kitų.

„Šatrijos“, Socialinio klubo, Tarpkorporacinio studentų visuomenininkų būrelio, bendravimo su dėstytojais, studentų ateitininkų sąjungų ir korporacijų išugdytas elitinis katalikų jaunimas telkėsi visų pirma katalikų periodinių leidinių („XX amžiaus“, „Židinio“, NR, „Studentų dienų“, „Mūsų laikraščio“, „Ateities“ ir kt.) redakcijose, administracijose, leidyklose, kur dirbo redaktorais, žurnalistais, korespondentais, administracijos tarnautojais, techniniais darbuotojais¹⁶⁶⁹. Didžiausią vaidmenį vaidino „XX amžiaus“ vadinamosios techninės redakcijos ir administracijos darbuotojai.

Čipkus (Alfonsas Nyka – Niliūnas) ir kiti (*Zaborskaitė V. Vincas Mykolaitis – Putinas ir krikščioniškosios kultūros kryptis Lietuvoje // Naujasis židinys. 1991, Nr. 2, p. 33*).

¹⁶⁶¹ J. Keliuočio laiškas B. Brazdžioniui (1969 m. spalio 28 d.) // LYA, f. K-1, ap. 45, b. 373, t. 2, l. 4.

¹⁶⁶² „Šatrijos“ initium semestri // XX amžius. 1938 m. spalio 18 d., p. 8.

¹⁶⁶³ SAS pirmininkai: P. Polteraitis (1938 m.), Jonas Valantiejus (1937 – 1938 m.), Vincas Šmulkstys (1938 – 1939 m.), Vincas Jasiukevičius (1939 – 1940 m.), Pilypas Narutis (1940 – 1941 m.) (*Narutis P. Tautos sukilimas...*, p. 57). 1939 m. visos SAS pirmininku išrinktas A. Marčiulynas (*Alekna V. Vytauto klubas...*, p. 74). „Studentų dienų“ redaktorius - P. Rimkūnas („Studentų dienų“ vakaras – koncertas // Studentų dienos. 1940 m. balandžio 23 d., p. 8).

¹⁶⁶⁴ A. Maceina „Gajos“ ir „Grandies“ nariams skaitė paskaitas (Antano Bieliūno apklausos protokolas (1946 m. liepos 4 d.) // LYA, f. K-1, ap. 58, b. Nr. 27371/3, l. 136), pasikalbėjimams vadovavo taip pat J. Girmius, J. Ambrazevičius (ibid., l. 137).

¹⁶⁶⁵ *Narutis P. Tautos sukilimas*, p. 58. Korporacijos „Grandis“ raštas klubo „Vytautas“ valdybai (1940 m. vasario 2 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 373, l. 45; Korporacijos „Grandis“ raštas korporacijos „Gaja“ valdybai (1938 m. kovo 6 d.) // LCVA, f. 564, ap. 3, b. 212, l. 3.

¹⁶⁶⁶ „Vytauto“ klubo nariais buvo P. Kiela (*Alekna V. Vytauto klubas...*, p. 106), Vincas Natkevičius (ibid., p. 118), S. Selėnas (ibid., p. 128), C. Surdokas (ibid., p. 133).

¹⁶⁶⁷ *Vingius A. Nauja VDU Studentų Atstovybė // Studentų dienos. 1940 m. birželio 1 d.*, p. 6.

¹⁶⁶⁸ MAS CV pirmininkais buvo V. Jasiukevičius, B. Stasiukaitis, A. Briedelis, V. Natkus – Natkevičius (*Narutis P. Tautos sukilimas...*, p. 73).

¹⁶⁶⁹ „Ateitį“ redagavo jaunoji „Šatrijos“ karta - K. Bradūnas, B. Krivickas, E. Matuzevičius (Ateitis // Lietuvių enciklopedija, 1953, T. 1, p. 343). A. Strabulis dirbo „Židinio“ techniniu redaktoriumi (*Ruzgas A. Antinacinio pagrindžio leidinių redaktorius // Į laisvę. 2003, Nr. 143, p. 21*).

Nors kai kurie iš jų (P. Kupčiūnas, A. Pauliukonis, V. Rygertas, A. Daugirdas, J. R. Valaitis) buvo jaunųjų katalikų amžiaus, tačiau vis dėlto jie buvo jų surasti ir pakviesti, taigi - JKS darbo vaisius. Redakcinis kolektyvas buvo papildomas jų parengtais studentais (S. Sėlenas, P. Ažuolas)¹⁶⁷⁰. Tai buvo labiausiai išsilavinusi, geriausiai politinėje situacijoje besiorientavusi katalikų visuomenės dalis. Bene įtakingiausias iš jų - J. Būtėnas, artimai susijęs su JKS ir LF lyderiais¹⁶⁷¹, nuo 1936 m. dirbęs „XX amžiaus“ redakcijoje, ten pakviestas J. Ambrazevičiaus. Buvo žinomas kaip puikus tarptautinių santykių apžvalgininkas: rašė politines apžvalgas „XX amžiuje“, „Mūsų laikraštyje“, taip pat „Studentų dienoje“¹⁶⁷². Siūstas studijuoti politikos mokslų į Prancūziją¹⁶⁷³. Palaikė ryšius, susijusius su jo veikla „XX amžiuje“, studentų korporacijose, ateitininkų chore su daugeliu ateitininkų veikėjų (Č. Grincevičiumi, K. Ambrozaičiu, P. Jurkumi, K. Bauba, A. Damušiu, J. R. Valaičiu ir kt.)¹⁶⁷⁴, vienokiu ar kitokiu būdu vėliau įsijungusiais į antisovietinį pasipriešinimą. J. Būtėnas savu buvo laikomas ir „Židinyje“: artima draugystė jį siejo su „Židinio“ administratoriumi Jonu Virbicku¹⁶⁷⁵, vienu iš jaunosios kartos lyderių, studentų ateitininkų veikėjų, vienu pirmųjų „Į Laisvę“ redaktorių¹⁶⁷⁶, taip pat artimu J. Ambrazevičiui. J. Virbickas gerbė J. Būtėno išmanymą aukštosios politikos sferose, laikė jį autoritetu: „Židinio“ redakcijoje dažnai pristatydavo I. Skrupskelio ir J. Būtėno nuomones¹⁶⁷⁷. Svarbia jaunosios kartos figūra buvo su J. Būtėnu ryšius palaikęs „Židinio“ redakcijos narys žurnalistas A. Strabulis (redakcijoje nuo 1939 m.¹⁶⁷⁸). Su „Židiniu“ susijęs M. Indriliūnas lietuvių tautos problemas analizavo plačiame filosofiniame - teologiniame kontekste¹⁶⁷⁹. Jaunosios kartos idealais gyveno Č. Grincevičius, Juozas Lingys¹⁶⁸⁰.

Jaunosios kartos veikėjai itin rūpinosi kultūros masiniu skleidimu liaudyje, kaimo kultūriniu¹⁶⁸¹. Šiuo požiūriu reikšmingą vaidmenį atliko Veterinarijos akademijos studentas, tačiau priklausęs ir „Šatrijai“ bei „Gajos“ korporacijai - Petras Gailiūnas, parengęs ištisą katalikų veikimo

¹⁶⁷⁰ Iš laikraštinių gyvenimo // XX amžius. 1940 m. gegužės 15 d., p. 9; Iš Vilniaus Šatrijos veikimo // Studentų dienos. 1940 m. birželio 1 d., p. 1.

¹⁶⁷¹ *Kazilionytė V.* Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai, p. 33, 76. Būtėno pusbrolis - S. A. Bačkis (ibid., p. 79).

¹⁶⁷² 1939 – 1940 m. gausu jo parengtų politinių komentarų – išaiškinta apie 40 (ibid., p. 41).

¹⁶⁷³ Ibid., p. 39.

¹⁶⁷⁴ K. Ambrozaičio, P. Jurkaus, A. Damušio ir kitų atsiminimai (*Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parsiskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2008, p. 171 – 383).

¹⁶⁷⁵ *Strabulis A.* Julijonas Būtėnas ir antinacinė rezistencija // *Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parsiskrido..., p. 232; Tarnauti Lietuvos tautinei kultūrai: pokalbis su Juozu Poviloniu // *Naujasis židinys.* 1991, Nr. 3, p. 41 – 42.

¹⁶⁷⁶ *Strabulis A.* Julijonas Būtėnas ir antinacinė rezistencija, p. 233. Greta A. Strabulio ir K. Baubos J. Virbickas (Verbickas) laikytas vienu geriausių žurnalistų (ibid.).

¹⁶⁷⁷ *Gruzdas J.* Ir šiandien jis atšildytų tėvynės meilę // *Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parsiskrido..., p. 181. „Politinių užkulisų žinovu“ jį laikė ir A. Strabulis (*Strabulis A.* Julijonas Būtėnas ir antinacinė rezistencija, p. 239). Tačiau ir pats J. Virbickas buvo „gerai informuotas apie Kauno visuomenės ir valdžios nuotaikas bei užkulisius“ (ibid., p. 232).

¹⁶⁷⁸ *Strabulis A.* Ir profesoriaus, ir gimnazistams // *Naujoji Romuva.* 1995, Nr. 5 (500), p. 58.

¹⁶⁷⁹ Be kita ko rėmėsi N. Berdiajevu, teigdamas, kad „senoji krikščionybės forma buvo Petro dvasioje“, o „naujoji, tobulesnė krikščionybės forma“ bus pagrįsta Jono dvasia (*Indriliūnas M.* Mūsų laikai ir krikščionybė // *Ateitis.* 1939 – 1940, Nr. 1, p. 76).

¹⁶⁸⁰ Juozo Lingio laiškas Bernardui Brazdžioniui (1964 m. spalio 28 d.) // VUB RS, f. 247 – 1078, l. 1v.

¹⁶⁸¹ *Indriliūnas M.* Studentų vargai ir inteligentijos grįžimo į kaimą perspektyvos // *Studentų dienos.* 1940 m. birželio 15 d., p. 4; *Matuzevičius E.* Knygos kelias į Lietuvos liaudį (liaudies kultūros fondo uždaviniai) // XX amžius. 1940 m. birželio 27 d., p. 3.

politinių ir socialinių reformų vykdymo laikotarpiu programą¹⁶⁸². Sovietinės okupacijos pradžioje savo publicistinėje veikloje, o taip pat atlikdamas „Mūsų laikraščio“ redaktoriaus darbą akcentavo kultūros prieinamumo liaudžiai svarbą¹⁶⁸³. Vokiečių okupacijos metais iš esmės tie patys žmonės – ateitininkų elitas - pasisakė už stambiosios privačios nuosavybės panaikinimą¹⁶⁸⁴. Demonstruotas radikalus antiburžuaziškumas moralės, papročių srityje, socialinių grupių tarpusavio santykiuose: „lai tiesa ir vienybė klestės – be šuniukų, protekcijų, balių“ augs šviesi tautos ateitis¹⁶⁸⁵. Jaunųjų katalikų parengtos kartos laicistiškumas, indiferentiškumas – kas ypač buvo būdinga Vilniaus studentams¹⁶⁸⁶ - palengvino ryšius su kitas ideologijas išpažįstančiais ir neabejotinai prisidėjo prie tautinio solidarumo stiprinimo studentijoje. Pav. studentų prisidėjimas prie nukreipto prieš tautininkų valdžią streiko 1938 m. gruodžio mėn.¹⁶⁸⁷, o 1939 m. kovo mėn. parama Patriotinio fronto idėjai (akademinių skyriaus steigimo proga susirinkime dalyvavo apie 3000 studentų)¹⁶⁸⁸ buvo ir JKS parengtos kartos pastangų vaisius.

Jaunųjų katalikų rengtas naujasis katalikų elitas buvo ruošiamas priimti atsakomybę už tautos ateitį. Šie jauni žmonės itin gerai orientavosi geopolitinėje situacijoje. 1939 – 1940 m. jie suvokė, kad Lietuvos nepriklausomybei gresia didelis pavojus¹⁶⁸⁹, kad reikia rengtis kovai už jos atstatymą okupacijos sąlygomis. Kai kurie iš jų mokėsi karo meno, atsižvelgiant į didelę Lietuvos okupacijos tikimybę¹⁶⁹⁰. Moksleiviją jie ragino rengtis nepriklausomybės gynimui ginklu¹⁶⁹¹, kartu pabrėžiant tautinio sąmoningumo stiprinimo kultūrinėmis priemonėmis reikalą. Studentai medikai pagal B. Stasiukaičio, J. Reinio ir kt. medikų ateitininkų planą dar gegužės mėn. sudarė lauko chirurgijai būtinų vaistų atsargas būsimajam pasipriešinimui okupacijos sąlygomis¹⁶⁹². „Židinio“ redakcijos kolektyvo antisovietinį nusiteikimą gerai charakterizuoja Visuomeninio darbo vadybos

¹⁶⁸² Pasisakė už greitesnį socialinio klausimo sprendimą, „sąmoningos katalikybės“ ugdymą, KA planingą išvystymą, „dvasios reformą“. Siūlė reformuoti studentų ateitininkų organizacinį gyvenimą, įsteigiant tarybą, kuri palaikytų glaudžius ryšius su KVC ir katalikų veikėjais (*Gailiūnas P. Žvilgsnis į ateitį // Studentų dienos. 1940 m. birželio 1 d., p. 3*).

¹⁶⁸³ *Gailiūnas P. Knyga liaudžiai // XX amžius. 1940 m. birželio 22 d., p. 7; ibid. Menas visiems: kaimo teatrai ir jų repertuaras // XX amžius. 1940 m. birželio 28 d., p. 4. Matant redaktorius P. Gailiūno „paraudonavimą“ baimintasi, kad jis „nepradėtų rašyti prieš pačius kunigus“ (VSD biuletenis Nr. 206 (1940 m. liepos 13 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 754).*

¹⁶⁸⁴ Kaltinamojo Vlodo Šimkūno apklausos protokolas (1945 m. spalio 20 d.) // LYA, f. K-1, ap. 8, b. 18, l. 131.

¹⁶⁸⁵ *Matuzevičius E. Mūsų credo // Studentų dienos. 1940 m. kovo 1 d., p. 1.*

¹⁶⁸⁶ Ypač Vilniaus „Gajos“ atšakai (*Kisielius P. Vilniaus gajininkų veikla // Gaja: ateitininkų medikų korporacija, Chicago: Ateitininkų medikų korporacija „Gaja“, 2005, p. 143*).

¹⁶⁸⁷ *Prapuolenis L. Lietuvių studentijos Žygis: lietuviškoji studentija aktyvizmo kovą tęsia toliau // Bendras žygis. 1939 m. sausio 8 d., p. 19.*

¹⁶⁸⁸ Akademiniis jaunimas realiai vykdo vienybę: Universitete įsteigtas pirmas patriotinio fronto skyrius // XX amžius. 1939 m. kovo 30 d., p. 4.

¹⁶⁸⁹ 1939 – 1940 m. Julijonas Būtėnas atvirai „Židinio“ redakcijos „kompanijai“ komentavo užuominas apie „Vokietijos ir Rusijos planus pasidalyti Lietuvą“ (*Kazilionytė V. Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai, p. 45*).

¹⁶⁹⁰ Tikėtina, kad J. Būtėnas J. Virbicko pakviestas „priklausė keliolikos vyrų būreliui, „kurį apmokė vienas gen. štabo karininkas ir kriminalinės policijos specialistas“ – ruošė okupacijos metui“ (*Kazilionytė V. Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai, p. 45*).

¹⁶⁹¹ „[...] mes jėga ginsime savo laisvę. Savo teises ryšimės ginti ir tada, jeigu jėgų santykis ir aiškiai bylotų mūsų nenaudai“ (*Krivickas B. Moksleivija nepriklausomybės apsaugojimo ir stiprinimo darbe // Ateitis. 1937 – 1938, Nr. 5- 6, p. 787*).

¹⁶⁹² *A. Mž. [Antanas Mažiulis]. 1941 birželio sukilimas // Lietuvių enciklopedija, 1963, T. 29, p. 166 – 179.*

atliktų cenzūrinių braukymų nagrinėjimai, vadovaujant J. Virbickui ir kartais padedant J. Būtėnui: ketureilius, adresuotus sovietams, L. Girai, P. Cvirikai, sudėdavo B. Krivickas, talkinant K. Umbrasui, M. Indriliūnui, priduriant ir V. Mačerniui¹⁶⁹³.

Jaunųjų katalikų parengta karta ypač didelį vaidmenį suvaidino 1941 m. birželio sukilime, Laikinosios vyriausybės atkurtoje administracijoje, taip pat antinaciniame pasipriešinime: buvo įtraukta į vadovujančias organizacines ir karines LAF ir LF struktūras karo metais, dalyvaudavo svarbiuose Fronto vadovų pasitarimuose¹⁶⁹⁴, organizavo LF spaudos leidimą ir jam vadovavo¹⁶⁹⁵, tapo ūkinių organizacijų vadovais¹⁶⁹⁶. Tačiau jų pasipriešinimas buvo grindžiamas ankstesne jaunųjų katalikų taktika: atvirai nekovoti prieš galingesnę priešą, nevengti maskavimosi, naudoti priešui priimtina retoriką, slapta formuojant pasipriešinimo karkasą, kuris būtų panaudotas optimaliausiomis sąlygomis¹⁶⁹⁷. Pav. J. Būtėnas jau įvykus okupacijai sutiko toliau dirbti „XX amžiuje“, tikėdamasis, kad dar galima šį tą išgelbėti, o po karo buvo linkęs patarti Lietuvos partizanams legalizuotis, o esant galimybei infiltruotis net į Komunistų partiją¹⁶⁹⁸.

Apibendrinant konstatuotina, kad įtakodami jaunąją kartą per studijas aukštosiose mokyklose, socialinį darbą, per „Šatrijos“ draugiją ir kitais būdais jaunieji katalikai parengė sau pamainą, kuri reikšmingai pasireiškė jau iki 1940 m. kultūriniam ir visuomeniniam gyvenimui, daug prisidėjo organizuojant antisovietinį ir antinacinį pasipriešinimą ir aktyviai veikė išeivijoje, realizuojant JKS (LF) idėjas.

6. 3. JKS įtaka katalikų pasaulėžiūrinėse grupėse

Esminis ideologinis momentas, būdingiausias JKS ir labiausiai palengvinęs sąjūdžio išsiplėtimą, jo įtakos išaugimą visuomenėje, buvo tradicinio katalikiškojo ekskliuzyvumo atsisakymas. Tai atvėrė jauniems katalikams duris į pačius įvairiausių lietuvių visuomenės sluoksnius: JKS nusidriekė toli už katalikų stovyklos (ar tiksliau KA stovyklos) ribų, juo labiau, kad dėl katalikybės interpretacijų įvairovės kone kiekviena ideologinė grupė galėjo viena ar kita prasme tapatintis su katalikybe, o ypač laimėti siekiančios grupės, kurios pabrėžtinai stengdavosi susieti tautinius ir religinius (katalikiškuosius) motyvus¹⁶⁹⁹. Tokiu sinkretiškumu pasižymėjo Darbo jaunimo sąjungos ideologija ir praktinis veikimas. Jau buvo minėta, kad K. Ambrozaitis, būdamas aktyviausiu kovotoju už Bažnyčios teises, pasireiškė kaip antiklerikalas, transcendentišku

¹⁶⁹³ Kazilionytė V. Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai, p. 45.

¹⁶⁹⁴ Bloznelis M. Lietuvių frontas, p. 56 – 57, 263. 1943 m. spalio mėn. įvykusiame LF vadovų pasitarime dalyvavo J. Virbickas, P. Gailiūnas (Išrašas iš Mato Martinaičio apklausos protokolo (1953 m. kovo 24 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 8, b. 118, l. 266).

¹⁶⁹⁵ „Į Laisvę“ leidusios Spaudos žodžio bendrovės savininkai buvo ir J. Būtėnas, K. Bauba (Bloznelis M. Lietuvių frontas, p. 78). Spaudos leidėjais buvo ir V. Natkevičius, A. Strabulis, J. Virbickas (ibid., p. 81).

¹⁶⁹⁶ Pav. Aleksandras Bendinskas tapo „Paramos“ duonos fabriko direktoriumi (Bloznelis M. Lietuvių frontas, p. 77).

¹⁶⁹⁷ Taip veikė pav. LF: „Lietuvių frontas buvo kuriamas kaip slaptas sąjūdis, kurio veiklos konfidencialumas buvo viena iš esminių veiklos sąlygų“ (Bloznelis M. Lietuvių frontas, p. 53).

¹⁶⁹⁸ Ambrozaitis K. Mano pažintis su Julijonu Būtėnu // Kazilionytė V. (sud.). Sakalai parskrido..., p. 257.

¹⁶⁹⁹ Šauklis V. Aušros Vartai – mūsų religinė bazė: Kristaus Karaliaus šventė – tautinė Lietuvos šventė // Šaltinis. 1939, Nr. 45, p. 824.

paliekantis antrame plane. Katalikiškumą demonstravo „Jaunosios Lietuvos“ sąjunga¹⁷⁰⁰. Gen. Vladas Nagevičius, veikęs indiferentiškoje katalikybei terpėje ir žinomas savo tautiniu angažuotumu, kartu buvo „nuoširdus M. A. bičiulis“¹⁷⁰¹. Pasaulėžiūrinių darinių ideologiniai postulatai lengvai galėjo būti perinterpretuojami, siekiant politinių tikslų.

Toks katalikybės sampratos įvairumas apsunkina JKS ribų, dydžio ir įtakos nustatymą. Juk to meto sąlygomis, jei tik buvo pripažįstamas tautinio solidarumo būtinumas, tautos modelis su teigiamu katalikiškojo paveldo vertinimu, su tokiais asmenimis buvo bendradarbiaujama, jie tapdavo tam tikra prasme JKS dalimi (neatsitiktinai nacių okupacijos metais JKS veikė Lietuvių fronto vardu). Be to, jaunųjų katalikų didžiulė didžiulė įtaka visuomenei rėmėsi tuo, kad lietuvių tauta in toto buvo tikinti į Dievą visuomenė, kuri laikėsi nerašyto pasaulėžiūrinio susitarimo: yra asmeninis Dievas, pomirtinis gyvenimas arba bent jau reiškiniai, nepaaiškinami mokslu ir todėl verčiantys pripažinti pomirtinio gyvenimo bei sielos egzistavimo galimybę ir suponuojantys bent minimalią pagarbą dvasininkams, kaip tarpininkams tarp šio ir anapusinio pasaulio; reikia laikytis krikščioniškosios moralės; katalikiškasis kultūrinis paveldas yra mūsų tautos praeities palikimas, todėl saugotinas. Tokiu būdu vos ne visa lietuvių visuomenė tarpukaryje gali būti traktuotina kaip katalikų visuomenė¹⁷⁰², tačiau skirtinga prasme: galėjo būti tradicinės katalikybės, KA ir tautininkiškosios katalikybės modeliai. Jaunieji katalikai, kaip jau minėta, save siejo su KA.

KA tipo katalikybės vietą ir vaidmenį visuomenėje galėtų apibūdinti svarbiausių KVC priklausančių organizacijų (jų 1938 m. buvo 23)¹⁷⁰³ narių skaičius. Manoma, kad būta 800 000 – 1 000 000 asmenų, susijusių su viena ar kelioms katalikiškomis organizacijomis¹⁷⁰⁴. „Pavasario“ federacija 1940 m turėjo daugiau kaip 90 000, Angelo sargo vaikų draugija - 60 000 narių, Lietuvių katalikų moterų draugija – 42 000 (1940 m.), Lietuvos katalikų vyrų sąjunga – 15 000, LKDS – apie 8000, MAS – 11 000¹⁷⁰⁵ ir t.t.

Tai oficialūs, iš Bažnyčios aplinkos paimti, duomenys. Pasiremdami įvairiais kitais šaltiniais, bandysime įvertinti kiek tokie duomenys yra patikimi ir taip nustatyti kokia katalikų visuomenės dalimi galėjo disponuoti KA ir konkrečiai JKS. Paanalizuosime veiksnius, įtakojusius duomenis apie organizacijų ar reiškinų dydį, jų atspindėjimą įvairių institucijų dokumentuose. Vienas iš tokių veiksnių – dvasininkijos interesai, jų neretas autoritariškumas¹⁷⁰⁶. Galime pastebėti, jog nemaža dalimi atvejų KA organizacijos buvo steigiamos iš viršaus, kunigų nurodymu, jiems

¹⁷⁰⁰ „Jaunojoje kartoje“ reguliariai pasirodydavo tradicinę katalikybės doktriną perteikiantys straipsniai (*Laukų Lelija*. Melskimės už mirusius // Jaunoji karta. 1938, Nr. 43, p. 872 – 873).

¹⁷⁰¹ *Krištanavičius B.* Jėzuitai nepriklausomoje Lietuvoje // *Laiškai lietuviams*. 1975, Nr. 1, p. 14

¹⁷⁰² 1940 m. 94% lietuvių buvo katalikai (*Trimakas R.* Pilietinis ir religinis tautiškumas, p. 71).

¹⁷⁰³ *Ališauskas V.* (sud.) Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius: Aidai, 2006, p. 398.

¹⁷⁰⁴ *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje, p. 281.

¹⁷⁰⁵ Duomenys apie organizacijų dydį paimti iš: *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika, p. 41; *Ališauskas V.* (sud.) Krikščionybės Lietuvoje istorija, p. 397; *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje, p. 284, 285; *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai, p. 308.

¹⁷⁰⁶ Pastebima, kad „klebono asmuo absorbavęs visą parapijinį veikimą“, ne vienas klebonas savo parapijoje yra tikras „imperatorius“ (*Šablinskis A.* Kūrybinis katalikų veikimas, p. 12). Kunigo didžiulės įtakos valstiečiams šaltinių užčiuopė sovietiniai analitikai: valstiečiai tikėjo, kad kunigas „[...] disponuoja neįsivaizduojama mistine galia, kurios pagalba sujungia žmogų su Dievu“ (Medžiaga apie katalikų dvasininkiją ir katalikų politines organizacijas Lietuvoje (1905 – 1945 m.) // *LYA*, f. 3377, ap. 58, b. 172, l. 6v – 7).

sukviečiant būsimus jų narius į susirinkimus ir spaudžiant juos įsirašyti į organizacijas. Apie tai kalba patys vyskupai¹⁷⁰⁷. Būta faktų kai kunigai versdavo savo parapijiečius prenumeruoti katalikiškus laikraščius (jie laikyti katalikiškumo kriterijumi)¹⁷⁰⁸. Iki 1926 m. svarbiu organizacijų gyvybingumą lemiančiu veiksniu buvo galimybė gauti finansinę paramą iš vyriausybės. Dėl vyrų nutolimo nuo Bažnyčios daugelio katalikiškų organizacijų nariais daugiausia buvo moterys, vaikai, senyvo amžiaus žmonės¹⁷⁰⁹, o to meto dar tradicinėje visuomenėje tokios organizacijos negalėjo būti labai įtakingos. Tikrasis organizacijų narių skaičius neretai buvo slepiamas duomenis pateikiant organizacijų centriniams organams, vengiant mokėti mokesčius, ir, atvirksčiai, valstybei buvo rekomenduojama pateikti melagingas žinias, padauginant organizacijų narių skaičių¹⁷¹⁰. Be to, skirtingose organizacijose dažnai dalyvaudavo tie patys žmonės, todėl tikrasis priklausančiųjų KA organizacijų aktyvui skaičius nebuvo didelis. Į katalikiškas organizacijas buvo vengiama įsirašyti, bijantis pajuokimo dėl savo pamaldumo¹⁷¹¹. Nestojama į organizacijas neretai buvo ir dėlto, kad jų vadovybės savo praktinėje veikloje diskredituodavo išpažįstamas vertybes. Be to, priklausantys organizacijoms arba dalyvaujantys religinėse praktikose dažnai neteikdavo tam tokios reikšmės, kokią norėjo joms suteikti tų organizacijų vadovai ar religinių praktikų organizatoriai ir vykdytojai. Pav. šv. Mišios jų dalyvių galėjo būti laikomos laisvalaikio praleidimo forma - „religiniais spektakliais“ - teikiančiais estetinį ir moralinį pasitenkinimą¹⁷¹².

Buvo pripažįstama, kad KA organizacijų narių sąmoningumas žemas. KA neretai veikė tik popieriuje, pro forma. Anot A. Maceinos „pasauliečių apaštalavimo idealas Lietuvoje virto kažkokia netikrove, kažkokiu popieriniu dalyku, kuris, tiesa, buvo paskelbtas, bet kurio esmės niekas nesuprato ir todėl nevykdė“¹⁷¹³. Motyvais stoti į KA organizacijas neretai būdavo gražios uniformos, ekskursijos, pasilinksminimai, sportas, gegužinės, o ne katalikiški įsitikinimai¹⁷¹⁴. 1926 m. F.

¹⁷⁰⁷ „Tiesą pasakius, jų [organizacijų] tėra tik įvairūs vardai, dalyvauja gi jose vis tie patys, kunigo balsui palankesni, žmonės“ (Vysk. J. Staugaitis. Konferencijos kunigų rekolekcijoms, IV Konferencija (naujieji pastoracijos būdai) // Tiesos kelias. 1926, Nr. 12, p. 290).

¹⁷⁰⁸ „[...] iš sakyklų šaukiama, kas neišsirašys „Mūsų Laikraščio“ ir skaitys „Mūsų Rytojų“, tas visiškai nebe katalikas [...]“ (Marius K. Apie 85 procentus // Lietuvos aidas. 1931 m. vasario 20 d., Nr. 41, p. 3).

¹⁷⁰⁹ Vikaviškio rajonas skaičiais (1938 m.): Vyrų sąjungoje - 1964 nariai, Moterų draugijoje - 6904 nariai, pavasarininkų vyrų - 2005 nariai, pavasarininkių - 3475 narės, jaunesniųjų - 1500 nariai (KVC Vilkiškio rajono valdybos aplinkraštis Nr. 1 KVC skyrių valdyboms (1939 m. vasario 13 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 110, l. 19). Vikaviškio parapijoje iš 8000 gyventojų daugiau kaip 800 neatlikdavo išpažinties, o apie 10% vyrų - nepraktikuojantys (Vyrams įsidėmėtina // Pavasaris. 1936, Nr. 6, p. 128).

¹⁷¹⁰ Sandarbininko „Andziulaitis“ pranešimas (1932 m. sausio 4 d.) // LCVA, f. 378, ap. 3, b. 1533, l. 550v.

¹⁷¹¹ Jaunimas bijo būti laikomi davatkomis, klerikalais, zakristijonais, muzikais (Šukis K. Kodėl jaunimas nesijungia į draugijas // Pavasaris. 1937, Nr. 8 - 9, p. 117).

¹⁷¹² Brizgys V. Religinis atgimimas ir katalikiškas gyvenimas // Tiesos kelias. 1936, Nr. 2, p. 74. Sąmoningi (tradiciniai) katalikai, kurie „šalinasi nuo visų tų dalykų, kurie tai katalikybei yra priešingi“, „neskaito nekatalikiškų laikraščių“, „žino, kad tiesa yra tik katalikų Bažnyčioje“ (Zasas J. Organizuotų katalikų uždaviniai // Draugija. 1939, Nr. 8, p. 463), nedominavo.

¹⁷¹³ Maceina A. 40 metų sukakties temomis // Maceina A. Raštai, 2008, T. 14, p. 421. Net KVC pavadinimas kaimo gyventojams buvo nesuprantamas (Jucis J. K.V.C. suvienodinimas ir regavimo būdas į daromus priekaištus (1931 m. liepos 10 d.) // LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 73, l. 77).

¹⁷¹⁴ Zasas J. Organizuotų katalikų uždaviniai // Draugija. 1939, Nr. 8, p. 462.

Kemėšio manymu 10% šauktinių nemokėjo persižegnoti¹⁷¹⁵. Bažnyčios vadovybės požiūriu tik pusė Lietuvos mokytojų 1932 m. buvo praktikuojantys¹⁷¹⁶. Dauguma organizacijų narių buvo inertiška masė, kuriai vadovavo negausus aktyvistų skaičius¹⁷¹⁷. Kun. S. Ylos manymu, elito veikimo bazė – 700 000 žmonių¹⁷¹⁸ (t.y. tiek žmonių buvo indoktrinuotųjų, vadinasi neturinčių su katalikybe tokio santykio, kokio norėjo KA vadovybė arba nelaikančių savęs katalikais). Tik siekiama buvo pakelti pavasarininkų skaičių iki 2% visų gyventojų¹⁷¹⁹. Tačiau ir tų nedaugelio pavasarininkų ideologinis susipratimas ir moralinis stovis nebuvo aukštas¹⁷²⁰. Tas pats pasakytina apie Katalikų vyrų sąjungą bei LKDS¹⁷²¹. Gerai informuoto NKVD duomenimis katalikų organizacijos apėmė apie 160 000 žmonių¹⁷²². Patys KVC vadovai ir aktyvistai situaciją taip pat vertino pesimistiškai: jų manymu buvo suorganizuota nuo 6 iki 10% visų lietuvių katalikų¹⁷²³. Taigi, atsižvelgiant į lietuvių skaičių (1942 m. – 2263 tūkstančiai) bei išpažįstančių katalikybę procentą (94%) ir organizuotų katalikų skaičių (6 - 10%), išeitų, jog KA organizacijose dalyvavo nuo 128 iki 212 tūkst lietuvių katalikų. Taigi, galima būtų laikyti NKVD pateikto skaičiaus (apie 160 tūkst.) kaip patikimiausio. O atsižvelgiant į dalyvavimo KA organizacijose laipsnį ir kokybę, galima būtų manyti, kad jaunųjų katalikų norimos katalikybės laikėsi ir ją savo gyvenimo būdu patvirtino apie 100 000 lietuvių katalikų.

Toks būtų pesimistinis (ar realistinis) požiūris į KA organizacijų įtaką lietuvių katalikų visuomenėje. Jį būtina palyginti su tradicinę katalikybę išpažįstančiųjų skaičiumi. Iš dalies tai reikštų ir organizuotų bei neorganizuotų katalikų santykio problemos sprendimą, nes daugelis tradiciškai savo katalikybę išpažįstančių jokioms organizacijoms (ne tik KA, bet religinėms brolijoms (nors organizuotumas labiau sietas su priklausomybe KA organizacijoms)) nepriklausydavo. Aktyviai tradicinę katalikybę išpažįstančių skaičių galima nustatyti pagal atitinkamos spaudos tiražus ir

¹⁷¹⁵ *Kemėšis F.* Katalikų akcija Lietuvoje (referatas, skaitytas Katalikų kongrese 1926 m.) // MAB RS, f. 280 – 13, l. 2.

¹⁷¹⁶ Mokyklose 19% aktyvių katalikų mokytojų, 31,5% praktikuojančių, bet pasyvių (Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje, p. 142).

¹⁷¹⁷ Jaunimą organizuoja „kelios dešimtys kunigų, koks šimtelis studentų, keliolika gydytojų, mokytojų keli advokatai, agronomai, kokia kapa vargonininkų, na, ir šimtai [...] su „aukštu“ pradžios mokyklos diplomu jaunuoliai [...]“ (*Šukis K.* Kodėl jaunimas nesijungia į draugijas // Pavasaris. 1937, Nr. 8 – 9, p. 119).

¹⁷¹⁸ *Yla S.* Religinio momento mūsų organizacijose ir gyvenime pabrėžimo reikalas ir jo realizacijos perspektyvos // Tiesos kelias. 1936, Nr. 7 – 8, p. 418.

¹⁷¹⁹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos biuletėnis Nr. 27 (1940 m. balandžio 15 d.) // LCVA, f. 378, ap. 10, b. 688, l. 71.

¹⁷²⁰ *Zasas J.* Organizuotų katalikų uždaviniai // Draugija. 1939, Nr. 8, p. 462; *Baranauskas J.* Bernai sugriauš Lietuvos kultūrą ir dorą // Pavasaris. 1938, Nr. 3, p. 38; *Lapė A.* Pasilinksminimų reforma // Jaunimo vadas. 1939, Nr. 6 – 7, p. 135.

¹⁷²¹ Apie gausų Krakių Vyrų sąjungos skyrių (350 narių), rašyta, kad jie šelpia vargšus, tačiau „nario mokesčio nemoka, savo laikraščio neskaito, „religinis stovis vidutinis“ (Narių daug, bet ... // Ūkininkas. 1939 m. kovo 24 d., p. 6). LKDS nariai „[...] linkę per daug išgerti, o Mišių išklaudyti paūžę nelabai turi ūpo“ (Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos dienoraštis (1940 m. sausio 1 d.) // MAB RS, f. 280 – 115, l. 63).

¹⁷²² A. Guzevičiaus paskaita „Katalikų dvasininkija ir politinė katalikų veikla Lietuvoje“ (1942 m.) // LYA, f. K -1, ap. 3, b. 150, l. 14.

¹⁷²³ Žinomo katalikų veikėjo J. Paukščio SJ manymu suorganizuota 10% katalikų (*Stanulis J. K. V. C.* Vilkaviškio rajono dvasios vadų pasitarimas // Tiesos kelias. 1938, Nr. 5, p. 353). KVC vadovybės požiūriu 1935 m. buvo suorganizuota vos 1/12 (taigi, apie 8,3%) visų katalikų (KVC vyriausiosios valdybos memorandumas Katalikiškosios Akcijos reikalu (1935 m. kovo 25 d.) // LCVA, f. 1671, ap. 5, b. 172, l. 365). Pesimistiškiausiu vertinimu - 6 %, bet ir iš tų „pusė bus visai neveiklių, nesąmoningų, „popierinių“ narių“ (*Strazdas J.* Visuomeniškumo krizė // Naujoji Romuva. 1940, Nr. 12 – 13, p. 245).

religinių brolijų narių skaičių¹⁷²⁴. Brolijos buvo gerokai gausesnės už KA organizacijas. Štai Vilkaviškio vyskupijoje iki 1937 m. brolijoms priklausė 69 370 asmenų, t.y., 20% visų tikinčiųjų, KA organizacijoms - 17 458 (5% visų tikinčiųjų)¹⁷²⁵. Duomenys iš atskirų parapijų taip pat liudija, kad religinės brolijos buvo žymiai populiarnesnės už KA organizacijas. Pavyzdžiui, Skaudvilėje katalikiškoms organizacijoms priklausė 279 tikintieji, tuo tarpu vien MA turėjo 586 narius. Dar buvo 129 tretininkai, veikė Šv. Sakramento brolija¹⁷²⁶. Vis dėlto, situacija ne visur buvo vienoda. Jei Vilkijoje stiprokai laikėsi tik brolijos, o Čekiškėje KA - visiškai žlugusi, tai Butkiškėje „KVC dvasia“ stipriai viešpatavo¹⁷²⁷. Tačiau ir šioje parapijoje brolijos gausesnės už organizacijas. Taigi, religinės brolijos buvo gerokai populiarnesnės, tačiau jose vyravo senyvo amžiaus žmonės, vaikai bei moterys¹⁷²⁸.

Apie KA katalikybės santykį su tradicine katalikybe gali daug pasakyti laikraščių tiražai. Labai įvairavo duomenys apie „XX amžiaus“ tiražą 1939 – 1940 m.: nuo 6000 iki 100 000¹⁷²⁹. Nėra lengva nuspręsti, kurie duomenys imtini už pagrindą: vienalaikiai dokumentai apsiriboja 10 000 – 14 900 tiražu, atsiminimuos ir laiškuose linkstama laikytis apie 25 000 tiražo (išimtis – S. Ylos duomenys), tiesa, daugiau kaip aukščiausios pasiektos ribos. Todėl, manytume, arčiau tiesos L. Truskos nurodyti skaičiai¹⁷³⁰.

Esama pakankamai duomenų apie kitus katalikiškus periodinius leidinius. Sąlyginai juos galima suskirstyti į progresyviuosius KA periodinius leidinius, konservatyviuosius KA periodinius leidinius ir tradicinės katalikiškosios orientacijos periodinius leidinius. Progresyviems priskirtini šie: „Ateitis“, „Ateities spinduliai“, „Darbininkas“, „Jaunimo vadas“, „Kregždutė“, „Liepsnos“, „Lietuvos mokykla“, „Mūsų laikraštis“, NR, NV, „Panevėžio garsas“, „Pavasaris“, „Studentų dienos“, „Tiesos kelias“, „Židinyš“, „Žvaigždutė“. Jų bendras tiražas 1939 – 1940 m. apie 124

¹⁷²⁴ Šv. Juozapo mirštantiesiems gelbėti draugijoje 1937 m. – 116 tūkst.; Maldos apaštalavimo organizacijoje 1935 m. – 250 tūkst.; Šv. Antano maldos draugija, buvusi populiariausia šalyje, 1938 m. turėjo 279 812 narių; Trečiojo šv. Pranciškaus ordino (tretininkų) brolija – 50 000 (*Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos...*, p. 117 - 119; Salantų kongregacijos tretininkai (nuotrauka) // Šv. Pranciškaus varpelis. 1935, Nr. 11 – 12, p. 337).

¹⁷²⁵ KVC Vilkaviškio rajono valdybos aplinkraštis (1937 m. sausio 4 d.) // LCVA, f. 566, ap. 1, b. 55, l. 20).

¹⁷²⁶ Jo Ekselencija Vyskupas mūsų parapijose: Skaudvilė // Žemaičių prietelius. 1937 m. birželio 27 d., p. 3.

¹⁷²⁷ Butkiškės klebono kun. P. Bikino ataskaita KVC Kauno rajono reikalų vedėjui kun. V. Dabašinskiui apie parapijų instruktavimą 1937 m. (1938 m. kovo 2 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 116, l. 109 - 109v.

¹⁷²⁸ Nuotraukos su MA ir VA nariais // Žvaigždė. 1937, Nr. 7, viršelis. Kudirkos Naumiestyje VA narių skaičius - 500, o MA – 1400 (Mes tikime į Šv. Lietuvos prisikėlimą // Žvaigždė. 1936, Nr. 4, p. 128). Trečiojo šv. Pranciškaus ordino (tretininkų) brolijoje iš 50 000 tik 5000 vyrų (*Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos...*, p. 119).

¹⁷²⁹ 6000 (1938 m.) (*Vaišnys A. Spauda ir valstybė...*, p. 226); 22 000 (Studento Igno Šilgalio sudaryti J. Ereto žurnalistikos paskaitų konspektai (1940 m. birželio 3 d.) // Baltoskandijos akademijos rankraštynas, l. 54); 26 000 (Z. Ivinskio laiškas J. Griniui (1954 m. vasario 11 d.) // VUB RS, f. 198 – 780, l. 4); 100 000 (Yla S. „XX amžius“ – dienrastinė naujovė, p. 271). Kun. J. Prunskio teigimu (1939 m.) - apie 10 000 (*Paltarokas K. Gyvenimo bruožai*, p. 280) ir pakilo iki 25000 (*Eretas J. Valančiaus šviesa už marių...*, p. 184). „Žaibo“ leidyklos administratorius A. Daugirdas 1939 m. rašė, kad laikraščio tiražas - virš 10 000 (*Paltarokas K. Gyvenimo bruožai*, p. 295).

¹⁷³⁰ 1940 m. pavasarį – 14 900 (*Truska L. Periodinė spauda Lietuvoje 1918 – 1940 m. // Kultūros barai. 1996, Nr. 5, p. 71*).

000¹⁷³¹. Konservatyviųjų („Misijos“, „Moteris“, „Saleziečių žinios“, „Šaltinis“, „Žemaičių prietelius“, „Žvaigždė“) bendras tiražas 1939 – 1940 m. apie 89 000¹⁷³². Tradicinių („Lurdas“, „Pranciškonų pasaulis“, „Sursum corda“) bendras tiražas 1939 – 1940 m. – 124 000¹⁷³³. Matome, kad KA progresyvioji spauda (su kuria visų pirma tapatinosi jaunieji katalikai) tiražu neatsiliko nuo tradicinės, o jei pridėtume ir konservatyviają, tai ir gerokai lenkė. Taigi, būta disporcijos tarp propagandos spaudos pagalba intensyvumo ir KA organizacijų narių skaičiaus.

Apie jaunųjų katalikų įtaką galima spręsti iš jų vietos katalikų elite, kuriam, jaunieji katalikai skyrė daug dėmesio, t.y. iš sąrašų asmenų, dalyvaujančių katalikiškuose renginiuose kaip garbės svečiai. Nors renginių pobūdis skyrėsi, vis dėlto galima išžvelgti pastovią juose dalyvaujančių jaunųjų katalikų skaičiaus augimo tendenciją, taigi, ir jų didėjančią vaidmenį katalikų visuomenėje. Jeigu Kristaus valdovo minėjime Kauno kunigų seminarijoje tarp garbingų svečių jaunieji katalikai visai neminimi, o Vyrų eucharistiniame kongrese 1937 m. Panevėžyje iš garbės svečių minimas tik vienas jaunasis katalikas – J. Ambrazevičius¹⁷³⁴, tai vėliau jų labai pagausėja. Štai 1940 m. vasario mėn. 5 d. KVC Kauno rajono konferencijoje kaip svečiai dalyvavo J. Pankauskas ir gausiai jaunieji kunigai¹⁷³⁵. „Darbininko“ 1000 – ojo numerio minėjime dalyvavo P. Dielininkaitis, J. Grinius, S. Yla, J. Katilius, J. Pankauskas, I. Skrupskelis¹⁷³⁶, o atsisveikinimo su Vilniaus lietuviais renginiuose – J. Ambrazevičius, P. Dielininkaitis, J. Grinius, Z. Ivinskis, J. Mačiulis, J. Prunskis, J. Urmanas¹⁷³⁷.

Jaunųjų katalikų įtakos mastą galima atsekti pagal religingumo pokyčius atitinkamuose katalikų visuomenės sluoksniuose ar grupėse. Tradicinio religingumo silpnėjimas neišvengiamai rodė arba augančią jaunųjų katalikų įtaką arba bent palankios jų veikimui terpės kūrimąsi. Pasaulėžiūrinį ideologinį poslinkį atvirosios katalikybės link rodė prioriteto suteikimo socialiniam ekonominiam veikimui, tautiškumo stiprinimo, reliatyvaus socializmo idėjų populiarumo augimo, tikėjimo racionalėjimo, formalėjimo ir transcendentinio veiksnio silpnėjimo tendencijos¹⁷³⁸.

¹⁷³¹ „Darbininkas“ – 5000 (Katalikiškų laikraščių ir kt. dalyvių anketos bei redakcijų adresai // NB RS, f. 158 – 4, l. 10), „Židinys“ – 2400; NR – 4800; „Ateitis“ – 5000; „Ateities spinduliai“ – 8000; „Studentų dienos“ – 2000; „Jaunimo vadas“ – 1000, „Liepsnos“ – 4000, „Pavasaris“ – 3000; „Mūsų laikraštis“ – 62 000; „Panevėžio garsas“ – 1500, „Tiesos kelias“ – 900; „Lietuvos mokykla“ (1940 m.) – 890; „Naujoji vaidilutė“ – 4500; „Kregždutė“ – 2000, „Žvaigždutė“ – 17 000 (1937 m. – Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos, p. 213). Jei nenurodyta – duomenys paimti iš: *Truska L. Periodinė spauda Lietuvoje...*, p. 70–74).

¹⁷³² „Žemaičių prietelius“ – 3900, „Šaltinis“ – 4500; „Misijos“ – 3500, „Žvaigždė“ – 20 000; „Saleziečių žinios“ – 21 000 (*Alekna V. Katalikų periodinė spauda*, p. 63); „Moteris“ – 20 000; „Šaltinėlis“ – 16 000 (1938 m.: *Laukaitytė R. Lietuvos vienuolijos...*, p. 213). Jei nenurodyta – iš: *Truska L. Periodinė spauda Lietuvoje...*, p. 70–74.

¹⁷³³ „Lurdas“ – 100 000; „Sursum corda“ – 7000; „Pranciškonų pasaulis“ – 17 000. Duomenys paimti iš: *Truska L. Periodinė spauda Lietuvoje...*, p. 70–74.

¹⁷³⁴ *Prunskis J. Mes į Tave tiesiame pūslėtas rankas – sakė vyrai Panevėžio Eucharistiniame Kongrese // XX amžius. 1937 m. birželio 21 d., p. 8; Kristaus Valdovo minėjimas Metropolijos Kunigų seminarijoje // XX amžius. 1937 m. lapkričio 2 d., p. 8.*

¹⁷³⁵ KVC Kauno rajono konferencijos dalyvių sąrašas (1940 m. vasario 5 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 3, l. 4 – 5.

¹⁷³⁶ 1000 „Darbininko“ numerių // XX amžius. 1939 m. kovo 15 d., p. 2.

¹⁷³⁷ Su broliais atsisveikiname // XX amžius. 1938 m. rugpjūčio 2 d., p. 10.

¹⁷³⁸ Viena rekolekcijų dalyvė džiaugėsi, kad jos vyko ne bažnyčioje, „nes ten kunigas būtų tik apie Dievą ir nuodėmes kalbėjęs“ (V. Čaplinskienės įspūdžiai apie KVC organizuojamus kursus (1935 m. vasario 2 d.) // LCVA, f. 566, ap. 2, b. 123, l. 176). Net Budrumo (Vigilancijos) tarybai būdingas nepasitikėjimas stebuklų propagavimu (Kauno arkivyskupijos kurijos pavedimas prel. A. Dambrauskui,

Imli atvirajai katalikybei buvo katalikiškoji moksleivija. Sprendžiant iš kun. P. Jako atliktos mokinių apklausos, jų tikėjimas tradicinėmis katalikiškomis dogmomis ir tradicinio katalikų mokymo skelbiamomis metafizinėmis realijomis nebuvo stiprus: netikinčių pomirtiniu gyvenimu buvo apie 20%, abejojo pomirtinio gyvenimo egzistavimu 38%, dar daugiau netikėjo pragaro egzistavimu¹⁷³⁹. Net 75% abiturienčių jautė sunkumų vykdyti religijos uždedamas pareigas, tiek pat turėjo abejonių dėl tikėjimo tiesų¹⁷⁴⁰. Taigi, kartu su kun. P. Jaku tektų konstatuoti, kad jaunimas neturėjo tvirto religinio pamato (tradicinio religingumo pagrindu). Tačiau spaudoje vyravo nuomonė, kad moksleivių religingumas pakilęs¹⁷⁴¹. Apie 80% moksleivių uoliai vykdė religines praktikas, 97% jų įsimintiniausias įvykis buvo pimoji komunija¹⁷⁴², mergaičių tarpe buvo populiarus Švč. Jėzaus Širdies pamaldumas ir konservatyvus MA¹⁷⁴³. Apibendrinant prieštarigus moksleivijos religingumo vertinimus, galima būtų teigti, jog vyravo jausminis santykis su tradicinio Bažnyčios mokymo tiesomis, neturint besąlygiško pasitikėjimo šiomis tiesomis nusakytomis metafizinėmis realijomis.

Konfliktui tarp JKS vadovybės ir J. Keliuočio esant neesminiam, o NR bičiulių sąjungos bei klubo veikloje dalyvaujant daugeliui jaunųjų katalikų, NR populiarumas ir įtaka neišvengiamai reiškia ir paties JKS įtaką, kuri buvo didelė, kaip kad pagrįstai buvo įsitikinę patys jaunieji katalikai, ypač plačiuose inteligentijos, valstybės aparato, kariškių sluoksniuose, taip pat besimokančiam jaunimui¹⁷⁴⁴. Taip buvo dėl jos siekio telkti visas jėgas tautinio solidarumo tikslu, vienijant ir katalikus, ir nekatalikus, tarpininkaujant tarp valdžios ir visuomenės ir taip demonstruojant savo nepriklausomumą¹⁷⁴⁵. NR bičiulių sąjungos skyriai buvo JKS susitelkimo židiniai, sąjūdžio organizacinė forma. Tokie NR bičiulių sąjungos veikėjai kaip S. Barzdukas (po karo tapo žymiu LFB veikėju), Zarasų skyriaus pirmininkas J. Žagrakalys ir buvo to tinklo, kuris ir sudarė JKS, mazgai¹⁷⁴⁶. JKS organizacinės struktūros dalimi tapo Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga ir jos organas „Lietuvos mokykla“. Stiprus tarpukario Lietuvoje grupinis (lokalinis) solidarumas, pasireiškęs korporatyviniu ar mokyklų bendruomenių solidarumu taip pat padėjo jaunesiems katalikams sąmoninti katalikų visuomenę. Studentų korporacijos jungė gimnazistus su baigusiais aukštąsias mokyklas ir dirbančiais švietimo sistemoje ar valstybės aparate¹⁷⁴⁷.

Vigiliacijos Tarybos vice – pirmininkui ištirti „Pranciškonų Pasaulio“ publikacijas (1936 m. gruodžio 1 d.) // LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 26, l. 39, 39v). Kun. S. Yla pasisakė už tikėjimo suracionalinimą (*Yla S. Kaimas ir miestas šių dienų pastoracijoje // Tiesos kelias*. 1938, Nr. 9, p. 603).

¹⁷³⁹ *Jakas P.* Dvi tikrovės // *Draugija*. 1940, Nr. 11, p. 537 – 538.

¹⁷⁴⁰ Religinis mūsų abiturientės veidas // *Židinys*. 1936, Nr. 2, p. 222.

¹⁷⁴¹ Moksleivija „trokšta Dievo, jo ilgisi“, uoliai atlieka religines pareigas, „domisi tikybos dalykais.“ (*Mickevičiūtė S.* Lietuvos moksleivijos veidas // *Ateitis*. 1937, Nr. 7 – 8, p. 267).

¹⁷⁴² *Arvydas P.* Religinis moksleivijos renesansas // *Ateitis*. 1935, Nr. 10, p. 409.

¹⁷⁴³ Tik vienoje „Šv. Kazimiero Seserų gimnazijoje Kaune užsirašė apie 200 moksleivių į MA eiles“ (Mes tikime į Šv. Lietuvos prisikėlimą // *Žvaigždė*. 1936, Nr. 5, p. 160, p. 975).

¹⁷⁴⁴ *Strabulis A.* Ir profesoriams, ir gimnazistams, p. 58.

¹⁷⁴⁵ „Aš jau svetimas ir katalikams aktyvistams, ir tautininkams fašistams ir liaudininkams demagogams. Aš per jų galvas, be jų pagalbos norėjau kurti naują Lietuvą, naują visuomenę [...]“ (J. Keliuočio atsiminimai apie Faustą Kiršą // NB RS, f. 31 – 45, l. 60).

¹⁷⁴⁶ *Barzdukas S.* Nueitą kelią apžvelgiant // *Aidai*. 1977, Nr. 4, p. 172 – 182; Barzdukas S. Iš Naujosios Romuvos bičiulių sąjungos Prienų skyriaus veiklos // *Naujoji Romuva*. 1937, Nr. 7, p. 164); NR bičiulių sąjungos Zarasų skyriaus pirmininkas J. Žagrakalys (*Literatūros vakaras Zarasuose // Naujoji Romuva*. 1938, Nr. 12, p. 298).

¹⁷⁴⁷ *Narutis P.* Tautos sukilimas..., p. 40 – 41. J. Būtėnas palaikė ryšius su savo draugais gimnazistais linkuviškiais (*Kazilionytė V.* Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai, p. 152 – 153).

Jaunųjų katalikų vietos tarpukario Lietuvos katalikų visuomenėje nustatymą labai palengvina jų veikimo išėivijoje po karo duomenys. Jaunųjų katalikų ideologines nuostatas perėmė LF ir – išėivijos sąlygomis – LFB. Nekelia abėjonų, kad tai iš tiesų to paties JKS tęsinys – tiek vadovų asmenyje, tiek ir savo ideologinėmis (programinėmis) nuostatomis, tiek ir savo tradicijomis. Tai deklaruoja ir patys jaunieji katalikai savo pokariniuose pasisakymuose¹⁷⁴⁸. Tiesa, dramatiškų istorinių įvykių akivaizdoje trumpas ketverių metų ar dar ankstesnis genezės laikotarpis frontininkų sąmonėje susipresuoja į siaurą atkarpėlę, kuri tampa tarsi nebereikšminga. Vis dėlto akivaizdu, kad tiek vokiečių okupacijos metais, tiek ir po karo buvo toliau vystoma jaunųjų katalikų visuomeninė doktrina. 1943 – 1944 m. „Į Laisvę“ paskelbiamas straipsnių ciklas „Į reformuotąją demokratiją“. Daugiausia A. Maceinos pastangomis parengiama LF programa¹⁷⁴⁹. Joje laikomasi ankstesnių JKS pasaulėžiūrinių ir ideologinių nuostatų, svarbiausiąją jų laikant sąžinės laisvę, religijos laisvę laikant privačiu reikalu, tačiau ją pripažįstant pozityviu veiksmu¹⁷⁵⁰. LFB vadovais pirmisiais dešimtmečiais po karo liko jaunieji katalikai, vėliau imti laikyti LFB „tėvais“¹⁷⁵¹. Pati JKS istorija mitologizuojama, kanonizuojama. Vėlesniais dešimtmečiais LFB svarbiausiais veikėjais tampa jaunųjų katalikų išugdyta karta, aukštuosius mokslus baigusi Lietuvoje, Vokietijoje ar JAV¹⁷⁵². Šių darinių tapatumą įrodo jų ideologinių nuostatų pokario programiniuose dokumentuose tapatumas ankstesniems. Juose buvo patvirtinami arba implicit slypėjo tie patys ideologiniai principai: tautiškumo primatas ir sąžinės laisvės deklaravimas¹⁷⁵³. Katalikiškoji (krišėioniškoji) LFB tapatybė jau nebebuvo savaime suprantama: būta ir liberalios jo istorijos ir tikslų sampratos¹⁷⁵⁴. Neatsitiktinai tad krikdėmai kaltino frontininkus pasaulėžiūriu liberalumu, sąjunga su tautininkais¹⁷⁵⁵, o kai kuriuos skautų veikėjus tai skatino siekti artimesnio bendradarbiavimo su ateitininkais, esančiais didelėje LFB įtakoje, vienos organizacijos - Pasaulinės lietuviškojo jaunimo federacijos - rėmuose¹⁷⁵⁶. Buvo tęsiamas artimas bendradarbiavimas su J. Keliuočio šalininkais (t.y. faktiškai su savo vidine opozicija) – Lietuvių vienybės sąjūdžiu¹⁷⁵⁷. Lietuvoje likę LF vadovybės nariai sąmoningai toliau veikė LF vardu, tęsdami jaunųjų katalikų taikytą taktiką: veikti neviešai,

¹⁷⁴⁸ Kas yra Lietuvių Frontas? // VUB RS, f. 198 – 1058, l. 1; *Natkevičius V.* Lietuvių frontui 30 metų // Į Laisvę. 1973, Nr. 58, p. 30 - 31; *Žerutis V. E.* Lietuviškosios rezistencijos organizacija užsienyje // Į Laisvę. 1964, Nr. 36, p. 36.

¹⁷⁴⁹ *Bloznelis M.* Antano Maceinos idėjos šiandien, p. 69; A. Maceinos laiškas Lietuvių Fronto vadovybei Amerikoje (1953 m. kovo 30 d.) // VUB RS, f. 198 – 421; *Jankauskas A.* Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis), l. 78.

¹⁷⁵⁰ *Ibid.*

¹⁷⁵¹ Apie LFB istoriją ir dar kai ką: pokalbis su dr. Juozu Kazicku // Į Laisvę. 2004, Nr. 146, p. 19; Prieš 25 metus // Į Laisvę. 1973, Nr. 58, p. 83; LFB Tarybos deklaracija // Į Laisvę. 1960, Nr. 21, p. 2.

¹⁷⁵² Nauja LFB vadovybė // Į Laisvę. 1970, Nr. 50, p. 73.

¹⁷⁵³ Į pilnutinę demokratiją: svarstymai apie valstybės pagrindus // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas..., p. 509 – 558; Lietuvių frontas ir Lietuvių fronto bičiuliai. LFB valdybos pasisakymas Lietuvos valstybės 40 metų sukaktyje // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas..., p. 499 – 508; Lietuvių fronto bičiulių Credo // Į Laisvę. 1978, Nr. 74, p. 40 – 46.

¹⁷⁵⁴ Liberalią srovę LF atstovavo J. Girmius ir V. Vaitiekūnas, siekę, anot A. Maceinos, paversti LF liberaliu sąjūdžiu (A. Maceinos laiškas Z. Ivinskiui (1953 m. balandžio 12 d.) // VUB RS, f. 198 – 421, l. 2).

¹⁷⁵⁵ Traktatas „Kas yra frontininkai“ // LII RS (be datos), f. 54 – 33, l. 85 - 87.

¹⁷⁵⁶ Petro Jurgėlos laiškas Damušii (1950 m. sausio 10 d.) // *Bučinskytė I.* (sud.). Ateitininkų pėdsakais: Ateitininkų federacija išėivijoje 1945 – 1970 m.: dokumentų rinkinys. Vilnius: Versus Aureus, [2008], p. 168.

¹⁷⁵⁷ Lietuvių frontas ir Lietuvių fronto bičiuliai..., p. 500 – 501.

bendradarbiauti su visais, siekiant išsaugoti frontininkų kaip centrinės, apjungiančios visas ideologines sroves, grupės statusą ir perimant vadovavimą antisovietiniam pagrindžiui į savo rankas¹⁷⁵⁸. Išeivijoje frontininkai taip pat siekė pasaulėžiūrinės hegemonijos, siekdami besąlygiško savo vartojamų ideologemų (pav. „nepasaulėžiūrinė politika“) įdiegimo visuomenėje¹⁷⁵⁹. Tokios taktikos padarinys buvo ir savitas požiūris į bendradarbiavimą su kraštu sovietmečiu, bandant atrasti išganingą formulę, pagal kurią bendradarbiavimas būtų įmanomas, nepažeidžiant okupacijos nepripažinimo nuostatos¹⁷⁶⁰.

Būtent tuo laikotarpiu ypač aštriai pasireiškė LFB (jaunųjų katalikų reikalo tęsėjų) ir LKDS (tęsusios tarpukario LKDP tradicijas) konfrontacija¹⁷⁶¹. Konflikto eigoje buvo panaudojami ir istoriniai argumentai. Vien dėlto šis konfliktas yra svarbus JKS istorijai. Tačiau taip pat ir dėlto, kad jo dalyviai turėjo vienareikšmiškai apsispręsti, kurią pusę jie remia. Apsisprendimas nebuvo lengvas. Be to, jis neretai buvo kitoks, nei iki 1940 m. Lietuvoje. Pav. buvę artimi jauniesiems katalikams pasisakydavo už krikščioniškąją demokratiją ir, atvirkščiai, simpatizavę krikščionims demokratams - už LFB ideologiją¹⁷⁶². Neretai sprendimas taip ir nebuvo padaromas, deklaruojant, kad nežvelgiamas konfliktas ar jo nenorima. Be to, tiek jaunųjų katalikų tarpe, tiek ir krikščionių demokratų tarpe buvo linkusių į susitaikymą¹⁷⁶³. Jėzuitų leidžiami „Laiškai lietuviams“ nuosaikiai rėmė LFB, leisdami pasisakyti ir krikdemams¹⁷⁶⁴. Konflikto dalyviai dažnai būdavo neužtikrinti ar

¹⁷⁵⁸ 1948 m. nutarta sukurti vadovaujantį antisovietinio pagrindžio organą - Vyriausiąją Lietuvos atstatymo komitetą, į kurį įėjo LF nariai ir vadovai Juozas Jankauskas, Matas Martinaitis, Juozas Prapuolenis, Povilas Malinauskas (Kaltinamojo Juozo Jankausko apklausos protokolas (1953 m. vasario 24 d.) // LYA, f. K – 1, ap. 58, b. 27355/3, t. 2, l. 52). 1944 m. Vilniuje susibūrė grupė inteligentų ateitininkų, veikusių ir LF (*Bloznelis M.* Lietuvos išlaisvinimo taryba: medžiaga veiklos studijai, Vilnius: Mintis, 1997, p. 90).

¹⁷⁵⁹ Kiek svarbi buvo frontininkams „nepasaulėžiūrinės politikos“ sąvoka rodo tai, kad jos atsisakymas turėjo būti įteisintas LFB konferencijos nutarimu (Lietuvių fronto bičiulių konferencijos, įvykusios 1995 gegužės 12 – 13 Čikagoje, nutarimai // *Į Laisvę*. 1995 m. rugsėjis, Nr. 121, p. 59). Siekta turėti savo žmones Bažnyčios viršūnėse (*Tulaba L.* Nuo Dusios iki Tiberio. Chicago (Ill.): Draugas, 1993, T. 2, p. 363), įtvirtinti savo mąstymo schemas (V. Vyganto laiškas AF valdybai (1955 m. balandžio 5 d.) // Ateitininkų pėdsakais, p. 276).

¹⁷⁶⁰ 7 – o dešimtmečio pabaigoje bendradarbiavimo klausimu LFB eilėse būta skilimo: būta ir teigiamai jį vertinusių (A. J. K. Pro memoria LKDS CK ir Tarybos nariams (1968 m. birželio 30 d.) // LII RS, f. 54 – 175, l. 53). J. Brazaitis Alinai Grinienei rašė: „Net ir prieš lietuvius komunistus nesiimu kelti kirvio, nes žinau, kad daugelis tarp jų didesni patriotai ir kovotojai už mane. Jie [...], negalėdami išsislapstyti miške, pasislėpė partijoje“ (*Valiušaitis V.* Juozo Brazaičio politinė strategija tremtyje // Kultūros barai. 2004, Nr. 1, p. 86).

¹⁷⁶¹ *Bučinskytė I.* Ateitininkai tarp krikščionių demokratų ir Lietuvių fronto bičiulių // *Į Laisvę*. 2005, Nr. 149, p. 39.

¹⁷⁶² Prieš karą „XX amžiuje“ bendradarbiavęs Jonas Kuprionis išeivijoje griežtai išstojo prieš LFB, laikydamas frontininkus dėl „asmeninių ambicijų“ susiformavusia draugų grupe (Jono Kuprionio laiškas kun. V. Bagdonavičiui (1977 m. rugpjūčio 8 d.) // LII RS, f. 54 – 390, l. 3), o angažuotas krikdemas J. Gratkauskas po karo įsitraukė į LFB veiklą (į vidaus informaciją atsakiusiųjų sąrašas (be datos) // VUB RS, f. 198 – 1060).

¹⁷⁶³ P. Stravinskas po karo įsijungė į „Ateities“ klubą, kurio nariai buvo krikdemiškos ir frontininkų orientacijos sendraugiai, siekę susitaikymo (*Stravinskas P.* Atsiminimai ir pasaulėžvalga, p. 115), pav. A. Damušis, I. Malinauskas (ibid., p. 117), kuris teigė esąs ir krikdemas, ir frontininkas vienu metu (Prano Vainausko laiškas M. Krupavičiui (1952 m. sausio 3 d.) // LII RS, f. 54 – 14, l. 212).

¹⁷⁶⁴ *Gražiūnas A.* Dar dėl Bažnyčios pulso // *Laiškai lietuviams*. 1957, Nr. 11, p. 339 – 344; *Gražiūnas A.* Nepasaulėžiūrinė politika // *Laiškai lietuviams*. 1957, Nr. 7, p. 218 – 223.

jie bendrauja su savo šalininkais, ar su priešininkais¹⁷⁶⁵. Mažiau savo krikdemišką tapatybę pabrėžiantys krikščionys demokratai savo mąstymu suartėdavo su frontininkais. Toks buvo A. Paplauskas - Ramūnas, bendradarbiavęs ir krikdemų „Tėvynės sarge“, ir frontininkų „Į Laisvę“¹⁷⁶⁶. Abiejuose aistringai propagavo tarptautinį federalizmą, suprasdamas jį kaip katalikybės idealo išraišką. Jo mąstymas pagrįstas idealizmo – materializmo priešprieša: federalizmas jam - visuotinės santarvės, harmonijos įsikūnijimas, o krikščionybė tapati humaniškumui¹⁷⁶⁷. Tai visiškai atitinka šalkauskiškąjį pilnutinės sintezės modelį. Jis egzaltuotai tikėjo lietuvių tautos misija vieningame pasaulyje, daug dėmesio skirdamas naujai lietuviškumo, suvienijančio krikščioniškąją ir nekrikščioniškąją patirtį, sampratai¹⁷⁶⁸.

Taigi, situacija nebuvo vienareikšmė: frontininkai dominavo lietuvių katalikų išeivių ypač kultūriniam ir visuomeniniam gyvenime, tačiau jų pačių nuostatos krikščionių demokratų arba tradicinės katalikybės atžvilgiu nebuvo vienodos: nemaža buvo ir konservatyviau nusiteikusių, taigi nepervertinusių katalikybės taip radikaliai, kaip tai buvo būdinga JKS iniciatoriams, vadams, LFB „tėvams“.

Apibendrinant galima teigti, kad JKS vaidmenį ir įtaką katalikų visuomenėje ir tautoje labai įtakojo istoriškai susiklostę JKS tapatybės elementai, suformavę sąjūdžio ribas ir leidę jam veikti tik dalyje visuomenės, nepaisant JKS pretenzijų pajungti visą. Išeivijos katalikų visuomenės situacija po karo tik patvirtina tiesą, jog nebūta jokių kismui nepasiduodančių tapatybės elementų. JKS ir jo tęsinys LF bei LFB tebuvo daugiau ar mažiau stiprių tendencijų, o būtent atsiribojimo nuo tradicinės katalikybės bei tautiškumo teigimo išraiška.

¹⁷⁶⁵ Pav. istorikas A. Šapoka charakterizuotas taip: „gal nėra frontininkas, bet nėra ir stiprus krikdemas“ (P. Vainausko laiškas M. Krupavičiui (1952 m. rugsėjo 17 d.) // LII RS, f. 54 – 14, l. 162). D. Jasaitis tik spėjo, kad K. Pakštas ir A. Damušis „gal nėra tiek nutolę nuo mūsų“ (D. Jasaičio laiškas M. Krupavičiui (1949 m. rugsėjo 4 d.) // LII RS, f. 54 – 337, l. 8). M. Krupavičius klausė: „Ar Suž. [iedėlis] mūsų aiškiai žmogus? Kokiu titulu Avietinaitė įeis? Ji buvo kadaise frontininkė“ (M. Krupavičius laiškas LKDP CK pirmininkui (1951 m. liepos 24 d.) // LII RS, f. 54 – 714, l. 44v).

¹⁷⁶⁶ J. G. Antanas Paplauskas – Ramūnas // Aidai. 1974, Nr. 6, p. 270.

¹⁷⁶⁷ Federalizmas „įvairių gyvenimo priešingybių, politinių jėgų, tautiškumo ir tarptautiškumo [...] nenaikina, bet, atvirksčiai, sutauko, suderina, jungdamas į aukštesnę vienvę“ (*Paplauskas – Ramūnas* A. Iš sutemų į aušrą. Torontas: Tėviškės žiburiai, 1967, p. 56). Federalistinį „mąstymo principą pilnai galima pavadinti katalikybės principu“, nes katalikybė yra „visavienybės gyvasis apsisireiškimas [...]“ (ibid., p. 77).

¹⁷⁶⁸ Anot A. Ramūno, mes lietuviai „esame išbraukę apie tris tūkstančius metų iš savo priešistorijos – istorijos“ (ibid., p. 209).

Išvados

1) XX a. pirmos pusės lietuvių katalikų visuomeninį – politinį gyvenimą apsprendė katalikiškumo, angažavimosi tautiškumui, socialinės bei kultūrinės ir civilizacinės pažangos siekimo tendencijos, o taip pat priklausomybės grupei veiksnys. Greta tautiškumo tendencijos ryškiausia apraiška buvusio lietuvių tautinio sąjūdžio labai svarbus faktorius buvo tradicinių ar modifikuotų, tačiau turinčių Bažnyčios magisteriumo palaikymą, tokių kaip krikščioniškoji demokratija, Katalikų akcija (KA), neotomizmas ir netradicinių doktrinų sąveika. Šių doktrinų pagrindu formavosi krikščionių demokratų, katalikų kultūrininkų ir tautinių katalikų pasaulėžiūrinės stovyklos.

2) Iki 1926 m. didžiausią vaidmenį vaidino krikščionių demokratų stovykla, veikusi kaip trijų politinių – visuomeninių – ekonominių organizacijų (Lietuvių krikščionių demokratų partijos (LKDP), Lietuvos Darbo federacijos (LDF) ir Lietuvos ūkininkų sąjungos (LŪS)) blokas, santykiuose su nekrikščioniškomis grupėmis vadovavęsis modifikuoto katalikiškojo ekskliuzyvizmo doktrina. Tautinę katalikybę 1918 – 1926 m. atstovavo Tautos pažanga (Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS)), taip pat konservatyvūs bei radikalūs tautiniai katalikai dvasininkai.

3) Krikščionių demokratų bloko pralaimėjimas rinkimuose į Seimą 1926 m., bloko defragmentacija, LKDP išstūmimas iš valdžios 1927 m. ilgam eliminavo krikščioniškąją demokratiją kaip svarbų lietuvių katalikų visuomenės veiksnį ir sudarė sąlygas iškilti katalikams kultūrininkams bei LTS atstovaujamiems tautiniams katalikams. Krikščionims demokratams pasirinkus KA struktūras kaip priemonę siekti valdžios, formavosi KA radikalusis sparnas (santykiyje su tautininkų režimu), o kultūrininkai savo ruožtu sudarė nuosaikų KA sparną. 1926 – 1927 m. Lietuvos politinio ir bažnytinio gyvenimo pokyčių išdavoje katalikų kultūrininkų stovykla labai suaktyvėjo.

4) Kultūrininkų veikla jų ideologiniams tikslams pasiekti, turėjo naujo katalikų elito parengimo pobūdį. Elitas buvo rengiamas – t.y. JKS formuojamas – parenkant, parengiant, remiant finansiškai ir moraliai, nukreipiant aktyvius, intelektualius, pasiduodančius jų indoktrinacijai jaunuolius į atitinkamas KA ir ypač Ateitininkų Federacijos (AF) struktūras. Svarbiu JKS genezės faktoriumi buvo „Naujoji romuva” (NR) ir jos pagrindu susiformavęs kultūrinis sąjūdis, buvęs JKS plačiąja prasme dalimi.

5) Katalikų visuomenės situaciją 1927 – 1932 m. apsprendė tautininkų režimo ir KA radiklios dalies konfrontacija, savo apogėjų pasiekusi 1930 – 1932 m., tautininkams faktiškai siekiant likviduoti KA tipo katalikybę, katalikiškumą pajungiant tautininkiškai suvoktam tautiškumui. Katalikai kultūrininkai prisidėdavo prie radikalojo katalikų visuomenės sparno kovos su tautininkų režimu, siekdami apginti jų ideologiniams tikslams pasiekti reikalingas struktūras (TFF filosofijos skyrių, Moksleivių ateitininkų sąjungą (MAS)).

6) Nepalankaus liberaliajai demokratijai pasaulėžiūrinio – politinio klimato formavimasis visoje Europoje 4 – o dešimtmečio pirmoje pusėje – radikalių tautinių ir socialinių jėgų iškilimas - veikė ir lietuvių katalikų visuomenę pasaulėžiūrinio nuosaikėjimo kryptimi, vertė ieškoti konsensuso su režimu, skatino bendratautinius interesus akcentuojančių jėgų iškilimą. Viena iš tokių buvo Lietuvos darbo jaunimo sąjunga, tapusi pavojingu kokurentu KA elitui. Liberaliai Bažnyčios doktrinos atžvilgiu ir nuosaikiai režimo atžvilgiu nusiteikusi katalikų visuomenės dalis susitelkė NR bičiulių sąjungoje.

7) Lemiamą vaidmenį JKS genezėje suvaidino romuviečiai Stasys Šalkauskis, Kazys Pakštas, Juozas Eretas, susivieniję į Romuvos draugiją, kuri, susidūrusi su Lietuvoje atsikuriančiu, gilesnes tradicijas turėjusiu ateitininkų judėjimu, pasirinko veikimo per jį taktiką. Daugiausia Šalkauskio filosofijos atstovaujamoje romuviečių ideologijoje katalikybė virto santarvės, harmonijos siekimo, kultūros kūrimo priemone.

8) Romuviečių pastangos formuoti naują katalikų elitą savo ideologiniams tikslams pasiekti, buvo vienas svarbiausių JKS genezės faktorių. Aprimęs KA radikaliosios srovės ir tautininkų režimo konfliktas, pasikeitus pasaulėžiūrinei – politinei situacijai Lietuvoje ir visoje Europoje, sudarė palankias sąlygas ir jaunųjų katalikų įsitvirtinimui katalikų visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime.

9) Krikščionių demokratų pastangos, pasinaudojant Suvalkijos ūkininkų nepasitenkinimu, peraugusiu į streiką (1935 – 1936 m.), sugrįžti į valdžią, buvo palanki proga jauniems katalikams pareikšti savo pretenzijas į vadovavimą katalikų visuomenei. Krikščionims demokratams nepavykus atgauti valdžios, jaunieji katalikai pagaliau pasiryžo veikti savarankiškai, paskelbdami savo deklaraciją. Įvertinant turimą įtaką visuomenėje, pasirinktas susiblokavimo su krikščionimis demokratais variantas.

10) Greta tokių JKS ideologinių akcentų kaip jaunosios kartos (generacijos) teorija, kuria siekta pagrįsti jaunųjų katalikų teisę perimti vadovavimą katalikų visuomenei, Šalkauskis kaip jaunųjų katalikų mokytojas, kultūrinis JKS veiklos pobūdis, identifikavimasis su Vakariais ir jų priešpastatymas Rytams, plačioji (atviroji) katalikybė ir konfrontavimas su siaurąja (tradicine), buvo bene pats svarbiausias. Katalikybę jaunieji katalikai suvokė kaip visuotinę, visų religijų ir doktrinų, tiesų sintezę. Tokia katalikybės samprata ryškiai konfrontavo su unikalios, priešpastatomos likusiam pasauliui katalikybės samprata, t.y. su siaurąja (tradicine) katalikybe.

11) Jaunieji katalikai įsitvirtino katalikų visuomenėje aštraus konflikto su krikščionimis demokratais ir konservatyviaisiais bei tradiciniais katalikais sąlygomis 1936 – 1937 m. Katalikų visuomenė į 1938 m. ir ypač naują visuomenės būvį po Lenkijos ultimatumo priėmimo išengė jau konsoliduota.

12) Jaunųjų katalikų indoktrinacinį aparatą sudarė AF, Katalikų veikimo centras (KVC), jame atstovaujamos katalikiškos organizacijos. Indoktrinacinio aparato viršūnė – „XX amžiaus“ redakcinės kolegijos susirinkimai. KA pasižymėjo ryškiu elitiniu pobūdžiu. Jos branduolį sudarė vyrus jungusios organizacijos: Lietuvos katalikų vyrų, Lietuvos krikščionių darbininkų ir „Pavasario“ federacijos vyrų sąjungos. 1938 – 1940 m. KA aparatas buvo standartizuojamas, centralizuojamas organizacijų valdymas, racionalizuojamas pareigybių sąstatas.

13) JKS sudėtinė dalis buvo jų idėjomis persiėmę kunigai, kurių veikla virto ištisu sąjūdžiu. Jaunieji kunigai, besąlygiškai pripažinę pasauliečių lygiateisiškumą santykyje su dvasininkija, veiksmingai keitė dvasininkijos pasaulėžiūrinės nuostatos ir taip prisidėjo prie JKS religinės programos realizavimo. Tam buvo naudojamos ir KA būdingomis priemonėmis (atitinkančiomis naująjį religingumą) ir religinėmis priemonėmis (atitinkančiomis tradicinį religingumą).

14) Jaunųjų katalikų tautinė programa apėmė pastangas siekti šalies modernizavimo (civilizavimo – kultūrinimo, socialinių santykių harmonizavimo bei tam būtinų visuomenės būdo

savybių ugdymo) ir tautiškumo stiprinimo, t.y., savarankiškos, originalios, konkurentabilios kultūros kūrimo, lietuvių įsitvirtinimo miestuose, lietuvių kalbos vartojimo plėtimo, pagarbos kariuomenei ugdymo. Stiprų angažavimąsi tautiškumui įgalino katalikiškojo ekskliuzyvizmo atsisakymas, sąlygojęs teigiamą požiūrį į bendradarbiavimą su nekatalikais. Teologiniu disciplinariniu pagrindu tam tapo neutralių organizacijų išskyrimas.

15) Jaunieji katalikai kaip ir visuomenės dauguma lietuvių kalba pagrįstą tautiškumą laikė vertybe, saugotina bet kokiomis aplinkybėmis. Grėsmės nepriklausomybei akivaizdoje 1938 – 1940 m. jaunieji katalikai itin didelį dėmesį skyrė lietuvių tautinio sąmoningumo stiprinimui, socialiniam solidarumui ir politinei konsolidacijai, taip tautą rengdami potencialiam nepriklausomybės praradimui ir kovai už jos atstatymą. JKS indoktrinacinės ir organizacinės priemonės prisidėjo prie lietuvių tautos optimistinės laikysenos.

16) Santykį su priešiškomis KA ideologinėmis grupėmis (tautininkais, voldemarininkais, liaudininkais, socialdemokratais, komunistais) apsprendė įsitikinimas šių grupių ideologijas esant nukrypimu nuo jaunųjų katalikų disponuojamos ideologijos, o ne jos esminiu paneigimu. Gilumine prasme artimiausiais jaunesiems katalikams laikytini tautininkai: santykius su jais (režimu) iki Lenkijos ultimatumo labiau charakterizavo bendradarbiavimas, tuo tarpu 1938 – 1940 m. – konfrontacija, motyvuojant tuo, kad tautininkų režimas nesiiama reikiamų priemonių tautai konsoliduoti ir šaliai modernizuoti. Kai kurios bendros komunistų ir katalikų akcijos, prie kurių prisidėjo jaunieji katalikai ar jų įtakojamos struktūros, komunistų liudijimai, o taip pat jaunųjų katalikų socialinis radikalumas leidžia teigti, jog JKS bendradarbiavo su komunistais.

17) JKS kaip ir visas katalikų visuomeninis – politinis elitas in corpore, tikėdamasis greito Vokietijos – Sovietų Sąjungos karo bei dėl savo ideologijos socialiniu kryptingumu bei socialinio - ekonominio gyvenimo modernizacijos siekiu grindžiamo pozityvaus požiūrio į sovietinio režimo vykdomas reformas pasirinko išoriškai lojalaus bendradarbiavimo su sovietiniu režimu santykio formą, slapta jų įtakojamų katalikiškų struktūrų viduje formuodamas antisovietinio pasipriešinimo karkasą.

18) JKS vadovybėje galima išskirti daugiausia „XX amžiaus“ atstovaujamą branduolį ir mažiau svarbius jo narius. Vadovybės formuojami JKS ideologiniai bruožai daugiau ar mažiau giliai adaptuojami periferijos. NR kultūrinis sąjūdis buvo integrali JKS plačiąja prasme dalis. NR bičiulių sąjungos vadovybė laikytina opozicija oficialiai JKS vadovybei, susitelkusiai apie „XX amžių“.

19) Jaunųjų katalikų parengta karta įsitraukė į darbą katalikiškoje spaudoje ir visuomeninėse bei kultūrinėse organizacijose, formavo naujas lietuvių kultūrinės raiškos formas, įsitvirtinusias išėivijoje po karo, tapo antisovietinio pasipriešinimo branduoliu.

20) Apie jaunųjų katalikų vaidmenį katalikų visuomenėje galima spręsti iš KA organizacijų įtakos katalikų visuomenėje. Ji nebuvo didelė – į KA organizacijas buvo suorganizuota nuo 6 iki 10% procentų katalikų, bet ir jų nemaža dalis buvo pasyvūs. Tačiau jaunieji katalikai gana didelę įtaką turėjo bendratautinėse organizacijose.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

Šaltiniai

Archyvai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

Fondas 378 (Valstybės saugumo departamento fondas).

Fondas 391 (Švietimo ministerijos fondas).

Fondas 402 (Vidaus reikalų ministerijos Kauno miesto ir apskrities viršininko fondas).

Fondas 438 (Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos fondas).

Fondas 564 (Ateitininkų federacijos fondas).

Fondas 565 (Vilniaus vadavimo sąjungos fondas).

Fondas 566 (Katalikų veikimo centro fondas).

Fondas 572 („Pavasario“ federacijos fondas).

Fondas 597 („Mūsų laikraščio“ redakcijos fondas).

Fondas 631 (Vytauto Didžiojo universiteto fondas).

Fondas 923 (Ministrų tarybos fondas).

Fondas 1674 (Jungtinis asmenų fondas).

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA)

Fondas K-1 (Baudžiamųjų ir operatyvinių bylų fondas).

Fondas 77 (LKP CK fondas).

Fondas 3743 (Lietuvos komunistinio jaunimo sąjungos fondas).

Fondas 3377 (Dokumentų kolekcijų, rankraščių fondas).

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

Fondas 669 (Telšių vyskupijos kurijos fondas).

Fondas 1650 (Panevėžio arkivyskupijos kurijos fondas).

Fondas 1671 (Kauno arkivyskupijos kurijos fondas).

Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius (NB RS)

F 4 (Salomėjos Nėries archyvas).

F 29 (Zenono Ivinskio archyvas).

F 31 (Juozo Keliuočio archyvas).

F 58 (Juozo Griniaus archyvas).

F 158 (Pasaulinės Katalikų spaudos parodos Vatikane Lietuvių skyriui organizuoti komiteto fondas).

Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (VUB RS)

F 140 (Stasio Šalkauskio archyvas).

F 198 (Zenono Ivinskio archyvas).

F 247 (Juozo Lingio archyvas).

F 267 (Pauliaus Jatulio archyvas).

Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (MAB RS)

F 280 (Fabijono Kemėšio archyvas).

F 12 (Kauno universiteto bibliotekos varia)

Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius (LII RS)

F 54 (Mykolo Krupavičiaus archyvas).

Lietuvos literatūros ir meno archyvas (LLMA)

F 510 (Prano Mantvydo archyvas).

Vytauto Didžiojo universiteto Katalikų teologijos fakulteto rankraščių skyrius (VDU KTF RS)

Prel. Prano Kuraičio archyvas.

Maironio lietuvių literatūros muziejus (MLLM)

Juozo Keliuočio fondas.

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (KAKA)

Baltoskandijos akademijos rankraštynas

Periodika

„Ateitis“ (1919 – 1940), „Bendras žygis“ („Žygis“) (1938 - 1939), „Darbininkas“ (1922 – 1940), „Darbo jaunimas“ (1934 – 1936), „Draugija“ (1937 – 1940), „Jaunimo vadas“ (1936, 1939, 1940), „Jaunoji karta“ (1928 - 1940), „Krikščionis demokratas“ (1927 - 1929), „Laisvė“ (1920 - 1923), „Lietuvos aidas“ (1928 - 1940), „Lietuvos žinios“ (1922 - 1940), „Lurdas“ (1936 – 1940), „Mūsų laikraštis“ (1936 – 1940), „Naujoji romuva“ (1931 – 1940), „Naujoji vaidilutė“ (1936 – 1940), „Panevėžio garsas“ (1935 – 1940), „Pavasaris“ (1936 – 1940), „Rytas“ (1930 – 1936), „Ruomuva“ („Romuva“) (1921 – 1922), „Studentų dienos“ (1937 – 1940), „Sursum corda“ (1936), „Šaltinis“ (1938 – 1940), „Šv. Pranciškaus varpelis“ (1923 - 1935), „Tėvynės sargas“ (1920 - 1926), „Tiesos kelias“ (1930 – 1940), „Trinitas“ (1920 - 1940), „Ūkininkas“ (1939), „Vairas“ (1932 – 1940), „Verslas“ (1932 - 1940), „Vienybė“ (1929 – 1933), „Vilniaus žinios“ (1904 - 1909), „Žemaičių prietelius“ (1936 – 1940), „Židinys“ (1924 – 1940), „Žvaigždė“ (1936 – 1940), „XX amžius“ (1936 – 1940).

Publikuoti šaltiniai (dokumentų rinkiniai, atsiminimai, dienoraščiai, laišakai, knygos)

1. *Ambrozaitis K.* Mano pažintis su Julijonu Būtėnu // *Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2008, p. 256 – 258.
2. Antano Maceinos laišakai prel. Pranciškui Jurui. Vilnius: Katalikų akademija, 1997. 330 p.
3. Apie LFB istoriją ir dar kai ką: pokalbis su dr. Juozu Kazicku // *Į Laisvę.* 2004, Nr. 146, p. 17 - 21.
4. Atsakymai [Domo Cesevičiaus] į Valstybės saugumo organų pastatytus man klausimus // *Kultūros barai.* 1992, Nr. 12, p. 55.
5. *Audėnas J.* Paskutinis posėdis. 2 – as (fotografuotinis) leid. Vilnius, 1990. 277 p.
6. *Aušrotas B.* Sunkių sprendimų metai. 2 – as fotografuot. leid. Vilnius: Vyr. enciklopedijų red., 1990. 237 p.
7. *Barzdukas S.* Nueitą kelią apžvelgiant // *Aidai,* 1977, Nr.1, 4.
8. *Binkis G.* Paulius Slavėnas Kazio Binkio šeimos aplinkoje // *Matulaitytė S.* (sud.). Akademikas Paulius Slavėnas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 197 - 202.
9. *Blynas Z.* Karo metų dienoraštis, 1941 – 1944 m. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. 723 p.
10. *Bloznelis M.* (sud.). Adelė Dirsytė: gyvenimas ir darbai. Vilnius: Katalikų akademija, 2003. 572 p.
11. *Bloznelis M.* Neramūs metai: prisiminimai. Kaunas: Naujasis lankas, 2007. 299 p.
12. *Bradūnas K.* Pirmas susitikimas su Vytautu Mačerniu ir studentiškos dienos Kaune (puoštelis atsiminimų, 25 metams nuo poeto mirties praėjus) // *Ateitis.* 1969, Nr. 8, p. 229 – 234.
13. *Brazaitis J.* (pareng.). Didysis jo nuotykis: prof. J.Eretas tarnyboje Lietuvai. Paterson, N.J.: Prof. J.Ereto bičiuliai, 1972. 288 p.
14. *Brizgys V.* Gyvenimo keliai. Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos I-kla, 1993. 354 p.
15. *Brizgys V.* Šventasis Tėvas Pijus XI ir Katalikų akcija // Pijus XI: aktualieji katalikų gyvenimo ir pasaulėžiūros klausimai pagal Pijaus XI gyvenimo ir jo raštų mokslą. Kaunas, 1937, p. 96 – 117.
16. *Bučinskytė I.* (sud.). Ateitininkų pėdsakais: Ateitininkų federacija išeivijoje 1945 – 1970 m.: dokumentų rinkinys. Vilnius: Versus Aureus, [2008]. 698 p.
17. *Bulika B.* Dievo karalystės žemė: rinkiniai raštai. Kaunas: Morkūnas ir Ko, 2008, T. 1. 445 p.

18. *Celiešius P.* Klierikų kvėpėjas // *Mikelaitis G.* (sud.). Tolyn į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose. Vilnius: Aidai, 1997, p. 304 – 306.
19. *Dambrauskas A.* Viskas praeina: mokslo dienų, lagerio ir tremties metų atsiminimų nuotrupos. Vilnius: Vaga, 1991. 273 p.
20. Darbo jaunimas: darbiečių metraštis ir kalendorius. Kaunas: L. Darbo jaunimo s- ga, 1936 m. 97 p.
21. *Dielininkaitis P.* Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina // Pijus XI: aktualesieji katalikų gyvenimo ir pasaulėžiūros klausimai pagal Pijaus XI gyvenimo ir jo raštų mokslą. Kaunas, 1937, p. 176 – 215.
22. *Daulius J.* [S. Yla]. Komunizmas Lietuvoje. Kaunas, 1937. 259 p.
23. *Daulius J.* [S. Yla]. Siauroji ar pilnutinė katalikybė. Kaunas: Sakalas, 1939. 143 p.
24. *Dogelis P.* Konfliktų metai ... [ištraukos iš dienoraščio] // *Kardas*, 1992, Nr. 3 - 4, 1994, Nr. 1 - 2.
25. *Dovydėnas L.* Mano kelias į Liaudies seimą // *Balčiūnas J.* (red.). Lietuvių archyvas: bolševizmo metai. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, T. 3, p. 47 – 59.
26. *Eretas J.* Katalikai ir Mokslas. Kaunas, 1935. 288 p.
27. *Gaida P.* Vertingų lobių pasaulio kūrėjas // *Mielaitis G.* (sud.). Tolyn į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose. Vilnius: Aidai, 1997, p. 309 – 314.
28. *Grinius J.* Atsiminimai apie Juozą Ambrazevičių – Brazaitį // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos fil., 2000, p. 42 – 67.
29. *Gruzdas J.* Ir šiandien jis atšildytų tėvynės meilę // *Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2008, p. 179 – 182.
30. *Guerry E.* Katalikų veikimo kodeksas: sudėstytas pagal enciklikas ir kitokius popiežių raštus. Kaunas: Katalikų veikimo centras, 1928. 107 p.
31. Į pilnutinę demokratiją: svarstymai apie valstybės pagrindus // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos fil., 2000, p. 509 – 558.
32. Iš pokalbio su buvusiu Lietuvių tautininkų sąjungos sekretoriumi (1939 – 1940 m.) Domu Cesevičiumi // LKP istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1990, T. 46, p. 99 - 105.
33. *Ivinskis Z.* Atsiminimų nuotrupos apie prof. Stasį Šalkauskį // *Čepėnas P.* (red.) Lietuvos universitetas 1579 – 1803 – 1922. Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 706 – 712.

34. *Yčas M.* Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais. Chicago: Jono ir Martyno Yčo knygų fondas, 1991. 240 p.
35. *Yla S.* Dvasinė kaimo krizė ir kunigas. Kaunas, 1940. 35 p.
36. *Jakas P.* Krikščionybės tragizmas. Kaunas: Akiratis, 1938. 94 p.
37. *Jakas P.* Žmogus tarp žmonių arba Naujasis humanizmas. Kaunas: Švyturys, 1940, Kn. 1. 351 p.
38. *Jakštas A.* Kultūros viešpatija. Kaunas, 1919. 23 p.
39. *Jakštas A.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1993 - 1997, T. 1 – 3.
40. *Jasaitis D.* Mano „bendradarbiavimas“ su maskviniais okupantais 1940 – 1941 m. // Lietuvių gydytojų biuletenis. 1970, Nr. 4 (40), p. 138.
41. *Jasaitis D.* Paskutinės prof. Stasio Šalkauskio dienos // Aidai. 1960, Nr. 5, p. 215 – 220.
42. *Jurkus P.* Prof. Juozas Brazaitis prie redaktoriaus stalo // Į Laisvę. 1989 - 1990, Nr.107, p. 27 - 34.
43. *Karvelis P.* Paskutinės nepriklausomos Lietuvos dienos // *Gudaitis L.* (sud.). Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. Vilnius: Periodika. 1990, p. 51 – 56.
44. Katalikų akcija: Šv. Sosto nurodymai. Kaunas, 1933. 41 p.
45. *Kazickas P. J.* Mano draugas Julijonas Būtėnas // *Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2008, p. 223 – 230.
46. *Keliuotis J.* Mano autobiografija: atsiminimai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003. 564 p.
47. *Keliuotis J.* Visuomeninis idealas: visuomenės filosofijos metmenys. Kaunas: Naujosios Romuvos leidinys, 1935. 200 p.
48. *Kemėšis F.* Krikščioniškosios ekonomijos linkme. Vilnius: Katalikų akademija, 1997. 284 p.
49. *Keršys M.* Lietuvių politikos partijos. K., 1919. 65 p.
50. Klerikalizmas ir katalikų bažnyčia buržuazinėje Lietuvoje: dokumentų rinkimys. Vilnius: Mintis, 1978. 318 p.
51. *Krupavičius M.* Liaudies tarnyboj. Kaunas, 1928. 95 p.
52. *Laukaitytė R.* 1940 – 1942 m. dokumentai apie kunigo Mykolo Krupavičiaus memorandumus valdžios institucijoms // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2005, T. 27, p. 586 - 637.
53. LFB Tarybos deklaracija // Į Laisvę. 1960, Nr. 21, p. 1 – 2.
54. *Liasauskis J.* Kristaus Bažnyčia ir jos santykiai su nekatalikais. Kaunas, 1928. 54 p.
55. Lietuvių fronto bičiulių Credo // Į Laisvę. 1978, Nr. 74, p. 40 - 46.
56. Lietuvos Episkopato Direktyvos Katalikų Akcijai Lietuvoje. Kaunas, 1930. 6 p.

57. Lietuvos komjaunimo dokumentai, 1919 – 1940 spal. Vilnius: Mintis, 1989. 272 p.
58. Lietuvos komunistų partijos atsišaukimai. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, T. 4: 1935 – 1940, 1963. 956 p.
59. Lietuvos Universitetas, 1922.II. 16 – 1927.II. 16: pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita. Kaunas: Valstybės sp., 1927. 371 p.
60. *Lipnickas A.* Penkių valstybių sostinėse: įspūdžiai iš kelionės po Vakarų Europą, Panevėžys, 1933. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. gegužės 14 d.).
Prieiga per internetą:
http://www.lipniunas.com/Dokumentai/5valstybiu_sostinese.doc.
61. *Lomanas J.* Quo vadis, modernioji Europa? Kaunas, 1932. 251 p.
62. *Maceina A.* Raštai. Vilnius: Mintis [Margi raštai]. 1992 – 2007, T. 2 – 13.
63. *Maceinienė J.* Dienoraštis // *Metai*, 1992, Nr. 1, p. 98 - 117.
64. *Mackevičius M.* Atsiminimai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos I-kla, 1997. 220 p.
65. *Marciuškienė M.* Atsiminimai apie dėdę Domą // *Lukoševičius V.* (pareng.). *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998. 444 p.
66. *Merkelis A.* Jaunoji Lietuva: L. T. J. „Jaunosios Lietuvos“ s-gos siekimai, idėjos ir penkerių metų veikimo apžvalga, Kaunas, 1932. 254 p.
67. Nauja LFB vadovybė // *Į Laisvę*. 1970, Nr. 50, p. 73 – 74.
68. *Pajaujis J.* Išgyventa // *Kultūros barai*, 1992, Nr. 11 – 1995, Nr. 8 – 9.
69. *Pakštas K.* Filosofo Stasio Šalkauskio brangiam atminimui // *Aidai*. 1957, Nr. 5, p. 193 - 205.
70. *Paltarokas K.* Gyvenimo bruožai: atsiminimai. Vilnius: Katalikų akademija, 2005. 682 p.
71. *Paltarokas K.* Katalikų veikimo centras ir svarbiausi jo uždaviniai Lietuvoje. Kaunas: Katalikų veikimo centras. 1929. 16 p.
72. *Pašakinskas E.* Julijonas Būtėnas (1915 – 1951) // *Į Laisvę*. 1992, Nr. 114, p. 19 - 21.
73. *Petraitis J.* Kaip jie mus sušaudė. Kaunas: Valstybinė leidykla, 1944. 261 p.
74. Prie ištakų: pokalbis su Viktoru Alekna // *Naujoji romuva*. 2004, Nr. 3, p. 26 - 30.
75. Prieš 25 metus // *Į Laisvę*. 1973, Nr. 58, p. 82 – 84.
76. *Raštikis S.* [Atsiminimai]. Fotogr. leid. Vilnius: Baltijos kultūros fondas. 1996, D. 3: Įvykiai ir žmonės: iš mano užrašų. 615 p.
77. *Sabaliauskas A.* Juodasis kryžius arba palydėti pasmerktieji. Vilnius: Spauda, 1992. 64 p.
78. *Slavėnas P.* Vertėjo žodis // *Jeans J.* Slaptingoji visata. K., 1940, p. 11 – 25
79. *Smetona A.* Rinkiniai raštai. Kaunas: Menta, 1990. 512 p.

80. *Stankevičius J.* Mano gyvenimo kryžkelės. Vilnius: Katalikų akademija, 2002, 743 p.
81. *Strabulis A.* Ir profesoriams, ir gimnazistams // Naujoji Romuva. 1995 m. birželio 29 d., Nr. 5 (500), p. 57 - 58.
82. *Strabulis A.* Julijonas Būtėnas ir antinacinė rezistencija // *Kazilionytė V.* (sud.). Sakalai parskrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: „Į laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2008, p. 231 – 242.
83. *Strabulis A.* Juozo Ambrazevičiaus – Brazaičio atminimui // Naujoji Romuva. 1995, Nr. 1 (496), p. 18 – 21.
84. *Stravinskis P.* Atsiminimai ir pasaulėžiūra. [Chicago], [1982]. 216 p.
85. *Streikus A.* (sud.). Lietuva ir Šventasis Sostas (1922 – 1938): slaptojo Vatikano archyvo dokumentai. Vilnius: Lietuvių katalikų akademija, 2010. 646 p.
86. *Šablinskis A.* Kūrybinis katalikų veikimas. Kaunas: Pavasaris, 1939. 354 p.
87. *Šalkauskienė J.* Į idealų aukštumas: atsiminimai apie prof. Stasį Šalkauskį. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998. 254 p.
88. *Šalkauskis S.* Raštai. Vilnius: Mintis [Margi raštai], 1990 – 2002, T.1 – 7.
89. *Šimkus J.* Apie žmones, įvykius ir save: dienoraščiai, laiškai, atsiminimai. Vilnius: Vaga, 1971. 539 p.
90. *Telksnys V.* Prašiau sušaudyti: apysaka. Kaunas: Naujasis lankas, 2007. 347 p.
91. *Tulaba L.* Nuo Dusios iki Tiberio: atsiminimai. Roma, 1993, Vol. 1 - 2.
92. *Turauskas E.* Lietuvos nepriklausomybės netenkant. Kaunas: Šviesa, 1990. 287 p.
93. *Vaitkus M.* Milžinų rungtynėse. 1940 – 1944. Atsiminimai. London: Nida, 1972, T. 8. 203 p.
94. *Vaitkus M.* Nepriklausomybės saulėj: 1918 – 1940. London: Nida, 1968, T. 5, D. 1. 296 p.
95. *Vaitkus M.* Nepriklausomybės Saulėj. 1918 – 1940. London: Nida, 1968, T. 6, D. 2. 279 p.
96. *Vaitkus M.* Per Giedrą ir Audrą. 1909 – 1918 atsiminimai. London: Nida, 1965, T. 4. 272 p.
97. *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos fil., 2000. 581 p.
98. *Vaižgantas.* Laiškai Klimams. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. 453 p.
99. *Vaižgantas.* Raštai. Vilnius: LLTI. 2000 - 2001, T. 12 – 13.
100. *Voldemaras A.* Istorinis Jėzus // *Yčas M.* (sud.). Ankstyvoji krikščionybė, Kaunas: Candela, 1997, p. 9 – 235.

101. *Žukas K.* Žvilgsnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai. Medžiaga istorikams. Vilnius: Mintis, 1992. 335 p.
102. Полпреды сообщают: Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г. - август 1940 г.). Москва: „Международные отношения“, 1990. 540 с.

Literatūra

Publikuoti darbai

103. *A.G. [A. Grigaravičius].* Tautos pažangos partijos įkūrimas (D. 2) Nuo rinkimų į Steigiamąjį iki III seimo: tautininkai opozicijoje - pastangos ir metamorfozės [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://www.tpp.lt/istorija/TPPikurimas2.php>.
104. *Alekna V.* Katalikų periodinė spauda // Tėvynės sargas. 1992, Nr. 1 – 2, p. 55 – 64.
105. *Alekna V.* Vytauto klubas: istorija, narių biografijos. Vilnius: P. Kalibato II „Petro ofsetas“, 2002. 175 p.
106. *Ališauskas V.* (sud.). Krikščionybės Lietuvoje istorija. Vilnius: Aidai, 2006. 596 p.
107. *Aliulis V.* Stasys Yla ir mūsų maldynai // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 1994, T. 8, p. 212 - 214.
108. *Ambrazevičius J.* Pranas Dielininkaitis visuomeniniame darbe // *Dielininkaitis P.* Mokyklos laisvė ir valstybė: sovietų, prancūzų, belgų ir olandų mokyklų sistemos sintetinio sprendimo paieškos. Šiauliai: Saulės Delta, 2000, p. 10 – 20.
109. *A. Mž. [Antanas Mažiulis].* 1941 birželio sukilimas // Lietuvių enciklopedija, South Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1963, T. 29, p. 166 – 179.
110. *Andriekus L.* „Aidams“ įžengiant į keturiasdešimtuosius metus // Aidai. 1975, Nr. 1, p. 1 – 11.
111. *Anušauskas A.* (red.). Lietuva, 1940 - 1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005. 710 p.
112. *Anušauskas A.* Lietuvos karinė žvalgyba 1918-1940 metais. [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: http://www.kam.lt/lt/struktura_ir_kontaktai_563/kas_institucijos_567/aotd_582/aotd_istorija_587.html).
113. Ar galima pasimokyti iš istorijos? [istorikų A. Eidinto, A. Kulakausko, L. Mockūno, G. Rudžio, S. Sužiedėlio diskusija] // Šiaurės Atėnai. 2001 m. sausio 21 d., Nr. 27, p. 10.

114. Arkivyskupas Mečislovas Reinys. Chicago: Lietuvių krikščionių demokratų s-ga, 1977. 245 p.
115. *Atamukas S.* LKP kova prieš fašizmą, už Tarybų valdžią Lietuvoje 1935 – 1940 metais. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. I – kla, 1958. 277 p.
116. *Auryla V.* Mokytojas - ugdytojas // *Konstantinas Bajerčius – Garibaldis.* Gyvenimo vieškeliais gruoblėtais: poezija, proza, publicistika, atsiminimai, in memoriam. Vilnius: Rosma, 2003, p. 452 - 463.
117. *Bauža Č.* LKP taktika buržuazinės ir smulkiaburžuazinės opozicijos atžvilgiu, kovojant už demokratiją ir šalies nacionalinę nepriklausomybę 1927 – 1940 metais // LKP istorijos klausimai. Vilnius: Mintis, 1976, T. 18, p. 21 – 37.
118. *Bagdanavičius V.* Frontininkų studija // Tėvynės sargas. 1992, Nr. 1 - 2, p. 35 – 45.
119. *Bagdanavičius V.* Kuraičio palikimas lietuvių šviesuomenei // Bagdanavičius V. Kuraičio palikimas lietuvių šviesuomenei: atsiminimai ir įvadas į jo mąstymą. Čikaga: Ateitis, 1983. 36 p.
120. *Balsevičiūtė V.* Vytautas Mačernis ir jo karta. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001. 374 p.
121. *Baronas D., Mačiulis D.* Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010. 640 p.
122. *Barth M.* Katholische Renaissance [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 3 d.). Prieiga per internetą: <http://www.erich-schairer.de/maa/kap105.html>.
123. *Bauer O.* Socialdemokratija, religija ir Bažnyčia: Linco programai paaiškinti. Kaunas: Lietuvos socialdemokratų partijos Centro komitetas, 1931. 129 p.
124. *Beresnevičius G.* Religijotyros įvadas. Vilnius: Aidai, 1997. 373 p.
125. *Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L.* Lietuvos seimo istorija: XX – XXI a. pradžia. Vilnius: „Baltų lankų“ leidyba, 2009. 559 p.
126. *Bloznelis M.* Antano Maceinos idėjos šiandien // Naujoji romuva. 2006, Nr. 1 (554), p. 68 – 69.
127. *Bloznelis M.* Jonas Pankauskas // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius: Katalikų akademija, 1999, T. 14, p. 576 - 577.
128. *Bloznelis M.* Lietuvių frontas. Kaunas: „Į Laisvę“ fondas, 2008, D. 1: Lietuvių frontas vokiečių okupacijos metais. 419 p.
129. *Bloznelis M.* Lietuvos išlaisvinimo taryba: medžiaga veiklos studijai. Vilnius: Mintis, 1997. 290 p.
130. *Bložė M.* Politinių partijų susikūrimas ir jų veikla nepriklausomoje Lietuvoje // *Jankauskas A., et al.* (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 50 – 91.
131. *Brandišauskas V.* Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1941 09). Vilnius: Valst. leidybos centras, 1996. 206 p.

132. *Brazaitis J.* Dinamiškasai asmuo mūsų visuomenėje // *Aidai*. 1953, Nr.8, p. 337 – 341.
133. *Brazaitis J.* Raštai. Chicago: Į Laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1980 – 1981, T. 1- 5.
134. *Brazaitis J.* Stasys Yla – naujas kunigas // *Mikelaitis G.* (sud.). Tolyn į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose. Vilnius: Aidai, 1997, p. 316 – 319.
135. *Brazaitis J.* Stasys Šalkauskis lietuvių tautinės misijos raidoje // *Aidai*. 1971, Nr. 10, p. 447 – 451.
136. *Brazaitis J.* Vienas iš laikraštinių // *Aidai*. 1957, Nr. 6, p. 284 - 285.
137. *Brazaitis J.* Vienų vieni. 4 – asis (fotografuot.) leid. Vilnius: Vilties sp., 1990. 577 p.
138. *Bražėnas P.* Petras Cvirka. Vilnius: Vaga, 1998. 421 p.
139. *Briedis M.* Stovėjimo ant ribos metafora P. Tillich'o sistemoje ir S. Kieckegaard'o religijos filosofijoje: gnosis ar pistsis? // *Logos*. 2006, Nr. 48, p. 63 - 74.
140. *Brizgys V.* Katalikų Bažnyčia Lietuvoje: pirmojoje rusų okupacijoje 1940 – 1941 m., vokiečių okupacijoje 1941 – 1944 m. (trumpa apžvalga). Chicago, 1977. 191 p.
141. *Bučelis D.* Lietuvių krikščionių demokratų partijos sukūrimas ir jos raida 1917 – 1920 m. // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 1996, T. 10, p. 512 – 571.
142. *Bučinskytė I.* Ateitininkai pirmosios sovietų ir nacių okupacijos metais // *Politologija*. 2002, Nr. 4, p. 1 - 33.
143. *Bučinskytė I.* Ateitininkai tarp krikščionių demokratų ir Lietuvių fronto bičiulių // *Į Laisvę*. 2005, balandis – birželis, Nr. 149, p. 37 – 48.
144. *Bumblauskas A.* Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos // Lietuvos istorijos studijos. 2009, Nr. 23, p. 127 - 157.
145. *Bumblauskas A.* Zenono Ivinskio vieta mūsų istoriografijoje // *Naujoji romuva*. 1994, Nr. 1 (495), p. 7 - 10.
146. *Buškevičius S., Kreivys D.* Lietuvių nacionalinė partija „Jaunoji Lietuva“ // Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla. Kaunas: Litterae universitatis, 1996, p. 135 – 137.
147. *Butautas K. A.* Povilaičio kelionė į Berlyną // *Aidai*. 1988, Nr. 4, p. 248 – 257.
148. *Čepulienė S.* Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjungų judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919 m. antroji pusė – 1940. VI. 15). Vilnius: Mintis, 1981. 268 p.

149. *Čičinienė D.* Tarp nacionalinio identiteto ir demokratijos: krikščionių demokratų santykiai su tautininkais 1918 – 1920 metais // Darbai ir dienos. 1998, Nr. 7 (16), p. 91 - 120.
150. *Čiočytė D.* Tautiškosios religinės tapatybės svarstymai literatūros teologijos aspektu // Literatūra, 2006, t. 48 (5), p. 105 - 117.
151. *Čiočytė D.* Tikėjimo sampratos bruožai Vinco Kudirkos kūryboje // Res Humanitariae. 2009, T. 5, p. 7 – 14.
152. Dabartinės Vliko grupės // Nepriklausoma Lietuva. 1992 m. gegužės 27 d., Nr. 21, p. 8 – 9.
153. *Daim W.* Linkskatholizismus: eine katholische Initiative in Moskau. Wien – Frankfurt – Zürich: Europa Verlag, 1965. 123 S.
154. *Daunys S.* Nepriklausomos Lietuvos sportinio gyvenimo portretas // Ateitis. 1961, Nr. 2, p. 88, 89, 97.
155. *Daunys S.* Neužmirštamas Dielininkaitis // Ateitis. 1957, Nr. 4, p. 86 - 87.
156. *Deksnys B.* Humanizmas ir katalikybė: teocentrinio humanizmo koncepcijos lietuvių išsivijoje. Vilnius: Mintis, 1980. 164 p.
157. *Detsch R.* Rexbewegung (auch Rexismus oder Mouvement rexiste). [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 7 d.). Prieiga per internetą: <http://www.cpw-online.de/lemmata/rexbewegung.htm>.
158. *Dieckmann Chr.* Deutsche und litauische Interessen. Grundlinien der Besatzungspolitik in Litauen 1941 bis 1944 // Holocaust in Litauen: Krieg, Judenmorde und Kollaboration im Jahre 1941. Koeln – Weimar – Wien: Boehlau Verlag, 2003, S. 63 – 76.
159. *Dineika V.* Karolis Dineika – didysis Darnos magistras [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://www.hotcommentary.com/index.php?id =740>.
160. *Dineika V.* Karolis Dineika ir kūno kultūra [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://www.alytausnaujienos.lt/druskininkunaujienos/paskutinionumeriostrai psniai/?nid=533>.
161. *Dineika V.* Vydūno ir O. M. Aivanhovo mokymų paralelės [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/05/05vyd.html>.
162. *Dineika V.* Žmogus, garsinęs Druskininkus [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: <http://www.alytausnaujienos.lt/druskininkunaujienos/paskutinionumeriostrai psniai/?nid=493>.
163. *Donskis L.* Antanas Maceina: doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje // Akiračiai. 1997, Nr. 2 – 4.

164. *Donskis L.* Dar kartą apie Antano Maceinos socialinę filosofiją // *Akiračiai*. 2000, Nr.1, p. 9, 10.
165. *Dubnikas K.* Religinis interesas ir tikėjimas // *Problemos*. 2003, T. 64, p. 173 - 181.
166. *Dunleavy P., O Leary B.* Valstybės teorijos: liberaliosios demokratijos politika. Vilnius: Eugrimas leidykla, 1999. 438 p.
167. Dvikova baigėsi lygiosiomis: kodėl krikščionys demokratai nemėgo tautininkų ir Antano Smetonos? // *Komjaunimo tiesa*. 1989 m. gruodžio 14 d., Nr. 237 (11392) [interaktyvus] (žiūrėta 2011 m. gegužė 12 d.). Prieiga per internetą:
http://www.lipniunas.com/Straipsniai/Dvikova_baigesi_lygiosiomis.doc
168. *Eidintas A.* Lietuvos Respublikos prezidentai. Kaunas: Šviesa, 1991. 190 p.
169. *Eidintas A.* Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą Lietuvoje 1923 – 1927 m. // *Eidintas A.* Istorija kaip politika: įvykių raidos apžvalga. Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 233 – 254.
170. *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum = Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*, H. Denzinger. Freiburg im Breisgau – Basel - Rom – Wien: Herder, 1991. 1706 p.
171. *Eretas J.* Dvi generacijos mūsų krikščioniškosios kultūros tarnyboje // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Roma, 1972, T.7, p. 3 – 51.
172. *Eretas J.* Jaunoji karta apdovanojo Lietuvą nauju dienraščiu // *Į Laisvę*. 1960, Nr. 24, p. 42 – 46
173. *Eretas J.* Kazys Pakštas: tautinio šauklio odisėja (1893 – 1960). Vilnius: Pasviręs pasaulis, 2002. 349 p.
174. *Eretas J.* Pranas Dovydaitis // *Aidai*. 1958, Nr. 2, p. 55 – 61.
175. *Eretas J.* Stasys Šalkauskis. Brooklyn (N. Y.): Ateitininkų Federacija, 1960. 278 p.
176. *Eretas J.* Šalkauskis idėjų keliais // *Suvažiavimo darbai*. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidinys, 1961, T.4, p. 177 – 209.
177. *Eretas J.* Valančiaus šviesa už marių: Pranciškaus Juro ir jo bendrininkų gyvenimas ir veikla. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1980. 354 p.
178. *Gaidamavičius – Gaida P.* Naujos dvasios skleidėjas // *Mikelaitis G.* (sud.). *Tolyn į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose*. Vilnius: Aidai. 1997, p. 7 – 11.
179. *Gaidys A.* Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905 – 1907 // *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. Vilnius: „Katalikų pasaulio” leidykla, 1994, T. 7, p. 254 - 316.

180. *Gaidys A.* Lietuvių krikščionių – demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905 – 1907 m.) // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, T. 3, p. 139 – 172.
181. *Gaigalaitė A.* Klerikalizmas Lietuvoje 1917 – 1940. Vilnius: Mintis, 1970. 312 p.
182. *Gimbutas J., Danys J.* Steponas Kolupaila. Čikaga: Akademines skautijos leidykla, 1974. 464 p.
183. *Gintauskas D.* Pranas Montvydas // Žemaičių žemė. 2002, Nr. 4 [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 4 d.). Prieiga per internetą: http://samogitia.mch.mii.lt/kultura/Pranas_Montvydas.htm.
184. *Girnius J.* Antanui Maceinai 70 metų // Aidai. 1978, Nr. 2, p. 49 – 57.
185. *Girnius J.* Pranas Kuraitis // Kuraitis P. Filosofijos raštų rinktinė. [Chicago]: Ateitis. 1990, p. 305 – 376.
186. *Girnius J.* Raštai. Vilnius: Epaisas. 2001, T. 4: Pranas Dovydaitis. 941 p.
187. *Girnius J.* St. Šalkauskis kaip „gyvas žmogus“ // Aidai. 1961, Nr. 7, p. 304 – 316.
188. *Girnius J.* Žmogaus prasmės žemėje poezija // *Bradūnas K.* (red.). Žemė: naujosios lietuvių poezijos antologija. Vilnius: Vyturys, 1991, p. 5 - 57.
189. *Girnius K. K.* Lemtingieji 1941 – ieji: holokausto Lietuvoje prielaidų klausimu // Naujasis Židinys – Aidai. 2011, Nr. 2, p. 85 - 100.
190. *Girnius S.* Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomoje Lietuvoje // *Vardys V.* (red.). Krikščionybė Lietuvoje. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 270 – 299.
191. *Grauslys A.* Gyvenimas šaukėsi reformos: Antrojo Vatikano susirinkimo temomis – 2 // Laiškai lietuviams. 1968 m. lapkričio mėn., p. 421 – 425.
192. *Gražiūnas A.* Dar dėl Bažnyčios pulso // Laiškai lietuviams. 1957, Nr. 11, p. 339 – 344.
193. *Gražiūnas A.* Kovotojas už demokratiją totalizmo laikais // Tėvynės sargas. 1957, Nr. 1 (14), p. 91 - 96.
194. *Gražiūnas A.* Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. 1989, Nr. 2, p. 25 - 42.
195. *Gražiūnas A.* Nepasaulėžiūrinė politika // Laiškai lietuviams. 1957, Nr. 7, p. 218 – 223.
196. *Grigaravičius A.* Lietuvių tautininkų ideologijos ir politikos raida iki 1926 m. // Kultūros barai. 2008, Nr. 2, p. 86 - 89.
197. *Grigaravičius A.* Lietuvos žemdirbių sąjunga – ūkininkų interesų gynėja // Kultūros barai. 2006, Nr.7, p. 51 - 56.
198. *Grigaravičius A.* Tautininkai ir jaunimas 1918 – 1926 metais // Naujoji Romuva. 2010, Nr. 1, p. 36 – 41.

199. *Grigaravičius A.* Tautos pažangos partijos įkūrimas // Naujoji romuva. 1997, Nr. 5 – 6, p. 80.
200. *Grigaravičius A.* Trys viltininkai // Kultūros barai. 2000, Nr. 1, p. 73 - 79.
201. *Grinius J.* Dr. Pranas Dielininkaitis // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma, 1961, T.4. p. 224 – 227.
202. *Grinius J.* Teologijos – filosofijos fakultetas // *Čepėnas P.* (red.) Lietuvos universitetas 1579 – 1803 – 1922. Chicago: Lietuvių profesorių draugija Amerikoje, 1972, p. 349 – 366.
203. *Grinius J.* Veidai ir problemos lietuvių literatūroje. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1973, T. 1. 406 p.
204. *Gudaitis J.* Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje: 1922 – 1943 metai. Kaunas: VDU I- kla, 2001. 52 p.
205. *Gustaitė G.* „Sociališkieji kursai” Kaune (1909 m. sausio 16 - 18 d.) // Kultūros barai. 2000, Nr.4, p. 67 – 72.
206. *G. V.* Lietuvių frontas ir krikščionys demokratai // Tėvynės Sargas. 1952, Nr. 2, p. 330 - 343.
207. *Haas L.* Wołnomularze polscy w kraju i na świecie. 1821 – 1999. Słownik biograficzny. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 1999. 660 S.
208. Handbuch der Kirchengeschichte. Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1999, B. 7: Die Weltkirche im 20. Jahrhundert. 834 S.
209. Heinrich Mertens. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. spalio 30 d.). Prieiga per internetą: http://de.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Mertens .
210. *Horner Fr.* Die neuscholastische Naturrechtslehre zwischen Antimodernismus und moderner Sozialwissenschaft // *Weinzierl E.* (Hrg). Der Modernismus. Beiträge zu seiner 122. Erforschung. Graz – Wien – Koeln: Verlag Styria, 1974, S. 283 - 302.
211. *Ivanovas B.* Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas. Vilnius: Versus aureus, 2005. 344 p.
212. *Ivanovas B.* Tautiškumo idėjos tarpukario Lietuvos filosofų S.Šalkauskio ir A.Maceinos darbuose // Kultūros barai. 2001, Nr. 3, p. 82 – 86.
213. *Yla S.* Ateitininkų vadovas. 3 – ioji fotogr. ir papild. laida. Kaunas: Naujasis lankas, 2006. 500 p.
214. *Yla S.* Lietuvų Katalikų Mokslo akademija // Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai. Roma, 1964, T. 5, p. 3 – 28.
215. *Yla S.* Priešybių derintojas Stasys Šalkauskis // Aidai. 1959, Nr. 8, p. 321 – 328.
216. *Yla S.* „XX amžius” – laikraštinė naujovė // Aidai. 1982, Nr. 4, p. 268 – 279.
217. *Jakaitė D.* Atsinaujinimo dvasia. Šventojo Augustino aktualumas // Darbai ir dienos. 2003, Nr. 36, p. 283 – 300.

218. *Jakaitė D.* „Šatrijos” draugija lietuvių literatūros istorijoje. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003. 258 p.
219. *Jakštas J.* Nepriklausomos Lietuvos istorija. Chicago: Akademinio Skautų Sąjūdžio Vydūno fondas, 1992. 272 p.
220. *Jakštas J.* Vytauto Didžiojo universiteto LST korporacija „Neo – Lithuania“ // Tautinės minties keliu: Lietuvių tautininkijos istoriniai bruožai. Chicago: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1979, p. 160 - 169.
221. *Jakulevičius A.* Teologijos – filosofijos fakultetas Vytauto Didžiojo universitete 1922 – 1940 m // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2005, T.26, p. 183 - 215.
222. *Janauskas G.* Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė // Darbai ir dienos. 2002, Nr. 30, p. 93 - 120.
223. *Jankauskas A.* Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje: kūrėjai, raida, vertinimai // Į Laisvę. 1996, Nr. 123, p. 23 – 33.
224. *Jankevičiūtė G.* Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918 – 1940. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003. 303 p.
225. *J. B. Ignas Skrupskelis* // Aidai. 1948, Nr. 10, p. 16 - 18.
226. *Jegelevičius S.* Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2006, T. 29, p. 121 – 139.
227. *J. G. Antanas Paplauskas – Ramūnas* // Aidai. 1974, Nr. 6, p. 268 – 271.
228. *Jokubaitis A.* Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai // Politologija. 2001, Nr. 2 (22), p. 1 – 23.
229. *Jurėnienė V.* Lietuvių moterų judėjimas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje puseje. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006. 290 p.
230. *Jurevičiūtė A.* Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga ir jos vaidmuo vidaus politikoje 1927 – 1940 metais // Karo archyvas, LR Krašto apsaugos ministerijos leidinys, T. 16, p. 209 – 254.
231. *Kairiūkštytė N.* Vilniaus vadavimo sąjunga. 1925 04 26 – 1938 11 25. Vilnius: Valstybės žinios, 2001. 317 p.
232. *Kancevičius V.* Lietuvos posūkis į socializmą 1940 metais // Didysis Spalis ir Lietuva. Vilnius: Mokslas, 1977, p. 112 – 133.
233. *Kancevičius V.* 1940 metų birželis Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1973. 111 p.
234. *Kardelis N.* Materijos mitas: „medžiaga“, kurią galima paliesti tik protu // Naujasis židinys – aidai. 2006, Nr. 8, p. 349 - 353.
235. *Kasparavičius A.* Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2005, T. 27, p. 433 - 461.
236. *Kasparavičius A.* Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaizdžiai // Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių

- dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 117 - 156.
237. *Kasparavičius A.* Parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920 – 1926 metais // Parlamento studijos. 2006, Nr. 6, p. 43 – 68.
238. *Kasparavičius A.* Tarp politikos ir diplomatijos. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008. 762 p.
239. *Kastanauskaitė L.* Lietuvos inteligentija masonų ir paramasoniškose organizacijose (1918 – 1940). Vilnius: Vaga, 2008. 423 p.
240. Katalikų Bažnyčios istorija. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1996 – 1997. D. 1 – 2.
241. Katalikų Bažnyčios katekizmas: santrauka. Kaunas: Katalikų interneto tarnyba, 2007. 236 p.
242. *Kaubrys S.* Lietuvos mokykla 1918 – 1939 m.: galios gimtis. Viešoji įstaiga „Statistikos tyrimai, 2000. 290 p.
243. *Kavolis V.* Sąmoningumo trajektorijos: lietuvių kultūros modernėjimo aspektai // Kavolis V. Žmogus istorijoje. Vilnius: Vaga, 1994, p. 121 - 354.
244. *Kazilionytė V.* Dovydai – Rūdšilis: trisdešimt šešeri gyvenimo metai // *Kazilionytė V.* (red.). Sakalai parsikrido: Julijonas Būtėnas atminties liudijimuose. Kaunas: Į Laisvę fondas, 2008, p.22 - 133.
245. *Keller Th.* Deutsch - französische Dritte – Weg – Diskurse [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 4 d.). Prieiga per internetą: <http://www.sehepunkte.historicum.net/2004/11/pdf/5693.pdf>.
246. *Kemežys V.* Periodinės spaudos laimėjimai // Lietuva 1918 – 1938. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 311 – 316.
247. *Kisielius P.* Vilniaus gajininkų veikla // Gaja: ateitininkų medikų korporacija, Chicago: Ateitininkų medikų korporacija „Gaja“, 2005, p. 143 - 147.
248. Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919 – 1926 metais. Vilnius: Mokslas, 1978. 231 p.
249. *Kostkevičiūtė I.* Poeto ir mąstytojo keliu // *Mykolaitis – Putinas V.* Raštai. Vilnius: Mintis, 1989, p. 5 – 41.
250. *Krištanavičius B.* Jėzuitai nepriklausomoje Lietuvoje // Laiškai lietuviams. 1973, Nr. 1 - 1975, Nr. 4.
251. *Krupavičius M.* Ateitininkų organizavimosi pradžios bejieškant // Ateitis. 1961, Nr. 2 – 3.
252. *Krupavičius M.* Lietuvos laisvė, lietuvybė ir ateitininkai // Ateitis. 1951, Nr. 2, p. 33 – 34.
253. *Kučas A.* Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius: gyvosios krikščionybės apaštalas. Chicago: Marian Fathers of St. Casimir Province, 1979. 592 p.

254. *Küng H.* Das Christentum: Wesen und Geschichte. Muenchen – Zuerich: Piper, 1995. 1056 S.
255. *Kuzmickas B.* Katalikiškoji filosofija: XIX ir XX amžiai. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003. 307 p.
256. *Kuzmickas B.* Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje. Vilnius: Mintis, 1976. 119 p.
257. *Labanauskas R.* Jaunųjų katalikų sąjūdis: politinės formavimosi aplinkybės 1935 – 1936 m. // Naujasis židinys – aidai. 2006, Nr. 6 – 7, p. 248 – 257.
258. *Labanauskas R.* Jaunųjų katalikų sąjūdžio santykis su sovietų režimu 1940 – 1941 m. // Genocidas ir rezistencija. 2010, Nr. 2 (28), p. 7 - 30.
259. *Labanauskas R.* Romuviečių pasaulėžiūrinės grupės genezė (1919 – 1923 m.) // Soter. 2009, Nr. 29, p. 121 – 140.
260. *Landersdorfer.* Kirchengeschichte der Neuzeit II. 19. und 20. Jahrhundert [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: http://www.google.lt/search?hl=lt&q=Sodalitium+Pianum+Benigni&btnG=Paie%C5%A1ka&meta=lr%3Dlang_de.
261. *Laukaitytė R.* Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Vilnius: „Katalikų pasaulio” leidykla, 1994, T. 7: atgimimas ir Katalikų Bažnyčia, p. 220 – 253.
262. *Laukaitytė R.* Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997. 301 p.
263. *Laukaitytė R.* Mykolo Krupavičiaus memorandumai sovietų ir vokiečių valdžiai // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2005, T. 27, p. 511 – 526.
264. *Laukaitytė R.* Teologijos – filosofijos mokslai // *Aleksandravičius E.* (red.). Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922 – 2002. Kaunas: VDU I – kla, 2002, p. 149 – 159.
265. *Laumenskaitė E.* Vladas Jurgutis. Vilnius: Viltis, 1994. 191 p.
266. *Laurenčikaitė S.* Katalikų sąjūdis ir krikščioniskojo egzistencializmo atspindžiai XX amžiaus lietuvių poezijoje. Vilnius: Petro ofsetas, 1997. 119 p.
267. *Leimonas J.* Nepalaužiamas ateitininkijos ažuolas // Ateitis. 1951, Nr. 9, p. 253.
268. *Lendjelas V.* Šiuolaikinė krikščionybė ir komunizmas. Vilnius: Mintis, 1969. 109 p.
269. Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg, Basel – Rom – Wien: Herder, 1996, B. 5. 1514 S.
270. Lietuvių enciklopedija, South. Boston.: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953 – 1985, T. 1 – 37.

271. Lietuvių frontas ir Lietuvių fronto bičiuliai. LFB valdybos pasisakymas Lietuvos valstybės 40 metų sukaktyje // *Valiušaitis V.* (sud.). Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: laiškai, dokumentai, liudijimai. Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos fil., 2000, p. 499 - 508.
272. Lietuvių fronto bičiulių konferencijos, įvykusios 1995 gegužės 12 – 13 Čikagoje, nutarimai // *Į Laisvę*. 1995 m. rugsėjis, Nr. 121, p. 59.
273. Lietuvos filosofinės minties istorijos šaltiniai. Vilnius: Mintis, 1991, T. 2: XIX a. vidurys – 1940 m. 421 p.
274. Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža. Vilnius: Mintis, 1978, T. 2: 1920 – 1940. 668 p.
275. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas: (ligi 1904 metų). Vilnius: Mokslas, 1987. 277 p.
276. *Loome M. T.* Liberal Catholicism, Reform Catholicism, Modernism. Mainz: Matthias – Grünewald Verlag, 1979. 452 S.
277. *Lopata R.* Authoritarian regime in interwar Lithuania: circumstances, legitimation, conception = Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1998. 121 p.
278. *Lukošaitis A.* Lietuvių tautininkų sąjunga // *Krupavičius A.* (sud.). Politinės partijos Lietuvoje: atgimimas ir veikla. Kaunas: Litterae universitatis, 1996, p. 148 – 149.
279. *Lukošaitis A.* Moderniosios partinės sistemos formavimosi etapai Lietuvoje // *Jankauskas A.*, et al. (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 92 – 128.
280. *Lukoševičius V.* Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab. – 1940 m. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995. 483 p.
281. *Maceina A.* 40 metų sukakties temomis // *Į Laisvę*. 1958, Nr. 15, p. 1 – 17.
282. *Maceinienė T.* „Ne tikrovės drumzlėse, o idealo šviesoje“. Vilnius: Katalikų pasaulis, 2004. 237 p.
283. *Maceinienė T.* Pašauktas kūrybai: Antanas Maceina: filosofo asmenybės interpretacija. Vilnius: Aidai, 2000. 318 p.
284. *Maceinienė T.* Tikėjimas ir ateitis: Ignas Skrupskelis ir Pranas Dielininkaitis. Vilnius: Aidai, 2006. 164 p.
285. *Mačiulis D.* Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927 – 1940 metais. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005. 300 p.
286. *Maldeikis P.* Mykolas Krupavičius, Chicago: Liet. Krikščionių Demokratų s-ga. 1975, 493 p.
287. Marksistinės filosofijos pagrindai. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. I- kla, 1959. 623 p.
288. *Masionis A.* Ateitininkų dvasia nepalūžo. Oak Lawn, Ill: Ateitis, 1992. 214 p.

289. *Maslauskienė N.* Lietuvos komunistų sudėtis 1940 m. spalio – 1941 m. birželio mėn. // *Genocidas ir rezistencija*. 1999, Nr. 2 (6), p. 20 - 46.
290. *Maslauskienė N.* Lietuvos komunistų tautinė ir socialinė sudėtis 1939 m. pabaigoje – 1940 m. rugsėjo mėn. // *Genocidas ir rezistencija*. 1999, Nr. 1 (5), p. 77 – 104.
291. *Masilionis J.* Šimtas metų Lindei Dobilui [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 04 d.). Prieiga per internetą: http://www.aidai.us/index.php?view=article&catid=79%3A7210&id=818%3A3Ami&option=com_content&Itemid=123.
292. *Matakaitė S.* Individualus religingumas ir kasdienis gyvenimas // *Filosofija. Sociologija*, 2003, Nr. 1, p. 37.
293. *Matulaitytė S.* Gyvenimo verpetuose // *Matulaitytė S.* (sud.). *Akademikas Paulius Slavėnas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 7 – 24.
294. *Matulionis J.* Leonas Bistras // *Tėvynės sargas*. 1971, Nr. 1, p. 198 - 203.
295. *Matulis S.* Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis MIC apaštalinis vizitatorius Lietuvai 1925 – 1927. Nottingham: Šaltinis, 2001. 247 p.
296. *Mautner J.* Dekonstruktion des Christentums. Linkskatholizismus und Gegenwart // *Faber R.* (Hg.). *Katholizismus in Geschichte und Gegenwart*. Würzburg: Königshausen and Neumann, 2005, S. 227 – 256.
297. *Mažeikis G.* Propaganda ir simbolinis mąstymas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010. 480 p.
298. *Mažiulis A.* Juozas Brazaitis // *Į Laisvę*. 1964, Nr. 34, p. 1 – 14.
299. *Merkelis A.* Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. New York: Amerikos lietuvių tautinės sąjungos leidinys, 1964. 740 p.
300. *Merkelis A.* Jaunoji Lietuva: L. T. J. „Jaunosios Lietuvos“ s-gos siekimai, idėjos ir penkerių metų veikimo apžvalga, Kaunas, 1932. 254 p.
301. *Merkelis A.* Juozas Tumas Vaižgantas. 3 – asis (fotogr.) leid. Vilnius: Vaga, 1989. 398 p.
302. *Mikelaitis G.* Gyvosios dvasios apaštalas // *Mikelaitis G.* (sud.). *Tolyn į laiką, gilyn į gelmę: kun. Stasys Yla raštuose ir atsiminimuose*. Vilnius: Aidai. 1997, p. 337 – 354.
303. *Mikelaitis G.* Kam aktualus Vladimiras Solovjovas? // *Naujasis židinys – aidai*. 2004, Nr.1 - 2, p. 54 – 55.
304. *Mitrulevičius G.* Socialdemokratijos tapsmas // *Gairės*. 1998, Nr. 2, p. 32 – 35.
305. *Merkys V.* Stasys Yla ir jo atsiminimai // *Yla S.* Žmonės ir žvėrys Dievų miške: kaceto pergyvenimai. Kaunas: Šviesa, 1991, p. 388 – 398.
306. *Misiūnas R.* Informacinių kovų kryžkelėse : JAV lietuvių informacinės kovos XIX a. pabaigoje - 1922 m. Vilnius: Versus aureus, 2004. 374 p.

307. *Misius K.* Filosofas kun. Povilas Jakas // *Misius K.*, et al. (sud.). Kvēdarna. Vilnius: Versmė, 2004, p. 968 – 977.
308. *Morse R.* Christlich-Soziale Reichspartei (CSRP), 1920-1933. [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. spalio 30 d.). Prieiga per internetą: http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_44460.
309. *Mukienė S., Valiūnienė R.* (sud.). Kazimieras Olšauskas: profesorius, kunigas, Sibiro kankinys. Vilnius – Plungė: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1997. 342 p.
310. *Mulevičiūtė J.* Modernizmo link: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918 – 1940. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muz., 2001. 223 p.
311. *Narutis P.* Tautos sukilimas, 1941, Lietuvos nepriklausomybei atstatyti. Oak Lawn, Ill. 1994, D. 1: Be šūvio. 404 p.
312. *Navickas K.* TSRS vaidmuo ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920 – 1940 metais. Vilnius: Mintis, 1966. 336 p.
313. *Novagrockienė J.* Politinių partijų ir partinių sistemų analizės metodologiniai pagrindai // *Jankauskas A.*, et al. (sud.). Lietuvos politinės partijos ir partinė sistema. Kaunas: Naujasis lankas, 1997, Kn. 1, p. 17 - 49.
314. *Palilionis P.* Svajojęs gražų gyvenimą: apmatai Juozo Grušo portretui. Vilnius: Lietuvos rašytojų s-gos I-kla, 2001. 491 p.
315. *Paplauskas – Ramūnas A.* Iš sutemų į aušrą. Torontas: Tėviškės žiburiai, 1967. 453 p.
316. *Paškus A.* Dievai, dvasios ir žmonės „Naujajame amžiuje“. Kaunas: Caritas, 1993. 268 p.
317. *Paškus A.* Tikėjimo ir netikėjimo sąlytis šiandien. Kaunas: Lietuvos Katechetikos Centro I – kla, 1998. 254 S.
318. *Peškaitis A., Glodenis D.* Šiuolaikinis religingumas: naujieji judėjimai ir išraiškos formos amžių sandūroje. Vilnius: Vaga, 2000. 198 p.
319. Philosophisches Wörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1974, B. 2, S. 703 – 1394.
320. [*Pivoras S.*]. Tarp klerikalizmo ir liberalizmo: ideologinės alternatyvos universiteto koncepcijoje // *Aleksandravičius E.* (red.). Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922 – 2002. Kaunas: VDU – I – kla, 2002, p. 99 – 110.
321. Politinės minties enciklopedija / ats. red. David Miller. Vilnius: Mintis, 2005. 654 p.
322. Popiežiškoji kultūros taryba, Popiežiškoji tarpreliginio dialogo taryba. Jėzus Kristus – gyvojo vandens nešėjas: „Naujojo amžiaus“ (New Age) krikščioniškasis apmąstymas. 2003 vasario 3 [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 4 d.). Prieiga per internetą:

http://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/jezus-kristus-gyvojo-vandens.html.

323. *Pruskus V.* Gyvosios dvasios sąjūdis tarpukario Lietuvoje // Logos, 2009, T. 59, 60.
324. *Pruskus V.* „Naujojo humanizmo“ visuomenės organizacijos modelis: politinė vaizduotė ir atmintis // Filosofija. Sociologija. 2006, Nr. 1, p. 25 - 31.
325. *Pruskus V.* Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje: jaunosios kartos lietuvių intelektualų katalikų įžvalgos. Vilnius: UAB „Eikoma“, 2001. 389 p.
326. *Pruskus V.* XX a. pradžios katalikiškojo modernizmo atgarsiai Lietuvoje // Logos. 2007, Nr. 51, p. 103 – 116.
327. *Pšibilskis B.V.* Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003. 409 p.
328. *Puišytė E. A.* Rizikingos pastoracijos karžygys // XXI amžius. 2004 m. rugpjūčio 6 d., p. 7.
329. *Putinaitė N.* Šiaures Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a. Vilnius: Aidai, 2004. 239 p.
330. *Račiūnaitė R., Senvaitytė D., Vaicekauskas A.* Senovės lietuvių pasaulėžiūra: metodinė mokymo priemonė. Kaunas: VDU 1 - kla, 2001. 176 p.
331. *Ramoškaitė R.* Lietuvių – italų draugijos veikla 1936 – 1940 m // Kultūros barai. 2005, Nr. 6, p. 86 - 88.
332. *Rastenis V.* (sud.). Ateitininkai: Ateitininkų sendraugių sąjungos leidinys. Panevėžys: UAB „Panevėžio spaustuvė“, 2003. 333 p.
333. *Rauckinas S. A. A.* Stasį Lušį prisimenant // Tėvynės sargas. 1981, Nr. 1, p. 37.
334. *Revaitienė I.* Jam rūpėjo kultūringa, turtinga Lietuva ... // Respublika. 1990, spalio 31 d., Nr. 250 – 253, p. 13.
335. Rexism [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 4 d.). Prieiga per internetą: <http://www.faktedon.com/wiki/de/re/Rexism.htm>.
336. *Rudis G.* Augustinas Voldemaras ir voldemarininkai // Voldemaras A. Pastabos saulėlydžio valandą. Vilnius: Mintis, 1992, p. 5 - 29.
337. *Rudis G.* Jungtinis antisemitinės opozicijos sąjūdis 1938 – 1939 metais // Lietuvos istorijos metraštis. 1996 metai. Vilnius: Pradai, 1997, p. 182 – 215.
338. *Rudokas J.* Vadybos pradžia Lietuvoje // *Rudokas J.* (sud.). Gimė Čikagoje, dirbo Lietuvai, žuvo Sibire...: Vytautas Andrius Graičiūnas, 1898 – 1952. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 84 – 100.
339. *Rudokas J.* Vytauto Andriaus Graičiūno fenomenas // *Rudokas J.* (sud.). Gimė Čikagoje, dirbo Lietuvai, žuvo Sibire...: Vytautas Andrius Graičiūnas,

- 1898 – 1952. Vilnius: Lietuvos gyentojų genocide ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 122 – 191.
340. *Ruzgas A.* Antinacinio pagrindžio leidinių redaktorius // *Į Laisvę*. 2003, Nr. 143, p. 19 - 22.
341. *Samalavičius A.* Kultūros kritika tarpukario Lietuvoje: Julijonas Lindė – Dobilas // *Logos*. 2008, Nr. 54, p. 146 – 156.
342. *Sawicki J.* Iš Lietuvos Didžiųjų Rytų ložės istorijos // *Kultūros barai*. 1998, Nr. 6, p. 68 - 71.
343. *Schmidlin J.* *Papstgeschichte der neuesten Zeit*. München: Verlag Josef Koesel and Friedrich Pustet, 1939, B. 4. 229 S.
344. *Selenis V.* Lietuvos istorikų bendrija 1918 – 1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007. 218 p.
345. *Senapėdienė E.* Lietuvos KP vadovavimas Lietuvos Raudonajai Pagalbai (1927 – 1940) // *LKP istorijos klausimai*. Vilnius: Mintis, 1987, T. 40, p. 8 - 21.
346. *Serre J.* Juo plačiau, juo prie tiesos arčiau (*Au Large*): visuotinio sutaikinamojo metodo ir pilnutinės intelektualybės eskizas. Kaunas: Šv. Kazimiero draugijos leidinys Nr. 607, 1934. 182 p.
347. *Sidasas V.* Anoniminis krikščionis // *Guščius A., Stončienė D. M.* (sud.). Trečioji ir ketvirtoji religijos, filosofijos ir bažnytinio meno studijų savaitės, 1991 – 1992. Vilnius: „Lumen“ fondo leidykla, 1994, p. 189 – 193.
348. *Sirutavičius V., Staliūnas D.* Antižydiskų pogromų prielaidos Lietuvoje XIX a. – 1940 m. (Vietoj ivado) // *Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 7 - 24.
349. *Sirutavičius V.* Katalikų Bažnyčia ir modernaus lietuvių antisemitizmo genezė // *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. Vilnius, 1999, T. 14, p. 69 - 76.
350. *Skrupskelis K.* Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.). Vilnius: Naujasis židinys – Aidai, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2010. 798 p.
351. *Skrupskelis K.* Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė // *Kultūros barai*. 2004, Nr. 1, 2.
352. *Skrupskelis K.* Spauda 1940 metų vasarą // *Naujasis židinys – aidai*. 2006, Nr. 3, p. 102 – 115.
353. *Skrupskelis K.* Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas // *Naujasis židinys – aidai*. 1999, Nr. 4, p. 212 – 227.
354. *Smilingytė Žeimienė S.* Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009. 231 p.

355. *Spannenberger N.* Die katholische Kirche in Ungarn 1918 – 1939: Positionierung im politischen System und “Katholische Renaissance”. Stuttgart: Franz Steiner, 2006, 211 S.
356. *Stalgienė A.* Ūkininkų visuomenės sukūrimo idėja ir jos realizavimas I – ojoje Lietuvos Respublikoje [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. sausio 2 d.). Prieiga per internetą: http://www.lzuu.lt/jaunasis_mokslininkas/smk_2006/ekonomika/Stalgiene%20Aldona.pdf.
357. *Statkus N.* Ar galima etniškumo ir nacionalizmo teorijų sintezė // Sociologija: mintis ir veiksmas. 1998, Nr. 2, p. 178 - 194.
358. *Streikus A.* Diplomatas Stasys Antanas Bačkis. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. 291 p.
359. *Streikus A.* Religinio gyvenimo žlugdymas 1940 – 1941 metais // Okupacija ir aneksija = Occupation and annexation: pirmoji sovietinė okupacija (1940 – 1941). Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 457 – 467.
360. *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944 – 1990). Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2002. 374 p.
361. *Strumickienė I.* Adolfo Damušio biografijos bruožai: visuomeninė ir intelektualinė veikla // Žvilgsnis, nukreiptas į idealų aukštumas: Adolfo Damušio tekstai. Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 9 - 18.
362. *Subačius P.* Lietuvių tapatybės kalvė: tautinio išsivadavimo kultūra. Vilnius: Aidai, 1999. 245 p.
363. *Sužiedėlis S.* Nustatėm tobulesnes formas: Ateitininkų reorganizacinei konferencijai 25 – ri metai // Ateitis. 1952, Nr. 6, p. 126 – 129.
364. *Svarauskas A.* Kunigo M. Krupavičiaus opozicinė veikla valstybinei valdžiai (1927 – 1940 m.) // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2005, T. 27, p. 497 – 509.
365. *Svarauskas A.* LF ir LFB ideologinės ištakos – „1936 metų generacija“ lietuviškojo autoritarizmo kontekste // Į Laisvę. 2006, liepa – rugsėjis, p. 56 – 71.
366. *Svarauskas A.* Lietuvos Darbo federacijos nesutarimai su katalikų politine srove po 1926 m. perversmo // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius, 2008, T. 31, p. 49 - 75.
367. *Svarauskas A.* Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje // Parlamento studijos. 2006, Nr. 7, p. 53 - 72.
368. *Svarauskas A., Tamošaitis M.* Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4 – ame dešimtmetyje // Istorija. 2007, T. 68, p. 43 – 57.
369. *Svarstymai prisimenant 1926 m. gruodžio 17 – osios valstybės perversmą // Kultūros barai. 2006, Nr.12, p. 72 – 77.*

370. *Sverdiolas A.* Antano Maceinos filosofinis kelias // *Maceina A.* Raštai. V.: Mintis, 1991, T.1: Kultūros filosofija, p. 5 – 19.
371. *Sverdiolas A.* Kultūros filosofija Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1983. 208 p.
372. *Šakenis R.* Domas Cesevičius: biografijos fragmentai // *Lukoševičius V.* (pareng.). Domas Cesevičius. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 79 - 96.
373. *Šarauskas J.* Skirtingi žvilgsniai į tą pačią Bažnyčią // *Ateitis.* 1977, Nr. 2, p. 47 – 49.
374. *Tamošaitis M.* Didysis apakimas: lietuvių rašytojų kairėjimas 4 – ajame XX a. dešimtmetyje: monografija. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010. 223 p.
375. *Tamošaitis M.* Politika, prisidengusi kultūra: apie legalią Sovietų Sąjungos penktąją koloną Lietuvoje XX a. 4 – ajame dešimtmetyje // *Kultūros barai.* 2007, Nr. 5, p. 67 – 72.
376. *Tamošaitis M.* Tautininkų ir krikščionių demokratų pasitarimų protokolai (1927 m. balandis, spalvis – lapkritis) // *Istorija.* 2008, T. 71, p. 40 – 47.
377. *Terleckas V.* Kiek pagražintas paminklas Kaziui Pakštui // *Kultūros barai.* 2004, Nr. 12, p. 81 - 86.
378. *Terleckas V.* Lietuvos bankininkai: gyvenimų ir darbų pėdsakai, 1918 – 1940. Vilnius: Lietuvos Banko Leidybos ir poligrafijos sk., 2001. 526 p.
379. *Terleckas V.* Lietuvos bankininkystės istorija, 1918 – 1941. Vilnius: Lietuvos banko Leidybos ir poligrafijos sk., 2000. 444 p.
380. *Tijūnėlienė O.* Vertybių filosofijos idėjų sklaida Lietuvoje – vertybių pedagogikos raidos veiksnys // *Soter.* 2006, 18 (46), p. 109 - 119.
381. *Tikuišis A.* Lietuvos komunistinės jaunimo sąjungos taktika, panaudojant legalias galimybes jaunimui telkti į kovą prieš fašistinę diktatūrą 1927 – 1937 m. // *LKP istorijos klausimai.* Vilnius: Mintis, 1972, T. 12, p. 37 – 49.
382. *Tyla A.* Juozo Brazaičio pilietinė raiška // *Lietuvių katalikų Mokslo akademijos metraštis.* Vilnius, 2005, T. 26, p. 491 – 497.
383. *Treinys M.* Tautos suvienijimo vizija F.Kemėšio darbuose // *Kemėšis F.* Krikščioniškosios ekonomijos linkme. Vilnius: Katalikų akademija, 1997. 284 p.
384. *Trimakas K.* Bažnyčia atsinaujina, o mes? // *Laiškai lietuviams.* 1963, Nr. 3, p. 74 – 78.
385. *Trimakas K.* Žmogaus aukščiausi skrydžiai: religinių išgyvenimų psichologija. Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos leidykla, 1996. 237 p.
386. *Trimakas R.* Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918 - 1940) // *Sociologija.* Mintis ir veiksmas. 1999, Nr. 3 (5), p. 67 – 80.
387. *Truska L.* Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1996. 411 p.

388. *Truska L., Kancevičius V.* Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939 – 1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika. Vilnius: Mintis, 1990. 254 p.
389. *Truska L.* Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. 321 p.
390. *Truska L.* Lietuvių tautininkų sąjunga apie autoriteto svarbą tautos gyvenime // Lietuvos istorijos metraštis, 1995 metai, Vilnius, 1996, p. 267 – 270.
391. *Truska L.* Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos // Kultūros barai. 2002, Nr. 2, p. 75 - 82.
392. *Truska L.* Periodinė spauda Lietuvoje 1918 – 1940 m. // Kultūros barai. 1996, Nr. 5, p. 70 – 74.
393. *Tulaba L.* Arkivyskupas Juozapas Jonas Skvireckas (1873 – 1959) // LKMA metraštis. Roma, 1965, T. 1, p. 295 - 308.
394. *Vaičiulaitis A.* Knygos ir žmonės. Vilnius: Vaga, 1992. 586 p.
395. *Vaišnys A.* Spauda ir valstybė, 1918 – 1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu. Vilnius: Biznio mašinų kompanija, 1998. 237 p.
396. *Vaitekūnas S.* Justinas Staugaitis: vyskupas, politikas, tautos dvasios ir valstybės puoselėtojas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2011. 454 p.
397. *Vaitiekūnas V.* Kritiškas žvilgsnis į save: Lietuvių Fronto „priešistorė“ // Į Laisvę. 1984, Nr. 91, p. 3 – 19.
398. *Valiušaitis V.* Juozo Brazaičio politinė strategija tremtyje // Kultūros barai. 2004, Nr. 1, p. 82 – 87.
399. *Valiušaitis V.* Pilnutinė demokratija ir jos bičiuliai // Į Laisvę. 1992, Nr. 114, p. 7 - 18.
400. *Vardys V.* Bažnyčios ir valstybės santykiai nepriklausomoje Lietuvoje // V. S. Vardys (red.). Krikščionybė Lietuvoje. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 240 – 269.
401. *Vardys V.* Katalikai ir komisarai: pirmoji pažintis // V. S. Vardys (red.). Krikščionybė Lietuvoje. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997, p. 367 - 388.
402. *Vareikis V.* Antisemitizmas Lietuvoje (XIX a. antroji pusė - XX a. pirmoji pusė) // Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje: XIX a. antroji pusė – 1941 m. birželis. Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 21 – 67.
403. *Vareikis V.* Žydų ir lietuvių susidūrimai bei konfliktai tarpukario Lietuvoje // Kai ksenofobija virsta prievarta: lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a. – XX a. pirmoje pusėje. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 157 - 180.

404. *Varnas J.* Stasys Šalkauskis ir krikščioniškoji demokratija // Tėvynės sargas. 1976. Nr. 2, p. 43 – 46.
405. *Vasiliauskas K.* Palydint knyga // Laurenčikaitė S. Katalikų sąjūdis ir krikščioniskojo egzistencializmo atspindžiai XX amžiaus lietuvių poezijoje. Vilnius: Petro ofsetas, 1997, p. 5 - 6.
406. *Vasiliauskienė A.* Akmenuotas patrioto kelias. Vilnius: Regnum fondas, 2001. 521 p.
407. *Vasiliauskienė A.* Edvardo Turausko gyvenimo ir veiklos epizodai // Lietuvos istorijos studijos. 1998, Nr. 7, p. 38 - 56.
408. *Vasiliauskienė A.* Gyvenimas Dievui ir Lietuvai: daktaras prelatas Juozas Prunskis švenčia 65 metų kunigystės ir 90 metų amžiaus jubiliejų. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 1997. 287 p.
409. *Vasiliauskienė A.* Kėlęs savo tautą // Amžius. 1993, vasario 2 – 8 d., Nr. 5, p. 8.
410. *Vasiliauskienė A.* Lietuvių katalikų mokslo akademija. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1992. 133 p.
411. *Vasiliauskienė A.* Lietuvos Katalikų universiteto kūrimo idėja ir vyskupas Mečislovas Reinys // Tėvynės sargas. 1994, Nr. 3 – 4, p. 75 - 106.
412. *Vasiliauskienė A.* Profesorius Zenonas Ivinskis ir Lietuvių katalikų mokslo akademija // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius: Katalikų akademija, 1994, T. 8, p. 218 - 241.
413. *Vasiliauskienė A.* Rytų apeigų vyskupo Pranciškaus Petro Būčio MIC veikla // Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. Vilnius: Katalikų akademija, 1998, T. 12, p. 437 - 446.
414. *Vaskela G.* Lietuva 1939 – 1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką. Vilnius: LII I-kla, 2002. 264 p.
415. Vatikano II Susirinkimo nutarimai: konstitucijos, deklaracijos, dekretai. Vilnius: Aidai, 2001. 446 p.
416. *Verlinde J. - M.* Ezoterikos iššūkis krikščionybei. Kaišiadorys: AJS sp., 2008, D. 2: bevardė ir beveidė dievybė. 237 p.
417. Verteidigung der Person [interaktyvus]. (žiūrėta 2009 m. lapkričio 4 d.). Prieiga per internetą: <http://olf4.de/R/Roszak/Person/04.htm>.
418. Vienas iš rezistentų kartos Dr. Pranas Padalis, 1911 – 1971. Brooklyn, 1974. 78 p.
419. *Viliūnas G.* Katalikiškoji lietuvių literatūros mokslo tradicija // *Jurgutienė A.* (sud.). Juozas Keliuotis ir literatūros dinamikos problemos: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Keliuočio gimimo 100 metų jubiliejui ir įvykusios 2002 rugsėjo 24 dieną, medžiaga. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 10 – 23.

420. *Viliūnas G.* Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918 – 1940). Vilnius: Alma litera, 1998. 182 p.
421. *Viliūnas G.* Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Vilnius: LII leidykla, 2001, T. 17, p. 68 - 102.
422. *Vorgrimler H.* Naujasis teologijos žodynas. Kaunas : Katalikų interneto tarnyba, 2003. 588 p.
423. *Wessel - Schulze M.* Die Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im Östlichen Europa // Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im Östlichen Europa. Herausgegeben von *Martin Schulze Wessel*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, S. 7 – 14.
424. *Winkler U.* Religionen als Eigenwelten: Das religionstheologische Problem der Unversoenlichkeit [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 16 d.). Prieiga per internetą: <http://www.sbg.ac.at/syt/texte/Winkler/wf95-Winkler-Eigenwelten.pdf>).
425. XX a. tikėjimo liudytojai [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. balandžio 2 d.). Prieiga per internetą: http://vilkaviskis.lcn.lt/apie/asmenybes/xxtikejimo/#_sapalas .
426. *Zaborskaitė V.* Vincas Mykolaitis – Putinas ir krikščioniškosios kultūros kryptis Lietuvoje // Naujasis židinys. 1991, Nr. 2, p. 26 - 35.
427. *Zizas R.* Antinacinė rezistencija: lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšiai 1943 – 1944 m. sovietinio pagrindžio dokumentuose // *Anušauskas A.* (red.). Lietuva antrajame pasauliniame kare. Vilnius: LII leidykla, 2007, p. 577 – 624.
428. *Žaltauskaitė V.* Apie lietuviybės idėją kunigo Juozo Tumo – Vaižganto pažiūrose iki 1904 m. // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, T. 8, 1996, p. 248 - 260.
429. Žemininkų išauginta egzodo literatūra: pokalbis su K. Bradūnu // *Santara*. 1991, ruduo, p. 105 - 112.
430. *Žerutis V. E.* Lietuviškosios rezistencijos organizacija užsienyje // Į Laisvę. 1964, Nr. 36, p. 26 - 43.
431. *Žukas K.* 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas 30 metų perspektyvoje // *Žukas K.* Žvilgnis į praeitį: žmogaus ir kario atsiminimai, medžiaga istorikams. Vilnius: Mintis, 1992, p. 314 – 328.
432. *Žukas V.* Sakalo bendrovė raštams leisti ir platinti, 1924 – 1940 ir 1943 – 1944. Vilnius: VU leidykla, 1998. 213 p.
433. *Бурьшкин А. П.* Розенкрейцеровские истоки софианства // *Богомолов А. Н.* Русская литература начала XX века и окультизм. Исследования и материалы. Москва: Новое литературное обозрение, 2000, с. 445 - 462.

434. *Бердяев Н.* Русский духовный ренессанс начала XX в. и журнал "Путь" 1935 [interaktyvus]. (žiūrėta 2011 m. vasario 13 d.). Prieiga per internetą: http://www.renesans.ru/renaissance/article_05.shtml.
435. *Великович Л.* Левые течения в религиозных организациях капиталистических стран, Москва: Знание, 1974. 64 с.
436. Литературная энциклопедия терминов и понятий. Москва: Интелвак, 2001. 1598 sklt.
437. *Лосев А. Ф.* Владимир Соловьев и его время. Москва: Молодая гвардия, 2000. 613 с.
438. „Новое религиозное сознание“ [С. М. Половинкин. Русская религиозная философия] [interaktyvus]. (žiūrėta 2008 m. birželio 26 d.). Prieiga per internetą: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=636>.
439. *Попова О.* Политическая идентификация в условиях трансформации общества. Санкт-Петербург: С Петербургский университет, 2002. 257 с.
440. *Рашкова Р.* В борьбе за единство коммунистов и трудящихся католиков // Вопросы научного атеизма. Москва, 1967, Выпуск 3, с. 257 - 285.
441. *Смоули Р.* Сокровенное христианство: путеводитель по эзотерической традиции. М.: София, 2005. 334 с.
442. *Шейнман М.* Христианский социализм. Москва: Наука, 1969. 317 с.
443. *Шириня К.* Стратегия и тактика Коминтерна в борьбе против фашизма и войны (1934 - 1939 гг.). Москва: Издательство политической литературы, 1979. 406 с.
444. *Элиаде М.* История веры и религиозных идей: От Гаутамы Будды до триумфа христианства. М.: Академический проект, 2008. 680 с.

Nepublikuoti darbai

445. *Butkus P.* Antano Maceinos filosofinių pažiūrų raida. Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2000, 120 l.
446. *Janauskas G.* Visuomenė ir valdžia 1936 – 1940 m.: opozicija A.Smetonos režimui. Istorijos magistro darbas. VDU, 2002. 94 l.
447. *Jankauskas A.* Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis). Socialinių mokslų daktaro laipsnio disertacija. Vilniaus universitetas, 1994. 108 l.
448. *Karčiauskaitė I.* Katalikiškoji moterų judėjimo srovė Lietuvoje (1907 – 1940). Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, istorija. Kaunas, 2007. 274 l.
449. *Lempertas I.* LKP strategija ir bendro darbininkų bei antifaištinio liaudies fronto taktika kovos prieš fašizmą laikotarpiu (1926. XII – 1940. VI.).

- Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1960. 359 l. // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 700.
450. *Marcelis V.* Lietuvos komunistų partijos veikla kuriant bendrą darbininkų ir antifašistinį liaudies frontą 1935 – 1939 m. Disertacija istorijos mokslų kandidato moksliniam laipsniui įgyti. Maskva – Vilnius, 1988. 242 l. // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 1463.
451. *Sebeženkovaitė T.* LKP kova už darbininkų ir valstiečių sąjungą 1935 – 1940 m. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1969. 299 l. // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 972.
452. *Sudavičius B.* LKP kova už darbininkų klasės vienybę 1934 – 1937 metais. Disertacija istorijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1961. 336 l. // LYA, f. 3377, ap. 48, b. 708.
453. *Zalagaitytė A.* Labdaringos „Vaikelio Jėzaus“ draugijos veikla Kaune 1919 – 1938 m. Magistro darbas. VDU, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, 1997. 65 l. // KAKA, b. Nr.320a.
454. *Žaltauskaitė V.* Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė. XIX a. pab. – XX a. pr. Sociopolitinis aspektas. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius, 2000. 162 l.